

निर्णय नं: ८३३७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रिट नं. ०६५-WS-००१७
आदेश मिति: २०६६।११।२७।५
विषय: उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमी नगरपालिका वडा
नं. १६ वस्ने अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेत समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
समेत

- सर्वोच्च अदालतमा मुद्दाहरूको चाप रहेको र ढिलो न्याय सम्पादन हुने गरेको भन्ने सतही आधारमा न्यायपालिकाको नेतृत्व गर्ने प्रधान न्यायाधीश बाहेकको अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले सर्वोच्च अदालतको इजलास काठमाडौंभन्दा बाहेक अन्य स्थानमा पनि कायम गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नु वा त्यसको चासो राखी प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नु कानूनसम्मत नहुने ।
(प्रकरण नं.९)
- कानूनको शासनको पक्षमा प्रतिवद्धता व्यक्त गर्ने कसैले पनि कानूनले निश्चित गरेको प्रक्रियाभन्दा बाहिरबाट न्यायपालिकालाई असर गर्ने कुनै किसिमको निर्णय लिने र त्यस्तो निर्णयबाट अरुलाई बाँच्ने सोच राख्न नहुने ।
(प्रकरण नं.१०)
- न्यायपालिकाले निर्धारण गरेका कार्यक्रम, योजना र कार्यक्षेत्रहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि के कस्तो र कति बजेट आवश्यक पर्दछ भन्ने सम्बन्धमा न्यायपालिकाको तर्क वा पुष्ट्याईलाई नसुनी सरकारको तर्फबाट एकपक्षीय रूपमा कुनै अमुक कार्यका लागि भनी न्यायपालिकाको बजेट छुट्ट्याउनु अदालतको आर्थिक स्वायत्तताको सन्दर्भबाट जायज नहुने ।
(प्रकरण नं.१४)

- अर्थमन्त्रीले पेश गरेको बजेट वक्तव्यमा सर्वोच्च अदालतको इजलास विराटनगर र नेपालगञ्जमा समेत स्थापना गर्ने कुरा प्रस्तावका रूपमा नभै एकैचोटी निर्णयका रूपमा आउनु र सो प्रयोजनका लागि भनी आवश्यक बजेट समेत विनियोजन गरिनु स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणा प्रतिक्लृप्तहुनुका साथै त्यस्तो कार्य न्यायपालिकाको आर्थिक स्वायत्तताको परिप्रेक्ष्यबाट समेत स्वीकारयोग्य नहुने ।
(प्रकरण नं.१६)

- नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकारको प्रयोग अदालत तथा न्यायिक निकायबाट हुन्छ भन्ने प्रत्याभूति संविधानले नै दिएको परिप्रेक्ष्यमा न्यायपालिकाले प्रयोग गर्ने न्यायसम्बन्धी अधिकारमा प्रभाव पर्ने खालका निर्णयहरू कुनै पनि निकाय वा अधिकारीले गर्न नहुने ।
(प्रकरण नं.१७)

- न्यायमा सहज पहुँचको विषय सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तारले मात्रै सम्बोधन गर्न सक्दैन । त्यसका लागि विभिन्न कानूनी व्यवस्थाहरूको पुनरावलोकन गरी समसामयिक संशोधन, परिमार्जन, अदालतको क्षेत्राधिकारको पुनरावलोकन, न्यायिक विकेन्द्रीकरण जस्ता विषयहरूमा ध्यान जानु जरुरी हुन्छ । त्यति व्यापक विषयलाई साँघुरो कोणबाट हेर्दा त्यसले जनताका अपेक्षाहरूलाई उपेक्षा गर्ने संभावना भन्ने बढी हुने ।
(प्रकरण नं.२१)

निवेदक तर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री हरिहर दाहाल र श्री बद्रीबहादुर कार्की विद्वान अधिवक्ताहरू श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठक, श्री माधवकुमार बस्नेत, श्री सुदीप पौडेल, श्री मीना खड्का
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी

अदालतको सहयोगी (Amicus Curie) तर्फबाट:
वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री लक्ष्मीबहादुर निराला, श्री विपुलेन्द्र चक्रवर्ती, श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर, श्री रामप्रसाद सिटौला, श्री यज्ञमूर्ति बज्जाडे

र श्री गिरीवरलाल अग्रवाल (वहसनोटमात्र प्रस्तुत)
अधिवक्ताहरू प्रा.डा.श्री अम्बरप्रसाद पन्त, श्री कुमार रेग्मी, डा.श्री भीमार्जुन आचार्य र सहप्राध्यापक श्री प्रकाश के.सी.

सम्बद्ध कानून:

- सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३
- नेपालको अन्तरिम संविधानका धारा ९३, १००, १०१, १०२ र ११२

आदेश

प्र.न्या.अनूपराज शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ को उपधारा (१) अन्तर्गत दायर भई इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

हामी निवेदकहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, १२(१), ३२, ३३(ग), ९३, १००, १०१, १०२, ११२, १४८ तथा धारा १६४(२) तथा स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी स्थापित मान्यता एवं सिद्धान्तहरूका साथै यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका आधारमा बजेट वक्तव्यको गैरसंवैधानिक बुँदा नं. २५० र त्यसका आधारमा भएका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू बदर गरी पाउन यो निवेदन लिएर उपस्थित भएका छौं।

संविधानसँग बाभिएका कानून संविधान लागू भएको तीन महिनापछि स्वतः अमान्य हुने भएको र त्यस्तो कानूनी व्यवस्थालाई अदालतले अमान्य घोषणा समेत गर्नु नपर्ने भनी यस अदालतबाट सिद्धान्त समेत कायम भैसकेको छ। नेपालको अन्तरिम संविधानको प्रस्तावना तथा धारा ३३(ग) ले स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ। तर स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी मान्यताविपरीत विपक्षी माननीय अर्थमन्त्री डा. बाबुराम भट्टराईद्वारा आर्थिक वर्ष २०६५/६६ का लागि मिति २०६५।६।३ मा पेश गरिएको सरकारको नीति तथा कार्यक्रमसम्बन्धी बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा “स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनको शासन र मानव अधिकार प्रतिको सम्मानलाई जोड दिँदै न्यायमा सबैको पहुँच पुऱ्याउन र न्याय छिटो, छरितो र सर्वसुलभ बनाउन न्यायपालिकाको

सुदृढीकरणमा जोड दिइनेछ। विद्यमान कानूनमा सुधार र आवश्यक पूर्वाधार तयार गरी सर्वोच्च अदालतको इजलास विराटनगर र नेपालगञ्जमा स्थापना गर्नको लागि आवश्यक रकम विनियोजन गरेको छु” भनी बजेट विनियोजन गर्नु भएको र त्यसलाई व्यवस्थापिका-संसदले पारित समेत गरिसकेको छ।

सबै विपक्षीहरू संविधानद्वारा सिर्जित भएकाले संविधानविपरीतको कार्य गर्नसक्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई हुँदैन। लिखित संविधान आफैँमा संवैधानिक सर्वोच्चताको प्रतीक हो भने संविधानको धारा १ ले संवैधानिक सर्वोच्चताको सिद्धान्तलाई अंगालेको छ। यदि संविधानविपरीत कुनै कार्य भएमा त्यस्तो कार्यलाई असंवैधानिक घोषणा गरी संवैधानिक सर्वोच्चता कायम गर्ने असाधारण अधिकार संविधानको धारा १०७(१) र (२) ले सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको छ। संविधानले सर्वोच्च अदालतको शाखा खोल्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छैन र कुनै पनि प्रजातान्त्रिक देशमा सामान्यतया सर्वोच्च अदालतका शाखाहरू हुँदैनन्। अन्तरिम संविधानको धारा ६४ बमोजिम विपक्षीहरूको कार्यकाल सीमित गरिएको र अन्तरिम संविधानअनुसार विपक्षीहरू पनि अन्तरिम नै भएकाले अनन्त भविष्यसम्म असर पर्ने किसिमको कुनै पनि निर्णय गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई छैन।

विपक्षी माननीय अर्थमन्त्रीले पेश गर्ने वार्षिक राजश्व र व्ययको अनुमानको संवैधानिक आधार धारा ९३ हो। धारा ९३ ले अदालतको संरचनालाई परिवर्तन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छैन। त्यसैले बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा उल्लेख गरिएको व्यहोरा संविधानको धारा ९३ को प्रतिकूल रहेको छ। संविधानको धारा १००(२) ले नेपालको न्यायपालिकाले स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी अवधारणा र मूल्य मान्यतालाई अनुसरण गरी लोकतन्त्र र जन आन्दोलनको भावनालाई आत्मसात् गर्दै यस संविधानप्रति प्रतिबद्ध रहनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यो प्रतिबद्धतालाई पूरा गर्नु यस अदालतको पनि कर्तव्य बन्दछ। सम्मानित अदालत विपक्षीहरूको विस्तारित शाखा वा विभाग होइन, त्यसैले यस अदालतले विपक्षीहरूले तोकेको कार्य गर्ने होइन। संविधानको धारा १०१ मा सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालत गरी ३ किसिमका अदालतहरू रहने र खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाको कारवाही र

किनारा गर्नको लागि अन्य अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना तथा गठन गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । तर सर्वोच्च अदालतको शाखा विस्तार गर्ने संवैधानिक परिकल्पना नै नगरिएको अवस्थामा बजेट वक्तव्यबाट त्यस किसिमको प्रभाव दिने गरी गरिएको व्यवस्थाले घुमाउरो किसिमबाट संविधानको संशोधन गरेको छ ।

संविधानको धारा ११२ ले मुलुकको न्याय प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउने अन्तिम जिम्मेवारी प्रधान न्यायाधीशलाई प्रदान गरेको छ, र सो प्रयोजनका लागि निजले संविधान तथा अन्य कानूनको अधीनमा रही सर्वोच्च अदालत तथा मातहतका अदालतलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने देखिन्छ । तर बजेट वक्तव्यको विवादित बुँदाले प्रधान न्यायाधीशलाई संविधानले प्रदान गरेको त्यस किसिमको जिम्मेवारीमा हस्तक्षेप गरेको छ ।

न्यायपालिकालाई प्रभावकारी बनाउनको लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरूको व्यवस्था, सक्षम जनशक्तिको विकास, कानूनको समसामयिक परिमार्जन तथा सुधार गरेको अवस्थामा न्यायपालिका प्रभावकारी हुन सक्छ । त्यस्ता कार्यहरू गर्ने कर्तव्य विपक्षीहरूको हो र त्यस्तो गर्नु विपक्षीहरूको क्षेत्राधिकारभित्रको विषय पनि हो । तर विपक्षीहरूले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप हुने गरी कुनै पनि कार्य गर्ने अधिकार राख्दैनन् । अतः बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० ले गरेको व्यवस्था गैरसंवैधानिक हुनुका साथै स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी स्थापित मान्यताहरूको प्रतिकूल रहेको हुँदा सो बुँदालाई बदर गरिपाउँ । साथै उक्त बुँदाअनुसार बजेट विनियोजन भै त्यसलाई व्यवस्थापिका संसदले पारित समेत गरिसकेको सन्दर्भमा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरी कार्यान्वयन हुनबाट नरोक्ने हो भने विपक्षीहरूले गैरसंवैधानिक कार्यलाई अगाडि बढाई न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप गर्ने कार्य व्यवहारिक रूपमा प्रारम्भ हुने हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम यो निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म विवादित बुँदालाई कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ र प्रस्तुत निवेदनको महत्व र यसको प्रकृति समेतलाई दृष्टिगत गरी अग्राधिकार समेत प्रदान

गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा निवेदनमा उल्लिखित विषयमा यस अदालतबाट कार्यदल समेत गठन भै कार्यरत रहेको भन्ने समेत निवेदकतर्फका अधिवक्ताहरूको जिकीर भएकोले यस अदालतको प्रशासन महाशाखा बुझी त्यस्तो कुनै कार्यदल गठन भएको भए सोको विवरण र त्यसको कार्यदेश समेत साथ राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६५।१।२५ मा भएको आदेश ।

यसमा निवेदकले आफ्नो निवेदनमा विपक्षी अर्थमन्त्रीले २०६५।६।३ मा पेश गरेको २०६५/६६ को सरकारको नीति तथा कार्यक्रमसम्बन्धी वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा उल्लेख भएबमोजिमको नीति तथा कार्यक्रम पेश गर्ने तथा पारित गर्ने अधिकार विपक्षीलाई नभएको हुनाले उक्त बुँदा नं. २५० नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ९३ समेतको विपरीत छ भनी उल्लेख गरेको देखिँदा उक्त २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको आधिकारिक प्रति मिसिल संलग्न राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६५।१०।१९ मा भएको आदेश ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? बाटाको म्याद बाहेक १५ दिन भित्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि वा अवधि ब्यतीत भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा छलफल निम्ति मिति २०६५।११।११ को पेसी तोकी विषयवस्तुको गाम्भीर्यता र सम्बेदनशीलतालाई दृष्टिगत गरी प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६५।१०।२४ मा भएको आदेश ।

प्रस्तुत निवेदनमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ९३ बमोजिम आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को राजश्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा उल्लिखित बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० उक्त संविधानको धारा १००, १०१ र ११२ समेतका न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र न्याय प्रशासनसम्बन्धी व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी व्यवस्था गरिएको भन्दै सो कार्य नेपालको अन्तरिम

संविधान २०६३ को धारा ३२ र १०७(१) र (२) बमोजिम बढेर घोषित गरी पाउन माग गरिएको देखिन्छ। उक्त मागबाट न्याय प्रशासन र न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी महत्वपूर्ण र गम्भीर प्रश्न उपस्थित भएको देखिन आई त्यसको व्यापक र दूरगामी असर समेत पर्न सक्ने कुरालाई मध्यनजर राखी यस्तो प्रश्नमा पक्ष विपक्षका कानून व्यवसायीहरूको अतिरिक्त संवैधानिक कानून र न्यायको क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान दिएका वरिष्ठ अधिवक्ता एवं अधिवक्ताहरू तथा कानूनका प्राध्यापकहरू समेतको व्यापक प्रतिनिधित्व गराई बहस समेत सुनी निर्णय गर्न मनासिब देखिन आएकोले सो प्रयोजनका लागि नेपाल बार एसोसिएशनलाई सम्बद्ध इकाईहरूको धारणा समेत प्रतिनिधित्वको गुञ्जायसलाई ध्यानमा राख्दै अदालतको सहयोगी (Amicus curie) को रूपमा विशेषज्ञ कानून व्यवसायीहरू ६ जना तोक्यो निजहरूसँग यथोचित सम्पर्क गरी बहसको लागि उपस्थितिको व्यवस्था गर्न अनुरोध गर्ने। त्यसै गरी उपर्युक्त बमोजिम सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएशनबाट ४ जना र कानूनका प्राध्यापकमध्येबाट १/१ जना अदालतको सहयोगी (Amicus curie) तोक्यो खटाई पठाई दिनु हुन त्रिभुवन विश्वविद्यालय कानून संकार र काठमाडौं स्कूल अफ ललाई पनि अनुरोध गरी लेखी पठाई प्रस्तुत मुद्दा र यसै साथ पेश भएको रिट नं. ०४७६ को मुद्दा मिति २०६६।२।७ मा नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत विशेष इजलासको मिति २०६६।१।३ को आदेश।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ९३ बमोजिम अर्थमन्त्रीद्वारा आर्थिक वर्षको सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसदसमक्ष राजश्व र व्ययको वार्षिक अनुमान पेश गर्नुपर्ने संवैधानिक दायित्वअनुरूप बजेट वक्तव्य मार्फत व्यवस्थापिका संसदमा पेश भएपनि विनियोजन विधेयकको रूपमा व्यवस्थापिका संसदले पारित गरी कानूनमा परिणत भै सकेको छ। अर्थमन्त्रीको प्रस्ताव व्यवस्थापिका संसदले पारित गर्न पर्ने कुनै बाध्यता छैन। बजेट वक्तव्य प्रस्ताव मात्र भएकाले प्रस्तावकको मात्र सबै दायित्व रहन सक्दैन। मूल जिम्मेवारी विनियोजन विधेयकलाई पारित गर्ने व्यवस्थापिका संसदलाई विपक्षी नै नबनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन स्वतः बढेरभागी छ। निवेदनमा

जिकीर लिइए भैं सर्वोच्च अदालतको शाखा खोलेको नभई न्यायमा सबैको पहुँच पुऱ्याउने लक्ष्यअनुरूप न्याय छिटो छरितो तथा सर्वसुलभ बनाउने कार्यको लागि गरिएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने कुरा होइन। अर्थमन्त्रीको बजेट वक्तव्यले के कसरी स्वतन्त्र न्यायपालिकामा हस्तक्षेप भयो, बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० को कुन भनाई संविधानविपरीत भयो वा के कारणले स्वतन्त्र न्यायपालिकाको रक्षा हुन सक्दैन भन्ने कुरा उल्लेख गर्न रिट निवेदकले सक्नु भएको छैन, त्यसैले रिट निवेदन आत्मपरक छ, शंका र अनुमानमा आधारित भएकाले बढेरभागी रहेको छ। महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट के कस्ता कार्यहरू भए र के कुन कार्यको जवाफ दिनुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा पनि रिट निवेदनमा कहीं कतै उल्लेख नभएकाले विनाआधार र कारण विपक्षी बनाएको रिट निवेदन खारेजभागी रहेकोले खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफ।

आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यमा उल्लिखित प्रावधानलाई छुट्टाछुट्टै नहेरी समग्रमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। बजेट वक्तव्यले समग्रमा स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनको शासन र मानव अधिकारप्रतिको सम्मानलाई जोड दिएको छ र त्यसैलाई मूर्तरूप दिनका लागि न्यायपालिकाको सुदृढीकरणलाई केन्द्र बनाइएको छ। यस क्रममा न्यायमा सबैको पहुँच पुऱ्याउन र न्याय छिटो छरितो र सर्वसुलभ बनाउने विषयमा न्यायपालिकाको सुदृढीकरण गरिने विषय उल्लेख छ भने विद्यमान कानूनमा सुधार र आवश्यक पूर्वाधार तयार गरि सकेपछि मात्र सर्वोच्च अदालतको इजलास विराटनगर र नेपालगञ्जमा स्थापना गर्नका लागि आवश्यक रकमको व्यवस्था गरिएको छ। कानूनी आधार वेगर मनोमानी तवरले सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापना गर्ने भनिएको छैन भने आवश्यक पूर्वाधार तयारै नगरी एकाएक स्थापना गरिने भन्ने उद्देश्य पनि लिइएको छैन। उल्लिखित सबै कार्य गर्नका लागि आवश्यक हुने बजेटको व्यवस्थासम्म गरिएको अर्थमन्त्रीको बजेट वक्तव्यको विषयलाई न्यायपालिकामा हस्तक्षेपको रूपमा प्रस्तुत गर्नु असान्दर्भिक र निराधार समेत भएकाले रिट निवेदन

खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने माननीय अर्थमन्त्री डा. बाबुराम भट्टराईको लिखित जवाफ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ९३ बमोजिम अर्थ मन्त्रीद्वारा आर्थिक वर्षको सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसदसमक्ष राजश्वको अनुमान, सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने आवश्यक रकमहरू र विनियोजन ऐनद्वारा व्यय हुने आवश्यक रकमहरू समेत खुलाई वार्षिक अनुमान पेश गरिएको र सो वार्षिक अनुमान नेपाली जनताको सार्वभौमसत्ताको प्रतिनिधित्व गर्ने संस्था व्यवस्थापिका संसदबाट पारित भैसकेको हुँदा निवेदकले लिएको जिकीर संविधानसम्मत छैन । स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनको शासन र मानव अधिकारप्रतिको सम्मानलाई जोड दिँदै न्यायमा सबैको पहुँच पुऱ्याउन र न्याय छिटो छरितो र सर्वसुलभ बनाउन न्यायपालिकाको सुदृढीकरणमा जोड दिन विद्यमान कानूनमा सुधार र आवश्यक पूर्वाधार तयार गरी सर्वोच्च अदालतको इजलास विराटनगर र नेपालगञ्जमा स्थापना गर्न रकम विनियोजन गरिएको हो । निवेदकले दावी लिएजस्तो सर्वोच्च अदालतको शाखा खोल्ने भन्ने कुरा बजेट वक्तव्यमा उल्लेख गरिएको छैन, तसर्थ निराधार रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

सर्वोच्च अदालतको इजलास विभिन्न स्थानमा खडा गर्न सकिने कुरा नेपाल कानूनमा धेरै पहिलेदेखि नै व्यवस्था हुँदै आएको सामान्य व्यवस्था हो । बजेट वक्तव्यबाट नयाँ व्यवस्था गर्न खोलिएको होइन । सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ बमोजिम सर्वोच्च अदालतका प्रधान न्यायाधीशले तोकेको स्थानमा सर्वोच्च अदालतले इजलास कायम गरी आफ्नो क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्न वा अन्य काम कारवाही गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही व्यवस्थाबमोजिम सर्वोच्च अदालतमा वर्षेनी बढिरहेको मुद्दाको चाप र देशको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा रहने मुद्दाका पक्षहरूले मुद्दा खेप्न काठमाडौंसम्म आइरहनु पर्दाको पीरमर्कालाई केही हदसम्म भए पनि कम गर्ने अभिप्रायले आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेटमा विराटनगर र नेपालगञ्जमा इजलास कायम गरी न्यायको पहुँचलाई सुलभ गराउन खोजिएको हो । सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ बमोजिम भएको कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयन

गर्न गरिएको प्रयास नै गैरकानूनी हुन सक्दैन । नेपाल सरकार अदालतका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक पूर्वाधार, सक्षम जनशक्तिको उपलब्धता र समय सापेक्ष कानून निर्माणको लागि सदैव सक्रिय रहँदै आएको छ र यसै प्रक्रियाको एक महत्वपूर्ण पाइलाको रूपमा इजलास विस्तारलाई पनि लिई बजेट विनियोजन गरिएको हुँदा मनोगत दावीमा आधारित रिट निवेदन खारेजभागी रहेकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून, न्याय तथा संविधानसभा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा मिति २०६५।२।७, २०६६।२।२५, २०६६।२।२६ र २०६६।३।२ मा यस इजलासमा सुनुवाई भएको थियो । सुनुवाईका क्रममा निवेदक र लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरू तथा अदालतको सहयोगीका रूपमा उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता, अधिवक्ता र कानून विषयका प्राध्यापकहरूले गर्नु भएको वहस जिकीर एवं सोको समर्थनमा पेश हुन आएको वहस नोटको संक्षिप्त टिपोट देहायमा प्रस्तुत गरिएको छः

निवेदकतर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बन्दीबहादुर कार्कीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले न्यायपालिकाको विद्यमान संरचनालाई सरकारले चलाउन सक्ने गरी अनुमति प्रदान गरेको छैन । नयाँ बन्ने संविधानका लागि संविधानसभाले प्रयोग गर्ने अधिकारलाई असर पर्ने गरी अहिले थप व्यवस्था गर्नु सान्दर्भिक पनि हुँदैन । संविधानको धारा १०० ले शक्ति पृथकीकरण र स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरेको छ । त्यसैगरी धारा १६४ का आधारमा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ स्वतः निष्क्रिय हुन पुगेको अवस्थामा सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तारको विषय अहिले उठान हुनसक्ने अवस्था नै छैन । कानूनमा सुधारका लागि सरकारले कार्य गर्न सक्दछ, तर सर्वोच्च अदालतको इजलास तोक्ने काम सरकारको होइन, बजेट वक्तव्य त्यतिमै सीमित छैन, त्यसलाई व्यवस्थापिका संसदले पारित समेत गरिसकेको हुँदा त्यसले कानूनको स्वरूप ग्रहण गरिसकेको छ । न्यायपालिका आफैले Initiate कुरा कार्यपालिकाले Initiate गर्नु स्वयंमा हस्तक्षेप हो । सर्वोच्च अदालतको Unity र Integrity अत्यन्त

संवेदनशील विषय हो। अधिकार नभएको विषयमा असल नियतले पनि हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन भन्नु भयो। त्यसैगरी वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले कार्यपालिकाका तर्फबाट सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तार गर्ने क्रमलाई नरोक्ने हो भने त्यो बढ्दै गएर त्यसले सर्वोच्च अदालतको Unity र Integrity लाई गम्भीर आघात पुग्न सक्छ। भारतको संविधानको धारा १३० मा सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र स्थापना गर्न सकिने व्यवस्था हुँदा हुँदै पनि न्यायपालिकाका तर्फबाट अहिलेसम्म अनुमति प्रदान गरिएको छैन। आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० ले सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तारको लागि वातावरण निर्माणको कार्य गरेको छ। कार्यदलको TOR मा पनि यस विषयलाई राखिएको छ। बजेट वक्तव्यको अदालत सुदृढीकरण र न्यायमा सहज पहुँच जस्ता विषयहरूमा आपत्ति जनाउनु पर्दैन, तर Structural Independence सँग सम्बन्धित विषय बजेट वक्तव्यबाट बोलिनु सीधा हस्तक्षेप हुन जान्छ। राज्य पुनर्संरचनाको गृहकार्य भैरहेको अन्तरिम अवस्थामा न्यायपालिकाको संरचनात्मक परिवर्तन हुने खालको विषयलाई अघि बढाउनु सान्दर्भिक पनि छैन भन्नुभयो।

अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले निवेदकले उठाएको विषय अत्यन्त महत्वपूर्ण छ, न्यायिक स्वतन्त्रताको दृष्टिले गम्भीर पनि छ। वर्षेनी बजेटमार्फत् इजलास विस्तार गर्दै जाने हो भने त्यसले भविष्यको न्यायपालिका कस्तो हुने भन्ने अन्याय सिर्जना हुन्छ। आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० ले इजलास राख्ने कुरा निश्चित नै गरेको र ठाउँ समेत किटान गरेको हुँदा सो व्यवस्था स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणा र संविधानको धारा ९३ को समेत प्रतिकूल भएकाले बदरभागी छ। संविधानको प्रस्तावनामा नै स्वतन्त्र न्यायपालिकाप्रति प्रतिबद्धता व्यक्त भएको स्थितिमा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणाप्रतिकूल हुने गरी कार्यकारीणीले हस्तक्षेप गर्न सक्ने हुँदैन। बजेट वक्तव्यको कार्यान्वयनका लागि गठित कार्यदलमा न्यायाधीश खटाउने कार्य प्रधान न्यायाधीश एकलैले गर्नसक्ने देखिँदैन, त्यसका लागि न्याय परिषद्को सिफारिश अनिवार्य हुन्छ। तसर्थ उक्त बजेट बुँदा

बदर गरी कार्यदल गठनसम्बन्धी सम्पूर्ण निर्णयसमेत बदर हुनु पर्दछ भनी आफ्नो वहसको क्रममा भन्नुभयो।

निवेदक अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेतले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ आफैमा अन्तरिम भएकाले त्यस अन्तर्गत सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तारजस्तो गम्भीर विषयमा निर्णय लिन मिल्ने हुँदैन। संविधानमा त्यसरी इजलास विस्तारको परिकल्पना नै गरिएको छैन। संविधानको धारा ९३ बमोजिम ल्याइने बजेटबाट न्यायिक स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन। संविधानको धारा १०८ ले कानून बनाउने विषय निश्चित गरिएको छ, त्यसमा पनि इजलास अन्यत्र स्थापना गर्ने विषय समावेश भएको छैन। आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० ले संविधान संशोधनको प्रभाव दिएको छ। बजेट वक्तव्य संसदले पारित गरेपछि त्यसले कानूनको स्वरूप र हैसियत ग्रहण गर्ने हुँदा त्यसलाई बदर घोषित गर्न प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरिएको हो। सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अहिले निष्क्रिय भैसकेको अवस्था हुँदा विद्यमान संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र स्थापना गर्न सकिने अवस्था नै छैन। न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता भनेको अदालतका लागि वा न्यायाधीशका लागि नभै जनताको हक अधिकार संरक्षणका लागि भएकाले त्यसमा कार्यकारीको हस्तक्षेपको सम्भावना रहनु हुँदैन। पाकिस्तानको अनुभवबाट सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तार गरिँदा न्यायपालिका कमजोर हुन पुगेको देखिएको छ। ती अनुभवहरूबाट पनि पाठ सिक्नु जरूरी हुन्छ। संविधानले गरेको व्यवस्थाप्रतिकूल हुने गरी अवधारणापत्र ल्याउने, अध्ययन गराउने वा जाँचबुझ गराउने अधिकार विपक्षी नेपाल सरकारलाई हुँदैन। बजेट वक्तव्यको उक्त बुँदा नं. २५० का आधारमा नै कार्यदलको गठन भएको हो। तर त्यस्तो कार्यदल गठन गर्ने सरकारलाई अधिकार नै छैन र प्रधान न्यायाधीशलाई प्रधान न्यायाधीशको हैसियतमा मात्र त्यस्तो कार्यदलमा न्यायाधीशलाई खटाउने अधिकार रहँदैन। न्यायपरिषद्को परामर्श नलिइकनै न्यायाधीशलाई कार्यदलमा खटाइएको हुँदा कार्यदलको गठन प्रक्रिया नै त्रुटिपूर्ण भएकाले सोसम्बन्धी सम्पूर्ण निर्णय बदर हुनु पर्दछ भन्नुभयो।

निवेदक अधिवक्ता श्री सुदीप पौडेलले नेपाल राज्य यतिखेर पुर्नसंरचनाको चरणमा रहेको छ । यस्तो अवस्थामा सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तारको विषय सान्दर्भिक हुनै सक्दैन । न्यायपालिकाको के कस्तो संरचना रहन्छ र सर्वोच्च अदालतको क्षेत्राधिकार के हुन्छ भन्ने विषय नै अनिर्णित रहेको अवस्थामा न्यायमा सहज पहुँचको निहुँ बनाएर इजलास विस्तारको निर्णय लिनुको औचित्य स्थापित हुनै सक्दैन । बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० लाई आधार बनाएर कार्यदल गठन गरिएको र सो कार्यदल गठनको अवधारणापत्रमा उल्लेख भएभन्दा फरक धारणा लिखित जवाफमा व्यक्त गरिएको छ । अवधारणापत्रमा सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ३ को सन्दर्भ पनि छैन । दफा ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अहिले कार्यान्वयन हुनसक्ने अवस्था पनि छैन । सर्वोच्च अदालतको इजलास कहाँ कति राख्ने भन्ने विषय न्यायपालिकाको अधीनको विषय हो, त्यसलाई कार्यकारी खटनको विषय बनाइनु हुँदैन । न्यायपालिकाको संस्थागत स्वतन्त्रतालाई जोगाउन सकिएन भने न्यायिक स्वतन्त्रता जोगिन सक्दैन । संविधानको धारा ११३ ले न्यायपरिषदलाई निश्चित जिम्मेवारी दिएको छ । तर कार्यदल गठन गर्दा वा इजलास विस्तारको लागि बजेट व्यवस्था गर्दा न्याय परिषदसँग परामर्श लिइएको छैन । प्रस्तुत विवादसम्बन्धी विषयको उठान न्यायपालिकाका तर्फबाट हुन सक्छ, तर कार्यकारीको प्रस्तावअनुरूप न्यायपालिका अधि बढ्ने हो भने त्यसले हस्तक्षेपको सम्भावना बढाउँदै जाने हुँदा बजेट वक्तव्यको विवादित बुँदा र त्यसका आधारमा कार्यदल गठनको निर्णय बदर हुनु पर्दछ भन्नुभयो ।

अधिवक्ता श्री मीना खड्का न्यायपालिका राज्यका अन्य निकायको अधीनमा रहनु हुँदैन । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा भनिएजस्तो इजलास विस्तारको परिकल्पना संविधानले गरेको छैन । अन्तरिम सरकारको सीमित क्षेत्राधिकारभित्र सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तार जस्तो विषय पर्दैन । दीर्घकालीन असर पार्ने विषय बजेट वक्तव्यबाट ल्याइनु स्वयं पनि न्यायपालिका माथिको हस्तक्षेप हो । संविधानको धारा ११२ ले प्रधान न्यायाधीशको जिम्मेवारी तोकिएको छ । न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता जोगाउने हो भने बजेट वक्तव्यको उक्त बुँदा र सोअनुसार

गठित कार्यदलको काम कारवाही प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गरिनु पर्दछ ।

विपक्षी नेपाल सरकारतर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा राखिएको व्यवस्था असल नियतले राखिएको भन्ने कुरा माननीय अर्थमन्त्रीको लिखित जवाफबाट पनि देखिएको छ । सो बुँदाले स्वतन्त्र न्यायपालिकाप्रति पूर्ण रूपमा प्रतिबद्धता जनाएको छ । न्याय छिटो छरितो, सर्वसुलभ बनाउने उद्देश्य राखिएको अवस्थामा रिट निवेदन स्वयं नै आशंकाको भरमा आएको देखिएको छ । न्यायपालिकाको सुदृढीकरणका लागि बजेट विनियोजन गरिँदा हस्तक्षेप भएको मानिँदैन । बजेट वक्तव्यअनुसार इजलास स्थापनाका लागि अहिलेसम्म स्पष्ट रूपमा बजेट विनियोजन गरिएको छैन, कार्यदल गठन भै सो कार्यदलले तयार पारेको प्रतिवेदन प्रधान न्यायाधीशको उपस्थितिमा प्रधानमन्त्रीलाई बुझाइएको र हालसम्म प्रतिवेदन सार्वजनिक भएको छैन, कानूनी सुधार र भौतिक पूर्वाधार तयारीका लागि अध्ययन गर्न कार्यदल गठन गरिएको भएपनि कार्यदलले प्रतिवेदन बुझाउने बाहेक सो सम्बन्धमा अन्य कार्य नभएको हुँदा बजेट वक्तव्यमा उल्लेख हुँदैन स्वतः कार्यान्वयन हुने अवस्था छैन । सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापनाका सम्बन्धमा कानूनले निर्धारण गरेभन्दा बाहिर गएर निर्णय गर्ने नेपाल सरकारको सोचाई रहेको देखिँदैन । बजेट वक्तव्य नेपाल सरकारको नीतिगत अवधारणापत्र मात्र हो, त्यस्तो नीतिगत विषयलाई चुनौती दिने र अदालतले न्यायिक पुनरावलोकन गर्न मिल्ने हुँदैन । बजेट वक्तव्यअनुसारको कारवाही प्रक्रियामा नै रहेको हुँदा अहिले नै रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था पनि छैन भन्नु भयो ।

अदालतको सहयोगी (Amicus Curie) तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लक्ष्मीबहादुर निरालाले कानूनद्वारा निर्मित व्यक्तिले कानूनले दिएको भन्दा बढी अधिकार प्रयोग गर्न सक्दैन । नेपालको अन्तरिम संविधान अन्तर्गतको अन्तरिम सरकारले दूरगामी असर पर्ने खालको कार्य गर्नु हुँदैन । सर्वोच्च अदालतको इजलास बाहिर स्थापना गर्ने विषय अत्यन्त संवेदनशील विषय हो, राज्यको पुनर्संरचनामा अदालतको संरचना कस्तो हुने, के कस्तो अधिकार रहने भन्ने जस्ता विषय

निर्धारित हुन्छन् । अहिले नै सरकारलाई त्यस्तो गर्ने अनुमति संविधानले दिँदैन । यसरी बजेट वक्तव्य मार्फत इजलास विस्तार गर्दै जाने हो भने त्यसले भद्रगोलपूर्ण अवस्थामा पुऱ्याउँछ । औचित्यका आधारमा पनि त्यसरी इजलास स्थापना गर्ने कुराको कुनै आधार देखिँदैन । सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ३ लाई यथावत् राखेर हेर्ने हो भने पनि बजेट वक्तव्य कानूनानुरूप छैन । संविधान र प्रचलित नेपाल कानूनविपरीत रहेको आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० प्रारम्भदेखि नै बद्रभागी रहेको छ, भन्नुभयो भने अर्का वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विपुलेन्द्र चक्रवर्तीले सरकारको पत्रका आधारमा प्रधान न्यायाधीशको स्वीकृतिबाट कार्यदल गठन भएको हुँदा सो कार्यदलमा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशको नियुक्ति Valid छ । सो कार्यदलको प्रतिवेदन इजलासमा पेश नहुँदैको अवस्थामा त्यसलाई अन्यथा भन्नुपर्ने स्थिति नै उत्पन्न भएको छैन । रिट निवेदनमा अपेक्षित शिष्टताको निर्वाह समेत गरिएको छैन र बजेट पारित गर्ने संसदलाई विपक्षी नबनाइएको कारणले गर्दा संसदले आफ्नो बनाई राख्न पाएको अवस्था छैन । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० को पहिलो वाक्यमा कुनै विवादास्पद विषय उल्लेख भएको पाइँदैन । कानूनी सुधार र सुदृढीकरण पछि सर्वोच्च अदालतको इजलास बाहिर लैजाने कुराले न्यायिक स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप भएको मान्न मिल्दैन । नेपाल प्रधान न्यायालय ऐनले प्रधान न्यायालयको मुकाम अन्यत्र पनि कायम गर्न सकिने व्यवस्था गरेको थियो, त्यसैको निरन्तरता स्वरूप सर्वोच्च अदालत ऐनले पनि त्यस किसिमको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । न्यायपालिकाको इतिहासमा सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र कायम गरिएको दृष्टान्त पाइन्छ । बजेट वक्तव्यकै आधारमा इजलास स्थापना हुने अवस्था समेत नरहेको हुँदा निवेदन खारेजयोग्य देखिन्छ, भन्नुभयो ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गिरीवरलाल अग्रवाल (वहसनोटमात्र प्रस्तुत) ले न्यायमा जनताको पहुँच कायम गराई न्यायको अनुभूति दिलाउन, जनआन्दोलन र लोकतन्त्रको भावनालाई मूर्तरूप दिन, न्याय प्रशासनलाई छिटो छरितो, सरल, सहज र कम खर्चिलो बनाउन, एकात्मक एवं केन्द्रीकृत अधिकारको अन्त्य गरी अधिकारको विकेन्द्रीकरण गर्न, सर्वोच्च अदालतमा

विचाराधीन मुद्दाको चाप घटाई न्याय छिटो छरितो प्रदान गर्न र न्याय सर्वसुलभ बनाई मानव अधिकार र नागरिक अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नका लागि पनि सर्वोच्च अदालतको इजलास उपत्यका बाहिर स्थापना गरिनु पर्ने अवस्था छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०१(१)(क) मा सर्वोच्च अदालत रहने प्रावधान रहेपनि त्यसमा कुन स्थानमा रहने भनी उल्लेख गरिएको छैन । सर्वोच्च अदालतले काठमाडौँ बाहिर पनि इजलास कायम गरी आफ्नो अधिकारक्षेत्र वा अन्य काम गर्न पाउने व्यवस्था सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ मा गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० ले न्यायमा जनताको सहज पहुँचको उद्देश्य राखी इजलास स्थापनाका लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधार र कानूनी सुधारको कुरा गरेको हुँदा त्यसलाई संविधानप्रतिकूल मान्न मिल्ने अवस्था छैन । तसर्थ बजेट वक्तव्यमार्फत् बजेट विनियोजन गर्ने गरी भएको कार्यबाट स्वतन्त्र न्यायपालिकामाथि आक्रमण वा हस्तक्षेप भएको छैन । त्यसरी इजलास स्थापना गर्ने विषयमा अध्ययनका लागि गठित अदालतको अधिकारक्षेत्र पुनरावलोकन कार्यदलले प्रतिवेदन समेत बुझाइसकेको र कार्यदलको प्रतिवेदनमा समेत न्यायिक स्वतन्त्रताको अक्षुण्णता र जनसाधारणको न्यायमा सहज पहुँच कायम हुन सकोस् भन्ने अभिप्रायका साथ सुझावहरू प्रस्तुत गरेको छ । कार्यदलले विभिन्न देशको कानूनी व्यवस्था र हाम्रो न्यायिक इतिहास हेर्दा सर्वोच्च अदालतको इजलास एकभन्दा बढी स्थानमा राखी अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्ने विषय सैद्धान्तिक तथा कानूनी रूपमा स्वीकृत अवधारणाको रूपमा रहेको देखिएको र त्यसरी इजलास कायम गर्ने सम्बन्धमा निर्णय लिने अभिभारा न्यायपालिकाको सर्वोच्च नेतृत्वको हैसियतबाट प्रधान न्यायाधीशको प्रशासकीय अधिकारको विषय भएको निष्कर्ष निकालेको छ । यसै सन्दर्भमा नेपाल डेमोक्रेटिक लयर्स एसोसिएशन र नेपाल वार एसोसिएशन समेतले निर्णय गरेको देखिन्छ । तसर्थ काठमाडौँ बाहिर सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापना गर्ने कुरा न्यायिक स्वतन्त्रताको प्रतिकूल हुँदैन भन्नु भयो । वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरले सवैधानिक संरचना, अदालतको तहगत संरचनाको सन्दर्भमा आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको

बुँदा नं.२५० लाई हेर्नुपर्ने हुन्छ। शक्तिपृथकीकरण, सन्तुलन र नियन्त्रणको सिद्धान्तलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले आत्मसात् गरेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त बुँदाले प्रधान न्यायाधीशको अधिकारक्षेत्रमाथि हस्तक्षेप गरेको देखिएको छ। अदालतको सुदृढीकरण र न्यायमा सहज पहुँच जस्ता विषयहरू सकारात्मक हुँदा हुँदैपनि स्थान नै किटान तथा बजेट समेत विनियोजन गरी सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापना गर्ने कुराले न्यायिक स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप हुन पुगेको छ। त्यसरी इजलास स्थापना गर्ने विषय अत्यन्त गम्भीर विषय हो। यसका लागि निश्चित प्रक्रिया पूरा गरिनु पर्ने हुन्छ। त्यसरी बजेट विनियोजन गरिएको कार्यका सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालत वा प्रधानन्यायाधीशसँग सहमति लिइएको वा परामर्श लिइएको भन्ने जिकीर समेत लिखित जवाफमा लिइएको छैन। मुद्दाको चाप बढेको भन्ने मात्र आधारमा इजलास अन्यत्र स्थापना गर्नुपर्ने भन्ने तर्क पनि उचित छैन। यदि त्यसरी मुद्दाको चाप बढेको कारणले त्यस्तो अवधारणा ल्याइएको हो भने त्यसका अन्य विकल्पहरूतर्फ पनि विचार गर्न सकिने हुन्छ। तर इजलास स्थापनालाई एकमात्र विकल्पका रूपमा अधि बढाइएको कार्य असंवैधानिक र अधिकारविहीन छ। त्यसैले त्यससम्बन्धी कारवाही अधि नबढाउनु भनी अदालतबाट प्रतिषेध जारी हुनुपर्छ भन्नुभयो।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामप्रसाद सिटौलाले नेपाल सरकारको मागअनुसार कार्यदलमा रहने न्यायाधीशहरूको नाम प्रधान न्यायाधीशले सिफारिश गरेको अवस्था हुँदा कार्यदल गठन वैधानिक छ। कार्यदलले के कस्तो प्रतिवेदन पेश गरेको छ र त्यसले निवेदकलाई कुन किसिमको असर परेको छ भन्ने कुरा स्पष्ट नहुँदै सो कार्यदलका सम्बन्धमा रिट जारी गर्न मिल्ने अवस्था छैन।

बजेट वक्तव्यले बजेट विनियोजन गरेको भएपनि तत्कालै कार्यान्वयन हुने गरी व्यवस्था गरिएको छैन। अर्थमन्त्रीको लिखित जवाफबाट पनि त्यही स्पष्ट भएको छ। नेपाल प्रधान न्यायालय ऐन, २००८ देखि निरन्तर रूपमा सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र स्थापना गर्न सकिने व्यवस्था हुँदै आएको छ। यो नयाँ विषय होइन। विराटनगर र नेपालगञ्जमा इजलास स्थापना भै न्याय निरूपण भएको इतिहास समेत छ।

आर्थिक कारणले त्यसलाई निरन्तरता दिन नसकिएको ऐतिहासिक यथार्थलाई समेत दृष्टिगत गरी अहिले बजेट विनियोजन गरिएको हुनसक्ने सम्भावनालाई पनि इन्कार गर्नुपर्ने अवस्था छैन। अदालत जनताका लागि हो र न्यायमा जनताको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने हो भने पनि सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र लैजानु अत्यन्त न्यायोचित र औचित्यपूर्ण हुन्छ भन्नुभयो।

अर्का वरिष्ठ अधिवक्ता श्री यज्ञमूर्ति बज्जाडे सर्वोच्च अदालत विभिन्न स्थानमा रहने वा अन्यत्र इजलास रहने कुराको परिकल्पना संविधानले गरेको छैन। मातहत अदालत कहाँ कहाँ रहने भन्ने व्यवस्था कानूनद्वारा निर्धारित भएबमोजिम हुने संवैधानिक व्यवस्थाले पनि सर्वोच्च अदालतको अन्यत्र इजलासको सोचाई राख्न सकिँदैन भन्ने पुष्टि हुन्छ। संविधानसभा संविधान निर्माणका लागि क्रियाशील भैसकेको हालको अवस्थामा सरकारको मुख्य काम संविधान निर्माणमा उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नेतिर केन्द्रित हुनु पर्दछ। राज्यको पुनर्संरचनाको क्रममा निश्चित गरिने महत्वपूर्ण विषयलाई छोटो अवधिका लागि (१ वर्ष) आउने बजेट वक्तव्यले इजलास विस्तारको अवधारणा ल्याउन मिल्दैन। संविधानमा स्पष्ट व्यवस्था नहुँदै बजेटद्वारा इजलास अन्यत्र स्थापना गर्न मिल्ने पनि हुँदैन। सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांश अहिले अस्तित्वमा नै छैन। यदि त्यसलाई अस्तित्वमा रहेको मान्ने हो भने पनि सरकारले मनोमानी ढंगले अन्यत्र इजलास स्थापना गर्न सक्दैन। विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा सर्वोच्च अदालत वा प्रधान न्यायाधीशले अन्यत्र इजलास स्थापनाका लागि बजेट माग गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख नभएको हुँदा सरकारले आफूखुशी रूपमा त्यस्तो व्यवस्था गरेको हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ। तर बजेटको समयावधि समाप्त भैसकेको सन्दर्भमा न्यायिक स्वतन्त्रताका पक्षमा दृष्टिकोण राख्दै निवेदन खारेज गर्नु उपयुक्त हुन्छ भन्नुभयो।

अधिवक्ता श्री कुमार रेग्मीले बजेट वक्तव्य र कार्यदल गठनको कार्यले स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणामाथि प्रहार गरेको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ९३ ले वार्षिक अनुमान पेश गर्ने सम्मको अधिकार दिएकोमा सर्वोच्च अदालतसँग

कुनै छलफल नै नगरी बजेट विनियोजन गर्नु संविधानअनुकूल छैन। न्यायपालिकाभित्रबाट हुनुपर्ने कार्य कार्यपालिकाले गरेको छ, जुन स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सिद्धान्तप्रतिकूल छ। कार्यकारिणीले तोकेको स्थानमा सर्वोच्च अदालतको इजलास रहन सक्दैन, कहाँ इजलास राख्नुपर्छ भन्ने निर्णय गर्ने अधिकार न्यायपालिकामा नै रहनु पर्दछ। सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ का दफा ३ को हैसियत यथावत् छैन, त्यसमा अहिलेको अवस्थाअनुरूप व्याख्या गरिनु पर्दछ। संविधानले व्यवस्था गरेको अवस्थामा इजलास अन्यत्र स्थापना गर्न नसकिने भन्ने हुँदैन। तर कार्यपालिकाले Dictate गरेर भएको कार्यले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता माथि चुनौती देखिएको छ। यसरी इजलास स्थापना गर्ने स्थान समेत किटान गरी गरिएको व्यवस्थाले अन्तर्हिन माग र अन्तर्हीन बहसलाई जन्म गराउँछ। के कारणले विराटनगर र नेपालगञ्जमा इजलास रहने र के कारणले अन्यत्र नरहने भन्ने कुनै औचित्यपूर्ण आधार सरकारले देखाउन सकेको छैन। त्यसरी दुई स्थानमा मात्र इजलास स्थापना गर्ने कुराले समानताको सिद्धान्तमाथि पनि प्रहार गरेको छ। भारतमा पनि अन्यत्र इजलास स्थापना गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था छ, तर अहिलेसम्म पनि त्यसलाई प्रयोग गरिएको छैन। संविधानको धारा १०६ भनेको Rule हो, त्यसमा रहेको अपवादात्मक व्यवस्थाको समेत पालना नगरी सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशलाई कार्यदलमा खटाइएको छ र त्यस क्रममा न्याय परिषद्को परामर्श लिइएको छैन। मन्त्रपरिषद्को निर्णयका आधारमा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशलाई कार्यदलमा खटाउने कार्यले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतामाथि गम्भीर प्रहार भएको छ। सो निर्णय स्वेच्छाचारी छ र त्यसबाट संविधान र कानूनको उल्लंघन भएको छ। बजेट वक्तव्यमार्फत् इजलास अन्यत्र लैजाने कुरा अघि बढ्नु उल्टो प्रक्रिया हो, त्यस्तो विषयको उठान नै सर्वोच्च अदालतबाट हुनु पर्दछ। सरकारले हस्तक्षेप गरेको देखिएको हुँदा रिट जारी हुनु पर्दछ भनी आफ्नो बहसको क्रममा भन्नुभयो।

अधिवक्ता डा. श्री भीमार्जुन आचार्यले सर्वोच्च अदालतको इजलास कायम गर्ने विषय कार्यविधिगत विषय हो र सो विषय कार्यकारिणीको अधिकारअन्तर्गत पर्ने विषय होइन। Doctrine of Severability का आधारमा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ मा रहेका श्री ५ सँग सम्बन्धित शब्दहरू हटाएर

त्यसको अर्थ गर्न सकिने हुन्छ। त्यस आधारमा हेर्दा पनि सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र स्थापना गर्ने विषय न्यायपालिकाको अधीनको विषय हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ। त्यसरी बजेट वक्तव्यमार्फत् इजलास स्थापना गर्ने विषय उठाइनु असंवैधानिक छ। त्यसरी न्यायपालिकाको अधिकार भित्रको विषयमा कार्यपालिकाले हस्तक्षेप गरेको अवस्थामा इजलासले स्पष्ट रूपमा बोल्नु पर्ने हुन्छ। बजेट वक्तव्यको विवादित बुँदा न्यायाधीशको Individual Independence र न्यायपालिकाको Structural Independence को समेत प्रतिकूल छ। त्यसरी सरकारले तोकेको इजलासमा रहेर न्याय निरूपण गर्ने हो भने निष्पक्ष न्याय संभव हुँदैन र त्यसमा प्रश्न चिन्ह उठ्न सक्छ। यस्तो विषयमा न्यायपालिकासँग छलफल र परामर्श नगरी बजेट विनियोजन गर्न मिल्दैन भन्नु भयो।

प्रा.डा.श्री अम्बरप्रसाद पन्तले अदालत पूर्ण रूपेण स्वतन्त्र रहनु पर्दछ। अदालतको गरिमा र मर्यादा अक्षुण्ण रहनु पर्दछ। यसमा विवाद हुनै सक्दैन। रिट निवेदन र लिखित जवाफबाट पनि त्यसलाई स्वीकार गरिएको छ। न्यायपालिकाको अधिकारक्षेत्र संविधानले नै निश्चित गरेको हुन्छ। न्यायिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी मान्यतालाई संविधानले नै आत्मसात् गरेको छ। सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १२ मा पूर्ण बैठकसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। त्यसकै आधारमा पनि सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तारको विषय सर्वोच्च अदालतको Domain को विषय हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ। तर आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० लाई हेर्दा त्यसले न्यायपालिकाको अधिकारक्षेत्रमा अतिक्रमण गरेको देखिन्छ। सर्वोच्च अदालतको पूर्ण बैठकबाट initiate भएर अघिबढ्नु पर्ने विषयलाई सीधै बजेट वक्तव्यबाट सम्बोधन गरिनु न्यायिक स्वतन्त्रतामाथि हस्तक्षेप हुनु हो। अदालत व्यवस्थापन, अदालत सुदृढीकरण, रणनीतिक योजना समेतमा परिकल्पना नगरिएको र इजलास विस्तारको विषय एकैचोटी बजेट वक्तव्यमा बजेट विनियोजन गरी स्थान समेत तोक्ने कार्यले न्यायिक स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप भएको छ। त्यसैले अदालतको स्वतन्त्रता र गरिमा जोगिने गरी स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणाप्रति जोड दिँदै बजेट वक्तव्यको सान्दर्भिकता

समाप्त भैसकेको कारणले गर्दा निवेदन खारेज गर्नु उचित हुने देखिन्छ ।

बजेट वक्तव्यको कार्यान्वयनका साथै कार्यदललाई अन्य TOR पनि दिइएको देखिन्छ । कार्यदल गठनसम्बन्धी सबै प्रक्रिया स्पष्ट रूपमा बाहिर आएको छैन । कार्यदल गठनसम्बन्धी प्रक्रियामा न्याय परिषद् पनि संलग्न भएको पाइएको र सम्बन्धित निकायले प्रतिक्रिया नदिएको अवस्था हुँदा इजलासबाट बोलिरहनु पर्ने अवस्था छैन । कार्यदलको गठन संविधानको धारा १०६ अन्तर्गत नै भएको देखिँदा त्यसलाई अन्यथा भन्नु पर्ने देखिँदैन भन्नु भयो भने अर्का सह-प्राध्यापक श्री प्रकाश के.सी.संविधानको परिधि नाघ्ने अधिकार कसैलाई पनि छैन, संवैधानिक सर्वोच्चतालाई स्वीकार गरिएको हाम्रो जस्तो प्रणालीमा संविधानको प्रतिकूल हुने गरी राज्यको कुनै पनि अंगले कार्य गर्नसक्ने हुँदैन । न्यायका मान्य सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्नुपर्ने कुरालाई पनि संविधानमा जोड दिइएको छ । अदालतको बेञ्च तोक्ने अधिकार कार्यकारीलाई हुँदैन, यो अदालतको आन्तरिक विषय हो र यस किसिमको अधिकारको प्रयोग न्यायपालिकाले नै गर्न पाउनु पर्छ । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० लाई हेर्दा त्यसले अध्ययन अनुसन्धान गराउने मात्र उद्देश्य राखेको देखिँदैन, स्पष्ट रूपमा स्थानसमेत तोकिएको छ । त्यसरी अनधिकृत रूपमा स्थान समेत तोकी बजेट विनियोजन गरिनु आपत्तिजनक छ । सिंगो मुलुक राज्य पुर्नसंरचनाको चरणमा प्रवेश गरेको अवस्थामा त्यसरी इजलास विस्तारको दृष्टिकोण ल्याइनु भन्ने आपत्तिजनक छ । त्यसको सान्दर्भिकता पनि छैन र त्यसको औचित्य पुष्टि गर्न सकेको पनि पाइँदैन । त्यसैले बजेट वक्तव्यको उक्त बुँदा प्रथमदृष्टिमा बदरभागी छ भनी आफ्नो वहसको क्रममा भन्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएकोमा रिट निवेदन तथा लिखित जवाफ सहितको मिसिल अध्ययन गरी विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको वहस जिकीर तथा पेश हुन आएको वहस नोट समेतलाई दृष्टिगत गरी हेर्दा प्रस्तुत निवेदनमा मूलतः सर्वोच्च अदालतको इजलास विराटनगर र नेपालगञ्जमा स्थापना गर्ने सम्बन्धमा आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख गरिएको व्यहोराले न्यायिक

स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप भएको र त्यसरी इजलास स्थापना गर्ने विषयको उठान प्रधान न्यायाधीशबाटै हुनुपर्ने सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को व्यवस्थाको सिधा उल्लंघन हुने गरी प्रक्रिया अधि बढेको भन्ने समेतको जिकीर लिइएको पाइन्छ । विपक्षी अर्थ मन्त्रालयसमेतका तर्फबाट पेश गरिएको लिखित जवाफमा बजेट वक्तव्यले समग्रमा स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनको शासन र मानव अधिकारप्रतिको सम्मानलाई जोड दिएको, त्यसलाई मूर्तरूप दिनका लागि न्यायपालिकाको सुदृढीकरणलाई केन्द्र बनाइएको र न्यायमा सबैको पहुँच पुऱ्याउन र न्याय छिटो, छरितो र सर्वसुलभ बनाउने समेतको उद्देश्यले बजेट वक्तव्यमा सो विषयलाई समावेश गरिएको र अध्ययनका आधारमा आवश्यक कानूनी प्रक्रिया पूरा गरेर मात्र त्यसलाई कार्यान्वयन गरिने हुँदा त्यसबाट न्यायिक स्वतन्त्रतामा कुनै किसिमको नकारात्मक प्रभाव पर्दैन भनी निवेदन व्यहोराको प्रतिवाद गरिएको देखिन्छ । उल्लिखित तथ्य रहेको प्रस्तुत निवेदनमा मुख्य रूपमा देहायका विषयहरूमा विवेचना गरी न्याय निरूपण हुनुपर्ने देखिन आयो :

१. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ मा सर्वोच्च अदालतको इजलास काठमाडौं बाहेक अन्य स्थानमा कायम गरी काम कारवाही गर्न सकिने भनी गरिएको व्यवस्थालाई प्रयोगमा ल्याउने सम्बन्धमा प्रक्रिया प्रारम्भ (Initiate) गर्ने जिम्मेवारी कुन निकाय र पदाधिकारीमा निहित रहेको छ ?
२. आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा व्यक्त भएको व्यहोराले न्यायिक स्वतन्त्रतामा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने अवस्था रहेको छ वा छैन ?
३. न्यायमा जनताको सहज पहुँचका लागि काठमाडौं बाहिर पनि सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापना गर्नु एक मात्र विकल्प हो वा त्यसका लागि अन्य उपायहरूको अवलम्बन पनि गर्न सकिने हुन्छ ?
४. आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा गरिएको विराटनगर र नेपालगञ्जमा सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापना गर्ने सम्बन्धी नीतिगत घोषणा हाल अस्तित्वमा रहेको मान्न सकिने अवस्था छ वा छैन ?

५. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. उल्लिखित विषयहरूमा प्रवेश गर्नु अघि बजेट वक्तव्यको विवादित बुँदा नं. २५० मा रहेको व्यवस्था र विवादको विषयसँग सम्बन्धित देखिएका संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाको सिंहावलोकन गरिनु वाञ्छनीय देखिन्छ।

३. रिट निवेदनमा विवादको मुख्य विषयका रूपमा आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० लाई प्रस्तुत गरिएको छ। सो बुँदाले स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणामा आँच पुगेको र त्यसले न्यायपालिकाको अधिकारक्षेत्रमा हस्तक्षेप भएको भन्ने निवेदकको मुख्य जिकीर रहेको देखिन्छ। माननीय अर्थमन्त्रीले व्यवस्थापिका-संसदसमक्ष मिति २०६५।६।३ मा प्रस्तुत गर्नु भएको आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यलाई हेर्दा त्यसको बुँदा नं. २५० मा “स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनको शासन र मानव अधिकारप्रतिको सम्मानलाई जोड दिँदै न्यायमा सबैको पहुँच पुऱ्याउन र न्याय छिटो, छरितो र सर्वसुलभ बनाउन न्यायपालिकाको सुदृढीकरणमा जोड दिइनेछ। विद्यमान कानूनमा सुधार र आवश्यक पूर्वाधार तयार गरी सर्वोच्च अदालतको इजलास विराटनगर र नेपालगञ्जमा स्थापना गर्नको लागि आवश्यक रकम विनियोजन गरेको छु” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ।

४. प्रस्तुत रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ को सन्दर्भ पनि उठाइएको पाइन्छ। उक्त दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको श्री ५ को स्वीकृति प्राप्त गरी भन्ने शब्दावलीका कारणबाट सो प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशका आधारमा स्वतः अमान्य भैसकेको भन्ने निवेदन जिकीर रहेको हुँदा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ लाई यहाँ यथावत् उल्लेख गरिएको छ :

३. सर्वोच्च अदालत रहने स्थान: सर्वोच्च अदालत काठमाडौँमा रहनेछ।

तर श्री ५ को स्वीकृति प्राप्त गरी प्रधान न्यायाधीशले तोकेको स्थानमा पनि सर्वोच्च अदालतले

इजलास कायम गरी आफ्नो अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न वा अन्य काम कारवाई गर्न सक्नेछ।

५. अब, निवेदकले नेपालको अन्तरिम संविधानका धारा ९३, १००, १०१, १०२ र ११२ समेतका प्रावधानको विपरीत हुने गरी माननीय अर्थमन्त्रीले बजेट वक्तव्य बुँदा नं. २५० पेश गरी स्वतन्त्र न्यायपालिकाको मान्यताविपरीत कार्य भएको भन्ने सन्दर्भ उठाएको हुँदा संविधानका ती प्रावधानहरूको समेत सिंहावलोकन हुनुपर्ने देखिन्छ। त्यसमध्ये धारा ९३ ले राजस्व र व्ययको अनुमान, धारा १०० ले न्यायसम्बन्धी अधिकार अदालतबाट प्रयोग हुने, धारा १०१ ले अदालतहरू, धारा १०२ ले सर्वोच्च अदालत र धारा ११२ ले प्रधान न्यायाधीशको जिम्मेवारीसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ।

६. विवादको मुख्य विषय बनेको आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा गरिएको व्यवस्था तथा सम्बद्ध संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाहरूको उल्लेखन पछि माथि निर्धारण गरिएका प्रश्नहरूमा आधारित भई विवेचना गर्नुपर्ने देखिन्छ। प्रथमतः सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ मा सर्वोच्च अदालतको इजलास काठमाडौँ बाहेक अन्य स्थानमा कायम गरी काम कारवाही गर्न सकिने भनी गरिएको व्यवस्थालाई प्रयोगमा ल्याउने सम्बन्धमा प्रक्रिया प्रारम्भ (Initiate) गर्ने जिम्मेवारी कुन निकाय र पदाधिकारीमा निहित रहेको छ ? भन्ने पहिलो प्रश्नमा विचार गरौँ। सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ३ मा रहेको श्री ५ बाट स्वीकृति प्राप्त गरी प्रधान न्यायाधीशले तोकेको स्थानमा पनि सर्वोच्च अदालतले इजलास कायम गरी आफ्नो अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न वा अन्य काम कारवाही गर्न सकिने भन्ने व्यवस्था गणतन्त्रको कार्यान्वयन भैसकेको हालको अवस्थामा सान्दर्भिक र औचित्यपूर्ण देखिँदैन। यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारका तर्फबाट उपलब्ध गराइएको गणतन्त्र सुदृढीकरणको लागि केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयकमा सर्वोच्च अदालत ऐनको उक्त दफा ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको संरचना यस्तो देखिन्छ :

७. तर नेपाल सरकारसँग परामर्श गरी प्रधान न्यायाधीशले तोकेको स्थानमा पनि सर्वोच्च अदालतले इजलास कायम गरी आफ्नो

अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न वा अन्य काम कारवाई गर्न सक्नेछ ।

८. उक्त व्यवस्थालाई हाल (खण्ड ५९, अतिरिक्ताङ्क ४३, मिति २०६६।१०।७ को राजपत्रमा प्रकाशित) ऐनको स्वरूप ग्रहण गरिसकेको भएतापनि प्रस्तुत विवादका समयमा अस्तित्वमा नरहेको कारणबाट त्यसलाई आधार मानेर अधि बढ्न मिल्ने स्थिति छैन । तर गणतन्त्रको घोषणापछि अस्तित्वमा नै नरहेको संस्थाको अस्तित्ववोध गराउने सो प्रावधानबाट असान्दर्भिक केही शब्दहरूलाई हटाएर त्यसको अर्थ गर्नु सान्दर्भिक र समयानुकूल नै हुन जाने देखिन्छ । त्यस आधारमा हेर्दा सर्वोच्च अदालतको इजलास काठमाडौं बाहेक अन्य स्थानमा कायम गर्न सकिने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । तर त्यसरी अन्य स्थानमा इजलास कायम गरी सर्वोच्च अदालतले आफ्नो अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न वा अन्य काम कारवाई गर्ने कुरा प्रधान न्यायाधीशको अधीनको विषय हो भन्ने पनि उक्त कानूनी व्यवस्थाको सोभो र स्पष्ट अर्थ हुन्छ । त्यसमा कुनै किसिमको द्विविधा वा अस्पष्टताको गुञ्जायस देखिँदैन ।

९. प्रधान न्यायाधीश भनेको न्यायपालिकाको प्रमुख भएकाले जनतालाई न्याय प्रदान गर्ने सिलसिलामा जनताको न्यायमा सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने र उनीहरूलाई छिटो छरितो र प्रभावकारी न्याय प्रदान गर्ने विषय पनि स्वाभाविक रूपमा प्रधान न्यायाधीशको सरोकार र चासोको विषय बन्दछ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११२ मा प्रधान न्यायाधीशको जिम्मेवारी शीर्षकमा उल्लिखित मुलुकको न्याय प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउने अन्तिम जिम्मेवारी प्रधान न्यायाधीशको हुनेछ र सो प्रयोजनका लागि निजले यस संविधान तथा अन्य कानूनको अधीनमा रही सर्वोच्च अदालत तथा मातहतका अदालतलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ भन्ने प्रावधान समेतलाई आधार बनाउँदा मुलुकको समग्र न्याय प्रशासनको नेतृत्व प्रधान न्यायाधीशले गर्ने भन्ने नै बुझिन्छ । त्यस किसिमको जिम्मेवारी वहनका लागि प्रधान न्यायाधीशलाई पृष्ठपोषण गर्नका लागि न्यायपालिकाभित्रै विभिन्न किसिमका संयन्त्रहरू रहेका हुन्छन् । त्यस्ता संयन्त्रहरूको परिचालन गरी प्रधान न्यायाधीशले न्यायपालिकाको न्यायिक र

प्रशासनिक दुवै किसिमको नेतृत्व प्रदान गर्दछन् । यदि सर्वोच्च अदालतले आफ्नो इजलास अन्यत्र पनि कायम गर्नुपर्ने आवश्यकतावोध गरी त्यस्तो निर्णय गर्नु भने त्यसका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक पूर्वाधार, जनशक्ति व्यवस्थापन लगायतका सहयोग उपलब्ध गराउन अनुरोध गरियो भने त्यस्तो सहयोग उपलब्ध गराउनु नेपाल सरकारको कर्तव्य बन्दछ । तर त्यसरी अन्यत्र इजलास स्थापना गर्ने नीतिगत एवं संस्थागत निर्णय गरी त्यसको स्थान समेत निश्चित गर्ने अधिकार राज्यका अन्य निकायलाई नभै त्यस्तो प्रक्रियाको प्रारम्भ (Initiate) गर्ने जिम्मेवारी स्वभावतः न्यायपालिकामा नै रहन्छ र त्यसलाई न्यायपालिकाको नेतृत्वकर्ताको हैसियतमा प्रधान न्यायाधीशले वहन गर्नु पर्दछ । त्यसका लागि सर्वोच्च अदालतको पूर्ण बैठक न्यायाधीशहरूको वार्षिक सम्मेलन, नेपाल बार एसोसिएशनसँगको परामर्श लगायत अदालतभित्रैका र न्याय सम्पादनको जिम्मेवारी वहन गरिरहेका संयन्त्रहरूमा त्यस विषयमा बृहत् छलफल, विश्लेषण र विचार विमर्श गरी एउटा निश्चित धारणा बनाउन सकिने हुन्छ । न्याय प्रशासनको अन्तिम जिम्मेवारी प्रधान न्यायाधीशमा निहित रहने सवैधानिक व्यवस्था भएको सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतमा विद्यमान रहेको मुद्दाको चाप र त्यसलाई व्यवस्थापन गरी छिटो छरितो न्याय सम्पादन गर्न न्यायपालिकाले अख्तियार गरेको रणनीति र योजना समेतको आधारमा सम्बन्धित पक्षले न्यायमा सहज पहुँच र शीघ्र र सरल रूपमा न्याय प्राप्त गर्ने अवसर प्राप्त गरेको छ, छैन भनी निष्कर्षमा पुगी प्रधान न्यायाधीशबाट नै सर्वोच्च अदालतबाट हुने न्याय सम्पादनको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन समेत हुन्छ । अदालतहरूबाट भइरहेको सेवा प्रवाहको समग्र मूल्याङ्कन नगरी कोरा सैद्धान्तिक आधारमा मात्रै सर्वोच्च अदालतसम्म नागरिकको पहुँच सहज नभएको भन्ने आधार लिई सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तार गर्ने भन्ने निर्णय अन्य निकायबाट लिइनु यथार्थमा व्यवहारिक पनि हुँदैन । यसका लागि सर्वोच्च अदालतमा विद्यमान रहेको मुद्दाको बोझ तथा त्यस्ता मुद्दाहरूको प्रकृतिको समेत पहिचान गर्नु त्यत्तिकै आवश्यक हुन्छ । त्यसैले सर्वोच्च अदालतमा मुद्दाहरूको चाप रहेको र ढिलो न्याय सम्पादन हुने गरेको भन्ने सतही आधारमा न्यायपालिकाको नेतृत्व गर्ने प्रधान न्यायाधीश बाहेकको

अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले सर्वोच्च अदालतको इजलास काठमाडौंभन्दा बाहेक अन्य स्थानमा पनि कायम गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नु वा त्यसको चासो राखी प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नु कानूनसम्मत देखिँदैन।

१०. सर्वोच्च अदालत तहबाट हुने न्याय सम्पादनको कार्यमा देखा परेका ढिला सुस्ती वा कार्यबोभहरू प्रचलित कानूनहरूमा रहेका प्रक्रियागत एवं अधिकारक्षेत्र सम्बन्धी व्यवस्थाहरूको सामयिक पुनरावलोकन हुन नसकेको कारणले पनि उत्पन्न भएको वास्तविकतालाई नकार्न सकिँदैन। विवादको गम्भीरतालाई हेरी धेरैजसो विवादहरू तल्लो तहका अदालतहरूबाटै अन्तिम किनारा गर्न सकिने गरी कानूनी व्यवस्था भएको खण्डमा नै न्याय सम्पादनको कार्यलाई सरल, छिटो छरितो र पहुँचयोग्य बनाउन मद्दत पुग्दछ। यस वास्तविकतालाई नजर अन्दाज गरी सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तार गर्नु मात्र समस्याको समाधान हो भन्ने धारणा बनाउनु व्यवहारिक हुँदैन। यी सबै पक्षहरूको गम्भीर विश्लेषण गरी सर्वोच्च अदालतको इजलास काठमाडौं बाहेकको अन्य स्थानमा पनि राख्नु पर्ने आवश्यकता र औचित्य छ, छैन भन्ने कुरा स्वयम् प्रधान न्यायाधीशबाटै निकयौल गरिने विषय हो। तसर्थ यस विषयमा प्रधान न्यायाधीशले मात्रै विचार विमर्श, छलफल गरी एउटा निश्चित धारणा बनाउन सक्ने देखिन्छ। गणतन्त्र सुदृढीकरणको लागि केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन जारी भएपछि सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ३ मा रहन गएको व्यवस्थाले पनि त्यस्तो जिम्मेवारी वहन र त्यसको पहल न्यायपालिकाबाटै हुनुपर्ने कुराको पुनर्पुष्टि गरेको देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा के कुरामा विचार पुऱ्याइनु पर्छ भने कानूनको शासनको पक्षमा प्रतिबद्धता व्यक्त गर्ने कसैले पनि कानूनले निश्चित गरेको प्रक्रियाभन्दा बाहिरबाट न्यायपालिकालाई असर गर्ने कुनै किसिमको निर्णय लिने र त्यस्तो निर्णयबाट अरुलाई बाँच्ने सोच राख्नु पनि हुँदैन।

११. अब, दोस्रो अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा व्यक्त भएको व्यहोराले न्यायिक स्वतन्त्रतामा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने अवस्था रहेको छ वा छैन ? भन्ने प्रश्नमा प्रवेश गर्दा आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यमा विद्यमान कानूनमा सुधार र आवश्यक पूर्वाधार तयार

गरी सर्वोच्च अदालतको इजलास विराटनगर र नेपालगञ्जमा स्थापना गर्नको लागि आवश्यक रकम विनियोजन गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। त्यसरी सरकारका तर्फबाट स्थाननै किटान गरी रकम विनियोजन गरिनु अघि न्यायपालिकासँग न्यूनतम सम्पर्क वा सम्वाद गरिएको पाईँदैन। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता अर्थमन्त्री तथा अन्य निकायहरूले पनि न्यायपालिकासँगको सहमतिबाट त्यसो गरिएको भनी जिकीर लिन सकेको पाईँदैन। बजेट वक्तव्यमा र अर्थमन्त्रीको लिखित जवाफमा पनि विवादित बुँदा नं. २५० लाई न्यायमा जनताको सहज पहुँचको विषयसँग जोडेर त्यसको सान्दर्भिकता र औचित्य पुष्टि गर्ने प्रयास गरिएको देखिन्छ। स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनको शासन र मानव अधिकार प्रति सम्मान व्यक्त गर्नुका साथै न्यायमा सबैको पहुँच पुऱ्याउन र न्याय छिटो, छरितो र सर्वसुलभ बनाउन न्यायपालिकाको सुदृढीकरणमा जोड दिइने भन्ने बजेट वक्तव्यको व्यहोरा आफैँमा स्वागतयोग्य देखिन्छ। तर न्यायिक स्वतन्त्रता भन्ने कुरा कोरा कल्पना वा सिद्धान्त नभएर व्यवहारबाट देखिनु पर्ने वा अनुभूति गर्न सकिने कार्यप्रणाली र कार्यशैली पनि हो। त्यसैले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०० को उपधारा (२) ले स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी अवधारणा र मूल्य मान्यतालाई अनुशरण गर्नुपर्ने कुरामा समेत जोड दिएको छ।

१२. न्यायिक स्वतन्त्रता भनेको न्यायिक स्वच्छन्दता होइन, न त यो उत्तरदायित्वविहीन न्यायपालिका नै हो। यो त जनताको हक अधिकारको संरक्षणका लागि विकसित हुँदै आएको मूल्य मान्यतामा अडिएको अवधारणा हो। न्यायिक स्वतन्त्रता प्रत्याभूत नभएसम्म न्यायपालिकाले जनताका हक अधिकारहरूको संरक्षण गर्ने सामर्थ्य देखाउन सक्दैन। संविधानले प्रत्याभूत गरेको न्यायिक स्वतन्त्रताको बलमा नै सर्वोच्च अदालतले विभिन्न कठिन घडीमा महत्वपूर्ण फैसलाहरू गरेको छ र संवैधानिक सर्वोच्चतालाई जोगाएको छ। कानूनको शासन र सुशासन कायम गर्ने तथा नागरिकका हक अधिकारहरूको संरक्षण गर्ने कार्यमा नेपालको न्यायपालिकाले उदाहरणीय निर्णयहरू दिएको छ। न्यायपालिकाको सर्वोच्च निकायका रूपमा

रहेको सर्वोच्च अदालतलाई संविधानको अन्तिम र आधिकारिक व्याख्या गर्ने अधिकारसमेत संविधानले नै प्रदान गरेको छ, यस अर्थमा सर्वोच्च अदालत संविधानको संरक्षकका रूपमा रहेको छ। संविधानले निर्धारित गरिदिएका भूमिकाहरूलाई प्रभावकारी रूपमा निर्वाह गर्नका लागि पनि न्यायिक स्वतन्त्रता अपरिहार्य हुन्छ। न्यायपालिकाको स्वरूप कस्तो बनाउने र यसको अधिकारक्षेत्र के रहने भन्ने कुराको लोकतन्त्रका विश्वव्यापी मूल्य मान्यताअन्तर्गत रहेर निश्चित गर्ने अधिकार स्वाभाविक रूपमा विधायिकामा निहित रहन्छ। किनभने विधायिकाले संविधान र कानूनका आधारमा न्यायपालिकाको स्वरूप, यसको संरचना, यसको कार्यक्षेत्र एवं कार्यप्रकृति निर्धारण गर्नसक्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन। तर न्यायिक स्वतन्त्रताको महत्ता र यसको गरिमा एवं स्वतन्त्र न्यायपालिकाले सम्पादन गर्ने न्यायको प्रभाव समेतलाई विचार नगरी न्यायपालिकालाई कमजोर पार्ने प्रयास कतैबाट गरिनु हुँदैन भन्ने कुरा पनि त्यत्तिकै महत्वपूर्ण छ।

१३. अदालत आफ्नो आन्तरिक प्रशासन र आन्तरिक व्यवस्थापनमा कसैको हस्तक्षेप बिना कार्य गर्न स्वतन्त्र रहन्छ। कार्यगत स्वतन्त्रता न्यायिक स्वतन्त्रताको एउटा महत्वपूर्ण आयाम हो। यही मान्यताको परिप्रेक्ष्यमा पनि प्रस्तुत विवादको विषयलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ। नेपाल सरकारका अर्थमन्त्रीले आर्थिक वर्ष २०६५/०६६ को लागि पेश गरेको बजेट वक्तव्यमार्फत् सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तारको निर्णय गरी सोको लागि बजेट छुट्याइएको अवस्था छ। राज्यका कुनै पनि निकायको लागि आवश्यक पर्ने बजेटको सम्भाव्य स्रोतहरूको पहिचान गरी बाँडफाँड गर्ने अधिकार निःसन्देह रूपमा कार्यपालिकामा नै रहन्छ। राज्यको समग्र आर्थिक स्रोतहरूको समीक्षा गरी तर्जुमा गरिएको बजेटको प्रस्तावलाई अन्तिम स्वीकृति दिई कानूनी रूप प्रदान गर्ने जिम्मेवारी व्यवस्थापिकामा निहित रहने कुरा पनि त्यत्तिकै साश्वत छ। तर सरकारको तर्फबाट राज्यका विभिन्न अंगहरूका लागि व्यवस्था गरिने बजेट एकतर्फी रूपमा भने अवश्य नै विनियोजन गरिने विषय होइन। सम्बन्धित निकायको वार्षिक योजना, कार्यक्रम, आवश्यकता र औचित्य समेतलाई विचार गरेर नै बजेटको बाँडफाँड र विनियोजन गरिने हुन्छ। यी सबै विषयहरू सम्बन्धित

निकायसँगको छलफल, सम्वाद, अन्तरक्रिया वा दोहोरो परामर्श बिना गर्न सकिने पनि हुँदैन। यसरी हेर्दा राज्यका प्रत्येक निकायलाई आवश्यक पर्ने बजेटको विनियोजन वा बाँडफाँड गर्दा सरकारले सम्बन्धित निकायसँग सम्वाद र परामर्श गरी आवश्यकता पहिचान गरेर मात्रै निश्चित बजेटको व्यवस्था गर्नसक्ने देखिन्छ।

१४. न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा स्वीकृत मापदण्डहरू हेर्दा पनि स्वतन्त्र न्यायपालिकाको काम कारवाहीलाई प्रभावकारी बनाउन राज्यले न्यायपालिकाको कार्यगत स्वायत्तताई सम्मान गर्नुपर्ने हुन्छ। न्यायपालिकाको कार्यगत स्वायत्ततालाई प्रभाव पार्ने एउटा महत्वपूर्ण पक्ष न्यायपालिकाको बजेटसम्बन्धी व्यवस्था पनि हो। न्यायपालिकाले निर्धारण गरेका कार्यक्रम, योजना र कार्यक्षेत्रहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि के कस्तो र कति बजेट आवश्यक पर्दछ भन्ने सम्बन्धमा न्यायपालिकाको तर्क वा पुष्ट्याईलाई नसुनी सरकारको तर्फबाट एकपक्षीय रूपमा कुनै अमुक कार्यका लागि भनी न्यायपालिकाको बजेट छुट्याउनु अदालतको आर्थिक स्वायत्तताको सन्दर्भबाट पनि जायज हुँदैन।

१५. कतिपय विकसित एवं समुन्नत लोकतान्त्रिक राष्ट्रका न्यायपालिकाहरूले आफ्ना वार्षिक योजना, कार्यक्रम र कार्यक्षेत्रहरू निर्धारण गरी त्यसको कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा आवश्यक पर्ने बजेटको आँकडा प्रस्ताव गरी रकम विनियोजनका लागि व्यवस्थापिकासमक्ष सीधै माग गर्नसक्ने सम्मको आर्थिक स्वायत्तता प्राप्त गरेको देखिन्छ भने अन्य कतिपय मुलुकहरूमा संविधानमा नै वार्षिक बजेटको कुनै निश्चित प्रतिशत रकम न्यायपालिकाको लागि छुट्याउनु पर्ने संवैधानिक प्रत्याभूति समेत गरिएको देखिन्छ।

१६. हामीकहाँ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा प्रचलित नेपाल कानूनहरूको अधीनमा रही न्यायपालिकाको लागि आवश्यक पर्ने बजेट लगायतको अत्यावश्यक रकमको विनियोजन र बाँडफाँड गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई नै भएतापनि त्यसरी न्यायपालिकाको लागि बजेट विनियोजन गर्दा त्यसबाट न्यायपालिकालाई प्रत्यक्ष वा दूरगामी रूपमा के कस्तो असर पर्दछ वा पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा

न्यायपालिकाको सर्वोच्च निकायको रूपमा रहेको सर्वोच्च अदालतसँग आवश्यक संवाद, परामर्श वा छलफल नगरी सरकारको तर्फबाट एकाङ्गी रूपमा कुनै निर्णय लिइनु जायज हुने देखिँदैन। त्यसैले प्रस्तुत विवादमा अर्थमन्त्रीले पेश गरेको बजेट वक्तव्यमा सर्वोच्च अदालतको इजलास विराटनगर र नेपालगञ्जमा समेत स्थापना गर्ने कुरा प्रस्तावका रूपमा नभै एकैचोटी निर्णयका रूपमा आउनु र सो प्रयोजनका लागि भनी आवश्यक बजेट समेत विनियोजन गरिनु स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणा प्रतिकूल हुनुका साथै त्यस्तो कार्य न्यायपालिकाको आर्थिक स्वायत्तताको परिप्रेक्ष्यबाट समेत स्वीकारयोग्य देखिँदैन।

१७. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ११ मा सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो अधिकारक्षेत्रको प्रयोग तथा कार्यविधि व्यवस्थित गर्न आवश्यक नियम बनाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरिएको देखिन्छ। प्रत्यायोजित विधायनको परिधिभित्र पारिएका ती विषयहरू र ऐ. ऐनको दफा ४ लाई आधार मान्दा पनि सर्वोच्च अदालतको अधिकारक्षेत्रको प्रयोगका लागि इजलास व्यवस्थापन गर्ने र अदालतको काम कारवाही सम्बन्धी अन्य व्यवस्थापनको विषय पूर्णतया सर्वोच्च अदालतको अधीनको विषय भन्ने देखिन्छ। नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकारको प्रयोग अदालत तथा न्यायिक निकायबाट हुन्छ भन्ने प्रत्याभूति संविधानले नै दिएको परिप्रेक्ष्यमा न्यायपालिकाले प्रयोग गर्ने न्यायसम्बन्धी अधिकारमा प्रभाव पर्ने खालका निर्णयहरू कुनै पनि निकाय वा अधिकारीले गर्नु हुँदैन।

१८. मुलुक यतिखेर नयाँ संविधान निर्माणको प्रक्रियामा सामेल भएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ६४ लाई आधार मान्दा अब संविधान निर्माणका लागि ३ महिनाभन्दा पनि कम समय बाँकी रहेको देखिन्छ। संविधानसभाको गठन भै संविधान निर्माणको कार्यतालिकासहित संविधानसभा सक्रिय रहेको वर्तमान अवस्था र संविधानसभाको कार्यक्षेत्रभित्र स्वाभाविक रूपमा परेको राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचनाको एजेण्डाभित्र शासनप्रणालीको स्वरूप निर्धारण गर्ने विषय पनि पर्ने देखिन्छ। त्यसरी राज्यको पुनर्संरचना हुँदा न्यायपालिकाको स्वरूप, यसको तह र अधिकारक्षेत्र समेतका विषयमा पनि सम्बोधन गरिनु स्वाभाविक

छ। त्यसरी मुलुक नयाँ संविधान निर्माणको प्रक्रियामा सामेल भैसकेको संक्रमणकालीन अवस्थामा नयाँ बन्ने संविधानको अन्तरवस्तुको रूपमा रहने न्यायपालिकाको अधिकारक्षेत्र र सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र स्थापना गर्ने जस्तो दूरगामी प्रभाव दिने विषयमा सीमित अबधिका लागि अर्थात् एक आर्थिक वर्षका लागि मात्र अस्तित्वमा रहने बजेट वक्तव्य मार्फत सम्बोधन गरिनु संविधान र कानून अनुकूल समेत देखिँदैन। संघीय संरचनाअन्तर्गत न्यायपालिकाको स्वरूप कस्तो हुने र कहाँ कुन तहका कति अदालत रहने भन्ने कुराको निक्कै नहुँदै कुनै एक क्षेत्र विशेषमा सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापना गरिँदा पछि बन्ने संघीय संरचनाअन्तर्गत अर्को क्षेत्रका जनताले व्यक्त गर्ने प्रतिक्रियाको पनि आँकलन गरिनु पर्दछ। मुलुकको भौगोलिक अवस्था, आर्थिक क्षमता, पूर्वाधार विकासको अवस्था, क्षेत्रगत जनघनत्व, शासन प्रणालीको स्वरूप जस्ता विषयबाट नै न्यायपालिकाको स्वरूप तथा त्यसका इकाइहरू र तिनीहरूको क्षेत्राधिकार समेतका विषय निर्धारित र निर्देशित हुन्छन्। त्यसैले त्यति गंभीर विषयलाई नै प्रभावित गर्ने सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र स्थापना गर्ने विषयमा अपेक्षित गंभीरता नदेखाई अघि बढ्नु कुनै पनि दृष्टिले उपयुक्त देखिँदैन। सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र स्थापना गर्दा इजलासहरूबीचको उचित र प्रभावकारी समन्वय र संवादको अभावमा उत्पन्न हुनसक्ने सम्भावित समस्याहरूलाई पनि उत्तिकै गंभीरतापूर्वक विचार पुऱ्याईनु पर्दछ। यस सम्बन्धमा अन्यत्रका अनुभव तथा यसको सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक पक्षहरूका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान हुनु पनि उत्तिकै जरुरी देखिन्छ। यदि यस्ता विषयमा न्यायपालिकाले आवश्यकताबोध गर्‍यो भने त्यसका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गराउने अग्रसरता न्यायपालिका स्वयंले नै लिन्छ र अध्ययनको निष्कर्षका आधारमा सरकार वा अन्य कुनै निकायको सहयोगका लागि आग्रह पनि गर्न सक्दछ। तर न्यायिक स्वतन्त्रताको स्थापित परम्परा र मान्यताविपरीत सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापनाको स्थान नै तोकेर त्यसका लागि रकम समेत विनियोजन गरी त्यसपछि मात्र तत्सम्बन्धी कानूनी सुधार र पूर्वाधार विकासको सोच राखिनुलाई उचित प्रक्रिया मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन। किनभने

न्यायपालिकाबाट अनिच्छित सहयोगको प्रस्ताव नेपाल सरकारका तर्फबाट गरिनु आफैमा न्यायिक स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेपको प्रारम्भविन्दु हो ।

१९. कार्यपालिका र त्यस अन्तर्गतको निकाय वा राज्यका जुनसुकै अन्य निकायले न्यायपालिकाको क्षेत्रमा हस्तक्षेप हुने खालको क्रिया गर्दछ भने त्यसलाई निस्तेज र निष्क्रिय तुल्याउने अधिकार संविधानले नै यस अदालतलाई प्रदान गरेको छ । शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तसँग अन्योन्याश्रित रूपमा रहेको शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रणको सिद्धान्तले पनि न्यायपालिकाको यो अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । यस अदालतको अधिकारको स्रोत संविधान नै भएकाले कानूनी राज्यको स्थापनामा न्यायपालिकाले भूमिका निर्वाह गर्ने पर्दछ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) ले विधायिकी कार्य वा निर्णयको न्यायिक पुनरावलोकनका सम्बन्धमा र १०७ को उपधारा (२) ले प्रशासकीय निर्णय वा कार्यको न्यायिक पुनरावलोकनका सम्बन्धमा व्यवस्था गरी त्यस्तो पुनरावलोकन गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको छ । प्रस्तुत विवादमा बजेट वक्तव्यको बुँदालाई चुनौती दिइएको हुँदा बजेट पारित गर्ने आधिकारिक निकायका हैसियतले यो विवाद स्वभावतः विधायिकी कार्यको न्यायिक पुनरावलोकनका रूपमा रहेको छ । तर व्यवस्थापिका संसदसमक्ष बजेट प्रस्तुत गर्ने नेपाल सरकारको अधिकार अन्तर्गतबाट सीधै न्यायपालिकाको क्षेत्रमा दूरगामी प्रभाव दिने किसिमबाट बजेट बुँदा नं. २५० लाई समावेश गरिएको देखिँदा त्यसले स्वतन्त्र न्यायपालिकाको मूल्य मान्यता माथि हस्तक्षेप हुन पुगेको यस इजलासको ठहर छ ।

२०. न्यायमा जनताको सहज पहुँचका लागि काठमाडौँ बाहिर पनि सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापना गर्नु एक मात्र विकल्प हो वा त्यसका लागि अन्य उपायहरूको अवलम्बन पनि गर्न सकिने हुन्छ ? भन्ने अर्को प्रश्नमा विचार गर्दा न्यायमा सहज पहुँच न्यायपालिकाको पनि प्राथमिकताको विषय हो । न्यायपालिकाले आफ्नै पहल (Initiation) मा तर्जुमा गरेको न्यायपालिकाको पहिलो पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना र दोस्रो योजना समेतले स्वतन्त्र, सक्षम, कम खर्चिलो, छिटो छरितो, प्रभावकारी र जनताको सहज पहुँचयुक्त, जनआस्थामा आधारित न्यायप्रणालीमार्फत

मानव अधिकारको संरक्षण गर्दै कानूनको शासनको माध्यमद्वारा सबैको निम्ति न्याय सुनिश्चित गर्नुलाई नेपालको न्यायपालिकाको परिदृश्य (Vision) का रूपमा राखिएबाट नै न्यायपालिकाको प्राथमिकता स्वतः स्पष्ट भएको छ । त्यसैगरी योजनाले संविधानप्रति आस्था, स्वतन्त्रता र स्वायत्तता, समाजप्रतिको कर्तव्य, न्यायको सर्वसुलभता, सक्षम न्याय, उच्च नैतिक स्तर, प्रतिनिधित्व तथा समावेशीकरण र स्वामित्वलाई न्यायपालिकाको मूल्यका रूपमा परिभाषा गरी ती विषयहरूलाई न्यायिक काम कारवाहीको मार्गदर्शक सिद्धान्तका रूपमा लिएको छ । दोस्रो रणनीतिक योजनाले न्यायिक स्वतन्त्रता, जवाफदेहिता र स्वायत्तताका मूल्यहरूको जगेर्ना गर्ने तथा न्यायमा सहज पहुँच बढाउने र अदालतप्रतिको जनआस्था अभिवृद्धि गर्ने विषयलाई रणनीतिक उपायका रूपमा राखेको छ । रणनीतिक योजनाले आवश्यक महसूस गरेअनुरूप न्यायपालिकाभिन्नबाटै भए गरेका अध्ययन प्रतिवेदनहरूमा पनि न्यायमा सहज पहुँच र उत्तरदायी एवं सेवाग्राही मैत्री न्यायपालिकाको पक्षमा विचार र कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । त्यसैले न्यायमा सहज पहुँचको विषय न्यायपालिका स्वयंले पनि बारम्बार उठाएको विषय हुँदा त्यसका लागि न्यायपालिकाभिन्नेबाट हुनसक्ने सुधारका प्रयत्नहरू न्यायपालिकाले गरेको छ र सरकार र व्यवस्थापिका संसदबाट प्राप्त हुनुपर्ने सहयोगका लागि पनि आवश्यकता अनुरूप सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गराउँदै आएको छ ।

२१. न्यायमा सहज पहुँचको विषय सर्वोच्च अदालतको इजलास विस्तारले मात्रै सम्बोधन गर्न सक्दैन । त्यसका लागि विभिन्न कानूनी व्यवस्थाहरूको पुनरावलोकन गरी समसामयिक संशोधन, परिमार्जन, अदालतको क्षेत्राधिकारको पुनरावलोकन, न्यायिक विकेन्द्रीकरण जस्ता विषयहरूमा ध्यान जानु जरुरी हुन्छ । त्यति व्यापक विषयलाई साँघुरो कोणबाट हेरिँदा त्यसले जनताका अपेक्षाहरूलाई उपेक्षा गर्ने संभावना भन्ने बढी हुन्छ । त्यसैले सर्वोच्च अदालतको इजलास काठमाडौँ बाहिरका नेपालगञ्ज र विराटनगरमा स्थापना गर्दैमा न्यायमा जनताको सहज पहुँच सुनिश्चित हुन्छ भन्ने धारणा आफैमा एकांगी धारणा हो भन्दा अत्युक्ति हुने छैन । न्यायपालिका

त्यस्तो एकांगी धारणामा भन्दा समग्र सुधारको माध्यमबाट न्यायमा जनताको सहज पहुँच कायम गरी त्यसलाई सार्थक बनाउन प्रयत्नशील रहेको देखिन्छ र त्यसमा कानूनी सुधार वा परिमार्जन र न्यायपालिकाबाट माग भएबमोजिमको बजेट विनियोजन समेतबाट विधायिकी र कार्यपालिकी सहयोग प्राप्त हुने अपेक्षा पनि गरिएको छ।

२२. आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा गरिएको विराटनगर र नेपालगञ्जमा सर्वोच्च अदालतको इजलास स्थापना गर्नेसम्बन्धी नीतिगत घोषणा हाल अस्तित्वमा रहेको मान्न सकिने अवस्था छ वा छैन ? भन्ने प्रश्न पनि यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ। उक्त प्रश्नको जवाफ खोज्दा विवादको विषय बनाइएको आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यसँगसँगै चालु आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को बजेट वक्तव्यको तुलनात्मक अध्ययन गरिनु आवश्यक हुन्छ। चालु आर्थिक वर्षको बजेट वक्तव्यमा कहिले पनि सर्वोच्च अदालतको इजलास अन्यत्र स्थापना गर्ने कुरा गरिएको देखिँदैन। त्यसरी पछिल्लो बजेट वक्तव्यले अघिल्लो बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० लाई निरन्तरता दिएको अवस्था देखिँदैन। बजेट वक्तव्यको उक्त विवादित विषयलाई पछिल्लो वर्षमा निरन्तरता दिइएको वा उक्त नीतिगत घोषणालाई कायमै राखिएको भन्ने अवस्था कुनै पनि आधिकारिक निर्णय, घोषणा वा दस्तावेजहरूबाट नदेखिएको अवस्थामा आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट बुँदा नं. २५० को अस्तित्व अहिले पनि यथावत् रहेको छ भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

२३. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० आफैँमा न्यायिक स्वतन्त्रताको मूल्य मान्यताप्रतिकूल देखिएको भएतापनि उक्त बजेट वक्तव्यले समेटेको समयवाधि हाल व्यतीत भै पछिल्लो आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को बजेटमा त्यसले निरन्तरता पाएको नदेखिएको र हाल उक्त बजेट व्यवस्था क्रियाशील हुने अवस्था नरहेकोले विद्यमान कानूनको प्रक्रियाभन्दा बाहिर गएर अन्यत्र इजलास स्थापना गर्ने स्थिति र संभावना समेत नदेखिएको सन्दर्भमा हाल अस्तित्वमा नै नरहेको आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. २५० मा गरिएको व्यवस्था

बदर गर्नुको औचित्य देखिएन। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। यसको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु र प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्यायाधीश कल्याण श्रेष्ठ

न्यायाधीश भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६६ साल फागुन २७ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

निर्णय नं.: ८३३८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
संवत् २०६४ सालको NF - ००५९
आदेश मिति: २०६७।१।२५

मुद्दा :- गुठी कायम।

पुनरावलोकनकर्ता वादी: गुठी संस्थान सञ्चालक समिति, गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौं र आफ्ना हकमा समेत गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयका प्रशासक सेमन्तराज चापागाईं

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: नारायणप्रसाद लामिछानेको मु.स.गर्ने काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने ईश्वरीदेवी लामिछाने समेत

यस अघि फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद प्रजापति

मा.न्या.श्री बोधरीराज पाण्डे

सर्वोच्च अदालत:-

मा.न्या.श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी

मा.न्या.श्री शारदा श्रेष्ठ

- केवल पहिलेदेखि अविच्छिन्न दर्तावाला मोही रहेको भन्ने बिना तथ्यको लेखाई सम्मकै

आधारलाई अदालतले प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नु कानूनसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.२)

- कुनै पनि जग्गामा मोहीको हैसियतले दावी गर्ने व्यक्तिले त्यस्तो जग्गाको जग्गाधनी हो भनी देखाएको जग्गाधनीले नै आफू जग्गाधनी नभएको भनी मुद्दा मामिलाको रोहबाट खण्डन गरिसकेको र त्यसलाई अन्यथा प्रमाणित गराउन नसकेको स्थितिमा केवल मोही हुँ भनी दावी गरेकै आधारमा मात्र त्यस्तो जग्गामा निजको मोही हक सिर्जना हुने र पछिसम्म सो मोही हकले निरन्तरता पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- कसैबाट चुनौती नदिई सक्षम अदालतबाट अन्तिम भएको फैसलाको अन्तरवस्तुमा असर पर्ने गरी अदालतबाट पुनः इन्साफमा प्रवेश गरी बोल्ल नमिले ।

(प्रकरण नं.१२)

- पहिले दायर गरेको मुद्दामा यिनै प्रत्यर्थीहरूले प्रस्तुत गरेको हकको स्रोतलाई वैधानिक हकको प्रमाणको रूपमा अदालतले स्वीकार नगरी अन्तिम भई वसेको विषयमा हाल आएर सोही साविक स्रोतलाई प्रत्यर्थीहरूको हकको स्रोतको रूपमा स्वीकार गर्न र मान्यता प्रदान गर्न नमिले ।

- पहिले दायर भएको निर्णय बदर मुद्दामा प्रमाणको मूल्याङ्कन र विवेचना समेत भई वादीको दावी खारेज हुने ठहरी सकेपछि तिनै प्रमाणको आधारमा पुनः उही जग्गामा दावी लिएको देखिएबाट त्यस्तो दावीकै भरमा यी प्रत्यर्थीहरूको मोहियानी हक कायम हुने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं.१५)

वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री गोविन्दप्रसाद पौडेल

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री बालकृष्ण न्यौपाने र श्री माधव वास्कोटा

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५३, नि.नं. ६०७, पृष्ठ २०७

सम्बद्ध कानून:

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१(क)
- अ.वं. ८५ नं.

आदेश

प्र.न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

श्री पशुपति सदावर्त गुठीको साविक सिनामंगल वडा नं २ (ख) कि.नं. २४७ को क्षेत्रफल ०-३-० र कि.नं. १०१ को क्षेत्रफल १-९-० जग्गाको हाल नयाँ नापी हुँदा काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ९ कि.नं. ४५ को क्षेत्रफल २-६-०-२ जग्गा ठहर भएको हुँदा उक्त बढ भएको जग्गाको बाली बुझाई जग्गाधनी दर्ता पूर्जा पाउँ भनी काठमाडौं सिनामंगल बस्ने नारायणप्रसाद लामिछानेको २०४८।७।१४ मा गुठी तहसील कार्यालय कालमोचन, काठमाडौंमा परेको निवेदन पत्र ।

उक्त कि.नं. ४५ को जग्गाको फिल्डवुक उतार प्रतिलिपि हेर्दा जोताहाको महलमा नारायणप्रसाद लामिछाने का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.९ वाबु ज्ञानप्रसाद, बाजे लक्ष्मीप्रसाद लेखिएको तथा ज.ध. महलमा श्री पशुपति सदावर्त गुठी उल्लेख भै घर जग्गा जनिई क्षेत्रफल २-६-०-२ कायम भै नापी भएको भन्ने देखिएको ।

उक्त जग्गाको हालसाविक स्थिति सम्बन्धमा नापी शाखाको २०४८।९।४ को पत्रबाट साविक सिनामंगल २(ख) कि.नं १०१ साविकमा खोला र कि.नं. २४७ नारायणप्रसाद लामिछानेको भएकोमा हाल नापी नक्सा हुँदा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ९ कि.नं. १०२, ११४७-०४ कि.नं. ४५ मोहीको नाममा नारायणप्रसाद लामिछाने दर्ता बांकी ज.ध. श्री पशुपतिनाथ सदावर्त गुठी क्षेत्रफल २-६-०-२ देखिएको भनी काठमाडौं गुठी तहसीलमा जवाफ पठाएको देखिन्छ ।

उक्त जग्गा सम्बन्धमा फिल्डमा गई वडाको प्रतिनिधिको रोहवरमा सर्जमिन गर्दा उक्त कि.नं. ४५ को २-६-०-२ जग्गा साविक पशुपति सदावर्त गुठी

११ नं. वागमती डोल खेत २ मध्येको घरवास समेत भएको जग्गामा नारायणप्रसाद लामिछाने मोही कायम भै हालसम्म निजले नै घरवास भोगचलन समेत गर्दै आएका हुन् भनी २०४८।१।१७ मा सर्जमिन मुचुल्का प्राप्त हुन आएको ।

साविकमा मेरो नाममा रहेको श्री पशुपति सदावर्त गुठी ११ नं. वागमती डोल खेत २ कै जग्गाबाट खोलाले खाई बाँकी रहेको उत्तरतर्फको कि.नं ८० को जग्गाबाट किताकाट भै कि.नं २४७ को हाल २०४४ सालमा नापी हुँदा कि.नं. ४२ कायम भएको गुठी जग्गा मेघादेवी पौडेलले आफ्ना नाउँमा रैकरतर्फ दर्ता गराएकोले सोको लगत कट्टा गराई मेरा नाउँमा गुठी नै कायम गराई पाउँ भनी कि.नं. ८० को जग्गा २०२७ सालदेखि २०४० सालसम्मको बाली ज्ञानप्रसाद लामिछानेका नाउँबाट बुझाएको रसीदको फोटोकपी र जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाको फोटोकपी सहित भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रीसमक्ष २०४८।१।०।८ मा नारायणप्रसाद लामिछानेको निवेदन परेको ।

निवेदक नारायणप्रसाद लामिछानेका तर्फबाट माथि उल्लिखित जग्गा दर्ता गराई पाउँ भनी पटक-पटक दिएको निवेदन संस्थानमा प्राप्त हुन आएको सन्दर्भमा खोला कट्टी मिनाहा गरिपाउँ भनी निवेदकले कहिलेसम्म निवेदन दिई खोला कट्टी गराइ आएको छ, सो खुलाउने तथा यस्तो जग्गा दर्ता सम्बन्धमा समय समयमा भएका परिपत्र आदि समेत हेरी आवश्यक प्रमाण जुटाउनु पर्ने जुटाई यकीन रायसाथ पेश गर्ने भनी गुठी संस्थानबाट २०४९।४।२ मा शाखा कार्यालयलाई लेखी पठाएको ।

नारायणप्रसाद लामिछानेले पशुपति सदावर्त गुठीको ११ नं. खेतको जग्गामध्येबाट भिड्ने व्यहोरा उल्लेख गरी उक्त कि.नं. १०१ किताकाट भै कायमी कि.न. ३६५ को क्षेत्रफल ४३-५-३-० जग्गा हाल श्री ५ को सरकारको नाउँमा कायमै छ, सो जग्गालाई समेत दावी लिई निवेदन गरेको पनि देखियो । साथै सोही कि.नं. को जग्गामध्येबाट क्षेत्रफल १-९-० जग्गा नारायणप्रसाद लामिछानेको नाउँमा जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा उपलब्ध गराई दिने भनी काठमाडौं गुठी तहसील कार्यालयबाट २०४३।१।११ मा मालपोत कार्यालय काठमाडौंलाई पत्राचार गरेको ।

पशुपति सदावर्त गुठी सिनामंगल २(ख)

वागमती डोल खेत २ मा २००१ सालदेखि वागमती नदी पसी बाली मिनाहा गराउँदै आएको । गुठी संस्थान (संशोधन सहित) ऐन, २०३३ को दफा ३९ प्रयोग गरी गुठीमा दर्ता गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा पाउँ भनी नारायणप्रसाद लामिछानेको छोरा किरणप्रसाद लामिछानेले संस्थानमा दिनु भएको निवेदनमा यो जग्गा कुन लगतको हो ? अब के गर्न उपयुक्त हुन्छ ? सप्रमाण राय साथ पेश गर्ने भनी शाखा कार्यालयलाई आदेश भएको ।

निवेदकको माग दावीअनुसार लगत उत्तार हेर्दा ज्ञानप्रसाद लामिछानेको नाउँमा सिनामंगल वागमती डोल खेत २ को लगत रहेको सिनामंगल २(ख) कि.नं २४७ को ०-३-० र कि.न. १०१ को क्षेत्रफल १-९-० जग्गा २०४३ साल सम्ममा बाली बुझाएको रसीदको फोटोकपी संलग्न रहेको, निवेदकले माग गरेको कि.नं १०१ को फिल्डबुक उत्तार हेर्दा जोताहा महलमा वागमती खोला विरहमा खोला क्षेत्रफल ४६।।२ उल्लेख भई पूरै जग्गा श्री ५ को सरकारको नाउँमा दर्ता भैसकेको भनी उल्लेख भएको ।

शाखा कार्यालयले ज्ञानप्रसाद लामिछानेको नाउँमा पशुपति सदावर्त गुठीको खला नं. ११ मा साविक खेत २ उल्लेख भै खेत २ (दुई) भनेको ५० रोपनी हुने खोलो लागेपछि घटी जग्गा हुने भएपनि खोला कट्टी भएको कार्यालयले दिएको प्रमाणपत्र लामिछाने परिवारसँग हुने भनी फाइल पेश गरेको । अन्य प्रमाणहरू नारायणप्रसाद लामिछानेको छोरा बलरामले पेश गरेको रसीद तथा लगतको फोटोकपी पठाएको भनी शाखा कार्यालयको २०५४।१२।१२ को पत्रमा उल्लेख भएको ।

यसै जग्गा सम्बन्धमा भक्तपुर मठको जग्गा हराएको यही लगत भित्रको हो भनी दावी परी कारवाही भएकोमा मठ गुठीको जग्गाभित्रको साविक कि.नं १०१ को जग्गा नपर्ने भनी सञ्चालक समितिबाट निर्णय समेत भैसकेको ।

कुनै गुठी जग्गा रैकरमा दर्ता गराएको रहेछ र सो जग्गा गुठीको हो भन्ने गुठीको दानपत्र, शिलापत्र, लालमोहर, खड्गनिशाना, सनद, सवाल, लगत आदिबाट स्पष्ट हुन्छ भने त्यस्तो जग्गाको रैकरको लगत कट्टा गरी पुनः गुठीमा नै दर्ता गर्न सक्ने अधिकार गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ (१) ले प्रशासकलाई

प्रदान गरेको छ । पेश भएको तथ्य एवं यसै विषयमा बलराम लामिछानेले दिएको निवेदन र सो साथ पेश गरेको प्रमाण तथा गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयको पत्र समेतको आधारमा निर्णयको लागि भनी २०५५।२।२४ मा कानूनी राय पेश भएको ।

नापीको समयमा फिल्डवुक खाली भै श्री ५ को सरकारको नाउँमा दर्ता भएको जग्गा गुठी तैनाथी दर्ता गर्ने भन्ने श्री ५ को सरकारको परिपत्र रहेको र गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको निर्णय समेतबाट विवादित कि.नं ३६५ को जग्गामा निवेदकको मागबमोजिम मोही कायम गर्न नमिल्ने हुँदा विवादित कि.नं. ३६५ को क्षेत्रफल ४३-५-२ को जग्गा श्री ५ को सरकारको नाउँमा रहेको लगत कट्टा गरी पशुपति सदावर्त गुठी कायम गर्ने ठहराई गुठी संस्थानका प्रशासकबाट २०५५।३।३४ मा भएको निर्णय ।

ज्ञानप्रसाद लामिछानेका नाउँमा पशुपति सदावर्त गुठीको खला नं.११ को बागमती डोल खेत २ सो जग्गा २००१ सालमा बागमती खोला पसी २००१ सालदेखि २०२७ सालसम्म खोला कट्टी भएको, खोला बाहेकको बाँकी जग्गा सिनामंगल गा.वि.स. वडा नं २(ख) कि.नं २४७ मा ०-३-० कि.न. १०१ मा १-९-० नयाँ नापीमा काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं ९ कि.न. ४५ मा २-६-२-० को जग्गाधनी पूर्जा प्राप्त भएको, २००१ सालमा खोला पसी हालको नापीमा खोलाले उक्त वडा नं ९ को कि.नं. ३६५ को ४३-५-२ को जग्गा उकास भएकोमा विपक्षी श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता भएकोले पशुपति सदावर्त गुठी कायम गरी मोही कायम गरिपाउँ भनी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ बमोजिम परेको उजुरीमा गुठी संस्थानका प्रशासकले मोही कायम नगरेको तर्फ सम्म पुनरावेदन गरेका छौं । गुठी संस्थानका प्रशासकले हामी निवेदकका बाजे ज्ञानप्रसाद लामिछाने मोही भएको, २००१ सालदेखि २०२७ सालसम्म खोला कट्टी जनिएको पशुपति सदावर्त गुठी खला नं. ११ को बागमती डोल खेत २ को लगतबाट भिड्ने कि.नं ३६५ को ४३-५-२ जग्गा हो । सो जग्गा श्री ५ को सरकारको नाममा भएको दर्ता बदर भई पशुपति सदावर्त गुठी खला नं ११ कायम गरेकोसम्म हामीलाई चित्त बुझेको छ । तर साविक दर्तावालाको छोरा नारायणप्रसाद लामिछानेको मृत्युपछि निजका

छोरा र श्रीमती हामी पुनरावेदकलाई सोही कि.नं ३६५ को जग्गाको मोही कायम गर्नु पर्नेमा सो नगरेको हदसम्म गुठी प्रशासकको निर्णय मिलेको छैन । कि.नं ३६५ को ४३-५-२ जग्गा पशुपति सदावर्त गुठी खला नं. ११ बागमती डोल खेत २ बाट भिड्ने भनी ज्ञानप्रसाद लामिछाने मोही भनी गुठी प्रशासकबाट स्वीकार गरी सकेपछि निजका सन्तान हामी नातिहरूलाई मोही कायम गर्न मिलेन भनी आफ्नो स्वेस्ता र लगतको विपरीत निर्णय गर्न मिल्दैन । गुठी संस्थानका प्रशासक विष्णुप्रसाद सिग्देलले २०५५।३।३३ मा गरेको निर्णयमा गुठी ठहर गरेको हदसम्म चित्त बुझेको सम्म सदर गरी मोही कायम नगरी गुठी तैनाथी जग्गा ठहर गरेको सम्म उक्त निर्णय बदर गरी पुनरावेदकलाई मोही ठहर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नारायणप्रसाद लामिछानेको मु.स.गर्ने श्रीमती इश्वरीदेवी लामिछाने समेतको पुनरावेदन अदालत पाटनमा २०५६।६।२१ मा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदक साविक दर्तावाला नदी उकासवाला भन्ने भएकोले गुठीको नाममा कागज कसले गरेको निर्णय विचाराधीन हुँदा छलफलको लागि अ.वं.२०२ नं बमोजिम विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको २०५७।२।१३ को आदेश ।

निवेदक नारायणप्रसाद लामिछाने विरुद्ध गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको यस अदालतमा दायर भएको परमादेश मुद्दा साथै राख्नु भन्ने २०५७।४।२३ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन परेको छ छैन ? परेको भए सो साथै वा नपरेको भए अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको २०५७।५।२८ को आदेश ।

२०५७।५।२८ को आदेश बमोजिम श्री ५ को सरकारलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु भनी गुठी संस्थानमा शुरू मिसिल समेत पठाएकोमा गुठीबाट निर्णय पर्चा नै संस्थानबाट उत्पत्ति नभएको, के कसरी फाइल संलग्न हुन गयो जानकारी नभएकोले म्याद दिन अष्टेरो परेको भनी २०५८।१।११ को पत्रसाथ मिसिल फिर्ता आएको देखियो । केवल अष्टेरो परेको भनेकै आधारले मात्र मिसिलको कार्य सम्पन्न नभै फिर्ता पठाएर मात्र समाधान हुने देखिन्छ । प्रशासकबाट २०५५।३।३३ मा खडा भएको निर्णय पर्चा भनी मिसिल

संलग्न निर्णयको आधिकारिकता माथि यदि प्रश्न उठाउने हो भने यो यति कारणले सो गुठीको निर्णय होईन भनी कानूनबमोजिम त्यसको अस्तित्व नरहेको प्रमाणित गर्ने गराउने कार्य गुठीकै हुने हुँदा यसबारे के हुनु गर्नुपर्ने हो, गुठीले त्यसको जिम्मेवारीपूर्वक विचार गरी स्पष्ट टुंगोमा पुगी पूर्व आदेशबमोजिम श्री ५ को सरकारलाई पुनरावेदनको म्याद जारी गरी तामेली म्याद साथै राखी र नभए उपरोक्तबमोजिमको अन्तिम निष्कर्ष सहितको मिसिल सहित जवाफ पठाउनु भनी मिसिल गुठी संस्थानमा पठाई पेश गर्नु भन्ने २०५७३२७ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश।

जग्गा नाप जाँच हुँदा कि.नं ३६५ को जग्गा कुन कि.नं कायम भै नापी भएको हो भन्ने सम्बन्धमा फिल्डवुक उतार सहित नापी कार्यालयबाट जवाफ मगाउनु र सो जग्गामा हालको स्थिति देखिने गरी सबै पक्ष राखी अ.वं. १७१ नं बमोजिमको रीत पुऱ्याई नाप नक्सा सर्जमिन गरी पेश गर्नु भन्ने २०५८१९१९ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश।

गुठी संस्थानका तत्कालीन प्रशासकबाट २०५५।३।३ मा भएको भनिएको निर्णय नै गुठी संस्थानबाटै प्रश्न उठाएको हुँदा सो निर्णयको कानूनी अस्तित्व रहेको देखिँदैन। तथापि उक्त निर्णयको वारेमा हेर्दा, उक्त जग्गा साविक सिनामंगल वडा नं २(ख) कि.नं.१०१ को ४६-१४-३ जग्गा नापीको फिल्डवुकमा खोला जनिएर श्रेस्ता कायम भएको छ। उक्त कि.नं. १०१ कित्ताकाट भै कायम कि.नं. ३६५ को क्षेत्रफल ४३-५-३ जग्गा मालपोत कार्यालय काठमाडौंको २०४४।१०।५ को निर्णयअनुसार श्री ५ को सरकारको नाउँमा दर्ता भै श्रेस्तापूर्जा तयार भएको छ। उक्त जग्गा मोही ज्ञानप्रसाद लामिछाने भएको वागमती डोल खेत २ को लगतसँग भिड्ने आधार प्रमाण नभएकोले दर्ता हुन नसक्ने भनी गरेको गुठी संस्थानको २०४४।१२।२१ को निर्णयउपर परेको नारायणप्रसाद लामिछानेको रिट निवेदन २०४६।१।२७ मा खारेज भएर बसेको छ। साथै यसै जग्गाको सम्बन्धमा नारायणप्रसाद लामिछानेले भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर गरेको निर्णय बदर हक कायम मुद्दामा धरौटी तिरेको रसीदको आधार लिई क्षेत्रफल ४३-५-३ जग्गामा फिराद दावी नपुग्ने भनी अ.वं १८० नं बमोजिम खारेज हुने ठहर्छ भनी २०४८।१।२२

मा भएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट समेत २०५०।१२।२१ मा सदर भएको छ। यसरी सो जग्गा सरकारको नाउँमा दर्ता भएको नदी उकास जग्गा गुठीका नाउँमा दर्ता गर्न मिल्ने होइन। यो जग्गा गुठीको हो भन्ने कुनै पनि वस्तुगत प्रमाण नभएको हुँदा उक्त गुठीको गैरकानूनी निर्णय बदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

विवादको जग्गा पशुपति सदावर्तको गुठीको खला नं ११ मा दर्ता भएको र सो मा २००१ सालमा खोला पसी पछि नदी उकास भएको भनी २०५८।११।२९ को मुचुल्का समेतमा उल्लेख भएको र खोला पसी वेकायम भै तिरो मिनाहा समेत भएकोमा जग्गा कायम भएपछि तिरो तिरेर त्यस्तो जग्गा भोग गर्न पाइने व्यवस्था जग्गा मिच्नेको ३ क.नं. को देहाय (२)(३) र जग्गा पजनीको ८ नं. मा भएको व्यवस्थाबाट समेत भल्कने हुँदा दुनियाँको नाममा जनिएको जग्गालाई श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता गर्न मनासिव भएन। साविक कि.नं ३६५ को जग्गा हाल नाप नक्सा हुँदा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ९ सिट नं. १०२, ११०७, २३ सिट नं. १०२, ११४७, ०३-१०२, ११४७, ०४ र सिट नं. १०२, ११४७, ०५ मा देहायबमोजिम कायम भएको भनी उल्लेख भएका कित्ताहरूको नदी उकास भएको गुठी अधिनस्थ जग्गामा नारायणप्रसाद लामिछानेको मु.स.गर्ने यी पुनरावेदकहरूलाई मोही कायम गर्नु पर्नेमा सो नगरेको हदसम्म गुठी संस्थानको २०५५।३।३ को निर्णय नमिलेकोले केही उल्टी हुने र सो जग्गामा पुनरावेदकको मोही हक जनाई दिनु पर्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको २०५९।२।२० को फैसला।

विपक्षीले दावी लिएको २०५५।३।३ को कथित निर्णय यस संस्थानबाट उत्पत्ति भएको होइन। एकै छिनलाई उक्त निर्णय मान्दा पनि सो निर्णयउपर विपक्षीको पुनरावेदन लाग्ने वा मोही हक कायम हुनसक्ने होइन। विवादको जग्गा साविकको नापीमा वागमती खोलो जनिई नापी नक्सा भई फिल्डवुकमा सोही व्यहोरा जनिएबाट समेत मोही कायम हुन सक्ने होइन। गुठी संस्थान ऐन,२०३३ को दफा ३९(१) ले पुनरावेदकीय अधिकार प्रदान गरेको छैन। साथै मोही हो होईन भनी निर्णय गर्न पाउने अधिकार पुनरावेदन

अदालतलाई छैन । विपक्षीले यसै जग्गा सम्बन्धमा गुठी संस्थान समेत उपर दायर गरेको निर्णय दर्ता बदर हक कायम मुद्दामा हकदैया नभएको कारणबाट २०५८।१।२२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फिराद खारेज गर्ने गरी भएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भएको छ । एकपटक अन्तिम भैसकेको मुद्दामा पुनः मोहीमा विवाद उठाई दावी गर्ने हक विपक्षीलाई छैन । गुठी संस्थान (कार्य व्यवस्था) विनियमावली, २०४९ को नियम १०(ज) मा नदी उकास गुठी जग्गा तैनाथीमा दर्ता हुने भन्नासाथ कोही कसैको मोही हक नलाग्नेमा आकर्षित हुने नसक्ने जग्गा मिच्नेको ३(क) को देहाय १,२ र जग्गा पजनीको ८ नं.को आधार लिई उक्त जग्गालाई अधिनस्थ ठहर गरी मोही कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी पुनरावेदन जिकीर बमोजिम इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गुठी संस्थान, सञ्चालक समिति, गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतका तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

साविक कि.नं ३६५ को जग्गा हाल नापीमा का.म.पा. वडा नं.९ सिट नं. १०२, ११०७, २३ सिट नं. १०२, ११४७, ०३-१०२, ११४७, ०४ र सिट नं १०२, ११४७, ०५ मा कायम भएका जग्गाहरू गुठी तैनाथी कायम गर्ने पुनरावेदक गुठी संस्थानको २०५५।३।३३ को निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी परेको श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुन नसक्ने ठहर्‍याई भएको निर्णयउपर श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन पर्न आएको देखिदैन । त्यसतर्फ पुनरावेदन नपरेको स्थितिमा पुनरावेदन अदालतको फैसलाले विवादित साविक कि.नं ३६५ कायम भएको जग्गाहरू गुठी तैनाथी कायम गर्ने निर्णय अन्तिम रहन गएको देखिन्छ । त्यसरी तैनाथी गुठी जग्गाको जोताहा मोही प्रत्यर्थी पुनरावेदकहरू कायम हुने नहुने सम्बन्धमा प्रमाण बुझी मोहियानी सम्बन्धी विवादको निर्णय गर्ने अधिकार भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१ क ले भूमिसुधार कार्यालयलाई भएकोमा सो प्रश्नतर्फ प्रमाण बुझी निर्णयका लागि भूमिसुधार कार्यालयमा पठाउनु पर्नेमा गुठी संस्थानको निर्णय उल्टी गरी मोही कायम हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला फरक पर्ने हुँदा विपक्षी भिकाई

आए वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६०।७।२४ को आदेश ।

गुठी संस्थानको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनको प्रकरण- ३ मा २०५५।३।३३ को साविक कि.नं १०१ को सम्बन्धमा कुनै निर्णय नभएको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । यस विषयमा विपक्षीहरूले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्दा पुनरावेदनको प्रकरण ४ मा गुठी प्रशासकको निर्णय स्वीकार गरिसकेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । तर प्रशासकको २०५५।३।३३ को निर्णयमा त्यसरी स्वीकार गरिएको नदेखिएकोले यस विषयमा के भएको हो ? सोको स्पष्ट जवाफका साथ अब हुने पेशीका दिन कानून व्यवसायी मार्फत् कागजात पठाउनु भनी गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयलाई लेखी पठाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६२।१।२९ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा मोहियानी हकको प्राप्ति वा मोहियानी हकको तेरो मेरो सम्बन्धी विवाद उठेको नभै पहिलेदेखि अविच्छिन्न रहेको दर्तावाला मोहीको मोहियानी हकलाई प्रशासकको निर्णयबाट समाप्त गरेकोमा पुनरावेदन अदालतले मोहीको हकलाई निरन्तरतासम्म दिएको देखिन्छ । मोहीको मोहियानी हकको प्राप्ति वा तेरो मेरो सम्बन्धमा विवाद सिर्जना भएमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१ (क) (१) ले भूमिसुधार अधिकारीको क्षेत्राधिकारको विषय हुन सक्ने हो । तर गुठीमा भैरहेको दर्तावाला मोहीको हकलाई अदालतले दर्तावाला मोही हो भनी निरन्तरता दिन मिल्दैन भनी संकुचित अर्थ लगाई साँघुरो व्याख्या गर्न मिल्दैन । गुठी संस्थानले दर्तावाला मोहीको हकलाई छाडी आफ्नो हकमात्र कायम गरी गरेको निर्णयले दर्तावाला मोहीको हकलाई आघात पुऱ्याएकोमा अदालतले दर्तावाला मोहीको हकलाई निरन्तरतासम्म दिएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा गुठी संस्थानका प्रशासकबाट २०५५।३।३३ मा भएको निर्णय केही उल्टी गरी नारायणप्रसाद लामिछानेको मु.स. गर्ने दर्तावाला विपक्षीको मोहियानी हकलाई यथावत् कायम गर्ने गरी भएको फैसला परिवर्तन गर्नुपर्ने देखिएन । तसर्थ, साविक कि.नं ३६५ को जग्गा हाल नापीको काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ९ सिट नं. १०२, ११०७, २३ सिट नं. १०२, ११४७, ०३-१०२, ११४७-०४ र सिट नं. १०२, ११४७, ०५ मा कायम

भनी उल्लेख भएका कित्ताहरूको नदी उकास भएको गुठी अधिनस्थ जग्गामा नारायणप्रसाद लामिछानेको मु.स.गर्ने विपक्षीहरूलाई मोही कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला परिवर्तन गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिदा उक्त फैसला सदर हुन्छ भन्ने समेत ब्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको २०६३।१।१३ को फैसला ।

यही जग्गाको विषयमा जग्गा धनी पशुपति सदावर्त गुठी र मोही आफू हुँ भनी निर्णय दर्ता बदर हक कायम समेतको दावी लिई यिनै नारायणप्रसाद लामिछानेले दायर गरेको मुद्दामा हकद्वैया नै नभएको समेत कारणबाट २०४८।१।२२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फिराद खारेज गर्ने गरेको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भै अन्तिम भएको छ । यसरी एक पटक टुंगो लागिसकेको विषयमा पुनः मुद्दाको नाम फरक पारेकै कारणबाट मोही नामसारी हुन सक्दैन । प्रस्तुत विवादको जग्गा गुठीको हो भन्ने कुरामा विपक्षीहरूले स्वीकार गर्नु भएको छ । गुठीको जग्गाको स्वामित्व गुठी संस्थानमा नै रहने हुन्छ । गुठी संस्थान ऐन २०३३ को दफा २६(१) ले दर्तावाला मोहीको हक समाप्त भै क्षतिपूर्ति सम्म पाउने व्यवस्था सम्म गरेको देखिँदा दर्तावाला मोहीको हक नै कानूनतः समाप्त भैसकेको मोहीलाई गुठीको जग्गामा रिट निवेदन गर्ने हकद्वैया नहुने भनी संवत् २०५८ सालको रि.पु.इ.नं. १३६ को मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भैसकेको छ । ऐनको दफा २६(१) ले हक समाप्त गरिसकेको व्यक्तिलाई बागमती खोला भनी नापी भएको जग्गामा मोही कायम गरेको मिलेको छैन । गुठी संस्थानले गरेको निर्णयउपर मोही कायम गरिपाउँ भनी परेको पुनरावेदनको रोहबाट दर्तावाला भनिएका ज्ञानप्रसाद लामिछानेबाट बुहारी र नातिका नाममा मोही हक कायम हुने भनी पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला सदर गर्ने गरेको संयुक्त इजलासको फैसलामा संवत् २०६१ सालको दे.पु.नं. ८८९९ (फैसला मिति २०६३।१।१४) को निर्णय बदर निजी गुठी कायम मुद्दा, संवत् २०५३ सालको दे.पु.नं. २९४६ (फैसला मिति २०५७।३।१९) को गुठी जग्गा रैकर गरेको तथा जोताहा कायम मुद्दा, मोहियानी हकको विवादको निर्णय गर्ने अधिकार भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१ ले भूमिसुधार अधिकारीलाई प्रदान गरेको, सो दफाले

गुठीको जग्गालाई समेत बाहेक नगरेको भनी नि.नं. ६१७१, ने.का.प. २०५३ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको त्रुटि गरेको हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ (१) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान भएकोले पुनरावलोकन गरी हेरी पाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको गुठी संस्थान, सञ्चालक समिति र गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतका तर्फबाट यस अदालतमा दायर भएको निवेदन पत्र ।

प्रस्तुत महासँग सम्बन्धित शुरु, रेकर्ड र प्रमाण मिसिल समेत भिकाई प्राप्त भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत पूर्ण इजलासको मिति २०६५।५।६ को आदेश ।

नापीको समयमा फिल्डबुक खाली भै विवादित कि.नं.३६५ को जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता भएकोमा मिति २०५५।३।३ को गुठी संस्थानका प्रशासकको निर्णयले उक्त जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको नाममा लगत कट्टा गरी पशुपति सदावर्त गुठी कायम हुने ठहर्‍याई निर्णय भएको र उक्त निर्णयमा चित्त नबुझाई नारायणप्रसाद लामिछानेको मु.स.गर्ने ईश्वरीदेवी लामिछाने समेतले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट गुठी संस्थानको उक्त निर्णय बदर भै पुनरावेदकको मोही हक जनाई दिनुपर्ने ठहरी फैसला भएको र उक्त फैसला यस अदालतबाट समेत सदर भएउपर प्रस्तुत पुनरावलोकनको निवेदन पर्न आएको देखियो । नारायणप्रसाद लामिछाने वादी र गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत प्रतिवादी भै चलेको दे.मि.नं.२०४८।४९ को ९०२ नं. को निर्णय दर्ता बदर हक कायम मुद्दामा साबिक कि.नं. १०१ को क्षेत्रफल १-९-०-० जग्गाको कुतवाली गुठी तहसील कार्यालयमा धरौटी राखेकोमा सो जग्गामा यी वादी नारायणप्रसाद लामिछानेको हकद्वैया नै नभएकोले सो धरौटी राखेको कुतवाली फिर्ता दिने गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट २०४४।१।२।२८ मा नै निर्णय भैसकेको हुँदा उक्त १-९-०-० को जग्गामा नै यी वादीको हक कायम हुन सकेको देखिँदैन भने सोही कि.नं १०१ को जग्गाको धरौट तिरेको रसीदको आधार लिई बाँकी ४३-५-३-० जग्गा समेतमा आफ्नो हक कायम गराउने फिराद दावी पुग्न नसक्ने हुँदा अ.वं १८० नं. बमोजिम खारेज हुने ठहर्छ भनी काठमाडौं

जिल्ला अदालतबाट २०४८।१।२२ मा भएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट सदर हुने ठहरी अन्तिम भैसकेको छ । यिनै नारायणप्रसाद लामिछाने निवेदक भै गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको संवत् २०४५ सालको रिट नं. १८७९ को रिट निवेदनमा मेरो मोहियानीको कि.नं.१०१ मध्ये उत्तरतर्फबाट जग्गा रोपनी १-९-० मेरो कि.नं.८० मा समावेश गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर भएकोमा विवादको स्थितिमा रहेको, गुठी संस्थानले अदालतमा जानु भनी सुनाएको, निवेदकको निर्विवाद स्वामित्व कायम नभएको जग्गाका सम्बन्धमा रिट क्षेत्रबाट तथ्य भित्र प्रवेश गरी हक बेहकमा हेर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भनी आदेश भएको अवस्था छ । गुठी अधिनस्थ जग्गाको सम्बन्धमा संवत् २०५७ सालको रि.पु.इ.नं. १३६ निवेदक गोपाल दास श्रेष्ठ वि.गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा "गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६(१) ले यो ऐन प्रारम्भ भएपछि जोताहाले दर्तावालालाई कुत बुझाई दर्तावाला मोहीले राजगुठीलाई पूरै जिन्सी वा आंशिक जिन्सी र आंशिक गुठीको भाउले नगदीमा बुझाउनु पर्ने गुठी अधिनस्थ जग्गामा दर्तावालाको सबै हक अधिकार समाप्त भै त्यस्तो जग्गामा खास जोताहा किसानले प्रचलित कानूनबमोजिम मोहियानी हक पाउने छ भन्ने र सोही दफाको उपदफा (२) ले उपदफा (१) बमोजिम हक समाप्त हुने दर्तावाला मोहीले क्षतिपूर्तिसम्म पाउने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसरी विवादित जग्गा २७ सीधा गुठीको रहेकोमा विवाद नभएको, त्यस्तो जग्गाको स्वामित्व गुठी संस्थानमा रहने र दर्तावाला मोहीको हक समाप्त भै क्षतिपूर्ति सम्म पाउने कानूनी व्यवस्था भएको देखिदा दर्तावाला मोहीको हक नै समाप्त भइसकेको मोहीलाई गुठीको जग्गामा रिट निवेदन गर्ने हकद्वैया नै रहेको नदेखिदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ" भनी २०५८।६।२५ मा रिट निवेदन खारेज भएको पाइन्छ । त्यस्तै संवत् २०५१ सालको रि.पु.इ.नं. ५९ उपेन्द्रनाथ उपाध्याय समेत रिट निवेदक गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत विपक्षी भएको उत्प्रेषण मुद्दामा यस अदालत पूर्ण इजलासबाट गुठी जग्गाको मोहियानी हकको तेरोमेरो सम्बन्धी विवादको निरुपण गर्ने अधिकार गुठी संस्थानलाई देखिन आएन । भूमि

सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१(क) ले मोहियानी हकको तेरो मेरो सम्बन्धी विवादको निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई प्रदान गरेको, सो दफाले गुठीको जग्गालाई बाहेक गरेको समेत देखिन नआएबाट गुठी जग्गाको हकमा समेत सबूद प्रमाण बुझी मोहीसम्बन्धी तेरो मेरो प्रश्नमा निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई भएको मान्नुपर्ने (ने.का.प.२०५३ अङ्क ४, पृष्ठ २०७, नि.नं. ६०७१) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । यस अदालतबाट २०६३।१।१३ मा भएको फैसलामा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट २०४८।१।२२ मा भएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट सदर हुने ठहरी अन्तिम भै रहेकोबाट फैसला अन्तिमताको सिद्धान्त तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित उल्लिखित सिद्धान्तहरू समेतको त्रुटि भै फैसला भएको देखिदा उक्त फैसला पुनरावलोकन योग्य हुँदा न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ११(१) को देहाय (क) र (ख) बमोजिम उक्त फैसला पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । निर्णय दर्ता बदर हक कायम मुद्दाको शुरु एवं पुनरावेदन अदालतमा रहेको रेकर्ड मिसिल भिकाई यस अदालतबाट संवत् २०४५ सालको रिट नं.१८७९ मा भएको आदेशको रेकर्ड मिसिल समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत पूर्ण इजलासको मिति २०६६।१।४ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावलोकन निवेदनकर्ता गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री गोविन्दप्रसाद पौडेलले विवादको कि.नं ३६५ को क्षेत्रफल ४३-५-३ को जग्गामा निवेदक नारायणप्रसाद लामिछानेको मागबमोजिम मोही कायम गर्न मिल्ने स्थिति छैन । नेपाल सरकारको नाउँमा रहेको लगत कट्टा गरी पशुपति सदावर्त गुठी कायम गर्ने गरी भएको गुठी संस्थानका प्रशासकको निर्णयउपर नारायणप्रसाद लामिछानेको श्रीमती तथा छोराहरूले गरेको पुनरावेदनमा मोही कायम नगरेको हदसम्म गुठी संस्थानको निर्णय केही उल्टी गरी पुनरावेदकको मोही हक जनाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसला मिलेको छैन । गुठी प्रशासकबाट भएको

भनिएको निर्णयमा केही प्रश्नहरूको निरूपण नभएको भन्ने आधारमा विनाआधार विवादको जग्गामा मोही हक कायम गर्न मिल्दैन। मोहीको सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार समेत पुनरावेदन अदालतलाई नभएको अवस्थामा अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि गरी गरेको पुनरावेदन अदालतको सो फैसला सदर गरेको यस अदालतको फैसला समेत कानूनबमोजिम छैन। यस अदालत पूर्ण इजलासबाट निस्सामा उल्लिखित नजीर सिद्धान्त समेतको आधारमा संयुक्त इजलासको फैसला उल्टी हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी ईश्वरीदेवी लामिछाने समेतका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण न्यौपाने र श्री माधव बास्कोटाले गुठी प्रशासकबाट २०५५।३।३ मा भएको आफ्नै निर्णयको सम्बन्धमा गुठी संस्थानबाटै प्रश्न उठाइएको छ भने सोही निर्णयउपरको पुनरावेदन फैसलालाई चुनौती गरी पुनरावलोकनमा आएको अवस्था छ। विवादित जग्गामा प्रत्यर्थीका बाजे ज्ञानप्रसादको नाममा मोही जनिई पशुपति सदावर्त गुठीको गुठी लगत नं. ११ बागमती डोल खेत २ बाट भिड्ने कुरामा विवाद छैन। सो कुरा गुठी प्रशासकको निर्णयमा समेत स्वीकार गरिएको छ। २ खला भनेको ५० रोपनी जग्गा हुने कुरा गुठी संस्थान शाखा कार्यालयको पत्रबाटै प्रमाणित भैसकेको छ। प्रस्तुत जग्गाको विवाद मोहीको सम्बन्धमा नभै स्थापित मोहीको हक सम्म निरन्तरता पाउने नपाउने भन्ने हो। हाल नापीको कि.नं ३६५ को जग्गा उक्त खला २ को जग्गा हो भन्ने कुरा समेत गुठीको पत्र समेतले पुष्टि गरेको छ। २००१ सालमा खोला नलागेको भए २०२१ सालको नापीमा प्रत्यर्थीका बाजे ज्ञानप्रसादले नापी दर्ता गराउने जग्गा हो। तत्काल खोला लागी जग्गा वेकायम भएको अवस्था हुँदा तिरो समेत मिनाहा भएको र पछि उकास भएको जग्गा खोला पस्नु भन्दा अगाडि जुन अवस्थामा थियो सोही अवस्थामा कायम हुन्छ।

ज्ञानप्रसादको साविक लगतबाट भिड्ने जग्गा गुठी तैनाथी हुन सक्दैन। यो जग्गाको दर्तावाला मोहीमा कसैले दाबी गर्न सक्ने स्थिति समेत छैन। दर्तावाला

मोही ज्ञानप्रसाद नै जोताहा मोही पनि भएकोले निस्सामा उल्लिखित नजीर सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा सान्दभिर्क छैनन्। दर्तावाला मोहीको हैसियतले १-९-० जग्गाको पूर्जा समेत पाएको अवस्था हुँदा मोही हक सम्बन्धमा अन्यथा हुने अवस्था छैन। गुठी प्रशासकको निर्णयउपर भूमिसुधार मन्त्रालयले पुनरावेदन गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको निर्णयमा चित्त बुझाई बसेको छ। खोला जनिएर लगत कट्टा भई खोला उकास भएपछि प्रत्यर्थीहरू कारवाहीमा आएको अवस्था हो। यो जग्गा गुठी तैनाथी नभै गुठी अधिनस्थ भएको कारणले गुठी संस्थानलाई साविकमा जिन्सी बुझाउदै आएको हो। नेपाल सरकारले पुनरावेदन अदालतको निर्णयमा चित्त बुझाई बसेबाट प्रस्तुत जग्गा पशुपति सदावर्त गुठीको नाममा दर्ता भएको हो। दर्तावाला मोहीको हकमा आघात पारेको हद सम्म गुठी प्रशासकको निर्णय बदर गरी प्रत्यर्थीहरूको मोहियानी हकलाई निरन्तरता सम्म दिएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसला सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस सुनी पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थीहरूको मोही हक कायम गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसला मिलेको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने भएको छ। त्यस अघि प्रस्तुत विवादको विषयवस्तु तर्फ हेर्नु सान्दभिर्क हुन आउँछ।

पशुपति सदावर्त गुठी ११ नं. साविक खेत २ को लगतबाट कायमी कि.नं. २४७ को क्षेत्रफल ०-३-०, कि.नं १०१ को क्षेत्रफल १-९-० जग्गा हाल नापी हुँदा का.म.न.पा. वडा नं ९ कि.नं ४५ को क्षेत्रफल २-६-०-२ जग्गा ठहर भएको हुँदा वह भएको जग्गाको वाली बुझाई पाऊँ भनी २०४८।८।१२ मा गुठी तहसील कार्यालय कालमोचनमा नारायणप्रसाद लामिछानेको निवेदन परेको तथा सोही लगतबाट भिड्ने व्यहोरा उल्लेख गरी कि.नं. १०१ कित्ताकाट भै कायमी कि.नं ३६५ को क्षेत्रफल ४३-५-३-० को जग्गा हाल नेपाल सरकारको नाममा कायम भएको जग्गा समेतमा दावी लिई पुनः नारायणप्रसाद लामिछानेको निवेदन परेकोमा कि.नं १०१ को फिल्डवुक उतार हेर्दा जोताहा महलमा

वागमती खोला, विरहमा खोला क्षेत्रफल ४३॥ २ उल्लेख भएको देखिन्छ। नापीको समयमा फिल्डबुक खाली भएको जग्गा गुठी तैनाथी भन्ने नेपाल सरकारको परिपत्र रहेको, साथै गुठी सञ्चालक समितिको निर्णय समेतबाट विवादित कि.नं. ३६५ को जग्गामा निवेदक नारायणप्रसाद लामिछानेको मागबमोजिम मोही कायम गर्न नमिल्ने हुँदा सो कि.नं ३६५ को क्षेत्रफल ४३-५-३-० को जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा रहेको लगत कट्टा गरी पशुपति सदावर्त गुठी कायम हुने ठहर्‍याई गुठी संस्थानका प्रशासक विष्णुप्रसाद सिग्दलेले गरेको २०५५।३।३३ को निर्णय पर्चाउपर नेपाल सरकार तथा नारायणप्रसाद लामिछानेको मु.स.गर्ने ईश्वरीदेवी लामिछाने समेतको पुनरावेदन परेकोमा विवादको कि.नं.३६५ को जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गा भनी भूभि सुधार मन्त्रालयको पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसक्ने ठहर गरी सो हदसम्म गुठी प्रशासकको निर्णय सदर गरी नदी उकास भएको गुठी अधिनस्थ जग्गामा नारायणप्रसाद लामिछानेको मुद्दा सकार गर्ने प्रत्यर्थी ईश्वरीदेवी लामिछाने समेतका नाउँमा मोही हक जनाई दिनुपर्ने ठहर्‍याई भएको २०५१।२।२० को पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला भएको देखिन्छ। उक्त फैसलाउपर गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनमा मिति २०६३।१।१३ मा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी फैसला भएको देखिन्छ। सो फैसलाउपर गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयतर्फबाट पुनरावलोकनको निवेदन परी यस अदालत पूर्ण इजलासबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को उपदफा (१) को देहाय (क) र (ख) को आधारमा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भै प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेश हुन आएको देखियो।

उल्लिखित पृष्ठभूमि रहेको प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा यही जग्गाको विषयमा २०५०।१।२।२१ मा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला अन्तिम भएपछि, गुठी प्रशासकबाट २०५५।३।३३ मा निर्णय भएको र सो निर्णयलाई प्रत्यर्थीहरूले चुनौती दिएको सन्दर्भमा पनि विवेचना गरिनु आवश्यक देखियो। पशुपति सदावर्त गुठी ११ नं. खेत २ को जग्गा नारायणप्रसाद लामिछानेका पिता ज्ञानप्रसाद लामिछानेले तिरो भरो गरी आएको र २०२३ सालदेखि २०४० सालसम्म खोला कट्टी मिनाहा

पाएको, सो जग्गामध्ये कि.नं ८० को ०-९-० जग्गाको वाली बुभाई निजका नामबाट फिरादीका नाममा नामसारी भै आएको मध्ये खोला उकास हुँदै गएको १-९-० जग्गाको वाली गुठी संस्थानलाई बुभाउँदै आएको भन्ने समेत आधारमा साविक लगत बमोजिम क्षेत्रफल १-९-० को जग्गा नै हाल कायमी कि.नं. १०१ को क्षेत्रफल ४३-५-३ को जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालयले २०४४।१।०।५ मा गरेको निर्णय दूषित हुँदा उक्त निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय र भूभि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई यिनै प्रत्यर्थीका पति पिता नारायणप्रसाद लामिछानेले दायर गरेको निर्णय दर्ता बदर हक कायम मुद्दामा कि.नं. १०१ को क्षेत्रफल १-९-०-० जग्गामा नै वादीको हक कायम हुन सकेको देखिदैन भने सोही जग्गाको धरौटी तिरेको रसीदको आधारमा बाँकी ४३-५-३-० जग्गा समेतमा हक कायम गरिपाऊँ भन्ने फिराद दावी खारेज हुने ठहर्छ भनी २०४८।१।२२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत २०५०।१।२।२१ मा सदर भै सो फैसला अन्तिम भै बसेको देखिन्छ।

उक्त निर्णय बदर मुद्दामा प्रत्यर्थीका पति, पिता नारायणप्रसाद लामिछानेले पशुपति सदावर्त गुठी ११ नं. खेत गुठी लगत नं. ६।३ खलान ११ मा पिता ज्ञानप्रसादका नाममा दर्ता भएकै मध्ये सिनामंगल गा.पं. २(ख) कि.नं. ८० को क्षेत्रफल ०-९-० कायम भएको, जसमा पिताको नामबाट मेरो नाममा नामसारी भएको जग्गामा वागमती खोला पसी नदी काट भएकोले २००१ साल देखि २०२६ सालसम्म नदीकाटबाट कृत मिनाहा भै आएको र क्रमशः खोला उकास हुँदै गएको मध्ये १-९-० जग्गा २०१९ साल देखि २०२९ साल र २०४२ सालसम्मको वाली मबाट गुठी संस्थानले बुझि लिएको, यस स्थितिमा उक्त उकास भएको जग्गा सदावर्त गुठी सिनामंगल गा.पं. वडा नं. २ (ख) कि.नं. ८० क्षेत्रफल ०-९-० मै समावेश गरिपाऊँ भनी गुठी संस्थानमा निवेदन गरेकोमा २०४४।१।०।५ मा मालपोत कार्यालयले कि.नं. १०१ मध्येबाट पूर्वतर्फबाट गणेशबहादुरका नाउँमा ३-९-० कित्ताकाट गरी दर्ता गर्ने निर्णय गरी बाँकी जग्गा बगर नेपाल सरकारको हुने हुँदा कि.नं. ३६५ नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता

गर्ने भनी निर्णय गरेकोले र गुठी तहसीलले न्यायिक निर्णयको लागि अदालत जानु भनी २०४५।१।२ मा जनाउ दिएको हुँदा उक्त नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय पर्चा दर्ता बदर गरी खोला उकास गुठीको मेरो गुठी मोही दर्ता समेत गराई हक कायम गरी १-९-० सहितको कि.नं. १०१ को ४३-५-३ जग्गाउपर समेत दावी गरेको छु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फिराद दर्ता गरेको देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले दावीमा उल्लेख भएको जग्गा गुठीको नाउँमा दर्ता नभएको र गुठीको लगतसँग नभिड्ने हुँदा दर्ता हुनसक्ने अवस्था नभएको र विपक्षीलाई मोही कायम गर्नसक्ने अवस्था छैन। उक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता भैसकेको कुरा समयमै थाहा पाएपछि समयमै फिराद गर्नुपर्नेमा हाल मात्र दायर भएको फिराद हदम्याद भित्र नहुँदा दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवाद जिकीर लिएको देखिन्छ। त्यसै गरी दावीमा उल्लेख भएको जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा २०४४।१।०।५ मा दर्ता गर्ने निर्णय भएपछि सो मितिले ६ महिना भित्रै नालिस दिनुपर्नेमा हदम्याद नाघी दायर भएको फिरादपत्र खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको प्रतिवाद जिकीर रहेको देखिन्छ। वादी नारायणप्रसादको हकदैया नै नभएको कारणले धरौटी राखेको कुतवाली रकम फिर्ता दिने गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट २०४४।१।२।२८ मा निर्णय भइसकेको हुँदा उक्त १-९-० जग्गामा नै वादीको हक कायम हुन सकेको देखिँदैन भने सोही कि.नं. १०१ को जग्गाको धरौटी तिरेको रसीदको आधार लिई ४३-५-३-० जग्गा समेतमा आफ्नो हक कायम गराउने फिराद दावी पुन नसक्ने हुँदा अ.वं. १८० नं. बमोजिम फिराद खारेज हुने ठहर्छ भनी २०४८।१।२२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतको सो फैसलाउपर वादी नारायणप्रसादले पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट वादीले दावी लिएको साविक कि.नं. १०१ को हाल कि.नं. ३६५ को जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता भएको भन्ने कुरा पुनरावेदक वादी तथा गुठी संस्थानले स्वीकार गरेको पाइन्छ। यस स्थितिमा हदम्यादको आधारमा फिराद दावी खारेज गर्ने गरेको फैसला मिलेन भन्ने वादीको जिकीरसँग सहमत हुन

सकिएन। साथै कि.नं. १०१ को जग्गाको कुतवाली धरौटी राखेको भन्नेमा हकदैया नै नभएकोले धरौटी राखिएको कुतवाली रकम समेत फिर्ता दिने भन्ने गुठी संस्थानबाट निर्णय भई सकेपछि सोही कि.नं. १०१ को धरौटी तिरेको रसीदको आधार लिई बाँकी जग्गा हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादीको उक्त जग्गामा हकदैया नै स्थापित हुन नसकेको अवस्थामा उक्त कि.नं. १०१ को बाँकी जग्गामा हक कायम हुनु पर्दछ भन्ने पुनरावेदक वादीको जिकीरसँग पनि सहमत हुनसक्ने अवस्था देखिएन। यी वादी नारायणप्रसाद लामिछानेको हकदैया नै नभएको कारणले सो धरौटी राखेको कुतवाली रकम फिर्ता दिने गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट समेत २०४४।१।२।२८ मा नै निर्णय भई सकेको हुँदा उक्त १-९-० जग्गामा नै यी वादीको हक कायम हुन सकेको देखिँदैन भने सोही कि.नं. १०१ को जग्गाको धरौटी तिरेको रसीदको आधार लिई बाँकी ४३-५-३-० जग्गा समेतमा आफ्नो हक कायम गराउने फिराद दावी पुन नसक्ने हुँदा अ.वं. १८० नं. बमोजिम फिराद खारेज हुने ठहर्‍याएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला मनासिब ठहर्छ भनी २०५०।१।२१ मा फैसला भएको र सो फैसला अन्तिम भई बसेको देखिन्छ।

माथि उल्लिखित निर्णय दर्ता बदर मुद्दामा प्रत्यर्थीका पति, पिता नारायणप्रसादले लिएको दावीमा विवादको ४३-५-३-० जग्गा गुठी संस्थानको नाउँमा दर्ता नभएको र गुठीको लगतसँग नभिड्ने हुँदा वादीलाई मोही कायम गर्न नमिल्ने तथा विवादको उक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता भइसकेको भन्ने गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट प्रेषित प्रतिवाद जिकीरमा उल्लेख भएको तथ्यले प्रस्तुत जग्गा गुठीको नभई नेपाल सरकारको भन्ने देखिन आयो। यसका अतिरिक्त कि.नं. १०१ को क्षे.फ. १-९-० जग्गाको कुतवाली धरौटी राखेको भनी दावी लिए पनि उक्त कि.नं. १०१ को जग्गामा वादीको हकदैया नभएकोले निजले राखेको कुतवाली फिर्ता दिने गरी गुठी संस्थानबाट निर्णय भैसकेको तथा सोही कुतवाली तिरेको रसीदको आधार लिई बाँकी ४३-५-३-० जग्गामा दावी गरेको स्थितिमा दावीको मुलस्रोतको कि.नं. १०१ मा नै प्रत्यर्थीका पति, पिता वादी नारायणप्रसादको हकदैया नपुगेको भन्ने आधारमा निर्णय दर्ता बदर मुद्दा पुनरावेदन अदालतबाट अन्तिम भएको कुरालाई प्रत्यर्थीहरूले अन्यथा भन्न सकेको पाइएन।

गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको २०४४।१२।१८ को टिप्पणी आदेश हेर्दा, साविक गुठीको जमिन नदी काट् परी कारवाही चलेको खास पुरानो आधार प्रमाण केही देखिन नआई नापीको बखत वागमती खोला भन्ने लेखिएको देखिँदादेखिँदै त्यसको खास कारवाहीको टुंगो नलाग्दै कि.नं. १०१ बाटै जग्गा रोपनी १-९ जमिनको २०२९ सालदेखिको किसिमअनुसारको बाली बुझी लिने भनी २०४३।१।२ मा टिप्पणी सदर गरी बाली बुझी लिएको गुठी तहसील कालमोचनले अधिकार बाहिर गै काम गरेको देखिनाले दर्ता लगत नै नभएका जमिनको बाली बुझी लिनु ठीक नभएकोले गुठीमा प्राप्त हुन आएको रकम सम्बन्धित मानिसलाई नै वापस गरी दिने र यता उपरोक्तानुसारको कार्य गर्ने कर्मचारीउपर विभागीय कारवाही प्रशासन शाखामार्फत गर्ने, जुन जमिन नापीको बखत देखि हालसम्म वागमती खोला भन्ने लेखिएको त्यसमा गुठी भन्ने र मोही समेत कोही नभएकोमा संस्थानले गुठीको जमिन अन्य व्यक्तिको उजुरीबाट कारवाही चल्दै रहेकोमा श्री ५ को सरकारमा पूर्जा उठी सकेकोले संस्थानले केही गर्न सकिएन, चित्त नबुझे आफ्नो सबूद प्रमाणको आधारमा अदालत तहमा जानु भनी जानकारी दिनु भन्ने समेत काठमाडौं तहसील कार्यालयका नाउँमा लेखी जान निकास निमित्त पेश गर्दछु भनी प्रेषित टिप्पणी व्यहोरा सदर भएको देखिन्छ ।

प्रस्तुत मुद्दाका प्रत्यर्थीका पति, पिता नारायणप्रसादले कि.नं. १०१ को क्षेत्रफल १-९-० जग्गाको २०२९ साल देखि २०४३ सालसम्म बाली बुझाएको र गुठी तहसील कालमोचनले बाली बुझी लिएको उल्लिखित टिप्पणी व्यहोरामा, साविक गुठीको जमिन नदी काट् परी कारवाही चलेको खास पुरानो आधार प्रमाण केही देखिन नआएको र नापीमा वागमती खोला जनिएको जग्गाको अधिकार बाहिर गै बाली बुझेको भनी सो बुझेको बाली फिर्ता दिने र त्यस्तो विना आधार बाली बुझ्ने कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही गर्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा मोहीको रूपमा विवादमा ल्याएको कि.नं. १०१ मध्येकै बाँकी क्षेत्रफल ४३-५-३-० जग्गा गुठी संस्थानले आफ्नो स्वामित्व अन्तर्गत रहेको भनी दावी गर्न सकेको पाइएन ।

त्यसै गरी यही पशुपति सदावर्त गुठी ११ नं. साविक खेत २ को जग्गा नापीको समयमा खोला पसी हाल खोलाले छोडी घरवास गरी आएको हुँदा कि.नं. १०१ मध्ये उत्तरतर्फबाट १-९-० जग्गा कि.नं. ८० मा समावेश गरी पाउन गुठी संस्थानमा माग गरेकोमा खोला उकासको जग्गा मालपोत कार्यालयबाट २०४४।५।१० मा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय एवं सो निर्णयबमोजिम गुठी संस्थानले वादीका नाउँमा दर्ता हुन नसक्ने भनी २०४४।१२।२१ मा सुनाएको आदेश समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भनी यिनै प्रत्यर्थीका पति पिता नारायणप्रसाद लामिछानेले दायर गरेको संवत् २०४५ सालको रिट नं. १८७९ को उत्प्रेषण विषयको रिट निवेदनमा सिनामंगल गा.पं. वडा नं. २(ख) कि.नं. १०१ मध्येबाट १-९-० जग्गा साविक गुठी लगतभित्रको भएकोमा सो जग्गामा खोला लागी खोला कट्टीमा निवेदन गर्दै आएको थिएँ । नापीको समयमा पनि खोला लागि रहेको र हाल उकास हुन आएकोले मेरो नाउँमा मोही कायम गरिपाऊँ भनी निवेदन पर्न आएको कारवाहीको सिलसिलामा मालपोत कार्यालयमा पत्र व्यवहार गर्दा कि.नं. १०१ कित्ताकाट भै कि.नं. ३६४ गणेशबहादुर श्रेष्ठका नाउँमा र कि.नं. ३६५ नेपाल सरकारको नाउँमा जग्गाधनी पूर्जा बनिसकेको भन्ने जवाफ प्राप्त भएको र साविक गुठीको जमिन नदी काट्मा परी कारवाही चलेको पुरानो आधार नदेखिनुका साथै नापीमा वागमती खोला भन्ने लेखिएको देखिँदा त्यसरी गुठी जग्गा हो भन्ने टुंगो नलाग्दै २०३९ सालदेखि १-९-० जग्गाको बाली असूल गरेको कार्य अधिकारक्षेत्र बाहिर गरेको देखिएकोले बुझि लिएको रकम फिर्ता दिने र नेपाल सरकारको नाउँमा जग्गा दर्ता भइसकेको हुँदा केही गर्न नमिल्ने भएकोले अदालतमा नालिस गर्न जानु भनी निवेदकलाई जानकारी दिने भन्ने २०४४।१२।१८ मा निर्णय भएको थियो । विवादको जग्गा नै गुठीको कायम नभएको हुँदा निवेदकलाई मोही कायम गर्न गुठी संस्थानले सक्ने अवस्था नै छैन भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय र गुठी तहसील कार्यालयले एकै मिलान हुने गरी पृथक-पृथक रूपमा लिखित जवाफ प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

उक्त लिखित जवाफ व्यहोरामा उल्लिखित तथ्यबाट विवादको जग्गा गुठी संस्थानबाट सञ्चालन

हुने गुठी प्रकृतिको होइन भनी स्वयं गुठी संस्थानबाट भएको स्वीकारोक्तिले वादीले दावी गरे जस्तो साविकमा जग्गाधनी गुठी संस्थान र प्रत्यर्थीका पति, पिता नारायणप्रसाद लामिछाने मोही रहेको भन्ने कुरा प्रत्यर्थीहरूले जग्गाधनी भनी उल्लेख गरेको गुठी संस्थान तर्फबाटै सो कुराको आधार खण्डित हुन पुगेको देखिन आयो ।

गुठी संस्थानबाट प्रस्तुत गरिएको लिखित जवाफमा उक्त जग्गा नापीमा खोला जनिएको र त्यसको टुंगो लागी नसकेको भन्ने उल्लेख गरी लिखित जवाफ प्रेषित गरेको र निवेदकले दावी लिएको जग्गा समेत मालपोत कार्यालयबाट नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता भई गइसकेको भन्ने प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफबाट देखिएको भनी उक्त जग्गा विवादको स्थितिमा रहेको, गुठी संस्थानले अदालत जानू भनी सुनाएको एवं निवेदकको निर्विवाद स्वामित्व कायम नभएको जग्गाको सम्बन्धमा रिट क्षेत्रबाट तथ्यभित्र प्रवेश गरी हक वेहकमा हेर्न नमिल्ने भनी २०४६।१।२७ मा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भएको देखिन्छ ।

२. पशुपति सदावर्त गुठी ११ नं. साविक खेत २ को जग्गा नापी हुँदा सिनामंगल गा.पं.वडा नं २ ख कि.नं. ८० को क्षेत्रफल ०-९-० मात्र कायम भएको र बाँकी जग्गा तत्काल नापीको वखत वागमती खोलाले ढाकेको, पछि वागमती खोलाले छोडी सकेकोले कि.नं. १०१ मध्ये उत्तरतर्फबाट १-९-० जग्गा कि.नं. ८० मा समावेश गरिपाऊँ भनी गुठी संस्थानमा दावी लिएकोमा सो कि.नं. १०१ बाट कित्ताकाट भई कि.नं. ३६४ गणेश बहादुरका नाउँमा कायम भैसकेपछि पनि कि.नं. ३६५ नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय बदरको माग गरेकोमा निवेदक नारायणप्रसादले दावी लिएको उपरोक्त ४३-५-३ को जग्गामा निर्विवाद स्वामित्व कायम गर्न नसकेको भन्ने कुरा माथि उल्लिखित रिट निवेदनमा भएको फैसला समेतबाट देखिन आयो । साविक कि.नं. १०१ बाट कित्ताकाट भै कि.नं. ३६४ को जग्गा गणेशबहादुरका नाममा दर्ता भएको भन्ने आधारले मात्र खोला उकास भएको बाँकी सम्पूर्ण जग्गा सोही कि.नं. १०१ बाट भिड्ने भन्ने सम्मको आधारले अन्य सबूद प्रमाण बेगर कि.नं. ३६५ कायम भएको बाँकी जग्गा निवेदकको हकमा रहेको

भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन । केवल पहिलेदेखि अविच्छिन्न दर्तावाला मोही रहेको भन्ने प्रत्यर्थीहरूको बिना तथ्यको लेखाई सम्मकै आधारलाई अदालतले प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नु कानूनसंगत हुँदैन र युक्तिसंगत पनि मानिदैन ।

३. यसका अतिरिक्त कि.नं. १०१ वागमती खोला जनिई नापी भएको र खोला उकास भै कि.नं ४५ कायम भएको, कि.नं. ८० देखि उत्तरतर्फ सोही कि.नं. १०१ सँग भिड्ने जग्गा कि.नं. ४२ र ४३ मेघादेवी पौडेलका नाउँमा नाप नक्सा भएको हुँदा नापी निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी यिनै प्रत्यर्थीका बाबु नारायणप्रसादले लिएको दावी पुन नसक्ने ठहरी काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०५१।५।२ मा भएको फैसला सदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत २०५३।१।२० मा अन्तिम फैसला भएको मिसिल संलग्न फैसलाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

४. साथै सोही पशुपति सदावर्त गुठीको खेत २ बाट भिड्ने साविक सिनामंगल वडा न.२ (ख) कि.नं. २४७ को क्षेत्रफल ०-३-० र कि.नं. १०१ को क्षेत्रफल १-९-० जग्गाको हाल नयाँ नापी हुँदा का.म.न.पा.वडा नं. ९ कि.न.४५ को क्षेत्रफल २-६-०-२ जग्गा ठहर भएको हुँदा सो जग्गाको बाली बुभाई पूर्जा पाऊँ भनी मिति २०४८।८।१२ मा गुठी तहसील कार्यालयमा यिनै नारायणप्रसादले निवेदन दिई कारवाही उठाएको आधार समेत देखाई हाल खोला उकास भएको बाँकी ४३-५-३ जग्गामा समेत आफ्नो मोही हक रहने भनी दावी लिएको देखिन्छ । कुनै अमुक कित्ता जग्गाको बाली बुभाई आएको भनी वागमती नदी उकास भएको ४३-५-३ को जग्गाको विषयमा समेत पटक पटक गुठी संस्थान, काठमाडौँ जिल्ला अदालत, पुनरावेदन अदालत, पाटन एवम् सर्वोच्च अदालत समेत समक्ष मुद्दा गरी माथि उल्लिखित तथ्यगत आधार विपरीत नदी उकास भएको मालपोत कार्यालयले सरकारका नाउँमा दर्ता गर्ने गरेको यस्तो प्रकृतिको जग्गामा प्रत्यर्थीका बाबु नारायणप्रसाद लामिछानेले मोहीमा दावी गरेको स्थिति देखियो ।

५. प्रत्यर्थीहरूले विवादको जग्गामा दावी लिँदा साविक कि.नं. १०१ को जग्गामा गुठी संस्थानलाई जग्गाधनी देखाएको पाइन्छ । तर गुठी संस्थान स्वयंले उक्त कि.नं. १०१ को जग्गामा आफ्नो

स्वामित्व नरहेको भनी प्रत्यर्थीका पति, पिता नारायणप्रसादले मोहीको हैसियत देखाइ बाली बुझाएकोमा सो बाली समेत निजैलाई फिर्ता गरी बाली बुझी लिन कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही गर्ने समेतको निर्णय गरी प्रत्यर्थीहरूले दावी गरेको जग्गाको जग्गाधनी गुठी संस्थान नभएको भन्ने तथ्य स्थापित गरिरहेको देखिन्छ ।

६. कुनै पनि जग्गामा मोहीको हैसियतले दावी गर्ने व्यक्तिले त्यस्तो जग्गाको जग्गाधनी हो भनी देखाएको जग्गाधनीले नै आफू जग्गाधनी नभएको भनी मुद्दा मामिलाको रोहबाट खण्डन गरिसकेको र त्यसलाई अन्यथा प्रमाणित गराउन नसकेको स्थितिमा केवल मोही हुँ भनी दावी गरेकै आधारमा मात्र त्यस्तो जग्गामा निजको मोही हक सिर्जना हुने र पछिसम्म सो मोही हकले निरन्तरता पाउने भन्ने हुँदैन । मोही हकको सिर्जना, निरन्तरता र समाप्तीका सम्बन्धमा प्रचलित कानूनले गरेको व्यवस्था र सो अनुरूप खडा भएका सेस्ता कागजहरू नै निर्णायक हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थीका पति, पिता नारायणप्रसाद वा निजका बाबु ज्ञानप्रसाद समेतले यही विवादित जग्गामा आफू मोही रहेको भन्ने तथ्यलाई सप्रमाण पुष्टि गर्न सकेको स्थिति पनि देखिँदैन । आफ्ना बाबु बाजे मोही भएको तथ्य नै निर्विवाद रूपमा स्थापित नभएको अवस्थामा मोही हकलाई निरन्तरता दिलाई पाउँ भनी प्रस्तुत विवादको जग्गामा दावी गर्ने आधार यी प्रत्यर्थीहरूलाई कही कतैबाट प्राप्त हुनसक्ने पनि देखिँदैन ।

७. अर्कोतिर, गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २ को (अ) मा "गुठी तैनाथी जग्गा" भन्नाले कसैको नाममा दर्ता नभएको गुठी संस्थानको सम्पूर्ण अधिकार रहेको जग्गा सम्झनु पर्दछ भन्ने कानूनी व्यवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ । निवेदकले बागमती खोला उकास भएको पशुपति सदावर्त गुठी ११ नं. बागमती डोलखेत २ मध्येको कि.नं.३६५ कायम भएको क्षेत्रफल ४३-५-३ को जग्गा साविकमा खोला नपसेको अवस्थामा आफूले आफ्नो पिता ज्ञानप्रसाद लामिछानेका पालादेखि बाली बुझाई आएकोले दर्तावाला तथा जोताहा मोहीको हैसियतले उक्त जग्गाको मोही कायम हुनुपर्ने दावी लिए पनि उक्त नदी उकासको क्षेत्रफल ४३-५-३ को जग्गाको गुठी संस्थानलाई बाली बुझाएको र दर्तावाला वा जोताहा मोहीको हैसियतले आफ्ना नाउँमा दर्ता भएको भन्ने सबूद प्रमाण पेश गरी

पुष्टि गरेको पाइँदैन । प्रत्यर्थीहरूले २०२९ सालदेखि २०४३ सालसम्म बाली बुझाएको भनी दावी जिकीर लिएपनि त्यस्तो बाली बुझी लिन कार्य अधिकारक्षेत्र बाहिर गै गरेको भनी गुठी संस्थानले सो बालीवापत प्राप्त रकम सम्बन्धित मानिसलाई वापस गरी दिने भन्ने निर्णय गरेको पाइन्छ । नापीको समयमा फिलडबुकमा जग्गाधनी खाली रहेको जग्गा मालपोत कार्यालयबाट नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गरेको भन्नेमा पनि विवाद देखिएन । बागमती खोलाले छोडेको केही जग्गा साविकमा आफूले मोहीमा दर्ता गरेको आधार तथा प्रस्तुत विवादको कि.नं. ३६५ को जग्गासँग जोडिएकोले र विवादमा नआएको कि.नं. ३६४ को जग्गा गणेशबहादुर श्रेष्ठका नाममा दर्ता कायम भएको भन्ने आधारमा बागमती नदी उकास भएको कि.नं.३६५ को जग्गामा आफ्नो मोही हक रहेको भनी लिएको दावीमा कुनै तथ्यगत एवं कानूनी आधार देखिएन । त्यस माथि पनि कि.नं. १०१ मा क्षेत्रफल १-९-० जग्गा रहेकोमा नदी उकास भै कायम भएको ४३-५-३-० जग्गा समेत सोही कि.नं. १०१ को जग्गा भित्रकै हो भन्ने दावी पुष्टि हुने कुनै आधिकारिक एवं प्रतीतलायक प्रमाण पनि देखिएन ।

८. गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २ को खण्ड (अ) अनुसारको "गुठी तैनाथी जग्गा" सोही ऐनको दफा २५ अनुसार गुठी संस्थानले बन्दोबस्त गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसरी गुठी संस्थानले सोही दफाको अधिनमा रही कानूनले निर्धारित गरेको प्रक्रियाअनुरूप त्यस्ता जग्गाको बन्दोबस्त गरेमात्र कुनै व्यक्तिले त्यसमा भोगाधिकार प्राप्त गर्न सक्ने हुन्छ । यी प्रत्यर्थीहरूलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ अनुसार गुठी संस्थानले लिलाम बढावढ गराई दिएको वा यो, यसरी कबुलियत गरी गराई खेती गर्न दिएको वा दफा २५(३) अनुसार रैतान नम्बरीमा परिणत भए गराएको भन्ने प्रत्यर्थीहरूको भनाई पनि छैन र मिसिलबाट पनि उक्त कुरा देखिन आउँदैन ।

९. प्रत्यर्थीहरूले गरेको दावीको प्रकृति हेर्दा साविक सिनामंगल गा.वि.स. वडा नं. २(ख) कि.नं. ८० को जग्गा रोपनी ०-९-० र बाँकी जग्गा रोपनी १-९-० मा आफ्नो हक देखाई दावी गरेको देखिन्छ । पछि सोही कि.नं. १०१ कित्ताकाट भई कि.नं. ३६४ र ३६५ कायम भएको र कि.नं. ३६४ गणेशबहादुरको नाउँमा दर्ता भइसके पश्चात् कि.नं. ३६५ पनि साविक कि.नं.

१०१ भित्रको हो भनी दावी लिएको पाइन्छ। तर एकातर्फ कि.नं. १०१ र ८० को जग्गा आफ्नो हकको भएको प्रमाण गुजार्न नसकेका र अर्कोतर्फ उक्त साविक कि.नं. ८० भित्रकै नापीबाट कायमी कि.नं. १०१ हो भन्ने कुराको पनि कुनै लिखत प्रमाण प्रत्यर्थीहरूले पेश गरी पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन। कि.नं. ४५ को दर्ताको कुनै पनि साविक प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकेको पनि पाइँदैन। त्यसमा पनि सोही कि.नं. १०१ को १-९-० जग्गा पछिल्लो नापीमा का.म.न.पा.वडा नं. ९ कि.नं. ४५ जग्गा रोपनी २-६-०-२ कायम भएकोले सोको दर्ता प्रमाणपूर्जा पाऊँ भनी २०४८।७।१२ मा मालपोत कार्यालयमा निवेदन सम्म दिएको देखिन्छ।

१०. यही विवादको जग्गामा समेत जग्गाधनी गुठी संस्थान देखाई आफू नारायणप्रसाद मोही भएको भनी कि.नं. १०१ को जग्गा तथा पछि वागमती नदी उकास भएको क्षेत्रफल ४३-५-३-० को जग्गा कुनै आधार प्रमाणवेगर मालपोत कार्यालयबाट नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने २०४४।१०।५ मा भएको निर्णय तथा गुठी संस्थानले न्यायिक निर्णयको लागि अदालत जानु भनी २०४५।१।२ मा जनाउ दिएको भन्ने आधार उल्लेख गरी उक्त नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने गरेको मालपोत कार्यालयको निर्णय बदरको दावी लिई दायर गरेको मुद्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट वादी दावी खारेज हुने ठहरी फैसला भएको र सो उपर परेको पुनरावेदन समेत पुनरावेदन अदालतबाट सदर भई २०५०।१२।२१ मा अन्तिम फैसला भएको कुरामा विवाद देखिएन। सक्षम अदालतमा मुद्दा चली यही विवादको विषयमा यिनै प्रत्यर्थीका पति, पिताले सो मुद्दाबाट आफ्नो दावी पुष्टि गर्न नसकी अन्तिम भएको फैसलालाई चित्त बुझाई बसेको समेत प्रमाणमा आएको मिसिलबाट देखिन्छ। नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने गरी भएको मालपोत कार्यालयको २०४४।१०।५ को निर्णय बदर गराउन नसकी सो निर्णय अद्यापि कायम रही रहेको भन्ने कुरामा समेत विवाद देखिँदैन। पुनः सोही जग्गाको विषयमा गुठी संस्थानका प्रशासकबाट २०५५।३।३ मा निर्णय भएको भन्ने आधारमा यही जग्गाको विषयमा मोहीको निरन्तरताको प्रश्न उठाई दावी गरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भई यस अदालतसमक्ष समेत पुनरावेदनको रोहबाट प्रस्तुत मुद्दा प्रवेश गरेको देखिन्छ।

११. २०५५।३।३ मा भएको भनिएको गुठी प्रशासकको निर्णय यस संस्थानबाट उत्पत्ति भएको होइन, उक्त निर्णय पर्चा संस्थानबाट उत्पत्ति नभएको र के कसरी फाइलमा संलग्न हुन गयो संस्थानलाई जानकारी नभएको व्यहोरा अनुरोध गर्ने भन्ने गुठी संस्थान सञ्चालक समितिबाट २०५७।१२।२८ मा निर्णय भई सोही व्यहोरा पुनरावेदन अदालतलाई जानकारी गराउँदा गराउँदै उक्त कथित निर्णयलाई गुठी संस्थानको निर्णय मानी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन, संस्थानबाट हुँदै नभएको निर्णयको आधारमा विपक्षीको पुनरावेदन लाग्न नसक्ने तर्फ विचार नगरी गुठी संस्थानले जानकारी गराएको तर्फ ध्यान नदिई हचुवा तवरले भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर हुनुपर्छ भनी यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा गुठी प्रशासकको निर्णयलाई चुनौती दिई गुठी संस्थानले वैकल्पिक जिक्कीर लिएको समेत पाइन्छ। गुठी संस्थानबाट निर्णय भएको होइन भनी सो निर्णयलाई चुनौती दिएको अवस्था मिसिलबाट देखिए पछि सो बारेमा अन्य तथ्य बुझी निष्कर्षमा पुग्नु पर्नेमा सो तर्फ पुनरावेदन अदालत, पाटन एवं यस अदालत संयुक्त इजलासको ध्यानाकर्षण भएको पाइएन।

१२. गुठी प्रशासकबाट २०५५।३।३ मा भएको भनिएको निर्णय हुनु अगावै प्रस्तुत विवादको जग्गा गुठी संस्थानको नाउँमा दर्ता नभएको, गुठीको लगतसँग नभिड्ने भनी निर्णय बदर मुद्दाको प्रतिउत्तर व्यहोरामा स्वीकार गरिसकेपछि आफूले निर्णय नै नगरेको भनी खण्डन गरी मिति २०५५।३।३ को निर्णयको अस्तित्वलाई नै गुठी संस्थानले स्वीकार गर्न नसकेको स्थितिमा सो निर्णयको औचित्यतर्फ प्रवेश गरी अदालतले इन्साफ गर्नुपर्ने कुनै प्रयोजन समेत रहँदैन। यही जग्गाको विषयमा शुरु अदालतमा निर्णय दर्ता बदर मुद्दा दर्ता गरी तथ्य, प्रमाण र कानूनी व्यवस्थाको आधारमा फिरादपत्र नै खारेज भई सो इन्साफ पुनरावेदन तहबाट समेत सदर फैसला भई अन्तिम भइरहेको विषयमा पुनः गुठी प्रशासकबाट निर्णय भएको भन्ने आधार देखाई अर्कै रुपबाट मुद्दाको सिर्जना गरेको भन्ने समग्र मिसिल कागजको अध्ययनबाट देखिइरहेको अवस्थामा कसैबाट चुनौती नदिई सक्षम अदालतबाट अन्तिम भएको फैसलाको अन्तरवस्तुमा असर पर्ने गरी यस अदालतबाट पुनः इन्साफमा प्रवेश गरी

बोल्न मिल्ने पनि हुँदैन । न्यायिक निकायबाट अन्तिम भएर रहेको फैसलाको विषयमा पुनः मुद्दा गर्ने र त्यसलाई न्यायिक निकायले ग्रहण गर्ने हो भने मुद्दाको कहिल्यै टुंगो नलाने अवस्था सिर्जना हुन्छ । जुन फैसलाको अन्तिमताको सिद्धान्तविपरीत हुने जाने भै न्यायिक मूल्य मान्यताको समेत प्रतिकूल हुन जान्छ । विवादमा सिर्जित विषयवस्तुको सम्बन्धमा सक्षम निकायबाट तथ्य प्रमाण एवं कानूनी आधारमा निर्णयमा पुगी सो उपरको पुनरावेदन वा अन्य न्यायिक उपचार अन्तर्गतको मार्ग समेतबाट हेरी अन्तिम भई वसेको अवस्थामा सोही विषयवस्तु उपर उही पक्ष विपक्ष भई पुनः विवादको सिर्जना गर्ने र अदालतले समेत सोही विषयमा पटक पटक निर्णय गर्दै जाने हो भने विवादको अन्त्य कहिले पनि हुँदैन । त्यस्तो अवस्थाले न्यायिक सक्षमता र न्यायिक निर्णयको सुनिश्चिततालाई पनि कमजोर पार्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा एक पटक यिनै प्रत्यर्थीहरूले यही कि.नं. ३६५ को जग्गाको विषयमा दायर गरेको मोही कायम निर्णय बदर मुद्दा शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी खारेज गरेको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट सदर भै अन्तिम भएको अवस्थामा सोही जग्गामा यिनै प्रत्यर्थीहरूले पुनः मोही हक कायम गरिपाऊँ भनी मुद्दाको रूप र नामसम्म परिवर्तन गरेको अवस्था देखिन्छ । यसरी एकपटक अन्तिम भएको विवादको विषयलाई अर्कै रूपबाट पुनः विवादको सिर्जना गराई फैसला अन्तिमताको सिद्धान्त (Principle of Finality of Judgement) विपरीत प्रस्तुत मुद्दामा दावी लिएको देखिएबाट यस्तो दावी मुलुकी ऐन, अ.व. ८५ नं. समेतको विपरीत देखिन आउँछ ।

१३. नापीको समयमा फिल्डबुक खाली भै नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता जनिएको जग्गामा नापी हुँदाकै वखत आफूहरू मोही भएको भन्ने दावी लिए पनि सो कुरा फिल्डबुकमा उल्लेख हुन सकेको छैन । गुठी प्रशासकले निर्णय गरेको भन्ने आधार लिई सो निर्णयपश्चात् मात्र प्रत्यर्थीहरूका तर्फबाट अधि विवादमा ल्याइएका कि.नं. १०१ का जग्गा समेतलाई आधारमानी प्रस्तुत ४३-५-३-० जग्गामा दावी लिए पनि आफूहरू जोताहा मोही वा दर्तावाला मोही रहेको भन्ने स्पष्ट आधार देखाउन सकेको अवस्था छैन । वस्तुतः यी प्रत्यर्थीहरूले विवादको क्षेत्रफल ४३-५-३-० को जग्गाको साविक देखि जग्गाधनी गुठी संस्थान

र आफू मोही कायम भै मोहीको दायित्व पूरा गरेको भन्ने दावी जिकीर लिएको कुरा गुठी संस्थानबाट खण्डित भएको देखिएको अवस्थामा सो वागमती नदी उकास भएको ४३-५-३-० को जग्गाको मोही हकमा निजहरूको दावी पुग्ने भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिएन ।

१४. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१(क) ले मोही हकको प्राप्ति वा तेरो मेरो सम्बन्धी मुद्दा हेर्ने र सो सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार तोकिएको अधिकारीलाई प्रदान गरेको छ । अर्थात् जुन, जस्तोसुकै जग्गामा मोही हकको प्राप्ति वा मोही तेरो मेरो सम्बन्धी विवादको निर्णय गर्ने अधिकार तोकिएको अर्थात् सम्बन्धित भूमिसुधार अधिकारीलाई प्रदान गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा माथिका प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख गरिएअनुसार विवादको जग्गाको जग्गाधनी नरहेको गुठी संस्थानलाई नै जग्गाधनी देखाई मोहियानी हकमा दावी लिए पनि सो दावी पुष्टि नभएको अवस्थामा निजहरूको मोहियानीमा निरन्तरता भन्ने प्रश्न देखिन आएन । दुई पक्ष बीच मोही हकको तेरो मेरो सम्बन्धी विवाद रहेको स्थिति भए भूमिसुधार अधिकारीले निर्णय गर्न सक्ने नै देखिन्छ । यसै सम्बन्धमा निवेदक उपेन्द्रनाथ उपाध्याय समेत विरुद्ध गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको संवत् २०५१ सालको रि.पु.इ.नं.५९ (नेकाप २०५३, नि.नं. ६०७१, पृ.२०७) को उत्प्रेषण मुद्दामा मोहियानी हक सम्बन्धी विवाद हेरी मोही कायम गर्ने अधिकार गुठी संस्थानलाई नभै भूमिसुधार कार्यालयलाई रहेको भनी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भई सकेको छ । यस्तो अवस्थामा जग्गाधनी नै नदेखिएका गुठी संस्थानलाई जग्गाधनी देखाई साविक कि.नं. १०१ बाट कायम भएको विवादित कि.नं. ३६५ को मोहियानी कायम गरिपाऊँ भन्ने प्रत्यर्थीहरूको दावी उल्लिखित सिद्धान्त समेतबाट समर्थित हुनसक्ने देखिएन ।

१५. उल्लिखित सन्दर्भमा अब, प्रत्यर्थीहरूको नाममा मोही हक कायम गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६३/११/१३ को फैसला मिलेको छ वा छैन भन्ने मूल प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, विवादको कि.नं. ३६५ को जग्गाको सम्बन्धमा प्रत्यर्थीका पति, पिता नारायणप्रसादले दायर गरेको निर्णय दर्ता बदर हक कायम मुद्दामा फिराद

दावी खारेज हुने ठहर्‍याई भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सदर भै अन्तिम भएर बसेको देखियो। विवादकै जग्गा समेतको विषयमा निवेदक नारायणप्रसाद लामिछाने विरुद्ध गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको माथि उल्लिखित उत्प्रेषण विषयको रिट निवेदन समेत यस अदालतबाट खारेज भइसकेको अवस्था छ। पहिला चलेको निर्णय दर्ता बदर मुद्दामा जुन हकको स्रोत देखाई कि.नं. १०१ को क्षेत्रफल १-९-० मा दावी गरिएको थियो, सोही हकको स्रोत देखाई प्रस्तुत मुद्दामा क्षेत्रफल ४३-५-३ मा दावी गरिएको भन्ने तथ्यमा पनि विवाद देखिएको छैन। दावी गर्ने पक्ष र विपक्षी समेत एकै देखिएको स्थिति छ। यस्तो अवस्थामा पहिले दायर गरेको मुद्दामा यिनै प्रत्यर्थीहरूले प्रस्तुत गरेको हकको स्रोतलाई वैधानिक हकको प्रमाणको रूपमा अदालतले स्वीकार नगरी अन्तिम भई बसेको विषयमा अहिले आएर सोही साविक स्रोतलाई प्रत्यर्थीहरूको हकको स्रोतको रूपमा स्वीकार गर्न र मान्यता प्रदान गर्न मिल्ने देखिएन। यही विषयमा पहिले दायर भएको निर्णय बदर मुद्दामा प्रमाणको मूल्याङ्कन र विवेचना समेत भई दावीको दावी खारेज हुने ठहरी सकेपछि तिनै प्रमाणको आधारमा पुनः उही जग्गामा दावी लिएको देखिएबाट त्यस्तो दावीकै भरमा यी प्रत्यर्थीहरूको मोहियानी हक कायम हुने अवस्था रहदैन। दावी गर्नु मात्र पर्याप्त हुदैन, आफ्नो दावी सबूद प्रमाणको आधारमा प्रमाणित गर्ने दायित्व पनि दावीकर्ताले नै वहन गर्नुपर्ने हुन्छ।

१६. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतको आधारमा मिति २०५०।१२।२१ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको अन्तिम फैसलालाई विस्थापित गर्ने गरी विवादको कि.नं. ३६५ को क्षेत्रफल ४३-५-३-० जग्गामा प्रत्यर्थीका स्वर्गीय बाजे ज्ञानप्रसाद लामिछानेलाई दर्तावाला मोही मानेर प्रत्यर्थी नारायणप्रसाद लामिछाने समेतको मोही हकमा निरन्तरता दिई मोहियानी हकलाई यथावत् कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५९।१२।२० को फैसलालाई सदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६३।१।१३ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुन्छ। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम नारायणप्रसाद लामिछानेको मु.स. गर्ने प्रत्यर्थी ईश्वरीदेवी लामिछाने समेतका नाउँमा मोही हक जनाई दिनु पर्ने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको २०६३।१।१३ को फैसला उल्टी हुने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाको तपसिल खण्डको १ नं. मा रहेको ईश्वरीदेवी लामिछाने, पुष्करप्रसाद लामिछाने, जनार्दनप्रसाद लामिछाने, भवानीप्रसाद लामिछाने, किरणप्रसाद लामिछाने र बलरामप्रसाद लामिछानेका नाउँमा मोही कायम गरी मोहीको लगत राख्नु भन्ने व्यहोराको लगत कायम नरहने हुँदा सोको जानकारी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौं तथा मालपोत कार्यालय, काठमाडौं समेतलाई दिनु ----१ दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु----- २

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.ताहिर अली अन्सारी

नया.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६७ साल वैशाख २ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत :- पुनाराम खनाल

निर्णय नं. ८३३९

सर्वोच्च अदालत विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी

रिट नं. ०६६-WS-००२०

आदेश मिति: २०६६।१।२७।५

विषय:- उत्प्रेषण, प्रतिषेध तथा परमादेश।

निवेदक: संस्थागत विद्यालय संघ नेपाल (इसान) केन्द्रीय समितिको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त र आफ्नो हकमा समेत भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं.२ बस्ने सरोजराज गोसाई समेत

विरुद्ध

विपक्षी: आन्तरिक राजश्व विभाग समेत

- संविधानमा व्यवस्थित हक स्वतः उपभोगयोग्य नभएको अवस्थामा स्वयम् क्रियाशील रहेका अन्य मौलिक हकहरूको तुलनामा यस्ता शर्तयुक्त मौलिक हकलाई अन्य स्वतः क्रियाशील हकहरू सरह समान रूपले हेर्न नमिल्ने ।
- स्वयम् क्रियाशील हकहरू नागरिकहरूद्वारा बिना रोकतोक वा शर्तहीन रूपमा उपभोग गर्न सकिने हुन्छ । यस्ता हकहरू लागू हुने सम्बन्धमा संविधानमा समयावधि उल्लेख नभएमा संविधान लागू हुँदा स्वतः कार्यान्वयनमा आउँछन् । स्वतः कार्यान्वयनमा आउने हकहरूलाई राज्यले कुनै वहानामा उपेक्षा गर्न नसक्ने ।
(प्रकरण नं.३)
- सरकारी अनुदानबाट सञ्चालित विद्यालयहरूमा शिक्षा सेवा कर/शुल्क नलगाइएको र केवल निजी तवरले शुल्क लिई सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा मात्र त्यस्तो कर/शुल्क लगाएको अवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३को धारा १७(२) ले उपलब्ध गराएको हक उल्लंघन भएको भन्न नमिल्ने ।
- निजी क्षेत्रका शैक्षिक संस्थाहरूले लिने शैक्षिक शुल्कमा मात्र कर वा शुल्क जोडिएको र त्यसरी असूल गरिएको रकम पनि पिछ्छिडिएको एवम् दुर्गम स्थानका विपन्न विद्यार्थीहरूको लागि खर्च गरिने भन्ने राज्यको प्रतिबद्धता देखिएकोले सामाजिक न्यायको भावनासमेत त्यस्तो कर वा शुल्कमा अन्तरनिहित भएको अवस्था हुँदा त्यस्तो कर वा शुल्क लिइनुले राज्यले शिक्षाको नाममा शोषण गरेको सम्झन नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.५)
- राज्य आफ्नो दायित्व र प्रतिबद्धताप्रति सचेत र क्रियाशील रहेको अवस्थामा राज्यको आर्थिक स्रोत र साधन परिचालन गरी व्यवस्था गरिने कुराका हकमा अदालतबाट त्यसतर्फ विचार नगरी सोभै परमादेश वा निर्देशन दिन उचित नहुने ।
(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सिन्धुनाथ प्याकुरेल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठ, भीमार्जुन आचार्य, रामप्रसाद प्रजापती र विकल प्रजापती

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५९, नि.नं. ७१३२, पृष्ठ ६०४

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६६।८।२४ को आदेशानुसार सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४(१) (ग) बमोजिम यस इजलासको दायरीमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्न बमोजिम छ:-

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ को शिक्षा तथा संस्कृतिसम्बन्धी हकको उपधारा २ मा “प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ” भनी मा.वि.सम्मको शिक्षालाई निःशुल्कको प्रत्याभूति गरेको छ । अर्थमन्त्री डा.बाबुराम भट्टराईले प्रस्तुत गरेको आर्थिक वर्ष २०६५।०६६ को बजेट वक्तव्य तथा आर्थिक विधेयक, २०६५ को दफा ९ (१) ले आर्थिक विधेयकको दफा ९(४) को म्यादभित्र कर दाखिला नगरेमा वार्षिक १५ प्रतिशत व्याज र विवरण दाखिल नगरेमा प्रति विवरण रु. १०००।- असूलउपर गर्ने तथा तीन महिनासम्म पनि बाँकी शिक्षा सेवा कर नबुझाउने शिक्षण संस्थाहरूलाई नेपाल सरकारले बन्द गर्ने आदेश दिनसक्ने व्यवस्था गर्‍यो । सोहीलाई आधार बनाई आन्तरिक राजश्व विभागले २०६५ असोज ८ गते गोरखापत्र दैनिकमा सूचना जारी गरी प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विश्व विद्यालय, महाविद्यालय, विद्यालय तथा प्राविधिक शिक्षालयसमेत जुनसुकै किसिमका शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाले लिने शुल्कमा वीजक जारी गरी ५ प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा कर असूलउपर गरी राजश्व खाता १.१.०२.३० मा जम्मा गर्न र असूल गरेको रकम र सोको विवरण प्रत्येक चौमासिक अवधि समाप्त भएको

२५ दिनभित्र आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा र सो कार्यालय नभएको जिल्लामा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा बुझाउन आह्वान गर्‍यो । उक्त व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७(२) बमोजिमको हकको ठाडो उल्लंघन भएको छ । निःशुल्क शिक्षामा शैक्षिक करको सवाल नै उठ्न सक्दैन । संविधानको धारा ८९ को उपधारा १ ले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कर लगाइने वा उठाइने छैन भनी प्रत्याभूत गरेकोमा आर्थिक विधेयक पारित नहुँदै विधेयक पेश हुनुभन्दा अघिको मितिदेखि लागू गर्न खोज्नु कानूनी राज्यको अवधारणा र संविधानविपरीत छ ।

संविधानको धारा २९ को उपधारा (१) ले प्रत्येक नागरिकलाई शोषण विरुद्धको हक हुनेछ भनी संवैधानिक प्रत्याभूति गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०६५/०६६ को प्रस्तावित बजेट तथा आर्थिक विधेयक २०६५ को दफा ९ मा निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाले लिने मासिक शुल्कमा २०६५ साल असोज महिनादेखि ५ प्रतिशत शिक्षासेवा कर असूलउपर गर्ने व्यवस्थाले नावालक विद्यार्थी, गरिब अभिभावक तथा कम शुल्कमा सेवा प्रदान गर्दै आएका साना-साना विद्यालयलाई समेत दोहोरो करको भारमा पारेको छ । राज्यको लगानी नभएको क्षेत्रमा सेवाग्राहीसँग कर असूल्नु पनि एक किसिमको शोषण हो । बजेट वक्तव्यको निःशुल्क प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षा शीर्षकको प्रकरण १०४ मा शिक्षा सबैको मौलिक अधिकार र माध्यमिक शिक्षासम्मको अध्ययन क्रमशः निःशुल्क गर्दै जाने घोषित नीतिअनुरूप प्राथमिक शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क हुनेछ । चालु आर्थिक वर्षदेखि नै सार्वजनिक विद्यालयहरूमा ८ कक्षासम्म निःशुल्क साथै कक्षा नौ र दश कक्षामा शुल्क घटाउँदै यसलाई क्रमशः निःशुल्क गरिनेछ भनिएको छ ।

नेपाल सरकारले प्रस्तुत गरेको २०६५/६६ को प्रस्तावित बजेट, आर्थिक विधेयक, २०६५ सोही आधारमा आन्तरिक राजश्व विभागले जारी गरेको २०६५/६६ को सूचनाले नेपाली नागरिकको मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज सिर्जना गर्न प्रयास भएको हुँदा उक्त सूचना नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७ (१) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो सूचनाको आधारमा कुनै पनि क्षेत्रमा सञ्चालित शिक्षण संस्थामा उक्त शिक्षा सेवा कर नउठाउन वा

उठाउन नपाउने गरी आन्तरिक राजश्व विभागलाई अधिकारपृच्छा, प्रतिषेध समेतको आदेश जारी गरी संविधानको धारा १७ (२) को निःशुल्क शिक्षा पाउने मौलिक हकमा बाधा पुगेकाले धारा १०७ (२) बमोजिम परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा वा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको २०६५/७१५ मा दर्ता भएको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथैराखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा मिति २०६५/७२४/१ गतेको पेसी तोकिएको छ भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६५/७१७ मा भएको आदेश ।

पछि लिखितजवाफ परेपछि दुवै पक्षको भनाईहरूको सुनुवाई गरी पूरा तवरले विचार गरी निर्णय गर्नुपर्ने विषय देखिएकोले सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ अन्तर्गत जारी गरेका आदेशउपर निवेदन जिकीर नै नरहेको स्थितिमा त्यस्तो आदेशले व्यवस्था गरेको करको हकमा अन्तरिम आदेश जारी गरी तत्काल हस्तक्षेप गर्नुपर्ने देखिएन । विषयको गम्भीरतालाई हेरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५(क) बमोजिम मुद्दाको सुनुवाइकोलागि प्राथमिकता दिइएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६५/७२७ को आदेश ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ को खण्ड (ज) मा शिक्षा समेतमा सबै नागरिकको अधिकार स्थापित गर्ने दायित्व रहेको र धारा ३५ को उपधारा (१) बमोजिम देशको सन्तुलित विकासकोलागि आर्थिक लगानीको न्यायोचित वितरण गरी सबै जनताको शिक्षा समेतका आधारभूत कुराहरूको विकास गर्ने नीति रहेको छ । राज्यको उपयुक्त दायित्व र नीतिलाई आत्मसात गरेर नै आर्थिक विधेयक, २०६५ को दफा ९ को उपदफा (१) मा निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा २०६५ साल असोज महिनादेखि पाँच प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा कर

लगाउने र त्यस्तो करबाट प्राप्त रकम पिछडिएका तथा दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूको हितमा खर्च गरिने गरी प्रस्ताव गरिएको छ। मुलुकका सबै क्षेत्र वर्ग र तहका विद्यार्थीहरूको सन्तुलित विकासकालागि नै आर्थिक स्रोत जुटाउने उद्देश्य लिएर उपर्युक्त व्यवस्था प्रस्ताव गरिएको हो। कुनै पनि करको दरलाई शोषणको रूपमा लिन मिल्दैन। राज्यको लगानी नभएको क्षेत्रबाट कर असूली गर्न मिल्दैन भन्ने मान्यता राख्ने हो भने राज्य सञ्चालनकोलागि स्रोत कहाँबाट कसरी जुटाउने भन्ने गम्भीर प्रश्न खडा हुन्छ। शिक्षासम्बन्धी कानूनले कुन कर कहिले, कति र कसरी उठाउने भनी नियन्त्रणात्मक व्यवस्था नगरेको हुँदा दावी स्वयंमा खण्डित हुने देखिन्छ। नेपाल सरकार संवैधानिक प्रतिवद्धताहरूलाई कार्यान्वयन गर्दै जानेतर्फ दृढ र प्रयत्नशील हुँदा उपर्युक्त समयमा माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा दिने सम्बन्धमा कानून निर्माण हुने नै हुँदा सो सम्बन्धमा आदेश जारी हुनुपर्ने होइन। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून, न्याय तथा संविधान सभा व्यवस्था मन्त्रालय र आफ्नो हकमा तत्कालीन कानून न्याय तथा संविधान सभा व्यवस्था मन्त्री देवप्रसाद गुरुङ्गको मिति २०६५।६।३ मा दर्ता भएको लिखितजवाफ।

कर लगाउने कुनै पनि सार्वभौम राष्ट्रको अन्तरनिहित अधिकार हो। सार्वजनिक भलाई, सार्वजनिक प्रयोग र सार्वजनिक हितमा आधारित भएर कर लगाउन सकिन्छ। सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले मिति २०६५।६।३ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेको सूचित आदेशको दफा ९(१) ले शिक्षा सेवा कर पिछडिएका एवं दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूको हितमा खर्च गरिने व्यवस्था भएकोले यस्तो कर सार्वजनिक हितमा प्रयोग हुने स्पष्ट छ। सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ ले नेपाल सरकारलाई करको दर घटाउने बढाउने वा हेरफेर गर्नुपर्ने देखेमा आदेश जारी गर्नसक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ। नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्र खण्ड ५८, भाग ५ मिति २०६५।६।३ मा जारी गरेको आदेश नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ (ड) अनुसार नेपाल कानून कै रूपमा रहने भएकोले यस्तो आदेशबमोजिम यस विभागले मिति २०६५।६।८ मा

प्रकाशित सूचना सोही आदेशको अभिन्न अंगको रूपमा कानूनी मान्यता प्राप्त रहेको छ। शिक्षा ऐन तथा नियमावलीबमोजिम सञ्चालित विद्यालयमध्ये सरकारी अनुदान पाउने सामुदायिक विद्यालय यो करको दायरामा आउने नभई प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भएका निजी विद्यालय, जो सरकारी अनुदानमा सञ्चालित नभई शुल्क लिएर अध्यापन गराई रहेका छन् भने मात्र यो करको दायरामा आउँछन्। शिक्षा चेतना र आर्थिक, सामाजिक एवम् सांस्कृतिक दृष्टिकोणले पिछडिएको र दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गलाई निःशुल्क शिक्षाको मूल प्रवाहमा समाविष्ट गर्नकालागि उनीहरूको संरक्षण, सशक्तिकरण र विकासकोलागि विशेष व्यवस्था गरिएको कार्यलाई संविधानको धारा १३(३) को संरक्षण प्राप्त भएकाले सूचित आदेशले संविधानको धारा १७(२) लाई असर पार्दैन। निवदेकले सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ अन्तर्गत नेपाल सरकारले जारी गरेको सूचित आदेशलाई चुनौती दिनु भएको देखिँदैन। आर्थिक विधेयकले ऐनको रूप धारण नगरी सकेको अवस्थामा विधेयकका प्रावधानलाई असंवैधानिक घोषित गर्न मिल्दैन। करको विषय राज्यको नीतिगत विषय भएको र व्यवस्थापिका संसदसमक्ष विचाराधीन विषय विधायिकी कार्यक्षेत्र अन्तर्गतको विषय हुँदा Doctrine of Ripeness का आधारमा पनि रिट जारी हुन सक्दैन। प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने आन्तरिक राजस्व विभाग लाजिम्पाटको मिति २०६५।६।३० मा दर्ता भएको लिखितजवाफ।

यस मन्त्रालयबाट कर असूल गर्ने कार्यको लागि पारित भै नसकेको आर्थिक विधेयक २०६५ बाट नभै अन्य कानूनले दिएको अधिकारबाट उक्त कार्य गरिएको हो। सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ मा कानूनी व्यवस्था भएबमोजिम नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्र खण्ड ५८, अतिरिक्ताङ्क २६, मिति २०६५ असोज ३ मा सूचना प्रकाशित गरी कानूनबमोजिम कर लगाउने कार्य गरेकोले आर्थिक विधेयक, २०६५ कानून नभएकोले सो बमोजिम गरेको कार्य गैर संवैधानिक भयो भनी लिएको जिकीर निराधार एवम् कपोलकल्पित छ। नेपाल सरकारले सबै सरकारी विद्यालयहरूबाट प्राथमिक शिक्षा निःशुल्क प्रदान गरी आएको छ भने घोषित नीतिअनुरूप क्रमिक रूपमा

कक्षा १० सम्मको शिक्षा पनि निःशुल्क प्रदान गर्ने अठोट लिएको छ। सरकारी विद्यालयहरूबाट उपलब्ध हुने शिक्षामा कुनै कर पनि लाग्दैन। यस्ता विद्यालयहरूमा बालबालिका नपठाई विशिष्ट प्रकृतिको शिक्षा खोज्ने, त्यसका लागि जति पनि खर्च गर्न तयार रहने र सामान्य नागरिकभन्दा अलग्गै देखिन चाहने सम्पन्न वर्गलाई कर लगाई विपन्न वर्गको हितका निमित्त खर्च गर्नु नै प्रगतिशील कर प्रणालीको अवधारणा हो। त्यसैले शिक्षा सेवा कर दोहोरो नभई दुर्गम र विपन्न क्षेत्रका विद्यार्थीलाई निःशुल्क शिक्षा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले लगाएको अप्रत्यक्ष कर हो। शिक्षण संस्थाहरू यस कर संकलनका माध्यम मात्र हुन्। शिक्षण संस्थाले वार्षिक रूपमा आफ्नो आयमा तिर्ने करसित यसको कुनै सरोकार छैन। नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३३ (ज) र ३५ (१) मा उल्लिखित शिक्षामा सबै नागरिकको अधिकार स्थापित गर्ने र शिक्षा स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत कुराहरूको विकास गरी जनसाधारणको जीवनस्तर बृद्धि गर्ने विषयहरू राज्यले आफ्नो स्रोत र साधन परिचालन गरी त्यसका आधारमा क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने विषय हुन्। राज्यको दायित्व र नीतिविपरीत कुनै कार्य भए गरेको छैन भन्ने व्यहोराको तत्कालीन अर्थ मन्त्री डा.बाबुराम भट्टराईको २०६५।१२।२० मा दर्ता भएको लिखितजवाफ।

सरकारले आर्थिक विधेयक, २०६५ को प्रस्तावका आधारमा शिक्षा सेवा कर उठाउन सूचना प्रकाशन गरेको नभई सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ बमोजिम नेपाल राजपत्रमा जारी गरेको सूचित आदेशद्वारा यस्तो शिक्षा सेवा कर उठाउन सूचना जारी गरेको हो। आर्थिक विधेयक, २०६५ संविधान सभाको व्यवस्थापिका-संसदबाट पारित भई प्रमाणीकरण नहुन्जेलसम्म उक्त विधेयकमा प्रस्ताव भएका नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका राजश्वहरू प्राप्त गरी राज्य सञ्चालन गर्नको लागि खण्ड ५८, अतिरिक्ताङ्क २६, मिति २०६५ असोज ३ गतेको नेपाल राजपत्र भाग ५ मा अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट आदेश जारी भएको र यस्तो आदेश सबै आर्थिक वर्षहरूमा जारी हुँदै आएको हो। सरकारले बजेट वक्तव्यमा लिएको नीतिअनुरूप नै शिक्षा सेवा कर केन्द्रित रहेको छ। नेपाल सरकारले सबै सरकारी

विद्यालयहरूमा प्राथमिक शिक्षा निःशुल्क प्रदान गरी आएको र घोषित नीतिअनुरूप क्रमिक रूपमा दश कक्षासम्मको शिक्षा निःशुल्क प्रदान गर्ने उद्देश्य राखेको छ। सरकारी विद्यालयहरूबाट उपलब्ध हुने शिक्षामा यस्तो शिक्षा सेवा कर लगाइएको छैन। निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाले वार्षिक रूपमा आफ्नो आयमा तिर्ने करसँग यो करको कुनै सरोकार नै नभएकोले दोहोरो कर भनी विपक्षीले लिनु भएको जिकीर तर्कसंगत छैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ (ज) र ३५ (१) मा उल्लिखित शिक्षा र स्वास्थ्यसम्बन्धी नीति क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने विषय हुन्। रिट निवेदन निरर्थक हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत विषयको तत्कालीन प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल “प्रचण्ड”को मिति २०६५।१।१९ मा दर्ता भएको लिखितजवाफ।

आर्थिक वर्ष २०६५।६६ मा सार्वजनिक विद्यालयहरूमा कक्षा आठसम्म निःशुल्क र कक्षा ९ र १० मा शुल्क घटाउँदै निःशुल्क गरिने तथा कर्णाली अञ्चलका सार्वजनिक विद्यालयका सबै विद्यार्थी र मुलुकभरका सबै दलित विद्यार्थीलाई सार्वजनिक विद्यालयमा कक्षा १२ सम्म निःशुल्क अध्ययनको सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था भएको छ। रिट निवेदकले जिकीर लिएको शिक्षा सेवा कर सम्बन्धमा आर्थिक वर्ष २०६५-६६ को मिति २०६५ असोज ३ गते व्यवस्थापिका-संसदको बैठकमा पेश भएको बजेटको प्रकरण २६६ खण्ड (ज) बमोजिम निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा ५ प्रतिशत शिक्षा सेवा कर लगाई असूल गरिने र सो सेवा कर पिछडिएको दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूको हितमा खर्च गरिने भनी व्यवस्था गरिएको र सरकारलाई राज्य सञ्चालनकालागि आर्थिक स्रोत जुटाउने तथा राजश्व बृद्धि गर्नका लागि राजश्वसम्बन्धी विभिन्न नीति तथा कार्यक्रम तय गर्ने अधिकार रहेको हुन्छ। उक्त शिक्षा सेवा कर निःशुल्क रूपमा अध्ययन गराइने विद्यालयबाट असूल गरिने नभै शुल्क लिएर अध्यापन गराइने निकायहरूबाट असूल गरिने भएकोले दावी निराधार भएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय समेतको तर्फबाट तत्कालीन शिक्षा

मन्त्री रेणुकुमारी यादवको मिति २०६५।९।११ मा दर्ता भएको लिखितजवाफ ।

आर्थिक वर्ष २०६५।६६ मा असूल गर्न खोजेको पाँच प्रतिशत शिक्षा सेवा कर हालै जारी भएको आर्थिक विधेयक २०६६ को दफा ८ ले आर्थिक वर्ष २०६६।६७ मा असूल गर्न खोजेको सोही प्रकृतिको एक प्रतिशत शिक्षा सेवा शुल्क हामी रिट निवेदकहरूले सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा मिति २०६५।७।१५ मा दर्ता गराएको रिट निवेदनबमोजिम नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ (२) राज्यका नीति निर्देशक सिद्धान्त लगायतको विपरीत हुँदा नेपाल सरकारको निर्णयबमोजिम आर्थिक वर्ष २०६५।६६ मा असूल गर्न लागेको पाँच प्रतिशतलाई हाल पुनः शिक्षा सेवा शुल्क नामाकरण गरी आर्थिक विधेयकको दफा ८ बमोजिम एक प्रतिशत कर असूल गर्न लागेको हुँदा उक्त निर्णय लगायतका कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशले अमान्य वा बदर घोषित गरिपाउँ । साथै संविधानको धारा १७ (२) को निःशुल्क शिक्षा पाउने नेपाली विद्यार्थीहरूको मौलिक हक सहज प्रचलनकोलागि कानून बनाउने संवैधानिक इच्छाअनुसार कानून बनाउनु पर्ने बाध्यात्मक अवस्थामा संविधान लागू भएको दुई वर्ष वितिसकदा पनि कानून नबनाएकाले संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनमा बाधा पुगेकोले विपक्षीहरूको नाममा धारा ३२, १०७ (२) समेतको आधारमा परमादेश लगायत जो जे चाहिने आज्ञा वा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको मिति २०६५।१।९मा दर्ता भएको पूरक निवेदन ।

आर्थिक ऐन, २०६५ को दफा ९ (१) बमोजिम निजी शिक्षण संस्थाहरूले उक्त ऐनको दफा ९(१) (२) र (३) बमोजिम शिक्षा सेवा कर असूल गरेको र सोको चौमासिक विवरण आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा दाखल गर्ने गरेको छु छैन ? भए सोको विवरणको प्रतिलिपि सहितको जवाफ प्रत्यर्थी आन्तरिक राजश्व विभागबाट लिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।३।२४।१ को आदेशानुसार विभिन्न विद्यालयहरूले बुझाएको शिक्षा सेवा करको विवरणको प्रमाणीत छाँयाप्रति आन्तरिक राजश्व विभागको २०६५।५।२५ पत्रसाथ प्राप्त भै मिसिल सामेल रहेको ।

यसमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (१) अन्तर्गत समेतको आधार लिई

परेको रिट निवेदन सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४ (१) (ग) अनुसार विशेष इजलासको अधिकारक्षेत्रभित्रको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन नियमबमोजिम विशेष इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६६।८।२४।४ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी पक्ष विपक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको वहस समेत सुनियो ।

रिट निवेदक तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता सिन्धुनाथ प्याकुरेल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू बालमुकुन्द श्रेष्ठ, भिभार्जुन आचार्य, रामप्रसाद प्रजापती र विकल प्रजापतीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ (२) ले माध्यमिक तहसम्म प्रत्येक नागरिकलाई निःशुल्क शिक्षा पाउने हक प्रदान गरेको छ, त्यस्तो शिक्षा पाउने हक निजी र सरकारी विद्यालयबाट हुने भनी संविधानले छुट्टयाएको छैन, शिक्षालाई निःशुल्क बनाउँदै जाने दायित्व सरकारको हो, तर अहिलेसम्म त्यस सम्बन्धमा कानून नबनाएबाट उक्त संवैधानिक हकको प्रत्याभूति हुन सकेको छैन, उल्टै सरकारले आर्थिक वर्ष २०६५।६६ को कस्बजेटमार्फत शिक्षा सेवा करको रूपमा पाँच प्रतिशत असूल गर्न प्रस्ताव गरेबाट शिक्षा निःशुल्क गर्ने संविधानको व्यवस्था प्रतिकूल उक्त बजेट आएको छ, सबै विद्यालयहरूको स्तर एउटै छैन, निवेदकहरूबाट सञ्चालित विद्यालय कम्पनी ऐन अन्तर्गत दर्ता नभई शैक्षिक गुठी अन्तर्गत दर्ता भई न्यून शुल्क लिई अध्ययन गराएको अवस्था हुँदा अन्य कम्पनी ऐन अन्तर्गत दर्ता भएका निजी विद्यालयको स्तरमा राखी शिक्षा सेवा कर लगाइएको मिलेको छैन, राज्य सञ्चालनको आय स्रोत कर प्रणाली भए पनि कल्याणकारी राज्यको अवधारणा स्वीकार गरिएको हुँदा शिक्षा सेवा कर वा शुल्क भनी विद्यालयमार्फत अभिभावकबाट कर असूल गर्नुले कल्याणकारी राज्यको अवधारणाविपरीत भएको छ, विगत आर्थिक वर्ष २०६५।६६ मा शिक्षा सेवा करको रूपमा ५ प्रतिशत कर लगाएको भए पनि चालु आर्थिक वर्षमा शिक्षा सेवा शुल्क नामाकरण गरी १ प्रतिशत उठाउनुको उद्देश्यले पनि निजी विद्यालय तथा विद्यार्थीका अभिभावकमा दोहोरो भार बढाएको

छ। राज्यका तर्फबाट उपलब्ध गराइनु पर्ने शिक्षा प्रदानको दायित्व निजी क्षेत्रले गरिदिएकोमा प्रोत्साहन र अनुदान दिनुको साटो कर लगाउनुले निजी क्षेत्रका विद्यालयलाई हतोत्साही बनाएको छ, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसैगरी विपक्षी तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेलले कर लगाउने राज्यको अन्तरिनिहित अधिकार हो, यही अधिकार अनुरूप आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा शिक्षा सेवा करको रूपमा पाँच प्रतिशत उठाउने आर्थिक विधेयक पेश भै आर्थिक ऐनको रूपमा आएको र हाल शिक्षा सेवा शुल्क बापत १ प्रतिशत रकम लिइएको हो, विगतमा लगाइएको शिक्षा सेवा कर लगाउनुको उद्देश्य स्पष्ट छ, आर्थिक ऐन आउनु पूर्व सो कर सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ अनुरूप आदेश जारी गरी लगाइएको र सो रकम दुर्गम क्षेत्रका विपन्न अवस्थाका विद्यार्थीहरूलाई खर्च गर्ने नीति हुँदा सो कर राज्यले अनुचित हस्तक्षेप गरी उठाएको होइन, संविधानको धारा १७(२) अनुरूप निजी क्षेत्रका विद्यालयबाट निःशुल्क शिक्षा दिने प्रतिबद्धता आएको छैन, निवेदकहरूले पनि विद्यार्थीबाट शुल्क नलिएको भन्नु भएको छैन, निवेदकबाट आर्थिक ऐनलाई चुनौती नदिएँ आर्थिक विधेयकउपर आएका रिट निवेदन जारी हुने अवस्था छैन, खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको वहस सुनियो।

उपयुक्त दुवै पक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको वहस जिकीर एवम् मिसिलबाट देखिएको तथ्य समेतलाई मध्यनजर गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकहरूले मुख्यतया निम्न विषयमा ध्यान केन्द्रित गर्नु भएको पाइन्छः

१. अर्थमन्त्रीले आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को लागि प्रस्तुत गरेको बजेट वक्तव्य तथा आर्थिक विधेयक, २०६५ को दफा ९(१) ले निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा पाँच प्रतिशत शिक्षा सेवा कर लगाइएको र सोहीलाई आधार मानी आन्तरिक राजश्व विभागले २०६५ असोज ८ गते गोरखापत्र दैनिकमा सूचना प्रकाशित गरेको कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७(२) बमोजिम माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हकको विपरीत भएको छ।

२. राज्यको लगानी नभएको क्षेत्रमा सेवाग्राहीसँग कर असूलनु पनि एक किसिमको शोषण भएकाले संविधानको धारा २९ को शोषण विरुद्धको हक विपरीत छ।

३. आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा सोही प्रकृतिको कर शिक्षा सेवा शुल्क नामाकरण गरी धारा १७ (२) विपरीत आर्थिक विधेयक २०६६ को दफा ८ ले उठाउन खोजेको र धारा १७(२) अनुरूप निःशुल्क शिक्षा पाउने मौलिक हक प्रचलनकोलागि कानून नबनाएको (पूरक निवेदनमा) हुँदा सो सम्बन्धमा कानून बनाउन आदेश जारी हुनुपर्ने।

विपक्षीहरू तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखितजवाफ समग्र रूपमा हेर्दा आर्थिक विधेयक, २०६५ को दफा ९ को उपदफा (१) मा निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा २०६५ साल असोज महिनादेखि पाँच प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा कर लगाउने र त्यस्तो करबाट प्राप्त रकम पिच्छडिएका तथा दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूको हितमा खर्च गरिने प्रस्ताव गरिएको, मुलुकका सबै क्षेत्र, वर्ग र तहका विद्यार्थीहरूको सन्तुलित विकासकालागि आर्थिक स्रोत जुटाउने उद्देश्यले सार्वजनिक हितको प्रयोगको लागि आर्थिक विधेयक संसदबाट पारित भई प्रमाणीकरण नभएसम्म सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६५/६/३ को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी निजी क्षेत्रमा शुल्क लिएर अध्यापन गराइरहेका विद्यालयबाट त्यस्तो कर उठाउन सूचना जारी गरेको, सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ अन्तर्गत जारी आदेशलाई चुनौती नदिएको, ऐनको रूप धारण गरिनसकेको विधेयकका प्रावधानलाई असंवैधानिक घोषित गर्न नमिल्ने, सरकारले संवैधानिक प्रतिबद्धताहरू कार्यान्वयन गर्दै जानेतर्फ दृढ र प्रयत्नशील भएकोले उपयुक्त समयमा माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा दिने सम्बन्धमा कानून निर्माण हुने भन्ने जस्ता कुराहरू उठाई रिट निवेदनमा दावी गरिएका कुराहरू औचित्यहीन भएको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ।

अब निवेदन दावी, विपक्षी तर्फबाट प्रस्तुत लिखितजवाफमा लिइएका जिकीरहरू तथा निवेदकहरू तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान कानून

व्यवसायीहरूको तथा विपक्षी तर्फबाट विद्वान उप-न्यायाधिवक्ताको वहस जिकीरलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत विषयमा निम्न प्रश्नहरू निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ:-

१. शिक्षा सेवा कर वा शुल्क लगाउँदा निवेदकहरूले दावी गरेबमोजिम संविधानको धारा १७ (२) र धारा २९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको विपरीत हुन्छ, वा हुँदैन ?
२. शिक्षा सेवा कर/शुल्क उठाउन जारी भएको सूचना बदर हुनुपर्ने हो, होइन ?
३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ (२) बमोजिम निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी कानून बनाउन आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

२. शिक्षा सेवा कर वा शुल्क लगाउँदा संविधानको धारा १७(२) बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने र धारा २९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको विपरीत हुन्छ, वा हुँदैन भन्ने पहिलो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा निवेदन दावी बमोजिमको शिक्षा सेवा कर आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को प्रस्तावित आर्थिक विधेयक तथा बजेट वक्तव्यमा सरकारी अनुदानमा सञ्चालन नभई शुल्क लिएर अध्यापन गराई रहेका निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूबाट असूल गर्नुपर्ने गरी उल्लेख भएको तथा आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को आर्थिक विधेयकमा सो करको सट्टा एक प्रतिशत शिक्षा सेवा शुल्क लिने उल्लेख भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन । निवेदकले निवेदनसाथ पेश गर्नुभएको आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को आर्थिक विधेयकको छाँयाप्रतिबाट दफा ९(१) मा “निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा २०६५ साल असोज महिनादेखि पाँच प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा कर लगाइने र असूलउपर गरिने छ । त्यस्तो कर पिछ्छडिएका एवं दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूको हितमा खर्च गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाले सो कर सरकारी अनुदानबाट सञ्चालित सरकारी विद्यालयबाट असूल गरिने भन्ने देखिँदैन । विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट पनि सरकारी अनुदानबाट सञ्चालित विद्यालयहरूबाट सो कर असूल नगरिने भन्ने देखिन्छ । संविधानको धारा १७ को शिक्षा तथा संस्कृतिसम्बन्धी हकको उपधारा (२) मा “प्रत्येक नगरिकलाई राज्यबाट कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुने” भन्ने व्यवस्था भएको

देखिन्छ । यो संवैधानिक व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा निजी क्षेत्रबाट शिक्षा सेवा कर वा शुल्क लिन मिल्ने हो कि होइन भन्ने नै मुख्य विवाद रहेको अवस्था छ ।

३. शिक्षा मानव विकासको आधारभूत पहिलो शर्त भएको हुँदा हरेक नागरिकलाई शिक्षित तुल्याउनु राज्यको प्रमुख कर्तव्य र दायित्व हुन्छ । राज्यको तर्फबाट उपलब्ध गराइने शिक्षा शुल्क लिएर उपलब्ध गराउने वा निःशुल्क रूपमा उपलब्ध गराउने भन्ने कुरा सम्बन्धित राज्यको क्षमताको र नीतिगत विषयको कुरा हो । तथापि राज्यले यस्तो नीति संविधान तथा कानूनमार्फत जाहेर गर्न सक्दछ । संविधान वा कानूनले स्पष्ट रूपमा कुनै शर्त उल्लेख नगरी त्यस्तो हक उपभोगयोग्य बनाएको छ भने सो हकको उपभोग गर्न दिनु राज्यकोलागि बन्धनकारी हुन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७(२) को हक कानूनमा व्यवस्था गरी राज्यले उपलब्ध गराउने हक भएको कारण यो हक आफैँमा पूर्ण अथवा स्वयम् क्रियाशील हकको रूपमा देखिएको छैन । संविधानमा व्यवस्थित हक स्वतः उपभोगयोग्य नभएको अवस्थामा स्वयम् क्रियाशील रहेका अन्य मौलिक हकहरूको तुलनामा यस्ता शर्तयुक्त मौलिक हकलाई अन्य स्वतः क्रियाशील हकहरू सरह समान रूपले हेर्न मिल्दैन । स्वयम् क्रियाशील हकहरू नागरिकहरूद्वारा बिना रोकतोका वा शर्तहीन रूपमा उपभोग गर्न सकिने हुन्छ । यस्ता हकहरू लागू हुने सम्बन्धमा संविधानमा समयवधी उल्लेख नभएमा संविधान लागू हुँदा स्वतः कार्यान्वयनमा आउँछन् । स्वतः कार्यान्वयनमा आउने हकहरूलाई राज्यले कुनै वहानामा उपेक्षा गर्न सक्तैन । तर संविधानमा व्यवस्थित हक सोभै कार्यान्वयन नहुने अथवा ती हक कार्यान्वयनको सम्बन्धमा खास कानूनको तर्जुमा हुनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था छ भने तत्सम्बन्धमा कानून नबनेसम्म त्यस हकको पूर्ण क्रियाशीलताको अर्थात् उल्लंघनको दावी गर्न सकिने हुँदैन ।

४. प्रस्तुत विवादको विषय राज्यले उपलब्ध गराउने निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी रहेको हुँदा यस प्रकारको शिक्षाको उपलब्धतामा राज्यको आर्थिक स्रोत र साधनको विषय पनि उत्तिकै अन्योन्याश्रित भएर आउँछ । माध्यमिक तहसम्मकोलागि राज्यले कानूनमा व्यवस्था गरी निःशुल्क शिक्षा उपलब्ध गराउने

व्यवस्था राज्यले धान्न सक्ने स्रोत र साधनको पर्याप्तता, अनुकूलता र राष्ट्रिय क्षमताका आधारमा क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने कुरा हो। प्राथमिक शिक्षासम्म सरकारी अनुदानबाट चल्ने विद्यालयहरूमा निःशुल्क शिक्षा उपलब्ध गराई सकिएको र कक्षा १० सम्मको शिक्षा पनि क्रमिक रूपमा निःशुल्क प्रदान गर्ने अठोट लिएको अर्थमन्त्रीको लिखितजवाफबाट देखिन्छ। शिक्षा मन्त्रीको लिखितजवाफबाट पनि आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि सार्वजनिक विद्यालयहरूमा कक्षा ८ सम्ममा निःशुल्क साथै कक्षा ९ र १० मा शुल्क घटाउदै निःशुल्क गरिने तथा कर्णाली अञ्चलका सार्वजनिक विद्यालयका सबै विद्यार्थी र मुलुकभरका सबै दलित विद्यार्थीलाई सार्वजनिक विद्यालयमा १२ कक्षासम्म निःशुल्क अध्ययनको सुविधा उपलब्ध गराउने भन्ने उल्लेख भएको अवस्था छ। यसबाट संविधानले माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा दिने भनी मौलिक हकको रूपमा बोकेको भावनालाई राज्यको तर्फबाट उपेक्षा गरेको भनिहाल्न मिल्ने पर्ने अवस्था देखिँदैन।

५. निवेदकहरूले शिक्षा सेवा कर/शुल्क लिएर निःशुल्क शिक्षा पाउने (माध्यमिक तहसम्म) हकको उल्लंघन भएको र सो कर शुल्क तिर्दा विद्यार्थी, तिनका अभिभावक र निजी क्षेत्रका शिक्षण संस्थाहरू माथि शोषण भएकोले संविधानको धारा २९ ले उपलब्ध गराएको शोषण विरुद्धको हकको पनि उल्लंघन भएको भन्ने दावी लिएको देखिन्छ। निवेदकहरूले नै विवादमा ल्याउनु भएको आर्थिक विधेयक जो व्यवस्थापिका-संसदबाट पारित भै आर्थिक ऐनको रूपमा परिणत भैसकेको भन्ने उपन्यायाधिवक्ताले उल्लेख गर्नुभएको छ, त्यसले निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयले लिने शुल्कमा मात्र शिक्षा सेवा कर लगाई बिजक जारी गरी असूल गर्नुपर्ने भन्ने देखिन्छ। उक्त व्यवस्था सरकारी अनुदानमा सञ्चालित विद्यालयमा अर्थात् राज्यद्वारा उपलब्ध गराइने शिक्षाको हकमा लागू भएको पाइँदैन। शुल्क लिई निजी स्तरमा सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूबाट राज्यले आर्थिक स्रोत जुटाउन कर लगाउन सक्ने राज्यको अन्तरनिहित अधिकार हो। राज्यले त्यस्तो कर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८९ बमोजिम कानून बनाएर लगाउन सक्छ। सरकारी अनुदानबाट सञ्चालित विद्यालयहरूमा शिक्षा सेवा कर/शुल्क नलगाइएको र

केवल निजी तवरले शुल्क लिई सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा मात्र त्यस्तो कर/शुल्क लगाएको अवस्थाले संविधानको धारा १७(२) ले उपलब्ध गराएको हक उल्लंघन भएको भन्न मिल्दैन। निजी क्षेत्रका शैक्षिक संस्थाहरूले लिने शैक्षिक शुल्कमा मात्र त्यस्तो कर वा शुल्क जोडिएको र त्यसरी असूल गरिएको रकम पनि पिछ्छाडिएको एवम् दुर्गम स्थानका विपन्न विद्यार्थीहरूकोलागि खर्च गरिने भन्ने राज्यको प्रतिवद्धता देखिएकोले सामाजिक न्यायको भावनासमेत त्यस्तो कर वा शुल्कमा अन्तरनिहित भएको अवस्था हुँदा त्यस्तो कर वा शुल्क लिइनुले राज्यले शिक्षाको नाममा शोषण गरेको सम्झन मिल्दैन।

६. निवेदक विद्यालयहरूले संविधानको धारा १७(२) अनुरूप निःशुल्क रूपमा शिक्षा प्रदान गरी आएको भन्ने दावी गरेको देखिएको छैन। आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को बजेट वक्तव्यमा तथा आर्थिक ऐनमा शुल्क लिने निजी क्षेत्रका शिक्षण संस्थाबाट पाँच प्रतिशत शिक्षा सेवा कर तथा चालु आर्थिक वर्षको आर्थिक ऐनमा उल्लिखित एक प्रतिशत शिक्षा सेवा शुल्क त्यस्ता विद्यालयबाट लिइने शुल्कको आधारमा तय हुने हुँदा सो कर/शुल्क सबै निजी क्षेत्रका शिक्षण संस्थाहरूलाई समान रूपमा एकमुष्ट रूपले लगाएको भन्ने अवस्था छैन। त्यस्ता शिक्षण संस्थाले जति शुल्क लिन्छन् सोही शुल्कको आधारमा शिक्षा सेवा कर वा शुल्क निर्धारण हुने हुनाले सो कर वा शुल्कको सम्बन्धमा निजी क्षेत्रका विद्यालयहरू बीच समानता र असमानताको प्रश्न उठ्ने अवस्था छैन। राज्यबाट अनुदान दिई सञ्चालन हुने विद्यालयहरूमा त्यस्तो कर वा शुल्क नलाग्ने र निजी क्षेत्रका संस्थागत शिक्षण संस्थामा लिने शुल्कमा मात्र सो लाग्ने भएको हुँदा अभिभावकहरूले आफ्ना बालबालिकालाई त्यस्तो शुल्क तिर्ने गरी वा नतिर्ने गरी कस्तो विद्यालयमा अध्ययन गराउने भन्ने कुरा निजहरूको स्वेच्छामा भर पर्ने कुरा हो। आफ्नो स्वेच्छाले कर वा शुल्क तिरेर निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयमा आफ्ना बालबालिकालाई अध्ययन गराउँदा त्यस्तो स्वेच्छक क्रियालाई अभिभावकमाथि शोषणको रूपमा परिभाषित गर्न मिल्दैन। यस अवस्थामा संविधानको धारा १७ को उपधारा (२) ले प्रत्याभूत गरेको माध्यमिक तहसम्मको निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी हक र धारा २९ ले प्रत्याभूत

गरेको शोषण विरुद्धको हकको उल्लंघन भएको देखिन आएन ।

७. अब, शिक्षा सेवा कर/शुल्क उठाउन जारी भएको सूचना बदर हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुनआयो । निवेदकहरूले आर्थिक वर्ष २०६५।६६ को बजेट वक्तव्य तथा आर्थिक विधेयक २०६५ को दफा ९(१) ले ५ प्रतिशत शिक्षा सेवा कर लगाएको र सोही आधारमा आन्तरिक राजश्व विभागले मिति २०६५।६।८ मा जारी गरेको सूचना संविधानको धारा १७, २९, र ८९ को विपरीत भएको भनी मिति २०६५।७।१५ मा दर्ता गरेको निवेदनमा दावी लिएको देखिन्छ भने आर्थिक विधेयक, २०६६ को दफा ८ ले सोही प्रकृतिको एक प्रतिशत शिक्षा सेवा शुल्क लिन खोजेको भनी पुनः २०६६।५।९ मा पूरक निवेदन दिएको देखिन्छ । विपक्षी अर्थमन्त्रीको लिखितजवाफ हेर्दा आर्थिक विधेयक ऐन नभएको हुँदा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ मा व्यवस्था भएबमोजिम नेपाल राजपत्र खण्ड ५८, अतिरिक्ताङ्क २६, मिति २०६५ असोज ३ मा आदेश जारी गरी कानूनबमोजिम शिक्षा सेवा कर लगाएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यस्तै खण्ड-५९, अतिरिक्ताङ्क १५ मा २०६६ साल असार २९ मा सामयिक कर असूल ऐन, २०१२ को दफा ३ अनुरूप आदेश जारी गरी दफा ८(१) मा शिक्षा सेवा शुल्क बापत एक प्रतिशत असूल गर्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । उक्त राजपत्रहरूमा प्रकाशित सूचनाबाट सो कर पिछडिएको एवम् दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूको हितमा खर्च गरिने भन्ने देखिन्छ । निवेदकहरूले उक्त सामयिक कर असूल ऐनले सरकारलाई कर असूल गर्न दिएको अख्तियारी सम्बन्धमा तथा तत्-तत् वर्षका आर्थिक ऐनउपर विवाद उठाएको अवस्था छैन । मूल निवेदनमा दावी लिइएको पाँच प्रतिशत शिक्षा सेवा कर हाल खारेज भैसकेको अवस्था छ । यस निवेदनको सम्बन्धमा सो विषय औचित्यहीन भैसकेको भए पनि चालु आर्थिक वर्षको शिक्षा सेवा शुल्क सम्बन्धमा हेर्दा उक्त शुल्क आर्थिक ऐनले निर्धारण गरेअनुरूप नै लागू भएको र सो ऐन पारित हुनु अघि सामयिक कर असूल ऐनले दिएको अधिकारअनुरूप नै शिक्षा सेवा शुल्क लगाएको देखिनले संविधानको धारा ८९ बमोजिम कानून नबनाई कर लगाएको भन्ने स्थिति देखिएन ।

८. यसका साथै निवेदकहरूको दावी आर्थिक वर्ष २०६५।६६ को र आर्थिक वर्ष २०६६।६७ को आर्थिक विधेयकले व्यवस्था गरेको शिक्षा सेवा कर र शिक्षा सेवा शुल्कउपर भएको देखिन्छ । आर्थिक विधेयक सो सम्बन्धी ऐनको मसौदा भए पनि व्यवस्थापिका-ससदबाट पारित भई ऐनको रूप धारण नगरेसम्म त्यसले वैद्यता प्राप्त गर्न सक्दैन । नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१०को दफा २(ड) ले नेपाल कानूनको परिभाषामा-नेपाल ऐन वा नेपालको कुनै भागमा कानून सरह लागू हुने ऐन, सवाल, नियम, आदेश वा उपनियमलाई समावेश गरेको देखियो । सोही ऐनको दफा २(ठ) ले नेपाल ऐनको परिभाषा गरेको पाइन्छ । उक्त परिभाषा अनुसार “नेपाल ऐन-शब्दले २००७ साल फाल्गुण ७ गते उप्रान्त श्री ५ महाराजाधिराजबाट जारी गरिबक्सैका कुनै ऐन र नेपाल अन्तरिम शासन विधान, २००७ वा नेपाल अधिराज्यको संविधान वा नेपालको संविधान वा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ तथा प्रतिनिधि सभाको घोषणापत्र, २०६३ बमोजिम बनेको जुनसुकै ऐनलाई सम्भन्नु पर्दछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उपर्युक्त नेपाल कानून तथा नेपाल ऐन शब्दले ऐनको विधेयकलाई समावेश गरेको अवस्था देखिँदैन । यस सम्बन्धमा निवेदकः अधिवक्ता सिताराम अग्रवाल विरुद्ध विपक्षी श्री ५ को सरकार, मन्त्रपरिषद् सचिवालय काठमाडौं समेत भएको २०५८ सालको रिट नं. ५३ को उत्प्रेषण परमादेशको रिट निवेदनमा “संविधान र कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनको परिभाषाहरूबाट विधेयक केवल संसदमा पेश भएको ऐनको मस्यौदा मात्र हो र त्यस्तो मस्यौदाले व्यवस्थापन कार्यविधि पूरा गरी ऐनको रूप लिई सकेपश्चात् मात्र कानूनको रूप ग्रहण गर्ने देखिन आउँछ । तसर्थ कानूनको रूपमा नरहेका ऐनको मस्यौदामा मात्र सीमित रहेका विधेयकको प्रावधान संविधानसँग बाभिएको छ भनी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम न्यायिक पुनरावलोकन हुनसक्ने विषयवस्तुको रूपमा ग्रहण गरी विवादको निरूपण गरिरहनु पर्ने नदेखिने ” (भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्था हुँदा कानूनको अन्तरनिहित शक्ति प्राप्त नगरेको आर्थिक विधेयक संविधानको धारा १०७ को उपधारा १ अन्तर्गत यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र भित्रको विषय पनि देखिएन । यस अवस्थामा सो कर/शुल्क सम्बन्धमा

आन्तरिक राजश्व विभागले जारी गरेको सूचना गैरकानूनी वा संविधानविपरीत भन्ने देखिन आएन ।

९. अब, नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १७(२) बमोजिम माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी कानून बनाउन आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आयो । माथि पछिल्लो प्रश्नको विवेचनामा माध्यमिक तहसम्मको निःशुल्क शिक्षाको उपलब्धतामा राज्यको वित्तीय स्रोत र साधनको विषय अन्तर्निहित हुन्छ र सो कुरा राज्यले धान्न सक्ने स्रोत र साधनको पर्याप्तता, अनुकूलता र राष्ट्रिय क्षमताका आधारमा क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने कुरा भएको भनी विवेचना भैसकेको छ । संविधानमार्फत जाहेर गरेको प्रतिबद्धता पूरा गर्नु राज्यको दायित्व हो । तर त्यस्तो दायित्व निर्वाहकोलागि राज्य सक्षम र सुदृढ छ, छैन भन्ने कुरा पनि विचारणीय नै हुन्छ । राज्यको स्रोत साधनको पर्याप्तता, अनुकूलताको आधारमा आफ्नो प्रतिबद्धता पूरा गर्दै जानुपर्ने हुन्छ । विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट सो प्रतिबद्धता पूरा गर्दै जाने अठोट लिएको समेत देखिएको छ । राज्यले व्यहोर्ने आर्थिक दायित्व र स्रोत साधनको विषयमा अध्ययन नगरी त्यस विषयसँग प्रत्यक्ष सरोकार हुने कुराहरूको व्यवस्था गर्न राज्यलाई बाध्य गरिँदा त्यसबाट मूलभूत उद्देश्य पूरा हुन्छ, भन्न सकिन्छ । राज्यले चौतर्फी विकासका कार्यहरूको सञ्चालन, देशको आन्तरिक प्रशासनको सञ्चालन, शान्ति, सुरक्षा, स्वास्थ्य लगायतका सार्वजनिक चासो र सरोकारका विषयहरूमा समेत ध्यान दिनु पर्ने अवस्था हुँदा सबै कुरामा राज्य एकैपटक सक्षम हुन्छ, भन्ने अवस्था रहन्न । वित्तीय स्रोत साधन परिचालनबाट मात्र सम्भव हुने कुराहरूको हकमा राज्यले धान्नसक्ने, नसक्ने भन्ने कुरातर्फ कुनै अध्ययन नै नगरी माध्यमिक तहसम्मको निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी हकलाई क्रियाशील गर्न कानून बनाउन आदेश जारी गरिएमा त्यस्तो हकबिना अवरोध उपभोग गर्न राज्यले दिनुपर्ने हुन्छ । राज्यको स्रोत साधनको अपर्याप्तताको कारण राज्यले त्यस्तो हक क्रियाशील गर्न नसक्ने अवस्था उत्पन्न भएमा त्यसबाट मौलिक हकको उपभोगमा गम्भीर संकट उत्पन्न हुनेतर्फ पनि विचार गर्नुपर्ने नै हुन्छ । निवेदकहरूले दावी गर्नुभएको कानून उपयुक्त समयमा निर्माण हुने भनी कानून, न्याय तथा संविधान सभा

व्यवस्था मन्त्रीबाट लिखितजवाफमा उल्लेख भएको समेत देखिन्छ । त्यस्तै शिक्षा मन्त्रीको लिखितजवाफबाट आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा कक्षा आठसम्म निःशुल्क र कक्षा ९ र १० मा शुल्क घटाउँदै निःशुल्क गरिने तथा कर्णाली अञ्चलका सार्वजनिक विद्यालयका सबै विद्यार्थी तथा मुलुक भरका सबै दलित विद्यार्थीलाई सार्वजनिक विद्यालयमा कक्षा १२ सम्म निःशुल्क अध्ययनको सुविधा उपलब्ध गराउने भनी उल्लेख भएको देखिएबाट संविधानको धारा १७(२) को हकको क्रियाशीलतातर्फ राज्य प्रयासरत देखिएको पनि छ । राज्य आफ्नो दायित्व र प्रतिबद्धता प्रति सचेत र क्रियाशील रहेको अवस्थामा राज्यको आर्थिक स्रोत र साधन परिचालन गरी व्यवस्था गरिने कुराका हकमा अदालतबाट त्यसतर्फ विचार नगरी सोभै परमादेश वा निर्देशन दिनु उचित हुने देखिँदैन ।

१०. अतः माथि विवेचना गरिएअनुरूप निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

न्या. रामप्रसाद श्रेष्ठ

न्या.ताहिर अली अन्सारी

उक्त रायमा सहमत छौं ।

इति संवत् २०६६ साल फागुन २७ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृतः- दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८३४०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
संवत् २०६९ सालको फौ.पु.नं. ३६९८
फैसला मिति: २०६६/१०/१३

मुद्दा : भ्रष्टाचार ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: भोजपुर जिल्ला चरम्बी
गा.वि.स.वडा नं.१ घर भई हाल का.जि.
का.म.न.पा.वडा नं.१० बस्ने प्रदीप अधिकारी
विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: अख्तायर दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको

तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत कुमुद शर्माको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

कृष्णप्रसाद पौडेल
अवलम्बित नजीरः
सम्बद्ध कानूनः

शुरु फैसला गर्नेः-

मा.न्या.श्री तपबहादुर मगर
मा.न्या.श्री भूपध्वज अधिकारी

■ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(क)

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६०।४।२० को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छः-

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय त्रिपुरेश्वरका शाखा अधिकृत प्रदीप अधिकारीले विद्यालय दर्तासम्बन्धी काम गर्दा फाइलपिच्छे रू.एक हजार नभई विद्यालय दर्तासम्बन्धी काम गर्न सकिदैन भनेकोले यसै कार्यालयका नोटहरू बुझी लगी निज अधिकारीलाई बुझाई रंगोहात जफत गराई भ्रष्टाचार तथा अख्तियारको दुरुपयोगमा आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत तुल्सीराम काफ्लेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परेको उजूरी।

उजूरवाला तुल्सीराम काफ्लेले प्रदीप अधिकारीलाई दिन भनी क, ५२, ८२७०४३, क, ९१, ९७७४५५ क, ६८, १७८३८९, क, ६२-५५९६०९ र क, २२-४३६७२५ न.का एकहजार दरका ५ थान नोटहरू बुझी लगेको भरपाई मिसिल संलग्न देखिएको।

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयका शाखा अधिकृत प्रदीप अधिकारीको शरीर खानतलासी गर्दा निजले लगाएको गाढा खरानी रंगको पाईन्टको बायाँतर्फको अगाडिपट्टिको खल्लीबाट एकहजार दरको नोटहरू ५ थान र रू.पाँच सय दरको नोट थान एक बरामद भएको भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का।

कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा खटिएदेखि नै कम्पनी दर्तासम्बन्धी काम गरेको छु। कम्पनी दर्ताको लागि प्राप्त कागजातहरू जाँचबुझ गर्ने, निर्णयको लागि पेश गर्ने र निर्णय भएपछि प्रमाणपत्र दिने मेरो काम हो। बरामद भएको रकम मेरो खल्लीबाट बरामद भएको हो। तुल्सीराम काफ्लेले काम गरिदिएनन् भनी प्रमाणस्वरूप पेश गरेका फाइलहरू कम्पनी शाखाका ना.सु. नवीन खालिङ्गमार्फत् पेश गर्न लगाई मिति २०५९।६।११ गते सदर भएका हुन्। ती फाइलमा

■ अभियोग लागेको व्यक्तिले सो अभियोगबाट उन्मुक्ति पाउन वा सजायमा कमी वा छुट पाउने जिकीर लिएमा सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउने भार पनि निजउपर नै हुन्छ। खल्लीबाट घूसको रकम बरामद भएको अवस्थामा घूस रिसवत लिएको होइन भनी जिकीरसम्म लिएको तर त्यसलाई कुनै वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश गरी प्रमाणित गर्न नसकेकोले बरामद भएका नोटहरू प्रतिवादीको जानकारी र सहमति बेगर निजको अज्ञानतामा नै निजको खल्लीमा राखिएको वा जबर्जस्ती राखिएको भनी अनुमान गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.५)

■ गर्नुपर्ने काम यथासमयमा नगरी घूसको माग गरेकाले अधिकार प्राप्त निकायबाट नोटहरू लिएर घूसबापत प्रतिवादीलाई दिएका क्रियाहरू आरोपित कसूरका लागि गरिने अनुसन्धान प्रक्रियाका अङ्ग हुन् र कानूनअनुकूल नै सम्पन्न भएकाले अभियोजन पक्षको नियत र अनुसन्धान कारवाहीमा दूषित मनसाय र कानूनी त्रुटि समेत देखिन नआएकोले त्यसको आधारमा एकत्रित प्रमाणहरू आरोपित कसूर प्रमाणित गर्नका लागि प्रमाणको रूपमा ग्रहणयोग्य देखिन्छन्। घूसको रकम, रङ्गे हात पक्राउ परेको स्कूल दर्ता गर्ने क्रममा घूस, रिसवत मागी लिएको अवस्थामा त्यस्तो रिसवत लिने राष्ट्रसेवक कर्मचारी कानूनबमोजिम सजायको भागी हुने।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण नेउपाने र श्री बोरुबहादुर कार्की

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री

राजश्व बुझाउने पत्र सम्भवत मैले नै काटेको हुनुपर्छ । उल्लिखित फाइलहरू ११ गते सदर भए पनि ५ दिन पछि अर्थात् मिति २०५९।६।१६ गते मात्र राजश्व तिरेको देखिन्छ । १८ गते सम्म शाखाबाट प्रमाणपत्र र चिठ्ठी (कम्पनी दर्तासम्बन्धी) तयार भई सहीको लागि म कहाँ आए कै छैनन्, म कहाँ कागजात तयार भई नआएका फाइलहरू कसरी काम रोकेर पैसा मागें त्यो कुरा अन्यायपूर्ण छ । मिति २०५९।६।१८ गते निज काफ्ले म कहाँ आएर मेरो २२ वटा स्कूल दर्तासम्बन्धी प्रमाणपत्र र चिठ्ठी तयार भएका छन् कहिले सहीछाप गरी दिनु हुन्छ भनी सोधें म काममा ज्यादै व्यस्त थिएँ, जरूरी ४।५ वटा सम्म फायलहरू ल्याउँ म पौने ४ बजे तिम्रो काम गरी दिन्छु बाँकी काम अफीस खुलेको दिन पहिलो आवरमा सकिदिन्छु भने निजले अधिकांश फाइलको प्रमाणपत्र र चिठ्ठी टाइप भइसकेको छ बाँकी टाइप हुँदैछ, फाइलको नाम टिपेर दिन्छु भने मलाई नाम टिपाउनु पर्दैन म सही गरी दिन्छु भने निज १०।१५ मिनेट बाहिर निस्केर भित्र पसें र मेरो घरमा भाई मरेको छ भनी भने फायल सहायकलाई जिम्मा लगाई घर जाउँ भने पुनः ५।७ मिनेट पछि यो नेमलिष्ट दाजुले लिए म ढुक्क भएर अहिले नै घर जान्छु भनी कागज दिए म अति व्यस्त भएकोले कागज नहेरी खल्तीमा राखे निज निस्केको १ मिनेट पनि नभई १ जना अपरिचित व्यक्ति भित्र पसेर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको परिचय पत्र देखाई तपाईं पक्राउ पर्नुभयो भनी भन्दा कम्पनीको नेमलिष्ट भनेर तुल्सीले दिएको कागजमा केही चिज छ जस्तो लाग्यो । नभन्दै हजार दरका ५ थान नोटहरू रहेछन् । मैले काम रोकेर घूस मागेको होइन पूर्वाग्रहले पीडित भएर पूर्वनियोजित तरिकाले कम्पनीको लिष्ट भनी कागजमा पैसा राखेर फसाउन खोजेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा भएको कागज ।

कम्पनी दर्ताको सिलसिलामा अनावश्यक भ्रिभ्रो थापी ढिलाई गर्ने र प्रदीप अधिकारी कहाँ आइसकेपछि निजले कम्पनी दर्ता गर्दा एक हजारका दरले लिने गछौं बाँकी कम्पनीको लागि सोही दरले पैसा दिनुपर्छ भनेकोले आयोगमा निवेदन दिएको हो । राजश्व बुझाएका केही विद्यालयका रसिद म आफैसँग भएकोले सो को फाटोकपी पेश गरेको छु । आयोगबाट

बुझेको एक हजार दरका ५ थानको भरपाईमा परेको सही मैरे हो सो पैसा लिने दिने सम्बन्धमा निजले पौने ४ बजे भनेपछि बाहिर निस्की भित्र पसी निजलाई दिँदा पाइन्टको खल्तीमा निजले हालिसकेपछि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धानका कर्मचारीलाई संकेत गरी हिडेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको उजूरवाला तुल्सीराम काफ्लेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा भएको बयान ।

प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीले घूस रिस्वत माग गरेका र उजूरवालाले यस आयोगबाट लिई दिएका एकहजार दरका ५ थान नोटहरू निज प्रदीपबाट बरामद भएको र उक्त बरामद भएको व्यहोरालाई निजले स्वीकार गरी बयान गरेबाट निजको सो कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ को उपदफा (१) को देहाय (क) बमोजिमको कसूर अपराध भएकोले निजलाई सोही ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) को देहाय (क) बमोजिम हदैसम्म सजाय हुन् र निज तारेख गुजारी बसेकोले सम्मानित अदालतबाटै म्याद जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आरोप पत्र मागदावी ।

तुल्सीराम काफ्लेको जाहेरी कपोलकल्पित भ्रामक भूठा र निराधार छ । निजले २०।२२ वटा कम्पनी दर्तासम्बन्धी फाइल दर्ता गराई निर्णय भएपछि रु.१,०००।- का दरले घूस माग्यो भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा जाहेर गरेका रहेछन् । उक्त फायलमा निज तुल्सीरामले कानून व्यवसायीको हैसियतले प्रबन्ध पत्र र नियमावलीमा सही गरे पनि दर्ताको काम संस्थापकहरूले हेमप्रसाद भट्टराईलाई अख्तियारी दिएको देखिन्छ । रकम नदिए काम गर्दिन भन्ने मेरो भनाई रहेको भन्ने सम्बन्धमा सरोकारै नभएका व्यक्तिसँग घूस माग्यो भन्ने कुरा आफैमा द्विविधा छ निजले बढ्यितपूर्वक भूठो उजुरी गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतलाई फसाएको देखिन्छ । उजुरी म तुल्सीरामले २२ वटा कम्पनी दर्ताको राजश्व तिरेको भनी भने पनि १५ वटाको मात्र तिरेको निजले पेश गरेको कागजले देखाउँछ । राजश्व तिरेको रसिद फाँटमा पेश गरेपछि मात्र प्रमाणपत्र बनाउने काम हुन्छ । मिति २०५९।६।१८ गते विहान १० बजे सम्म रसिद फाँटमा पेश नगरे पछि प्रमाणपत्र बन्ने कुरै आउँदैन । मिति २०५९।६।१९

गते र १६ गते सम्बन्धित व्यक्तिले राजश्व बुझाएका १५ थान रसिदहरू फाँटमा बुझाउनु पर्नेमा तुल्सीरामको साथमा पुगेको देखिन्छ । तिनै फाइललाई आधार बनाई सरोकार नभएका तुल्सीरामले मेरो विरुद्ध उजूर गरेका र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट रुपैयाँ बोकी मिति २०५९।६।१८ गते विहान १० बजे नै कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा उपस्थित भै मेरो कक्षमा परिचित व्यक्ति सहित प्रवेश गरी मेरो केही कम्पनी दर्ता फाइल प्रमाणपत्र उठाउन बाँकी छ कहिले सकिदिनु हुन्छ प्याक्सनका अध्यक्षसँगै आउनु भएको छ भने मैले राजश्व तिरेर प्रमाणपत्र बनाउन लगाउनु होस् जरुरी ४।५ बटासम्म बेलुका ४ बजेसम्म सकिदिन्छु बाँकी सोमवार सकिदिन्छु भने । १ घण्टा पछि पुनः प्रवेश गरी अधिकै कुरा दोहोराएँ एउटै कुरा किन दोहोर्‍याउनु हुन्छ मकहाँ फाइल प्रमाणपत्र नआई मेरो काम हुँदैन । ज्यादै प्याक छ भनेपछि एक आधा घण्टापछि लगभग सबै प्रमाणपत्र टाइप भइसके बाँकी टाइप हुँदैछ । यो कम्पनीको लिष्ट हो सबै सोमवार नै लग्ने म जान्छु भने । लिष्ट नदेउ टाइप भइसकेपछि टेवलमा छोडीदेउ र सोमवार आउ भने । निज पुनः ३.४५ तिर प्रवेश गरी घरमा भाई मर्च्यो सहयोगी पनि आएको छैन निजलाई यो लिष्ट दिएँ म आजै घर जान्छु भने । भाई कहिले मरेको भन्दा २ दिन भयो भने मरुवाको जस्तो संवेदनसिलतालाई ध्यानमा राखी सहयोगीलाई लिष्ट दिने मनसायले लिष्ट ल्याई दिन्छु भन्यो हुन्छ भनी बाहिर निस्कीएर तुरुन्तै भित्र पसि एउटा कागज दिई निज निस्कने वित्तिकै अपरिचित व्यक्ति भित्र पसी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको परिचयपत्र देखाई अब तँ पक्राउ परिस् कतै नचटपटा भने र टोलीले शरीर खानतलासी गर्दा रू.५००।- को एउटा नोट र एउटा कागज बरामद भयो । पछि सबैले मलाई छोपी ५,०००।- रहेछ भनी हल्ला गरे त्यो कागज भित्र के थियो मलाई थाहा भएन । पछि मुचुल्का बनाई मलाई जबरजस्ती सही गर्न भने नमान्दा प्र.उ. धनराज रानाले पछाडिबाट घाँटीमा मुक्का हाने । धम्क्याएपछि सही गरेको हुँ । बयानमा अनुसन्धान अधिकृतले सिकाएबमोजिम लेख्न बाध्य पारियो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा भएको बयान मेरो स्वेच्छाको होइन । उजूरवाला भूठा उजूर गर्ने र आफ्नो उजुरी सच्याई अभियोग लागेका व्यक्तिसँग मोटो रकम माग

गर्ने नियतको मानिस हुन् भन्ने सुनेको छु । सोहीअनुरूप मसँग उजूरवालाले रकम माग गरे उक्त रकम माग गर्दाको कुरा रेकर्ड गरी पेश गरेको छु । बरामदी रुपैयाँ मेरो होइन । कसको हो मलाई थाहा छैन खल्लीबाट रू.५००।- र कागज बरामद भएको हो काजग भित्र के कसो थियो थाहा भएन । आरोप भूठा हो मलाई सफाइ हुनुपर्छ भन्ने समेत प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीको विशेष अदालतमा भएको बयान ।

मिति २०५९।६।१८ गते दिउँसो म कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा बसी रहेको अवस्था उजूरवाला प्रदीप अधिकारीको कोठामा जाने आउने गरिरहेका थिए । निजले भाई मरेको खबर भ्रामाबाट आएको र सहयोगी पनि आज नभएकोले केही कम्पनीको लिष्ट आफ्नो सहयोगी यमप्रसादलाई दिनु भनी म भ्रामा जान्छु भनी प्रदीप अधिकारीलाई दिएका थिए । प्रतिवादीले कुनै रिस्वत लिएका छैनन् त्यस्तो आचारणका मानिस पनि होइनन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीका साक्षी सुरेन्द्र थापाले विशेष अदालतमा गरेको वकपत्र ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिएको उजुरी निवेदनमा भएको सही मेरै हो । कम्पनी दर्ताको सिलसिलामा घूस रिस्वत माग गर्नु भएको व्यहोरा उल्लेख गरी रकम बुझी पाऊँ भनी निवेदन गरेको थिएँ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट बुझीलिएको रकम ४ बजे तिर प्रतिवादी प्रदीपलाई जानाकारी थियो भन्ने समेत व्यहोराको उजूरवाला तुल्सीराम काफ्लेको विशेष अदालतमा भएको वकपत्र ।

घटनाका सम्बन्धमा रेडियोबाट सुनेपछि तुल्सीराम काफ्लेसँग भेट गरी सोझा मेरो काम छिटो छरितोसँग प्रतिवादीले नगरिदिएकोले फसाउने उद्देश्यले रकम कागजमा पट्याई दिई फसाएको हुँ । रुपैया दिए बयान फेरि दिन्छु भनी मसँग उजूरवाला तुल्सीरामले भनेका र रकम लिई बयान फेरि दिन्छु भनेर भनेका कुरा टेपमा रेकर्ड समेत भएकोले फसाउने उद्देश्यले नै उजूरवालाले प्रतिवादीलाई रकम कागजमा पट्याइदिएका हुन । प्रदीप अधिकारी नराम्रो चालचलन भएको मानिस होइनन् भन्ने समेत प्रतिवादीका साक्षी खेमराज अधिकारीको विशेष अदालतमा भएको वकपत्र ।

कार्यालयका कानूनका उपसचिव सीताप्रसादले बोलाउन आउनु भएको र प्रदीपबाट

नोटहरू बरामद गरेका छौं साक्षी बसिदेउ भनी भनेकोले सही गरिदिएको हुँ । तहाँ के भएको थियो मलाई थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको वादीका गवाह बरामदी मुचुल्काका मानिस रविन्द्रजंग थापाको विशेष अदालतमा भएको वकपत्र ।

सीताप्रसाद सरले बोलाउनु भएकोले प्रदीप अधिकारीको कोठामा गएको हुँ । तहाँ लक्ष्मण ठाकुर सर लगायत नचिनेका ४।५ जना थिए । उहाँहरूले प्रदीपबाट नोट गरेको रकम बरामद भयो सही गरी दिनु भनी भनेकाले लेखी राखेको कागजमा सही गरिदिएको हुँ । बरामद भएको मैले देखिन भन्ने समेत व्यहोराको वादीका गवाह बरामदी मुचुल्काका मानिस नन्दराज पौडेलको विशेष अदालतमा भएको वकपत्र उजूरवाला तुल्सीरामले भुक्त्याएर प्रदीप अधिकारीलाई फसाएका हुन् । निज काफले त्यस्तै चरित्रका मानिस हुन् । पहिला फसाउने र पछि रकम लिई मिल्ने मिलाउने चरित्र भएका व्यक्ति हुन् । म प्रदीप, खेमराज र सुरेन्द्र भै तुल्सीरामको अफिसमा गएका थियौं । तहाँ निज तुल्सीरामले पैसा दिए म अदालतमा गई बयान फेरि दिन्छु भनी भन्नु भएको थियो । उक्त कुराको टेप रेकर्ड समेत भएको छ । यो कम्पनीको कागज हो भनी दिएको कागजबाट रकम बरामद भएको मैले देखिन भन्ने समेत प्रतिवादीका साक्षी बालकुमार मगरको विशेष अदालतमा गरेको वकपत्र ।

मिति २०५९।६।१७ गते विहान तुल्सीराम ९ बज्ज ७.८ मिनेट अगाडि नै ४।५ जना मानिससँगै कार्यालयमा आएका थिए । म आफ्नो कार्यालयमा ९ बज्ज १० मिनेट अगाडि नै पुगेको थिएँ । अढाई बजेतिर म क्यान्टीनमा जाँदा विहान देखिएका व्यक्तिहरू मध्ये १ ले कागजमा पोको पारेर देउन भनेको सुनी किन के कसो हो थाहा भएन । बेलुकीपख प्रदीप सरको कोठा बन्द रहेछ सुब्बा साहेवहरूसँग सोझा अख्तियारका मान्छे आएका छन् भने पछि सीताप्रसाद सरले ना.सु. दानबहादुर, नन्दराज र रविन्द्र जंगलाई बोलाई प्रदीप सरको कोठामा पस्नुभयो । अख्तियारले प्रदीप सरलाई समाते भन्ने सुने तर प्रदीप अधिकारी घूस खाने व्यक्ति होइन भन्ने समेत प्रदीप अधिकारीको साक्षी धीरबहादुर खड्काको विशेष अदालतमा भएको वकपत्र ।

बरामदी मुचुल्कामा भएका सहीछाप मेरै

हो । प्रतिवादीबाट पट्याइएको सेतो कागज र रू.५००।- को नोट बरामद भएको र बरामद भएको कागज खोली हेर्दा १,०००।- दरको ५ थान नोटहरू थिए भन्ने समेत व्यहोराको वादीका गवाह बरामदी मुचुल्काको रोहवरमा बस्ने सीताप्रसाद पोखरेल, काम तामेल गर्ने धनराज राना, पुष्कर बस्नेत, शंकर गिरी र शिवप्रसाद शर्मा आचार्यको विशेष अदालतमा भएको वकपत्र ।

प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीले स्कूल दर्तासम्बन्धी कामका लागि पैसा मागेको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिएको दरखास्त अनुसार आयोगबाट निज प्रदीप अधिकारीलाई दिन भनी उजूरवाला तुल्सीरामले बुझी लिएको नम्बर नोट गरिएका एक हजार दरका पाँच थान नोटहरू प्रतिवादीले लगाएको पाइन्टको खल्लीबाट बरामद भएको बरामदी मुचुल्काबाट देखिन्छ । बरामदी मुचुल्कामा बस्ने काम तामेल गर्ने र रोहवरमा बस्ने मानिसहरूले अदालतमा वकपत्र गर्दा प्रतिवादीले लगाएको पाइन्टको खल्लीबाट रू. ५००।- को एउटा नोट र सेतो कागजभित्र पट्याएर राखिएका हजार दरका पाँच थान नोटहरू बरामद भएको भनी बकेका छन् भने उजूरवाला तुल्सीरामले अदालतमा वकपत्र गर्दा स्कूल दर्ता प्रमाणपत्र दिनलाई प्रतिवादीले आफूसँग घूस रिस्वत माग्नुभएको हुँदा हजार दरका ५ वटा नोटहरू समाती बुझी लिएका हुन भनी बकेको समेत देखिएको अवस्थामा बुझिएसम्मका सबूद प्रमाण तथा आधार कारणहरू बाट प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीले आफूले गरी दिनुपर्ने स्कूल दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिने कामका सम्बन्धमा उजूरवाला तुल्सीरामसँग रिस्वत मागी रू.५,०००।- नगद लिएको प्रमाणित हुन आएको हुँदा निज प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीले अभियोग माग दावीबमोजिमको कसूर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले निजलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ (१)(क) बमोजिम रू.५,०००।- जरीवाना र १ (एक) महिना कैदको सजाय हुन्छ भन्ने समेतको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६०।४।२० को फैसला ।

जाहेरवालाले मलाई फसाउनको लागि फाइलको लिफ्ट भनी कागज भित्र लुकाई दिएको र म पुनरावेदकले फाइलको लिफ्ट उजूरवालाको सहयोगीलाई दिन भनी लिएको मात्र हो । पैसा भनी लिएको होइन । उजूरवाला र अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोगले जसरी भए पनि म पुनरावेदकलाई फसाउनलाई कार्यालयमा फोन समेत काटी कागज भित्र पैसा राखी सहयोगीलाई कम्पनीको लिष्ट दिन भनी घरमा भाई मरेको बहाना गरी फसाएको कुरा मिसिलबाट प्रमाणित भएको छ। विशेष अदालतले पैसा छु भन्ने कुरा थाहा पाई लिएको भनी ठहर गरेको छैन। फैसलामा कागज भित्र पैसा छु भन्ने कुरा सामान्यतया थाहा हुनुपर्ने भनी प्रमाणको आधारमा नभई अनुसन्धानको आधारमा कसूरदार कायम गरेको मिलेको छैन। प्रस्तुत मुद्दामा फाइलको लिष्ट सहयोगीलाई दिन भनी लिष्ट भनी सो भित्र पैसा राखेको र तत्काल डोरले पक्राउ गरेकोले घूस लिएको ठहर हुने अवस्था छैन। जवकी मलाई भ्रष्टाचारमा फसाउन सहयोग लिएको सम्पूर्ण फाइलहरू दर्ता गरी प्रमाणपत्र ल्याई दिने भनी निवेदन सहितको अख्तियारी यमप्रसाद भट्टराई भन्नेलाई दिएको छ। कम्पनी दर्ता गरी प्रमाणपत्र लिने सम्बन्धी काममा उजूरवालाको कुनै सरोकार नै छैन। जुनकुरो निजले अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रको स.ज. २,२२ नं. २३ बाट प्रष्ट हुन्छ। यसरी एउटालाई कम्पनी दर्ता गरी प्रमाणपत्र ल्याइ दिने अख्तियारी दिएका फाइललाई गलत तरिकाले सहारा लिएर उक्त कामसँग कुनै सरोकार नै नभएको मानिसले गरेको भूठा उजुरीको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले ममाथि भ्रष्टाचारको कारवाही चलाउँदा फाइल दर्ता गर्ने अख्तियारी भएको व्यक्तिलाई अनुसन्धानको दायरामा ल्याई सामान्य सोधपुछ सम्म गरेको देखिदैन। यदि मैले रिस्वत मागेको, कानूनबमोजिम हुने काम नगरी दिएको भए सोउपर उजुरी गर्ने मभन्दा माथिका सोही कार्यालयका २ तहका कर्मचारीहरू थिए त्यहाँ उजुरी गर्नु पर्दथ्यो तर त्यहाँ उजुरी गरेको अवस्था छैन। यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो शक्तिशाली संवैधानिक निकायले पूर्वाग्राही तरिकाले गरेको अनुसन्धान र सोही आधारमा विशेष अदालतले मलाई कसूरदार ठहर्‍याई सजाय गर्ने गरेको फैसला कानून तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको विपरीत र त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा मिसिल संलग्न जाहेरवाला तुल्सीराम काफ्ले र पुनरावेदक प्रतिवादी प्रदीप अधिकारी बीच मुद्दा चलिसकेपछि यी जाहेरवाला तुल्सीरामले यी पुनरावेदकसँग रकम माग गर्दा मागबमोजिम रकम दिएमा आफू अदालतमा वकपत्र गर्दा Hostile भई दिने काम गर्न समेत गरेको टेप समेत रेकर्ड गरिएको भन्ने देखियो। यस्तो अवस्थामा जाहेरवालाले यी पुनरावेदकलाई फसाउन जाहेरी दिएका हुन पनि सक्ने अवस्था देखिनुका साथै मिसिल साथ जाहेरवाला र पुनरावेदक बीचको वार्तालाप समेत संलग्न भएको टेप मिसिल संलग्न प्रमाणको रूपमा आएको अवस्थामा प्रतिवादीले कसूर गरेको ठहर्‍याएको विशेष अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.व. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्था महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई छलफलको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु र पेशीका दिन उक्त टेप इजलासलाई सुन्न आवश्यक व्यवस्था समेत गरीदिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।०७।१६ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण न्यौपाने र श्री वोर्णवहादुर कार्कीले रू.पाँच हजारको नोटहरू प्रतिवादीलाई खुला रूपमा हातमा दिएको अवस्था छैन। कागजमा बेरेर दिएको चिज वस्तु पैसा नै हो भन्ने प्रतिवादीले थाहा पाउन सक्दैन। घूस मुद्दामा घूस लिएको कुरा जानी जानी लिएको भन्ने प्रमाणित हुनुपर्छ। कागजमा बेरेर भुक्त्याएर दिएको छ। प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालतले अनुमानको आधारमा यी प्रतिवादीलाई कसूरदार ठहर्‍याएको छ। प्रतिवादी अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्ष बयान गर्दा समेत आरोपित कसूर गरेकोमा इन्कार रही बयान गरेका छन्। बरामद भएको भनेको विगो नगन्य मात्रामा छ। सबूद प्रमाणबाट आरोप पुष्ट भएको अवस्था छैन। यी प्रतिवादीलाई भ्रष्टाचारमा फसाउनको लागि नै सुनियोजित तरिकाबाट फाइलको लिष्ट भनी कागज भित्र पैसा लुकाई दिएको र तत्कालै डोरले कागजमा बेरिएको अवस्थाका नोटहरू पक्राउ गरेको अवस्था हुँदा यस्तो कार्यलाई घूस लिएको ठहर गर्न मिल्ने होइन। जाहेरवाला स्वयं कानून व्यवसायी भए पनि पेशागत आचरण विपरीत रू.१०००।- मा कम्पनी दर्ता गराउने

गरी विज्ञापन दिई काम गर्ने गरेका व्यक्ति हुन् । प्रतिवादीले निजले भने अनुसार अन्य सेवाग्राहीको पालो मिचेर निजको काम नगरेकोले एउटा इमानदार राष्ट्र सेवकलाई षड्यन्त्र पूर्वक फसाएको सम्म हो । प्रतिवादीले घूस लिएको होइन । तसर्थ विशेष अदालत काठमाडौंबाट बिना आधार, प्रमाण प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट प्रतिवादीले सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले प्रतिवादी प्रदीप अधिकारी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा कार्यरत शाखा अधिकृत हुन । निजले स्कूलहरूको दर्ता चाँडो गरी दिने भनी उजूरवाला तुल्सीरामसँग घूस मागेपछि निज उजूरवाला तुल्सीरामले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट हजारका पाँच थान नोटहरू बुझी लगी निज प्रतिवादीलाई कागजमा बेरी दिएको र सोही अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट खटी गएका अनुसन्धान टोलीले तत्कालै निजको शरीर खानतलासी गर्दा निजले लगाएको पैन्टको बायाँ खल्लीबाट ती हजार दरका पाँच वटा नोटहरू बरामद भएका हुन् । उक्त बरामद भएका नोटहरू आफ्नो खल्लीबाट बरामद भएको भन्ने प्रतिवादीको बयान समेतबाट देखिएको छ । साथै उजूरवाला तथा बरामद गर्ने र बरामद मुचुल्कामा बस्ने मानिसहरू समेतको वकपत्रबाट प्रतिवादीले घूस रिस्वत लिनु खानु गरेको पुष्टि हुन आएको छ । त्यस कारण घूस लिएकै अवस्थामा दसी सहित पक्राउ परेकाले विशेष अदालत काठमाडौंबाट यी प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीलाई कसूरदार ठहर्‍याई कानूनबमोजिम सजाय गर्ने गरेको उक्त फैसला मिलेकै देखिँदा सो सदर कायम होस् भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

उपरोक्त बमोजिमको बहस जिकीर सुनी पुनरावेदन सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा विशेष अदालत काठमाडौंबाट प्रतिवादीलाई कसूरदार ठहर्‍याई सजाय गर्ने गरेको फैसला मिले नमिलेको के छ ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयका शाखा अधिकृत प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीले विद्यालय दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिने कार्यको लागि उजूरवाला तुल्सीराम काफ्लेसँग रू. पाँच हजार घूस रिस्वत लिने कार्य गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ को उपदफा (१) को देहाय (क) को कसूर गरेकोले निजलाई सोही ऐनको सोही दफाबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालत काठमाडौंबाट निज प्रतिवादीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(क) बमोजिम रू.पाँच हजार जरीवाना र एक महिना कैदको सजाय हुने ठहर्‍याएको फैसलाउपर प्रतिवादीको प्रस्तुत पुनरावेदन परी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको रहेछ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा उजूरवाला तुल्सीरामले कम्पनी दर्ताका लागि स्कूलहरूको तर्फबाट दरखास्त दिई कारवाही चलाएको र प्रतिवादी प्रदीप अधिकारी सो सम्बन्धी काम गर्ने कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयको शाखा अधिकृत पदमा कार्यरत रहेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद देखिँदैन । स्कूल दर्ता गर्ने सम्बन्धमा निज प्रतिवादीले सो काम गर्नको लागि उजूरवाला तुल्सीरामसँग घूस रिस्वत मागेको भनी निज उजूरवाला तुल्सीरामले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी दिएको र सो उजूरीअनुसार आयोगबाट निज प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीलाई दिन भनी उजूरवाला तुल्सीरामले बुझी लिएको रू. १ (एक) हजारका ५ थान नोटहरू निज प्रतिवादीले रिस्वत बापत लिएकोमा सो रकम प्रतिवादीले लगाएको पाइन्टको खल्लीबाट बरामद भएको भन्ने बरामदी मुचुल्काबाट देखिएको र सो बरामदी मुचुल्कामा यी प्रतिवादी प्रदीप अधिकारी समेत रोहवरमा बसेको अवस्था देखिन्छ । यी प्रतिवादीले अदालतसमक्ष आई बयान गर्दा आरोपित कसूर गरेकोमा इन्कार रही बयान गरेता पनि अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा बरामदी मुचुल्कामा बरामद भएको रकम मेरो खल्लीबाट बरामद भएको हो भनी लेखाई दिएको पाइन्छ ।

४. विशेष अदालतमा गरेको बयानमा पनि आफ्नो खल्लीबाट एउटा ५००।- को नोट र एउटा कागज बरामद भएको र सो कागजमा

रु.५,०००।- का नोट थिए भन्ने कुरा स्वीकारै गरेको देखिन्छ। वादी पक्षका गवाहहरू वरामदी मुचुल्कामा रोहवरमा बस्ने सीताप्रसाद पोखरेल, काम तामेल गर्ने धनराज राना र पुष्कर बस्नेत समेतले अदालतमा आई वकपत्र गर्दा प्रतिवादीले लगाएको पाइन्टको खत्तीबाट रु. पाँच सयको एउटा नोट र सेतो कागज भित्र पट्याएर राखिएका हजार दरका पाँच थान नोटहरू वरामद भएको भनी बकी लेखाइदिएको देखिन्छ। उजूरवाला तुल्सीरामले वकपत्र गर्दा स्कूल दर्ता प्रमाणपत्र दिनलाई प्रतिवादीले आफू सँग घूस रिस्वत माग्नु भएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी निवेदन दिई सोही आयोगबाट हजार दरका ५ वटा नोटहरू बुझी लिई कागज भित्र पैसा पट्याएर राखी पैसा लिनु होस भनेर दिँदा निज प्रतिवादीले बायाँ हातले समाती लिएका हुन। कागज भित्र पैसा पट्याएर राखेको थियो। सोको पूर्व जानाकारी निज प्रतिवादीलाई थियो भनी बकी लेखाई दिएको देखिन्छ। यी प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा कम्पनीको नेम लिस्ट भनी दिएको कागजमा केही चीज छ जस्तो लागेको थियो भन्ने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ। तर निजले घूस नलिने भएको भए पट्याएर दिएको कागज तत्काल खोली हेर्नु पर्ने र त्यहाँ अरु मानिसको उपस्थिति भए सबैको अगाडि पनि तत्कालै हेरी सो नोटहरू दिने व्यक्ति उपर नै कारावही गराउन सक्नु पर्नेमा त्यसो गरेको पाइएको छैन। यस बाट पनि यी प्रतिवादीले पूर्व सहमति दिए अनुसार उजूरवालाले निजलाई कागज भित्र नोटहरू राखी कागज पट्याई प्रतिवादीलाई दिएको भन्ने कुराको पुष्टि भइरहेको छ।

५. जहाँसम्म यी पुनरावेदक प्रतिवादीले उजूरवाला तुल्सीरामले कागज भित्र लुकाई दिएको उक्त फाइलको लिष्ट उजूरवालाको सहयोगीलाई दिन भनी लिएको मात्र हो। पैसा भनी लिएको होइन। मलाई फसाउनको लागि सो कार्य गरिएको हो भनी जुन पुनरावेदन जिकीर लिएका छन् सो जिकीरलाई पुष्टि गर्ने दायित्व पनि निज प्रतिवादी माथि नै रहन जाने हुन्छ। यहाँ यी पुनरावेदक प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीले आफूले लिएको जिकीरलाई ठोस भरपर्दो एवं निश्चयात्मक प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सकेको र वादीको प्रमाणलाई खण्डन गर्न सकेको देखिँदैन। कुनै अभियोग लागेको व्यक्तिले सो अभियोगबाट उन्मुक्ति

पाउन वा सजायमा कमी वा छुट पाउने जिकीर लिएमा सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउने भार पनि निजउपर नै हुन्छ। तर यी प्रतिवादीको खत्तीबाट घूसको रकम वरामद भएको अवस्थामा आफूले घूस रिस्वत लिएको होइन भनी जिकीरसम्म लिएको तर त्यसलाई कुनै वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश गरी प्रमाणित गर्न नसकेकोले वरामद भएका नोटहरू प्रतिवादीको जानकारी र सहमति बेगर निजको अज्ञानतामा नै निजको खत्तीमा राखिएको वा जबरजस्ती राखिएको भनी अनुमान गर्न मिल्दैन।

६. अब सम्पूर्ण घटनाहरूको विवेचना र उपलब्ध प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी हेर्दा उजूरवालाको पेशागत आचारणसम्बन्धी विवाद नहुँदा त्यसतर्फ विचार गर्न नपर्ने र प्रतिवादीलाई फसाउने प्रयोजनले नै भूठा उजुरी दिएको नदेखिएकोले सो सम्बन्धमा प्रतिवादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन। एउटा राष्ट्र सेवकको लागि निजको कानूनी दायित्व इमानदारीपूर्वक बहन गर्नुपर्ने र सेवाग्राहीलाई कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने काम यथासमयमा सम्पन्न गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रतिवादीले गर्नुपर्ने काम निजले यथासमयमा नगरेको र घूसको माग गरेको हुनाले उजूरवालाले अधिकारप्राप्त निकायबाट नोटहरू लिएर घूसबापत प्रतिवादीलाई दिएको देखिन्छ। यी क्रियाहरू आरोपित कसूरका लागि गरिने अनुसन्धान प्रक्रियाका अङ्ग हुन् र कानूनअनुकूल नै सम्पन्न भएकाले अभियोजन पक्षको नियत र अनुसन्धान कारवाहीमा दूषित मनसाय र कानूनी त्रुटि समेत देखिन नआएकोले त्यसको आधारमा एकत्रित प्रमाणहरू ओरोपित कसूर प्रमाणित गर्नका लागि प्रमाणको रूपमा ग्रहणयोग्य देखिन्छन्। घूसको रकम, रङ्ग हात पक्राउ परेको, पुनरावेदक प्रतिवादीले स्कूल दर्ता गर्ने क्रममा उजूरवालालाई घूस, रिस्वत मागी लिएको अवस्थामा त्यस्तो रिस्वत लिने राष्ट्रसेवक कर्मचारी कानूनबमोजिम सजायको भागी हुने कुरामा कुनै विवाद रहेन।

७. तसर्थ, माथि उल्लिखित बुँदा प्रमाण समेतको आधारमा निज प्रतिवादी प्रदीप अधिकारीले स्कूल दर्ता सम्बन्धी काम गर्दा उजूरवाला तुल्सीराम काफ्लेसँग रु.पाँच हजार घूस रिस्वत लिएको र सो लिएको घूस रिस्वत निजको साथबाट वरामद समेत भएको हुँदा सो कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(क)

बमोजिम कसूरजन्य रहेको देखिएको अवस्थामा विशेष अदालत काठमाडौंबाट निज प्रतिवादीलाई सोही ऐनको दफा ३(१)(क) बमोजिम कसूरदार ठहर्‍याई उक्त ऐनको सोही दफा ३(१)(क) बमोजिम रू.५,०००।- (पाँच हजार) जरीवाना र १(एक) महिना कैद गर्ने गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६०।४।२० को फैसला मुनासिब देखिदा सदर हुने ठहर्‍र्ये। प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति संवत् २०६६ साल माघ ५ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- विष्णुप्रसाद अर्याल

निर्णय नं: ८३४१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ

माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी

संवत् २०६६ सालको फौ.पु.नं.०६६-CR-०११६,

०१६७

फैसला मिति: २०६६।१।१८

मुद्दा :- निर्णय बदर।

पुनरावेदक: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका
तर्फबाट ऐ. का सचिव भगवतीकुमार काफ्ले

विरुद्ध

प्रत्यर्थी: गोरखापत्र संस्थानको अधिकारप्राप्त अधिकारी
ओम शर्मा

एवं

पुनरावेदक: जि.काठमाडौं, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ३१ बस्ने गीताकुमारी मैनाली

विरुद्ध

प्रत्यर्थी: गोरखापत्र संस्थानको अधिकारप्राप्त अधिकारी
ओम शर्मा

शुरु फैसला गर्ने:-

अध्यक्ष मा.न्या. श्री गौरीबहादुर कार्की

सदस्य मा.न्या. श्री भोलाप्रसाद खरेल

सदस्य मा.न्या. श्री ओमप्रकाश मिश्र

- सम्बन्धित निकायलाई करार सेवा आवश्यक नभएमा वा करारमा नियुक्त कर्मचारीबाट आफूलाई सन्तोषजनक सेवा उपलब्ध नभएमा वा त्यस्तो कर्मचारीबाट इमानदारितापूर्वक काम कारवाही नभएमा समेत निजको सेवालार्ई निरन्तरता दिने या नदिने भन्ने विषयमा सम्बन्धित निकायबाटै अन्तिम निर्णय गरिनु पर्ने हुन्छ। त्यस्तो विषयमा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले निर्णय गर्दा अधिल्लो निकायको स्वायत्तता र क्षेत्राधिकारमा गैरकानूनी हस्तक्षेप हुनजाने।

(प्रकरण नं. ४)

- संविधान र कानूनले निश्चित उद्देश्य लिई खडा गरेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो संवैधानिक निकायले आफ्नो संवैधानिक एवं कानूनी कर्तव्यको पालना गर्दा प्रचलित संविधान र कानूनको दायरालार्ई सदैव उच्च महत्व दिनुपर्दछ। सार्वजनिक वा सरकारी निकाय वा पदाधिकारीबाट सम्पादन हुने काम कारवाहीमा कुनै अनियमितता वा भ्रष्टाचार हुन लागेमा वा भएमा त्यसको रोकथाम वा नियन्त्रण गर्ने वा आवश्यकताअनुसार अनुसन्धान समेत गरी त्यस्तो सार्वजनिक र सरकारी निकाय वा पदाधिकारीको कारवाहीलाई कानूनी दायराभित्र ल्याई कानूनसम्मत, पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाई सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउनु नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सबैभन्दा प्रमुख जिम्मेवारी पनि हो। तर कुनै अमुक व्यक्ति विशेषको गुनासोको आधारमा मात्रै यस निकायको काम कर्तव्य निर्देशित वा सञ्चालित हुन नहुने।
- प्रचलित कानूनमा भएको व्यवस्था पर्याप्त वा अपर्याप्त के छ भनी हेर्ने वा सो व्यवस्था संविधान अनुकूल छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा छानबीन गरी सोअनुरूप बनाउनु भनी कुनै पदाधिकारी वा निकायलाई निर्देशित गर्ने वा कानूनी व्यवस्था भन्दा बाहिर विशेष प्रकृतिको

आदेश दिनेसम्मको अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सरोजकुमार गौतम

पुनरावेदक: गीताकुमारी मैनालीका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री शेरबहादुर के.सी.

प्रत्यर्थी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६४, नि.नं. ७८०२

पृष्ठ १

सम्बद्ध कानून:

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५६
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(१) र दफा १२क तथा १२ख

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६६।३।१६ को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतको तर्फबाट पुनरावेदन दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ:-

यस आयोगको मिति २०६४।८।२४ को निर्णय नं. १७३ बाट गोरखापत्र संस्थानको तह-६ को परीक्षामा भएको अनियमितताको आवश्यक छानबीन गरी संस्थानको हितमा हुने गरी कानूनबमोजिम निर्णय गर्न संस्थानको सञ्चालक समितिलाई लेखी पठाएकोमा सञ्चालक समितिबाट मिति २०६४।११।११ मा निर्णय गर्दा पदपूर्ति समितिले उत्तीर्ण परीक्षार्थीलाई नियुक्ति दिने सिफारिश गरिएको निर्णय बदल्नु पर्ने आवश्यकता देखिएन भन्ने समेत उल्लेख भएकोले नि.नं. १७३ कार्यान्वयन भएको मान्न मिलेन । हालसम्म आयोगले गरेको अनुसन्धानबाट गीता मैनालीलाई करार सेवामा म्याद थप नगरेको वस्तुनिष्ठ आधार र कारण नभेटिएको हुँदा गीता मैनालीलाई मिति २०६४।१०।१ देखि नै लागू हुने गरी करार सेवामा म्याद थप गर्न, संस्थानबाट सञ्चालन हुने समाचारदाताको पदपूर्तिमा प्रतिस्पर्धामा समावेश हुने अवसर दिन गोरखापत्रको व्यवस्थापनलाई,

समावेशी सिद्धान्तबमोजिम विनियमावली संशोधन र परिमार्जन गर्न सञ्चालक समितिलाई र जनशक्तिको छनौट योग्यता, दक्षता, निष्पक्षता, पारदर्शिता र इमानदारिताको आधारमा गर्न व्यवस्थापन, सञ्चालक समिति र पदपूर्ति समितिलाई लेखी पठाउने भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।५।२५ को निर्णय ।

संस्थानले करार कर्मचारी समेतको हितलाई ध्यानमा राखी समाचारदाता पद, तह-६ को विज्ञापन गरेकोमा विपक्षी गीता मैनाली पनि उक्त पदको परीक्षामा समावेश भई पास मार्क ल्याउन नसकी अनुत्तीर्ण हुनु भएपछि परीक्षा निष्पक्ष नभएकोले आफू अनुत्तीर्ण भएको भनी निजले आयोगमा उजुरी दर्ता गराएको हो । उजुरीबमोजिम आयोगले उक्त परीक्षाको उत्तरपुस्तिका जाँच गरे पनि परीक्षा रद्द नगरी संस्थानको सञ्चालक समितिलाई मिति २०६४।८।२४ मा निर्णय नं. १७३ बाट आवश्यक छानबीन गरी संस्थानको हितमा हुने गरी कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी संस्थानलाई लेखी पठाएको छ । आयोगको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा संस्थानको सञ्चालक समितिले मिति २०६४।११।११ मा उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने परीक्षकलाई Black List मा राख्ने र पदपूर्ति समितिले उत्तीर्ण परीक्षार्थीलाई नियुक्ति दिने भनी गरेको सिफारिशसम्बन्धी निर्णय बदल्नु पर्ने आवश्यकता नभएको भनी निर्णय गरी सकेको छ । विपक्षी गीता मैनाली करार सेवामा कार्यरत रहनु भएकोमा निजको आवश्यकता नपरेको हुँदा संस्थानले मिति २०६४।१०।१ देखि म्याद थप गरेको छैन । संस्थानले विपक्षीको म्याद थप नगरेको, निर्णय नं. १७३ कार्यान्वयन नगरेको भनी आयोगमा पुनः दिएको उजुरीमा आयोगले संस्थानको हितविपरीत व्यक्तिगत स्वार्थमा मात्र सीमित रही विपक्षीको म्याद थप गरी यथावत् कायम राख्ने, अवको समाचारदाताको पदपूर्तिमा समावेश हुने अवसर दिन व्यवस्थापकलाई समावेशी सिद्धान्त समेट्ने गरी संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली संशोधन र परिमार्जन गर्न सञ्चालक समितिलाई र जनशक्ति छनौट गर्दा योग्यता, दक्षता, इमानदारिता र पारदर्शिता समेतको आधारमा गर्नु भनी सञ्चालक समिति, पदपूर्ति समिति, व्यवस्थापकलाई लेखी पठाउने भनी मिति २०६५।५।२५ मा निर्णय गरेको छ । महिला भएको

कारणले मात्र समावेशी सिद्धान्तको अवलम्बन गरी परीक्षामा अनुत्तीर्णलाई उत्तीर्ण गराउन मिल्दैन । करार सेवामा म्याद थप गर्ने वा नगर्ने विषय संस्थानमा अन्तरनिहित विषय हो । यसरी विपक्षीको आवश्यकता नपरेको कारणले म्याद थप नगरेको र परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएकोले समावेशी सिद्धान्तबमोजिम उत्तीर्ण गराउन नसकिने हुँदा मिति २०६५।५।२५ मा आयोगले गरेको निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गोरखापत्र संस्थानको पुनरावेदन पत्र ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।५।२५ को निर्णय विचाराधीन देखिँदा अ.ब. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई र विपक्षीलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने विशेष अदालतको मिति २०६५।१२।२० को आदेश ।

गीता मैनालीले परीक्षाको अनियमितता उजागर गरेकोले सेवाबाट विमुख गरिएको कुरा आयोगको निर्णयमा उल्लेख भएकोमा संस्थानबाट लिईएको परीक्षामा गीता मैनालीले उत्तीर्ण गरेपनि अनुत्तीर्ण गराईएको भन्ने तथ्य आयोगको निर्णयमा खुलेको पाइएन । निज गीता मैनाली करार सेवा अन्तर्गत नियुक्त रहेकोमा विवाद नरहेकोले करारमा राख्ने वा नराख्ने आवश्यकता नियुक्तिकर्ताले महसूस गर्ने हो र आवश्यकता महसूस नगरेको स्थितिमा करारको अवधि थप गर्न निजलाई बाध्य बनाउन मिल्ने कुरा औचित्यपूर्ण हुन सक्दैन । मिति २०६४।१०।१ देखि म्याद थप नगर्ने निर्णय संस्थानबाट भएपनि २०६५।३।३ देखि पुनः करार सेवामा नियुक्ति दिएको तथ्य मिसलबाट देखिन आएकोले आवश्यकताअनुसार पुनः गीता मैनालीलाई करारमा नियुक्ति दिएको तथ्य समर्थित भएकोबाट अनियमितता उजागर गरेकोले सेवाबाट हटाएको जिकीर पनि खण्डित हुन पुगेको देखिन्छ । त्यसैगरी संस्थानमा रिक्त रहेको पदमा प्रवेशको लागि संस्थानको नियम कानूनबमोजिम हुने हुनाले विपक्षी गीता मैनालीको हकमा सीमित रही संस्थानको नाममा परमादेश प्रकृतिको आदेश जारी गर्ने अधिकार विपक्षी आयोगलाई भएको नदेखिँदा सो आयोगबाट मिति २०६५।५।२५ मा निर्णय संख्या ९९ बाट भएको निर्णय कानूनसम्मत र उचित भएको मान्न नमिलेकोले बदर हुने ठहर्छ भन्ने विशेष अदालतको मिति २०६६।३।१६ को फैसला ।

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । यस आयोगको मिति २०६४।८।२४ नि.नं. १७३ को निर्णयका सम्बन्धमा गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६४।११।११ नि.नं. १२७ को निर्णयबाट उत्तरपुस्तिका परीक्षकलाई कालोसूचीमा राखी तत्कालीन व्यवस्थापनलाई सचेत गराउने कुरा उल्लेख भएकोबाटै सो संस्थानको विज्ञापन नं. १/०६३।०६४ द्वारा प्रकाशित तह-६ को पदपूर्ति प्रक्रियाको विषयमा निवेदिकाले उजागर गरेको कारणले निजलाई करार सेवाबाट हटाइएको देखिन्छ । अनियमित परीक्षाको परिणामस्वरूप स्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुन नसकेको र स्नातकोत्तर योग्यता प्राप्त भई लामो अवधिसम्म संस्थानमा कार्यरत रहेकी निवेदिकालाई अयोग्य भनी बरखास्त गरिएको कार्य स्वच्छ नभएको र आयोगबाट मिति २०६४।८।२४ मा भएको निर्णयलाई पूर्ण रूपमा पालना नगरी अनियमितता उजागर गर्ने व्यक्तिलाई सेवाबाटै बरखास्त गर्नु विडम्बनापूर्ण छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५६ ले दिएको अधिकारअन्तर्गत उजूरकर्तालाई आयोगले संरक्षण गरी गोरखापत्र संस्थानको सेवामा निरन्तरता दिनु भनी यस आयोगबाट निर्देशन दिईएको हो ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क ले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिबाट भएको अनुचित कार्यका सम्बन्धमा आयोगले उपयुक्त ठानेको आवश्यक कारवाही गर्नको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउने छ भन्ने र ऐ. दफा १२ख मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिबाट भएको दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सञ्चाउन सम्बन्धित अधिकारी वा निकायमा लेखी पठाउन सक्ने गरी आयोगलाई अख्तियार प्राप्त भएको हुँदा सोहीबमोजिम आयोगले दिएको आदेश बदर हुन सक्दैन । तसर्थ, विशेष अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी यस आयोगको आदेश यथावत कायम गरिपाऊँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र ।

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । म निवेदिकाको करार सेवा गोरखापत्र संस्थानलाई आवश्यक भएको कुरा सो संस्थानले मलाई मिति २०६५।३।३ देखि संस्थानको सेवामा नियुक्ति दिएकोबाटै प्रष्ट भइरहेको छ । विशेष अदालतबाट फैसला हुँदा

मलाई मिति २०६४।१०।१७ देखि म्याद थप नगर्ने निर्णय गरिएको भएपनि गोरखापत्र संस्थानबाट मिति २०६५।३।३ देखि पुनः करार सेवामा नियुक्त गरेको देखिएको भन्ने आधार लिई फैसला गरिएको हदसम्म मिलेकै भएपनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट गोरखापत्र संस्थानको विनियम संशोधन गर्नु भनी परमादेश प्रकृतिको आदेश दिएको भनी सो आयोगको मिति २०६५।५।२५ को नि.नं. ९९ बाट भएको आदेश बदर गर्ने गरेको हदसम्मको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(क) ले सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरेको विषयमा आयोगले उपयुक्त ठानेको कारवाही गर्नको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउन सक्ने कानूनी व्यवस्था गरेको र सोही दफा १२ख ले सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिबाट भएको दुष्परिणाम सच्याउन सम्बन्धित पदाधिकारी वा निकायमा लेखी पठाउने अधिकांश समेत भएको हुँदा सोही अधिकारअन्तर्गत आयोगबाट गोरखापत्र संस्थानलाई दिएको आदेश बदर गर्ने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला बदरभागी छ भन्ने समेत निवेदिका गीताकुमारी मैनालीको मिति २०६६।६।२२ को पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सरोजकुमार गौतम तथा पुनरावेदक गीताकुमारी मैनालीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री शेरबहादुर के.सी.ले अख्तियार दुरुपयोग आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क र १२ ख मा सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरेको विषयमा आयोगले उपयुक्त देखेको कारवाही गर्नु भनी सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउन सक्ने अधिकारको साथै दुष्परिणाम सच्याउने गरी समेत लेखी पठाउन सक्ने अधिकार प्राप्त गरेको र प्रस्तुत विवादको विषय पनि गोरखापत्र संस्थानबाट सञ्चालन भएको तह-६ को पदपूर्ति सम्बन्धी परीक्षामा अनियमितता भएको देखी सो अनियमितता रोकी कानूनबमोजिम परीक्षा सञ्चालन गर्न र गीताकुमारी मैनालीलाई करार सेवाबाट हटाउने निर्णय सच्याई

करार सेवामा निरन्तरता दिन र समावेशी रूपमा परीक्षा सञ्चालन गर्न गोरखापत्र संस्थानको विनियमावली संशोधन गरी निष्पक्ष रूपमा पदपूर्ति सम्बन्धी कार्य गर्नु भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६५।५।२५ को नि.नं. ९९ बाट गोरखापत्र संस्थानलाई लेखी पठाउने निर्णय भएको हुँदा सो निर्णय बदर हुनुपर्ने अवस्था छैन । तसर्थ, उक्त निर्णय बदर गर्ने गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला बदर हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

मिसिल संलग्न तथ्यको अध्ययन गरी पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर समेतलाई मनन गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, गोरखापत्र संस्थानको विज्ञापन नं. १/०६३/०६४ पत्रकारिता सेवा, तह-६ को रिक्त पदसंख्या-६ को पदपूर्तिको लागि सो संस्थानबाट सञ्चालित परीक्षामा अनियमितता भएको विषयमा सोही संस्थानको करार सेवामा कार्यरत पुनरावेदक गीताकुमारी मैनालीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष उजुरी गरेकोमा सो आयोगको मिति २०६४।८।२४ को निर्णयले परीक्षामा भएको अनियमितता सम्बन्धमा छानबीन गरी संस्थानको हितमा कानूनबमोजिम निर्णय गर्न लेखी पठाएकोमा गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिबाट मिति २०६४।११।११ मा निर्णय हुँदा सो परीक्षामा उत्तीर्ण भएका परीक्षार्थीलाई नियुक्ति दिने गरी भएको सिफारिश बदर गर्नुपर्ने आवश्यकता नदेखिएको भन्ने उल्लेख गरी साविकमा लिईएको परीक्षासम्बन्धी काम कारवाहीलाई यथावत् राखी पदपूर्ति प्रक्रिया पूरा गरिएपछि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पुनः मिति २०६५।५।२५ मा नि.नं. ९९ बाट आयोगको पूर्व निर्णयको कार्यान्वयन गर्नुको साटो २०५१ सालदेखि करार सेवामा कार्यरत उजुरीकर्ता गीता मैनालीलाई नै मिति २०६४।१०।१ देखि संस्थानको करार सेवाबाट हटाएको कारवाही भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५६ मा भएको कानूनी व्यवस्थाविपरीत हुने हुँदा गीता मैनालीलाई मिति २०६४।१०।१ देखि नै लागू हुने गरी करार सेवामा यथावत् कायम गरी काम लगाउनु, उजुरीकर्तालाई संस्थानको समाचारदाताको पदपूर्तिमा

प्रतिस्पर्धा हुँदा समावेश हुने अवसर दिनु र गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ लाई नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० मा व्यवस्था भएको समावेशी सिद्धान्तअनुकूल हुने गरी संशोधन र परिमार्जन गर्नु गराउनु भनी गोरखापत्र संस्थानको व्यवस्थापनलाई लेखी पठाउने गरी निर्णय भएको देखिन आयो ।

३. यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वयंबाट विवादित विज्ञापन नं. १/०६४/०६५ को परीक्षाको उत्तरपुस्तिकास्वरूप छानवीन गरी कतिपय परीक्षार्थीको उच्च मूल्याङ्कन भएको र कतिपय परीक्षार्थीको मूल्याङ्कन समुचित रूपमा भएको नदेखिएको भन्ने आधारमा मिति २०६५।१।२५ मा गोरखापत्र संस्थानको व्यवस्थापनलाई निर्देशनात्मक प्रकृतिको निर्णय गरी कार्यान्वयनको लागि लेखी पठाएको देखियो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वयंले उत्तरपुस्तिकाको निष्पक्षता सम्बन्धमा छानवीन गरिसकेपछि कुनै त्रुटि देखिए त्यसलाई किटान गरेर मात्रै त्यस्तो परीक्षाको सम्बन्धमा निष्पक्षता भए नभएको यकीन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस विवादमा पुनरावेदक गीताकुमारी मैनालीले परीक्षाको अनियमितता उजागर गरेकै कारणले गोरखापत्र संस्थानले करार सेवाबाट हटाइएको निष्कर्ष निकाली उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा अनियमितता भएको भन्ने आधार लिई यथार्थमा निज गीता मैनालीको करार सेवालालाई निरन्तरता नदिने गरी भएको गोरखापत्र संस्थानको निर्णयलाई सच्चाउनु पर्ने आशयले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विवादित नि.नं. ९९ बाट मिति २०६५।१।२५ मा निर्णय आदेश गरेको देखिन आयो । आयोगले अनियमितता भएको भनी छानवीन गर्नु भनिएको परीक्षामा उजूरकर्ता गीता मैनालीले अरु प्रतिस्पर्धीहरू भन्दा बढी वा प्रतिस्पर्धामा उत्तीर्ण हुनुपर्नेसम्मको अङ्क प्राप्त गरेर पनि गोरखापत्र संस्थानले निजलाई अनुत्तीर्ण गराएको वा एक पटक प्रदान गरिएको अङ्क केरमेट वा थपघट गरी वा पाउनु पर्ने अङ्क घटाई निजलाई अनुत्तीर्ण गराएको र अन्य प्रतिस्पर्धीहरूलाई सोही व्यहोराबाट उत्तीर्ण गराएको भनी आफ्नो निर्णयमा आयोगले खुलाउन सकेको छैन । यस्तो स्थितिमा आफूसमक्ष उजुरी गर्ने व्यक्ति गोरखापत्र संस्थानको

सम्बन्धित पदाधिकारीको अनियमित काम कारवाही कै कारण परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएको भन्ने मनोगत तर्क र निष्कर्ष निकाली त्यसैका आधारमा कानूनी प्रक्रियाबमोजिम सम्पन्न भएको परीक्षा एवं पदपूर्ति प्रक्रियाउपर नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले प्रश्नचिन्ह उठाई पटक-पटक छानवीन गर्नु भनी गोरखापत्र संस्थानलाई निर्देशन दिइरहनु पर्ने आवश्यकता नै देखिदैन ।

४. जहाँसम्म उजूरकर्ता गीता मैनालीको करार सेवामा म्याद थप नगरी हटाएकोमा त्यसरी नहटाउनु निरन्तरता दिनु भनी आफूले दिएको निर्णय आदेश गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिले पालना नगरेकोले पुनः निर्णय नं. ९९ बाट निर्देशन दिईएको भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको जिकीर छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा कानूनबमोजिम स्थापना भएको कुनै सरकारी वा सार्वजनिक निकायको कुनै सेवामा रिक्त रहेको कुनै पदमा करार सेवामा कुनै व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्नुपर्ने वा नपर्ने र एकपटक त्यसरी नियुक्त भएको व्यक्तिको सेवालालाई निरन्तरता दिनुपर्ने वा नपर्ने भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने कुरा त्यस्तो निकायको अन्तरनिहित अधिकारको विषय हुन्छ । सम्बन्धित निकायलाई करार सेवा आवश्यक नभएमा वा करारमा नियुक्त कर्मचारीबाट आफूलाई सन्तोषजनक सेवा उपलब्ध नभएमा वा त्यस्तो कर्मचारीबाट इमानदारितापूर्वक काम कारवाही नभएमा समेत निजको सेवालालाई निरन्तरता दिने वा नदिने भन्ने विषयमा सम्बन्धित निकायबाटै अन्तिम निर्णय गरिनु पर्ने हुन्छ । त्यस्तो विषयमा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले निर्णय गर्दा अधिल्लो निकायको स्वायत्तता र क्षेत्राधिकारमा गैरकानूनी हस्तक्षेप हुन जाने हुन्छ ।

५. प्रस्तुत विवादमा पनि पुनरावेदक गीताकुमारी मैनालीको मिति २०६४।१०।१ देखि करारको म्याद थप नगर्ने गरी गोरखापत्र संस्थानबाट निर्णय भएकोमा मिति २०६५।३।३ देखि पुनः करार सेवामा निजलाई नियुक्ति दिएको देखिँदा निज गीताकुमारी मैनालीलाई परीक्षाको अनियमितता उजागर गरेकै कारणले संस्थानबाट करार अवधि थप नगरिएको भन्ने पुनरावेदकहरूको जिकीर आधारहीन देखिन आएको छ । त्यसैगरी सो संस्थानको रिक्त पदहरूमा पदपूर्ति गर्दा प्रचलित कानूनको प्रक्रिया र परिधिभित्र रही

संस्थानले परीक्षा सञ्चालन लगायतका काम कारवाही गर्न सक्ने कुरामा कुनै विवाद गर्नुपर्ने देखिँदैन । त्यसरी कानूनबमोजिमको काम कारवाही गरी परीक्षा सञ्चालन समेत गर्दा पुनरावेदक गीताकुमारी मैनालीलाई मात्रै बाहेक गरी वा निजलाई परीक्षाको प्रक्रियामा समावेश नै हुन नदिने गरी गोरखापत्र संस्थानले परीक्षा सञ्चालन गर्न सक्ने भन्ने पनि देखिँदैन । कानूनबमोजिम योग्यता पुगेको जुनसुकै व्यक्तिले संस्थानको सेवामा प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने अवसर विद्यमान भइरहेको स्थितिमा पुनरावेदक गीताकुमारी मैनालीको निवेदनलाई आधार बनाई गोरखापत्र संस्थानको परीक्षामा अनियमितता नै भएको भन्ने निष्कर्ष निकाली गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली संशोधन गर्नु भनी परमादेश सरहको आदेश वा निर्णय गर्ने गरी प्रचलित कानूनले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अधिकार प्रदान गरेको अवस्था पनि छैन ।

६. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(१) र दफा १२क तथा १२ख ले उक्त आयोगलाई क्रमशः विभागीय सजाय गर्न, आवश्यक कारवाही गर्न र भएको दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउन अख्तियारवाला वा सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउनेसम्मको अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ । अन्य निकायको सञ्चालन वा अधिकारक्षेत्रमा नै हस्तक्षेप हुने गरी आफैले निर्णय गरी त्यसलाई कार्यान्वयन गर्न त्यस्तो निकायलाई पठाउने वा आफूले गरेको निर्णय मान्न बाध्य गराउने अधिकार आयोगलाई उक्त ऐन र संविधानले प्रदान गरेको छैन । यस सम्बन्धमा यसभन्दा पहिला पनि यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट रुद्रकुमार श्रेष्ठ विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०००५ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वयंमले कुनै निर्णय गरी त्यसलाई कार्यान्वयन सम्म गर्नु भनी कुनै निकाय वा पदाधिकारीलाई लेखी पठाउने अधिकार सो आयोगलाई भएको नदेखिने भनी विस्तृत व्याख्या भई सिद्धान्त नै कायम भइरहेको समेत अवस्था छ (नेकाप २०६४, नि.नं.७८०२, पृष्ठ १) । यस्तो अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वयंमले पुनरावेदक गीताकुमारी मैनालीको सेवा करार थप

गरी काममा निरन्तरता दिनु भनी निर्णय गरी गोरखापत्र संस्थानलाई लेखी पठाएको कार्य कानूनी आधारहीन देखिन आउँछ ।

७. संविधान र कानूनले निश्चित उद्देश्य लिई खडा गरेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो संवैधानिक निकायले आफ्नो संवैधानिक एवं कानूनी कर्तव्यको पालना गर्दा प्रचलित संविधान र कानूनको दायरालाई सदैव उच्च महत्व दिनुपर्दछ । सार्वजनिक वा सरकारी निकाय वा पदाधिकारीबाट सम्पादन हुने काम कारवाहीमा कुनै अनियमितता वा भ्रष्टाचार हुन लागेमा वा भएमा त्यसको रोकथाम वा नियन्त्रण गर्ने वा आवश्यकता अनुसार अनुसन्धान समेत गरी त्यस्तो सार्वजनिक र सरकारी निकाय वा पदाधिकारीको कारवाहीलाई कानूनी दायराभित्र ल्याई कानूनसम्मत, पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाई सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउनु नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सबैभन्दा प्रमुख जिम्मेवारी पनि हो । तर कुनै अमुक व्यक्ति विशेषको गुनासोको आधारमा मात्रै यस निकायको काम कर्तव्य निर्देशित वा सञ्चालित हुने वा हुनुपर्ने समेत होइन । साथै सो आयोगले कुनै सार्वजनिक पदाधिकारी वा निकायको काम कारवाही वा निर्णयमा प्रचलित कानूनको पालना भए नभएको सम्बन्धमा वस्तुनिष्ठ आधार हेरी त्यस्तो सार्वजनिक पदाधिकारी वा निकायको काम कारवाहीको निगरानी गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रचलित कानूनमा भएको व्यवस्था पर्याप्त वा अपर्याप्त के छ भनी हेर्ने वा सो व्यवस्था संविधान अनुकूल छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा छानबीन गरी सो अनुरूप बनाउनु भनी कुनै पदाधिकारी वा निकायलाई निर्देशित गर्ने वा कानूनी व्यवस्था भन्दा बाहिर विशेष प्रकृतिको आदेश दिनेसम्मको अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्राप्त भएको छैन । यस्तो स्थितिमा पुनरावेदक गीताकुमारी मैनालीको उजूरीका आधारमा निजलाई गोरखापत्र संस्थानको सेवाको करारमा निरन्तरता दिनु र सो संस्थानको प्रचलित कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४२ लाई संशोधन गर्नु भनी उक्त संस्थानको नाममा परमादेश सरहको आदेश जारी गर्ने लगायतको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय कानूनसम्मत देखिएन ।

८. तसर्थ, पुनरावेदक अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गोरखापत्र संस्थानलाई निर्देशन दिने गरी मिति २०६५।५।२५ मा निर्णय नम्बर ९९ बाट गरेको निर्णय र सोही अनुसार पठाएको निर्देशन समेत कानूनसम्मत नहुँदा त्यस्तो निर्णय बदर गर्ने गरी विशेष अदालत, काठमाडौँबाट मिति २०६६।३।१६ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति संवत् २०६६ साल फागुन १८ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:-विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८३४२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६२ सालको विविध फौ.नं. ११६

आदेश मिति: २०६६।१०।२८।५

मुद्दा:- अदालतको अपहेलना

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ७ महाकाल

वस्ने बोधबहादुर राउत क्षेत्री

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल बार एशोसिएशनका अध्यक्ष शम्भु
थापा समेत

- अदालतको गरिमा र मर्यादा कायम गरी जनविश्वास अक्षुण्ण राख्दै जनविश्वास अभिवृद्धि गर्नु नै अपहेलनाको कारवाहीको मकसद हुने हुँदा कसैले आत्मआलोचना गरी क्षमा माग्दछ र अदालतप्रति विश्वास व्यक्त गर्दछ भने अदालत त्यसप्रति क्षमाशील हुनुपर्ने।
- स्वच्छ टीकाटिप्पणी र आलोचनाबाट नै गल्ती त्रुटि सच्चिने, काममा निखार आउने, काम गर्ने व्यक्तिमा सजगता बढ्ने र परिणामत काम कारवाही आदेश फैसलाप्रति जनविश्वास बढ्ने भएकाले न्यायालय, न्यायमूर्ति, अन्य न्यायकर्मीको

आचरण व्यवहार, निजहरूले गरेको आदेश फैसला समेतमा पूर्वाग्रहहित भै स्वच्छ रुपमा टीकाटिप्पणी, आलोचना गर्दा अदालतको अपहेलनाको विषय बन्न नसक्ने।

(प्रकरण नं. ४)

- अपहेलनाको कारवाहीको निवेदक वा प्रतिवेदक जो भएपनि अदालतको अपहेलनाको कारवाहीमा अदालत स्वयं वादी हुने भएकाले निवेदन वा प्रतिवेदनमा के दावी वा जिकीर छ भनी व्यक्तिवादी मुद्दाको जस्तो दावीमा केन्द्रीत नभई व्यक्त विचार, टीकाटिप्पणी, आलोचना वा गरेको क्रियाकर्म कुन परिवेश, समय र कुन प्रयोजनको लागि कस्तो व्यक्ति वा संस्थाले कुन मकसदबाट गरेको छ हेरी वस्तुनिष्ठ भै अदालतको अपहेलना भएको छ वा छैन भनी निक्यौल गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री हरि उप्रेती

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९६(ख)

फैसला

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९६ (१) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत उजूरीको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:- केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने सञ्चारसम्बन्धी अध्यादेश, २०६२ लाई कार्यान्वयन गर्न रोक्न नेपाल बार एशोसिएशन समेतबाट परेको उत्प्रेषण परमादेश समेतको निवेदनमा भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता नदिने गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट सम्मानित प्रधान न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल समेतका ३ जनाको विशेष इजलासबाट २०६२।७।२५ मा भएको आदेशलाई Rule of Law मान्ने हरेक नेपालीले स्वीकार एवं स्वागत गरेको अवस्थामा विपक्षी नेपाल बार एशोसिएशनका अध्यक्ष शम्भु थापा लगायत कानून व्यवसायीहरूले उक्त आदेशलाई अवज्ञा गर्दै अति आपत्तिजनक

“न्यायाधीशको यो आदेशबाट स्वतन्त्र न्यायपालिकाको गरिमामाथि गम्भीर कुठाराघात भएको” श्री ५ बाट अध्यादेश जारी गरेको कारणबाट विशेष इजलासमा बस्ने न्यायाधीशले संविधान, संवैधानिक सर्वोच्चता र संविधानबादलाई कुल्चिएको” “वरिष्ठतम न्यायाधीशबाट स्वतन्त्र न्यायपालिकाको रक्षा र संवैधानिक सर्वोच्चता कायम नहुने भएकोले यसको जिम्मेवारी स्वयं उहाँहरूले नै बहन गर्नुपर्ने” “मौलिक स्वतन्त्रतालाई यो आदेशले गम्भीर आघात पुऱ्याउने” न्यायाधीशहरूबाट भएको आदेश प्रेस तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको संरक्षणमा गम्भीर रहेको महसूस गर्ने अवस्था रतिभर नरहेको, यसले स्वतन्त्र न्यायालयप्रतिको सञ्चारक्षेत्रको गहन विश्वास माथि ठेस लगाएको, आदेश दुर्भाग्यपूर्ण भएको, उक्त मुद्दामा भएको आदेशले कानूनको शासन समाप्त पारेको, नागरिकका अधिकार खोस्ने अध्यादेश विरुद्ध अन्तरिम आदेश जारी नहुनुलाई न्यायपालिकालाई मर्माहत पारेको, संविधान, स्वतन्त्र न्यायपालिका, न्यायका सर्वमान्य सिद्धान्त र विधिको शासनलाई पराजित गर्ने किसिमबाट दिएको आदेश माथि जतिसुकै शब्दबाट असहमति जाहेर गर्दा पनि शब्दहरू कम हुने, बारले न्यायको मर्म भावना र विधिको शासनलाई अक्षुण्ण राख्नका लागि आउँदो मंसिर १ गते सबै अदालतहरू बहिष्कार गर्ने निर्णय गरेको, प्रधान न्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेल र वरिष्ठ न्यायाधीश गिरीबाटै न्यायपालिकाको इतिहास नै कलंकित तुल्याउने काम भएको, केन्द्रले गरेको सम्पूर्ण निर्णयहरूलाई काठमाडौं भक्तपुर, काभ्रे र पुनरावेदन लगायतका सम्पूर्ण बारहरूले विरोध गर्ने निर्णय समेत गरेको” भन्ने अति आपत्तिजनक शब्दहरू मिति २०६२।७।२६ गते शनिवार प्रकाशित कान्तिपुर दैनिकको अग्रपृष्ठ एवं पृष्ठ नं. ३ मा प्रकाशित भएका, उक्त शब्दहरू संविधान कानूनी राज्य, विधिको शासनलाई चुनौती दिने प्रकृतिको भै उक्त शब्दहरू कानून व्यवसायी संगठनले आधिकारिक रूपमा अदालतप्रति लक्षित गर्दै, व्यक्त भएकाले उक्त शब्दहरूले सम्मानित न्यायालयप्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल वातावरण सिर्जना भएको छ।

कान्तिपुरको मिति २०६२।७।२६ मा व्यक्त उक्त शब्दहरू विपक्षीहरूले सार्वजनिक रूपमा व्यक्त गर्न मिल्दैन। मुद्दा अन्तिम किनारा भइसकेको अवस्था

विद्यमान पनि छैन। कानून व्यवसायीहरूको नेतृत्व गर्छु भन्ने विश्वास राख्ने संगठनले सर्वप्रथम न्यायालयप्रति स्वयंनै विश्वस्त हुनुपर्छ। आफ्नो पक्षमा फैसला हुँदा न्याय प्राप्त भएको र विपक्षमा फैसला वा आदेश हुँदा न्याय प्राप्त नभएको भनी सम्मानित न्यायालय र न्यायमूर्तिहरूको मानमर्दन गर्ने, शब्दजालहरू व्यक्त हुँदा संविधान, न्यायालय, न्यायमूर्ति, कानूनको शासन तथा स्वयं कानून व्यवसायीहरू समेत अपमानित हुन जाने वातावरण सिर्जना गर्नेमा भूमिका खेल्दै जान्छ। सम्मानित अदालतबाट भएका आज्ञा आदेश वा फैसलाको अवज्ञा वा अनादर गर्नु वा जनसाधारणमा अदालत वा अदालतबाट हुने न्याय प्रशासनको विभिन्न कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु कुनै प्रकारले अदालतको सम्मान मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने अन्य कार्य गर्नु वा न्यायाधीशप्रति प्रतिकूल वा न्यायाधीशको निष्पक्षताको र न्यायमूर्तिहरूको सद्विवेक वा कार्यक्षमतामा कुनै प्रकारको शंका उठाउनु वा अन्य कुनै प्रकारले न्यायाधीशको मर्यादा सम्मान वा प्रतिष्ठामा आघात पर्न सक्ने कुनै कार्य गर्नु वा अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दा, मामिलामा अनुचित प्रभाव पार्नु हुँदैन। न्यायमूर्तिहरूको चरित्रमा कलुषित भावना लिई आक्षेप लगाउनु र शंका एवं उपशंकाको दृष्टिकोणले टिकाटिप्पणी समेत गर्नु गराउनु विद्वत वर्गको कर्तव्य होइन र हुन सक्दैन। सोबाट अदालतको मर्यादामा धक्का लाग्न जान्छ।

अदालत सदैव जनआस्थामा अडेको हुन्छ। यो नै अदालतको मूलभूत कुरा हो। यसका लागि अदालतबाट भएको निर्णय एवं आदेशको पालना गर्नु सबैको कर्तव्य हुन आउँछ। यथार्थमा अदालतको निर्णय एवं आदेशलाई पालना गरेको कुरा, काम कारवाही व्यवहारबाट देखिनु पर्ने हुन्छ। विपक्षीहरूबाट सार्वजनिक रूपमा व्यक्त भएका यसै साथ संलग्न पत्रिकामा उल्लेख भएको विपक्षीहरूको उल्लिखित शब्दहरूले सर्वोच्च अदालतको गम्भीर अपहेलना हुन गएको छ। तसर्थ विपक्षीहरूको उक्त कार्य नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९६(१) विपरीत कार्य भएकोले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम विपक्षीहरूलाई हदैसम्म कैद र जरीवाना

गरिपाऊँ भन्ने बोधबहादुर राउत क्षेत्रीको २०६२।७।२८ को उजूरी निवेदन ।

यसमा निवेदकको मागअनुसार अदालतको अपहेलनामा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम कारवाही र सजाय किन नगर्नुपर्ने हो ? सो सम्बन्धमा सबूद र आधार भए सो समेतको लिखित जवाफ लिई सूचना म्याद पाएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक ७ दिनभित्र आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई, लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६२।८।१ को आदेश ।

नेपाल बार एशोसिएशन आफ्नो स्थापना कालदेखि नै स्वतन्त्र न्यायपालिका र संवैधानिक सर्वोच्चताको पक्षमा उभिदै आएको छ । पञ्चायत शासनका कठोर ३० वर्षमा यसले अदालतकै गरिमा सम्मान र स्वतन्त्रताका लागि अनेकन योगदान दिएको छ । कार्यकारिणी र अन्य क्षेत्रबाट अदालत र न्यायकर्मीमाथि भएको हस्तक्षेपको विरुद्धमा अनेकन विरोध कार्यक्रम, वक्तव्य र निर्णयहरू गरेको छ । बार एशोसिएशनको सहयोग सद्भाव र सक्रियता वेगर स्वतन्त्र न्यायपालिकाको रक्षा र सम्मानको कल्पना गर्न सकिदैन । अधिराज्यभर दशौँ हजार कानून व्यवसायीहरू न्यायपालिकाको गरिमा वृद्धिका लागि क्रियाशील रही आएका छन् । वर्तमान अवैधानिक कार्यकारिणीले कथित शाही आयोग गठन गरी अनधिकृत रुपमा जिल्ला न्यायाधीशउपर कारवाही गरी हस्तक्षेपको प्रारम्भ गरेको छ । त्यस वखत निवेदक के हेरी बसेका थिए ? स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सम्मान र गरिमाको लागि बार एशोसिएशन सदा क्रियाशील रहन्छ । नेपाल बार एशोसिएशन सामाजिक अभियन्ताको छाया संगठन भएको र संवैधानिक सर्वोच्चता र विधिको शासनको पक्षधर समेत भएको नाताले असंवैधानिक रुपमा गठन भएको कार्यकारीणीले सारा विधि प्रक्रिया र संविधानलाई कुल्चेर जारी गरेको सञ्चार अध्यादेश र संवैधानिक कदमहरूका विरुद्धमा न्यायिक उपचार प्राप्त गर्ने उद्देश्यले नेपाल बार एशोसिएशन समेतको संलग्नतामा दर्ता भएको रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट अनपेक्षित आदेश भएको सन्दर्भमा उक्त अभिव्यक्ति र प्रतिक्रिया सार्वजनिक गरिएको हो । अदालतको आदेश र फैसलाप्रति असहमति

जनाउने कार्यलाई अपहेलना मानेको छैन । यही विधिशास्त्रीय मान्यताबाट निर्देशित भएर अदालतको गरिमा सम्मान र स्वतन्त्रताको लागि असहमतिको उच्चतम त्यो स्वरुप मात्र म लगायतकाले अभिव्यक्त गरेको हो । यो अभिव्यक्ति विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताकै परिधिभित्र रहेको छ । यसले कुनै पनि अर्थमा अदालतको अपहेलना गर्न सक्दैन । उपरोक्त परिस्थितिमा गरेको विरोध कार्यक्रम पछि दुवै पक्षका नेतृत्वबीच छलफलमै विधिको शासन र मानव अधिकार र स्वतन्त्र न्यायपालिकाप्रति क्रियाशील रहने प्रतिवद्धता व्यक्त भै सकेको अवस्थामा घुमाउरो पाराले निरंकुश शासनको पक्षमा यो निवेदन दर्ता गराएको हो । सफा हात लिई निवेदक अदालत प्रवेश गर्नु भएको छैन ।

अदालतको काम कारवाहीमा गम्भीर असर पर्ने भएमा त्यस्ता क्रियाकलापलाई निरुत्साहित गर्न अदालतले अपहेलनामा कारवाही गर्न सक्छ । यस्तो कारवाही व्यक्ति संरक्षणभन्दा सार्वजनिक हित सम्बर्द्धन गर्न र न्यायिक गरिमा कायम राख्न मात्र प्रयोग गर्नुपर्छ । आधुनिक संविधानवादमा न्यायालय वा न्यायालयको काम कारवाहीको बारेमा स्वच्छ टिकाटिप्पणी वा आलोचना गरिनु स्वयं न्यायिक स्वतन्त्रताको संरक्षण तथा सुदृढीकरणका लागि नै अपरिहार्य मानिन्छ । विचारको स्वतन्त्र बजार मानिने बर्तमान युगमा न्याय प्रणाली वा न्यायकर्मीको बारेमा गरिएको स्वच्छ आलोचनालाई न्याय प्रशासनमा “दखल” नपरुञ्जेलसम्मको सीमामा खुल्ला गरिनु पर्छ भन्ने धारणा राखिन्छ । स्वच्छ आलोचनाले अदालतलाई क्रियाशील बन्न मद्दत गर्दछ । नेपाल बार एशोसिएशनका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको भनिएको सार्वजनिक अभिव्यक्ति अदालतको गरिमालाई घटाउने वा न्यायालयलाई आघात पुऱ्याउने कुनै पनि उद्देश्यबाट प्रेरित नभएकोले दावी गरे जस्तो ती अभिव्यक्तिहरूले अपहेलना हुन सक्दैन । निवेदकले जिकीर गरे जस्तो मिति २०६२।७।२६ को कान्तिपुरमा प्रकाशित बारका पदाधिकारीहरूको अभिव्यक्तिले अदालतको कुनै अपहेलना नगरेको वा अपहेलना गर्ने उद्देश्य समेत नभएकोले निवेदकको मनोगत र काल्पनिक दावीबाट छुटकारा पाउन निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाल बार एशोसिएशनको २०६२।१।२४ को लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदन र लिखितजवाफको अध्ययन गरी विपक्षी नेपाल

बार एशोसिएशन को तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हरि उप्रेतिले तत्कालीन समयको शाही सरकारले सञ्चार क्षेत्रलाई नियन्त्रण गरी वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रतालाई कुण्ठित गर्ने अभिप्रायले सञ्चार अध्यादेश जारी गरेको कारण सो अध्यादेशको कार्यान्वयन रोक्न नेपाल बार एशोसिएशन ले उत्प्रेषण परमादेश समेतको निवेदन दिई अध्यादेशको कार्यान्वयन रोक्न अन्तरिम आदेशको समेत माग गरेकोमा अदालतले पहिले दिएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता नदिने आदेश गरेको हुँदा न्यायमूर्ति र अदालतबाट सञ्चार क्षेत्रले संरक्षण नपाएको र परिणामतः नेपाली जनताले निष्पक्ष स्वतन्त्र सूचना प्राप्त गर्ने हक बाट वञ्चित हुने अवस्थाको सिर्जना उत्पन्न भएकोले सो कामलाई लक्षितगर्दै नेपाल बार एशोसिएशनका पदाधिकारीबाट स्वच्छ टिकाटिप्पणी आलोचना गरेको हो । न्यायाधीशको काम, आदेश, फैसला र अदालतको काम कारवाहीमा स्वच्छ आलोचना गर्नुले अदालतकै काममा गुणस्तरियताको वृद्धि हुन्छ, यस्तो विषय अपहेलनाको विषय हुदैन । नेपाल बार एशोसिएशन सधैँ अदालतको गरिमा वचाई जनआस्था अभिवृद्धिगर्ने कार्यमा लागि रहेको छ । अदालत र बार एक अर्काको अभिन्न अङ्ग हुन, आदेश फैसला र न्यायाधीशको स्वच्छ आलोचनाबाट अपहेलना हुन सक्दैन निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, तत्कालीन सरकारले सञ्चार क्षेत्रलाई नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने सञ्चार सम्बन्धी अध्यादेश २०६२, २०६२।६।२३मा जारी गरेको छ । सो अध्यादेश लागू भएमा सञ्चारक्षेत्र स्वतन्त्र हुन सक्दैन, सत्य तथ्य बाहिर आउन सक्दैन । तसर्थ सो अध्यादेशलाई कार्यान्वयन नगर्न नगराउन नेपाल बार एशोसिएशनले सर्वोच्च अदालतमा २०६२।७।६मा उत्प्रेषण परमादेश समेतको निवेदन दिएकोमा सर्वोच्च अदालतका तत्कालीन प्रधान न्यायाधीश सहितका वरिष्ठतम् न्यायाधीशहरूबाट निवेदकको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी नभएको सन्दर्भमा विरोधस्वरूप नेपाल बार एशोसिएशनको अध्यक्ष सहितका पदाधिकारीले सर्वोच्च अदालतबाट भएको आदेशको अवज्ञा गर्दै आदेशले स्वतन्त्र न्यायपालिकाको गरिमामा कुठाराघात भएको, विशेष इजलासले सवैधानिक सर्वोच्चता र सवैधानवादलाई कुल्चिएको भन्दै, इतिहासमै

कलकित तुल्याउने गरी २०६२ मंसिर १ मा अदालत बहिष्कार गर्ने निर्णय गर्‍यो । सञ्चार अध्यादेश कार्यान्वयन गर्न रोक्न परेको निवेदनमा अदालतले अन्तरिम आदेश नदिएको कारण अदालतको गरिमा र आस्थामा असर पुग्ने गरी नेपाल बार एशोसिएशनका पदाधिकारीबाट टिकाटिप्पणी आलोचना गर्ने जुन काम भएको छ सो क्रियाबाट अदालतको अपहेलना भएको हुँदा अपहेलनामा सजाय गरिपाउँ भन्ने निवेदन भएकोमा नेपाल बार एशोसिएशन अदालतको स्वतन्त्र गरिमा र आस्था जोगाई राख्न क्रियाशील रहेको संस्था हो । सञ्चार अध्यादेश रोक्न परेको निवेदनमा अन्तरिम आदेश नहुँदा अदालतबाट भएको आदेशका सम्बन्धमा स्वच्छ प्रतिक्रिया दिएको मात्र हो । अदालतका आदेश र फैसलाको स्वच्छ आलोचना गर्दा अदालतको सक्रियता र आस्थामा सकारात्मक प्रभाव नै पर्छ । लामो समयदेखि अदालतको स्वतन्त्रता कायम गर्न एवं कतैबाट हस्तक्षेप हुनबाट रोक्न बार सधैँ उभिएको छ । अदालतको आस्था जनविश्वास गरिमा न्यून गर्न बार कहिल्यै नलाग्ने भएको र आलोचना स्वच्छ प्रकृतिको हुँदा अपहेलना हुन सक्दैन, बारका पदाधिकारीबाट अदालतण्को अपहेलना पनि नगरेको र अपहेलना गर्ने उद्देश्य समेत छैन, तसर्थ निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी लिखित जवाफ लगाएको सन्दर्भमा नेपाल बार एशोसिएशनले, निवेदकले भनेभै वास्तवमा नै अदालतको गरिमा, आस्था र विश्वासमा आघात पुऱ्याउने क्रिया गरेको हो वा अदालतको आस्था, गरिमा, स्वतन्त्रतालाई अझ मजबुत गर्न स्वच्छ प्रतिक्रिया दिएको हो ? अदालतको आदेश फैसलाउपर आलोचना टिकाटिप्पणी गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ? न्यायाधीश, अदालतको आदेश फैसलाको टिकाटिप्पणीबाट अदालतको अपहेलना हुन्छ वा हुदैन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

३. नेपाल बार एशोसिएशनका पदाधिकारीहरूले अदालतको अपहेलना गर्ने कार्य गरेका हुन् वा होइनन् भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा, नेपाल बार एशोसिएशनका अध्यक्ष शम्भु थापा सहितका पदाधिकारीहरूले राजा ज्ञानेन्द्रको प्रत्यक्ष शासनको समयमा सञ्चार जगतलाई नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यबाट सञ्चार अध्यादेश जारी भएकोमा सो अध्यादेशले स्वतन्त्र प्रेसलाई कुण्ठित र जनताको सुसूचित हुने अधिकारलाई संकुचित गर्दछ भनी सो अध्यादेश कार्यान्वयन गर्नबाट

रोक्न यस अदालतसमक्ष निवेदन गरेको देखिन्छ। यस अदालतको विशेष इजलासबाट, सो रिट निवेदनमा अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता नदिने आदेश भएपछि नेपाल बारका अध्यक्ष शम्भु थापा समेतका पदाधिकारीहरूले अदालतको सो आदेशको आलोचना गर्नुका साथै विरोधस्वरूप २०६६।८।१ मा अदालत बहिष्कार गर्ने समेतको निर्णय गरेको देखिन्छ। सो कुरालाई कान्तिपुर लगायतका विभिन्न पत्र पत्रिकाले आफ्नो प्रमुख समाचारको रूपमा छापेको देखिन आयो। समाचारको आधारमा नेपाल बार एशोसिएशनका पदाधिकारीहरूले गरेको आलोचना टिकाटिप्पणी र अदालत बहिष्कार गर्ने निर्णयले अदालतको अपहेलना भयो भनी अपहेलनामा कारवाही गर्न निवेदन परेको देखिन्छ। नेपाल बार एशोसिएशनले आफू अदालतको गरिमा मर्यादा बढाउन सधैं प्रयत्नशील रहेको, अदालत, न्यायाधीशको काम कस्तो छ भनी आदेश फैसलाको मूल्याङ्कनबाट नै परीक्षण गर्न सकिन्छ। आदेश र फैसलाको स्वच्छ रूपमा आलोचना, टिकाटिप्पणी गर्न पाउने अवधारणाको विकास भएको सन्दर्भमा स्वच्छ रूपमा आलोचना, टिकाटिप्पणी गरेको हो यसबाट अदालतको गरिमा जनआस्थामा वृद्धि हुन्छ, यो अपहेलनाको विषय हुदैन। बारले अपहेलना नगरेको र अपहेलना गर्ने उद्देश्य समेत छैन, स्वच्छ टिकाटिप्पणी आलोचना गर्न पाउनु पर्छ। स्वच्छ आलोचनालाई अपहेलनाको विषय बनाउनु हुदैन भन्ने तर्क पेश गरेको देखिन्छ।

४. अदालतको अपहेलना, अदालतको गरिमा र जनआस्था बचाई राख्नका लागि अदालत र यसका न्यायकर्मीका विरुद्धमा जथाभावी आचरण व्यवहार नगरून् वा अदालतका निर्णयहरूको कार्यान्वयन प्रक्रियानै अवरुद्ध नगरुन र अदालतप्रतिको जनविश्वास नघटोस् भन्ने अभिप्रायले अदालतलाई प्रदान गरेको विशेषाधिकार हो। यस्तो मुद्दामा अदालत आफै वादी र आफै न्यायाधीश हुन्छ। यसको कार्यविधि पनि अदालत आफैले निर्धारण गर्दछ। यसको कारवाही अन्य कसैबाट उजूर परेमा र कसैले उजूर नगरेमा पनि आफैले प्रतिवेदन वा टिप्पणी उठाई कारवाही प्रारम्भ गर्न सक्छ। अदालतको अपहेलना अदालत आफैले आफ्नो संरक्षण गर्न आफ्नो स्वविवेक प्रयोग गरी विशेष अधिकार प्रयोग गरी गर्ने कारवाही हुँदा

यस्तो अधिकार प्रयोग हुँदा वढी संयमित हुनु पर्दछ। सिंगो संस्थाको मर्यादा, गरिमा पवित्रताको संरक्षण गर्नुका साथै जनआस्था अभिवृद्धि सिर्जना हुने प्रकारबाट मात्र अपहेलनाको कारवाही लाई प्रयोग गर्नु पर्दछ। क्षमाशील हुनुनै संयमता र आदर्शको प्रथम लक्षण हो। अदालतको गरिमा र मर्यादा कायम गरी जनविश्वास अक्षुण्ण राख्दै जनविश्वास अभिवृद्धि गर्नुनै अपहेलनाको कारवाहीको मकसद हुँदा कसैले आत्म आलोचना गरी क्षमा माग्दछ र अदालतप्रति विश्वास व्यक्त गर्दछ भने अदालत त्यसप्रति क्षमाशील हुनुपर्दछ। अदालतको मर्यादा भन्नु नै सर्वसाधारण जनताले अदालत र त्यसमा कार्यरत न्यायकर्मीप्रति राख्ने विश्वास हो। अदालत र त्यसमा कार्यरत न्यायकर्मीको काम कारवाही, आदर्श आचरण व्यवहारले नै त्यसको मर्यादा निर्धारण हुन्छ। यस्तो अधिकारलाई केवल दण्डात्मक स्वरूपमा मात्र प्रयोग गर्ने हो भने दण्डको भयले अदालत र त्यसमा कार्यरत न्यायकर्मीको विरुद्ध त नवोल्लान् तर त्यसबाट आस्था जनविश्वास र मर्यादा अभिवृद्धि हुन्छ भन्न सकिदैन। न्यायालयको वास्तविक जग वा धरोहर जनविश्वास हो, अदालतका काम निष्पक्ष, निर्भय र स्वतन्त्र हुन्छन् भन्ने जनविश्वासका आधारमानै व्यक्तिहरू न्याय खोज्न अदालतसम्म आउदछन। त्यो जनविश्वासनै गुम्यो भने अदालतको आत्मा शून्य अवस्थामा पुग्दछ। जनआस्था कायम गरी राख्न एकातर्फ अदालतका काम कारवाही निष्पक्ष, स्वतन्त्र, कानूनसम्मत र विधिका मान्य सिद्धान्तअनुसारको हुनुपर्दछ भने अर्कोतर्फ ती आदेश फैसलासहितका काम कारवाहीका अतिरिक्त न्यायकर्मीको आचरण व्यवहार स्वच्छ एवं आदर्शपरक हुनुपर्दछ। स्वच्छ टिकाटिप्पणी र आलोचनालाई नियन्त्रण गरेर निष्पक्ष, स्वतन्त्र र कानूनबमोजिमको न्याय हुन्छ, भनी विश्वास गर्न सकिदैन, न त त्यस कार्यबाट अदालतको गरिमा मर्यादा र जनआस्थामा नै अभिवृद्धि हुन्छ। अदालतलाई अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकार प्रदान गर्नुको उद्देश्य न्यायाधीशलाई स्वेच्छाचारी र निरङ्कुश बनाउन होइन, न त न्यायाधीशको व्यक्तिगत रूपमा बचाउको लागि हो, अपितु यो अधिकार समग्र न्याय प्रणाली र यसमा संलग्न सबै प्रकृतिका न्यायकर्मीहरूको आदर्शमूलक कार्य र भावनाको संरक्षण र अदालतप्रतिको जनविश्वास

कायम राख्न चालिने कदम हो । यो अधिकार यदि न्यायालय वा न्यायाधीशलाई आलोचनामुक्त बनाउनका लागि मात्र प्रयोग गर्ने हो भनी अर्थ गर्ने हो भने न्यायको उद्देश्य मर्न जान्छ । Sir Anthony Mason भन्छन्:- “Public and Media criticism of Judges and Judgments is a common feature throughout the common law world like other public institution, the judiciary must be subject to fair criticism and, if the occasion demands it, trenchant criticism” (cited by Dr. Cyrus Das in his Article “Judges and Judicial accountability” published in “Law and Justice: Anthology 2004” edited by Soli J. Sorabjee, Universal Law Publishing Co. Pvt. Ltd. स्वच्छ टिकाटिप्पणी र आलोचनाबाट नै गलती त्रुटि सच्चिने, काममा निखार आउने, काम गर्ने व्यक्तिमा सजगता बढ्ने र परिणाम त काम कारवाही आदेश फैसलाप्रति जनविश्वास बढ्ने भएकाले न्यायालय, न्यायमूर्ति, अन्य न्यायकर्मीको आचरण व्यवहार, निजहरूले गरेको आदेश फैसला समेतमा पूर्वाग्रहरहित भै स्वच्छ रूपमा टिकाटिप्पणी, आलोचना गर्न पाउने देखिँदा अदालतबाट भएका आदेश फैसला समेतमा पूर्वाग्रहरहित भै स्वच्छ रूपमा टिकाटिप्पणी, आलोचना गरेको विषय अदालतको अपहेलनाको विषय बन्न सक्ने अवस्था रहेन ।

५. अदालतको आदेश, फैसला वा न्यायमूर्तिको स्वच्छ रूपमा गरिने टिकाटिप्पणी एवं आलोचनाले अदालतको अपहेलना हुन सक्दैन तर पनि त्यो टिप्पणी आलोचना स्वच्छ विवेकसम्मत र राम्रो धारणा (Good Faith) का साथ गरिएको हो कि ? होइन । ती क्रियाकलाप वा टिकाटिप्पणीले अदालतको नियमित काम कारवाहीमा बाधा उत्पन्न गरेको छ, कि छैन ? त्यस सम्बन्धमा गहन रूपमा ध्यान दिनु पर्दछ । अदालत वा न्यायालय त्यस्तो संस्था वा व्यक्ति होइन जसको कुनै आलोचना नै नहोस्, न्यायालयले कतिपय अवस्थामा धेरै अप्रिय आलोचना सुन्नु परेको हुन्छ, त्यस्तो आलोचनाले जवसम्म न्यायको नियमित प्रवाहमा असर पुऱ्याउदैन वा निष्पक्ष वा अनावश्यक टिकाटिप्पणीले अदालतको क्षमताप्रति नै सर्वसाधारणको जनविश्वास गिर्ने अवस्था सम्म पुग्दैन तबसम्म अदालतले अपहेलनामा कारवाही चलाउने र सजाय गर्ने कार्यमा हतार गर्नु हुदैन । अदालतको अपहेलना

जस्तो विशेष प्रकृतिको कारवाहीमा अपहेलनाजन्य काम कारवाही भए नभएको के छ भनी निक्कै गर्दा कुन समय परिवेश परिस्थितिमा त्यस्तो कार्य भएको छ र व्यक्त शैली कस्तो छ ? टिकाटिप्पणी कस्तो व्यक्ति संस्थाबाट भएको छ र कस्तो प्रकृतिको छ ? सो समेतलाई हेर्नु पर्दछ । अपहेलनाको कारवाहीको निवेदक वा प्रतिवेदक जो भएपनि अदालतको अपहेलनाको कारवाहीमा अदालत स्वयं वादी हुने भएकाले निवेदन वा प्रतिवेदनमा के दावी वा जिकीर छ भनी व्यक्तिवादी मुद्दाको जस्तो दावीमा केन्द्रीत हुने होइन कि व्यक्त विचार, टिकाटिप्पणी, आलोचना वा गरेको क्रियाकर्म कुन परिवेश, समय र कुन प्रयोजनको लागि कस्तो व्यक्ति वा संस्थाले कुन मकसदबाट गरेको छ, सो समेतलाई हेरी वस्तुनिष्ठ भै अदालतको अपहेलना भएको छ वा छैन भनी निक्कै गर्नु पर्दछ ।

६. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा नेपाल बार एशोसिएशनले पेश गरेको लिखित जवाफमा नेपाल बारले सदा अदालतको गरिमा, आस्था, स्वतन्त्रतालाई बल पुऱ्याउने कार्य गर्दछ । न्यायपालिकाप्रति हुने हस्तक्षेप र नियन्त्रणका विरुद्धमा सधैं उभिई रहेको छ । अदालती काम कारवाहीको बारेमा टिकाटिप्पणी वा आलोचना गरिनु स्वयं न्यायिक स्वतन्त्रताको संरक्षण तथा सुदृढीकरणका लागि अपरिहार्य मानिन्छ । न्यायकर्मीका लागि गरिएको स्वच्छ आलोचनालाई न्याय प्रशासनमा दखल नपुऱ्जेल खुल्ला गर्नुपर्छ भन्ने नवीन धारणा छ । स्वच्छ आलोचनाले अदालतलाई क्रियाशील बन्न मद्दत गर्दछ । जवसम्म न्याय निरूपणमा दखल पुग्दैन, जनआस्थामा आँच पुग्दैन तबसम्म स्वच्छ आलोचना गर्न पाउनु पर्छ । नेपाल बार एशोसिएशनको पदाधिकारीहरूको अभिव्यक्तिले अदालतको गरिमा घटाउने वा आघात पार्ने काम गरेको छैन । नेपाल बार एशोसिएशनको पदाधिकारीहरूले अदालतको अपहेलना नगरेको र अपहेलना गर्ने उद्देश्य समेत नरहेको भन्ने जवाफ दिएको र अदालतको आदेश फैसला एवं न्यायमूर्तिको पूर्वाग्रह रहित भै स्वच्छ रूपमा टिकाटिप्पणी आलोचना गर्न पाउने भनी माथि निष्कर्ष निस्केको सन्दर्भमा नेपाल बार एशोसिएशनका पदाधिकारीहरूले अदालतका न्यायमूर्ति र आदेशको स्वच्छ रूपमा गरिएको टिकाटिप्पणी र आलोचनाले न्यायको नियमित प्रवाहमा दखल नपुगेसम्म अदालतको

मान मर्यादा गरिमा र जनआस्थामा आँच पुगेको छ भनी भन्नुपर्ने अवस्था देखिएन ।

७. तसर्थ उपरोक्त विश्लेषणबाट अदालतको न्यायिक कामकारवाहीमा दखल नपुगेको हदसम्म अदालतका न्यायाधीश र न्यायाधीशबाट भएका आदेश फैसलाको पूर्वाग्रहहित भै स्वच्छ रुपमा टिकाटिप्पणी र आलोचना गर्नपाउने नै देखिदा नेपाल बार एसोसिएशन न्यायपालिकाको अभिन्न अङ्ग र यसका पदाधिकारीहरू (कानून व्यवसायी) अदालतका Officer of the Court को रुपमा स्वीकार गरिएकोले न्यायकर्मीबाट नै तत्कालीन परिवेशमा यस अदालतबाट भएको आदेशको स्वच्छ रुपमा टिकाटिप्पणी र आलोचना गरिएको र सो आलोचनाको विषयवस्तु हेर्दा न्यायमूर्ति लगायत न्यायालयका विरुद्ध बितृष्णा फैलाउने, जनआस्था घटाउने प्रकृतिको भएको नदेखिनुका साथै नेपाल बारका पदाधिकारीहरूले आफूहरूले अदालतको अपहेलना पनि नगरेको र अपहेलना गर्ने उद्देश्य समेत नभएको भनी लिखित जवाफ लगाएको देखिदा स्वच्छ रुपमा गरेको टिकाटिप्पणी र आलोचनाको आधारले मात्र अदालतको अपहेलना हुन्छ भन्न मिलेन । अतः निवेदकले निवेदन जिकीर लिएको आधारले मात्र विपक्षीहरूले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०७२ को धारा ९६(१) अन्तर्गतको अदालतको अपहेलना गरेको नदेखिदा निवेदन दावी पुग्न सक्दैन । दायरीके लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६६ माघ २८ गते रोज ५ शुभम् ...

इजलास अधिकृत: लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं. ८३४३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
संवत् २०६० सालको दे.पु.नं. ... ९२३८
फैसला मिति: २०६६।८।१६।३

मुद्दा:- करार भंग विगो भराइपाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौँ जिल्ला का.म.न.पा.वडा नं. ३ महाराजगञ्ज स्थित होटल काठमाडौँ प्रा.लि.का तर्फबाट अधिकार प्राप्त सञ्चालक प्रदिप शम्शेर ज.ब.रा.

विरुद्ध

विपक्षी वादी: काठमाडौँ जिल्ला का.म.न.पा.वडा नं २ लाजिम्पाट स्थित क्रसकन्ट्री (नेपाल) होटल प्रा.लि.

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.: श्री गिरीशकुमार शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री गौरी ढकाल

मा.न्या.श्री गोविन्दकुमार श्रेष्ठ

- जुन विषयको सम्बन्धमा (धरौटी रकम जफत) करारले स्पष्टरूपमा सम्बोधन गरेको छैन त्यस्तो अवस्थामा केवल एकपक्षीय रुपबाट गरिएको विवादित करारको व्याख्यालाई कानूनसम्मत एवं विवेकसम्मत मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.३)

- जुन कुरालाई विवादका पक्षहरूले करार गर्दाकै अवस्थामा स्पष्टरूपमा व्यक्त गर्नसक्ने आधार एवं अवस्था हुँदाहुँदै सो कुरालाई विवादरहित वा स्पष्टरूपमा व्यक्त गर्दैनन् भने त्यस कुरालाई विवाद परेका वखतमा मात्र अव्यक्त रुपमा व्यक्त गरिएको छ भनी एकपक्षीय रुपमा दावी लिनु कानूनसम्मत एवं तर्कसम्मत नहुने ।
- करार गर्दाको अवस्थामा पनि करार भंग भएको अवस्थामा सेक्युरिटी पेमेन्टबापतको रकमको बैधानिक स्थितिको सम्बन्धमा करारमा नै स्पष्टरूपको प्रावधान राख्न करारका दुवै पक्षहरू स्वतन्त्र रहेको अवस्था हुदाहुँदै पनि सोसम्बन्धी प्रावधान करारमा प्रष्टसाथ नसमेटेको अवस्थामा करार समाप्त

भएको घोषणा गर्दैमा वादीले धितोबापत राखेको रकम पनि स्वतः जफत हुन्छ भन्न न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शिवप्रसाद रिजाल, श्री विष्णुप्रसाद भट्टराई र तिलकविक्रम पाण्डे

विपक्षी वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बट्टीबहादुर कार्की र विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री त्रिलोचन गौतम र हरिकृष्ण कार्की

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत पाटनको २०५८।१।२३ को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:-

काठमाडौंमा रजिष्टर्ड कार्यालय रहेको क्रसकन्ट्री नेपाल होटल्स प्रा.लि. कम्पनी ऐन, २०२१ बमोजिम दर्ता भई नेपालमा पाँच तारे होटलको स्थापना र विकास गर्ने कम्पनी हो । यस कम्पनी र होटल काठमाडौं लिमिटेडका बीचमा २७ जुन १९९५ का दिन विपक्षी होटलको व्यवस्थापन सञ्चालन गर्न समझदारी भएको थियो । उक्त समझदारी पत्रको दफा ११ र १४ मा विपक्षीले होटल काठमाडौंको व्यवस्थापन निवेदकले आफ्नो जिम्मामा लिएको अधिल्लो दिनसम्मको सम्पूर्ण कानूनी दायित्व वा सरकारी बाँकी बक्यौता वा होटल सञ्चालनमा आइपरेका सम्पूर्ण दायित्वहरू पूरा गरी राखेको र नगरेकोमा सो गर्न सक्ने प्रतिवद्धता व्यक्त भएको आधारमा २१ जुलाई १९९५ मा फिरादी कम्पनी र विपक्षीबीच होटल सञ्चालन गर्ने सम्झौता सम्पन्न भएको हो । उक्त सम्झौतामा सम्झौताको अनुसूची १ मा उल्लेख गरिएका सम्पूर्ण सम्पत्ति निवेदकलाई पन्ध्रवर्षको लागि बुझाउने व्यवस्था भएको र होटलको अवस्था र सम्पत्ति सम्झौताको दफा २.३.१ मा व्यक्त गरेको अभिमत माथि विश्वासमा परी निवेदक फिरादी कम्पनीले

सम्झौताको दफा ७ बमोजिम सञ्चालन दस्तूर लिदै रहेको अवस्थासम्म सम्झौताको दफा ६ बमोजिम सम्झौतामा उल्लिखित होटलको सम्पत्ति प्रयोग गर्न कुनै बाधा विरोध समेत नगर्ने व्यवस्था रहेको थियो । सो बमोजिमको पूर्व शर्त विद्यमान रहने गरी मात्र निवेदक कम्पनीले विपक्षीलाई सम्झौताको दफा ८ बमोजिम तीन लाख बराबरको अमेरिकी डलरको रकम बुझाइएको छ । मिति २०५३।४।२३ को २ नं क्षेत्र कर कार्यालयको पत्रमार्फत विपक्षीले आ.बं ०४९।०५० मा बुझाउनु पर्ने रु २५,२५,०००। कर रकम निवेदक कम्पनीले विपक्षीलाई सम्झौता बापत बुझाउनु पर्ने रकम रोक्का गरी उक्त रकम कर कार्यालयमा बुझाउनु पर्ने निर्देश दिईयो । साथै नेपाल औद्योगिक विकास निगमको मिति २०५३।४।२१ को पत्र मार्फत विपक्षीले उक्त निगमलाई बुझाउनु पर्ने रु ३४,१७,४१७- निगमले प्राप्त गरेको नहुँदा विपक्षी माथि निगमको कारवाही हुनसक्ने व्यहोरा जानकारी गराइयो । विपक्षीले नेपाल औद्योगिक विकास निगमसँग गरेको सम्झौताको जानकारी निवेदक फिरादी कम्पनीलाई नदिएको र विपक्षीले भुक्तानमा पारी सम्झौता गरेकोले २१ जुलाई १९९५ को करार र सो सम्झौता भएका सम्पूर्ण कारवाही बदरयोग्य हुन पुगेका छन् । १५ नोभेम्बर १९९६ को पत्रमा निवेदकले विपक्षीसँग सम्झौता गरी होटल सञ्चालनमा लिएपछि निवेदक कम्पनीले विपक्षीको हक दावीमा रहेको भनिएको का.जि.का.म.न.पा.वडा नं २२(च) को कि.नं २५, २३५ र वडा नं २२(ग) को कि.नं ४, ६, ७, ११, १६ र ४४ को जम्मा क्षे.फ ८-१५-१०-० मा निवेदक कम्पनीले विस्तार योजना कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा सो योजना कार्यान्वयन गरेमा नेपाल औद्योगिक विकास निगमको प्रथम दावी रहने र लगानीकर्ता निवेदक कम्पनीको दोश्रो दावी मात्र रहने नयाँ शर्त विपक्षीबाट थपिएको छ । विपक्षीले जालसाजीपूर्ण तवरबाट सम्झौता गराई सम्झौता कार्यान्वयन गर्न असम्भव परिस्थिति सिर्जना गरेकोले ९ जनवरी १९९७ को पत्र, १२ फरवरी १९९७ को काठमाडौं पोष्टमा निवेदकले सूचना प्रकाशित गरी सोही बमोजिम विपक्षीको २० फरवरी १९९७ को विभिन्न व्यापारिक संस्थालाई लेखिएको पत्र र २९ अप्रिल १९९७ को पत्रमा उल्लिखित कुरा स्विकार गरेको हुँदा २१ जुलाई १९९५ को सम्झौता समाप्त

भएको मान्नुपर्ने अवस्था हुँदा सम्झौताको दफा ८ बमोजिम निवेदकले विपक्षीलाई बुझाएको तीन लाख अमेरिकी डलरको नेपाली रुपैयामा परिणत गर्दा हुन आउने रकम एक करोड सत्तरी लाख पच्चीस हजार र विपक्षीले होटल सञ्चालनका लागि असम्भव परिस्थिति सिर्जना गरी निवेदकलाई होटल सञ्चालन गर्न नदिएको हुँदा सो सञ्चालनबापतको रकम रु १,५४,९२,६८१।४२ गरी जम्मा हुन आउने रु.३,२५,१७,६८१।४२ का साथै सो मा लाने वार्षिक २४ प्रतिशतका दरले हुन आउने व्याज रकम र फिराद दायर गर्दा दाखिल गरेको दस्तूर खर्च समेत विपक्षीबाट असूल गरी क्षतिपूर्ति भराई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी ।

भुक्त्याई जालसाजी ढंगले करार गरेको भए ३५ दिनभित्र उजुर गर्नुपर्नेमा वादीले सो गर्न सकेको देखिँदैन । वादीलाई होटल सञ्चालन गर्न कसैले रोकछेक गरेको, निकाला गरेको वा काम गर्नमा हस्तक्षेप गरेको भनी लिएको दावी प्रमाणित हुन सकेको छैन । वादी अठार महिनासम्म होटल निर्वाधरूपमा सञ्चालन गरी यस कम्पनीलाई बुझाउनु पर्ने अपरेशन फी नबुझाई भागी गएको कुरा स्पष्ट छ । करारको प्रत्याभूतिस्वरूप दिइएको तीनलाख अमेरिकी डलर करारको दायित्व निर्वाह नगरी भागी गएको पक्षलाई फिर्ता दिने कुरा करारको शर्तमा र कानूनमा समेत रहेको छैन । अतः विपक्षीको वादी दावी निरर्थक भएको हुँदा फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर पत्र ।

फिराद दावीबमोजिम करार भंग भै बदर हुने ठहर्छ । सुरक्षण भुक्तानीबापत वादी र प्रतिवादीका बीच २१ जुलाई १९९५ का दिन सम्पन्न भएको करारको दफा ८ बमोजिम वादीले प्रतिवादीलाई भुक्तानी गरेको अमेरिकी डलर तीन लाख प्रतिवादीले बुझेको देखिँदा सो तीन लाख डलरको हुन आउने नेपाली रुपैया १,७०,२५,०००।- र सो रकममा फिराद दर्ता मितिबाट आज तक हुने दश प्रतिशत व्याज समेत क्षतिपूर्तिस्वरूप वादीले प्रतिवादीहरूबाट भरी पाउने ठहर्छ । होटल सञ्चालन दस्तूरबापत बुझाएको रु.१,५४,९२,६८१।४२ समेत भराई पाउँ भन्ने दावी गरेकोमा वादीले होटल सञ्चालन गरी सो बापत नाफा घाटा जो हुने हो व्यहोरी सकेको देखिँदा उक्त रकम सम्बन्धमा वादी दावी पुग्न सक्दैन भन्ने व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१२।१४ को फैसला ।

मिति २०५३।४।२२ को कर कार्यालयको पत्र र मिति २०५३।४।२१ को नेपाल औद्योगिक विकास निगमको पत्रबाट २१ जुलाई १९९५ का दिन सम्पन्न करारको दफा ६ अनुरूपको सुविधाबाट बञ्चित गरिएको भन्ने तर्क विद्यमान कानूनी सिद्धान्त तथा तथ्यको आधार कायम रहन सक्दैन । नेपाल औद्योगिक विकास निगमको सम्पत्तिमाथि प्रथम दावी रहन्छ, भन्ने विषयलाई एकातर्फ अदालतबाट स्वीकार गरिएको छैन भने अर्कोतर्फ नेपाल औद्योगिक विकास निगम ऐन, २०४६ को दफा ६(२) ले निगम र प्रतिवादीको बीचमा लेनदेन कारोवार भएको अवस्थामा निगमले आफूलाई उचित लागेको शर्त राख्न पाउने, सोही ऐनको दफा ६(४) ले सम्झौता उल्लंघन गरेकोमा निगमको अधिकारलाई सीमित गर्ने गरी कुनै पनि सम्झौता गर्नको लागि निगमको पूर्व स्वीकृति लिनुपर्नेमा सो समेत नलिई यी वादीसँग सम्झौता गर्न प्रतिवादीले २९ अप्रिल १९९७ को दिन वादीलाई पत्र लेखी संझौता भंग गरिएको भन्ने गलत तर्क प्रयोग गरिएको छ । विपक्षीले आफ्नो फिरादमा Century Group लाई करारमा दिने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । जवकी विपक्षीलाई करारमा दिएको विषय वस्तुतः हाम्रो सल्लाह बेगर अरुलाई Sub-Lease मा दिन मिल्ने होइन । साथै जालसाजीबाट भुक्त्याई करार गरिएको भए त्यो करार बदर गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने कानूनी बाटो विपक्षीबाट अनुसरण भएको छैन । वादी दावीभन्दा बाहिर गई भएको शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी शुरु प्रतिउत्तर पत्रबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादीले करारबाट सञ्चालन गर्न जिम्मा लिएको होटल काठमाडौँ ने.औ.वि.निगमबाट लिएको ऋण रकमबाट निर्माण भएको तथ्य वादीलाई आफूले उक्त निगमसँग गरेको त्रिपक्षीय सम्झौता समेतबाट जानकारी भएको र कानूनबमोजिम तिर्नु पर्ने कर र अन्य दायित्वका सम्बन्धमा विपक्षीलाई स्वतः जानकारी भएको हुदा जालसाजपूर्ण करार भन्न नमिल्ने र वादी स्वयंले १२ फरवरीमा होटल छाडी करार भंग गरेको देखिएको अवस्थामा बदरयोग्य करार भनी वादी प्रतिवादीबीच भएको २१ र २२ जुलाई १९९५ को करार भंग गरी सुरक्षणबापत राखेको

रकम र क्षतिपूर्ति समेत पुनरावेदकबाट भराई दिने ठहऱ्याएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भै फरक पर्न सक्ने हुँदा विपक्षी भिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

यसमा २१ जुलाई १९९५ मा सम्पन्न करारको दफा ६ मा होटलघनीले होटल सञ्चालकलाई पूर्ण उपयोगको सुविधा दिने भन्ने व्यवस्था रहेको छ । मिति २०५३।४।२३ को २ नं. क्षेत्र कर कार्यालय र मिति २०५३।४।२१ को नेपाल औद्योगिक विकास निगमको पत्रबाट प्रतिवादीले बादीलाई पूर्ण उपयोगको सुविधा दिन सकेको देखिएन । प्रतिवादीले बादीलाई लेखेको १५ नोभेम्बर १९९६ को पत्र हेर्दा बादीले होटलमा लगानी गरी कुनै सम्पत्ति खरीद गरेमा सो माथिको प्रथम दावी नेपाल औद्योगिक विकास निगमको हुने भन्ने करारमा नभएको शर्त थप गरेको पाइयो । यस्तो अवस्थामा २३ जनवरी १९९७ मा बादीले प्रतिवादीलाई पत्र लेखी होटल सञ्चालनमा बाधा उत्पन्न भएको भन्ने उल्लेख गरेको, ९ फरवरी १९९७ मा प्रकाशित सूचनामा बादीले we Cross Country Nepal Hotels Ltd. have from Hotel operation contract withdraw ourselves as operate भन्ने व्यहोरा स्पष्ट उल्लेख गरेको र यस सन्दर्भमा प्रतिवादीले बादीलाई २९ अप्रिल १९९७ मा पत्र लेखेको र उक्त पत्रमा अन्य कुराको अतिरिक्त Consequently the Contract is terminated भन्ने उल्लेख भएबाट प्रतिवादीले उक्त २१ जुलाई १९९५ को करार भंग गरेको देखियो । यसरी बादी प्रतिवादीबीच सम्पन्न करार प्रतिवादीले भंग गरेको अवस्था हुँदा बादीले सुरक्षणबापत राखेको धितो तीन लाख अमेरिकी डलरको हुन आउने नेपाली रुपैया १,७०,२५०००।-बादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने नै हुन्छ । तर धितो रकमको व्याज समेत पाउन सक्ने प्रावधान करारमा उल्लेख भएको नदेखिँदा धितो रकमको व्याज समेत भराइ दिने ठहऱ्याएको हदसम्म शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म केही उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५८।९।२३ को फैसला ।

शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा लिइएको मिति २१ जुलाई १९९५ को करारको दफा ६

को प्रावधानअनुरूपको सुविधाबाट बञ्चित गरिएको तर्क कुनै कानूनी सिद्धान्त तथा तथ्यका आधारमा कायम रहन सक्दैन । जबसम्म विधिसम्मत रूपमा करारका शर्तहरू परिवर्तन हुँदैनन् तबसम्म करारमा उल्लेख भएका शर्तहरू मान्नुपर्ने हुन्छ । सम्पत्तिको स्वामित्व र दावीको अधिकार कानूननः सिर्जना हुने विषयहरू हुन् । कानूनविपरीत कसैले भन्दैमा, लेख्दैमा पनि त्यस्ता विषयमा कुनै असर पर्न सक्दैन । हामीले नेपाल औद्योगिक विकास निगमसँग होटल निर्माण गर्न ऋण लिएकोले निगम प्रति हामी इमानदार हुनैपर्दछ । त्यसकारण बादीको हकहित र होटल सञ्चालनसम्बन्धी कार्यमा कुनै बाधा नपर्ने गरी कुनै कुरा लेख्नु र भन्नुबाट विपक्षीले अन्यथा मान्नु नपर्ने कुरालाई विचार नगरी गरिएको फैसला प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटिपूर्ण छ । विपक्षीले फिरादमा Century Group लाई करारमा दिने कुरा उल्लेख गरेको पाइए तापनि हाम्रो सल्लाह बेगर अरुलाई Sub-lease मा दिन नपाउनेमा सोतर्फ पुनरावेदन अदालतबाट विवेचना भएको छैन । बादीले करार जालसाजी तरिकाबाट भुक्त्यानमा पारी गराएको भनी फिरादमा उल्लेख गर्नु भए तापनि त्यस्तो करार बदर गर्न कानूनी उपचार नखोजी हचुवाको भरमा दावी लिई हदम्याद नघाई फिराद गर्न आउनु भएको आधार एवं कारणबाट पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादी र प्रत्यर्थी बादीबीच भएको २१ जुलाई १९९५ को करारको शर्त नं ८ मा प्रत्यर्थी बादी Operator ले करारमा हस्ताक्षर भएको मितिले दश दिनभित्र अमेरिकी डलर तीन लाख सुरक्षणबापत धरौटी राख्नुपर्ने व्यवस्था भएको र सुरक्षणबापत राखिएको सो रकम करार अवधिभर सुचारुरूपले होटल सञ्चालन भएमा मात्र पुनरावेदक प्रतिवादी Owner ले विना व्याज फिर्ता गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । तर मिसिल तथा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाबाट नै प्रत्यर्थी Operator ले Default गरेको भन्ने देखिएको अवस्थामा करारको शर्त नं ८ बमोजिम प्रत्यर्थी बादीले सुरक्षणबापत धरौटी राखेको रकम पुनरावेदक प्रतिवादीले प्रत्यर्थी बादीलाई फिर्ता गर्नुपर्ने ठहऱ्याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला

फरक पर्ने देखिंदा छलफलको निमित्त प्रत्यर्थांलाई भिकार्दै आएपछि वा अवधि नाघेपछि लगाउको मुद्दासग नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।७।२९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी होटल काठमाडौं प्रा.लि. का तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शिवप्रसाद रिजाल, श्री विष्णुप्रसाद भट्टराई र श्री तिलकविक्रम पाण्डेले शुरु जिल्ला अदालत एवं पुनरावेदन अदालतबाट करारको राम्ररी अध्ययन गरिएको छैन । करारमा उल्लिखित शर्त पूरा गरेर होटल सञ्चालन गर्नुपर्नेमा विपक्षी होटल सञ्चालन नगरी करार भंग गरी हिड्नु भएको हुँदा विपक्षीले जमानतबापत राखेको रकम फिर्ता पाउने कुनै आधार नभएकोले पुनरावेदन अदालतले धितोको रकम बादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहर गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ भनी तथा विपक्षी बादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बन्दीबहादुर कार्की र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री त्रिलोचन गौतम एवं श्री हरिकृष्ण कार्कीले कार्य सम्पादनका क्रममा पुनरावेदकले ल्याएको अवरोधको कारण करार पूरा गर्न नसकिएको हुँदा हाम्रो पक्षले दायित्व पूरा गर्नुपर्ने अवस्था छैन । हाम्रो पक्षको गल्तीको कारणले नभई विपक्षीकै कारणबाट करार अन्त्य भएको हुँदा त्यसको लाभ विपक्षीलाई जाँदैन, जान सक्दैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला यथावत कायम हुनुपर्छ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता एवं अधिवक्ताहरूको बहस जिकीर एवं मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गर्दा सन् २१ जुलाई १९९५ मा फिरादी र विपक्षी होटलबीच होटल सञ्चालन गर्ने सम्झौता भएकोमा सम्झौतामा उल्लिखित विभिन्न प्रावधानहरू मध्ये सम्झौताको दफा ७ मा उल्लिखित सञ्चालन दस्तूर विपक्षीले लिदै आएको अवस्थासम्ममा सम्झौताको दफा ६ बमोजिम होटलको सम्पत्ति प्रयोग गर्न कुनै बाधा विरोध नगर्ने व्यवस्था रही दफा ८ बमोजिम फिरादीले विपक्षीलाई तीन लाख अमेरिकी डलर बुझाएको थियो । यसै बीचमा २ नं. क्षेत्र कर कार्यालयलाई विपक्षीले बुझाउनु पर्ने रु. २५,२५,०००। र नेपाल औद्योगिक विकास निगमलाई विपक्षीले

बुझाउनुपर्ने रु. ३४,१७,४१७। रहेको, सो रकम नतिरेमा विपक्षीलाई कारवाही हुनसक्ने भन्ने जानकारी भएको थियो । उक्त बक्यौता रकमको जरिया लगायत विपक्षीबाट भएका विभिन्न मितिका पत्राचार एवं कामकारवाहीबाट विपक्षीले होटल सञ्चालनका लागि असम्भव परिस्थिति सिर्जना गरी निवेदकलाई होटल सञ्चालन गर्न दिएको नहुँदा सम्झौताको दफा ८ बमोजिम विपक्षीलाई बुझाएको तीन लाख अमेरिकी डलर (ने.रु.१,७०,२५,०००। अर्थात एक करोड सत्तरी लाख पच्चीस हजार) र होटल सञ्चालनबापतको रकम रु.१,५४,९२,६८१।४२ गरी हुन आउने जम्मा रकम रु.३,२५,१७,६८१।४२ र सोमा लाग्ने व्याज समेत विपक्षीबाट विगो एवं क्षतिपूर्तिबापत भराई पाऊँ भन्ने समेतको मुख्य फिराद दावी भएकोमा वादीलाई भुक्त्याई करार गराएको होइन । वादीलाई होटल सञ्चालन गर्न कसैले रोकछेक नगरेको अवस्थामा वादी करारीय दायित्व पूरा नगरी भागी गएको हुँदा भाग्ने पक्षलाई प्रत्याभूतिस्वरूपको रकम समेत तिर्नु बुझाउनु पर्ने होइन भन्ने समेतको प्रतिउत्तर जिकीर भएको प्रस्तुत मुद्दामा होटल सञ्चालन बापतको रकमका सम्बन्धमा दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई सुरक्षण भुक्तानी बापत बादीले प्रतिवादीलाई भुक्तानी गरेको रकम र सो मा कानून अनुरूपको व्याज क्षतिपूर्तिस्वरूप बादीले प्रतिवादीबाट भरिपाउने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला धितो रकमको व्याज समेत भराइ दिने ठहर्‍याएको हदसम्म केही उल्टी हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दा यस इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेश हुन आएको पाइयो ।

यसमा वादी दावीमा उल्लिखित रकममध्ये सेक्युरिटी पेमेन्टबापत राखेको रकम बादीले प्रतिवादीबाट भरिपाउने हो, होइन ? पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विवादका पक्ष विपक्षहरू बीच होटल सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न मितिमा विभिन्न विषयमा निरन्तर रूपमा पत्राचारहरू भएको देखिन आउँछ, तापनि कुनै पक्षद्वारा स्पष्टरूपमा करार भंग भएको भनी घोषणा

भएको भने नपाइएको अवस्था रहेकोमा उक्त पत्राचारहरूको श्रृङ्खलामा होटल काठमाडौंले सन् २९-०४-१९९७ मा क्रसकन्ट्री नेपाल होटल प्रा.लि.लाई थप पत्राचार गर्दै आफूहरू बीच विभिन्न मितिमा भएका पूर्व पत्रहरूको हवाला दिई बादीले २१ जुलाई १९९५ र २२ जुलाई १९९५ का करार एवं पूरक सम्झौता प्रारम्भिक अवस्था देखिनै उल्लंघन गर्दै आएको र आफ्नो उल्लंघन लाई सच्याउने प्रयास नगरी स्वेच्छाचारी एवं एकतर्फी रूपबाट करारका शर्तविपरीत होटल छाडी गएको परिणामस्वरूप करार समाप्त भएको घोषणा गर्दै पत्राचार गरिएको पाइन्छ। उक्त मितिको पत्रलाई अझ सुक्ष्मरूपमा अध्ययन गरी हेर्दा सो पत्रमा करार समाप्त भएको "....Consequently the Contract is terminated" भन्ने उल्लेख गरी पत्रलाई टुङ्ग्याएको देखिन्छ। तर सो पत्रमा करारको समाप्तीपश्चात् उत्पन्न हुने परिणाम तथा बादीले बहन गर्नुपर्ने संभावित दायित्वका सम्बन्धमा भने कुनै उल्लेख गरेको पाइदैन। यदि उल्लिखित २९-०४-१९९७ को पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम बादीले एकपक्षीय रूपबाट करारमा उल्लिखित प्रावधानहरू उल्लंघन गरेको भए प्रतिवादीले करारका विभिन्न दफामा गरिएको व्यवस्थाअनुरूप उल्लंघन गर्ने पक्षले व्यहोर्नु पर्ने सम्भावित दायित्व तथा आफूले दावी गर्ने क्षतिपूर्ति लगायतका विविध उपचारका सम्बन्धमा समेत उल्लेख गर्नुपर्ने हुन जान्छ। तर प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले करार उल्लंघन गरेको भनिएको पक्ष बादी क्रसकन्ट्री नेपाल होटल्स प्रा.लि.उपर कुनै दायित्व देखाएको वा देखाउन सकेको अवस्था नहुँदा बादी प्रतिवादी बीच सम्पन्न भएको २१ जुलाई १९९५ को करार बादीको तर्फबाट समाप्त नभई प्रतिवादीकै तर्फबाट एकपक्षीयरूपमा समाप्त गरिएको अवस्था एवं स्थिति देखिन आउँछ।

३. जहाँसम्म बादीले दावी लिएअनुरूप सुरक्षण धितो बापतको रकम समेत बादीले पाउने होइन भन्ने प्रतिउत्तर पत्र एवं पुनरावेदन जिकीर छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा बादी (Cross Country Nepal Hotels Pvt . Ltd (as Operator) र Hotel Kathmandu Ltd. (as Owner) बीच सन् २१ जुलाई १९९५ मा भएको होटल सञ्चालन करार अध्ययन गर्नुपर्ने हुन जान्छ। उक्त करार हेर्दा करारमा अन्य कुराहरूको अतिरिक्त दफा ८ मा Security Payment

सम्बन्धी प्रावधान उल्लेख भएको पाइन्छ। उक्त प्रावधानअनुरूप Operator ले Owner लाई करारमा हस्ताक्षर भएको मितिबाट दश दिन भित्र तीनलाख अमेरिकी डलर सुरक्षणबापत बुझाउनु पर्ने भन्दै सो रकममा व्याज नलाग्ने तथा सञ्चालन अवधि समाप्त भएपछि फिर्ता हुने भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ। उल्लिखित प्रावधानअनुरूपको रकम बादीले प्रतिवादीलाई बुझाइसकेको भन्ने कुरामा विवाद नरही दुवै पक्षको मुख मिलेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा प्रतिवादीले प्रतिउत्तर फिरोडाको क्रममा प्रतिउत्तरमा होटल छाडी भागी गएको अवस्थामा सम्झौतामा भएको व्यवस्थाले सेक्युरिटी पेमेन्टबापतको रकम समेत प्राप्त नहुने प्रष्ट छ, भनी जिकीर लिएको देखिएतापनि उल्लिखित करारको दफा ८ मा के कुन अवस्थामा सेक्युरिटी पेमेन्टबापतको रकम जफ्त हुने हो भन्ने सम्बन्धमा भने स्पष्टरूपमा उल्लेख भएको पाइदैन। यसरी जुन विषयको सम्बन्धमा (धरौटी रकम जफत) प्रतिउत्तर जिकीर लिएको हो सो विषयलाई करारले स्पष्टरूपमा सम्बोधन नगरेको अवस्थामा केवल एकपक्षीयरूपबाट गरिएको विवादित करारको व्याख्यालाई कानूनसम्मत एवं विवेकसम्मत मान्न सकिने अवस्था देखिदैन।

४. वस्तुतः निश्चित र स्वीकृत शर्तहरू (Agreed Conditions) उल्लेख गरी कुनै करारको लिखतमा करारका पक्षहरूले स्वेच्छापूर्वक दस्तखत गर्दछन् भने सवै पक्षका लागि सो करारनामाले (अन्यथा लेखिएकोमा बाहेक) समान दायित्व र अधिकारको सिर्जना गर्दछ। समग्रमा करारसँग सम्बन्धित व्यवहारमा यही नै सर्वमान्य र सार्वभौम नियम हो। प्रस्तुत मुद्दाको सम्बन्धमा रहेको विवादित सेक्युरिटी पेमेन्टको रकम दुवै पक्षको मञ्जुरी अर्थात करारमा उल्लिखित शर्त अनुरूप नै बादीले प्रतिवादीलाई बुझाएको पाइन्छ। तर उक्त रकम कुनै पक्षद्वारा सम्झौताको उल्लंघन भएमा वा आफ्नो दायित्व पूरा नगरेमा वा कुनै पक्षले सम्झौता रद्द गरेमा वा तोडेमा हुने परिणामस्वरूप त्यसरी राखिएको धरौटी वा जमानत बापतको रकम जफत हुनसक्ने भन्ने स्पष्टरूपको प्रावधान उल्लिखित दावीको २१ जुलाई १९९५ को करारको दफा ८ मा उल्लेख हुन सकेको भने पाइदैन। जुन कुरालाई विवादका पक्षहरूले करार गर्दाकै अवस्थामा स्पष्टरूपमा व्यक्त गर्न सक्ने आधार एवं अवस्था हुँदा हुँदै सो कुरालाई विवादरहित वा स्पष्टरूपमा

व्यक्त गर्दैन् भने त्यस कुरालाई विवाद परेका वखतमा मात्र अव्यक्त रुपमा व्यक्त गरिएको छ, भनी एकपक्षीय रुपमा दावी लिन कानूनसम्मत एवं तर्कसम्मत हुने देखिदैन । प्रस्तुत विवादमा आएको करार गर्दाको अवस्थामा पनि करार भंग भएको अवस्थामा सेक्युरिटी पेमेन्टवापतको रकमको वैधानिक स्थितिको सम्बन्धमा करारमा नै स्पष्टरूपको प्रावधान राख्न करारका दुवै पक्षहरू स्वतन्त्र रहेको अवस्था हुदाहुदै पनि निजहरूले सोसम्बन्धी प्रावधान करारमा प्रष्टसाथ समेटेको अवस्था नदेखिएको हुँदा हाल आएर प्रतिवादीले करार समाप्त भएको घोषणा गर्दैमा वादीले धितोवापत राखेको रकम पनि स्वतः जफत हुन्छ, भन्नु न्यायोचित हुने देखिदैन ।

५. तसर्थ, माथि गरिएको विवेचनाअनुरूप प्रस्तुत मुद्दामा वादी प्रतिवादीबीच सम्पन्न दावीको २१ जुलाई १९९५ को करारको दफा ८ ले सुरक्षणवापत राखेको धितो रकम जफत हुने स्पष्ट व्यवस्था गरेको नदेखिएको तथा होटल काठमाडौंको सन् २९।४।१९९७ को पत्रबाट नै दावीको करार भंग हुन पुगेको अवस्था भएको तथा सो पत्रमा प्रतिवादीले वादी कसकन्ट्री (नेपाल) होटल प्रा.लि. उपर निजले व्यहोर्नुपर्ने कुनै दायित्व देखाएको समेतको अवस्था नभएको आधार एवं कारणबाट वादी दावी अनुरूपको सञ्चालन दस्तूरवापत बुझाएको रकमका सम्बन्धमा दावी नपुग्ने ठहर्नुपर्ने वादीले प्रतिवादीलाई सुरक्षण भुक्तानीवापत भुक्तानी गरेको तीनलाख अमेरिकी डलरको हुने नेपाली रुपैया १,७०,२५,०००/- र सो रकममा कानूनबमोजिम दश प्रतिशत व्याज क्षतिपूर्ति स्वरुप वादीले प्रतिवादीबाट भरिपाउने ठहर्नुपर्ने शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला व्याजको हकमा सम्म मिलेको नठहर्नुपर्ने सो हदसम्म केही उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५८।१।२३ को फैसला मिलेको देखिदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.रणबहादुर बम

इति संवत् २०६६ साल मंसिर १६ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृष्णप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८३४४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०५९ सालको दे.पु.नं. ९००६
फैसला मिति: २०६६।६।१९।२

मुद्दा: सार्वजनिक जग्गाकायम गरिपाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि.चितवन भरतपुर न.पा.
वडा नं. १० वस्ने खडगबहादुर गिरी समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जि.चितवन भरतपुर नगरपालिका
वाड नं. १० कि.नं २९,८३ को काष्ठमील
रेखदेख गर्ने विजयलाल श्रेष्ठ

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या. शम्भुबहादुर खड्का

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.मु.न्या. श्री परमानन्द भ्ना

मा.न्या. श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती

- ऐलानी नेपाल सरकारको हक स्वामित्व भित्रको जग्गालाई प्रचलित नेपाल कानूनका अधीनमा रही नेपाल सरकारमा निहित कार्यपालिकीय अधिकारको प्रयोग गरी सरकारले भूमि वितरण र प्रयोगका सम्बन्धमा सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने र सोलाई कार्यान्वयन गर्ने अधिकारलाई गैरकानूनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग वा यस्तै अन्य निकायका काम कारवाही र निर्णय न्यायिक परीक्षणका परिधिमा पर्ने नै विषय हुन् । तर, यसका लागि कानूनसम्मत प्रक्रियाले साधिकार निकायमा चुनौती दिइएको हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय
श्री शम्भु थापा र श्री वल्लभ वस्नेत

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मलुकी ऐन अ.व. १० नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०५९।५।३० को फैसलाउपर प्रतिवादीहरूका तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ (ग) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ :-

चितवन जिल्ला, भरतपुर न.पा.वार्ड नं ५(क) सर्भे नापीबाट हाल कायम भरतपुर न.पा.वार्ड नं १० पृथ्वीचोक स्थित दक्षिण पश्चिममा पूर्व-पश्चिम राजमार्ग, उत्तर पूर्व दुर्गादेवी श्रेष्ठको सा.कि.नं २८४ हाल कि.नं २९८३ को जग्गाको वीचमा पूर्व-पश्चिम अन्दाजी १५१ मीटर लम्बाई जग्गा पूर्व-पश्चिम राजमार्ग दक्षिणतर्फ सरी खाली रहन आएको सर्वसाधारण जनताले प्रयोग गर्ने चौतारो, पिपलको गाछी बाटो छ । कि.नं २९८३ को जग्गामा काष्ठमील सञ्चालनमा छ । उक्त काष्ठमीलको मोहडा अर्थात् सार्वजनिक ठाउँमा केही व्यक्तिहरूले टहरा छाप्रा बनाएर बस्ने सम्बन्धमा राकेश श्रेष्ठले आईतमान विश्वकर्मासमेत उपर दिएको सार्वजनिक कायम मुद्दा तह-तह फैसला हुँदै मिति २०५२।७।२८ मा सर्वोच्च अदालतबाट समेत फैसला भई सार्वजनिक कायम भएको छ । त्यसपछि म समेतले दिएको निषेधाज्ञा मुद्दामा उक्त सार्वजनिक जग्गामा कुनै प्रकारको निर्माण कार्य नगर्नु भनी पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट २०५४।८।८ मा निषेधाज्ञा परमादेशको आदेश जारी भएको छ । सार्वजनिक कायम भएको उल्लिखित जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गर्न पाउने अधिकार कसैको पनि नभएकोमा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगबाट उक्त जग्गाबाट कि.नं ४७१० को ०-०-१६ पार्वती राईलाई, कि.नं ४७०६, ४७०८ को ०-०-१६ र ०-०-५^{१/४} जग्गा गंगाधर भट्टराईलाई कि.नं. ४७०७ को ०-०-६ बामदेव शर्मालाई, कि.नं ४७०३ को ०-०-६ जग्गा मञ्जू वाग्लेलाई, कि.नं ४७१४ को ०-०-५ जग्गा धनञ्जय खनाललाई, कि.नं ४७०० को ०-०-१०^{१/४} जग्गा गोविन्दराम श्रेष्ठलाई कि.नं ४७१५ को ०-०-४^{१/३} जग्गा नेत्रकुमारी महतलाई, कि.नं ४७०४ को ०-०-४ जग्गा कृष्णप्रसाद सुवेदीलाई कि.नं ४७०९ को ०-०-६ जग्गा पवित्रा ज्ञवालीलाई, कि.नं ४७१६ को ०-०-७ जग्गा देवीप्रसाद घिमिरेलाई, कि.नं ४७०५

को ०-०-७^{३/४} जग्गा सीता तामाङलाई कि.नं.४७१२ को ०-०-३^{३/४} जुक्तिलाल रानाभाटलाई, कि.नं ४७०२ को ०-०-६ जग्गा खडगबहादुर गिरीलाई किताकाट गरी निजहरूका नाममा दर्ता कायम गर्ने गरी २०५५।८।२७ मा निर्णय गरेकाले उक्त निर्णय र सो निर्णयअनुसार अध्यक्षद्वारा सही गरेका २०५५।९।७ तथा २०५५।८।७ लगायतका निर्णयहरू बदरका लागि अ.वं १० नं अनुसार अनुमति लिई प्रस्तुत फिरोद गर्न आएको छु । सार्वजनिक जग्गा र अदालतमा मुद्दा चली विचाराधीन रहेको विषयमा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले निर्णय गरी वितरण गर्न सक्दैन । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ६,७ दफा २ (ख.२) (ख.३), दफा २९,२५ विपरीत आयोगले सार्वजनिक जग्गालाई निजी ठहर गरी प्रतिवादीहरूका नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गरेकाले सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगको मिति २०५५।८।२७ को निर्णय र सोसंग सम्बन्धित अन्य निर्णयहरू बदर गरी विपक्षीहरूको नामको दर्ता समेत बदर गरी उक्त जग्गा सार्वजनिक कायम गरिपाऊँ भन्ने वादीको मिति २०५६।६।१९ को फिरोद पत्र ।

वादी दावी भूठा हो । केन्द्रमा रहेका अधिकार स्थानीय निकाय वा पदाधिकारीलाई प्रत्यायोजन गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था भएको र सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगको गठन, काम, कर्तव्य अधिकारसम्बन्धी कार्यनीति, २०५५ को दफा १ (ख) मा व्यवस्था भएबमोजिम तत्कालीन श्री ५ को सरकार, सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग काठमाडौंले मिति २०५५।४।१२ मा चितवन जिल्लामा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग गठन गरेको छ । आयोगले जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ अनुसार जग्गा नापजाँचसम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार प्रयोग गर्न पाउँछ । सोही कार्यनीतिका आधारमा सुकुम्वासी तथा अव्यवस्थित बसोबास भएकालाई निजहरूले बसोबास गरेका जग्गा बसोबास गर्नेहरूका नाममा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपूजा दिनसक्ने अधिकार सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगलाई प्राप्त भएको र सोहीअनुसार हामीलाई जग्गा दर्ता गरी जग्गा दर्ता धनी प्रमाणपूजा दिएकोले आयोगको निर्णयलाई गैरकानूनी भन्न मिल्दैन । जग्गा दर्ता गर्ने निकाय सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगलाई विपक्षी बनाएको पनि छैन । २०५२।७।२८

मा सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलाले दर्तातर्फको कारवाही अधि बढेको भन्ने आधारमा २०३६ साल देखिको हाम्रो बसोबासलाई कायम राख्ने गरी फैसला पनि भएको छ। हाम्रा नाममा जग्गा दर्ता गर्दा सार्वजनिक सडकभित्र परे नपरेको हेरी सार्वजनिक सूचना समेत प्रकाशित गरी कसैको निजी वा सार्वजनिक नभएपछि हाम्रा नाममा दर्ता भएको हो। नगरपालिकाबाट समेत हाम्रा नाममा दर्ता गर्न सिफारिश भएको छ। हामीले २०३६ सालदेखि घर छाप्ना बनाई भोग बसोबास गर्दै आएको हाम्रै भोगाधिकार भएको सार्वजनिक सडकको नभएको भन्ने आधारमा दावीका जग्गा हाम्रा नाममा दर्ता गर्ने निर्णय भएकोले उक्त निर्णय र हाम्रा नामको दर्ता समेत बदर हुनुपर्ने होइन, हकदैयाविहीन फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीहरू नेत्रकुमारी महत, सीता तामाङ्ग, जुक्तिलाल रानाभाट, बलभद्र रिजाल, खड्गबहादुर गिरी, मञ्जू वाग्ले र कृष्णप्रसाद सुवेदीको मिति २०५६।१।७ को प्रतिउत्तरपत्र।

सरकारको निर्णयानुसार चितवन जिल्ला सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग गठन भै आयोगले मालपोत ऐन, २०३४ ले तोकेको कानूनी आधारबमोजिम मालपोत नियमावली, २०३६ र जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ तथा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग गठन, काम कर्तव्य अधिकारसम्बन्धी कार्यनीति २०५५ का आधारमा हामीले भोग बसोबास गरेको जग्गा हाम्रा नाममा दर्ता गर्ने निर्णय भएको हुँदा उक्त निर्णय अधिकार प्राप्त निकायबाट भएको भन्ने प्रष्ट छ। दावीको जग्गा सार्वजनिक सडकको होइन भन्ने कुरा हाम्रो २०३६ सालदेखिको बसोबासले पनि पुष्टि गर्दछ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा २ (१) को परिभाषाभित्र पर्दैन। सर्वोच्च अदालत समेतबाट २०३६ सालदेखिको हाम्रो बसोबासलाई स्वीकार गरी दर्ता तर्फको कारवाही अधि बढेको भन्ने आधारमा हाम्रो बसोबास उठाउन नपर्ने गरी २०५२।७।२८ मा फैसला भएको छ। सर्वोच्च अदालतबाट हाम्रो भोग स्वामित्वलाई मान्यता दिएको अवस्थामा अ.व. १० नं आकर्षित हुन पनि सक्दैन। यसरी अधिकार प्राप्त निकायबाट कानूनले निर्धारण गरेका सम्पूर्ण कार्यविधि पूरा गरी सार्वजनिक सडक नदेखिएपछि हाम्रो नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गरेको र हामीले जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा समेत प्राप्त गरी

हाम्रो हक स्थापित भै सकेकोले फिराद दावीबाट फुर्सद दिलाई हाम्रो दर्ता कायम राखी पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरू वामदेव शर्मा घिमिरे, पार्वती राई, धनन्जय खनाल, देवीप्रसाद घिमिरे, गोविन्दराम श्रेष्ठ र गंगाधर भट्टराईको मिति २०५६।१।०।५ को प्रतिउत्तरपत्र।

वादिले दावी गरेको जग्गा २०३६ सालदेखि मैले भोग चलन गर्दै आएकी, नगरपालिकाले घर नम्बर समेत दिई धुरी कर समेत तिर्दै आएकी छु। मेरो नाममा दर्ता भैसकेको जग्गामा अ.व. १० नं ले वादीलाई नालेस गर्ने हकदैया पुग्दैन। जग्गा दर्ता गर्ने क्रममा नगरपालिकाले पनि सार्वजनिक सडकलाई असर नपर्ने भनी सिफारिश गरेको छ। सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगलाई सुकुम्वासीका भोगचलनका जग्गा दर्ता गर्ने अधिकार प्राप्त भएको र सोही अधिकार प्रयोग गरी कानूनले निर्धारण गरेका सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी मेरा नाममा कि.नं ४७०९ को जग्गा दर्ता गर्ने निर्णय गरेको हो। निर्णय गर्ने निकायलाई नै प्रतिवादी नबनाएको अवस्थामा निर्णय बदर हुने अवस्था छैन। सर्वोच्च अदालतबाट पनि मेरो बसोबास भोगलाई मान्यता प्रदान गरेको छ। अतः मेरा नामको दर्ता कानूनसम्मत भएकोले बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी पवित्रा ज्ञवालीको २०५६।१।०।७ को प्रतिउत्तरपत्र।

यसमा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगको वैधानिकता र अधिकारक्षेत्रको प्रश्नका सम्बन्धमा निर्णय निरोपण गर्न अधिकारक्षेत्र यस अदालतको नभएको र सरकारले भूमिप्रशासन सम्बन्धी नीति कार्यान्वयन गर्ने प्रयोजनका लागि गठन गरेको आयोग र सो आयोगले गरेको निर्णय समेतलाई बदर गरिमाग्ने अधिकार वादीसँग रहे भएको समेत नदेखिँदा वादी दावी खारेज हुने ठहर्छ भन्ने चितवन जिल्ला अदालतको २०५७।८।१३ को फैसला।

चितवन जिल्ला अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन। दावीको जग्गा सार्वजनिक हो भन्ने कुरा सर्वोच्च अदालतको फैसला समेतबाट प्रष्ट भएको छ। सार्वजनिक सडकको जग्गा दर्ता गर्ने अधिकार सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग वा अन्य निकायलाई प्राप्त छैन। सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गर्ने गरेकोमा अ.व. १० नं बमोजिम अनुमति लिई सार्वजनिक सरोकार भनी फिराद दायर गरेकोमा

अदालत प्रवेश गर्न नपाउने भनी फिराद खारेज गरेको त्रुटिपूर्ण छ। अधिकारविहीन निर्णय बदर गराउन सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा नै नालेस गर्ने कानूनी व्यवस्था छ। सार्वजनिक सडकको जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गर्ने निर्णय बदरका लागि अ.वं १० नं बमोजिम अनुमति लिई मुद्दा दायर गरेकोमा पनि फिराद दावी खारेज हुने ठहराएको चितवन जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्ने वादीले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको २०५८।३।२५ मा दर्ता गराएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट समेत सार्वजनिक कायम भएको नापीमा बाटो जनिएको सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोगको कार्यक्षेत्रभित्र नपर्ने जग्गा निजी रूपमा दर्ता गरेकोले सार्वजनिक सरोकारको विषय भनी मुद्दा गर्न अनुमति माग गरेकोमा अ.वं. १० नं बमोजिम मुद्दा गर्न अदालत स्वयंले अनुमति दिएको देखिएको र सार्वजनिक हितको प्रतिकूल कार्य गर्ने अधिकार कुनै निकायलाई पनि नरहेको हुँदा दावीबमोजिम इन्साफमा प्रवेश नगरी दावी नै खारेज गर्ने गरेको शुरुको निर्णय फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफल निमित्त विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट २०५८।८।४ मा भएको आदेश।

यसमा वादी दावीको जग्गा सार्वजनिक देखिई मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ ले व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गर्न प्रतिबन्ध लगाएको र सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोगलाई पनि उक्त जग्गा विपक्षीहरूका नाममा दर्ता गर्ने अधिकार नभएकोले चितवन जिल्ला अदालतको २०५७।८।१३ को फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी हुने र वादी दावीको जग्गा प्रतिवादीहरूलाई वितरण गर्ने सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोगको मिति २०५५।८।२७ समेतका अन्य निर्णयहरू अधिकारक्षेत्रविहीन हुँदा सो निर्णयहरू स्वतः निष्क्रिय अवस्थामा रहेकोले त्यस्तो निष्क्रिय निर्णयहरूबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूका नाममा दर्ता भएको सा.कि.नं.२८४ हाल कि.नं २९८३को दर्ता बदर भै राजमार्गको सार्वजनिक जग्गा हुँदा वादी दावी बमोजिमको सो जग्गा सार्वजनिक कायम हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०५९।५।३० को फैसला।

पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलामा चित्त बुभेन। साविक कि.नं २८४ हाल कि.नं २९८३ को जग्गाको हकदार वादी स्वयं हुन्। विवादित सार्वजनिक जग्गामा के कस्तो सार्वजनिक हक हित निहित रहेको हो, वादीले खुलाउन सकेको नहुँदा अ.वं १० नं को सुविधा प्राप्त हुन सक्दैन। सार्वजनिक जग्गा भन्ने अनि निजी जग्गाका सम्बन्धमा प्रयुक्त हुने ज.मि.को १८ नं ज.प.को १७ नं को आधार उल्लेख गरेको कानूनी त्रुटिपूर्ण छ। वादी दावीका जग्गा सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोगको निर्णयले हाम्रो नाममा दर्ता भएका हुन्। सो निर्णय गर्ने निकायलाई प्रतिवादी नै बनाएको छैन। सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोगको निर्णयउपर कहाँ फिराद लाग्ने हो कतै उल्लेख छैन। अधिकारक्षेत्रको बारेमा पुनरावेदन अदालतको फैसला मौन छ। सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट २०५२।७।२८ मा फैसला हुँदा हाम्रो बसोबास (भोग) र दर्तातर्फको कारवाही समेतलाई मान्यता प्रदान गरेकोमा सोतर्फ ध्यान नै नदिई सार्वजनिक कायम हुने भन्ने बोली मात्र निर्णयाधार बनाएकोले फैसलाको अवमूल्यन भएको छ। विवादित जग्गामा हामी २०३६ सालदेखि नै बसोबास गरिराएको कुरा घर धुरी कर तिरेबाट र सर्वोच्च अदालतको फैसलाबाट पनि प्रमाणित हुन्छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २ (ख.३) ले गरेको सार्वजनिक सडकको परिभाषाभित्र वादी दावीको जग्गा पर्दैन। यसरी सरकारबाट गठित अधिकार प्राप्त निकायले कानूनले तोकेको सम्पूर्ण कार्यविधि पूरा गरी कानूनबमोजिम गरेको निर्णय बदर गरी माग्ने हकाधिकार वादीलाई प्राप्त नभएकोमा इन्साफमा प्रवेश गरी वादी दावीबमोजिम निर्णय र दर्ता बदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी गरी वादी दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको तर्फबाट यस अदालतमा २०५९।११।२० मा दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. ९००७ को मुद्दामा आज यसै इजलासबाट विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले उक्त मुद्दाबाट अन्तरप्रभावी प्रस्तुत मुद्दामा समेत विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६३।१०।५ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी

इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितका सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरूको अध्ययन गरियो । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा र श्री वल्लभ वस्नेतले फिराद दावीमा उल्लिखित जग्गा नगरपालिकाको अधिकारक्षेत्रभित्रका सार्वजनिक जग्गाहरू हुन् । नगरपालिकाले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगलाई सिफारिश स्वीकृति दिएपछि सो आयोगको निर्णयानुसार विवादका जग्गाहरू यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले प्राप्त गरेका हुन् । यसरी नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेका जग्गा कार्यपालकीय अधिकार प्रयोग गरी आयोगले निर्णय गरी पुनरावेदकहरूलाई वितरण गरेको निर्णय बदर गर्ने अधिकारक्षेत्र कुनै कानूनले पनि जिल्ला अदालतलाई प्रदान गरेको नदेखिँदा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगको निर्णय बदर गरी सोअनुसार भएको दर्ता बदर गरी दावीका जग्गा सार्वजनिक कायम गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला कानूनसम्मत नहुँदा उल्टी गरी फिराद दावी खारेज गर्ने ठहराएको शुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीको बहस समेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

तत्सम्बन्धमा हेर्दा सार्वजनिक सरोकारनिहीत रहेको जग्गा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगबाट प्रतिवादीहरूले प्राप्त गरेको जग्गा कानूनविपरीत हुँदा उक्त आयोगको मिति २०५१।८।२७ समेतका निर्णयहरू बदर गरी प्रतिवादीहरूले प्राप्त गरेका जग्गाहरू सार्वजनिक कायम गरिपाऊँ भन्ने फिराद दावीमा प्रतिवादीहरू इन्कार रही नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेका नगर क्षेत्रभित्रका सार्वजनिक जग्गा नगरपालिकाको सिफारिशबमोजिम हामी सुकुम्वासी प्रतिवादीहरूलाई सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले वितरण गरी धनीपूजा समेत प्राप्त गरेको हुँदा सार्वजनिक जग्गा कायम हुने होइन । आयोगको निर्णयको वैधानिकता जाँच्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई नहुँदा वादी दावी खारेज गरी पाऊँ भनी प्रतिउत्तर जिकीर

लिएको प्रस्तुत मुद्दामा शुरु चितवन जिल्ला अदालतले सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले गरेको निर्णय जाँच गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई कुन कानूनले प्रदान गरेको छ । वादी दावीमा खुलाउन नसकेको हुँदा फिरादपत्र नै खारेज हुने ठहराएको शुरु फैसलालाई उल्टी गर्दै पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले प्रतिवादीहरूको नाउमा दर्ता भएका जग्गाको दर्ता बदर भै सार्वजनिक कायम हुने ठहराएको फैसलामा चित्त नवृत्ती यी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन यस अदालतमा पर्ने आएको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले सार्वजनिक ऐलानी जग्गामध्येबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई विभिन्न कित्ता जग्गा वितरण गरी दर्ता गरिदिने निर्णयलाई चुनौती दिई सो जग्गा सार्वजनिक कायम गरी पाउन फिराद माग दावी पाइयो । दावीका जग्गाहरू यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाममा हाल दर्ता रहेकोमा विवाद देखिएन । ऐलानी जग्गा नेपाल सरकारको हक स्वामित्व भित्रको जग्गा भएकोले नेपाल सरकारले आफ्नो स्वामित्वको जग्गालाई प्रचलित नेपाल कानूनका अधीनमा रही प्रयोग गर्नसक्ने नै देखिन्छ । यसरी नेपाल सरकारमा निहीत कार्यपालकीय अधिकारको प्रयोग गरी सरकारले भूमि वितरण र प्रयोगका सम्बन्धमा सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने र सोलाई कार्यान्वयन गर्ने अधिकारलाई गैरकानूनी मान्न मिल्दैन । यसै उद्देश्यको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग गठन गरेको पाइन्छ ।

३. अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थित बनाउन सार्वजनिक पर्ति ऐलानी जग्गालाई भोगचलन गरिआएका व्यक्तिहरूका नाउमा भोगचलनको आधारमा दर्ता गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गरी नेपाल सरकारले गठन गरेको सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगले २०५१।८।२७ मा विवादित ऐलानी जग्गा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाउमा दर्ता गरिदिने निर्णय गरेको पाइयो । सो निर्णयका आधारमा वादी दावीका जग्गाहरू यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाउमा दर्ता हुन आएको देखियो । सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोग वा यस्तै अन्य निकायका काम कारवाही र निर्णय न्यायिक परीक्षणका परिधिमा पर्ने नै विषय

हुन । तर, यसका लागि कानूनसम्मत प्रक्रियाले साधिकार निकायमा चुनौती दिइएको हुनु पर्दछ ।

४. वादी दावी मुलुकी ऐन अ.व. १० नं. को कानूनी व्यवस्थालाई अंगाली परेको देखिन्छ । सो नम्बरले नेपाल सरकारको वा सार्वजनिक हित वा सरोकार निहीत रहेको मुद्दा अदालतको अनुमति लिई सर्वसाधारण जो सुकैले पनि वादी भई चलाउन पाउने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यो कानूनी व्यवस्थाले नेपाल सरकारको वा सार्वजनिक हित वा सरोकारनिहीत रहेको जग्गा कुनै पनि व्यक्ति विशेषले व्यक्तिगत हक स्वामित्वको जग्गा भनी दर्ता गराएको अवस्थामा जो सुकैले पनि अदालतबाट अनुमति प्राप्त गरी मुद्दा दायर गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको नै मान्नुपर्ने हुन्छ । तर, प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले विवादित जग्गा अतिक्रमण गरेको वा गैरकानूनी रूपमा कब्जा नगरेको भै नेपाल सरकार स्वयमले आफ्नो स्वामित्वको जग्गा कार्यपालिकीय अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारबाटै गठित सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगको निर्णयबाट प्रतिवादीहरूको नाममा दर्ता भएको पाइन्छ । यो निर्णय गैरकानूनी भन्नलाई सो निर्णय गर्ने कार्यपालिकीय अधिकार प्रयोग गरी गठित यस विशेष प्रकृतिको आयोगलाई वादीले प्रतिवादी बनाउन समेत सकेको देखिदैन । आयोगको निर्णयका विषयमा नबोली अन्य प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्न मिल्दैन । कारण प्रतिवादीले स्वयम सो जग्गा कब्जा गरेको नभई आयोगको निर्णय समेतले प्रतिवादीहरूका नाममा जग्गा दर्ता भएको हो ।

५. फिरादपत्रमा वादीले सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगको वैधानिकता र अधिकारक्षेत्र सम्बन्धमा प्रश्न उठाएको र सो आयोगले सरकारी सार्वजनिक जग्गा जो सुकैलाई दर्ता गर्न पाउने होइन भनी दावी लिएको भएतापनि नेपाल सरकारद्वारा गठित आयोगको वैधानिकता जाँच गर्ने र उसको क्षेत्राधिकारको परीक्षण गर्ने अधिकार शुरु जिल्ला अदालतलाई कुन कानूनले प्रदान गरेको हो सो कुरा खुलाउन वादीले आफ्नो दावीमा सकेको देखिएन ।

६. यस अदालतबाट मिति २०५२।७।२८ गते भएको फैसलाले वादी दावीको जग्गालाई नेपाल

सरकारको स्वामित्वको भनी सार्वजनिक कायम गरेको देखिन्छ । सो सार्वजनिक कायम भएको जग्गा नै सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगको मिति २०५२।८।२७ को निर्णयले यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले प्राप्त गरेको पाइन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको नाममा विवादको जग्गा दर्ता गरिदिन सुकुम्वासी समस्या समाधान आयोगलाई नगरपालिकाले सिफारिश समेत गरेको अवस्थामा सो काम कारवाही निर्णयलाई विधिवत् ढंगले साधिकार निकायमा चुनौती नदिएवाट अन्यथा हो भन्न मिल्नेन ।

७. तसर्थ उपरोक्त आधार र कारणबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाउमा दर्ता भएको साविक कि.नं २८४ हाल कि.नं २९८३ को दर्ता बदर गरी सो जग्गा सार्वजनिक कायम हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०५२।५।३० गतेको फैसला कानूनसम्मत नदेखिँदा उल्टी भै फिराद दावी नै खारेज गर्ने ठहराएको शुरु चितवन जिल्ला अदालतको मिति २०५७।८।१३ गतेको फैसला सदर हुने ठहर्छ । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी भई शुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने र फिराद दावी नै खारेज हुने ठहर्नेको शुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लिखित व्यहोरा कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी शुरुमा लेखी पठाई दिनु १

वादी दावी खारेज हुने ठहरेकोले वादीलाई सजाय गर्नुपर्छ कि भन्नलाई फिराद गर्दा कोटफी राखी फिराद दायर गरेको देखिँदा केही गरी रहनु परेन २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ३

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.खिलराज रेग्मी

इति संवत् २०६६ साल असोज १९ गते रोज २ शुभम इजलास अधिकृत: परशुराम भट्टराई

निर्णय नं. ८३४५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
सम्बत २०६४ सालको रिट नं. ०६४-wo-०८६४
आदेश मिति: २०६६।३।२२।२
विषय : परमादेश समेत ।

निवेदक: कैलाली जिल्ला धनगढी नगरपालिका वार्ड
नं. २ घर भै कारागार कार्यालय, काठमाडौं
अन्तर्गत भद्रवन्दी गृहमा थुनामा रहेका किशोर
भन्ने रामबहादुर हमाल

विरुद्ध

विपक्षी: कारागार व्यवस्थापन विभाग समेत

- अदालत आफूले आदेश गरी पुर्पक्षका लागि अन्य कारागारमा पठाउने तर आफ्नै आदेशले थुनामा रहेको थुनालाई पेसीको जानकारी नदिने यो कार्य Fair Trial को मान्य सिद्धान्त विपरीत हुने ।

(प्रकरण नं.५)

- फौजदारी अपराधको आरोप लागेको व्यक्तिलाई निजको विरुद्ध भएको प्रत्येक कानूनी कारवाहीको जानकारी पाउने हक हुने ।
- फौजदारी अपराधमा अभियोग लागेको व्यक्तिलाई उसले आफूले रोजेको कानून व्यवसायीको साथ प्रत्येक पेसीमा अदालतमा उपस्थित भई वा उपस्थित गराई आफ्नो विरुद्ध सम्पूर्ण अदालती कारवाही आफ्नै रोहवरमा भएको हेर्न पाउने अधिकार प्रत्येक Accused को मौलिक हक हो ।

(प्रकरण नं.८)

- स्वच्छ सुनुवाईको लागि देहायको कुराहरू आवश्यक पर्दछ:

- मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा अदालत कानूनद्वारा गठित हुनुपर्छ ।
- मुद्दा हेर्ने अधिकारी Competent, Independent र Impartial हुनुपर्छ ।
- अभियोग लागेको अभियोगको बारेमा

उसले बुझ्ने भाषामा तुरुन्त जानकारी गराउनुपर्दछ ।

- अभियुक्तलाई लागेको अभियोगको बारेमा उसले प्रतिरक्षालाई तयारीको लागि थुनामा रहेको अभियुक्तलाई पर्याप्त सहूलियत र समय प्रदान गरिदिनुपर्दछ ।
- अभियोग लागेको व्यक्तिले लागेको अभियोगको बारेमा आफूले चाहेमा आफूले रोजेको कानून व्यवसायीबाट प्रतिरक्षा गराउन पाउनुपर्दछ, तर त्यस्तो अभियुक्तले आर्थिक कमजोरीका कारण आफै कानून व्यवसायी राख्न सक्दैन भने राज्यले निःशुल्क कानून व्यवसायी उपलब्ध गराइदिनुपर्छ ।
- अभियोग लागेको व्यक्तिले मुद्दाको कारवाहीमा आफै उपस्थित भै आफ्नो साक्षी प्रमाण अदालतसमक्ष प्रस्तुत गर्न पाउनुपर्छ र आफ्नो साक्षी बकाउन र आफ्नो विरुद्धका साक्षीको जीरह गर्न पाउने मौका पाउनुपर्दछ ।
- अभियुक्त भाषा नबुझ्ने भए उसलाई भाषा बुझ्ने दोभाषे (Interpreter) उपलब्ध गराई दिनुपर्छ ।

(प्रकरण नं.९)

- थुनामा रहेको व्यक्तिले मुद्दामा पुर्पक्षका सिलसिलामा अदालती कारवाही हुने दिन वा मुद्दा पेसी भएको जानकारी पाउनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वैतनिक अधिवक्ता श्री शान्ता सेढाई

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरणकुमार पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(५), (८), (९)
- मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १, २, १०

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदकको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ :-

म निवेदकलाई २०६३।२।१५ मा पक्राउ गरी प्रतिवादी बनाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसूरमा सोही महलको २ नं. बमोजिम सजाय गरी १० नं. बमोजिम आधा अंश सर्वस्व गरिपाऊँ भनी २०६३।३।६ गते सरकारी वकील कार्यालय, नुवाकोटले नुवाकोट जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र दायर गर्दा पुर्पक्षका लागि अ.व. ११८(२) नं. बमोजिम थुनामा राख्न कारागार शाखा नुवाकोट पठाईदिने गरी आदेश भएबमोजिम २०६३।६।४ देखि २०६४ साल मंसिरसम्म नुवाकोट कारागारमा राखियो । सो कारागारमा हुँदासम्म पेशीको सूचना प्राप्त भईरहेको थियो । विपक्षी कारागार कार्यालयले मलाई कुनै जानकारी नदिई काठमाडौँ भद्रवन्दी गृहमा चलान गर्‍यो, हालसम्म म सोही कारागारमा छु र मुद्दा पनि विचाराधीन अवस्थामा छ । मलाई पेशीको जानकारी छैन । मलाई थाहा जानकारी नदिई उक्त मुद्दा २०६४।१।३ मा पेशीमा चढेछ । सो अगाडि मेरो उपस्थिति र प्रतिनिधित्व विना नै अनेक प्रमाणहरू बुझ्ने र जाँच गर्ने आदेश भएछ । सो आदेशबमोजिम मौकामा बुझिएका मानिसहरूलाई भिकाई बकपत्र गर्नका लागि २०६४।१।२६ को तारेख तोकिएछ । सो वारे मलाई कुनै जानकारी नदिई मैले सोधपुछ र प्रमाण परीक्षणमा सहभागी हुन पाउने न्यायको आधारभूत, सारवान तथा कार्यविधिगत अधिकारमा अतिक्रमण गरी विपक्षी नुवाकोट जिल्ला अदालतले २०६४।१।२६ का दिन बकपत्र गराउने काम सम्पन्न गरेछ ।

उल्लिखित अभियोग दावी भएको मुद्दामा मउपरको अभियोग प्रमाणित भइसकेको छैन र म पुर्पक्षको अवस्थामा नै छु । यस्तो अवस्थामा मलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(५), (८), (९) अ.व. ६ नं., कारागार ऐन, २०१९ को दफा १५, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा १४(३) ले निर्दोष मानी व्यवहार गरिने, विरुद्धमा गरिएका कारवाहीको

जानकारी पाउने, स्वच्छ सुनुवाई गरिने, आफू विरुद्धका साक्षीको परीक्षण गराउने, जिरह गर्न पाउने लगायतका न्यूनतम अधिकार र ग्यारेन्टी प्रदान गरेको छ । नुवाकोट जिल्ला अदालतले ती प्रावधानको विपरीत मउपर लगाइएको अभियोगको साक्षी परीक्षणको काम मेरो अनुपस्थितिमा गरेको र त्यस्तो कार्य बदर गराई पाउन अन्य वैकल्पिक उपचारको बाटो नहुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ । साथै मुद्दाको बाँकी कारवाही पनि मलाई जानकारी नदिई जिरह गर्ने मौका प्रदान नगरी सम्पन्न गर्ने संभावना भएकोले त्यस्तो अवसरबाट बन्चित नगर्नु भनी नुवाकोट जिल्ला अदालतका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ । साथै मुद्दा सुनुवाई हुँदा अदालतमा उपस्थित गराउनु र स्थानान्तरण नगर्नु भन्ने कारागार शाखा भद्रवन्दी गृहका नाममा परमादेश जारी गरिपाऊँ । मानव अधिकारको संरक्षणको जिम्मेवारी पाएको विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले मेरो मानव अधिकार हननका विषयमा अनुगमन निरीक्षण नगरेकाले अनुगमन निरीक्षण गरी मानव अधिकारको संरक्षण गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदकको मिति २०६४।१।२९ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी कारागार शाखा तथा कारागार व्यवस्थापन विभागलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाईदिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु । विपक्षी मध्येका नुवाकोट जिल्ला अदालत, गृह मन्त्रालय र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले गरे विराएको निवेदन लेखबाट नदेखिँदा निजहरूका नाममा सूचना जारी गरिरहन परेन भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६४।१।२४ मा भएको आदेश ।

न्यायिक तथा अर्धन्यायिक निकायबाट थुनामा राख्न पठाएका कैदी तथा बन्दीहरूलाई सम्बन्धित न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायले तोकेको कारागार बाहेक अन्यत्र सामान्यतया स्थानान्तरण गरिँदैन । थुनुवाले नै पायक पर्ने गरी निवेदन माग गरेमा,

उपचार गराउनु पर्ने अवस्था भएमा, शान्ति सुरक्षाको दृष्टिकोणले स्थानान्तरण नगरी नहुने भएमा कारागार प्रमुख र प्र. जि.अ को सिफारिशमा यस विभागबाट स्थानान्तरण गर्नका लागि स्वीकृति दिइन्छ। अदालतले उपस्थित हुन जनाउ दिएमा उपस्थित गराइने गरिन्छ। निवेदन माग दावी तथ्यमा आधारित नभएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने कारागार व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ।

निवेदक किशोर भन्ने रामबहादुर हमाललाई नुवाकोट जिल्ला अदालतको २०६३।३।६ को आदेश र मिति २०६३।३।७ को च.नं. १०१४ को पत्रका आधारमा यस कारागारमा थुनामा राखिएकोमा निजको मस्तिस्कसम्बन्धी रोगको उपचार गर्न काठमाडौं लानुपर्ने भन्ने डाक्टरको रीफर र सिफारिशका आधारमा नुवाकोट जिल्ला अदालतको स्वीकृति लिई कारागार व्यवस्थापन विभागको आदेशले २०६४।८।२६ मा काठमाडौं स्थानान्तरण गरी पठाइएको हो। प्रमाण बुझ्ने क्रममा भएका काम कारवाही यस कार्यालयको अधिकारक्षेत्र भित्रको नभएको हुँदा तथ्यहीन निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कारागार कार्यालय नुवाकोटको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो। निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान बैतनिक अधिवक्ता श्री शान्ता सेठाईले निवेदकलाई आफू विरुद्ध परेको जबरजस्ती करणी मुद्दामा साक्षी परीक्षण गर्न, आफू विरुद्ध भइरहेको कारवाही बारे जानकारी पाउने लगायतका पुर्षका सिलसिलामा प्राप्त हुने हकहरू संविधान तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी दस्तावेजहरूले प्रदान गरेको कुरामा विवाद हुन सक्दैन। निवेदकलाई उल्लिखित हकबाट बञ्चित गरी विना जानकारी निवेदकको अनुपस्थितिमा साक्षी वकपत्र गराएको कार्यले मान्यता पाउन नसक्ने हुँदा त्यस्तो कार्य बदर गर्नका लागि उत्प्रेषणको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो। विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरणकुमार पौडेलले आवश्यक कानूनी प्रक्रिया गरी काठमाडौं स्थानान्तरण गरिएको हो। निवेदकले प्रमाण परीक्षणको विषयलाई लिएर रिट जारी गरी पाउन मात्र गरेकोमा उक्त मुद्दा नै फैसला भैसकेको छ। सो फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न पाउने नै हुँदा रिट जारी

हुन नसक्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

उपरोक्त बहस जिकीर समेतलाई दृष्टिगत गरी निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकले आफूउपर नुवाकोट जिल्ला अदालतमा दायर भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा आफूलाई थाहा जानकारी नै नदिई आफ्नो अनुपस्थितिमा मिति २०६४।९।२६ मा साक्षीहरूको वकपत्र गराउने कार्य गरेको र उक्त कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(५), (८), (९) तथा नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध १९६६ को धारा १४(३) विपरीत भएकोले उक्त कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ र आफूलाई जानकारी नै नदिई स्थानान्तरण गरेको हुँदा स्थानान्तरण गर्ने कार्यलाई रोक लगाई पाउँ भनी निवेदनमा मूलरूपमा निवेदन दावी लिएको देखिन्छ। विपक्षीहरूले अदालतले उपस्थित गराउन जानकारी दिएमा उपस्थित गराउने गरेको र निवेदकको स्वास्थ्य स्थिति विग्रंदै गएकोले उपचारका लागि डाक्टरको रीफरमा आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी अदालतको सहमतिले स्थानान्तरण गरिएको हुँदा रिट जारी हुने होइन भन्ने लिखित जवाफ फिराएको पाइन्छ।

३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(५) मा कुनै अभियोग लगाइएको व्यक्तिलाई निजले गरेको कसूर प्रमाणित नहुँदासम्म कसूरदार मानिने छैन भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यस्तै धारा २४(८) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई निज विरुद्ध गरिएको कारवाहीको जानकारी पाउने हक हुनेछ भन्ने र धारा २४(९) मा कुनै पनि व्यक्तिलाई सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाईको हक हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। उल्लिखित संवैधानिक (मौलिक) हक नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध १९६६ मा भएका हकको सापेक्षतामा प्रत्याभूत गरेको देखिन आउँछ। ती हकहरूलाई मुद्दामा अनुसन्धान तहकीकात गर्ने वा मुद्दा हेर्ने निकाय तथा अधिकारीले पालना गर्नुपर्छ भन्ने कुरामा विमती राख्नुपर्ने कुनै ठाउँ छैन।

४. निवेदकलाई जबरजस्ती करणी मुद्दामा मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १

नं. कसूरमा सोही २ नं. बमोजिम सजाय गरी १० नं. बमोजिम आधा अंश पीडितलाई दिलाई पाउन नुवाकोट जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र दायर भै नुवाकोट जिल्ला अदालतको मिति २०६३।६।४ को आदेशले पुर्पक्षका लागि थुनामा राखेको भन्ने देखिएको छ। निजलाई मस्तिस्क सम्बन्धी रोग लागेका कारण औषधि उपचारका लागि डाक्टरको सल्लाहबमोजिम नुवाकोट जिल्ला अदालतको स्वीकृति लिई कारागार व्यवस्थापन विभागको आदेशअनुसार २०६४।८।२६ मा काठमाडौं स्थानान्तरण भएको भन्ने लिखित जवाफबाट देखिन्छ। लिखित जवाफलाई यस अदालतले प्रमाणमा लिनै पर्थ्यो। निवेदककै आवश्यकताको आधारमा सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी कारागार स्थानान्तरण गरेको भन्ने देखिएकोले सो कार्यलाई Malafide intention चाहि भन्न मिलेन।

५. फौजदारी मुद्दामा अभियुक्त अदालतको आदेशले थुनामा रहन्छ। अदालत आफूले आदेश गरी पुर्पक्षका लागि अन्य कारागारमा पठाउने तर आफ्नै आदेशले थुनामा रहेको थुनुवालाई पेसीको जानकारी नदिने यो कार्य Fair Trial को मान्य सिद्धान्त विपरीत हो। यस्तो कार्य ICCPR को धारा १४ र हाम्रो संविधानको धारा २४ समेत विपरीत हो। यस्तो Trial Fair Trial विपरीतको Trial हो र यस्तो Trial को कुनै मान्यता हुँदैन।

६. हाम्रो संविधानले फौजदारी अपराधको अभियोग लागेको अभियुक्तलाई केही महत्त्वपूर्ण हकहरू प्रदान गरेको छ। ती हकलाई मौलिक हक भनिएको छ। वास्तवमा फौजदारी न्याय सम्बन्धी यी मौलिक हक मानव अधिकार हुन्। यी हकहरू प्राकृतिक हकबाट प्राप्त हक मानिन्छन्। संविधानको धारा २४ मा न्यायसम्बन्धी हकको व्यवस्था भएको छ। उक्त धारामा भएको न्यायसम्बन्धी हक नेपाली नागरिक वा विदेशी नागरिक भनी भेदभाव नगरी सबैलाई प्राप्त हुने हक हो। धारा २४ मा न्यायसँग सम्बन्धित विभिन्न १० प्रकारका मौलिक हकको व्यवस्था भएपनि यस विषयसँग उक्त धारा २४ को उपधारा (२), (५), (८) र (९) सम्बन्धित देखिन्छन्।

७. धारा २४(२) प्रस्तुत निवेदनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भए पनि उपधारा (५), (८) र (९) पनि हेर्नु आवश्यक हुन्छ। उपधारा (२) फौजदारी

न्यायको मान्य सिद्धान्त हो। फौजदारी मुद्दामा कसूर प्रमाणीत गर्ने भार वादी पक्षमा रहन्छ। फौजदारी अपराधमा १० जना अपराधी छुट्टुन् तर १ जना पनि निरअपराधिले सजाय नपाओस् भन्ने सिद्धान्तबाट निर्देशित हुन्छ। फौजदारी अपराध लागेको व्यक्तिलाई आफ्नो विरुद्ध आफै साक्षी हुन कर लाग्दैन। फौजदारी अभियोग लागेको व्यक्तिलाई आफ्नो विरुद्ध आफै साक्षी हुन कर नलाग्ने हुँदा केही नबोली चुप लागी बस्ने अधिकार प्राप्त हुन्छ। लागेको अभियोग शंकारहित तवरबाट प्रमाणीत गर्ने भार वादीमा रहन्छ। अभियोग लाग्दैमा अपराधी मानिँदैन। अनुसन्धानको अवस्थामा Suspect मानिन्छ। तर अभियोग लाग्नासाथ अभियुक्तको हैसियत Suspect बाट Accused मा परिणत हुन्छ। फौजदारी अपराधमा अभियोग लागेको व्यक्तिको हैसियत परिवर्तन हुने वाहेक अदालतले दोषी ठहर नगरेसम्म अभियोग लागे पनि निर्दोष मानिन्छ।

८. फौजदारी अपराधको आरोप लागेको व्यक्तिलाई निजको विरुद्ध भएको प्रत्येक कानूनी कारवाहीको जानकारी पाउने हक हुन्छ। त्यस्तो जानकारी कानूनले तोकेको शुल्क वाहेक अन्य शुल्क नलिई निशुल्क उपलब्ध गराउनुपर्नेछ। फौजदारी अपराधको आरोप लागेको व्यक्तिलाई प्रहरीले पक्राउ गर्नासाथ उसले रोजेको कानून व्यवसायीलाई सल्लाह लिन पाउने हक प्राप्त हुन्छ। त्यस्तो अभियोग लागेको व्यक्तिलाई स्वच्छ सुनुवाईको हक प्राप्त हुन्छ। फौजदारी अपराधमा अभियोग लागेको व्यक्तिलाई उसले आफूले रोजेको कानून व्यवसायीको साथ प्रत्येक पेसीमा अदालतमा उपस्थित भई वा उपस्थित गराई आफ्नो विरुद्ध सम्पूर्ण अदालती कारवाही आफ्नै रोहवरमा भएको हेर्न पाउने अधिकार प्रत्येक Accused को मौलिक हक हो।

९. संविधानको धारा २४(९) मा कुनै व्यक्तिलाई सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाईको हक हुन्छ भन्ने व्यवस्था भएको छ। स्वच्छ सुनुवाई भन्नाले केलाई जनाउँछ, त्यसको विवेचना हुन आवश्यक देखियो। स्वच्छ सुनुवाईको लागि देहायको कुराहरू आवश्यक पर्दछ:

- क) मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा अदालत कानूनद्वारा गठित हुनुपर्छ।
- ख) मुद्दा हेर्ने अधिकारी Competent, Independent र Impartial हुनुपर्छ।

- ग) अभियोग लागेको अभियोगको बारेमा उसले बुझ्ने भाषामा तुरुन्त जानकारी गराउनुपर्दछ ।
- घ) अभियुक्तलाई लागेको अभियोगको बारेमा उसले प्रतिरक्षालाई तयारीको लागि थुनामा रहेको अभियुक्तलाई पर्याप्त सहूलियत र समय प्रदान गरिदिनुपर्दछ ।
- ङ) अभियोग लागेको व्यक्तिले लागेको अभियोगको बारेमा आफूले चाहेमा आफूले रोजेको कानून व्यवसायीबाट प्रतिरक्षा गराउन पाउनुपर्दछ, तर त्यस्तो अभियुक्तले आर्थिक कमजोरीका कारण आफै कानून व्यवसायी राख्न सक्दैन भने राज्यले निःशुल्क कानून व्यवसायी उपलब्ध गराइदिनुपर्दछ ।
- च) अभियोग लागेको व्यक्तिले मुद्दाको कार्वाहीमा आफै उपस्थित भै आफ्नो साक्षी प्रमाण अदालतसमक्ष प्रस्तुत गर्न पाउनुपर्दछ र आफ्नो साक्षी बकाउन र आफ्नो विरुद्धका साक्षीको जीरह गर्न पाउने मौका पाउनुपर्दछ ।
- छ) अभियुक्त भाषा नबुझ्ने भए उसलाई भाषा बुझ्ने दोभाषे (Interpreter) उपलब्ध गराई दिनुपर्दछ ।
१०. संविधानको धारा २४(९) मा भएको स्वच्छ सुनुवाईको हक भनेको यिनै हुन् । राज्यले कुनै व्यक्तिलाई फौजदारी अपराध गरेको भनि अभियोग लगाएकोमा अभियोग लागेको व्यक्तिलाई आफ्नो पक्ष वा विपक्षमा चूप लागी बस्ने हक प्राप्त हुन्छ र अभियोग लागेको व्यक्तिलाई दोषी हो वा होइन भनी ठहर गर्न सुनुवाईको सिलसिलामा उपरोक्त हक प्राप्त हुन्छ । यिनै हकको समग्रता नै स्वच्छ सुनुवाई हो । नेपालले अनुमोदन गरेको International Covenant on Civil and Political Rights 1966 को धारा १४(३) को खण्ड (a) देखि (g) सम्म Fair Trial का लागि राज्यले व्यवस्था गर्नुपर्ने न्यूनतम Guarantee को व्यवस्था छ, जुन यसप्रकार छ:
- क) आफू विरुद्धको अभियोगको प्रकृति तथा कारणको आफूले बुझ्ने भाषामा तुरुन्त एवं विस्तारपूर्वक जानकारी पाउने,
- ख) आफ्नो प्रतिरक्षा तयार गर्नका लागि पर्याप्त समय तथा सुविधा पाउने र आफूले रोजेको वकीलसँग कुराकानी गर्न पाउने,
- ग) अनुचित विलम्ब विना सुनुवाई गरी पाउने,
- घ) आफ्नो उपस्थितिमा सुनुवाई हुने, तथा आफू स्वयंले वा आफूले रोजेको कानूनी सहायतामार्फत् प्रतिरक्षा गर्ने, कानूनी सहायता नभएको अवस्थामा यस अधिकारको जानकारी पाउने, न्यायको हितमा निजलाई कानूनी सहायता आवश्यक भएको अवस्थामा र निजसँग सोको लागि भुक्तानी गर्न पर्याप्त साधन नभएको खण्डमा कुनै त्यस्तो मुद्दामा निजबाट कुनै भुक्तानी नहुँदा पनि कानूनी सहायता पाउने,
- ङ) आफू विरुद्धका साक्षीहरू परीक्षण गर्ने वा परीक्षण गरिपाउने, र आफू विरुद्धका साक्षीहरूकै जस्तो समान अवस्थाहरूमा आफ्नो तर्फका साक्षीहरूको हाजिरी तथा परीक्षण प्राप्त गर्ने,
- च) आफूले अदालतमा प्रयोग गरिने भाषा बुझ्न वा बोल्न नसक्ने भएमा दोभाषेको निःशुल्क सेवा पाउने,
- छ) आफ्नो विरुद्ध प्रमाण दिन वा अपराध स्वीकार गर्न बाध्य गराउन नपाउने,

International Covenant on Civil and Political Rights, 1966 को धारा ३ मा यस प्रतिज्ञा पत्रका पक्ष राष्ट्रहरू यस प्रतिज्ञा पत्रमा व्यवस्था गरिएका सबै नागरीक तथा राजनैतिक अधिकारहरू उपभोग गर्ने पुरुष तथा महिलाको अधिकार सुनिश्चित गर्ने कुराको प्रतिज्ञा गर्नेछन् भन्ने उल्लेख भएको छ ।

११. ICCPR नेपालले हस्ताक्षर गरी अनुमोदन समेत गरेको हुँदा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ को साथै Vienna Convention Law of Treaties 1969 ले गर्दा ICCPR बाट हामी विचलित अर्थात् उल्लंघन हुने काम गर्न सक्दैनौ । ICCPR का कतिपय कुराहरू हाम्रो संविधानको धारा २४ मा समावेश छन् । यदि कथंकदाचित हाम्रो संविधानमा फौजदारी अपराधमा Fair Trial सम्बन्धि मान्य सिद्धान्तका प्रावधान नभएको वा भए पनि कमी भएको भए हामीले ICCPR का प्रावधानहरू अक्षरस लागू गर्नुपर्ने थियो, तर त्यस्तो अवस्था भएन । ICCPR को प्रावधान लागू गर्ने र त्यसको विपरीत हुने कुनै पनि काम नगर्ने हाम्रो Treaty Commitment छ । फौजदारी न्याय सम्बन्धी हाम्रो अपराध अनुसन्धान प्रणाली र प्रहरीद्वारा अपराध अनुसन्धान गर्ने तरिका परम्परावादी छ । अनुसन्धानको लागि हिरासतमा लिएका व्यक्तिको फौजदारी न्यायको हक अनुसन्धान कर्ताले परिपालना

गर्दन र अदालतमा मुद्दा बुझाइसकेपछि Trial Court ले पनि गर्ने गरेको छैन भन्ने आरोप र विवादको विषय छ। वास्तवमा यसलाई इन्कार र खण्डन गर्न पर्दैन। फौजदारी आरोप लागेको व्यक्तिको उपर भएको पुर्पक्षको सिलसिलाको कारवाही वा अदालती कारवाहीमा अदालतले बढी संवेदनशील भई अभियुक्तलाई संविधान एवं ICCPR ले दिएको हरेक हकहरूको सुविधा उपभोग गर्न मौका प्रदान गर्नुपर्दछ। फौजदारी न्याय प्रणालीमा लागू हुने Fair Trial का मान्य सिद्धान्तहरू कुनै एक देशको मात्र प्रणाली होइन। फौजदारी न्यायसम्बन्धी सिद्धान्त लिखित संविधान भएको देशमा लिखित संविधानले मौलिक हकलाई ग्यारेन्टी गरेको र प्रत्येक लिखित संविधानले स्वतन्त्र न्यायपालिकालाई संरक्षण गरेको प्रत्येक देशको व्यवस्था प्राय समान हुन्छ। यसका उदाहरणका लागि हामीलाई लागू नहुने तर Persuasive Instrument को रूपमा हाम्रो धारा २४ को व्याख्यामा उदाहरणका लागि यूरोपियन Convention on Human Rights लाई उद्धृत गर्न सकिन्छ। European Convention on Human Rights को धारा ६ मा भएका Fair Trial सम्बन्धी व्यवस्था निम्नानुसार भएको देखिन्छ:

1. In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgment shall be pronounced publicly but the press and public may be excluded from all or part of the trial in the interest of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice.
2. Everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proved guilty according to law.

3. Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights:

- a) to be informed promptly, in a language which he understands and in detail, of the nature and cause of the accusation against him;
- b) to have adequate time and facilities for the preparation of his defence;
- c) to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing or, if he has not sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require, to examine or have examined witnesses against him and to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him;
- d) to have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court."

उपर्युक्त व्यवस्था ICCPR को धारा १४(३) र हाम्रो संविधानको धारा २४ का व्यवस्थाहरू प्राय समान छन्।

१२. प्रस्तुत निवेदनमा थुनामा रहेका निवेदकलाई पेशीको जानकारी नदिई निवेदकको अनुपस्थितिमा निवेदकका विरुद्ध विपक्षी वादीका साक्षी बुझ्ने तर निवेदकले जीरह गर्न नपाउने, साक्षी पेश गर्ने र कानून व्यवसायीद्वारा आफ्नो मुद्दामा प्रतिरक्षा नै गर्न नपाउने गरी जिल्ला अदालतबाट भएका काम कारवाही बढेर गरिपाऊँ भनी माग गरेको देखिन्छ।

१३. मिसिल हेर्दा निवेदक पुर्पक्षका लागि थुनामा रहेको भन्ने देखिन्छ। थुनामा रहेको व्यक्तिले मुद्दामा पुर्पक्षका सिलसिलामा अदालती कारवाही हुने दिन वा मुद्दा पेसी भएको जानकारी पाउनुपर्दछ। पेशी तोकिएको कुरा यथोचित समयमा थाहा पाएमात्र थुनुवाले आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न सक्छ। यस मुद्दामा निवेदक उक्त अधिकारबाट बञ्चित भएको भन्ने देखियो। यदि थुनुवा वा प्रतिवादीले आफै कानून व्यवसायी राख्न सक्दैन भने अदालतले कानून

व्यवसायी मुकरर गरेर मात्र मुद्दाको सुनुवाईको कारवाही अगाडि बढाउनु पर्दछ ।

१४. अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले फौजदारी अभियोगमा कुनै पनि व्यक्ति पक्राउ पर्नासाथै यदि उसका विरुद्ध अनुसन्धान अगाडि बढाउने हो भने कानून व्यवसायी नियुक्ति गरिदिनुपर्ने गरी Arizona vs Miranda को मुद्दामा सिद्धान्त स्थापित गरेको देखिन्छ, जसलाई Miranda warning भनिन्छ । Miranda Warning को महत्वपूर्ण विषय प्रहरीले नियन्त्रणमा वा हिरासतमा लिएको व्यक्तिले कानून व्यवसायीको सल्लाह लिन पाउने हो ।

Arizona vs. Miranda को मुद्दा जबरजस्ती करणी मुद्दा हो । सो मुद्दामा अपराध गरेको भन्ने आशंकामा प्रहरीले पक्राउ गरेपछि पक्राउ गरेकोलाई देहायबमोजिमका मौलिक हकहरू वा जानकारी दिनुपर्छ । यी मौलिक हक वा जानकारी नगराई कानून व्यवसायी नराखी गरिएका कार्यहरू असंवैधानिक ठहर भएको छ । उक्त मुद्दामा अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले He must be warned prior to any questioning that he has the right to remain silent. That anything he says can be used against him in a court of law, that he has the right in the presence of an attorney and that if he cannot afford an attorney one will be appointed for him prior to any questioning if he has desired. Opportunity to exercise these rights must be afforded to him throughout the interrogation. But unless and until such warnings and waiver are demonstrated by the prosecution at trial no evidence obtained as a result of interrogation can be used against him. भनी सिद्धान्त स्थापित गरेको छ ।

१५. फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तले कानून व्यवसायी राख्न नपाई भएका कामकारवाही वेरीतको मानिन्छ । यसरी नै कानून व्यवसायीबाट आफ्नो मुद्दा प्रतिरक्षा गर्न पाउने सम्बन्धमा European court of Human Rights ले John Murry vs The United Kingdom को मुद्दामा प्रतिपादन गरेको १९९६ को सिद्धान्त महत्वपूर्ण छ । पुनरावेदक आतंककारीको आरोपमा पक्राउ परेका थिए ।

European Court of Human Right समक्ष पुगेको उक्त मुद्दामा European convention on Human Right को धारा ६(३) ले आफूले रोजेको कानून व्यवसायी राख्न पाउने अधिकार अर्थात Access to Lawyer को समेत उल्लंघन गरी सुनुवाई भएकोले मानव अधिकार हनन भएको भनि परेको पुनरावेदनमा पुनरावेदकले पक्राउ परेको ४८ घण्टासम्म कानून व्यवसायीसँग सल्लाह गर्न नदिएको भनी लिएको जिकीरमा १९ सदस्यीय इजलास भएकोमा १२ जनाले Denial of Access for Lawyers for 48 hours when the defense might be irretrievably prejudiced was incompatible with right of accused भनि ठहर भएको देखिन्छ ।

१६. जहाँसम्म निवेदकलाई कुनै जानकारी नदिई निजको उपस्थित विना नै साक्षी परीक्षणमा निवेदकलाई सहभागी नगराई मिति २०६४।१।२६ मा वकपत्र गरेकाले सो कार्य बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी छ, अभियुक्त फरार होइन ऊ तारेखमा रहेको वा थुनामा रहेको छ र कानून व्यवसायी राख्न आर्थिक रूपले असमर्थ छ भने अदालतले अदालती कारवाहीको हरेक कारवाहीमा उसको तर्फबाट कानून व्यवसायी नियुक्ति गरिदिनुपर्छ अदालतको यो स्वविवेकीय अधिकार होइन संवैधानिक कर्तव्य हो । अब सो सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले उल्लेख गरेको जबरजस्ती करणी मुद्दामा निवेदकलाई ६ वर्ष कैद र २५०००।- क्षतिपूर्ति निवेदकबाट पीडितलाई भराई दिने गरी नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट फैसला भैसकेको भन्ने कुरा विपक्षीको तर्फबाट वहस गर्नुहुने विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले वहसको क्रममा उल्लेख गर्नुभएको र सोलाई निवेदक तर्फबाट पनि स्वीकार नै गरेको देखिँदा सो फैसलाउपर निवेदकले कानूनका म्यादभित्र चित्त नबुझेका वुँदाहरूमा सम्बन्धित पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने हक सुरक्षित नै रहेको देखियो । जिल्ला अदालतले गरेको फैसलामा प्रक्रियागत त्रुटी, प्रमाण मूल्यांकनको त्रुटि वा अरु कुनै कानूनी कमजोरी देखिएमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले प्रमाण मूल्याङ्कन गरी निर्णय गर्न सक्ने नै देखिन्छ । निवेदकले रिट निवेदनमा माग गरेका विषयहरूमा पुनरावेदनको सहज उपायबाट

परीक्षण गरी त्रुटी देखिएमा सच्चाउन सक्ने नै देखिँदा असाधारण क्षेत्र अंगाली दायर भएको रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्न उचित हुने देखिएन ।

१७. अतः निवेदकले माग गरेको विषयमा पुनरावेदन जस्तो अति नै प्रभावकारी बैकल्पिक उपचारको बाटो अवलम्बन गर्ने निवेदकको हक सुरक्षित नै रहेकोले सोही आधारमा परेको पुनरावेदनको रोहबाट निराकरण हुने नै हुँदा हामी यो निवेदन खारेज गर्दछौं । आदेशको जनाउ सम्बन्धित कारागार शाखामार्फत् निवेदकलाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियम बमोजिम बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इति संवत् २०६६ साल आषाढ २२ गते रोज २ शुभम्
इजलाश अधिकृत : नारायण रेग्मी

निर्णय नं. ८३४६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजालस
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
संवत् २०६४ सालको रिट. नं.- ०६४-WO-००८७
आदेश मिति: २०६६।७।२२।१
मुद्दा:-उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: नवलपरासी जिल्ला स्थित राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक शाखा कार्यालय, कावासोतीको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त प्रबन्धक पुरुषोत्तम अर्याल

विरुद्ध

विपक्षी: गुल्मी जिल्ला अदालत, गुल्मी समेत

- कानूनबमोजिम गठित कम्पनीहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति र अवस्थाअनुसार यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रमा निवेदन गर्ने हक हुन्छ । संविधानको धारा १०७(२) को असाधारण अधिकारक्षेत्रमा locus standi केवल प्राकृतिक व्यक्तिलाई मात्र प्राप्त हुन्छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- निक्षेपकर्ताको मृत्यु भएको स्थापित नभएको अवस्थामा निजका नामका निक्षेपमा रहेको रकम बण्डा गर्ने गरी भएको मिलापत्र हाल कार्यान्वयन हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १४)

- वेपत्ता भएको भनेको भरमा निक्षेपकर्ताको Trust वा विश्वासमा चलुपर्ने बैकले अदालतमा मिलापत्र गरेको भन्दैमा निक्षेपकर्ताको रकम अरुलाई दिन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री भोला ढुंगाना
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सूर्य के.सी.

र श्री भीमार्जुन आचार्य

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३, धारा १२ देखि ३१
- वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१
- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१, ८१(१)
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३२

आदेश

न्या.बलराम के.सी.:नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) अर्न्तगत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सांक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

विपक्षीहरू कुमारी पौडेल तीर्थप्रसाद पौडेल, टेकराज पौडेल, प्रेमप्रसाद पौडेलबीच २०६४।१।२३ मा दायर भै चलेको अंश मुद्दामा गुल्मी जिल्ला अदालतबाट २०६४।१।२४ मा मिलापत्र हुँदा प्रतिवादीहरूका पति पिता एवं यस बैंकका निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेल वेपत्ता भएको भनी एक आपसमा मिलेमतोबाट अंश मुद्दामा मिलापत्र गरी मिलापत्रको शर्तमा विशेष ऐनअर्न्तगत स्थापित रा.वा.बैंक शाखा कार्यालय, कावासोतीमा निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेलले निक्षेप राखेको रकम निजको मञ्जूरी र सहमति वेगर गैरकानूनी रूपले निक्षेप समेत वण्डा गर्ने भनी मिलापत्र भएको रहेछ । गुल्मी जिल्ला अदालतले मिलापत्रबमोजिम

गरिदिनु भनी लेखेको मिति २०६४।१।२४ को पत्र प्राप्त भएपश्चात् सो कुराको जानकारी हुन आएकोले यसरी भएको मिलापत्र बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को प्रस्तावनाको मर्म, भावनाविपरीत हुनुका साथै सो ऐनको दफा ८.१ (१), (२), (३) र दफा ९२ समेतको कानूनी व्यवस्थाविपरीत भै सो कार्यबाट बैंकको हकहितमा प्रत्यक्ष असर पर्न गएको छ। त्यस्तो मिलापत्र बदर गर्ने अर्को प्रभावकारी उपचारको मार्ग नभएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अर्न्तगत प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएको छ।

विपक्षीहरू २०६४।२।७ मा यस बैंकमा आई उक्त मिलापत्रबमोजिम निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेल लामो समय २०६३।२।१५ देखि फेला नपरेकाले निक्षेपबाट रकम भिकी पाउँ भनी हकदारको हैसियतले निवेदन दिएकोमा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम निक्षेपकर्ता बाहेक अरु कसैको हकदावी लाग्दैन। यदि निक्षेपकर्ताको मृत्यु भएमा निजले इच्छाएको व्यक्ति भए निजैले र इच्छाएको व्यक्ति नभए सबैभन्दा नजिकको हकवालाले पाउने हुँदा केन्द्रीय कार्यालयमा सोधी प्राप्त निर्देशानुसार तपाईंको निवेदनमा कारवाही गरिने भनी जवाफ दिई पठाएको छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ विशेष ऐन भएको र विशेष ऐनअर्न्तगत स्थापित रा.वा. बैंक अन्य कानूनद्वारा प्रतिबन्धित नभई सोही ऐनद्वारा सञ्चालित हुन्छ। सो ऐनको व्यवस्था, भावना र मर्म प्रतिकूल हुने गरी गुल्मी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।२४ मा भएको मिलापत्र एवं सोअनुसार गरिएको पत्राचारले मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन। उक्त कार्य निक्षेपकर्ताको स्वीकृति र सहमति बेगर भएकोले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ। बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ मा भएको व्यवस्थाअनुरूप निक्षेपकर्ताको मृत्यु भएमा मात्र हकवालाले उक्त रकम दावी गर्न पाउने हो। सो दफा ८१ मा भएको व्यवस्था विपरीत कार्य गर्ने अधिकार कसैलाई छैन। निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेल जीवित रहदा रहँदैका अवस्थामा निजका अंशियारहरू बीच निजको निक्षेपको रकम बण्डा गर्ने भनी गरेको कार्य करार ऐन, २०५६ बमोजिम दूषित भै स्वतः बदरभागी

छ। त्यसरी भएको मिलापत्र Rule of Law को भावनाविपरीत छ।

निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेलको मञ्जूरी र सहमतीबेगर तथा सरोकारवाला बैंकको अनुपस्थितीमा सुनुवाईको मौका नदिई गरिएको मिलापत्र कानून र न्यायको रोहमा प्रतिकूल छ। त्यस्तो मिलापत्र यस बैंकलाई वाध्यकारी हुन सक्दैन। त्यसरी भएको मिलापत्रले बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१(३) द्वारा प्रदत्त कानूनी हक र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३,१९ र २७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पर्न गएकोले सो मिलापत्र बदरयोग्य छ।

करार ऐन, २०५३ को दफा २ (क), दफा ८८ अनुसार करार र करारको दायित्व निर्धारण हुने विषयमा विपक्षीहरू आपसमा मिली निक्षेपकर्ता र सरोकारवालालाई जानकारी नदिई सम्मानीत गुल्मी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।२४ मा भएको मिलापत्र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा भएको व्यवस्था विपरीत भै बदरभागी भएकोले उक्त मिति २०६४।१।२४ को मिलापत्र एवं गुल्मी जिल्ला अदालतबाट जारी गरिएको २०६४।१।२४ को पत्राचार तथा सो सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निक्षेपकर्ताको हकहितको रक्षा, सम्बर्द्धन र संरक्षणका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ मा भएको व्यवस्थाको प्रयोग र प्रचलन गराउन परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ। साथै प्रस्तुत निवेदनको सार्थकताका लागि निवेदनको अन्तिम टुंगो नगालेसम्म मिलापत्रबमोजिमका कारवाही अधि नबढाउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनको मिति २०६४।४।३२ को रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनुनपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु। अन्तरिम

आदेश सम्बन्धमा विचार गर्दा निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेल २०६३।२।५ देखि मात्र वेपता भएको भन्ने उल्लेख गरी विपक्षीहरू बीच २०६४।१।२४ मा निक्षेपित रकम बाँडफाँड गर्ने गरी मिलापत्र भएको देखिएकोले विपक्षीहरूको निवेदन परी वदर नभएसम्म वा यस मुद्दाको निर्णय नभएसम्मका लागि नन्दराम पौडेलको नाममा रहेको वचत खाता नं. ११३५९।११० मा जम्मा रहेको रकम लिन पाउने गरी भएको २०६४।१।२४ को मिलापत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। सोको सूचना विपक्षीलाई दिनु भन्ने यस अदालतबाट २०६४।५।३ मा भएको आदेश।

निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेलका नजिककी भनिएकी हकदार म श्रीमती भएकोमा विवाद छैन। मेरा पतिका नाममा भएको खाता नं. ११३५९।११० मा रु.१०,६०,०००।- हालसम्म कायम छ। पति हराई वेपता भएको भनी प्रहरी कार्यालय, गा.वि.स. सञ्चारका सबै माध्यम र नातेदारसँग खोजतलास गर्दा फेला नपरेको कारण अंश मुद्दा दायर गर्नु परेको हो। हाम्रो उक्त अंश मुद्दामा मिलापत्र गर्दा दूषित मनसाय छैन। कानूनको अधीनमा रही गरिएको कार्य वदर हुन सक्दैन। बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ निरपेक्ष दफा होइन। सो दफामा भएको व्यवस्थामा वाधा अड्चन परे दफा ८५ बमोजिम तालुक संस्थाबाट निकासालिई निर्णय गर्नुपर्ने र दफा ८७ ले असल नियतले गरेको कार्यमा जवाफदेही हुन नपर्ने भन्ने समेतका व्यवस्थालाई मूल्यांकन नगरी आफ्नो हैसियत विर्सी अ.वं. ८२ नं. प्रतिकूल दायर भएको रिट खारेजभागी छ। मेरा पति वेपता भएपछि वहाँको हक खाने म श्रीमती भएकोमा विपक्षीले आपत्ति जनाएको छैन। अंशवण्डा गर्दा वहाँलाई निरअंशी बनाउने कार्य नगरी सम्पत्तिको न्यायोचित भागवण्डा भएको छ। गुल्मी जिल्ला अदालतले कानूनको अधीनमा रही गरेको मिलापत्रबाट रिट निवेदकको हक हनन नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी कुमारी पौडेलको लिखित जवाफ।

अन्य विपक्षीहरूले सोही मिलानको छुट्टै लिखित जवाफ फिराएको देखिएको।

यस अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाऊँ भनी तीर्थ पौडेलको मिति २०६५।३।१६

मा निवेदन पर्दा रिट निवेदन पूर्ण सुनुवाईको लागि पेसीमा चढी सकेको देखिँदा सुनुवाईकै वखत विचार हुने हुँदा अन्तरिम आदेश खारेज सम्बन्धमा विचार गरिरहन परेन भनी यस अदालतबाट मिति २०६५।३।१७ मा भएको आदेश।

वादी नन्दकुमारी पौडेल प्रतिवादी नन्दराम पौडेल तीर्थप्रसाद पौडेल, टेकराज पौडेल, प्रेमप्रसाद पौडेल समेत भएको अंश मुद्दामा अंश लिने दिने गरी २०६३।७।१६ मा मिलापत्र भएको र तिनै वादी प्रतिवादी भएको निक्षेपको रकम र लाभांश समेतको ५ भागको १ भाग पाऊँ भन्ने मुद्दामा नन्दराम पौडेलका नाममा रा.वा. बैंक कावासोती शाखामा जम्मा भएको रकममा ५ भागको १ भाग सबै अंशियारले पाउने गरी २०६४।१।२४ मा मिलापत्र भएको हो। वादी प्रतिवादीहरू र निक्षेपकर्ताबीच नाता पुस्तामा विवाद नभएको र नन्दराम पौडेल (निक्षेपकर्ता) वेपत्ता भएको अवस्थामा निजका नामको रकम अंशियारले पाउने कुरामा कानूनले बन्देज नलगाएको हुँदा भएको उक्त मिलापत्र वदर हुन नसक्ने हुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने गुल्मी जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसल अध्ययन गरियो। रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता भोला ढुंगानाले रिट निवेदक वाणिज्य बैंक विशेष ऐनद्वारा स्थापित संस्था हो। त्यस्तो संस्थालाई विशेष ऐनले नै निर्देशित गरी सञ्चालित भएको हुन्छ। बैंक र बैंकमा निक्षेप संकलन गर्ने पक्ष बीच भएको संभौताबाट उत्पन्न हुने दायित्व र परिणाम करारका पक्षबाट नै व्यहोर्नु पर्दछ भन्ने करार कानूनको सिद्धान्त समेत रही आएको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ ले निक्षेपकर्ताको मृत्यु भएमा मात्र हकवालाले निक्षेपमा संकलन भएको रकम दावी गर्न सक्छन् अन्य अवस्थामा निक्षेपकर्ताको स्वीकृति र मञ्जुरी वेगर सो रकम भिक्न वा अन्य कुनै प्रकारले वण्डा गर्न पाउदैनन। विशेष ऐनको विशेष प्रावधानविपरीत बैंकको समेत अनुपस्थितिमा निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेलको निक्षेपमा संकलन भएको रकम निजका हकवालाले विपक्षी कुमारी पौडेल समेत भई अंश मुद्दा गरी वण्डा गर्ने शर्तमा भएको मिलापत्रले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने र त्यस्तो मिलापत्र शून्यको स्थितिमा रहने

हुँदा त्यस्तो मिलापत्र रिट निवेदन माग अनुसार बढेर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी कुमारी पौडेल समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू सूर्य के.सी. र भीमार्जुन आचार्यले प्राकृतिक व्यक्ति मात्र रीट क्षेत्रमा आउन पाउने हो, कानूनी व्यक्ति रिट लिएर अदालत प्रवेश गर्न नपाउने हुँदा रिट खारेजभागी छ । संवैधानिक वा मौलिक हकमा आघात भएको अवस्थामा मात्र रिट क्षेत्र आकर्षित हुने हो, कानूनी अधिकारको सम्बन्धमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन । करारीय दायित्वका सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट क्षेत्र आकर्षित हुँदैन । यदि मुद्दाको तथ्यभित्र नै प्रवेश गर्ने हो भने हाम्रा पक्षहरू नन्दराम पौडेलका श्रीमती छोराहरू भएकोमा विवाद नभएको र मिलापत्र गर्दा सबै अंशियारलाई बराबरका दरले निक्षेपको रकम वण्डा गर्ने शर्त भएको हुँदा रिट जारी हुने अवस्था नहुँदा खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

दुबै पक्षका विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको बहस समेत सुनी निवेदन मागअनुरूपको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

निर्णयतर्फ बिचार गर्दा, नन्दराम पौडेलले रिट निवेदक बैंकमा खाता खोली जम्मा गरेको रकम निज निक्षेपकर्ताको मञ्जुरी र स्वीकृति बेगर बैंकको अनुपस्थितिमा कुमारी पौडेल वादी र तीर्थप्रसाद पौडेल समेत प्रतिवादी भएको बैंकको निक्षेप रकम अंश पाउँ भन्ने मुद्दामा निक्षेप रकम समेत वण्डा गर्ने गरी गुल्मी जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६४।१।२४ को मिलापत्र र मिलापत्रअनुसार गरिएको २०६४।१।२४ को पत्राचार समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढेर गरिपाउँ भनी रिट निवेदनमा माग गरेको देखिन्छ । विपक्षी कुमारी पौडेल समेतले नन्दराम पौडेल वेपत्ता भएका कारण अंशियारहरू बीच अंश मुद्दा परी निक्षेपमा भएको रकम सबै अंशियारहरूलाई बराबरका हिसावले भाग लगाउने गरी मिलापत्र भएको हुँदा मिलापत्र बढेर हुने होइन भनी लिखित जवाफ फिराएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत रिट निवेदकको निवेदन व्यहोरा, लिखित जवाफ एवं विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस समेतको सन्दर्भलाई बिचार गर्दा निम्न प्रश्नहरूको निराकरण हुनुपर्ने देखिन्छ:

(क) रिट निवेदक रा.वा.बैंक कावासोती शाखालाई

रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया छ, छैन ?

- (ख) बैंक र निक्षेपकर्ता बीच भएको कारोवारमा कुन ऐन आकर्षित हुने हो ? सो कारोवारबाट उत्पन्न हुने दायित्व र परिणाम कसले बहन गर्नुपर्छ ।
- (ग) रिट निवेदन मागअनुरूपको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम रा.वा. बैंक कावासोती शाखालाई रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया प्राप्त छ, छैन भन्ने प्रश्न सम्बन्धमा बिचार गर्दा बैंक तथा वितीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ९३(१) ले वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ खारेज गरेको देखिन्छ । सोही दफा ९३(२) मा खारेज गरिएका ऐन बमोजिम भए गरेको काम कारवाही यसै ऐनबमोजिम भए गरेको मानिने छन् भन्ने स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ । वाणिज्य बैंकहरू तत्काल बाहाल रहेको कम्पनी ऐनबमोजिम incorporate हुन्छन् । कम्पनी ऐनबमोजिम incorporate भएका कम्पनीहरू दफा ७ अनुसार कानूनी व्यक्तित्व मानिन्छ । कम्पनी ऐन २०६३ को दफा ७ मा कम्पनीहरूले सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने र बेचबिखन गर्ने, आफ्नो व्यक्तित्व पहिचानका लागि छुट्टै छाप हुने र आफूले अरुउपर पनि नालेश गर्न सक्ने तथा अरुले पनि आफूउपर नालेश गर्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । तत्काल प्रचलित वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा ३ अनुसार स्थापना सञ्चालन भएको रिट निवेदक बैंक सोअनुसार छुट्टै कानूनी व्यक्तित्व प्राप्त भएको व्यक्ति मानिने र त्यस्तो व्यक्तिले प्राकृतिक व्यक्ति सरह सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, विक्री व्यवहार गर्ने तथा आफूले अरुउपर मुद्दा दायर गर्न पाउने र आफूउपर परेका मुद्दामा प्रतिरक्षा गर्न पाउने समेतका अधिकार सम्पन्न देखिन्छ । बैंक Juristic personality हो । यस्ता कानूनी व्यक्तित्व र प्राकृतिक व्यक्तिमा केही तात्विक भिन्नताहरू छन् । कानूनी भाषामा बैंक र बैंक जस्ता Juristic personality र मानव जस्ता प्राकृतिक व्यक्ति दुबैलाई व्यक्ति भनिन्छ । तर दुबैको कानूनी हैसियत र हक अधिकारमा केही भिन्नताहरू छन् । कम्पनी ऐनबमोजिम वा छुट्टैछुट्टै कानूनबमोजिम गठित कम्पनी, संस्था वा निकायहरूले सम्बन्धित कानूनमा लेखिएको कुराहरू बाहेक अन्य काम गर्न पाउदैनन् । तर प्राकृतिक व्यक्तिले कानूनले गर्न नहुने भनी प्रतिबन्ध लगाएको काम बाहेक अन्य सम्पूर्ण काम गर्न सक्दछन् ।

३. यही व्यवस्था अनुसार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ मा उल्लेख भएका मौलिक हकहरू को कस्ले उपभोग गर्न पाउने हो भनी हेर्दा भाग ३ को मौलिक हकहरू प्राकृतिक हक एवं मानव अधिकार दुवै हुन्। ती हकहरू मुख्यतया प्राकृतिक व्यक्तिका लागि व्यवस्था भएका मानव अधिकार नै हुन् भन्नेमा विवाद हुन सक्दैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ मा धारा १२ देखि धारा ३१ सम्म विभिन्न २० वटा मौलिक हकहरूको व्यवस्था भएको छ। ती हकहरू भनेका मौलिक हक अर्थात् Fundamental Human Rights हुन्। ती मौलिक हकहरू राज्यको विरुद्ध नागरिकलाई प्राप्त हुने Enforceable हकहरू हुन्। अर्थात् यी हकहरू प्राकृतिक व्यक्तिलाई against the state प्राप्त हुने हक हुन्। यस मानेमा हेर्दा भाग ३ का मौलिक हकहरू राज्यका विरुद्ध प्राकृतिक व्यक्ति नागरिकलाई प्राप्त हुने हक भएको हुँदा कानूनबमोजिम गठित Juristic personality अर्थात् Body Corporate लाई कसरी प्राप्त हुन्छ भन्ने प्रश्न आउँछ।

४. संविधानको भाग ३ मा व्यवस्था भएका मौलिक हकहरू कानूनबमोजिम बाहेक अपहरण हुन सक्दैनन्। ती मौलिक हकहरू अवस्था अनुसार नेपाली नागरिकलाई मात्र प्राप्त हुने र अवस्था अनुसार नेपाली नागरिक बाहेक विदेशी व्यक्तिलाई पनि र अवस्था अनुसार कानूनी व्यक्तित्वलाई प्राप्त हुने हक हुन्। उदाहरणको लागि धारा २४ को न्यायसम्बन्धी हक नेपाली एवं विदेशी नागरिक दुवैलाई भेदभाव नगरी प्राप्त हुने हक हो। त्यसै गरी केही यस्ता हक छन्, जुन नेपाली नागरिकलाई मात्र प्राप्त हुन्छ, विदेशीलाई प्राप्त हुन सक्दैन। ती मौलिक हकमध्ये केही यस्ता हक छन्, जुन कानूनी व्यक्तित्वले पनि प्राप्त गर्दछन्।

५. यसको उदाहरण नेपाल कानूनबमोजिम Incorporate भएको कुनै कम्पनी वा कर्पोरेसनलाई लिन सकिन्छ। प्रत्येक कम्पनी कम्पनी ऐन अनुसार Incorporate हुन्छ भने कुनै संगठन विशेष कानूनबमोजिम गठन हुन्छ। दुबैले कानूनबमोजिम नै आफ्नो कानूनी व्यक्तित्वको पहिचान प्राप्त गर्दछन्। यसरी गठन हुने कम्पनीले सम्पत्ति आर्जन गर्न, भोग गर्न र वेचविखन गर्न पाउँछ, र यस्ता कम्पनीले आफूले

पनि अरुलाई नालेश गर्न र त्यस्ता कम्पनीउपर अरुले पनि नालेस गर्न सक्छन्। कानूनबमोजिम गठित व्यक्तिले पनि प्राकृतिक व्यक्तिसरह राज्यले आफूमा भएको Taxation Power अर्न्तगतको अधिकार प्रयोग गरी आयमा कर लगाउने गरी बनाएको कानून अनुसार कर तिर्नुपर्छ अर्थात् राज्यले प्राकृतिक एवं कानूनी व्यक्ति दुवैलाई लागू हुनेगरी कर लगाउने कानून बनाउन सक्छ।

६. कुनै पनि सभ्य राष्ट्रले विधायिकी अनुमति अर्थात् विधायिकी कानून बाहेक executive order वा decree जारी गरी कर लगाउन सक्दैन। तर यदी कानूनी व्यक्तित्वका हकमा विधायिकी कानून नबनाई executive order वा decree को आधारमा कानूनी व्यक्तित्वलाई कर लगाएमा त्यस्तो काम Taxation without legislation को मान्य सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ। यस्तो अवस्थामा कानूनबमोजिम गठित निकायले पनि यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको उपचार प्राप्त गर्न सक्दछ। कम्पनी वा बैंक जस्ता कानूनी व्यक्तिले आफ्नो कारोवारको लागी जग्गा लिन सक्दछ। त्यसरी लिएको जग्गा सरकारले सार्वजनिक कामको लागी प्राप्त गर्न सक्दछ। सरकारले जग्गा प्राप्त गर्दा जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको पालना गरी जग्गाधनीलाई उचित क्षतिपूर्ति दिएर मात्र प्राप्त गर्न सक्दछ। यदी त्यसरी प्राप्त गरिने जग्गा कम्पनी वा बैंक जस्ता Body Corporate को जग्गा भएमा ती निकायहरूलाई पनि सरकारले उचित मुआब्जा दिनुपर्छ। सार्वजनिक कामको लागी मात्र जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने र जग्गा प्राप्त गर्दा उचित क्षतिपूर्ति वा मुआब्जा दिनुपर्ने कुरा प्राकृतिक व्यक्ति वा कानूनी व्यक्ति दुवैमा लागू हुन्छ। यदी नदिएमा कानूनमा व्यवस्था छ भने सरकारउपर साधारण अदालतमा वा कानूनमा उपचारको व्यवस्था छैन भने क्षतिपूर्ति नदिई जग्गा प्राप्त गरेमा Body Corporate ले पनि सरकारको विरुद्ध यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अर्न्तर्गत उपचार प्राप्त गर्न सक्दछन्। त्यसैले कानूनबमोजिम गठित कम्पनीहरूलाई विषयवस्तुको प्रकृति र अवस्था अनुसार यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रमा निवेदन गर्ने हक हुन्छ। संविधानको धारा १०७(२) को असाधारण अधिकारक्षेत्रमा locus standi केवल प्राकृतिक व्यक्तिलाई मात्र प्राप्त

हुन्छ, भन्ने निवेदन जिकीरसँग यो इजलाश सहमत हुन सकेन ।

७. निवेदक जस्ता Body Corporate हरूले कानूनबमोजिम आफ्नो काम गर्ने सिलसिलामा कानूनी उपचारको आवश्यक पत्रो तर कानूनले अन्य उपचारको व्यवस्था गरेको रहेनछ भने त्यस्तो अवस्थामा यस अदालतलाई संविधानको धारा १०७(२) ले दिएको असाधारण अधिकारको उपचारको प्रयोग गर्न सक्छन । कानूनद्वारा राज्य सञ्चालन हुने देशमा उपचार प्राप्त गर्ने Forum बिनाको अधिकार हुदैन । यदि कानूनले अधिकार प्रदान गर्छ भने चाहे त्यो प्राकृतिक व्यक्ति होस्, चाहे कानूनी व्यक्तिहरू हुन्, हक हनन् भएमा उपचार प्राप्त हुन्छ । उपचार प्रदान गर्न इन्कार गर्नु भनेको denial of justice हुनु हो । यस्तो व्याख्या यस अदालतले गर्दैन । तसर्थ निवेदकलाई यस अदालतबाट धारा १०७(२) को असाधारण अधिकारको उपचार प्राप्त हुन्छ । हाम्रो प्रचलित कानूनले पनि उक्त कानूनी व्यक्तित्वको अवधारणालाई आत्मसात गरेको सन्दर्भमा रिट निवेदकलाई रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया नै प्राप्त छैन भन्ने विपक्षीतर्फबाट बहस गर्नुहुने विद्वान अधिवक्ताहरूको बहससँग सहमत हुन सकिएन ।

८. अब दोस्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक तत्काल प्रचलित वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ अर्न्तगत सञ्चालित संस्था हो भन्नेमा विवाद भएन । मुलुकी ऐन प्रारम्भीक कथनको ४ नं. मा प्रचलित नेपाल कानूनमा लेखिएजति कुरामा सोहीबमोजिम र नलेखिएका कुरामा मुलुकी ऐनको कानूनी प्रावधान लागू हुने कुरा उल्लेख भएको हुँदा रिट निवेदक संस्था विशेष ऐन अर्न्तगत सञ्चालित हुने र त्यस्को प्रत्येक कामकारवाहीहरू सोही विशेष ऐनद्वारा निर्देशित हुने हुन्छ । तत्काल प्रचलित राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ र हालको बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को समग्र अध्ययनबाट बैंक तथा निक्षेपकर्ता बीचको सम्बन्ध खाता हुने भन्ने देखिन्छ । मूलतः प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाएका कुरा संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रश्न नभई बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ अर्न्तगत बैंक र निक्षेपकर्ताबीच भएको सहमतिका आधारमा सिर्जित हक र दायित्वको विषयमा उपचारको माग गरेको देखिन्छ ।

९. साविकको वाणिज्य बैंक ऐन २०३१ र वर्तमान बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन २०६३ अर्न्तगत बैंकले बैकीङ्ग कारोबार गर्दछ । बैकीङ्ग कारोबार गर्ने इजाजत पत्र प्राप्त बैंकको एक प्रमुख काम निक्षेप स्वीकार गर्ने हो । यसलाई बोलीचालीको भाषामा भन्नुपर्दा खाता खोल्नु हो । निक्षेप स्वीकार गर्दा वा खाता खोल्दा बैंक र निक्षेपकर्ताबीच बैंकको प्रचलित कानून अर्थात बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन र बैंकको अन्य नियम तथा अन्य वाणिज्य बैकीङ्गसम्बन्धी मान्य प्रचलन usage /practice र recognized principle अनुसार खाता सञ्चालन हुने सम्बन्ध स्थापित हुन्छ । त्यस मध्येको एउटा प्रमुख शर्त निक्षेपकर्ताको मृत्यु भएमा के हुने भन्ने पनि हो । सो सम्बन्धमा हेर्दा विपक्षीहरूको पति तथा पिताले बैंकमा रु.१०,६०,०००/- जम्मा गरी खाता खोलेको भन्ने देखिन्छ । खाता खोल्दा खातावाला नन्दराम पौडेलले कसैलाई पनि इच्छाएको भन्ने देखिदैन । खाता खोल्ने नन्दराम बेपत्ता भएको भन्ने विपक्षीहरूको जिकीर देखिन्छ । विपक्षीहरूले गुल्मी जिल्ला अदालतमा २०६४।१।२३ मा अंश मुद्दादिई त्यसको भोलिपल्टै निवेदक बैंकमा रहेको रु.१०,६०,०००/- को निक्षेप रकम समेत विपक्षी अंशियारहरूले बराबरको हिसाबले पाउने गरी मिलापत्र गरी मिलापत्रको आधारमा निवेदक बैंकमा रहेको खाता नं. ११३५९।११० को खातामा रहेको रकम दावी गरेको कारण प्रस्तुत निवेदन परेको देखिन्छ ।

१०. सो सम्बन्धमा हेर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ मा स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ । विपक्षी कुमारी पौडेल तथा तीर्थप्रसाद पौडेल समेतका पति पिता नन्दराम पौडेलले निवेदक बैंकमा खाता खोल्दा नै खाता खोल्ने फारममा भएको शर्त लगायत बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को व्यवस्था दुबै पक्ष स्वतः पालन गर्न committed हुन्छन्, यसमा दुई मत हुँदैन । विपक्षी कुमारी पौडेल तथा तीर्थप्रसाद पौडेल समेतका पति पिता नन्दराम पौडेल मिति २०६३।२।१५ देखि बेपत्ता भएको भन्ने देखिन्छ । विपक्षी कुमारी पौडेल तथा तीर्थप्रसाद पौडेल समेतका पति पिता नन्दराम पौडेल मरेको भन्ने नभई पत्ता नलागेको भन्नेमात्र देखिन्छ । निक्षेपकर्ताले खाता खोलेपछि बैंकले निक्षेपकर्ताको लिखित अनुमति नभई उक्त रकम कसैलाई दिन सक्दैन ।

निक्षेपकर्ताको रकम बैंकको नियमको परिधिभित्र रही निक्षेपकर्ताको On Demand र निक्षेपकर्ताको Order वा Standing Instruction मा भुक्तानी दिन बैंक Legally Committed हुन्छ। निक्षेपकर्ता मरेको भन्ने कानूनी रूपमा प्रमाणित भएको अवस्थामा र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ को अवस्था र खाता खोल्दा निक्षेपकर्ताले कुनै व्यक्तिलाई इच्छाएको अवस्थामा बाहेक निक्षेपकर्ताको रकम बैंकले अरु व्यक्तिलाई भुक्तानी गर्न सक्दैन।

११. निक्षेपकर्ताको रकम कसले कुन अवस्थामा दावी गर्न सक्छ भन्ने सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ मा स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ। उपदफा (१) मा निक्षेप राख्ने व्यक्ति बाहेक निक्षेपउपर अरु कसैको हक दावी लाग्ने छैन भन्ने उल्लेख भएको छ। उपदफा (१) मा नै निक्षेप राख्ने व्यक्तिको मृत्यु भएमा निक्षेपकर्ताले कसैलाई इच्छाएको भए इच्छाएको व्यक्तिले पाउने र कसैलाई नइच्छाएको अवस्थामा सोही उपदफाको खण्ड (क) देखि (भ) सम्मका व्यक्तिहरूले प्राथमिकताको क्रमअनुसार हक दावी गर्न सक्ने स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ। विपक्षीहरू निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेलको छोरा र स्वास्नी भन्ने देखिए तापनि निज निक्षेपकर्ताले खाता खोल्दा ऐनको दफा ८१(१) अनुसार कसैलाई नइच्छाएको हुँदा निक्षेपकर्ता नन्दरामको मृत्यु भएको भन्ने कानूनबमोजिम प्रमाणित नहुँदासम्म वा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३२ को अवधिसम्म उक्त निक्षेपमा दावी गर्न विपक्षीहरूको हक पुग्दैन। मिलापत्रले प्रचलित कानूनलाई override गर्न सक्दैन।

१२. वाणिज्य बैंक निक्षेपकर्ताहरूको निक्षेपको trustee एवं Custodian दुवै हो। यसलाई अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा वाणिज्य बैंकहरू निक्षेपकर्ताको निक्षेप रकमको Custodian भएको कारण निक्षेप रकम निक्षेपकर्ता वा सम्बन्धीत निक्षेपकर्ताको आदेशअनुसार मात्र अरुलाई दिन सक्दछन्। वास्तवमा भन्ने हो भने वाणिज्य बैंकहरू निक्षेपकर्ताको निक्षेप रकमको आधारमा नै बैंकिङ्ग कारोवार गर्दछन्। customers confidence नै बैंकको बल र ताकत हो। त्यसैले वाणिज्य बैंकले जहिलेपनि निक्षेपकर्ताको निक्षेपको गोप्यता राख्नु पर्दछ र बैंकहरू निक्षेप रकम निक्षेपकर्ता बाहेक अरुलाई दिन वाध्य हुदैनन्। यो बैंकिङ्ग

कारोवारसम्बन्धी मान्य प्रचलन नै हो। हामीकहाँ मात्र होइन भारतको Banking Regulation Act 1949 x]bf{ 45-ZB df No notice of the claim of any person other than the person or persons in whose name a deposit is held by a banking company shall be receivable by the banking company nor shall the banking company be bound by any such notice even though expressly given to it भन्ने व्यवस्था भै निक्षेपकर्ता बाहेक अरुलाई निक्षेपमा अधिकार नहुने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

१३. करारका प्रत्येक पक्षले करारअर्न्तगत वा करारबमोजिमको दायित्व पूरा गर्नुपर्छ। कुनै करार पूरा नगरेमा वा उल्लंघन गरेमा करारद्वारा सिर्जित अर्को पक्षको अधिकारमा पनि असर पर्न जान्छ र निजले घाटा व्यहोनुपर्ने हुन जान्छ। यस्तो अवस्थामा हानि पुग्ने पक्षले अर्को पक्षबाट क्षतिपूर्ति माग गर्न सक्ने लगायतका उपचारहरू खोज्न पाउँछ भन्ने करार कानूनको सिद्धान्त हो। करार कानूनको यो सिद्धान्तलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ मा समावेश गरेको भन्ने कुरा उक्त ऐनमा भएको कानूनी व्यवस्था अध्ययन गर्दा प्रष्ट हुन आउँछ। बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ मा इजाजत प्राप्त संस्थामा रहेको निक्षेपउपर सो निक्षेप राख्ने व्यक्ति बाहेक अरु कसैको हकदावी लाग्ने छैन। निक्षेप राख्ने व्यक्तिको मृत्यु भएमा निजले कसैलाई इच्छाएको भए सोही व्यक्तिको र त्यस्तो इच्छाएको व्यक्तिको मृत्यु भैसकेको रहेछ वा कसैलाई इच्छाएको रहेनछ भने देहायको व्यक्तिमध्ये प्राथमिकता कमानुसार जुन व्यक्ति जीवित छ सोही व्यक्तिको त्यस्तो निक्षेपउपर पहिलो हकदावी लाग्ने छ भनी पहिलो क्रममा पति वा पत्नी दोस्रोमा संगोलका छोरा धर्मपुत्र वा छोरी वा धर्मपुत्री एवं क्रमले अन्य व्यक्ति राखिएको पाइन्छ। उक्त दफामा भएको उपरोक्त प्रावधानबाट निक्षेप रकममा निक्षेपकर्ताको मृत्यु भएको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा निज बाहेक अरु कसैको हकदावी नलाग्ने भन्ने स्पष्ट हुन आउँछ।

१४. विपक्षीहरूले अंश मुद्दामा फिराद दिँदा, प्रतिउत्तर फिराउँदा वा प्रस्तुत रिट निवेदनमा लिखित जवाफ फिराउँदा पनि निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेल मरीसकेको भन्ने दावी गर्न सकेको देखिदैन। अर्थात

हालका मितिसम्म निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेलको मृत्यु भएको भन्ने तथ्य स्थापित हुन सकेको छैन । निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेलको विपक्षीहरू अंशियार भएपनि निजको मृत्यु भएको प्रमाणित नहुँदासम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ ले विपक्षीहरूले त्यस्तो निक्षेपमा दावी गर्ने अधिकार प्राप्त गर्न सक्दैनन् । निज निक्षेपकर्ताको मृत्यु भएको स्थापित नभएको अवस्थामा निजका नामका निक्षेपमा रहेको रकम वण्डा गर्ने गरी भएको मिलापत्र हाल कार्यान्वयन हुन सक्दैन ।

१५. अब तेस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षीहरूले निक्षेपकर्ता नन्दराम पौडेल मरेको भन्ने प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३२ बमोजिम १२ वर्षसम्म निज जिवितै रहेको मान्नुपर्ने हुन आउँछ । निज निक्षेपकर्ता मरेको भन्ने प्रमाणित भएको अवस्थामा बाहेक सो अवधिसम्म निजको नाममा रहेको निक्षेपमा भएको रकम कसैले पनि दावी गर्न सक्दैन । सो समय पश्चात विपक्षीहरूले निक्षेपकर्ता १२ वर्षदेखि वेपत्ता भएको भन्ने प्रमाणित गर्न सकेमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ अनुरूप निज निक्षेपकर्ताले इच्छाएको व्यक्ति भए निजैले र निजले इच्छाईएको व्यक्ति नभए मात्र कानूनबमोजिम विपक्षीहरूले मिलापत्रबमोजिम उक्त निक्षेप रकममा दावी गर्न पाउने देखिन्छ ।

१६. अतः निज नन्दराम पौडेल वेपत्ता भएको भनेको मितिबाट बीचमा निज पत्ता नलागेमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३२ अनुसार कम्तीमा १२ वर्ष अवधिसम्म उक्त मिलापत्र कार्यान्वयन हुन नसक्ने हुँदा सो अवधिसम्म गुल्मी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।२४ मा भएको मिलापत्र कार्यान्वयन नगर्नु भनी विपक्षी गुल्मी जिल्ला अदालतको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ । अंश मुद्दा सम्पत्ति सम्बन्धी देवानी पारिवारिक मुद्दा हो । यस्ता मुद्दालाई पक्षहरू बीचमा मिलापत्र हुन सक्ने मुद्दा मानिएको छ । अंश मुद्दा भनेको परिवारबीच पारिवारिक सम्पत्तिसम्बन्धी विवाद हो । यस्ता मुद्दामा भरसक राज्यको निकाय अर्थात् अदालतले पनि हस्तक्षेप गर्न नपरी पक्षहरू आफैले मिलापत्र गर्दा न्याय पर्छ । मिलापत्र गरेपछि पारिवारिक सम्बन्ध पनि नबिग्रन सक्छ । यस्मा विवाद हुँदैन । त्यसैले हामीकहाँ मात्र होइन, अमेरिका लगायत विभिन्न राष्ट्रहरूमा पनि पारिवारिक विवादमा

अदालतबाट Verdict मार्फत भन्दा पक्षहरू आफै मिली वा Mediation मार्फत मिलापत्रलाई Preferred choice मानिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पनि निक्षेपकर्ताको पत्नी र छोराहरू बीच निक्षेप रकमको सम्बन्धमा पनि गुल्मी जिल्ला अदालतले मिलापत्र गर्न अनुमति दिएको देखियो । मिलापत्र आफैमा आपत्तिजनक होइन । निवेदक बैंकको कावासोती शाखामा विपक्षीका पति पिताले निक्षेपमार्फत खोलेको खाताको रकमका सम्बन्धमा कुमारी पौडेल र तीर्थप्रसाद पौडेल समेत बीचमा मिलापत्र गराएको देखियो । नन्दराम पौडेलले राखेको निक्षेप बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम सञ्चालित हुन्छ । उक्त ऐनको दफा ८१ मा निक्षेपकर्ता मरेको अवस्थामा उक्त रकम कसले दावी गर्न सक्ने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ । वेपत्ता हुनु र मर्नु फरक कुरा हुन् । वेपत्ता भन्नाले मरेको हुँदैन । वेपत्ताको मतलब पत्ता नलागेको सम्म मात्र हो । वेपत्ता भएको भनेको भरमा निक्षेपकर्ताको Trust वा विश्वासमा चल्नुपर्ने बैंकले अदालतमा मिलापत्र गरेको भन्दैमा निक्षेपकर्ताको रकम अरुलाई दिन सक्दैन । अदालत जस्तो निकायले तत्कालीन बाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ र वर्तमान बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८१ तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३२ र मिलापत्रबाट पर्नसक्ने असरलाई ध्यानमा राखी मिलापत्र गराउनु पर्नेमा गुल्मी जिल्ला अदालतको त्यसतर्फ ध्यान गएको देखिएन ।

१७. अतः आइन्दा यस्तो नहुन ध्यानाकर्षण गराउँदै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३२ को अवधिसम्म निज नन्दराम पौडेलले उक्त निक्षेप रकममा दावी गर्न नआएमा र तत्पश्चात् विपक्षीहरूले नन्दराम पौडेल उक्त दफा ३२ को अवधिदेखि पत्ता नलागेको भन्ने प्रमाणित गरेमा उक्त मिलापत्रबमोजिम निवेदन दावीको निक्षेप सम्बन्धमा कार्यान्वयन हुन सक्ने समेतको जनाउ विपक्षी गुल्मी जिल्ला अदालत एवं निवेदक बैंकलाई दिनु । प्रस्तुत निवेदनको दायरी लागत कट्टा गरी मिसिल नियम बमोजिम बुझाइ दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६६ साल कात्तिक २२ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत :-नारायणप्रसाद रेग्मी

निर्णय नं. ८३४७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
संवत् २०६१ सालको दे.पु.नं. ८३५६
फैसला मिति: २०६६।१२।११
मुद्दा : जग्गा खिचोला
पुनरावेदक प्रतिवादी: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.
२२ बस्ने जयन्तीदेवी जोशी
विरुद्ध
प्रत्यर्थी वादी: ऐ. वडा नं. १२ बस्ने प्रेमदेवी श्रेष्ठ

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री जनार्दनबहादुर खड्का
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या. श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
मा.न्या.श्री हरिबाबु भट्टराई

- आफ्नो जग्गा अरुले कब्जा गरेको थाहा पाएपछि खिचोलामा नालेस गर्नुपर्ने कारण (Cause of Action) सिर्जना भएको मान्नुपर्दछ र सोही मितिबाटै नालिस गर्ने हदम्याद सिर्जना हुने ।
- वादीको जग्गामा पर्खाल लगाउँदैमा वादीको स्वामित्व समाप्त हुने र प्रतिवादीको स्वामित्व सिर्जना नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री बन्दीबहादुर कार्की र श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पन्नामान तुलाधर, श्री विनय स्थापित र श्री जगदीश दाहाल

प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री लक्ष्मीप्रसाद उप्रेती र श्री शालिकराम पाण्डे अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको १८ नं.

फैसला

न्या.तपबहादुर मगर: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) अनुसार मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

साविक ल.पु.जि.ल.पु.न.पा वडा नं. ३ (घ) कि.नं. ४७९ को क्षे.फ. १-०-० मध्ये पूर्वतर्फबाट क्षे.फ. ०-९-० ऐ. कि.नं. १७ को क्षे.फ. २-०-० मध्ये पूर्वतर्फबाट १-७-० जग्गा मिति २०२८।२।२।१ मा जयन्तीदेवी हुंगेलबाट म फिरादीले राजीनामा गरी लिएकोमा सोहीबमोजिम हाल ल.पु.जि., ल.पु.उप.म.न.पा. वडा नं. ३ (घ) कि.नं. ७३ को क्षे.फ. ०-३-० नाप नक्सा भएको उक्त जग्गा रेखांकन गरी साँध सीमाना छुट्याउन नापी शाखा कार्यालय ललितपुरमा मिति २०५६।१।१८ मा स्थलगत निरीक्षण गर्दा विपक्षीको कि.नं. ६४ को क्षे.फ. १-०-० मा कि.नं. ७३ को पूर्वतर्फबाट पूर्वपश्चिम लम्बाई ११ फीट ६ ईञ्च उत्तर दक्षिण चौडाई ७८ फीट जम्मा ०-२-२ जग्गा घूसेको देखिन्छ भनी ललितपुरबाट खटिई आएका अमिनले नक्साअनुसार रेखांकन गरी प्रतिवेदन ०५६।१।२० मा नापी शाखा ल.पु.मा पेश गरेको हुँदा उक्त प्रतिवेदन मिति २०५६।१।२० मा हेरेपछि थाहा जानकारी भएकोले सो विपक्षीको कि.नं. ६४ को पश्चिमतर्फ विपक्षीले च्यापी घूसेको जति खिचोला मेटाई हक कायम गरी अड्डैबाट चलन समेत चलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी ।

विपक्षीले मलाई कि.नं. ६४ को जग्गा राजीनामा गरी दिँदा सो जग्गावाहेक पश्चिमतर्फ निजको कुनै जग्गा केही नरहेकोले राजीनामा लिखतअनुसारको जग्गा मैले राजीनामा गरी लिएपछि सोही मात्र भोग चलन गरी आएकोले निजको जग्गा मैले घूसाएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जयन्तीदेवीको प्रतिउत्तरपत्र ।

मिसिल संलग्न रहेको नक्सा मुचुल्का हेर्दा न.नं. ५ कि.नं. ६४ को ०-१४-१-२ र ६४ को जग्गाको दक्षिणतर्फ बाटोमा परेको ०-२-२ जग्गा समेत जोड्दा १-०-३-२ जग्गा प्रतिवादीको छुट्टै रहेको सो प्रतिवादीको कि.नं. ६४ पश्चिमपट्टी न.नं. ४ कि.नं. ७३ मा ०-२-१-२ जग्गा छुट्टै रहेभएको स्थिति देखिएको । यसरी प्रतिवादीको कायमी क्षे.फ. भन्दा

बढी जग्गा रहेभएको स्थिति देखिएको र न.नं. ४ कि.नं. ७३ को ०-२-१-२ जग्गा छुट्टै रहेभएको स्थितिमा त्यस्तो जग्गालाई मेरो जग्गा भन्ने प्रतिवादीले खिचोला गरेन भनी भन्न नमिल्ने हुँदा वादीको न.नं. ४ कि.नं. ७३ को जग्गामध्ये ०-२-१-२ जग्गा प्रतिवादीले घूसार्ई खिचोला गरेकोले उक्त जग्गामा वादीको हक कायम भई प्रतिवादीले खिचोला गरेकोले चलन समेत चलाई दिने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५९।३।२७ को फैसला ।

शुरु जिल्ला अदालतले मलाई हराई गरेको फैसलामा चित्त बुझेन । ल.पु.जि.अ. ले जुन कि.नं. ७३ को वादीको नाममा दर्ता सेस्ता कायम रहेको कि.नं. ६४ को पश्चिमपट्टि ७३ को जग्गा कायम रहेको भन्ने ठहर गरेको छ, उक्त सेस्ता सभै नक्सामा उक्त जग्गाहरूको अवस्थिति उक्त पारित लिखतहरूसँग मेलै खाँदैन । त्यसतर्फ दृष्टि नदिई गरेको शुरुको फैसला बुँदा नमिलेको प्रष्ट रुपमा देखिइरहेको छ । शुरुको फैसला बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जयन्तीदेवी जोशीको पुनरावेदनपत्र ।

वादीले मिति २०२८।२।२२ मा नै जग्गा पारित गरी लिएको हुनाले जग्गा पजनीको १७ नं. र जग्गा मिच्नेको १८ नं. को तत्कालीन व्यवस्थाअनुसार भए गरेको मितिले २ वर्षभित्र फिराद दायर गर्नुपर्नेमा सो हदम्याद नघाई दर्ता भएको फिराद पत्रलाई हदम्याद भित्रकै मानी शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला फरक पर्नसक्ने विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

नक्सामा एवं सेस्तामा कि.नं. ७३ कायम देखिई रहेको र उक्त जग्गा छुट्टयाई पाउने अथवा भोग गर्ने वादीको हकाधिकारअनुरूप नापीमा निवेदन दिई छुट्टयाउँदा उक्त जग्गा अन्यत्र घूसी गएको छ भन्ने जानकारी दिएपछि उजूर गर्ने पक्षले सोही मितिलाई समाती ऐनको हदम्याद भित्र उजूर गर्न आएकोलाई हदम्याद नाघी उजूर गरेको भन्न नसकिने हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा इन्साफ गर्ने हदम्यादसम्बन्धी विवाद रहेको भन्न मिलेन । दावी अनुसार वादीको जग्गा प्रतिवादीको कि.नं. ६४ समेतमा घूसी खिचोला भएको हो होइन रहेछ भनी हेर्दा वादी प्रेमदेवीका नाममा रहेको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा कि.नं. ७३ आवादी ज.रो.

०-३-० (तीन आना) कायम रहेको मिसिल संलग्न प्रमाणपूर्जाको प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ । उक्त सेस्तापट्टि वादीले कुनै उजूरवाजूर गरेको पनि देखिँदैन । त्यसैगरी ०२२ सालको सभै नापी ट्रेस कपीमा कि.नं. ७३ कि.नं. ६४ को पश्चिमपट्टि कायम रहेको पनि ट्रेस कपी प्रतिलिपिबाट देखिएको छ । साविक २०२८।२।२२ को राजीनामा लिखत समेतमा सेस्ताबाट कि.नं. ७३ कायम हुन नसक्ने भन्ने प्रतिवादीको जिकीरसम्म रहेको छ भन्ने सोको अस्तित्वलाई अस्वीकार गर्न सक्ने कुनै प्रमाण प्रतिवादी तर्फबाट पेश हुनसकेको देखिँदैन र प्रस्तुत मुद्दामा उक्त कि.नं. ७३, ६४ समेतका स्रोतका सम्बन्धमा विवेचना गरिरहनुपर्ने आवश्यकता पनि देखिएको छैन । यसरी नापी कार्यालयबाट समेत कि.नं. ७३ को जग्गा नक्सा अनुसार कि.नं. ६४ मा घूसेको छ भनी यकीन प्रतिवेदन दिई सकेपछि अदालतबाट भएको मिति २०५८।५।१८ को नक्सा हेर्दा न.नं. ५ कि.नं. ६४ को पश्चिमपट्टि न.नं. ४ को भनी विवादको ०-२-१-२ जग्गा देखिएको र सो जग्गा सेस्ताअनुसारको कि.नं. ६४ को जग्गाभन्दा बढी नै देखिइरहेको अवस्थामा सो जग्गा समेत कि.नं. ६४ मा समावेश हुनुपर्ने भनी जिकीरलिई रहेका प्रतिवादीले खिचोला गरेको होइन रहेछ भन्न सकिने स्थिति नहुँदा वादी दावीअनुसार विवादित न.नं. ४ को जग्गासम्ममा प्रतिवादीले खिचोला गरेको हुँदा उक्त जग्गामा वादीको हक कायम भई वादीले चलन समेत चलाई लिन पाउने ठहर्न्याएको शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५९।३।२७ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।१०।२७ को फैसला ।

नापी रेखाङ्कन प्रतिवेदन मिति २०५६।८।१८ मा पेश भई सो आधारबाट वादीको जग्गा मैले खिचोला गरेको थाहा पाई सो थाहा पाएको मितिबाट हदम्यादभित्र फिराद गरेको भन्ने वादीको भनाई छ । मेरो कि.नं. ६४ को पश्चिममा खडा रहेको मेरो पर्खाल २०२८ सालमा नै बनाई मेरो जग्गा मैले भोग चलन गरिआएको छ । वादीले निजको जग्गा मेरो पर्खालभित्र पारी पर्खाल बनाई खिचोला गरेको भन्न सकेको छैन । कुन मितिमा खिचोला गरेको हो भनी भन्न सकेको पनि छैन । कि.नं. ७३ को जग्गा यदि कि.नं. ६४ मा घूसेको भए कि.नं. ६४ मा पर्खाल बनेको २०२८ सालमा नै वादीलाई

सो कुराको जानकारी भइसकेको छ । किनभने मेरो कि.नं. ६४ को पर्खालभन्दा पश्चिमपट्टि वादीले २०३१ सालमा नै नक्सा पास गरी घर बनाइसकेका छन् । अतः फिराद हदम्याद भित्रको भनी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा जग्गा मिच्नेको १८ नं. र जग्गा पजनीको १७ नं. को त्रुटि हुनाको साथै “सबूद प्रमाणको आधारमा मिति यकीन गरी हदम्यादभित्र उजूर परेको छ छैन हेरी मात्र निर्णय गर्नुपर्छ” भन्ने नैकाप २०३६, पृ. ११, नि.नं. १२२७ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल रहेको हुँदा मुद्दा दोहोऱ्याई हेरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

मिति २०५६।८।२८ मा अमिनले दिएको प्रतिवेदनको आधारमा थाहा पाई जग्गा मिच्नेको १८ नं. अनुसार थाहा पाएको मितिले ६ महिनाभित्र फिराद दायर गरेको भन्ने फिराद दावी र कि.नं. ६४ को पश्चिमपट्टि २०२८ सालमा पर्खाल बनाई जग्गा चलन गरिरहेको भनी प्रतिवादीले जिकीर लिएको र मेरो जग्गा मिची पर्खाल लगाएको भनी वादीको दावी नभएको अवस्थामा पर्खाल कहिले बनेको हो यकीन गरी हदम्यादभित्र फिराद दायर भएको छ छैन ? निरोपण गर्नुपर्नेमा नगरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा अ.वं. १८४(क), १८५ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. को त्रुटि हुनाको साथै नैकाप २०३६ नि.नं. १२२७ पृ. ११ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तसमेतको त्रुटि विद्यमान रहेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।३।२९ को आदेश ।

दावीको कि.नं. ६४ को पश्चिमपट्टि विवादित पर्खाल २०२८ सालमा आफूले लगाई भोग गरेको भन्ने प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको र सो कि.नं. ६४ विवादित जग्गाको पश्चिम सीमानामा कि.नं. ७४ को रत्नमान शाक्यको जग्गा रहेको देखिएकोले सो दुवै जग्गाको बीचमा रहेको उक्त पर्खाल कसले कहिले लगाएको हो ? सो सम्बन्धमा निज संधियार रत्नमान शाक्यलाई बुझी निर्णय गर्नुपर्नेमा सो नगरेकाले निज रत्नमान शाक्यलाई भिकाई अ.वं. १३३ नं. बमोजिम कागज गराउनु । साथै अदालतबाट भएको मिति २०५८।५।१८ को नक्सा मुचुल्कामा यी वादीले मिति

२०३१।१०।३० मा नक्सा पास गराई कि.नं. ८६ र कि.नं. ७३ मा बनाएको घर कुन हो र सो घर कुन कित्ता नम्बरमा बनी तयार भएको हो ? तथा निजको साँधमा कि.नं. ७४ मा रत्नमान शाक्यको भोगमा रहेको घर समेत रेखाङ्कन गरिएको उक्त नक्सा मुचुल्काबाट देखिन आएकोले सो नक्सा मुचुल्काको आधारमा वादी प्रतिवादीबीच रहेको विवादको विषयमा निर्णय गर्न बाधा पुगेकोले उक्त मिति २०५८।५।१८ को नक्सा मुचुल्का बदर गरिदिएको छ । अब यी वादीले नक्सापासको दरखास्त दिई मिति २०३१।१०।३० मा दिएको नक्सा पास पूर्जाबमोजिम कि.नं. ८६ र कि.नं. ७३ मा बनेको घर, कि.नं. ७४ मा रत्नमान शाक्यको भोग चलनमा रहेको घर, प्रतिवादी जयन्तीदेवी जोशीको कि.नं. ६४ र निजको पति इन्द्रमानको घर कम्पाउण्ड तथा त्यस वरिपरी रहेको पर्खाल लगायतका सबै भौतिक संरचना साँध सीमाना समेत प्रष्ट देखिने गरी सर्भे नापीको नक्सासँग मेल खाने गरी अ.वं. १७१ नं. बमोजिम नक्सा गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।५।१७ को आदेश ।

कि.नं. ७४ मा वादी प्रेमदेवी श्रेष्ठले नै घर निर्माण गरी भोग चलन गरी आएको हुँदा कि.नं. ६४ र कि.नं. ७४ को बीचमा रहेको पर्खाल कसले र कहिले लगाएको हो मलाई थाहा भएन भन्ने व्यहोराको यस अदालतबाट अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका रत्नमान शाक्यले गरेको मिति २०६६।९।१६ को बयान ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री बट्टीबहादुर कार्की र श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री पन्नामान तुलाधर, श्री विनय स्थापित र श्री जगदीश दाहालले प्रतिवादीको कि.नं. ६४ को पश्चिममा रहेको पर्खाल प्रतिवादीले २०२८ सालमा नै निर्माण गरेको हो । सो कि.नं. ६४ को पर्खालभन्दा पश्चिमपट्टि वादीले २०३१ सालमा नै नक्सा पास गरी घर बनाएको हुँदा सो पर्खाल मैले बनाएको कुरा उसबेलै वादीलाई थाहा भएकोमा तत्काल प्रचलित ज.मि.को १८ नं. को हदम्यादभित्र फिराद गर्नुपर्नेमा नगरी २०५७ सालमा गरेको फिराद

हदम्यादविहीन छ। प्रतिवादीले कहिले कुन क्रिया गरी कसरी जग्गा खिचोला गरेको हो भन्ने कुरा पनि फिरादपत्रमा उल्लेख छैन। आफ्नो जग्गा नापी शाखाबाट रेखाङ्कन गराउँदा प्रतिवादीको जग्गामा आफ्नो जग्गा घूसेको भनी नापीका अमिनले मिति २०५६।८।२० मा दिएको प्रतिवेदनबाट खिचोला गरेको थाहा पाएको भनी परेको फिरादमा “खिचोला” का कुनै तत्व समावेश छैनन्। अमिनले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा प्रतिवादीले खिचोला गरेको सिद्ध हुँदैन। खिचोला हुन प्रतिवादीको भौतिक कब्जा वा हस्तक्षेप भएको स्थापित हुनुपर्दछ। प्रतिवादीले बनाएको उक्त पर्खाल भत्काइपाउँ भन्ने वादीको दावी पनि छैन। तसर्थ पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बदर गरी फिराद खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो। प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री लक्ष्मीप्रसाद उप्रेती र श्री शालिकराम पाण्डेले पर्खाल लगाउँदा जग्गाको स्वामित्व प्राप्त हुँदैन। निस्सा आदेशमा उल्लिखित फैसलाले पनि फिराद खारेज गरेको छैन, इन्साफै गर्न शुरुमा पठाएको अवस्था छ। तसर्थ उक्त नजीर प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुँदैन। आफ्नो जग्गा मिचिएको थाहा पाएपछि नै खिचोलामा दावी गर्ने हो। प्रतिवादीको जग्गा पुगेकै छ। तसर्थ प्रतिवादीले खिचोला गरेको ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहससमेत सुनी पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मेरो नामदर्ताको ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ३ (घ) कि.नं. ७३ को ०-३-० जग्गा नापी शाखाबाट रेखाङ्कन गराउँदा मेरो ०-२-२-० जग्गा विपक्षीको कि.नं. ६४ को १-०-० जग्गामा घूसेको छ भनी रेखाङ्कन प्रतिवेदनबाट थाहा हुनआएकोले खिचोला मेटाई उक्त जग्गामा हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादीको दावी रहेको देखिन्छ। मेरो कि.नं. ६४ र मेरा पतिका नामदर्ताको कि.नं. ६२ र ६३ समेतका ३ कित्ता जग्गामा २०२८ सालमा नगरपञ्चायतबाट नक्सा पास गरी घर र पर्खाल समेत बनाई चारैतिर बाउण्डरीवाल लगाएको हो, ३० वर्षपछि परेको फिराद हदम्यादविहीन छ, भन्ने प्रतिवाद जिकीर रहेको पाइन्छ।

३. सेस्तामा वादीका नामदर्ताको कि.नं. ७३ को क्षेत्रफल ०-३-० र प्रतिवादीको कि.नं. ६४ को क्षेत्रफल १-०-० कायम रहेको देखिन्छ। कि.नं. ६४ को उक्त जग्गा प्रतिवादीले २०२८ सालमा वादीबाटै राजीनामा गरिएको भन्ने कुरामा विवाद छैन। कि.नं. ६४ समेतको जग्गामा २०२८ सालमै नक्सा पास गरी पर्खाल लगाएको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर भएअनुरूप नक्सा पास भएको प्रमाण प्रतिवादीले पेश गर्न सकेको पाइँदैन। यस अदालतबाट मिति २०६६।७।८ मा भइआएको नक्सामा विवादित न.नं. ३ कि.नं. ७३ को जग्गा र न.नं. २ कि.नं. ७४ को जग्गा बीचमा रहेको उक्त पर्खाल आफूले नक्सा पास गरी बनाएको भन्ने प्रतिवादीले जिकीर गरे पनि पारित नक्सा देखाउन नसकेकोले सो पर्खाल कहिले निर्माण भएको हो भन्ने कुराको निक्यौल हुन सकेको देखिँदैन। यस अदालतबाट अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका रत्नमान शाक्यले बयान गर्दा पनि उक्त पर्खाल कसले कहिले बनाएको हो मलाई थाहा छैन भनी बयान गरेको देखिन्छ।

४. विवादित कि.नं. ७३ को जग्गामा रहेको वादीको हक स्वामित्वलाई प्रतिवादीले अन्यथा भन्न सकेको पाइँदैन। भइआएको नक्साबाट वादीदावीको कि.नं. ७३ मा देखिएको ०-२-३-० र बाटोमा परेको ०-०-१-१ जोड्दा वादीको सेस्ताअनुसारको ०-३-० जग्गा पुग्ने देखिन्छ। त्यस्तै प्रतिवादीको कि.नं. ६४ मा नक्साबाट देखिएको ०-१४-१-२ र बाटोमा परेको ०-२-०-२ जोड्दा निजको सेस्ताअनुरूपको १-०-० जग्गा पुगिरहेकै देखिन्छ। विवादित जग्गासमेत जोड्दा प्रतिवादीको जग्गा सेस्ताभन्दा बढी हुने र वादीको जग्गा नपुग हुने देखिन्छ। तसर्थ प्रतिवादीले आफ्नो सेस्ताभन्दा बढी हुने गरी वादीको कि.नं. ७३ को जग्गालाई आफ्नो जग्गामा समावेश गरेको देखिन आयो।

५. विवादित पर्खाल प्रतिवादीले कहिले लगाएको हो भन्ने प्रमाणबाट देखिन आएको छैन। वादीले आफ्नो जग्गाको सीमाना छुट्याउन रेखाङ्कन गराउन नापी शाखाबाट स्थलगत नापजाँच हुँदा अमिनले मिति २०५६।८।२० मा दिएको प्रतिवेदनबाट आफ्नो जग्गा प्रतिवादीले निजको कि.नं. ६४ को जग्गामा घूसाएको तथ्य थाहा पाएको भनी मिति २०५७।१।१६ मा फिराद गरेको देखिन्छ। वस्तुतः आफ्नो जग्गा

अरुले कब्जा गरेको थाहा पाएपछि खिचोलामा नालेस गर्नुपर्ने कारण (Cause of Action) सिर्जना भएको मान्नुपर्दछ र सोही मितिबाटै नालिस गर्ने हदम्याद सिर्जना हुन्छ । तसर्थ प्रस्तुत विवादमा नापी शाखाबाट भएको स्थलगत जाँचबाट आफ्नो जग्गा प्रतिवादीको जग्गामा घुसेको तथ्य वादीलाई थाहा भएको मितिबाट नै वादीले खिचोलामा नालेस गर्ने हदम्याद प्रारम्भ हुने हुँदा सो मितिबाट जग्गा मिच्नेको १८ नं. अनुसार ६ महिनाभित्र परेको प्रस्तुत फिरादलाई हदम्याद बाहिरको फिराद भनी निस्सा प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएको आधार तथा पुनरावेदकतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससँग सहमत हुन सकिएन । वादीको जग्गामा पर्खाल लगाउँदैमा वादीको स्वामित्व समाप्त हुने र प्रतिवादीको स्वामित्व सिर्जना हुने हुँदैन । तसर्थ, पर्खाल भत्काई पाऊँ भन्नेतर्फ दावी नभएको हुँदा समेत खिचोला ठहर गर्न मिल्दैन भनी निस्सा प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएको अर्को आधारसँग पनि सहमत हुन सकिने भएन । निस्सा प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएको नेकाप २०३६, नि.नं. १२२७, पृ. ११ मा प्रकाशित मुद्दामा घर बनेको मिति यकीन गरी हदम्यादभित्र उजूर परे नपरेको निर्णय दिनुपर्नेमा खिचोलातर्फ निर्णय नगरी फिराद खारेज गरेको पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसला बदर गरी पुनः निर्णयका लागि शुरुमा पठाएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा फिराद खारेज भएको अवस्था छैन । साथै सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी खिचोलातर्फ नै इन्साफ भएको हुँदा उक्त फैसलामा प्रतिपादित सिद्धान्तसँग प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतबाट भएको इन्साफ विरोधाभाषपूर्ण रहेको समेत देखिन आएन ।

६. अतः वादी दावीबमोजिम विवादित न.नं. ३ कि.नं. ७३ को जग्गामा प्रतिवादीले खिचोला गरेको ठहर्‍याई वादीले चलन चलाई पाउने गरेको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको इन्साफ मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी

इति संवत् २०६६ साल चैत १ गते रोज १ शुभम् -
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८३४८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
संवत् २०६० सालको दे.पु.नं.९३३८, ८२७७
फैसला मिति: २०६६।१२।१।२
मुद्दा:- लगत सच्याई पाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी
गा.वि.स. वडा नं. ४ हाल थिमी न.पा. वडा
नं. १५ बस्ने कान्छाभाइको मु.स. गर्ने
आशालाल प्रजापती समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स.
वडा नं. ८ बस्ने मञ्जू दुङ्गाना समेत

एवं

पुनरावेदक: ललितपुर जिल्ला इमाडोल गा.वि.स. वडा
नं. १ बस्ने बलराम बस्नेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स.
वडा नं. ८ बस्ने मञ्जू दुङ्गाना समेत
शुरु फैसला गर्ने

भू.सु.अ.श्री जानकीराम शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री राजेन्द्रराज पन्त

मा.न्या.श्री हरिबाबु भट्टराई

- अधिकारक्षेत्रविहीन निकायले गरेको निर्णयको अस्तित्व कानूनको दृष्टिमा शून्य हुने र त्यस्तो निर्णय स्वतः बदरभागी हुने हुनाले उक्त निर्णयबाट तत्कालीन मोहीहरूको मोहीयानी हकमा असर परेको सम्भन नमिले ।
- जग्गाधनी नै कायम नभएका उनाउ व्यक्तिको नालेसका आधारमा अधिकारक्षेत्रविहीन गाउँ पञ्चायतको निर्णयले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- सर्जिमिनको आधारमा एउटा कायम भइरहेको मोहीलाई निष्काशन गरी अर्कै व्यक्तिलाई मोही कायम गर्न नमिले ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता बालकृष्ण
नेउपाने
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता शम्भु थापा
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर प्रतिवादीले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन गरी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स.वडा नं.४ (ख) को कि.नं.३००, ३८७, ३९४, ३९९ तथा २९४ समेतका जग्गा हाम्रा दाता ज्ञानीबाबा जोशीबाट मिति २०४९।५।१५ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट राजीनामा लिखत पारित गरी लिई हाम्रो हक हुन आएको उक्त जग्गाको हकभोग र स्वामित्वमा विवाद उठाई दाता ज्ञानीबाबा जोशीउपर बलराम बस्नेतले निर्णय दर्ता बदर मुद्दा दिएकोमा भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट वादी दावी नपुग्ने ठहरी मिति २०५०।१।२९ मा भएको फैसला पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५१।१।२३ मा सदर हुने ठहरी अन्तिम भइरहेको छ। निज बलराम बस्नेतले उक्त मिति २०४९।५।१५ को राजीनामा लिखतउपर लिखत बदर तथा जालसाजी मुद्दा दिएकोमा सो मुद्दामा समेत वादी दावी नपुग्ने ठहरी भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०५२।१।२५ मा भएको फैसला समेत अन्तिम भइरहेको छ। उल्लिखित जग्गाको हक स्वामित्वमा बलराम बस्नेत र हामीबीच विवाद भई मुद्दा चली अदालतहरूबाट भएका फैसलाहरूबाट हाम्रो हक स्वामित्व स्थापित भई हाम्रै हकभोग चलनमा रहेको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लागू भई नापी हुँदाका बखत यही जग्गामध्ये कि.नं.२९४ र ३०० को जग्गाको किसानको महलमा कान्छाभाई प्रजापती र कि.नं.३८७, ३९४ र ३९९ को जग्गाको किसानको महलमा पुनकुमार प्रजापती नाम रहन गएकोमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २८ अनुसार जग्गावालाको हैसियतमा मोहीबाट भिकी पाऊँ भनी बलराम बस्नेतले स्थानीय ललितपुर इमाडोल गा.पं.मा निवेदन दिएकोमा कान्छाभाई प्रजापती तथा पुनकुमार प्रजापतीलाई मोहीबाट निष्काशन हुने ठहर्‍याई

मिति २०२३।२।२४ मा निर्णय गरेको पाईन्छ। गा.पं.को निर्णयअनुसार लगत सच्चाई दिन भनी भूमिसुधार कार्यालय भक्तपुरमा लेखी पठाएको र निज बलराम बस्नेत समेतले निवेदन दिई गा.पं.को निर्णयअनुसार लगत सच्चाई दिने गरी भूमिसुधार कार्यालयबाट मिति २०२३।४।२९ मा आदेश भई सोही समय देखी बलराम बस्नेतले जोत कमोद गर्न थालेकोमा कान्छाभाई तथा पुनकुमार प्रजापतीले बलराम बस्नेतउपर खिचोला मुद्दा दायर गरेकोमा कान्छाभाई तथा पुनकुमारको मोहीको हक समाप्त भइसकेको हुँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०२५।१।३९ मा फैसला भई अन्तिम रूपमा रहेको छ। यसरी कान्छाभाई तथा पुनकुमार उक्त जग्गाको मोहीबाट निष्काशित भैसकेको अवस्थामा निजहरूका नाउँमा मोही लगत कायमै रहिरहेकोले लगत कट्टा गर्न इमाडोल गा.वि.स.को मिति २०२३।२।२४ को निर्णय तथा भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०२५।१।३९ को फैसलाअनुसार लगत सच्चाई जोताहामा जग्गा धनी आफै कायम गरी पाउन निवेदन गर्न आएका छौं। अतः भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स.वडा नं.४ (ख) कि.नं.२९४ र ३०० को मोहीमा उल्लिखित कान्छाभाई प्रजापती र कि.नं.३८७, ३९४ र ३९९ को मोही लगतमा उल्लिखित पुनकुमार प्रजापतीको नामको मोही लगत कट्टा गरी सो महलमा जग्गा धनी आफ्नै नाम उल्लेख गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी मञ्जू दुझाना र कृष्णकला ओलीको निवेदन।

विपक्षीले दावी गरेको जग्गामा हाम्रा बाबुहरू कान्छाभाई प्रजापती र पुनकुमार प्रजापती मोही जनिई २ नं.अनुसूची प्रकाशित भएको छ। सो अनुसूचीउपर उजूर गरी बदर गराउन नसकेपछि मोही लगत कट्टा हुने कुनै कानूनी व्यवस्था छैन। मिति २०४९।५।१५ को राजीनामा लिखत गर्दा मोही महलमा हाम्रा बाबुहरूको नाम जनाई विपक्षीले लिखत पारित गराई लिनु भएको छ। मोही स्वीकार गरी राजीनामा गरी लिएपछि हाल मोही होइन भन्न मिल्दैन। जुन गा.पं.मा जग्गा छ सोही गा.पं.ले निर्णय गर्न पाउने हो दिव्यश्वरीको जग्गालाई इमाडोलको गा.पं.ले निर्णय गर्न मिल्दैन। भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०२५।१।३९ को फैसला मोही लगत कट्टा गरेको छैन। इमाडोल गा.पं.को मिति २०२३।२।२४ को फैसलाले

बलराम वस्नेत र हिराबहादुर प्रजापतीको बीचको फैसला हो । यो जग्गासंग निजको कुनै संलग्नता र सरोकार छैन । बेसरोकारको व्यक्तिबीच भएको फैसलाले मोही लगत कट्टा हुन सक्दैन । विपक्षीको निवेदन भू.सु.नियमावली, २०२१ को नियम ६ र ७ विपरीत छ । उक्त नियम ७ ले प्रकाशित २ नं.अनुसूचीमा विपक्षीका दाताले उजूर नगरेपछि विपक्षीले मोही दावी पारित गरी लिएको जग्गाको मोही लगत कट्टा हुने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आशालाल प्रजापती र काजीबहादुर प्रजापतीको प्रतिउत्तर पत्र ।

भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स.वडा नं. ४ (ख) को कि.नं.३००, ३८७, ३९४, ३९९, ३०६, ३३७, ३३५ समेतका कित्ता जग्गा र ऐ.कि.नं.१५६,१५९,११५ र ११० समेतका जग्गा टेकमान सिंह बस्नेतको नाममा साविक पाटन मौजा ल.नं.६०१ र ५४८ बाट भिडुदा दर्ता हुने अवस्थामा रहेकोमा हिराबहादुरले गैरकानूनी रूपले दावी गरेको कारण त्यस सम्बन्धमा विवाद भई म निवेदक चेतमान सिंह भन्ने बलराम बस्नेतले फिराद दिई इमाडोल गा.पं.बाट २०२३।२।२४ मा निर्णय हुँदा हिराबहादुरलाई जग्गाको मोहीबाट निष्काशन हुने ठहरी निर्णय भएको थियो । त्यस पछि भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स.वडा नं. ४ (ख) को कि.नं.३००, ३८७, ३९४, ३९९ तथा २९४ समेतमा मोहीसम्बन्धी विवाद भई विपक्षीहरू हिराबहादुर प्रजापती, पुनकुमार प्रजापती र कान्छाभाई प्रजापतीले दावी गरेकोमा मेरो मोही कायम गरी २०२५।१।३१ मा फैसला भएको थियो । साविक लोकन्थली गा.वि.स.वडा नं. ४ (ख) कि.नं.२९४, ३००, ३९४, ३८७, ३९९ को जग्गाको जोताहामा म बलराम भन्ने चेतमान सिंह बस्नेतको नाममा कायम हुने गरी इमाडोल गा.पं.को मिति २०२३।२।२४ र भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०२५।१।३१ को फैसलाबाट उक्त जग्गाहरूबाट निज कान्छाभाई प्रजापती र पुनकुमार प्रजापतीको नाउँ मोहीबाट निष्काशन भई मेरो कायम रहेको छ । यसरी मेरो मोही कायम रहेको अवस्थामा जोताहा लगत कट्टा गरिपाउँ भन्ने र जोताहा कायम गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको दावी तथा प्रतिउत्तर जिकीर खारेज गरी मेरो नाम यथावत् कायम राखी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको बलराम बस्नेतको प्रतिउत्तर पत्र ।

विवादित जग्गाको स्थलगत सर्जमिन हुँदा उक्त जग्गाहरू बलराम वस्नेतको जोतभोगमा रहेको भन्ने सर्जमिन मुचुल्का ।

सर्जमिन समेतबाट विवादित जग्गा हाल बलराम वस्नेतले जोती भोगी आएको देखिँदा सो विवादित कि.नं. ३००, ३८७, ३९४, ३९९ र २९४ को साविक मोही कान्छाभाई प्रजापती र पुनकुमार प्रजापतीको मोही लगत इमाडोल गा.पं.को २०२३।२।२४ को फैसला अनुसार कट्टा गरी उक्त कित्ता जग्गाहरूमा बलराम बस्नेतलाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५ (२) बमोजिम मोही कायम गर्नुपर्ने देखियो । दावीबमोजिम मोही लगतबाट साविक मोहीको नाम कट्टा गर्न मिलेन दावी खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु भूमिसुधार कार्यालय भक्तपुरको मिति २०५५।४।२६ को निर्णय ।

विवादको जग्गाको मोहीमा प्रतिवादीमध्येको बलराम वस्नेतलाई मोही कायम हुने ठहर गरेको मिलेको छैन । वादी दावीमा सीमित रही निर्णय गर्नुपर्नेमा दावी बाहिर गई गरेको निर्णय नेकाप २०५०, पृ.५५४, नेकाप २०४७ पृ.३३५ र नेकाप २०४५ पृ.३२३ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत छ । विवादित जग्गा भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.पं.का जग्गाहरू हुन । २०२३ सालको फैसला ललितपुर जिल्ला इमाडोल गा.पं.को हो । सो फैसला अ.बं.३५ र भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २८ बमोजिम अधिकारक्षेत्रबिहीन छ । सो फैसला बलराम वस्नेत विरुद्ध हिराबहादुर प्रजापतीबीचको मुद्दाको हो । हिराबहादुर प्रजापतीको फैसलाले हामी पुनरावेदकका पिताको मुद्दामा प्रमाण लाग्दैन । २ नं.अनुसूची लगत, जोताहा अस्थायी निस्सा, जग्गा धनीको राजीनामा र जग्गा धनी प्रमाण पुर्जा समेतमा हाम्रा पिताको मोहीमा नाम उल्लेख भएको अवस्थामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५ बमोजिम बलराम वस्नेतलाई मोही कायम गर्न मिल्दैन । अतः भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय बदर गरी मोही हक यथावत् कायम राखी पाउँ भन्ने काजीबहादुर प्रजापती र आशालाल प्रजापतीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादी दावीमा केन्द्रीत भई निर्णय गर्नुपर्नेमा वादी दावी बाहिरको बलराम वस्नेतलाई मोही कायम गर्ने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय

भक्तपुरको निर्णय फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि वादी तथा पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीलाई समेत भिकार्ई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश ।

भूमिसुधार कार्यालय भक्तपुरले प्रतिवादीमध्येका बलराम बस्नेतलाई मोही कायम गर्ने ठहर गरेको निर्णय आधारहीन छ । वादी दावीमा सीमित रही निर्णय दिनु पर्नेमा आफैले वादीको स्थानग्रहण गरी निर्णय दिन मिल्दैन । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधन सहितको दफा २५ अनुसार उक्त प्रावधान लागू भएको ६ महिनाभित्र सम्ममा मोही कायम गराई माग्नसक्ने प्रष्ट छ । सो कानूनी व्यवस्थाअनुसार २०५४।३।२४ बाट म्याद समाप्त भैसकेको छ । यसर्थ वादी दावीभन्दा बाहिर गई बलराम बस्नेतलाई मोही कायम गर्ने गरी भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ । अर्कोतर्फ कान्छाभाई र पुनकुमारको मोहीको साविक लगत कट्टा गर्न मिलेन भन्ने निर्णय विरोधाभाषपूर्ण छ । जहाँसम्म पुनकुमार र कान्छा भाई इमाडोल गा.वि.स.को फैसलामा विपक्षी बनाइएको छैन भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकीर रहेको छ, तर एकाघरका दाजुभाई भई सगोलमा रहँदाकै अवस्थामा घरको जेठो बाठो मुख्य व्यक्ति हिराबहादुर रहेको र मोहीको लगत जसको नाममा भएपनि सगोलको जोतभोग रहेको हुँदा हिराबहादुर विपक्षी कायम गरी गा.पं.बाट निर्णय भएको छ । २०२३ सालको गा.पं.को निर्णय र २०२५ सालको भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसलाअनुसार सोही समयदेखि कान्छाभाई र पुनकुमार मोही हकबाट हटक भई हालसम्म पनि निजहरूको जोत कमोद नरहेको हुँदा लगत कट्टा गर्नुपर्नेमा सो बमोजिम नगरी द्विविधाजनक भाषा प्रयोग गरी साविक मोही लगत कट्टा नगर्ने गरी भूमिसुधार कार्यालय भक्तपुरबाट भएको निर्णय बदर गरी दावीबमोजिम मोही लगत कट्टा गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीहरूको पुनरावेदन पत्र ।

विवादित कि.नं.३००, ३८७, ३९४, ३९९, २९४ को जग्गाको मोही म हुँ भन्ने बलराम बस्नेतको दावी नै भएको देखिँदैन भने इमाडोल गा.पं.को २०२३।२।२४ को निर्णय अन्तिम भै बसी रहेको सम्बन्धमा प्रतिवादी आशालाल समेतको जिकीर भएको देखिएन । यस्तो अवस्थामा विवादित जग्गामा

प्रतिवादीहरूको मोही हक यथावत छ भन्न कानूनसंगत नहुने हुँदा सो जग्गाहरूमा प्रतिवादीको मोही हकको लगत कट्टा भई जग्गा धनी प्रमाण पूर्जामा मोही महलमा उल्लिखित मोहीको नाम कट्टा गर्नुपर्ने देखिन आयो । बलराम बस्नेतको दावी नै नभएको र इमाडोल गा.पं.बाट भएको फैसलाउपर पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको कुनै जिकीर नभएको तथा बलराम बस्नेतले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ अनुसारको प्रमाण नै पेश गर्न नसकेको अवस्थामा सर्जमिनको आधारमा मात्र बलराम बस्नेतलाई कि.नं.३००, ३८७, ३९४, ३९९ र २९४ का कित्ता जग्गाहरूमा मोही कायम गर्ने गरेको भूमिसुधार कार्यालय भक्तपुरको मिति २०५५।४।२६ को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी आशालाल समेतको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६०।१।२९ को फैसला ।

विवादित कित्ताका जग्गाहरूमा मेरो मोहीसम्बन्धी दावी नै नरहेको भनी पुनरावेदन अदालतले ठहर गरेको मिलेको छैन । उक्त जग्गाहरूमा मैले इमाडोल गा.पं.को मिति २०२३।२।२४ को फैसला र मिति २०२५।१।३१ को भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला समेत उल्लेख गरी कि.नं.३००, ३८७, ३९४, ३९९ र २९४ सम्बन्धित कार्यालयबाट जोताहाको महलमा मेरो नाम कायम गर्ने गरी कारवाही भई अद्यावधिक ती जग्गोहरू जोतभोग गरेकोले मेरै मोहियानी हक कायम गरिपाऊँ भनी प्रतिउत्तरमा नै स्पष्ट उल्लेख गरेको छु । २०२३।२।२४ को इमाडोल गा.वि.स.तथा २०२५।१।३१ को भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसलाबाट उक्त जग्गाहरूमा खनजोत गर्ने अधिकार मलाई प्राप्त भएको स्थितिमा मेरो मोहियानी हक समाप्त हुने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएकोले उक्त फैसला बदर गरी मेरो हक स्थापित हुने गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको बलराम बस्नेतको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

विपक्षीहरूले मोही लगत सच्याई पाऊँ भनी दिएको निवेदनको आधारमा हाम्रो कि.नं.३००, २९४, ३८७, ३९४ र ३९९ जग्गाको मोही महलबाट हामी पुनरावेदकका पिताको मोही लगत कट्टा गर्न गराउन

मिल्दैन । विपक्षीहरूले मिति २०४९।५।१५ मा लिखत पास गरि लिंगा हाम्रा पितालाई मोही महलमा देखाई लिखत पास भएको छ । सो लिखत पास गर्दा मोही कटाई राजश्व तिरिएको छ । सो लिखत पास भए पछि मोही महलमा नाम उल्लेख भई जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा बनेको छ । फिल्डबुक २ नं. अनुसूची मोठ सेस्ता समेतमा मोही जनिएको अवस्थामा एक मात्र निवेदनको आधारमा लगत कट्टा गर्न मिल्दैन । अर्कोतर्फ विपक्षीहरूले पेश गरेको भनिएको मिति २०२५।१।३१ र २०२३।२।२४ को फैसला हिराबहादुर प्रजापती विरुद्ध बलराम बस्नेत भएको मुद्दाले हाम्रा पिताको मोही हक जाने होइन । हिराबहादुर हाम्रो कुनै नाताका मानिस होइनन् । अरु व्यक्तिउपर दिएको मुद्दाबाट हाम्रो हक गुम्न सक्दैन । भू.सं.ऐन, २०२१ आउनुपूर्व देखि नै मोही भई मोहीको हैसियतले जोत कमाद र भोग चलन गर्दै आएको नापी दर्ता समेत भएका जग्गा हुन । उक्त जग्गामा जग्गाधनीहरू बीच स्वामित्वको विषयमा हालसम्म विवाद भइरहेको हुँदा बालीसम्म नबुझाएको हो । २०४९ सालमा जग्गा किन्नेले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २८ को आधार लगाउन मिल्दैन । उक्त ऐन आउनुपूर्व देखि कायम रहेको मोहीलाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २८ लगाउन मिल्दैन । तसर्थ भूमिसुधार कार्यालय र पुनरावेदन अदालतको फैसला उक्त ऐनको दफा २५, २८ र ३४ समेतको विपरीत छ । उक्त जग्गाहरूमा हाम्रा पिताको लगत कट्टा गर्ने गरेको हदसम्मको फैसला बदर गरी मोही हक यथावत् कायम राखी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको आशालाल प्रजापती र काजीबहादुर प्रजापतीको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

यसमा कान्छाभाई र हिराबहादुर प्रजापती तथा चेतमान बस्नेत वादी प्रतिवादी भएको मोही निष्काशन मुद्दामा तत्कालीन इमाडोल गा.पं.बाट मिति २०२३।२।२४ मा र भूमिसुधार अधिकारीबाट मिति २०२३।४।२१ मा भएको फैसला सहितको मिसिल भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

यसमा पुनरावेदक वादी बलराम बस्नेत विरुद्ध ज्ञानुबाबा जोशी भएको दर्ता बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५१।१२।१३ को फैसलाबाट वादी बलराम बस्नेतलाई जग्गा

धनी कायम नगरी ज्ञानुबाबा जोशीलाई जग्गाधनी ठहर्‍याई फैसला भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलाबाट जग्गा धनी ठहर भएको ज्ञानुबाबा जोशीले प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक आशालाल प्रजापतीलाई मोही मानेको र उक्त कित्ताका जग्गाहरूको विक्री व्यवहार समेत भइसकेको अवस्थामा लगत कट्टा गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला यस अदालतबाट २०५८ सालको दे.पु.नं.७३१४ को रामबहादुर भण्डारी विरुद्ध चन्द्रदेव पाठक भएको मुद्दामा मिति २०६२।६।७ मा भएको फैसला तुफान राजवंशी विरुद्ध जगतलाल राजवंशीको मुद्दामा (स.अ.बुलेटिन, बर्ष ३, अङ्क १, पृ.४) भएको फैसला र २०६३ सालको दे.पु.नं.७१५ को रामसेवक यादव विरुद्ध लखचन यादव भएको मुद्दामा मिति २०६४।६।११ मा भएको फैसला समेतमा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतबाट फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाउने भन्ने दे.पु.नं.९३३८ को मुद्दामा यसै इजलासबाट विपक्षी भिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि सोही मुद्दाको अन्तरप्रभावी भएको हुँदा सोही आधारमा यसमा पनि विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६५।१।२५ को आदेश ।

नियमबमोजिम आजको पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक आशालाल प्रजापती समेतको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपानेले प्रत्यर्थी वादीले मिति २०४९।५।१५ मा जग्गाको राजीनामा लिखत पास गरी लिंगा पुनरावेदकका पिताहरू कान्छा भाई प्रजापती र पुनकुमार प्रजापतीलाई मोही महलमा देखाई लिखत पास भएको छ । फिल्डबुक, २ नं. अनुसूची, मोठ सेस्ता समेतमा मोही जनिएको छ । मोही जनिएको जग्गा लिएपछि प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ अनुसार मोही होइन भन्न पाइँदैन । बेजिल्लाको इमाडोल गाउँ पञ्चायतको फैसलालाई आधार बनाउन मिल्दैन । साविक जग्गाधनीले मोही लगत कट्टा नगरी मोही यथावत् राखी विक्री गरेका छन् । तसर्थ मोही लगत कट्टा हुने अवस्था छैन भनी र प्रत्यर्थी वादीहरू मञ्जू हुइना

समेतको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ता शम्भु थापाले साविक मोही कान्छा भाई र पुनकुमार प्रजापतीहरूलाई मोही हकबाट निष्काशन गरेको तत्कालीन इमाडोल गाउँ पञ्चायतको २०२३।२।२४ को निर्णय अन्तिम भएर बसेको छ। सोउपर पुनरावेदन लाग्ने अवस्था छैन। बलराम बस्नेतले जग्गा जोती आएको भएपनि कुत दिलाई मोही निष्काशन मुद्दामा आफू मोही होइन भनी स्वीकार गरेको छ। मोहीले आफैले जग्गा कमाउन छोडेको हुँदा मोहीको लगत सच्चिने अवस्था छ। पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव भएकोले सदर गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

२. उपरोक्त बहस जिकीर सुनी पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकीरतर्फ हेर्दा कि.नं. ३००, २९४, ३८७, ३९४ र ३९९ जग्गाको मोही क्रमशः पुनरावेदक आशालाल प्रजापतीका पिता कान्छा भाइ प्रजापती र काजिबहादुरका पिता पुनकुमार प्रजापती उल्लेख भएको जग्गा प्रत्यर्थी जग्गाधनीहरूले २०४९।१।१५ मा जग्गा राजीनामा लिखत गरी लिँदा मोही देखाई लिखत पास भएको छ, फिल्डबुक, २ नं. अनुसूची, मोही सेस्ता, जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा समेतमा मोही जनिएको छ। दिव्यश्वरी गा.वि.स. को जग्गाको विषयमा जिल्ला ललितपुर इमाडोल गा.वि.स. को फैसलाले हक जाने हैन, उनाउ व्यक्ति हिराबहादुरसँगको फैसलाले हक जाने होइन, भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ आउनुपूर्व नै पिता मोही हुन्। मोही लगत कट्टा हुने अवस्था छैन भन्ने पुनरावेदक आशालाल प्रजापती समेतको र पिताको पालादेखि जोतभोग गरी आएको जग्गामा इमाडोल गाउँ पञ्चायतको निर्णय भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला, सर्जमिन मुचुल्का समेतका आधारमा मोही कायम हुनुपर्ने भन्ने बलराम बस्नेतको पुनरावेदन जिकीर रहेको प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रहरू निर्णयार्थ पेश भएकोमा दावी गरिएका जग्गाहरूमा बलराम बस्नेतलाई मोही कायम गरेको हदसम्म शुरूको फैसला उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने कुराको निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

३. भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स. वडा नं. ४।ख कि.नं. २९४ र ३०० जग्गाको मोही

लगतमा उल्लेख भएका कान्छा भाई प्रजापती र कि.नं. ३८७, ३९४, ३९९ को लगतमा उल्लिखित पुनकुमार प्रजापतीको मोहीहक भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २८ अनुसार बलराम बस्नेतको निवेदनबाट तत्कालीन इमाडोल गा.प. को मिति २०२३।२।२४ का निर्णयले निष्काशन हुने निर्णय भएअनुसार भूमिसुधार अफिसबाट लगत सच्चाएको र सोउपर मोही कान्छा भाइ प्रजापती समेतले नालेस गरी भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०२५।१।३१ मा भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर गरी अन्तिम फैसला भएकोले सो फैसलाअनुसार मोहीको लगत कट्टा गरी लगत सच्चाई पाउँ भनी मञ्जू दुङ्गाना र कृष्णकला ओलीले भूमिसुधार कार्यालय भक्तपुरमा निवेदन पेश गरेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा मिसिल सामेल प्रमाणहरूतर्फ हेर्दा प्रतिवादी कान्छा भाइ प्रजापती मरी मु.स. गर्ने आशालाल प्रजापती र पुनकुमार प्रजापती मरी मु.स. गर्ने काजीबहादुर प्रजापतीले प्रतिउत्तर पत्रसाथ पेश गरेको लिखत दिने ज्ञानी बाबा जोशी लिने मञ्जू दुङ्गाना समेत भएको मिति २०४९।१।१५ को राजीनामाको फोटोकपी, नापी शाखाबाट प्राप्त फिल्डबुक उतार र जग्गा धनी प्रमाण पूर्जासमेतमा कि.नं. २९४, ३०० मा मोही कान्छा भाई प्रजापती र कि.नं. ३८७, ३९४ र ३९९ मा मोही पुनकुमार प्रजापती उल्लेख भएको देखिन्छ। हालका जग्गा धनी मञ्जू दुङ्गाना समेतले जग्गादाता र साविक जग्गाधनी ज्ञानीबाबा जोशीबाट जग्गा खरीद गर्दा मिति २०४९।१।१५ मा मोही समेत भएको जग्गा खरीद गरेको देखिन्छ। यसरी साविक जग्गाधनी र हाल जग्गाधनी भएका वादीहरूको दर्ता प्रमाणपूर्जामा मोही लागेको जग्गा भनी निरन्तर उल्लेख भइने रहेकोमा कुनै विवाद देखिएन।

४. जहाँसम्म तत्कालीन इमाडोल गाउँ पञ्चायतबाट वादी बलराम भन्ने चेतमान सिं बस्नेत प्रतिवादी हिराबहादुर प्रजापती समेत भएको जग्गा मुद्दामा मिति २०२३।२।२४ मा दावी गरिएको जग्गाबाट प्र. कान्छाभाइ र पुनकुमार प्रजापतीको मोहीहक निष्काशन गरेको भन्ने निवेदकहरूको दावीका सम्बन्धमा हेर्दा हाल विवादित सबै ५ कित्ता जग्गाहरू भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गा.वि.स. अन्तरगतको जग्गा हुन भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन। तर मिति

२०२३।२।२४ को निर्णय अर्कै जिल्ला भित्रको अर्कै पञ्चायतबाट भएको देखिन्छ। साविक भक्तपुर जिल्ला दिव्यश्वरी गाउँ पञ्चायतबाट नै पछि ललितपुर जिल्ला भित्रको इमाडोल गाउँपञ्चायत भित्र पर्न गएको भन्ने विपक्षीहरू र पुनरावेदक बलराम बस्नेतको भनाइ छैन। अन्य आधार, प्रमाणबाट पनि सो कुरा देखिन आउँदैन। यसरी अधिकारक्षेत्रविहीन निकायले गरेको निर्णयको अस्तित्व कानूनको दृष्टिमा शून्य हुने र त्यस्तो निर्णय स्वतः बदरभागी हुने हुनाले उक्त निर्णयबाट तत्कालीन मोहीहरूको मोहीयानी हकमा असर परेको सम्झन मिल्ने। साथै भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०२५।१।३१।२ को फैसलाबाट बलराम बस्नेत भन्ने चेतमान सिं बस्नेत उक्त जग्गाका जग्गाधनी नै कायम भएको नदेखिँदा जग्गाधनी नै कायम नभएका उनाउ व्यक्तिको नालेसका आधारमा अधिकारक्षेत्रविहीन गाउँ पञ्चायतको निर्णयले पनि कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन।

५. राम काजी भन्ने सिंहबहादुर जोशीले पुनकुमार प्रजापती उपर कि.नं. ३८७, ३९४ र ३९९ जग्गाको कुत दिलाई मोही निष्काशन सम्बन्धमा दिएको मुद्दामा भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०३८।३।७।१ मा दर्ता बाँकी रहेकोले दावी पुग्न सक्तैन भनी फैसला भएकोसम्म देखिन्छ। जहाँसम्म सो मुद्दामा जग्गा बलराम बस्नेतले कमाई आएको भनी पुनकुमार प्रजापतीले स्वीकार गरेको भन्ने प्रश्न छ त्यसतर्फ, सो मुद्दामा वादीको दावी नपुग्ने गरी फैसला भइ अन्तिम भई रहेकोले त्यसबाट उक्त जग्गाको मोही बलराम बस्नेत कायम भएको भन्ने देखिन आएन। उक्त मुद्दामा मोही कायम सम्बन्धी विवाद पनि थिएन र मोही निष्काशनतर्फ वादी दावी नपुग्ने फैसला भएको थियो। सम्बन्धित जग्गाको फिलडबुक उतार, राजीनामा, जग्गा धनी प्रमाणपूर्जा लगायतका सेस्ता कागजबाट बलराम बस्नेतको नाममा मोही लेखिएको कतै देखिँदैन।

६. विवादित जग्गाहरू २०४६ सालमा मात्र सिंहबहादुरको नाममा दर्ता भएको देखिन्छ। निजबाट निजकी श्रीमती ज्ञानीबाबा जोशीको नाममा आएकोमा कुनै विवाद छैन। त्यस्तै ज्ञानीबाबाबाट यी वादीहरूले सो जग्गा मिति २०४९।५।१५ मा प्राप्त गर्दासम्म कान्छा भाई र पुनकुमार निर्वाध रूपले मोही

कायम रही आएको अवस्था छ। २०३८ सालको फैसला पछिदेखि यो मुद्दा पर्नुभन्दा अधिसम्म कुनै पनि जग्गावालाले मोही निष्काशनतर्फ उजूरसम्म गरेको अवस्था छैन। दावीको यसै जग्गा समेतमा यिनै प्रतिवादी बलराम बस्नेतले वादीहरूको दाता सिंहबहादुरको पत्नी ज्ञानीबाबा जोशी उपर चलाएको दे.पु.नं. १५३८ को निर्णय बदर समेत मुद्दामा वादी दावी नपुग्ने ठहरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५१।१२।१३ मा फैसला भएको प्रमाणबाट समेत देखिँदा सोही जग्गामा प्रतिवादी बलराम बस्नेतले मोहीको हकदावी लिएको न्यायसंगत पनि देखिएन। जग्गा जोतभोग बलराम बस्नेतले गरेको हो भन्ने सर्जमिन मुचुल्का मात्रको आधारमा सो जग्गामा प्रतिवादी बलराम बस्नेतलाई मोही कायम गर्न मिल्ने स्थिति देखिएन। सर्जमिनको आधारमा एउटा कायम भइरहेको मोहीलाई निष्काशन गरी अर्कै व्यक्तिलाई मोही कायम गर्न मिल्दैन।

७. यस प्रकार मिसिल संलग्न माथि उल्लिखित सेस्ता प्रमाणबाट कि.नं. २९४ र ३०० को जग्गाको मोही कान्छा भाई प्रजापती र कि.नं. ३८७, ३९४ र ३९९ जग्गाको मोही पुनकुमार प्रजापती देखिँदा सो तथ्य र मोही स्वीकार गरी मिति २०४९।५।१५ मा जग्गा राजीनामा पास गरी वादीहरूले लिएको हुँदा हाल आएर कार्यान्वयन नै नभएको तत्कालीन इमाडोल गाउँ पञ्चायतको मिति २०२३।२।२४ को निर्णयको आधार देखाउँदै कायम भइरहेको मोही लगत कट्टा गर्न मिल्ने देखिँदैन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले पनि कान्छा भाई र पुनकुमार प्रजापतीलाई मोही होइन भन्नबाट वादीहरू विवन्धित देखिन्छन्। निजहरूले मोही इन्कार गर्न मिल्दैन।

८. यसै सन्दर्भमा पुनरावेदक तुफान राजवंशी विरुद्ध जगतलाल राजवंशी भएको मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने मुद्दामा “प्रतिवादीले जग्गा खरीद गर्नु अधिदेखि नै जग्गाधनी पूर्जामा निवेदक मोही उल्लेख भै रहेकोमा सोअनुसार प्रतिवादीको जग्गाधनी पूर्जामा समेत मोहीकै रूपमा कायम रहेको निवेदकलाई सो अवस्था कायम रहेसम्म प्रतिवादीले मोही होइन भन्न मिल्ने नदेखिने” भनी २०४९ सालको दे.पु.नं. ६७७ को मोही प्रमाणपत्र पाउँ मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०५०।९।४ मा व्याख्या समेत भएको देखिन्छ।

९. तसर्थ उपरोक्त विवेचित आधार

प्रमाणबाट प्रतिवादी पुनरावेदकहरू आशालाल प्रजापतीको बाबु कान्छाभाई प्रजापती र काजीबहादुर प्रजापतीको बाबु पुनकुमार प्रजापतीको मोहियानी हक कानूनसम्मत ढंगले विवादित कित्ता नम्बरका जग्गाहरूमा कायम रही आएकोले लागू नसक्ने २०२३।२।२४ को तत्कालीन इमाडोल गाउँपञ्चायतले गरेको फैसलाको आधारमा मोहियानी लगतबाट निजहरूको नाम हटाउने गरी खेस्ता सच्याउने ठहराई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६०।१।२९ मा भएको फैसला नमिलेकोले उल्टी हुने भै साविक मोही कान्छा भाई प्रजापती र पुनकुमार प्रजापतीको मोही हक यथावत् कायम रहने र वादीहरूको वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ। साथै सोही जग्गामा आफ्नो मोहियानी हक छु भनी दावी गर्ने प्रतिवादी बलराम बस्नेतको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन। अरु तपसील बमोजिम गर्नु।

तपसील

१. माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी भएकोले वादी दावीको कि.नं. २९४, ३००, जग्गाको मोही कान्छा भाइ प्रजापती र कि.नं. ३८७, ३९४ र ३९९ को जग्गाको मोही पुनकुमार प्रजापतीको नामको मोही हकको लगत कट्टा नगरी यथावत् राख्नु भनी शुरुमा लेखी पठाइदिनु।
२. प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.तपबहादुर मगर

इति संवत् २०६६ साल चैत ९ गते रोज २ शुभम् -

इजलास अधिकृत : महेन्द्रप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं. ८३४९

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश रामकुमारप्रसाद शाह
संवत् २०६४ सालको फौ.पु.नं...०६२२
फैसला मिति: २०६६।१।१९।३

मुद्दा :- नेपाली नागरिकताबाट हटाएको।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला मकवानपुर हेटौडा नगरपालिका वडा नं. १० टि.सि.एन.रोड बस्ने अशोककुमार शाह

विरुद्ध

विपक्षी वादी नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय

शुरु फैसला गर्ने:- गृह मन्त्रालय

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री कृष्णप्रसाद श्रेष्ठ

मा.न्या. श्री लक्ष्मणमणि रिसाल

- नेपालमा स्थायी बसोवास गर्ने कुनै व्यक्तिले कुनै कालखण्डमा नेपालको नागरिकताको प्रमाणपत्र नलिएको मात्र कारणबाट निज विदेशी नागरिक हुने भनी सम्झन नमिल्नुका साथै त्यसको कुनै कानूनी आधार नहुने।
- नेपालमा स्थायी बसोबास भएको हरेक व्यक्तिले नागरिकताको प्रमाणपत्र लिने पर्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहेको नपाइँदा पिताले तत्कालको अवस्थामा नागरिकताको प्रमाणपत्र नलिएको मात्र कारणबाट निज स्वतः गैरनेपाली नागरिक वा विदेशी नागरिक रहेको भनी सम्झन नमिल्ने।

(प्रकरण नं. २)

- नेपालको स्थायी बासिन्दा नभएको अथवा विदेशी नागरिक रहेको भनी जिकीर लिने पक्षले नै निज कुन विदेशी राष्ट्रको नागरिक हो भनी तथ्यपूर्ण रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- प्रत्येक निर्णयकर्ताले प्रचलित नेपाल कानून तथा तथ्य र प्रमाणहरूको आधारमा मात्र निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ। नभएको तथ्य र प्रमाणको आधारमा गरिएको निर्णय स्वेच्छाचारी एवं न्यायिक मनको अभावमा गरिएको निर्णय मान्नुपर्ने हुन्छ र यस्तो निर्णय बदरयोग्य हुने।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादव र अधिवक्ता श्री रामबन्धु शर्मा

विपक्षी वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को दफा ४(क)

फैसला

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६२।१०।१७ को फैसलाउपर प्रतिवादीको मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी पाऊँ भनी निवेदन परेकोमा यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य सहित फैसला यस प्रकार छ :-

अशोककुमार शाहले बाबु जयनारायण शाह र ठेगाना जिल्ला मकवानपुर हेटौडा नगरपालिका वडा नं. १० देखाई मिति २०२४।८।८ मा नारायणी अञ्चलाधीश कार्यालय वीरगञ्जबाट (नं. नखुलेको) जन्मसिद्ध नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको ।

विजयकुमार शाहले बाबु स्व.जयनारायण कलवार शाह र ठेगाना जिल्ला मकवानपुर हेटौडा नगरपालिका वडा नं. १० देखाई मिति २०५३।५।२५ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरबाट ना.प्र.नं. २५।१२८ को वंशजको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको ।

जिल्ला मकवानपुर हेटौडा नगरपालिका वडा नं. १० बस्ने विजयकुमार शाह (अशोककुमार शाहका भाइ) ले जालसाजी गरी नागरिकता लिएकोले कारवाही गरिपाऊँ भनी पौडेल थर राखी बेनामी व्यक्तिले उजुरी निवेदन गरेको । सोही विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट पनि कारवाहीको जानकारी माग भै आएको ।

स्व. जयनारायण साह भारतीय हुन् । निजको छोरा बनी वंशजको नागरिकता लिने विजयकुमार शाहको नागरिकता छानबीन गरिपाउन पौडेल थरको बेनामी व्यक्तिले उजुरी निवेदन गरेपछि यस कार्यालयमार्फत् जिल्ला प्रशासन कार्यालय

मकवानपुरबाट छानबीन भै कारवाही अगाडि बढाउँदा निज विजयकुमार शाहका दाजु अशोककुमार शाहको नागरिकता प्रमाणपत्र समेत रद्द हुनुपर्ने व्यहोरा लेखी पछि कारवाही अगाडि बढेको ।

मेरो पुख्यौली घर जनकपुर अञ्चलको जलेश्वर भन्ने ठाँउमा हो । मेरो बाबु २००८ या २०१० सालमा हेटौडामा आई रक्सी भट्टीको ठेक्का चलाई बस्नु भएको हो । मेरो जन्म २०२४ सालमा हेटौडामा भएको, त्यस अघिको कुरा बाबु आमाले बताएकोसम्म थाहा छ । आमाको माइती भारतमा पर्छ । बाबुले नेपाली नागरिकता लिनु भएको थिएन । त्यति बेला नागरिकता आवश्यकता थिएन । पछि वृद्ध भत्ता लिन नागरिकता आवश्यक हुँदा नागरिकता लिन खोज्दा खोज्दै बाबुको २०५२।९।१ मा मृत्यु भयो । दाजु अशोककुमारले २०२४।८।८ मा नारायणी अञ्चलाधीश कार्यालयबाट जन्मसिद्ध नागरिकता प्रमाणपत्र लिएको, दाजुको नागरिकतामा मेरो नाम नावालक भनी टोलीले जनाएको र बाबुको मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्रका आधारमा नागरिकता लिएको हुँदा नागरिकता लिन कुनै रकम दिनु लिनु गरेको छैन भनी उजुरीमा परेका विजयकुमार शाहले गरेको वयान कागज ।

बाबु र बाजेको घर भारतको विहार राज्यमा पर्दछ । ग्राम हाल थाहा छैन । अन्दाजी २००५ सालदेखि बाबु हेटौडामा आई बस्नुभएको हो । मेरो र भाई विजयको जन्म हेटौडा चिसापानीमा भएको र पछि चिसापानीबाट हेटौडा नगरपालिका १० मा सरी आएको हो । भाई विजयले नागरिकता प्राप्त गर्न के के कागज पेश गरे थाहा छैन । मैले सनाखत पनि गरेको छैन । म दुई वर्षको हुँदा बाबुले नारायणी अञ्चलाधीश कार्यालयबाट जन्मसिद्ध नागरिकता बनाई दिनु भएको हो । बाबुको नेपाली नागरिकता प्रमाणपत्र थिएन । बाबुको नेपाली नागरिकता प्रमाणपत्र भए मेरो वंशजको नागरिकता हुन्थ्यो । त्यसैले मेरो जन्मसिद्ध भएको हो । मेरो मावली घर भारतमा पर्छ । बाबु बाजेको घर नजिकै हुनु पर्दछ भनी विजयकुमारको दाजु अशोककुमारले गरेको वयान कागज ।

हेटौडा नगरपालिका वडा नं. १० टि.सि.एन रोड बस्ने जयनारायण शाहको छोरा विजयकुमार शाहलाई नगरवासीको रूपमा चिन्छु । विजय कुमारको नागरिकता सिफारिश गर्दा अनुसूचि १ मा निजको

बाबुको मृत्युदत्ता प्रमाणपत्र, दाजु अशोककुमार कलवारले नारायणी अञ्चलाधीश कार्यालय वीरगंजबाट २०२४।८।८ मा प्राप्त गरेको नागरिकताका प्रमाणपत्र, तत्कालीन नागरिकता टोलीमा २०३५।९।११ मा गरेको नावालक दर्ता र वडा अध्यक्षको सिफारिशको आधारमा सिफारिश गरेको नागरिकताको प्रमाणपत्र प्रदान गर्न अख्तियार प्राप्त निकायबाट तत्सम्बन्धमा छानवीन गरिएपश्चात् नागरिकता प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न योग्य भए नभएको पुष्टि भएपछि मात्र दिनुपर्नेमा नागरिकता प्रदान गरिसकेपछि कहाँ कुन ठाउँमा कस्तो वयान दियो भन्ने विषय जानकारी नहुने भनी अनुसूचीमा सिफारिश गर्ने हेतौडा नगरपालिका उपप्रमुख हरिवहादुर महतको जवाफी पत्र ।

नगरपालिकाको प्रमुख जस्तो पदमा बसेपछि नगरवासीका बारेमा जानकारी हुनु स्वाभाविक हो । निज विजयकुमारलाई चिन्दछु । अनुसूचिमा उपप्रमुखबाट सिफारिश भै आएपछि नगरवासीको हितमा बाधा नहोस् भनेर सनाखत गरेको हो भन्ने अनुसूचीमा सनाखत गर्ने हेतौडा नगरपालिका नगरप्रमुख डोरमणि पौडेलको जवाफी पत्र ।

अशोककुमारका बाबुको मृत्युपूर्व नेपाली नागरिकताको हैसियत नरहेको अवस्था, जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरको पत्रले गैरनेपाली नागरिक उल्लेख गरेको स्थिति निज अशोककुमारले प्रस्तुत गरेको जन्मसिद्ध नागरिकता प्रमाणपत्र अव्यावहारिक र अपत्यारिलो देखिन आएको अवस्था र बाबुको वसाई र जन्म स्थानको विषयमा दाजु भाइको मुख नमिलेको कुरा समेतले गर्दा निज अशोककुमार विदेशी नागरिक भएको ठहर्छ । साथै नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १०(३क) बमोजिम मिति २०२४।८।८ मा नारायणी अञ्चलाधीश कार्यालय वीरगंजबाट जारी गरिएको नागरिकता नं. (नखुलेको) जि. मकवानपुर हेतौडा नगरपालिका वडा नं. १० ठेगाना लेखिएको अशोककुमार शाहको जन्मसिद्धको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र रद्द गरी निजलाई नेपाली नागरिकताबाट हटाउने ठहर्छ र अचल सम्पत्ति कानूनबमोजिम गर्ने । साथै अशोककुमार शाह र सिफारिश गर्ने तथा सनाखत गर्ने समेत अन्य सम्बद्ध पक्षहरूलाई नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १५ बमोजिम कारवाही गर्ने

भन्ने समेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार (गृह मन्त्री) बाट मिति २०५८।११।२१ मा भएको निर्णय ।

उक्त निर्णयमा चित्त बुझेन । नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १०(३)क अनुसार श्री ५ को सरकारले मात्र छुटो विवरणको आधारमा नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको थाहा भएमा रद्द गरी नागरिकताबाट हटाउने आदेश दिन्छ । श्री ५ को सरकारले निर्णय गर्ने होइन । न्यायिक निष्कर्षको विषय हुँदा यो अधिकार अदालतको हो । श्री ५ को सरकारको होइन । श्री ५ को सरकार भन्नाले केवल गृहमन्त्रीलाई मात्र नजनाउने हुँदा गृहमन्त्री एकैले आदेश दिन मिल्दैन । त्यसैले सो निर्णय प्रचलित कानूनविपरीत छ । विभिन्न प्रमाणहरूबाट म नेपाली नागरिक हो भन्ने देखिँदा देखिँदै सोको सबूद मूल्याङ्कन नै नगरी भएको श्री ५ को सरकारको माननीय गृहमन्त्रीको निर्णय बदर गरी म नागरिकता हुँदा मेरो नागरिकताको प्रमाण पत्र यथावत कायम राखिपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी अशोक शाहको पुनरावेदन अदालत हेतौडामा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा २०२४।८।११ र २०२६।१०।२ का पारित लिखत एवं २०४६ सालको दे.नं. २।२११, ३।२१२, १।२१० र २०४७ सालको दे.नं. ५।२२४ एवं २०४८ सालको दे.नं. ७।२१० का मूढाको प्रमाणबाट यी पुनरावेदकहरू नेपाली रहेको देखिएको अवस्थामा निजहरूको नागरिकता प्रमाण पत्र बदर गर्ने गरेको श्री ५ को सरकारको मिति २०५८।११।२१ को निर्णय नमिली फरक पर्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेतौडाको मिति २०५९।१०।१९ को आदेश ।

यसमा न्यायको खोजीमा हिड्नेलाई न्यायको उपचारबाट वञ्चित गर्नुको सट्टा भएसम्म उपचार दिनु नै न्यायको मुख्य उद्देश्य हुँदा पुनरावेदकको पुनरावेदनलाई खारेज गर्नुभन्दा अधिकारक्षेत्र भएको निकायमा पठाउनु नै वान्छनीय हुने देखिन्छ । तसर्थ श्री ५ को सरकार गृहमन्त्रीलाई यस अदालतको प्रादेशिक अधिकारक्षेत्र भित्रको निकाय मान्न मिल्ने नदेखिदा श्री ५ को सरकार गृहमन्त्रीबाट भएको निर्णयउपरको पुनरावेदन यस अदालतमा लाग्न सक्ने देखिन आएन । पुनरावेदकको पुनरावेदनमा निर्णय हुँन बाँकी नै रहेकोले अधिकारक्षेत्र भएको पुनरावेदन

अदालत पाटनबाट निर्णय हुनमा लागि उपस्थित पक्षलाई तारेख तोकी सोको जानकारी प्रत्यर्थालाई दिई मिसिल निर्णयार्थ पुनरावेदन अदालत पाटनमा पठाई दिने ठहर्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायको राय र यसमा गृह मन्त्रालय काठमाडौँबाट भएको निर्णयउपर परेको पुनरावेदन अदालतको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार भित्र नपरेको अवस्थामा क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी प्रस्तुत मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी निर्णय गर्न नमिल्ने हुँदा क्षेत्राधिकारको अभावमा मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी निर्णय गरिरहनु परेन । प्रस्तुत पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्छ । अदालतको प्रादेशिक क्षेत्रभित्र प्रस्तुत पुनरावेदन नपर्ने भई क्षेत्राधिकारको अभाव भन्नेसम्मको माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायको रायमा सहमत भए पनि क्षेत्राधिकार भित्रको अदालत (पुनरावेदन अदालत पाटन) मा कारवाहीको लागि पठाउने भन्ने रायमा सहमत हुन नसकेकोले कारवाहीको लागि पठाउने भन्नेसम्म रायमा असहमत भई आफ्नो भिन्नै राय व्यक्त गरेको छु । राय पृथक भएकाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(४) बमोजिम तेस्रो माननीय न्यायाधीश समक्ष पेश गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री आत्माराम भट्टराइको राय भएको मिति २०६०।४।२५।१ को संयुक्त इजलासको रायवाभी फैसला ।

क्षेत्राधिकारको प्रश्न पुनरावेदन दायर गर्दा तत्काल दर्ता गर्ने अदालतले नउठाई दिएको र पुनरावेदन यस अदालतमा दायर भएको मितिपश्चात् पनि पुनरावेदन गर्ने म्याद पर्याप्त बाँकी रहेको देखिन आउँदा प्रस्तुत पुनरावेदनपत्रको शुरु अधिकारक्षेत्र भएको पुनरावेदन अदालत पाटनमा उपस्थित पुनरावेदकलाई तारेख तोकी पठाई दिनुभनी भएको माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायको रायसंग सहमति जनाइएको छ । उपस्थित पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई पुनरावेदन अदालत पाटनमा हाजिर हुन जानु भनी तारेख तोकी दायरीको लगत कट्टा गरी प्रमाण मिसिल सहित नियमानुसार पुनरावेदन अदालत पाटनमा पठाईदिनु भनी पुनरावेदन अदालत हेटौडामा मा.मु.न्या.श्री परमानन्द भाले मिति २०६०।१०।४ मा गरेको फैसला ।

निज प्रतिवादी अशोककुमार शाहको जन्मसिद्ध नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र रद्द गरी निजलाई

नेपाली नागरिकताबाट हटाउने ठहर्‍याएको श्री ५ को सरकारको मिति २०५८।११।२१ को निर्णय मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६२।१०।१७ को फैसला ।

नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १४(ख) ले दफा १० बमोजिम नेपाली नागरिकताबाट हटाउने अधिकार प्रत्यायोजन समेत नहुने कानूनी व्यवस्था छ । म निवेदक प्रतिवादीलाई मकवानपुर जिल्ला प्रशासन कार्यालय बयान गराई उक्त बयानलाई प्रमाणमा लिई विपक्षी गृह मन्त्रालयले मेरो नागरिकता रद्द गर्न मिल्दैन । कारवाही र निर्णय गर्न पाउने अधिकार भएको श्री ५ को सरकारले म निवेदकलाई सुनुवाईको मौकाको लागि बयान समेत गराएको छैन । नारायणी अञ्चलाधीशको कार्यालयबाट लिइएको नागरिकताको बदरको कारवाही गर्ने अधिकार जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई छैन । भएमा पनि वीरगंज पर्साबाट लिएको नागरिकता बदरको कारवाही मकवानपुर जिल्ला प्रशासनबाट गर्न मिल्ने होइन । म नेपाली नागरिक हुँ । श्री ५ को सरकाले मात्र भूठो विवरणको नागरिकता बदर गर्न पाउनेमा गृहमन्त्रीले मात्र निर्णय गरेको मिलेको छैन । श्री ५ को सरकार भनेको मन्त्रिपरिषद् हो । नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को दफा ४(क) मा नेपालमा जन्मेका केटाकेटीहरूले नागरिकता प्राप्त गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरले २०४५।१२।२० मा छानबीन गरी पठाउँदा जन्मसिद्धलाई अन्यथा भन्न सकेको छैन । सरजमिन मुचुल्काका मानिसले मेरो जन्म नेपालमा भएको हो भनी पुष्टि भएको, आमा तारादेवीले गरेका पारित लिखतहरू मकवानपुर जिल्ला अदालतमा चलेका विभिन्न अंश समेतका मुद्दा एवं मेरा शैक्षिक प्रमाणपत्र समेतबाट म नेपाली नागरिक देखिइरहेकोमा मेरो नागरिकता बदर गर्ने गरेको गृहमन्त्रीको निर्णय र पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बदरभागी हुँदा मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी पाऊँ भन्ने प्रतिवादी अशोककुमार शाहको यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा प्रतिवादीका बाबु तथा आमा नेपालमा बसोवास गरी अचल सम्पत्ति हक हस्तान्तरण भएको भन्ने कुरा मिति २०१३।११।७ र २०२२।१२।२१ को लिखतहरूबाट देखिएको र प्रतिवादीमध्येका अशोककुमार शाह कलवारले नारायणी अञ्चलाधीश कार्यालयबाट

तत्कालीन नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को दफा ४(क) को व्यवस्थाबमोजिम २०२४।८।८ मा जन्मसिद्ध नागरिक हुनाले भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको देखिन्छ। यिनै प्रतिवादी अशोककुमार शाहले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिइसकेपश्चात् विभिन्न मितिमा अचल सम्पत्ति खरीद गरी घर बसोबास समेत नेपालमा नै भएको भन्ने कुरा देखिइरहेको अवस्थामा सोको मूल्याङ्कन विवेचना नै नगरी प्रतिवादीको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र रद्द गर्ने गरी भएको गृह मन्त्रालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को दफा ४(क), अ.व. १८४(क) एवं प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ, भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६४।११।७ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनपत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदन अशोककुमार शाहका तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादव तथा अधिवक्ता रामबन्धु शर्माले नेपालमा जन्मेका आधारमा अशोककुमारले नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नागरिकता लिएको हो। नेपालमा जन्मेको होइन भनी भन्न सकेको स्थिति छैन। नेपालमा स्थायी बसोबास गर्ने व्यक्ति नेपालको नागरिकता नलिएको कारणले मात्र विदेशी भन्न सकिने अवस्था रहदैन। नेपालको नागरिक नभए कुन देशको नागरिक हो भनी अनुसन्धानबाट खुल्न सकेको अवस्था नहुँदा नागरिकताबाट बञ्चित गर्ने गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ। सरकारलाई नागरिकता रद्द गरी नागरिकताबाट हटाउन पाउनेसम्म निर्णय गर्ने अधिकार भएकोमा सम्पत्ति जफत गर्ने र अदालती कारवाही गर्ने समेतका क्षेत्राधिकार बाहिर गई निर्णय गर्ने कार्य भएको छ, बढर गरिपाऊँ भन्ने समेत गर्नुभएको वहस सुनियो। त्यसैगरी विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश थापाले प्रतिवादीले बाबुले घर भारत राज्यमा पर्दछ। बाबु अन्दाजी २००५ सालदेखि हेटौँडामा बसेको भन्ने समेत वयान गरेबाट निजहरू नेपाली नभएको पुष्टि हुन्छ र दुई वर्षको अशोककुमारले नागरिकता लिएको

कानूनसंगत नहुँदा समेत फैसला सदर गरिपाऊँ भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस सुनी मिसिल संलग्न कागजात प्रमाण हेरी पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने भएको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरको पत्रले गैरनेपाली नागरिकले नेपाली नागरिकता लिएको अभियोगमा उठान भएको कारवाहीमा भूठो विवरण पेश गरी जन्मको नाताले नागरिकता लिएको भन्ने समेत आधारमा यी पुनरावेदन प्रतिवादी अशोककुमार शाहको नागरिकताको प्रमाणपत्र रद्द गरी निजलाई नेपाली नागरिकताबाट हटाउने श्री ५ को सरकार, गृहमन्त्रीबाट निर्णय भएको र सोनिर्णय पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सदर भएको देखिन्छ, यी पुनरावेदक प्रतिवादी अशोककुमारले जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरमा वयान गर्दा आफ्नो बुवा अन्दाजी २००५ सालदेखि मकवानपुर जिल्लास्थित हेटौँडाको चिसापानीमा बसोबासगर्दै आएको र मेरो जनम पनि सोही स्थानमा भएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजका पिता जयनारायणले नेपाल हेटौँडामा घर बनाई बसोबास गरेको, निज जयनारायणले रक्सी पसल खोली व्यापार गरी आएको भन्ने तथ्य २०१९ साल पूर्वको लिखतबाट र २०२८ सालदेखि नै कर तिर्दै आएको मिसल संलग्न विभिन्न रसिदहरूबाट देखिएको छ। यी पुनरावेदक अशोककुमार शाहको बाबु आमाले नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको भन्ने नदेखिएपनि निजहरूले आफ्नो नाममा जग्गा खरीद गरी घर बनाई बसोबास गरेको देखिन्छ। नेपालमा स्थायी बसोबास भएको व्यक्ति यी पुनरावेदकका पिता जयनारायण अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म निज नेपालको नागरिक रहेको भनी तर्कसंगत रूपमा मान्नुपर्ने हुन्छ, र निज विदेशको यो यस ठाउँको बासिन्दा रहेको भनी तथ्यपूर्ण र निश्चयात्मक तवरबाट वादीले स्थापित गर्न सकेको वा सो सम्बन्धमा कुनै आधारभूत प्रमाण पेश गरी अन्यथा प्रमाणित गर्न सकेको देखिँदैन। नेपालमा स्थायी बसोबास गर्ने कुनै व्यक्तिले कुनै कालखण्डमा नेपालको नागरिकताको प्रमाणपत्र नलिएको

मात्र कारणबाट निज विदेशी नागरिक हुने भनी सम्झन मिल्ने अवस्था र त्यसको कुनै कानूनी आधार हुँदैन । नेपाली नागरिकता जग्गा प्राप्त गर्न उच्च शिक्षा हासिल गर्न, कुनै व्यापार व्यवसाय गर्दा नेपाल सरकारमा दर्ता हुन, कुनै सरकारी पदमा नियुक्त हुन वा यस्तै कानूनले सो प्रमाणपत्र पेश गर्नुपर्ने भएमा मात्र आवश्यक पर्ने हुन्छ । वि.सं. २०२० साल अघि जग्गा प्राप्त गर्ने वा व्यवसाय वा कारोबार गर्ने लगायत अन्य कुनै प्रयोजनका लागि नागरिकताको प्रमाणपत्र पेश गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था रहेको पाइँदैन । साथै नेपालमा स्थायी बसोबास भएको हरेक व्यक्तिले नागरिकताको प्रमाणपत्र लिने पर्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहेको नपाइँदा पुनरावेदकका पिता जयनारायणले तत्कालको अवस्थामा नागरिकताको प्रमाणपत्र नलिएको मात्र कारणबाट निज स्वतः गैरनेपाली नागरिक वा विदेशी नागरिक रहेको भनी सम्झन मिल्दैन ।

३. पुनरावेदक अशोककुमारले तत्काल प्रचलित नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम २०२४ सालमा नारायणी अञ्चलाधीशको कार्यालयबाट नेपालको जन्मसिद्ध नागरिकता प्राप्त गरेको देखिन्छ र तत्काल प्रचलित उक्त ऐनबमोजिम नेपालमा जन्मेको व्यक्ति नेपालको नागरिक हुने व्यवस्था भएकोले तत्काल प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम लिएको नागरिकतालाई निज नेपालको हेटौँडामा जन्मेको होइन भनी अथवा निज विदेशको कुन ठाउँको स्थायी बासिन्दा हो भनी सो कुरा अनुसन्धान अधिकृत वा निर्णयकर्ता समेतले कुनै आधारभूत र निश्चयात्मक रूपमा उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । नेपालको स्थायी बासिन्दा नभएको अथवा विदेशी नागरिक रहेको भनी जिकीर लिने पक्षले नै निज कुन विदेशी राष्ट्रको नागरिक हो भनी तथ्यपूर्ण रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने हुन्छ । वेनामी उजूरी दिने व्यक्तिले आफ्नो उजूरीमा अथवा सो उजूरीको आधारमा अनुसन्धान गर्ने अधिकृतले अथवा निर्णयकर्ताले आफ्नो निर्णयमा समेत सो कुरा निश्चयात्मक रूपमा भन्न सकेको पाइँदैन ।

४. मिसिल संलग्न मिति २०५७।६।२ गतेको सर्जमिन मुचुल्काका मानिसले अशोककुमार शाहको जन्म हेटौँडाको चिसापानीमा इस्वी संवत् १९६६।१०।१५ मा भएको भएको र नारायणी अञ्चलाधीश

कार्यालयबाट नागरिकता लिएको ठीक हो भनी लेखाइ दिएको पाइँन्छ । यी पुनरावेदक प्रतिवादीले नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को दफा ४(क) को आधारमा जन्मसिद्ध नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको देखिन्छ । उक्त दफा ४(क) को कानूनी व्यवस्थाअनुसार नेपालमा जन्मेको केटाकेटीहरूले नागरिकता लिन पाउने स्पष्ट व्यवस्था रहेको छ । निज अशोककुमार हेटौँडाको चिसापानी भन्ने स्थानमा जन्मिएको भन्ने निजको कथन रहेकोमा सो होइन भन्ने कुरा कुनै ठोस र तथ्यपूर्ण प्रमाणबाट खण्डन हुन सकेको मिसिलबाट देखिँदैन । निज अशोककुमारले लिएको नागरिकता भूठा विवरण पेश गरी लिएको भनी नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा १०(३क) को आधारमा गृह मन्त्रालयले रद्द गर्ने गरेको देखिन्छ । तर मिसिल संलग्न प्रमाणबाट निज अशोककुमार नेपालमा जन्मेको भनी पुष्टि भै तत्काल प्रचलित नेपाल नागरिकता ऐन, २००९ को दफा ४(क) को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नागरिकता लिएको अवस्था देखिँदैनको छ । यस्तो स्थितिमा प्रतिवादीले कुन व्योरा ढाँट्यो र निज विदेश कुन देशको कुन गाउँ वा शहरको बासिन्दा हुन् भनी अन्यथा प्रमाणित गर्न सक्ने कुनै आधारभूत र निश्चयात्मक प्रमाण गृहमन्त्रीको मिति २०५८।१।२९ को निर्णयमा उल्लेख भएको नदेिएको र अवस्थामा आधारहीन एवं तथ्यहीन उजूरीको आधारमा निजलाई नेपाली नागरिकताबाट हटाउने भनी गरिएको निर्णय त्रुटिपूर्ण देखिन्छ । सोको विपरीत निज अशोककुमारको जन्म नेपालको हेटौँडा चिसापानीमा भएको र निज हेटौँडामा स्थायी बसोबासगरी आएको, निजको पिता र आमाले विभिन्न मितिमा सम्पत्ति खरीद गरी धारण गरेको, भोग र वेचबिखन र विभिन्न मुद्दा समेत गरी आएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिएको समेत अवस्था छ । तर वुभ्नु हुने उक्त प्रमाणहरूलाई वेवास्ता गरी प्रमाणमा लिन नहुने कुरा प्रमाणमा लिई गृहमन्त्रीले मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको प्रतिकूल निर्णय गरेको पाइँन्छ, कानूनको शासन भएको देशमा गृहमन्त्री लगायत प्रत्येक निर्णयकर्ताले प्रचलित नेपाल कानून तथा मिसिल संलग्न तथ्य र प्रमाणहरूको आधारमा मात्र निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । मिसिलमा नभएको तथ्य र प्रमाणको आधारमा गरिएको निर्णय स्वेच्छाचारी एवं न्यायिक मनको अभावमा गरिएको निर्णय मान्नुपर्ने हुन्छ, र यस्तो निर्णय बदरयोग्य हुन्छ ।

५. तसर्थ पुनरावेदक प्रतिवादी अशोककुमारका बाबु आफ्नो जीवनकालमा विभिन्न अचल सम्पत्ति जोडी पेशा व्यवसाय गरी नेपालमा नै बसेको, यी पुनरावेदक नेपालमा नै जन्मेको तथा निजले नेपाला अचल सम्पत्ति समेत खरीद गरी भोग तथा स्थायी बसोबासरिरहेको अवस्था मिसिलबाट देखिँदा देखिँदै पनि कुनै आधारभूत तथ्य एवं विवादास्पद प्रमाणविना निजलाई विदेशी नागरिक हो भन्दै निजले नागरिकता पाउन आफ्नो व्यहोरा ढाँटेको भन्ने कल्पित आधारमा नेपालको नागरिकताबाट हटाउने भनी गरेको तत्कालीन श्री ५ को सरकार गृहमन्त्रीको मिति २०५८।११।२१ को निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा सो निर्णय तथा सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६२।१०।१७ को फैसला समेत तथ्य र प्रमाणको विपरीत हुँदा उल्टी हुने ठहर्छ। अन्य कुरा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम गृहमन्त्रीस्तरको मिति २०५८।११।२१ को निर्णय तथा सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६२।१०।१७ को फैसला समेत उल्टी हुने ठहरेकोले सो फैसलाबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादी अशोककुमार शाहको नागरिकता रद्द नहुने हुँदा सो फैसला कार्यान्वयन नगर्नु भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरलाई लेखी पठाउनु ----१

विपक्षीको जानकारीको लागि यस फैसलाको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु ... २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख फाँटमा बुझाई दिनु --२
उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा
इति संवत् २०६६ साल फागुन १८ गते रोज ३ शुभम्

निर्णय नं. ८३५०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६२ सालको रिट न- २८२७
आदेश मिति: २०६६।८।२३

विषय:- उत्प्रेषण मिश्रित परमादेश।

निवेदक: जिल्ला कञ्चनपुर, महेन्द्रनगर नगरपालिका वार्ड नं. १८ घर भै श्री जानकी कन्या माध्यमिक विद्यालय कञ्चपुरका प्रधानाध्यापक श्रीमती आनन्दी पन्त समेत

विरुद्ध

निवेदक: शिक्षक सेवा आयोग, भक्तपुर समेत

- कानूनले नै रोक नलगाएको अवस्थामा कुनै स्थायी दरबन्दीका शिक्षकको लियन पद यथावत् राखी अन्यत्र काजमा खटाइएको मात्र कारणबाट निज शिक्षक बढुवाको लागि अयोग्य हुने भनी आत्मनिष्ठ अर्थ र व्याख्या गर्न नमिल्ने।
- आफ्नो हक अधिकारको संरक्षणको लागि आफूसरहका अन्य शिक्षकको बढुवा पाउने हकलाई कानूनविपरीत समाप्त पार्ने कार्य मनासिब भन्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं. २)
- कानूनले निषेध गरेको अवस्थामा बाहेक स्थायी दरबन्दीको शिक्षकलाई स्रोत व्यक्तिको रुपमा खटाउन मिल्ने नै हुन्छ। स्रोत व्यक्तिको रुपमा रहेको अवधिमा निजको शिक्षकको हैसियत समाप्त हुन्छ भन्न नमिल्ने।
- स्रोत व्यक्तिको रुपमा अन्यत्र काजमा रहेको व्यक्ति बढुवाको लागि उम्मेदवार हुन नपाउने भनी कानूनले निषेध नगरेको अवस्थामा त्यस्तो व्यक्ति उम्मेदवार भई बढुवा भएको कार्यलाई कानूनसम्मत नै मान्नु पर्ने।
(प्रकरण नं. ३)
- काजमा खटिने कुरा शिक्षकको आफ्नो रुचि र नियन्त्रणको कुरा नभई अधिकार प्राप्त अधिकारीको नियन्त्रणभित्र हुने र काजमा खटिएको अवस्थामा साविक लियन पदको हैसियत नै समाप्त भै बढुवा जस्तो वृत्ति विकासको अवसरबाट वञ्चित हुन्छ भन्न नमिल्ने।
- आफू कार्यरत् रहेको निकायमा भरेको का.स.मू. फारामको आधारमा दिएको नम्बर

र सोही आधारमा भएको बहुवालाई अन्यथा मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू गोपालकृष्ण घिमिरे, टीकाराम भट्टराई, हरिमोहन थापा र डा. भीमार्जुन आचार्य एवं कमलनयन पन्त
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता सूर्य कोइराला तथा सहन्यायाधिवक्ता राजेन्द्र पोखरेल, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बसन्तराम भण्डारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- शिक्षक सेवा नियमावली २०५७ को नियम २७ मा

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८ (२) अन्तर्गत यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

हामी रिट निवेदकहरू मध्ये म आनन्दी पन्त जानकी कन्या माध्यमिक विद्यालय कञ्चनपुरमा प्रधानाध्यापक पदमा कार्यरत शिक्षिका हुँ भने म निवेदक हजारी दत्त भट्ट वैजनाथ उच्च माध्यमिक विद्यालय कञ्चनपुरमा कार्यरत शिक्षक र त्यसैगरी म निवेदक मोहन दत्त जोशी वैजनाथ उच्च माध्यमिक विद्यालय कञ्चनपुरमा प्रधानाध्यापक पदमा कार्यरत शिक्षक र म निवेदक काशी सिंह साउद महाकाली जनसेवा माध्यमिक विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक हुँ ।

यस कञ्चनपुर जिल्लाभरका माध्यमिक विद्यालयहरूमा तृतीय श्रेणीमा कार्यरत शिक्षकहरूलाई सोही सेवाको द्वितीय श्रेणीमा रिक्त रहेको १२ पदमा बहुवा गर्ने प्रयोजनार्थ शिक्षक सेवा आयोगको वि.नं. ३३८/०६० मिति २०६१।१।३१ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार दर्खास्त आव्हान गरिएबमोजिम उक्त पदको लागि योग्यता पुगेका शिक्षकहरूले फाराम भरी बहुवा प्रक्रिया अघि बढेकोमा मिति २०६२।३।३३ मा शिक्षक सेवा आयोगबाट बहुवा भएका पदाधिकारीहरूको नामावली प्रकाशित गरियो, जसमा हामी निवेदकहरू आनन्दी पन्त, हजारी दत्त भट्ट, मोहन दत्त जोशी र काशी सिंह साउदको नाम बहुवा नामावलीमा प्रकाशित

हुनुपर्नेमा पर्याप्त र मनासिब आधार हुँदाहुँदै बहुवा हुनै नपर्ने विपक्षीहरूलाई बहुवा नामावली सि.नं. १ का उमाकान्त भट्ट, सि.नं. ३ का केशव दत्त पन्त, सि.नं. ५ का लालमनी पाण्डेय, सि.नं. ६ का हरिराज विष्ट, सि.नं. ७ का नारायण दत्त भट्ट, सि.नं. ८ का यज्ञराज भट्ट सि. नं. ९ का भवानीप्रसाद पन्त र सि.नं. ११ को मदनकुमार जोशीलाई बहुवा गरियो ।

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७, शिक्षा ऐन, २०२८ को (संशोधन सहितको) दफा ११(च) र शिक्षा नियमावली २०५९ को नियम १७ अन्तर्गतका प्रक्रिया पूरा गरी बहुवा गरिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था हो । कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको कुल १०० अङ्कमध्ये शिक्षकका लागि शिक्षक सेवा आयोग नियमावलीको परिच्छेद ४ बमोजिम कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन बापत ४० अङ्क, जेष्ठताबापत ३० अङ्क, शैक्षिक योग्यताबापत १५ अङ्क र तालीमबापत १५ अङ्क गरी कुल १०० अङ्क मध्ये सबैभन्दा बढी अङ्क पाउने उम्मेदवारलाई बहुवा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

माध्यमिक विद्यालय तहका शिक्षकहरूको नोकरीको जेष्ठताबापतको अङ्क निजहरूले सो अवधिमा विद्यालयमा नियमित हाजिर भई प्रत्येक शैक्षिक सत्र अध्ययन अध्यापन गरे बापत पाइने व्यवस्था शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम २९(१) ले गरेको छ भने उपनियम (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर तलब नपाउने गरी विद्यालयमा अनुपस्थित रहेको अवधिलाई काम गरेको अवधि मानिने छैन भन्ने व्यवस्था भएको हुँदा विद्यालयमा हाजिर पनि नहुने तलब पनि नपाउने शिक्षकको शैक्षिक सत्रको सेवा अवधि गणना नहुने स्पष्ट व्यवस्था छ । शिक्षा ऐन २०२८ को दफा १ को (च) मा “शिक्षक” भन्नाले विद्यालयको अध्यापक सम्भन्धनु पर्छ र सो शब्दले प्रधानाध्यापकलाई समेत जनाउँछ” भन्ने परिभाषा गरिएको छ भने शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम २ को परिभाषा शीर्षकअन्तर्गत (ट) मा “शैक्षिक सत्र” भन्नाले विद्यालयमा अध्ययन अध्यापन गराइने वार्षिक अवधि सम्भन्धनु पर्छ भन्ने उल्लेख छ ।

कञ्चनपुर जिल्लामा बहुवाको फाराम भर्ने विपक्षी स्रोत व्यक्तिको रूपमा कार्यरत केशवदत्त पन्त, हरिराज विष्ट तथा भवानीप्रसाद पन्त र एस. एम.टी मा कार्यरत कैलाली जिल्लामा दरबन्दी रहेका

मदनकुमार जोशीले शैक्षिक सत्र २०५७/०५८, ०५८/०५९ मा विद्यालयमा हाजिर नै नभै अध्ययन अध्यापन नै नगरेका व्यक्ति बढुवा हुन पुगेका छन् । जुन बढुवाको दर्खास्त आव्हान गरिएको छ, सो केवल शिक्षकहरूको लागि मात्र बढुवा हुने व्यवस्था हो । स्रोत व्यक्ति भनेका विद्यालयमा अध्ययन नगराई शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत रहेका अन्य आयोजना परियोजनामा रही काम गरेका व्यक्ति हुन् । विपक्षीहरूको अनियमित का.स.मू. फारामलाई आयोगले नजर अन्दाज गरी निजहरूले स्रोत व्यक्तिको रूपमा काम गरेको अवधिको पाउँदै नपाउँने अङ्क प्रदान गर्नुका साथै मूल्याङ्कन अवधिमा गर्नुपर्ने अध्यापन गर्दै नगरेकोमा सो समेतको मूल्याङ्कन गरी बढुवा गरिनु नै अन्यायपूर्ण छ । त्यसै गरी का.स.मू.को अवधिमा यस जिल्लाको दरबन्दीमा नरहेका विज्ञान शिक्षा ईकाईमा कार्यरत S.M.T मदनकुमार जोशी, जो कैलाली जिल्लाको मोनियाल मा.वि. भजनी कैलालीको दरबन्दीमा विज्ञान विषयका शिक्षकलाई कञ्चनपुर जिल्लाको कोटाअन्तर्गत उम्मेदवार नै हुन नपाउनेमा पनि समावेश गरी बढुवा गरिएको छ ।

विपक्षी मध्येका यज्ञराज भट्ट, नारायणदत्त भट्ट र लालमनीले २०६० सालमा मात्र वि.एड., तालीम उत्तीर्ण गरेका हुन् । तर विडम्बना निजहरूलाई २०५७, २०५८ र २०५९ सालसम्मको तालीम र २०६० सालमा नोकरी अवधिबापतको का.स.मू. मा अङ्क प्रदान गरिएको छ । यसै गरी उमाकान्त भट्टले २०५२ सालमा वि. एड. तालीम तृतीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेका हुन् भने निजले पुनः वि. एड. तालीम २०५८ सालमा प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेको प्रमाण पत्र पेश गरेको र सोही प्रमाण पत्रलाई आधार मानी अङ्क प्रदान गरिएको बुझिन आएको हुँदा ती विश्वविद्यालय ऐन नियमविपरीत एकै तहमा दोहोरो प्रमाणपत्र लिनु कानूनतः त्रुटिपूर्ण छ । जुन अङ्क बढुवा प्रयोजनको लागि कदापि गणना गर्न सकिदैन ।

हामी रिट निवेदकहरूको सेवा अवधि, कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन, शैक्षिक योग्यता, तालीम समेत गरी बढुवाको लागि योग्य भएको अवस्थामा सोलाई विचार नै नगरी विपक्षीहरूलाई बढुवा गरिएको आधार कानूनविपरीत भएकोले सो हामी निवेदकहरूले म्याद भित्रै आयोग समक्ष स्पष्ट आधारहरू र प्रमाण सहित उजुरी गरेकोमा सोउपर कुनै पनि सुनुवाई नगरी

विपक्षीहरूलाई बढुवा गर्ने गरी भएको विपक्षीहरूको सम्पूर्ण काम कारवाही गैरकानूनी हुनुका साथै नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११ र १२(२)ड, द्वारा प्रदत्त हाम्रो मौलिक हकमा आघात पर्न गएकोले संविधानको धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत विपक्षीहरूबाट भए गरिएका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हामीलाई माध्यमिक विद्यालयको द्वितीय श्रेणीमा बढुवा गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा उत्प्रेषण मिश्रित परमादेश लगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार वा प्रमाण भए बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२।८।५ को आदेश ।

विद्यालयमा अनुपस्थित रहेको अवधि भन्नाले काम नगरेको अवस्था जनाउने हुँदा विद्यालय बाहेक अन्यत्र काजमा गई काम गरिरहेको मानिसलाई काम नै नगरेको, शिक्षक नै नभएको भनी कपोलकल्पित रूपमा दावी लिइएको विषयतर्फ सम्मानित अदालतको ध्यान आकृष्ट गर्न चाहन्छौं । हामीहरू सबै शिक्षकका रूपमा विभिन्न विद्यालयमा दरबन्दी भई उपरोक्त उल्लेख गरेबमोजिम कोही निरन्तर अटुटरूपले विद्यालयमा अध्यापन गरिरहेको, कोही नेपाल सरकारको नीति र आदेशानुसार काजमा भई शिक्षककै प्रकृतिको अन्य कार्यहरू गरी रहेको अवस्थालाई शिक्षक नै नभएको, बढुवाका लागि सम्भावित उम्मेदवार नै हुन नसक्ने भनी लिइएको दावी कानूनसंगत छैन । हामीले कानूनबमोजिम उपयुक्त समयमा बढुवाका निमित्त आवेदन दिएको, कानूनबमोजिम नै का.स.मू. फाराम भरी प्रस्तुत गरेको, जेष्ठता, शैक्षिक योग्यता तालीमका आधारमा पाउनुपर्ने अङ्क प्राप्त गरेको, कार्य सम्पादनको कानूनबमोजिम नै मूल्याङ्कन भई कानूनसम्मत रूपले पहिलो सुपरिवेक्षक, दोश्रो सुपरीवेक्षक र पुनरावलोकनकर्ताले अङ्क प्रदान गरेको छ । शिक्षक सेवा आयोग नियमावली २०५७ को नियम २७, २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३३, ३४ र अन्य प्रचलित र सम्बन्धित कानूनबमोजिम हाम्रो बढुवा कानूनसम्मत ढंगले भएको प्रष्ट छ । रिट निवेदन औचित्यहीन रहेको छ ।

कानूनबमोजिम भएको बहुवाले निवेदकहरूको मौलिक हक अधिकारमा कुनै प्रतिकूल प्रभाव नपरेको अवस्था समेतलाई मध्यनजर गर्न आग्रह गर्दछौं ।

कानूनबमोजिम हामीले प्राप्त गरेको अङ्क र हाम्रो सबै विस्तृत विवरण समेत रहेको शिक्षक सेवा आयोगमा रहेको फाइल समेत हेरिएमा विवरण प्रष्ट हुने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको उमाकान्त भट्ट समेत जना ८ विपक्षीहरूको संयुक्त लिखित जवाफ ।

सामुदायिक विद्यालयमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत दरबन्दी अनुसारको रिक्त पदमा नियुक्ति तथा बहुवाको सिफारिश गर्ने व्यवस्था शिक्षा ऐन, २०२८ मा भएको र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली २०५७ को परिच्छेद ४ को प्रक्रिया अपनाई शिक्षक सेवा आयोग क्षेत्रीय समिति सुदुर पश्चिमाञ्चल दिपायलले विज्ञापन नं. ३३८/०६० को पदसंख्या १२ मा रिट निवेदकहरू समेत उम्मेदवार भै सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने १२ जना उम्मेदवारहरूलाई बहुवा गरिएको हो । उक्त बहुवाउपर चित्त नबुझी विपक्षी रिट निवेदकहरूले दिएको उजूरी समेत छानवीन भै यथावत नतिजाको सूचना मिति २०६२।६।७ को गोरखापत्रमा समेत प्रकाशित भएको छ । बहुवा भएका व्यक्तिहरूको प्राप्त अङ्क विपक्षी रिट निवेदकहरू भन्दा बढी नै भएकोले र सोही आधारमा कानूनबमोजिम बहुवा भएको देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शिक्षक सेवा आयोगको लिखित जवाफ ।

स्रोत व्यक्ति पनि शिक्षक नै हो । स्थायी शिक्षक भएका व्यक्तिलाई स्रोत केन्द्र तथा परियोजनामा काजमा खटाइएको हो । निज स्रोत व्यक्ति तथा इकाई प्रमुखलाई शिक्षा मन्त्रालयबाट छुट्टै सेवा सुविधा तथा पद वर्गीकरण गरेको नभई निजहरूको पदाधिकार विद्यालयमा नै रहेको हुँदा शिक्षक पदमा कार्यरत नरहेको भन्न मिलेन । कानूनले तोकेको समय भित्रै कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन गरी पठाएको अवस्थामा विपक्षीको रिट निवेदन दावी निरर्थक हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला शिक्षा कार्यालय कञ्चनपुरको लिखित जवाफ ।

शिक्षा ऐन, २०२८ तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ को परिच्छेद ३ नियम १५(थ) को आधारमा शिक्षक सेवा आयोगको चं.नं. ७६ मिति २०६१।५।३ मा प्रत्यायोजित अधिकार र मिति २०६१।८।२३ मा ३

सदस्यीय क्षेत्रीय समिति गठन गरी सो समितिको संयोजक क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशकलाई तोकी सुदुर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको सामुदायिक विद्यालयका माध्यमिक, निम्न माध्यमिक र प्राथमिक तहका शिक्षकहरूको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा शिक्षक बहुवा गर्ने जिम्मेवारी तोकिएको हुँदा शिक्षक सेवा आयोग नियमावली एवं आयोगबाट निर्दिष्ट आधारबमोजिम शिक्षक बहुवासम्बन्धी कार्य गरिएको साथै शिक्षक सेवा आयोग नियमावली २०५७ (संशोधन सहित) को नियम ३२ को नियम २क(२) बमोजिम क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशकलाई तोकिएको मूल्याङ्कन कानूनसम्मत नै हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शिक्षक सेवा आयोग, क्षेत्रीय समिति, सुदुरपश्चिमाञ्चल दिपायलको र सोही मिलानको क्षेत्रीय निर्देशक, क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय सुदुर पश्चिमाञ्चल दिपायलको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

यसमा विवादित का.स.मू. फारम सहितको वि.नं. ३३८/०६० को १२ पदमा बहुवा गर्ने गरी शिक्षक सेवा आयोगबाट भएको निर्णय फाइल महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।९।१८ को आदेश ।

यसमा विवादित विज्ञापन नं. ३३८।०६० को १२ पदमा बहुवा गर्ने सम्बन्धको २०६२।३।३ र २०६२।६।७ को निर्णय सम्बन्धमा का.स.मू. सहितको सबै उम्मेदवारको फाइल र उजूरीको फाइल समेत शिक्षक सेवा आयोगबाट पेशीको दिन भिकाउने गरी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने मिति २०६५।१२।४ को आदेश ।

विज्ञापन नं. ३३८/०६० पदसंख्या १२ को विज्ञापन प्रकाशित भै बहुवा समेत भएउपर रिट निवेदकले पुनरावलोकनको लागि दिएको निवेदनमा शिक्षक सेवा आयोगले कुनै प्रक्रिया नै पूरा नगरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत बहुवा नामावली यथावत् राखियो । विपक्षीहरू हरिराज विष्ट, भवानीप्रसाद पन्त र केशवदत्त पन्तले २०५७।०५।८, २०५८।०५।९ को शैक्षिक सत्रमा विद्यालयमा उपस्थित भै अध्ययन अध्यापन गरेका छैनन् । निजहरू शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गतको परियोजनामा कार्यरत रहेको र निजहरूको सट्टा अर्को शिक्षक खटिई काम काज गर्दै

रहेको अवस्था छ। बहुवाको विज्ञापन भएपछि मात्र S.M.T. मदनकुमार जोशीको पदस्थापना कञ्चनपुर जिल्लाअन्तर्गत भएको छ, जुन कानूनविपरीत छ। विपक्षीहरूको उपरोक्त काम कारवाहीलाई वर्तमान संविधान र शिक्षा ऐन, २०२८, शिक्षा नियमावली, २०५९ तथा शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ कुनैपनि कानूनी व्यवस्थाले समर्थन गर्दैन। रिट निवेदकहरू नोकरीको जेष्ठता, तालीम का.स.मू. फारम समेतबाट बहुवा हुन योग्य भएकोले वि.नं. ३३८/०६० को बहुवा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदकका तर्फका कानून व्यवसायीहरूद्वारा प्रस्तुत बहस नोट मिसिल संलग्न रहेको।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक आनन्दी पन्तका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू गोपालकृष्ण घिमिरे, टीकाराम भट्टराई, हरिमोहन थापा र डा. भीमार्जुन आचार्य र कमल नयन पन्तले हाम्रो पक्ष २०२७ सालमा सेवा प्रवेश भै आजसम्म पनि योग्य प्रधानाध्यापिकाको पदमा कार्यरत छैन। विपक्षीको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा अङ्क प्रदान गर्दा मापदण्ड पुरा भएको छैन। स्रोत व्यक्ति शिक्षक नभएको अवस्थामा निजलाई बहुवा गरी हाम्रो पक्षको बहुवा हुने अधिकार खोसिएको छ, विद्यालयमा अध्ययन अध्यापन गराउनेको मात्र का.स.मू. फाराम भराइन्छ, विपक्षी स्रोत व्यक्तिहरूले प्रधानाध्यापकसमक्ष का.स.मू. फारम बुझाउनु भएको छैन, विपक्षीहरूलाई जेष्ठताबापत बढी अङ्क प्रदान गरिएको, जुन मिल्दैन, लालमनी समेत ३ जना विपक्षीले २०६० सालमा मात्र वि.एड. तालीम गर्नु भएको तर बहुवामा २०५९ सालसम्मको मात्र मूल्याङ्कन हुनेमा पछिल्लो तालीम समेतलाई मूल्याङ्कन गरी भएको बहुवा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी र शिक्षक सेवा आयोग समेतका तर्फबाट विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता सूर्य कोइराला तथा सह-न्यायाधिवक्ता राजेन्द्र पोखरेलले फारम भर्दासम्मको शैक्षिक योग्यतालाई मान्यता दिनु पर्छ। कार्यरत स्थानमा रहेको व्यक्तिले नै का.स.मू.को सुपरीवेक्षण गर्ने व्यवस्था छ। का.स.मू. जिल्ला शिक्षा अधिकारीले भर्न नसक्ने भन्न मिल्दैन। काजमा अन्यत्र

भएपनि क्रियाकलाप शिक्षा ऐन भित्र कै गरेका छन्, निवेदकहरूले यो यति कारणले विपक्षीहरूको मेरो भन्दा घटी अङ्क छ भनी लेखाउन सक्नु भएको छैन। तसर्थ, रिट खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। त्यसैगरी उमाकान्त भट्ट समेतका जना ८ विपक्षीहरूका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बसन्तराम भण्डारीले स्रोत व्यक्तिको रूपमा खटिए पनि शिक्षकको स्थायी शिक्षकमा पदाधिकार रहेको र शिक्षकको वृत्ति विकास सँगै सम्बन्धित कार्यमा काजमा गएको हुँदा शिक्षक होइन भन्न मिल्दैन, दर्खास्त मिति सम्मको शैक्षिक योग्यता गणना हुन्छ, शैक्षिक सत्र मात्र तोकेको अवधिको हुन्छ भन्न मिल्दैन, मेरो पक्ष विज्ञापन बमोजिमको पदको लागि योग्य छ। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत निवेदन जिकीर र लिखित जवाफ समेतका मिसिल संलग्न कागजात तथा उपरोक्त बमोजिमको बहस जिकीर तथा निवेदक तर्फबाट प्रस्तुत बहस नोट समेतलाई दृष्टिगत गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने नै निर्णय दिनु पर्ने देखियो।

निवेदकहरूले कञ्चनपुर जिल्लाका माध्यमिक विद्यालयहरूका रिक्त शिक्षक द्वितीय श्रेणीका १२ पदमा बहुवाबाट पदपूर्ति गर्न शिक्षक सेवा आयोगबाट दर्खास्त आह्वान भै हामीहरू समेत उम्मेदवार भई फाराम भरेकोमा बहुवा सिफारिश सूचीमा आफ्नो नाम नपरेकोले सो उपर शिक्षक सेवा आयोगमा उजुरी दिई छानवीन भै अन्तिम नामावली प्रकाशित हुँदा समेत बहुवा सूचीमा समावेश नभएको तथा बहुवाको लागि सिफारिश भएका मध्ये हरिराज विष्ट, केशवदत्त पन्त, भवानीप्रसाद पन्त स्रोत व्यक्तिको रूपमा तथा मदनकुमार जोशी एस. एम. टी. मा कार्यरत रही कैलाली जिल्लामा दरबन्दी रहेको र शैक्षिक सत्र २०५७/०५८, २०५८/०५९ मा विद्यालयमा हाजिर नै नभएकोले स्रोत व्यक्तिको रूपमा काजमा रहेको अवधिको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन फारम समेत सम्बन्धित कार्यालयमा नै पेश गरी शिक्षक नै नभएको व्यक्तिलाई बहुवा गरिएको र यज्ञराज भट्ट, नारायणदत्त भट्ट, लालमनी पाण्डेय र उमाकान्त भट्ट समेतको भन्दा हाम्रो अङ्क बढी हुनुका साथै तालीम, शैक्षिक

योग्यता र जेष्ठता समेतबाट हाम्रो बढुवा हुनुपर्नेमा हामीलाई बढुवा नगरी गैरकानूनी कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा विपक्षीहरूलाई गरिएको बढुवा बदर गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदकको माग दावी रहेको देखिन्छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा विद्यालयमा दरबन्दी रहेका स्थायी शिक्षकलाई स्रोत व्यक्तिको रूपमा स्रोत केन्द्रमा तथा परियोजनामा काजमा खटाईएकोमा शिक्षा मन्त्रालयबाट छुट्टै सेवा सुविधा वा पद वर्गीकरण गरेको नभई पदाधिकार विद्यालयमा नै रहेको हुँदा शिक्षक पदमा कार्यरत नरहेको भन्न नमिल्ने, कार्यरत रहेको कार्यालयबाट नै का.स.मू. फाराम भरी मूल्याङ्कन भएकोलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने, निवेदकहरू समेतका सबै उम्मेदवारमध्ये सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने शिक्षकलाई बढुवा सिफारिश गरिएको हुँदा उक्त काम कारवाही कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ।

उपरोक्त बमोजिम पक्ष विपक्षअस्वीच रहेको विवादको विषयवस्तुको आधारमा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको छः

१. विद्यालयमा दरबन्दी रहेका तर स्रोत व्यक्तिको रूपमा अन्यत्र कार्यरत रही शिक्षण कार्यमा संलग्न नरहेका प्रत्यर्थीहरू शिक्षक बढुवाका लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन र बढुवा पाउन सक्ने हो होइन ?
२. विद्यालयका प्रधानाध्यापकसमक्ष भरी पेश गर्नुपर्ने का.स.मू. फाराम विद्यालय बाहेक अन्यत्रबाट मूल्याङ्कन भएकोलाई प्रचलित कानूनबमोजिम भएको भन्न मिल्ने नमिल्ने र सो का.स.मू.को अङ्क बढुवा प्रयोजनको लागि मान्य हुने हो होइन ?
३. विपक्षीहरूलाई गरिएको बढुवा कानूनअनुकूल छ छैन ?
४. निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी गर्न मिल्ने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षीमध्येका केशवदत्त पन्त, हरिराज विष्ट, भवानीप्रसाद पन्त विभिन्न सामुदायिक विद्यालयको स्थायी दरबन्दीका शिक्षकहरू रहेको र निजहरू मध्ये भवानीप्रसाद पन्त जिल्ला शिक्षा कार्यालयको मिति २०५०।८।२५ को निर्णयानुसार जिल्ला शिक्षा कार्यालय आ.प्रा.शि.प. इकाई डोटीको, हरिराज

विष्ट मिति २०५१।८।१४ को निर्णयानुसार जिल्ला शिक्षा कार्यालय आ.प्रा.शि.प. इकाई कञ्चनपुरको, र केशवदत्त पन्त मिति २०५२।१०।११ को निर्णयानुसार जिल्ला शिक्षा कार्यालय आ.प्रा.शि.प. इकाई कञ्चनपुरको स्रोत व्यक्तिको रूपमा काम गर्ने गरी काजमा खटाइएको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न निजहरूको काजसम्बन्धी पत्रहरूबाट देखिन्छ। निजहरूलाई काजमा राखिएको उक्त पत्रमा नै निजहरूको साविक लियन पद सम्बन्धित विद्यालयमा नै यथावत् राखिएको व्यहोरा उल्लेख छ। विपक्षीहरू मध्ये स्रोत व्यक्ति र एस.एम. टी रहेका व्यक्तिहरू शिक्षण कार्यमा संलग्न नभएको र पाँच शैक्षिक सत्रमा अध्यापन नगरेकोले निजहरू बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुने नभई बढुवा हुनु नपर्ने भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर भएको देखिन्छ। शिक्षक सेवा नियमावली २०५७ को नियम २७ मा “बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सम्बन्धित श्रेणीमा पाँच शैक्षिक सत्रको नोकरी अवधि पूरा गरेको स्थायी शिक्षक हुनु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। सो नियम २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नपाउने” भनी केही खास अवस्था र आधारहरू निर्धारण गरिएको छ जस अनुसार “(क) निलम्बन भएकोमा निलम्बन भएको अवधिभर (ख) बढुवा रोक्का भएकोमा बढुवा रोक्का भएको अवधिभर, (ग) तल्लो तहमा घटुवा गरेकोमा घटुवा भएको मितिले दुई वर्षसम्म र (घ) तलव वृद्धि रोक्का भएकोमा रोक्का भएको मितिले एक वर्षसम्म कुनैपनि शिक्षक बढुवाका लागि उम्मेदवार हुन पाउने छैन” भनी बढुवा हुन रोक लगाएको देखिन्छ। तर स्रोत व्यक्तिका रूपमा काजमा रहेको अवधिभर पनि बढुवा हुन नपाउने भनी उक्त दफा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा व्यवस्था रहेको पाइदैन। यसरी बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नपाउने भनी कानूनमा तोकिएको उपर्युक्त अवस्था बाहेक सम्बन्धित श्रेणीको तहमा पाँच शैक्षिक सत्रको नोकरी अवधि पूरा गरेको प्रत्येक स्थायी शिक्षक बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन पाउने भनी सोही नियमावलीको नियम २७ मा स्पष्ट व्यवस्था भएको पाइन्छ। सोबमोजिम निजहरू पाँच शैक्षिक सत्र अध्ययन नगराएको भन्ने निवेदकहरूको कथन छैन। कुनै शिक्षक स्रोत व्यक्तिको रूपमा अथवा अन्य कुनै कार्यको लागि

अख्तियारवालयसको आदेशबमोजिम अध्यापन गर्ने बाहेकको पद वा काममा केही समयको लागि काज खटाइएकोमा निज बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन नपाउने भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको शिक्षा ऐन तथा नियमावलीमा कही कतै भएको पाइदैन। कानूनले नै रोक नलागाएको अवस्थामा कुनै स्थायी दरबन्दीका शिक्षकको लियन पद यथावत राखी अन्यत्र काजमा खटाइएको मात्र कारणबाट निज शिक्षक बहुवाको लागि अयोग्य हुने भनी आत्मनिष्ठ अर्थ र व्याख्या गर्न मिल्दैन। साथै आफ्नो हक अधिकारको संरक्षणको लागि आफूसरहका अन्य शिक्षकको बहुवा पाउने हकलाई कानूनविपरीत समाप्त पार्ने कार्य मनासिब भन्न मिल्दैन।

३. स्रोत व्यक्तिको रूपमा काजमा खटिएको वा अन्यत्र काजमा रहेको शिक्षकको काम कर्तव्य र दायित्व शिक्षण कार्य र पेशासँग नै प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित हुने र काजमा खटिएको विद्यालय वा कार्यालयमा आफ्नो पदीय काम, कर्तव्य र दायित्व नै पूरा गरेको हुन्छ। कानूनले निषेध गरेको अवस्थामा बाहेक स्थायी दरबन्दीको शिक्षकलाई स्रोत व्यक्तिको रूपमा खटाउन मिल्ने नै हुन्छ। स्रोत व्यक्तिको रूपमा रहेको अवधिमा निजको शिक्षकको हैसियत समाप्त हुन्छ भन्न पनि मिल्दैन। शिक्षकको रूपमा सेवामा रहन, बहुवा लगायत अन्य सेवा सम्बन्धी सुविधा र लाभ प्राप्त गर्ने निजको अधिकार सुरक्षित रहन्छ। कानूनले अन्यथा व्यवस्था नगरेकोले सोही कारणले निजलाई बहुवा पाउने हकबाट वञ्चित भएको सम्भन तथा स्रोत व्यक्तिलाई बहुवा प्रयोजनको लागि अयोग्य भएको वा उम्मेदवार नै हुन नपाउने भनी आत्मगत रूपमा निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने पनि देखिदैन। यसरी स्रोत व्यक्तिको रूपमा अन्यत्र काजमा रहेको व्यक्ति बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन नपाउने भनी कानूनले निषेध नगरेको अवस्थामा त्यस्तो व्यक्ति उम्मेदवार भई बहुवा भएको कार्यलाई कानूनसम्मत नै मान्नु पर्ने हुन्छ। यस्तै प्रश्न समावेश भएको निवेदक धनसिंह रैखोला विपक्षी शिक्षक सेवा आयोग समेत भएको २०६२ सालको रिट नं. २६२६ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट स्रोत व्यक्तिको रूपमा कार्यरत रहेको शिक्षक मध्ये कानूनबमोजिम योग्यता भएको व्यक्ति बहुवाका लागि

उम्मेदवार हुन पाउने भनी मिति २०६६।३।२६ मा फैसला भई रुलिङ्ग समेत कायम भै सकेको अवस्थामा स्रोत व्यक्तिले शिक्षक पदमा बहुवा हुन पाउँदैन भनी मान्न मिल्ने।

४. प्रधानाध्यापकसमक्ष भरी पेश गर्नुपर्ने का.स.मू. फारम अन्यत्र भरी पेश गरेको र मूल्याङ्कन भएको लाई बहुवा प्रयोजनको लागि मान्य हुने हो होइन भन्ने दोश्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा सम्बन्धित विद्यालय बाहेक अन्यत्र पेश गरेको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन बापतको अङ्क प्रदान गरी भएको बहुवा कानूनविपरीत छ भन्ने निवेदकको जिकीर रहेको देखियो। विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक विद्यालयबाट अन्यत्र शिक्षण सेवासँग सम्बन्धित स्थानमा काजमा खटाउन पाउने भनी शिक्षा ऐनले नै व्यवस्था गरेको अवस्थामा प्रत्यर्थीहरूलाई स्रोत व्यक्ति र एस.एम.टी. मा काजमा खटाएको अवस्थालाई कानूनानुरूप नै मान्नुपर्ने भनी माथि नै विवेचना भइ सकेको छ। काजमा खटिने कुरा शिक्षकको आफ्नो रुचि र नियन्त्रणको कुरा नभई अधिकार प्राप्त अधिकारीको नियन्त्रण भित्र हुने र काजमा खटिएको अवस्थामा साविक लियन पदको हैसियत नै समाप्त भै बहुवा जस्तो वृत्ति विकासको अवसरबाट वञ्चित हुन्छ भन्न समेत मिल्दैन। आफ्नो स्वीकृत दरबन्दी बाहेक अन्यत्र काजमा खटिने कुरा सो संस्थाका अधिकार प्राप्त अधिकारीको इच्छामा र संस्थागत आवश्यकता समेतलाई विचार गरी त्यस्तो निर्णय सम्बन्धित अधिकारीबाट हुने हुँदा शिक्षकलाई जुन विद्यालय, कार्यालय वा संस्थामा काजमा खटाइएको हो सो विद्यालय, कार्यालय वा संस्थामा निजले तोकिएबमोजिमको काम गरे वा नगरेको र कामको मात्रा र गुणस्तर आदिको आधारमा नै का.स.मू. फारम भरिने र निजले गरेको कामको मात्रा र गुणस्तरको आधारमा सम्बन्धित सुपरीवेक्षक वा मूल्याङ्कनकर्ताबाट वास्तविक र तथ्यपरक मूल्याङ्कन हुने हुँदा विद्यालय बाहेक अन्यत्र काजमा रहेको अवधिमा पनि निजले आफ्नो दरबन्दी रहेको विद्यालयमा वा प्रधानाध्यापक समक्ष नै कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन फारम भर्नु पर्ने र प्रधानाध्यापकबाट नै मूल्याङ्कन हुनुपर्ने भन्ने तर्कको कुनै मनासिब र औचित्यपूर्ण आधार देखिदैन। मूल्याङ्कनको अवधिमा

काम नै नगरेको विद्यालयका प्रधानाध्यापकबाट कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन हुनसक्ने अवस्था हुँदैन। तसर्थ, आफू कार्यरत रहेको निकायमा भरेको का.स.मू. फारामको आधारमा दिएको नम्बर र सोही आधारमा भएको विपक्षीहरूको बहुवालाई अन्यथा मान्न मिल्ने हुँदैन।

५. साथै शिक्षकको का.स.मू. फाराम भर्ने सम्बन्धमा शिक्षक सेवा आयोग नियमावलीमा नै स्पष्ट उल्लेख भएको छ। स्रोत व्यक्ति वा एस.एम.टी. मा कार्यरत व्यक्तिले जुन ठाउँमा काजमा खटिने हो अर्थात् जसको सुपरीवेक्षणमा काम काज गर्ने हो सोही ठाउँमा नै निजले सुपरीवेक्षक समक्ष का.स.मू. फाराम भरी पेश गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी काजमा खटिएको अवस्थामा समेत सम्बन्धित विद्यालयमा नै का.स.मू. फाराम पेश गर्नु पर्छ भनी शिक्षा ऐन तथा नियमावलीमा कहीं कतै उल्लेख नभएको अवस्थामा काजमा खटिएको व्यक्तिले विद्यालयका प्रधानाध्यापक समक्ष नै का.स.मू. फाराम भरी पेश गर्नु पर्छ भन्ने निवेदन जिकीर युक्तिसंगत देखिँदैन। आफू कार्यरत रहेको संस्थामा नै कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन फाराम भरी पेश गर्नुपर्ने नियमबमोजिम प्रत्यर्थीहरूले त्यसरी भरेको र मूल्याङ्कन गरेको कार्य कुन कानूनको स्पष्ट उल्लंघन भएको हो भनी निवेदकले भन्न नसकेको हुँदा उक्त जिकीर कानून अनुकूल नहुँदा आफू कार्यरत रहेको स्थानमा का.स.मू. फाराम भरेको र मूल्याङ्कन भई बहुवामा समेत अङ्क गणना गरेको कार्य कानूनविपरीत भन्न मिल्दैन।

६. विपक्षीहरूलाई गरिएको बहुवा कानूनअनुकूल छ छैन भन्ने तेश्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा उल्लेख भएबमोजिम यी विपक्षीहरू शिक्षक रही विभिन्न सामुदायिक विद्यालयमा दरबन्दी रहेको भन्नेमा विवाद देखिएन। शिक्षक पदमा कार्यरत रहँदा कै अवस्थामा उक्त पद र पदाधिकारलाई यथावत नै राखी विभिन्न परियोजनामा स्रोत व्यक्ति तथा एस.एम.टी.मा काजमा खटाइएको तथ्य निजहरूलाई काजमा खटाइएको पत्रको प्रतिलिपिबाट प्रष्ट भै सकेको छ। निजहरूलाई काजमा खटाइएको स्रोत व्यक्ति तथा एस.एम.टी. पद र कार्य पनि शिक्षा र शिक्षण सेवासँग सम्बन्धित नै भएको साथै अधिकार प्राप्त अधिकारीले कानूनअनुरूप नै

निजहरूलाई सो पदमा काजमा खटाएको देखिन्छ। यसरी काजमा खटाउने कार्यलाई शिक्षा ऐन तथा नियमावली समेतले निषेध गरेको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा आफू काजमा खटिएको स्थानमा नै तोकिएको काम कर्तव्य र दायित्व पूरा गरी सोही स्थानमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फाराम समेत भरेको र सोही आधारमा सुपरीवेक्षकबाट मूल्याङ्कन भई अङ्क प्राप्त गरी बहुवा भएको अवस्था देखिँदा निजहरूको बहुवालाई कानूनविपरीत भन्न मिल्ने देखिँदैन।

७. अब निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी गर्न मिल्ने हो होइन भन्ने चौथो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा माथि विवेचित आधार प्रमाण समेतबाट प्रत्यर्थीहरू सामुदायिक विद्यालयका स्थायी दरबन्दीका शिक्षक भएको र अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट एस.एम.टी. र स्रोत व्यक्तिका रूपमा कार्यरत रहे भएको र शिक्षकको वृत्ति विकासको अवसरबाट निजहरूलाई कानूनप्रतिकूल वञ्चित गर्न मिल्ने नदेखिँदा शिक्षक सेवा आयोगबाट भएको बहुवालाई कानूनविपरीत भएको मान्न मिल्ने। जहाँसम्म बहुवा भएका अन्य विपक्षीहरू समेतको भन्दा हाम्रो सेवा अवधि, तालीम र शैक्षिक योग्यता समेत बढी भएकोले हामीहरूले बहुवा पाउनु पर्ने भनी जिकीर लिएतर्फ हेर्दा विज्ञापन नं. ३३८/०६० बमोजिम बहुवा भएका र अन्य सम्भाव्य उम्मेदवारहरू समेतको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन हेर्दा बहुवा भएका उम्मेदवारले प्राप्त गरेको कूल अङ्क भन्दा यी रिट निवेदकहरूले प्राप्त गरेको अङ्क कम रहेको भन्ने बहुवा सम्बन्धी अङ्क गणना फाराम र सक्कल फाइलबाट देखिन आउँछ। यसरी बढी अङ्क प्राप्त गर्ने उम्मेदवारलाई बहुवा गरिएकोमा सोउपर यी रिट निवेदकहरूको शिक्षक सेवा आयोगमा उजूरी परी छानबीन समेत भै बहुवा नामावली यथावत् रहेको देखियो। कानूनले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने व्यक्ति नै बहुवा भएको अवस्थामा आफू बहुवा हुनुपर्ने भन्ने रिट निवेदकहरूको भनाई समेत तथ्यमा आधारित देखिएन।

८. अतः उल्लिखित आधार प्रमाण समेतबाट यी प्रत्यर्थीहरू स्रोत व्यक्तिको रूपमा कार्यरत रहे पनि स्थायी दरबन्दीको शिक्षक नै भएको र रिट निवेदकहरूले प्राप्त गरेको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनबाटको अङ्क समेत गणना गर्दा बहुवा हुने

यी प्रत्यर्थाहरू भन्दा निवेदकहरूले प्राप्त गरेको अङ्क कम नै रहेको अवस्थामा बढी अङ्क पाउने विपक्षीहरूलाई बहुवा गर्ने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत नै रहेको हुनाले निवेदकहरूको हक अधिकारमा आघात पुगेको नदेखिँदा मागबमोजिम रिट जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यसको प्रतिलिपि जानकारीको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

ईति संवत् २०६६ साल मंसिर २३ गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : सुदीप दंगाल

निर्णय नं. ८३५१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
संवत् २०६३ सालको रिट नं.-३६२२
आदेश मिति: २०६६।१।२।५
विषय:- उत्प्रेषण ।

निवेदक: मकवानपुर जिल्ला, हेटौँडा नगरपालिका
वडा नं. ९ बस्ने केशरकुमार नेपाली
विरुद्ध

विपक्षी: सान्नानी पहाडी मिजार समेत

- जबरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर किसिमको फौजदारी अपराध कायम भए पश्चात् पीडितलाई पीडकबाट क्षतिपूर्तिस्वरूप आधा अंश भराई दिने विषयलाई देवानी दायित्व भराउँदाको जस्तो अर्थात् पक्षहरूले म्याद भित्र प्रक्रिया क्रियाशील बनाएको अवस्थामा मात्रै आकृष्ट हुने गरी तर्क गर्नु कानून र न्यायको दृष्टिकोणबाट उपयुक्त नदेखिने हुँदा फौजदारी न्यायमा पीडितले पाउने यस किसिमको हकलाई राज्यले उचित सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । न्यायपालिका समेत राज्यकै एक महत्वपूर्ण अंग भएको अवस्थामा

न्यायालयले यस कुरालाई नजरअन्दाज गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल

अवलम्बित नजीर:नेकाप २०६४, नि.नं. ७८१०, पृष्ठ ८६

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको १० नं.
- दण्ड सजायको ४६ नं.

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८ (२) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

म समेत प्रतिवादी भै चलेको जबरजस्ती करणी मुद्दामा मैले पीडित सान्नानी मिजारलाई जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्‍याई मबाट आधा अंश समेत पीडित सान्नानी मिजारलाई भराई दिने ठहरी भएको शुरु फैसला पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०५८।३।७ मा सदर भै अन्तिम भै बसेको छ । मिति २०६१।१।२६ मा उक्त फैसला कार्यान्वयनको लागि परेको निवेदन मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४६ नं. को म्याद नघाई दायर भएकोले सो दरखास्त खारेज गरिपाउँ भनी मैले दिएको निवेदनमा कानूनबमोजिम गर्नु भनी तहसिलदारबाट भएको आदेश पुनरावेदन अदालत समेतबाट सदर भएकोले प्रस्तुत रिट लिई उपस्थित भएको छु ।

शुरु अदालतको फैसलाको तपसील खण्डले ऐनका म्याद भित्र निवेदन परे फैसला बमोजिम गरिदिनु भनी प्रष्ट रुपमा उल्लेख भएको र जबरजस्ती करणीको १० नं. ले सो सम्बन्धमा निश्चित म्याद नतोकेको अवस्थामा दण्ड सजायको ४६ नं. आकर्षित हुन्छ । उक्त ४६(१) नं. ले तोकेको म्याद नाघि दायर भएको दरखास्तबाट कार्यवाही गर्न नमिल्ने हुँदा उल्लिखित मिति २०५८।३।७ को फैसला कार्यान्वयन गर्ने गरी भएको जिल्ला अदालतको आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको मिति २०६३।३।१६ को आदेश

समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने समेतको रिट निवेदन ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, कारण वा प्रमाण भए बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।४।७ को आदेश ।

जबरजस्ती करणीको १० नं. मा अंश भरी पाउने निश्चित समयावधि नतोकिएको अवस्थामा अ.व. ३६ नं. बमोजिमको हदम्याद आकर्षित हुन्छ । पीडितका तर्फबाट फैसलाको नक्कल सारी लिएको मितिबाट निवेदकले उल्लेख गरेकै म्याद भित्रै प्रस्तुत दरखास्त पर्न आएको देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको तहसील शाखा, मकवानपुर जिल्ला अदालतको र सोही मिलान व्यहोराको मकवानपुर जिल्ला अदालतको छुट्टा छुट्टै लिखित जवाफ ।

तह तह अदालतबाट कानूनबमोजिम भएको आदेशबाट विपक्षी रिट निवेदकको संवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात नपुगेकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत विवादमा दण्ड सजायको ४६ नं. आकर्षित हुँदैन । जबरजस्ती करणीको १० नं. मा अंश प्रचलन गराउने निश्चित समय समेत किरान नभएको अवस्थामा अ.व. ३६ नं. बमोजिमको म्याद कायम हुन्छ । अन्तिम फैसला हुँदा म नाबालिक नै थिए । २०६१ सालमा मात्र १६ वर्ष पुगेपछि राज्य अदालतद्वारा प्राप्त अधिकार खोज्न आएकी हुँ । फैसलाको जानकारी मलाई नदिएको र नक्कल सारी लिएपश्चात् कार्यान्वयन तर्फ निवेदन दिएको अवस्थामा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सान्त्वानी पहाडी मिजारको लिखित जवाफ ।

यसमा महेश्वरी मिजारको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी यिनै निवेदक केशरकुमार नेपाली भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०५८।१।३० मा फैसला भै पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०५८।३।७ मा सो फैसला सदर गर्ने गरी भएको फैसलाको शुरु मिसिल भिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६४।३।१२ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा

विपक्षी पुनरावेदन अदालत हेटौँडा समेतका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेलले यी निवेदकउपर जबरजस्ती करणीको वारदात स्थापित भै जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम आधी अंश पाउने गरी भएको फैसला अन्तिम भै रहेको छ, आधा अंश भराई दिन निश्चित म्याद नतोकिएको अवस्थामा दण्ड सजायको ४६(१) नं. आकृष्ट हुँदैन, पीडितलाई सहयोग गर्ने गरी भएको जबरजस्ती करणीको १० नं. को व्यवस्थालाई संकीर्ण व्याख्या गर्न मिल्दैन । आफ्नो फैसला चलन चलाई दिने कार्य अदालतको समेत उत्तरदायित्व भित्र पर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीले गर्नु भएको बहस जिकीर समेतलाई दृष्टिगत गरी मिसिल संलग्न कागजात हेर्दा म उपरको जबरजस्ती करणीको वारदात स्थापित भै जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम पीडितलाई मेरो अंशबाट आधा अंश भराई दिने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला अन्तिम भै बसेको र सो फैसला बमोजिम पीडितले पाउने आधा अंशको लागि दण्ड सजायको ४६ नं. को म्याद नाघि परेको निवेदनको आधारमा निज पीडितलाई आधा अंश भराई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत समेतको आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन जिकीर रहेकोमा जबरजस्ती करणीको १० नं. मा निश्चित म्याद नतोकिएको अवस्थामा अ.व. ३६ नं. आकर्षित हुने हुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. तत् सम्बन्धमा हेर्दा महेश्वरी मिजारको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यी रिट निवेदक केशरकुमार नेपाली भएको संवत् २०५७ सालको स.फौ.नं. १११ को जबरजस्ती करणी मुद्दामा रिट निवेदकको अपराध कायम भै कैद सजाय समेत ठहरी जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीको आधा अंश पीडितलाई दिलाई दिने गरी मकवानपुर जिल्ला अदालत हेटौँडाबाट मिति २०५८।१।३० मा भएको फैसला पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट समेत सदर भै अन्तिम भै बसेको देखियो । सोही फैसलाबमोजिमको जबरजस्ती करणीको १० नं.

बमोजिम आधा अंश प्रतिवादीबाट भराई पाउन पीडित सान्नानी मिजारले मिति २०६१।१२।२६ मा मकवानपुर जिल्ला अदालतमा दरखास्त दिएकोमा दण्ड सजायको ४६ नं. को म्याद नघाई परेको भनी यी रिट निवेदकले दिएको निवेदनमा तहसीलदारबाट कारवाही हुँदा कानून बमोजिम गर्नु भनी आदेश भएको र सो आदेश पुनरावेदन अदालत समेतबाट सदर भएको देखियो।

३. यी रिट निवेदकले जबरजस्ती करणी गरेको अपराध स्थापित भै अन्तिम भै बसेको तथ्यमा विवाद देखिँदैन। अधिकार प्राप्त अदालतबाट निवेदकको अपराध कायम भै फैसला अन्तिम भै बसेको र सोही फैसला बमोजिम जबरजस्ती करणी अपराधबाट पीडितलाई जबरजस्ती करणी मुद्दाका पीडक यी रिट निवेदकको सम्पत्तिबाट आधा अंश सर्वश्व गरी भराई पाउँ भनी पीडितको मिति २०६१।१२।२६ मा दरखास्त परे पश्चात् मात्र सो कार्य मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४६ नं.को म्याद नाघी दायर भएकोले आफ्नो आधा अंश दिनुपर्ने होइन भनी यी निवेदकले निवेदन दिएको देखियो। जबरजस्ती करणीको १० नं. मा पीडितलाई आधा अंश भराई दिने कुनै निश्चित समय तोकिएको पाइँदैन। जबरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अपराधमा पीडितलाई पीडकको अंशबाट आधा अंश भराई दिने व्यवस्था पीडितलाई परेको पीडावापतको क्षतिपूर्ति स्वरुप दिइने हो। यस्तो अपराधमा पीडितले पाउने उक्त क्षतिपूर्ति वापतको अंश चलनको प्रक्रिया समेत अदालतले आफ्नै सक्रियतामा गर्नु पर्ने हुन्छ। जबरजस्ती करणीको १० नं. को व्यवस्था कार्यान्वयनमा दण्ड सजाय ४६ नं. मा व्यवस्थित कार्यविधि अपनाइएको खण्डमा यस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अपराधमा पीडितलाई भन्ने पीडा थपिन जान्छ। यस्तै प्रश्न समावेश भएको पुनरावेदक राकेशकुमार सिंह विरुद्ध नेपाल सरकार भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा (ने.का.प. २०६४, नि.नं. ७८१०, पृष्ठ ८६) मा जबरजस्ती करणीको १० नं. कार्यान्वयनमा दण्ड सजायको ४६ नं. को कार्यविधि अपनाउन नमिल्ने भनी विस्तृत विवेचना भै सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भै सकेकोले थप विवेचना गरी रहन परेन।

४. जबरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर किसिमको फौजदारी अपराध कायम भए पश्चात्

पीडितलाई पीडकबाट क्षतिपूर्तिस्वरुप आधा अंश भराई दिने विषयलाई देवानी दायित्व भराउँदाको जस्तो अर्थात् पक्षहरूले म्याद भित्र प्रक्रिया क्रियाशील बनाएको अवस्थामा मात्रै आकृष्ट हुने गरी तर्क गर्नु कानून र न्यायको दृष्टिकोणबाट समेत उपयुक्त देखिँदैन। यस्ता मुद्दामा क्षतिपूर्ति पाउने विषय पीडित शास्त्रको विषय हो। फौजदारी न्यायमा पीडितले पाउने यस किसिमको हकलाई राज्यले उचित सम्बोधन गर्नु पर्ने हुन्छ। न्यायपालिका समेत राज्यकै एक महत्वपूर्ण अंग भएको अवस्थामा न्यायालयले यस कुरालाई नजरअन्दाज गर्न सक्दैन र मिल्दैन पनि। यस परिप्रेक्ष्यमा पीडितका तर्फबाट न्यायालय स्वयंले पीडकबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिन अग्रसरता देखाउनु पर्ने हुन्छ। यस्तो अवस्थामा दण्ड सजायको ४६(१) नं. को म्याद नाघेको भनी अदालतले सो विषयमा निर्णय बिस्दिन इन्कार गर्दा पीडितलाई भन्ने पीडा थपिन गै न्यायको उद्देश्य नै परास्त हुन जाने परिस्थिति आउन सक्छ। यस्तो अवस्था आउन नदिने तर्फ न्यायालय सदैव सचेत र चनाखो हुनुपर्छ।

५. अतः माथि उल्लिखित आधार प्रमाण र नजीर समेतबाट आफ्नो फैसला कार्यान्वयन गर्ने कार्य रोक्यो पाउन भनी निवेदकले दिएको निवेदन बेमनासिब ठहर्‍याई कानूनबमोजिम गर्नु भनी तहसिलदारबाट भएको निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत समेतको निर्णय कानून सम्मत नै रहेको देखियो। अधिकार प्राप्त अधिकारीले कानून बमोजिम कारवाही गरी सो निर्णय अन्तिम भै बसेको अवस्थामा सोही फैसलाको कार्यान्वयनलाई परास्त गरी फैसलाको परिणाम नै समाप्त गर्ने उद्देश्य राखी निवेदक असाधारण अधिकारअन्तर्गत अदालत प्रवेश गरेको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. प्रेम शर्मा

इति सवन्त २०६६ साल पुस २ गते रोज ५ शुभम-
इजलास अधिकृत : सुदीप दंगाल

निर्णय नं. ८३५२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
संवत् २०६३ CR--०१५८
फैसला मिति: २०६६।४।२७३
मुद्दा: भ्रष्टाचार ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: मोरङ जिल्ला विराटनगर
उपमहानगरपालिका वार्ड नं. ४ कञ्चनवारी
हिमालीटोल बस्ने राधाप्रसाद घिमिरे
विरुद्ध
विपक्षी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका
अनुसन्धान अधिकृत कोमलबहादुर खत्रीको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

- आफूले नियमित रूपमा गर्नुपर्ने कार्य र पूरा गर्नुपर्ने पदीय जिम्मेवारी स्वाभाविक रूपले कर्तव्यनिष्ठ भै इमानदारीपूर्वक निर्वाह गर्नुपर्नेमा Malafied intention राखी रोक्का रहेको जग्गालाई रोक्का छैन भनी उल्लेख गरिदिएको कारणबाट रमादेवी गौतमको नाममा हस्तान्तरण भएको जग्गा र सो जग्गा कृषि विकास बैंकको सूचना पत्रबमोजिम आफैले सकार गरेको स्थितिबाट रमादेवी गौतमलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी हुन गएको अवस्थामा निजको कार्यबाट उत्पन्न परिणाम समेतका आधारमा निजको कार्य वदनियतपूर्ण रहेभएको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री बसन्तराम भण्डारी
विपक्षी वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता प्रेमराज
कार्की
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.गौरी ढकाल: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८

को दफा ८(१) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

नन्दकुमारी पराजुलीको नाममा दर्ता रहेको मोरङ जिल्ला साविक बखरी गा.वि.स.वडा नं. ८(क) को कित्ता नं. ३५९ को क्षेत्रफल ०-१-१२-५ भएको जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर कृषि विकास बैंक, मोरङले धितो लिई कर्जा प्रवाह गरी कृषि विकास बैंकको पत्रबमोजिम मालपोत कार्यालय मोरङले रोक्का राखिरहेको अवस्थामा रोक्का छैन भनी मेरो नाममा राजीनामाको लिखित पारित गरी दिने मालपोत कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई कारवाही गरी क्षतिपूर्ति दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोरा रहेको रमादेवी गौतमको उजूरी निवेदन ।

लोकसेवा आयोगबाट सिफारिश भई विभिन्न कार्यालयमा कामकाज गर्दै २०५२ सालदेखि २०५५ साल कार्तिकसम्म मालपोत कार्यालय मोरङमा कार्यरत थिए । हाल जिल्ला प्रशासन कार्यालय मोरङमा कार्यरत छु । मिति २०५२।६।२ मा म मालपोत कार्यालय, मोरङको रोक्का फाँटमा कार्यरत रहँदा पारित हुन आएका लिखतहरूको रोक्का भिडाउने, विभिन्न कार्यालयहरूबाट रोक्का राख्न भनी आएका पत्रबमोजिम रोक्का राख्ने तथा फुकुवा भनी लेखी आएको अवस्थामा फुकुवा गर्ने कार्य गर्दथे । नन्दकुमारी पराजुलीको नाममा दर्ता रहेको मोरङ जिल्ला बखरी गा.वि.स. वडा नं. ८(क) कि.नं. ३५९ को जग्गा ०-१-१२.५ कृषि विकास बैंक मोरङबाट रोक्का रहिरहेको अवस्थामा रोक्का छैन भनी मिति २०५२।६।२ को राजीनामाको कागजको पुछारमा भएको सही मैले नै गरेको हुँ । त्यसवेलाको भिडभाडको अवस्थाले बखरी गा.वि.स. को ठेलीबाट रोक्का भिडाउनु पर्नेमा गल्तीको कारणले उक्त ठेलीबाट रोक्का नभिडी विराटनगरको ठेलीबाट पनि भिड्न भिडाउनु पर्नेमा गल्तीको कारणले उक्त ठेलीबाट रोक्का नभिडी विराटनगरको ठेलीबाट पनि भिड्न सक्ने हुँदा उक्त व्यक्तिको नाममा रोक्का छैन भनी प्रमाणित भई गएको हुनसक्छ । दृष्टि पुग्न नसकी कर्तव्योभ्रले गर्दा रोक्का प्रमाणित भएको हुनसक्छ । बखरी गा.वि.स. को ठेली हेरी भिडाउनु पर्नेमा विराटनगरको ठेलीबाट परेकोले भूलबाट गल्ती भई रोक्का प्रमाणित भएको हुने हुँदा मैले जानी-जानी आफ्नो हातै काटेर त्यसरी

रोक्का भिडाएको अवश्य होइन। भूलबाट त्यस्तो हुन गएको हो। गल्तीको लागि क्षमा चाहन्छु। तत्कालीन जग्गाधनीले कृषि विकास बैंकबाट ऋण लिएको कुरा भन्दै नभनी जानकारी नै नगराई भिडभाडमा भुक्त्याई लिखत पारित गरेका हुन्। रोक्का रहेको जग्गा रोक्का नभएको भनी प्रमाणित भई राजीनामा पारित भएको कुरा मैले २०५६ जेष्ठ तिर थाहा पाएको हुँ। उक्त जग्गा बिक्री गर्ने नन्दकुमारी पराजुलीसंग मेरो कुनै नाता पर्दैन र चिनजान समेत छैन। रमादेवी गौतमको नाममा पारित भएको मिति २०५२।६।२ को राजीनामाको लिखतको पुछारमा रोक्का छैन भनी मैले गरेको दस्तखत नदेखिने गरी कसले प्वाल पार्यो मलाई थाहा छैन। लिखत पारित भएपछि लिखत फाँटमा नरहने, तामेली फाँटमा रहने भएकोले च्यातिएको र प्वाल परेको विषयमा मलाई जानकारी भएन। रोक्का छैन भनी मैले नै सही गरेको हुँ। कृषि विकास बैंक मोरङबाट रोक्का राखिएको सो घर जग्गा रोक्का छैन भनी प्रमाणित गर्नुको कारण भने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक शाखा कार्यालय रानी शाखाको च.नं. ६७३८ मिति २०५१।२।२९ को पत्रबाट फुकुवा ल्याई फुकुवा जनिएको देखिएको र कृषि विकास बैंकबाट पनि रोक्का छ भन्ने थाहा नपाएर रोक्का छैन भनी प्रमाणित भै गएको हो, जानी जानी गरेको होइन। रोक्का भएको जग्गा रोक्का छैन भनी प्रमाणित गर्न मलाई कतैबाट दबाव आएको थिएन। मैले लोभलालचमा फसी रोक्का प्रमाणित गरेको पनि होइन। दैनिक २०० देखि २५० सम्मको लिखतहरूको रोक्का भिडाउनु पर्ने हुँदा दृष्टि पुग्न नसकी रोक्का प्रमाणित भई गएको हो। पेन्सन पाकेको जागीरलाई धक्का लगाई बालबच्चाको पेटमा लात मार्ने काम मबाट भएको छैन। भिडभाडको कारणबाट रोक्का भएको जग्गा दृष्टि पुग्न नसकी गल्ती भई रोक्का छैन भनी प्रमाणित भै गएको स्वीकार गर्दछु। गल्ती भै काम भएकोमा एकपल्टलाई माफी चाहन्छु भन्ने समेतको प्रतिवादी राधाप्रसाद घिमिरेले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान।

मोरङ जिल्लाको साविक बखरी गा.वि.स. ८(क) को कि.नं. ३५९ को ०-१-१२.५ जग्गा र सोमा बनेको घर मेरो नाममा थियो। सो घर जग्गा २०५२ सालमा नै बिक्री भएको भन्ने जानकारी मलाई पछिमात्र थाहा भयो। मेरो जेठो छोरा लक्ष्मीप्रसादले सबै काम

कुरा गर्ने हुँदा कहिले मलाई कागज गराई बिक्री गरे यकीन छैन। घरमा नै कागजपत्र ल्याई मलाई सही गर्न लगाउथे, के कागजमा सही गरे मलाई याद छैन। सो जग्गा कृषि विकास बैंकमा धितोमा राखी ऋण लिएको कुरा मलाई थाहा छैन। सबै काम जेठो छोरोले नै गर्ने हुँदा के कसरी बिक्री गर्नु मलाई थाहा छैन। मेरो नाममा घर जग्गा भएकोले कागजमा सहीछाप गरेकोसम्म हो। म कृषि विकास बैंक गएको पनि छैन। छोरोले मलाई कुन कागजमा सही गराए थाहा छैन। ऋण लिएको कुरा छोरोले कहिल्यै भनेको पनि थिएन। रोक्का रहेको जग्गा बिक्री भएको समेत मलाई थाहा भएन। २०५५ सालतिर मेरो श्रीमानको मृत्यु भएपछि २०५७ सालतिर मात्र उक्त घर छोडी म अन्यत्र दिदी बहिनीकोमा बस्न थाले। आफू एकलो भएकोले मात्र घर छोडेकी हुँ। मैले घर छोडेपछि मात्र रमादेवी गौतमहरू आई उक्त घरमा बसेका भन्ने सुनेकी हुँ। जेठो छोरा लक्ष्मीप्रसाद पराजुली कहाँ छ थाहा छैन। घर छोडेर हिंडेको ७८ वर्ष भयो। उसका परिवारहरू माइत दमकमा बस्दछन्। रमादेवी गौतमलाई म चिन्दैन। निजसंग घरसारमा कुनै कागज गरेको पनि छैन। मालपोत कार्यालय, मोरङका तत्कालीन कर्मचारीहरू पनि कोही चिन्दैन। घर जग्गा बिक्री गर्ने सिलसिलामा पनि मेरो कुनै कर्मचारीसंग चिनजान भएन। घर जग्गा बिक्री भएको नै पछि थाहा पाएँ। मलाई एउटा कागजमा सही गर्न घरमा नै ल्याएको थियो के कागज हो जानकारी भएन। सबै काम छोरा लक्ष्मीप्रसादले गर्ने भएकोले मलाई थाहा नभएको हो। मैले घर जग्गा बिक्री गर्न कुनै कर्मचारीलाई रकम दिएको पनि छैन। घरजग्गा बिक्री भएको कुरा नै पछि थाहा पाएको हुँ भन्ने समेतको प्रतिवादी नन्दकुमारी पराजुलीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान।

मोरङ मालपोत कार्यालयमा २०५२ सालमा करिब १ वर्ष कार्यरत रहेँ। नन्दकुमारी पराजुलीको नाममा दर्ता भएको मोरङ जिल्ला साविक बखरी गा.वि.स. को कित्ता नं. ३५९ जग्गा र सोमा बनेको घर मिति २०५२।६।२ मा रमादेवी गौतमले खरीद गरी मालपोत कार्यालय मोरङबाट गरिदिएको राजीनामाको लिखतमा भएको हस्ताक्षर मेरै हो। सम्झना भएसम्म उक्त जग्गा खरीद बिक्री हुँदाको बखत लिने दिने दुवै

व्यक्ति कार्यालयमा उपस्थित भई खरीद बिक्री कार्य गरेको हो । उक्त लिखत मोठ फाँटबाट खरीदार दिव्यराज रेग्मीले मोठ कायम छ भनी गरिदिएको सही, रोक्का फाँटमा खरीदार राधाप्रसाद घिमिरेले उक्त कि.नं. को जग्गा रोक्का छैन भनी गरिदिएको सही, रजिष्ट्रेशन फाँटका खरीदार सुरेश चापागाई तथा नायवसुब्बा यादव पोखरेलले सनाखत गराई लाग्ने राजश्व लिई गरिदिएको सही, लालपूर्जा, तिरो तिरेको रसिद आदि समेत आवश्यक कागजातका आधारमा उक्त लिखत पारित गरिदिएको हुँ । के आधारमा सो जग्गा बिक्री गर्ने नन्दकुमारी पराजुलीले कार्यालयमा म गएको छैन भनी भनेकी हुन् मलाई थाहा भएन । सम्बन्धित फाँटमा कार्यरत कर्मचारी स्वयंम् नै जिम्मेवारी हुने भएकोले के आधारमा रोक्का भएको जग्गा रोक्का छैन भनी फाँटवालाले सही गरे सोको सम्पूर्ण जिम्मा निजले नै लिनु पर्दछ । मालपोत कार्यालयको ऐन, नियम, प्रचलन समेतका आधारमा मैले पदीय जिम्मेवारी अनुसार नै काम गरेको छु । रोक्का फाँटका फाँटवाला राधाप्रसाद घिमिरेले रोक्का रहेको जग्गा वारे जानकारी नगराई नियतवश रोक्का छैन भनी सहिछाप गरिदिएको कारणले उक्त कि.नं. को जग्गा बेचबिखन भएको हो । मालपोत कार्यालय, मोरङले मिति २०५२।१।३० मा नन्दकुमारी पराजुलीबाट रमादेवी गौतमको नाममा राजीनामा पास गराएको लिखतको पुछ्यारमा भएको जग्गा रोक्का छैन भनी गरेको हस्ताक्षर निज राधाप्रसाद घिमिरेले बदनियतसाथ आफ्नो गलती छुपाउन प्वाल पारेका हुन सक्छन् किनभने निज रोक्का फाँटबाट तामेली फाँटमा सुरुवा भएको र फाइल पनि तामेली फाँटमा रहेको हुँदा नियतवश निज घिमिरेले नै प्वाल पारेका हुन् । रोक्का फाँट, मोठ फाँट, रजिष्ट्रेशन फाँटबाट हस्ताक्षर भई रुजु गरेपछि मात्र मालपोत अधिकृतको हैसियतबाट आवश्यक कागज प्रमाणहरूको आधारमा उक्त लिखत पारित गरिदिएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम मलाई कारवाही गर्नुपर्ने होइन भन्ने तत्कालीन मालपोत अधिकृत पशुपति खतिवडाले अनुसन्धानको क्रममा गरेको वयान ।

मालपोत कार्यालय मोरङको रोक्का फाँट र मोठ फाँटमा २०५२।२ देखि २०५४।१० सम्म र २०५५।४ देखि २०६०।९ सम्म गरी २ पटक कार्य

गरेको थिएँ । जिल्ला मोरङ बखरी गा.वि.स.को वडा नं. ८(क) को कि.नं. ३५९ को नन्दकुमारी पराजुलीको नाउँको घर जग्गा कृषि विकास बैंक विराटनगरबाट रोक्का भएको अवस्थामा २०५२।१।३० मा रमादेवी गौतमको नाममा राजीनामा पारित गरेको र सो लिखतमा रोक्का नभएको भनी प्रमाणित गरेको सन्दर्भमा भने म सो बखत रोक्का ठेली सार्ने काममा रहेको थिएँ । मैले रोक्का भिडाएको होइन । राजीनामा पत्रको कागजमा भएको हस्ताक्षर मेरो नभएकोले सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने तत्कालीन मालपोत कार्यालय मोरङका कर्मचारी दिनेश बस्नेतले अनुसन्धानको क्रममा गरेको वयान ।

२०५२।१।१९ देखि २०५३।१।३० सम्म मालपोत कार्यालय, मोरङको रजिष्ट्रेशन, रोक्का र गुठी फाँटमा रही काम गरेको हुँ । मोरङ जिल्ला साविक बखरी गा.वि.स. वडा नं. ८(क) कित्ता नं. ३५९ को जग्गा र सोमा बनेको घर समेत बिक्री गर्ने सिलसिलामा रोक्का भिडाउने कार्य मबाट भएको होइन । बिक्री भएको राजीनामाको लिखतमा रोक्का भएको हस्ताक्षर मेरो होइन । मलाई सजाय गर्न मिल्ने होइन भन्ने मालपोत कार्यालय, मोरङका तत्कालीन कर्मचारी जयन्द्रराज रेग्मीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको वयान ।

म रमादेवी गौतमको एकाघरको छोरा हुँ । मोरङ जिल्ला साविक बखरी गा.वि.स. वडा नं. ८(क) कि.नं. ३५९ को घर जग्गा २०५२।१।३० देखि हाम्रो भोगचलनमा छ । उक्त जग्गा र घरको मालपोत, धारा, बिजुली आदिको महसुल हामी आफैँ बुझाउँदै आएका छौँ । जग्गा खरीद बिक्री हुने दिन बिक्रीकर्ता र खरीदकर्ता दुबै मालपोत कार्यालयमा आई खरीद बिक्री भएको हो । पूर्व जग्गाधनी नन्दकुमारी पराजुलीसंग हाम्रो कुनै चिनजान र नाता पनि पर्दैन । सो घर जग्गा बिक्री भएको मितिबाट दुई तीन महिनापछि खाली गरिदिने शर्तमा किनबेच भएको हो । सो अवधिपश्चात् हामीले अविरल रूपमा भोग गर्दै आइरहेका छौँ हालसम्म कायम छ । बिक्रीकर्ता नन्दकुमारी पराजुलीले उक्त घर जग्गामा २०५७ सालसम्म म आफैँले भोग गरी बसेको हुँ भनी के आधारमा भन्नुभयो मलाई थाहा छैन । कृषि विकास बैंक, वैकिड कार्यालय विराटनगरलाई डुवाउने उद्देश्यले

पूर्व जग्गाधनी नन्दकुमारी पराजुली र हाम्रो बीच खिचोला उत्पन्न गराएको होइन । हाम्रो कुनै मिलोमतो पनि छैन । मालपोत कार्यालय मोरङलाई साक्षी राखी उक्त घर जग्गा खरीद गरेको हुँदा बैकलाई डुवाउने प्रश्नै छैन । रोक्का भएको जग्गा रोक्का छैन भनी फटाई गर्ने कर्मचारी र अर्कोको सेस्ता भएको जग्गा लिलाम गर्ने बैक दुबैलाई कारवाई गरिपाउँ भन्ने समेत मिति २०६२।४।२० रमादेवी गौतमको एकाघरका छोरा प्रकाश गौतमले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैक, रानीशाखा मोरङमा उपरोक्त घर जग्गा धितो राखी कर्जा लिई मालपोत कार्यालय, मोरङबाट रोक्का भइरहेको घर जग्गा वदनियतपूर्वक नक्कली फुकुवा पत्र बनाई फुकुवा गरी पुन कृषि विकास बैक बैकिङ कार्यालय, विराटनगरबाट सोही घर जग्गा धितो राखी कर्जा लिई कृषि विकास बैकको पत्रबमोजिम मालपोत कार्यालय मोरङबाट रोक्का भइरहेको अवस्थामा पनि सोही कार्यालयका रोक्का फाँटका फाँटवाला खरीदार राधाप्रसाद घिमिरेसंग मिलोमतो गरी “रोक्का छैन” भनी प्रमाणित गरी गराई पुनः सोही घर जग्गा रमादेवी गौतमलाई रु. ८ लाखमा विक्री गरी आफूहरूलाई फाइदा र बैकलाई नोक्सानी पुर्याएको देखिएको र निजहरूबाट भएको उपरोक्त कसूर साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९ हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) बमोजिम सजाय हुने कसूर हुनाले उल्लिखित ऐनबमोजिम नन्दकुमारी पराजुली र निजका छोरा लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीलाई हदैसम्म सजाय गरिपाउँ ।

मालपोत कार्यालय मोरङका रोक्का फाँटका फाँटवाला खरीदार राधाप्रसाद घिमिरेले मालपोत कार्यालय मोरङमा रोक्का कायम भइरहेको उपरोक्त घर जग्गा, घर जग्गा धनी नन्दकुमारी पराजुली र निजका छोरा लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीसंग मिलोमतो गरी रोक्का छैन भनी वदनियतपूर्वक प्रमाणित गरी दिएको र रमादेवी गौतमको नाममा रु. ८ लाखमा राजीनामाको लिखत पारित गरी विक्री गरी सकेपछि रोक्का छैन भनी आफूले नियतवस गरेको कार्यलाई ढाकछोप गर्न मिति २०५२।६।२ मा रमादेवी गौतमको नाममा मालपोत कार्यालय मोरङबाट पारित भएको

राजीनामाको लिखतको पुष्पारमा भएको रोक्का छैन भनी आफूले हस्ताक्षर गरेको भागलाई निज राधाप्रसाद घिमिरेले नै प्वाल पारी च्याती आफू बच्ने दुष्प्रयास गरी आफू, नन्दकुमारी पराजुली र लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीलाई गैरकानूनी फाइदा र बैक समेतलाई गैरकानूनी नोक्सान पुर्याएको देखिएको र निजबाट भएको उपरोक्त कसूर साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३) बमोजिमको कसूर हुनाले उक्त ऐनबमोजिम निज राधाप्रसाद घिमिरेलाई हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्ने आरोपपत्र मागदावी ।

म मालपोत कार्यालय, मोरङमा काज दरवन्दीमा खरीदार पदमा रोक्का फाँटमा कार्यरत थिएँ र रोक्काका लागि आएका लिखितहरू रोक्का भिडाउने, विभिन्न बैकबाट आएका चिठीपत्रहरू फाइलिङ गर्ने, रोक्का फुकुवा गर्ने आदि गर्थेँ, दैनिक २५० देखि ३०० सम्म लिखत पारित हुन आउने हुँदा ठूलो भिडको फाइदा उठाई ऋणीले जग्गा रोक्का छ भन्ने कुरा कर्मचारी र अड्डालाई जानकारी नगराई भुक्याई लिखित पारित गराएको हो । मैले प्रमाणित गरेको लिखतको पुष्पारमा रहेको “रोक्का छैन” भन्ने शब्द च्यातिएको छ, त्यसमा रोक्का फाँटबाट प्रमाणित भएपछि लिखत रोक्का फाँटमा नरहने अन्य फाँटमा जाने हुँदा उक्त लिखतमा के भएको छ भन्ने मलाई थाहा हुँदैन र मैले कुनै लिखतमा प्वाल पार्ने च्यात्ने काम गरेको छैन । उक्त लिखत रोक्का ठेलीसंग भिडाउदा राष्ट्रिय वाणिज्य बैक रानीशाखा, विराटनगरको पत्रले फुकुवा जनिएको देखिँदा अन्यत्रबाट पनि रोक्का होला भन्ने जानकारी नहुँदा मबाट भूलले रोक्का प्रमाणित भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राधाप्रसाद घिमिरेले यस अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी राधाप्रसाद घिमिरेलाई पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०४९ को दफा ७(घ) बमोजिम रु.२०,०००/- नगद धरौट वा सो वापत जेथा जमानत दिए लिई तारेखमा राख्नु यदि दिन नसके कानूनबमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालतको मिति २०६२।६।५ को आदेशानुसार निजले नगदै धरौट दाखिल गरी तारेखमा रहेको ।

आरोप पत्रमा उल्लिखित ठेगानामा प्रतिवादीहरू लक्ष्मीप्रसाद पराजुली र नन्दकुमारी पराजुलीको नामको म्याद वेपते तामेल भै आएको देखिंदा निजहरूको नाममा विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १०(९) बमोजिम राष्ट्रिय स्तरको दैनिक नेपाली समाचार पत्रमा सूचना प्रकाशित गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६२।१।१९ का आदेशानुसार प्रतिवादीहरू नन्दकुमारी पराजुली र लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीका नाउंमा मिति २०६२।१।०।१७ र १८ गतेको गोरखा पत्र राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित गरिदिनु भन्ने सूचना समेत संलग्न राखी गोरखापत्र संस्थानमा विशेष अदालतको च.नं. १९९१ मिति २०६२।१।०।१४ को पत्रद्वारा पठाइएको मिति २०६२।१।०।१७ र १८ गतेको गोरखापत्र दैनिक पत्रिकामा उक्त सूचना प्रकाशित भएको रहेछ ।

यसमा मिसिल संलग्न तथ्य र प्रमाणबाट प्रतिवादी राधाप्रसाद घिमिरे, नन्दकुमारी पराजुली र लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीले बैंकको अनुरोधमा रोक्का रहेको जग्गालाई रोक्का नरहेको भनी विक्री गरी अभियोगपत्र दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले प्र. राधाप्रसाद घिमिरेलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ र २९ बमोजिम र प्र. नन्दकुमारी पराजुली र लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीलाई सोही ऐनको दफा ८ र २९ बमोजिम जनही रु. ३०००।- जरीवाना हुन्छ भन्ने समेत बेहोराको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६३।२।१२ को फैसला ।

म पुनरावेदक तत्कालीन समयमा मालपोत कार्यालय मोरङमा रोक्का फाँटमा कार्यरत रहेको र टोकन लागी आएका लिखतहरू रोक्का भिडाउने कार्य गर्नुपर्ने दैनिक २५० देखि ३०० सम्मका लिखत पारित हुन आउने र भिडभाडमा भूल हुन गई कृषि विकास बैंकबाट रोक्का रहेको साविक बखरी गा.वि.स. वार्ड नं. ८(क) कि.नं. ३५९ को घर जग्गा रोक्का छैन भनी लेखिन गएको हो भनी मैले इमानदारीपूर्वक गरेको वयानलाई मध्यनजर नगरी काम गर्दा भएको सामान्य गल्तीलाई भ्रष्टाचार जस्तो कसूरमा सजायको भागी बनाइनु कानूनसम्मत हुँदैन । निजामती कर्मचारीले कामको सिलसिलामा गरेको गल्ती भूलबाट कुनै गलत काम हुन पुगेको रहेछ भने पनि प्रचलित ऐन नियम निजामती ऐन नियमबमोजिम विभागीय सजायसम्म

हुने कुरालाई भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर अपराध ठहराई रु.३,०००।- जरीवाना गरेको हदसम्म विशेष अदालतको फैसला त्रुटीपूर्ण र गैरकानूनी रहेको भएको हुँदा सो हदसम्म उक्त फैसला बदर गरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र. मध्येका राधाप्रसाद घिमिरेको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ को उपदफा १ मा भ्रष्टाचारजन्य अपराध ठहर्न्याउन वदनियतको अनिवार्यता उल्लेख भएको र यसै परिप्रेक्ष्यमा नेकाप २०५४, अङ्क १०, पृष्ठ ५५३, नि.नं. ६४६८ मा प्रतिपादित सिद्धान्तानुरूप यी पुनरावेदकको वदनियत रही निज पुनरावेदकलाई प्रत्यक्ष लाभ भएको भन्ने मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट पुष्टी नभएको अवस्थामा कसूरदार ठहर्न्याई सजाय गर्ने गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको निर्णय फरक पर्ने देखिंदा छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालतको आदेश ।

नियम बमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता वसन्तराम भण्डारीले नन्दकुमारी नामदर्ताको मोरङ बखरी गा.वि.स. वार्ड नं. ८(क) कि.नं. ३५९ को घर जग्गा मिति २०५०।१।१।२७ मा रा.वा. बैं रानी बैंक रानीशाखाबाट हेमन्त स्टोर्ससंगको कारोवारमा रोक्का राखी मिति २०५५।१।१।२७ मा फुकुवा गरिएको र सोही मितिमा पुनः कोल्याटार धितो दि रोक्का राखी २०५१।२।२६ मा फुकुवा भएको अवस्था छ । २०५१।३।१२ मा पुनः लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीले कृषि विकास बैंकमा धितो राखेकोमा सो जग्गा २०५६।६।२ मा नन्दकुमारीले रमादेवी पराजुलीलाई बेच्ने क्रममा मालपोत कार्यालयको रोक्का फाँटमा रोक्का भिडाउँदा भिडभाडको कारण तथा पहिले पनि पटक-पटक रोक्का फुकुवा भैसकेको हुँदा ध्यान नपुगेर भूलबाट गल्ती भै रोक्का छैन भनी प्रमाणित हुन पुगेको भनी मेरो पक्ष पुनरावेदकले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा समेत वयान गरेको अवस्था छ । जानजान वदनियत राखी भ्रष्टाचारजन्य कसूर गरेको नभै मानवीय त्रुटिवश त्यस्तो व्यहोरा प्रमाणित हुन पुगेको कार्य भ्रष्टाचारको

कसूर अर्न्तगत पर्ने होइन । सामान्य गल्तीलाई भ्रष्टाचार जस्तो कसूरमा सजायको भागिदार बनाइनु हुँदैन । निजामती कर्मचारीले कामको सिलसिलामा गरेको गल्ती भूलबाट कुनै गलत काम हुन पुगेको रहेछ भने प्रचलित निजामती ऐन, नियमबमोजिम विभागीय कारवाही हुन सक्ने कुरालाई भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर अपराधमा सजाय गरेको नमिलेको हुँदा ने.का.प. २०५३ नि.नं. ६२८६, अंक ११ पृष्ठ ७८४ तथा ने.का.प. ०५४ नि.नं. ६४४८ अंक १० पृष्ठ ५५३ मा प्रकाशित कानूनी सिद्धान्त समेतका प्रतिकूल हुने गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट फैसला भएको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीले सफाई पाउनु पर्दछ भन्नेसमेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारतर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता प्रेमराज कार्कीले प्रतिवादीले नै विवादित राजीनामामा कि.नं. ३५९ को जग्गा रोक्का छैन भनी प्रमाणित गरिदिएकोमा विवाद नहुँदा निजले मोठ श्रेस्तामा रोक्का जनिएको जग्गालाई रोक्का छैन भनी लिखतमा प्रमाणित गरिदिएको कार्य नै कसूरजन्य हो । त्यस्तोमा कार्य तत्वबाटै मनसाय तत्व र वदनियत तत्व पत्ता लगाउनु पर्ने हुन्छ । त्यसो नभए क्रिया तत्व वदनियतबाट हो होइन सोको पहिचान हुनुपर्दछ । प्रतिवादी राधा प्र. घिमिरे मालपोत कार्यालय मोरङको रोक्का फाटको रेकर्ड भिडाई जग्गा रोक्का राख्ने वा फुकुवा गर्ने जिम्मेवारी प्राप्त कर्मचारी भएकोमा निजले प्रतिवादी नन्दकुमारी र निजको छोरा लक्ष्मीप्रसादसंग मिली विधिवत श्रेस्तामा रोक्का रहेको जग्गालाई रोक्का नभएको भनी लिखतमा उल्लेख गरिदिएको कार्य आफैमा वदनियतपूर्ण भै सोबाट प्रतिवादीहरूलाई गैरकानूनी फाइदा पुगेको र जग्गा धितो लिई रोक्का राख्ने बैंक समेतलाई गैरकानूनी नोक्सान पुगेको अवस्था हुँदा प्रतिवादीहरूलाई दावीबमोजिम सजाय गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत वहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपरोक्त वहस जिकीर सुनि मिसिल संलग्न कागजात प्रमाणहरू अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालत काठमाडौँको मिति २०६३।२।२२ को फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादी मध्येका पुनरावेदक राधा प्रसाद घिमिरेको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा कृषि विकास बैंक शाखा कार्यालय विराटनगरमा धितो राखी मालपोत कार्यालय विराटनगरमा रोक्का रहेको अवस्थामा प्रतिवादी नन्दकुमारी पराजुलीको नाममा दर्ता रहेको जिल्ला मोरङ बखरी गा.वि.स. वार्ड नं. ८(क) कि.नं. ३५९ को घर जग्गा उक्त मालपोत कार्यालयका रोक्का फाँटका फाँटवाला खरीदार राधाप्रसाद घिमिरेसंग मिलेमतो गरी “रोक्का” छैन भनी प्रमाणित गरि गराई पुनः सोही जग्गा राधादेवी गौतमलाई रु. ८ लाखमा विक्री गरी आफूहरूलाई फाइदा र बैंकलाई नोक्सानी पुऱ्याई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९ हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) बमोजिम सजाय हुने कसूर गरेको हुनाले नन्दकुमारी पराजुली र लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीलाई सोही दफाबमोजिम सजाय तथा निज राधाप्रसाद घिमिरेले मालपोत कार्यालयमा रोक्का कायम भइरहेको उपरोक्त घर जग्गा जग्गाधनी र निजको छोरा लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीसंग मिलेमतो गरी रोक्का छैन भनी वदनियतपूर्वक प्रमाणित गरिदिएको र सोबमोजिम राजीनामा लिखत पारित भै सकेपछि आफूले नियतवस गरेको कार्यलाई ढाकछोप गर्न पारित राजीनामा पुछ्छारमा भएको आफैले हस्ताक्षर गरेको भागलाई प्वाल पारी च्याती आफू बच्ने दुष्प्रयास गरी आफू, नन्दकुमारी पराजुली र लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीलाई गैरकानूनी फाइदा र बैंक समेतलाई गैरकानूनी नोक्सान पुऱ्याई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३) बमोजिम कसूर गरेको हुँदा सोही बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मांग दावी रहेको देखिन्छ । जग्गाधनीहरूले जग्गा रोक्का छ, भनी नभनेको र कार्य बोझको कारणले गर्दा रोक्का छैन भनी लेखिन गएको हो रोक्का छैन भनी आफूले नै प्रमाणित गरेको हो । आफूले गरेको उक्त कार्य खराव आसयबाट नभएर कामको चापको कारणबाट भूलवस हुन पुगेको हुँदा दावी बमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत यी पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीमध्येकी नन्दकुमारी पराजुलीको नाममा दर्ता रहेको विवादित कि.नं. ३५९ को जग्गा मालपोत कार्यालय मोरङ

विराटनगरको च.नं. १०१६५ मिति २०५१।३।१२ को पत्रद्वारा कृषि विकास बैंकको नाममा रोक्का रहेकोमा विवाद देखिदैन। उक्त विवादित जग्गा कृषि विकास बैंक विराटनगरबाट ऋण लिएवापत धितो राखी रोक्का राखिएको र रोक्का कायमै रहेको अवस्थामा सो व्यहोरा गुम पारी मालपोत कार्यालय विराटनगरका रोक्का फाँटका कर्मचारी खरीदार यी पुनरावेदकले रोक्का छैन भनी लिखतमा जनाई गलत व्यहोरा प्रमाणित गरिदिएको कारणबाट नै मिति २०५२।६।२ मा रमादेवी गौतमको नाममा विवादित राजीनामा लिखत रजिष्ट्रेशन पारित हुन पुगेको हो भन्नेमा पनि द्विविधा देखिदैन।

४. यी पुनरावेदक प्रतिवादीले आफूबाट भएको उक्त कार्य खराब आसयबाट नभएर कामको चापका कारण भूलवस त्यस्तो हुन गएको भनी जिकीर लिए सम्बन्धमा बिचार गर्दा यी प्रतिवादी मालपोत कार्यालय विराटनगरका खरीदार पदमा कार्यरत रहेको र आफ्नो काम जग्गाको अभिलेख राख्ने जग्गा रोक्का रहे नरहेको व्यहोरा सम्बन्धित कागजातमा उल्लेख गरी सही सूचना दिने हो भन्ने समेत कुरालाई यी प्रतिवादीले आफ्नो वयान कागजमा स्वीकार गरेको देखिन्छ। आफ्नो विवादित कि.नं. ३५९ को जग्गालाई रोक्का भिडाउन पेश भएको विवादित राजीनामा लिखतमा जग्गा रोक्का छैन भनी गलत व्यहोरा जनाएको र त्यसरी रोक्का रहेको जग्गालाई रोक्का नरहेको भनी गलत व्यहोरा जनाउनु पर्ने सम्मको ठोस र तर्कसंगत कारण पेश गरी त्यस्तो वाध्यात्मक परिस्थिति सिर्जना भएको कुरा तथ्ययुक्त प्रमाणबाट पुष्ट्याई गर्न सक्नुपर्नेमा सो केही गर्न नसकी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक रानी शाखा विराटनगरको पत्रले फुकुवा जनिएको अन्यत्रबाट पनि रोक्का होला भन्ने जानकारी नहुँदा आफूबाट भूलवस त्यस्तो रोक्का प्रमाणित भएको हो भनी प्रतिरक्षा जिकीरसम्म लिएको देखियो।

५. यसमा विवादित कि.नं. समेत समावेश भएको बखरी गा.पं. को रोक्का अभिलेखको प्रतिलिपि हेर्दा सि.नं. १२७, १५८ मा नन्दकुमारी पराजुली नामदर्ताको विवादित कि.नं. ८(क)३५९ को घरजग्गा रा.वा.बैंक रानीको तर्फबाट रोक्का उक्त अभिलेखमा फुकुवा जनिई क्रमसंख्या समेतमा घेरा लगाई प्रमाणित गरिएको अवस्था देखिन्छ भने सोही अभिलेख पुस्तिकाको सि.नं. १३५ मा निज नन्दकुमारीको

उक्त विवादित कि.नं. ३५९ को जग्गा कृषि विकास बैंक वैकिङ्ग कार्यालय विराटनगरको तर्फबाट च.नं. १२४३ मिति २०५१।३।१२ को पत्रानुसार मिति २०५१।३।१५ मा रोक्का रहेको देखिन्छ। यसरी उक्त मालपोत कार्यालयको रोक्का पुस्तिकामा विधिवत् रोक्का कायम रहेको अवस्थामा सोही रोक्का कितावमा जनिएको अभिलेख हेरी रोक्का रहे नरहेको व्यहोरा रोक्का भिडाउने प्रयोजनका लागि आफूसमक्ष आउने लिखतमा प्रमाणित गरिदिनु पर्ने कर्तव्य भएका मालपोत कार्यालयका रोक्का फाँटका तत्कालीन कर्मचारी यी पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो कर्तव्य र दायित्व पूरा गर्न नसकेको कुरा विवादरहित रूपमा पुष्टि हुन आयो।

६. अ.वं. आफूले गरेको कार्य बदनीयतपूर्वक गरेको नभै भूलवस भएको हुँदा ने.का.प. ०५४ नि.नं. ६४४८ पृष्ठ ५५३ मा प्रतिपादित सिद्धान्तानुरूप भ्रष्टाचारको आरोपबाट सफाई पाउनुपर्दछ भनी पुनरावेदकले लिएको जिकीर सम्बन्धमा उक्त नजीर अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी विष्णुप्रसाद पराजुलीसमेत र प्रत्यर्थी वादी श्री ५ को सरकार भएको उक्त मुद्दामा नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेडका गोदाम किपरको जिम्मामा रहेको गोदाममा रहेका सामानहरू हिनामिना भई सोबाट कार्यरत संस्थानलाई हानि नोक्सानी हुन पुगेपनि गोदामका सामानहरू हराउन र नासिन सक्ने, सोको परिमाण तुरुन्तै थाहा नलाग्ने भई नपुग घटी सामानको विगो कानूनबमोजिम असूलउपर गर्न मिल्ने अवस्थाको देखिँदा बदनीयतपूर्वक सम्पत्ति हानि नोक्सानी गरी भ्रष्टाचारजन्य कसूर गरेको तथ्य स्थापित नभएको अवस्था छ। तर प्रस्तुत मुद्दामा यी पुनरावेदक प्रतिवादी मालपोत कार्यालय विराटनगरका रोक्का फाँटका कर्मचारी रहेको र निजले आफू कार्यरत शाखाको रोक्का कितावमा विधिवत रोक्का जनिएको जग्गालाई आफूसमक्ष प्रमाणिकरणका लागि पेश गरिएको राजीनामा लिखतमा रोक्का छैन भनी गलत व्यहोरा प्रमाणित गरिदिएको कारणबाट विवादित लिखत रजिष्ट्रेशन पारित हुन पुगेको र सोबाट उक्त जग्गा दृष्टिवन्धक रोक्का राख्न लगाई प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीलाई ऋण प्रवाह गर्ने कृषि विकास बैंकलाई साथै उक्त जग्गा राजीनामा पारित गरिलिने रमादेवी गौतमलाई गैरकानूनी रूपमा हानि नोक्सानी पुगेको अवस्था विद्यमान हुँदा उल्लिखित नजीरसंग

सम्बन्धित मुद्दाको तथ्य र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यमा एकरूपता नदेखिँदा उक्त नजीर यस मुद्दामा आकर्षित हुने देखिएन ।

७. अर्कोतर्फ विवादित राजीनामा लिखतको मालपोत कार्यालय विराटनगरवाट प्राप्त भै मिसिलसंलग्न रहेको सक्कल प्रति हेर्दा उक्त लिखतको रोक्का प्रमाणित गर्ने सम्बन्धी व्यहोरा जनाउने महलमा ८(क) कि.नं. ३५९ सम्म जनिएको र सोपछि सम्बन्धित कर्मचारीले दस्तखत गर्ने स्थानमा प्वाल पारिएको पाइन्छ । उक्त लिखत भएको सो प्वाल सम्बन्धमा प्रतिवादी राधाप्रसाद घिमिरेले रोक्का रहेको जग्गा रोक्का छैन भनी प्रमाणिकरण गरिदिएको कारण लिखत पारित हुन पुगेको र आफ्नो गल्ती छिपाउन लिखतमा पुछारमा लागेको सहिछापमा प्वाल पारेको हुँदा सो कार्य नियतवस गरेको हो भनी तत्कालीन मालपोत अधिकृत पशुपति खतिवडाले प्रतिवादीको वदनियतका बारेमा स्पष्ट पाउँ बयान गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष बयान गर्दा उक्त राजीनामा लिखतमा रोक्का छैन भनी लेखिएको स्थानमा लेखिएको अङ्क अक्षर मेरै हो भनी स्वीकार गरेको र उक्त लिखतमा परेको प्वाल सम्बन्धमा बयान गर्दा पारित भएपछि लिखत रोक्का फाँटमा नरहने उक्त लिखत तामेली फाँटमा रहने गर्छ, च्यातिएको वा प्वाल परेको सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ । निजले विशेष अदालतमा बयान गर्दा ऋणीले जानकारी नदिँदा नदिँदै पनि लिखत रोक्का ठेलीसंग भिडाएको हो भिडाउँदा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक रानी शाखा विराटनगरको पत्रले फुकुवा जनिएको देखिँदा र उक्त जग्गा अन्यत्रवाट पनि रोक्का होला भन्ने जानकारी नहुँदा त्यसो हुन गएको हो भनी लेखाइदिएको पाइन्छ । रोक्का कित्तावको सम्बन्धित पानाहरूको प्रतिलिपि हेर्दा सि.नं. १२७ र १२८ मा रा.वा.बैंक रानीको रोक्का फुकुवा जनिएको र १३३ मा कृषि विकास बैंकको रोक्का कायमै रहेको रोक्का कित्ताववाट स्पष्ट देखिन आउने व्यहोरालाई कहिले ऋणीले जानकारी नदिई भुक्त्याएको भन्ने आधारमा त कहिले भिडभाडको कारण त्यसो हुनु पुगेको हो भनी उचित र मनासीव आधार र कारण समेत प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्था र स्थितिमा

विवादित राजीनामा लिखतको कार्यालयप्रतिमा रोक्का छैन भनी लेखिएको व्यहोरा पछाडि सहिछाप गर्नेको स्थानमा समेत प्वाल पारेको देखिएको हुँदा उपरोक्त तथ्यको विद्यमानतामा प्रतिवादीको उल्लिखित कार्य वदनियतपूर्वकको होइन भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा तत्सम्बन्धमा बिपक्षी भिकाउने आदेशमा उल्लिखित आधार एवं पुनरावेदन जिकीरसंग सहमत हुन सकििएन ।

८. यी प्रतिवादीवाट अभिलेखअनुसार गर्नुपर्ने कार्य नगरेको कारणवाट उत्पन्न भएको परिणाम हेर्दा विवादित जग्गा धितो रोक्का गराई प्रतिवादीहरू लक्ष्मीप्रसाद पराजुलीलाई ऋण प्रदान गर्ने कृषि विकास बैंकलाई प्रत्यक्ष असर पुगेको र बैंकको नाममा रोक्का रहेको जग्गा रोक्का छैन भनी लिखतमा जनिएको कारणवाट रजिष्ट्रेशन पारित हुन पुगी उक्त विवादित जग्गा मूल्य ८,००,०००/- तिरी खरीद गर्ने रमादेवी गौतमको निमित्त सुधार नै हुन नसक्ने परिणामलाई बेहोर्नु पर्ने स्थिति सिर्जना हुन पुगेको देखिएवाट प्रतिवादीको उक्त कार्यलाई निजको जिकीरअनुरूप सामान्य त्रुटीको रूपमा मात्र लिन र मान्न मिलेन । आफूले नियमित रूपमा गर्नुपर्ने कार्य र पूरा गर्नुपर्ने पदीय जिम्मेवारी स्वाभाविक रूपले कर्तव्य निष्ठ भै इमान्दारीपूर्वक निर्वाह गर्नुपर्नेमा Malafied intention राखी रोक्का रहेको जग्गालाई रोक्का छैन भनी उल्लेख गरिदिएको कारणवाट उल्लिखित जग्गा रमादेवी गौतमको नाममा हस्तान्तरण भएको र सो जग्गा कृषि विकास बैंकले मिति २०५९।४।१२ को सूचना पत्रबमोजिम आफैले सकार गरेको स्थितिवाट रमादेवी गौतमलाई गैर कानूनी हानि नोक्सानी हुन गएको अवस्थामा निजको कार्यवाट उत्पन्न परिणाम समेतका आधारमा निजको कार्य वदनियतपूर्ण रहेभएको मान्नुपर्ने हुन आयो ।

९. अतः उपरोक्त उल्लिखित बुँदा प्रमाण समेतका आधारमा यसमा पुनरावेदक प्रतिवादी राधाप्रसाद घिमिरेलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७, को कसूर स्थापित गरी ऐ दफा २९ बमोजिम रु. ३,०००/- जरीवाना गर्ने गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६३।२।२२ को फैसला मिलेको हुँदा मनासिव ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन

जिकीर पुगन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।
उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला
इजलास अधिकृत: हरिराज कार्की
इति संवत् २०६६ साल साउन २७ गते रोज ३ शुभम्

निर्णय नं. ८३५३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६० सालको देवानी पु. नं. ८३०६
फैसला मिति: २०६६।८।२१।१
मुद्दा :- लिखत दर्ता बदर दर्ता

पुनरावेदक वादी: भारत मधुवनी, खजोली थाना
मरुकिया जन्म घर भई हाल सिरहा जिल्ला,
फुलकाहाकट्टी गा.वि.स., वडा नं. ९ बस्ने
सहदेव महतोको मु.स.गर्ने दुलारीदेवी समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: भारत मधुवनी, खजोली थाना
जौली गाउँ मरुकिया जन्म घर भई हाल
सिरहा जिल्ला, फुलकाहा कट्टी गा.वि.स.,
वडा नं. ९ बस्ने कासी महतो समेत

शुरू फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. न्यायाधीश श्री रमेश पोखरेल
पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.मु.न्या. श्री शारदाप्रसाद पण्डित
मा.न्या. श्री ताहिरअली अन्सारी

- अदलको ३ नं. मा प्रयुक्त अंश प्राप्त भयो भने भन्ने शब्दहरू भित्र अंशमा दावी गर्ने र प्राप्त गर्ने हक पनि पर्दछ । कानूनले प्रदान गरेको कुनै पनि हक आलंकारिक मात्र हुन सक्दैन । अपुतालीमा दावी गर्ने हक विदेशी नागरिकलाई प्राप्त नहुने मान्यता राख्ने हो भने विदेशी नागरिकका हकमा अदलको ३ नं. द्वारा

संरक्षित हकको कुनै अर्थ रहँदैन । विधिकर्ताले निष्क्रिय र निष्प्रयोजित शब्दावली प्रयोग गरेको मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- राष्ट्रिय कानूनका रूपमा हाम्रो मुलुकी ऐनमा समाहित भएर रहेका यी अंश र अपुतालीको हक प्राप्त गर्ने र अदलको ३ नं. को सीमाभित्र रही उपभोग गर्नसमेत विदेशी नागरिकलाई कानूनले कुनै बन्देज लगाएको छैन । केवल विदेशी नागरिकको दावी भन्दैमा अंश वा अपुताली प्राप्त गर्न बाधा खडा गर्ने लिखत यदि प्रचलित नेपाल कानूनले बदर हुने प्रकृतिको रहेछ भने त्यो बदर हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- नेपालभित्रको सम्पत्तिमा नेपाल ऐन कानून नै लागू हुने हुँदा अंशवण्डाको महलले वादीको समेत हक लाग्ने सम्पत्ति विषयमा प्रतिवादीहरूबीच भएको लिनु दिनु व्यवहारवाट वादीहरूको अंशसम्बन्धी हकमा असर पुगेको र अंशसम्बन्धी हकले हाम्रो कानूनी प्रणालीमा नैसर्गिक हकको रूपमा मान्यता पाएको हुँदा सोको स्थापनाको लागि उपचार खोज्नलाई विदेशी नागरिकको हकमा उक्त ऐनले अवरोध पुऱ्याउने नभै त्यस्तो सम्पत्ति निजहरूको नाममा दर्ता हुनवाट रोक्ने अभिप्राय मात्र राखेको देखिन्छ । अंश वा अपुतालीवाट प्राप्त हुने सम्पत्तिमा विदेशी नागरिकको हक कायम हुने अवस्था भए उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार त्यस्तो सम्पत्ति नेपाल नागरिकलाई बिक्री गरी वा कुनै व्यहोराले हक छाडी दिन मिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक वादी तर्फवाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री महादेवप्रसाद यादव

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फवाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
जीवन उपाध्याय

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) अनुसार यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याउने निवेदन परी निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

मौजीर महतोका ४ भाई छोराहरू मध्ये जेठा कासी महतो, माहिला अयोध्या महतो, साहिलो जुगेश्वर महतो र कान्छा फिरादी सहदेव महतो हुन्। माहिला अयोध्या महतो मरी निजको श्रीमती मोहिनीदेवी फिरादी हुन्। हामीबीच अंशबण्डा भएको छैन। अंश दर्ता मुद्दा चलिरहेको छ। प्रतिवादी कासी महतो कोईरीले निजको नाममा दर्ता रहेको हाम्रो समेत अंश हक लाग्ने सिरहा जिल्ला, फुलकाहा कट्टि गा.वि.स., वडा नं. ९(क) को कि.नं.४३० को ०-१-१७^{१/४} को जग्गा हामी फिरादीको कुनै मञ्जुरी नलिई प्रतिवादी नेपाली महतो कोईरीलाई २०५२।०१।२४ मा रजिष्ट्रेशन पारित गरी राजीनामा गरिदिएछ। सो कुरा २०५२।०६।२८ मा मात्र थाहापाई २०५२।०६।२९ मा मालपोतमा गई राजीनामाको नक्कल सारी लिए पछि थाहा पाएको हो। उक्त हाम्रो समेत हक लाग्ने जग्गाको लिखत ४ भागको २ भाग बदर गरी सो बदरमध्ये १/१ भाग हामी फिरादीहरूको नाममा छुट्टाछुट्टै दर्ता गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको फराददावी।

प्रतिवादी नेपाली महतो कोईरीको प्रतिउत्तरपत्रको संक्षिप्त व्यहोरा (मिति २०५२/११/१०)

दावीको कि.नं.४३० को जग्गामा विपक्षीहरूको हक स्थापित भएको देखाउन वादीले नसकेकोले हक कायमतरफ दावीसमेत लिन नसकेकोले वादीको हकदैया नै छैन। अयोध्या महतोको श्रीमती वादी मोहिनीदेवी भएको र अयोध्या महतोको छोराहरू समेत भएकोले समान हकदार छोराहरूको हकमा समेत अख्तियार बेगर लिएको दावी खारेजभागी छ। वादीहरू भारतीय हुन् र नेपालमा बस्ने गरेको छैन। अदलको ३ नं. ले दावीको जग्गा वादीको नाममा दर्ता नै हुन सक्तैन। दर्ता बदरको दावी लिन सक्तैन। दावीको जग्गा कासी महतोको निजी आर्जनको जग्गा हो। विपक्षीहरूको मञ्जुरी लिनुपर्ने जग्गा होइन

भन्ने प्रतिवादी नेपाली महतो कोईरीको प्रतिउत्तर पत्र।

प्रतिवादी कासी महतो कोईरीले प्रतिउत्तरपत्र नै नफिराएको।

वादीहरू इन्डियामा बस्छ। वादी दावीबमोजिम लिखत बदर हुनुपर्ने हो भन्ने व्यहोराको वादीका साक्षी ठकाई महतोको वकपत्र।

दावीको जग्गा प्रतिवादी कासी महतोले भारतबाट नेपाल आई निजी आर्जनबाट खरीद गरेको हो। प्रतिवादीहरूको घर भारतमा छ, निजहरू नेपालको नागरिक होईनन्। नेपालमा निजहरूको घर छैन भन्ने प्रतिवादीका साक्षी लक्ष्मी मोची चमारको वकपत्र।

दावीको जग्गा प्रतिवादी कासी महतोले भारतबाट नेपाल आई निजी आर्जनबाट खरीद गरेको हो। प्रतिवादीहरूको घर भारतमा छ, निजहरू नेपालको नागरिक होईनन्। नेपालमा निजहरूको घर छैन भन्ने प्रतिवादीको साक्षी ईश्वर महतो कोईरीको वकपत्र।

लगाउको दे.नं. १६३४ को लिखत बदर मुद्दामा वादीहरू र प्रतिवादी कासी महतो समेत भारतीय नागरिक देखिएकोले त्यस्ता भारतीय नागरिकले बिक्री गरेको जग्गामा पुनः भारतीय नागरिकले हक कायम भई दर्ता हुन नसक्ने भनी निर्णय भएकोले सोही आधार कारणबाट प्रस्तुत मुद्दामा पनि वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला।

अशियारमा विवाद छैन। अंशबण्डा भएको छैन। लिखत गरी दिँदा हाम्रो मञ्जुरी पनि लिएको छैन, साक्षी पनि राखेको छैन। हाम्रो घर जग्गा नेपाल भारत दुवै ठाँउमा छ। यस्तो अवस्थामा लिखत दर्ता बदर गरी वादी दावीबमोजिम गर्नुपर्नेमा नगरेकोले शुरु फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यादीको पुनरावेदन पत्र।

लगाऊको दे.पु.नं. १०११।२१६१ मा विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले सोही आधारमा विपक्षी भिकाउनु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको आदेश।

लगाउको दे.पु.नं. १०११।२१६१ मा यिनै वादी र प्रतिवादी मध्येको कासी महतो समेत भारतीय नागरिक भएकोले भारतीय नागरिकले बिक्री गरेको

जग्गा पुनः भारतीय नागरिकको नाममा हक कायम भई दर्ता हुन सक्तैन भनी शुरू सदर भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी पुनः नसक्ने ठहर्‍याई गरेको शुरू सिराहा जिल्ला अदालतको फैसला मुनासिब हुदां सदर हुने ठहर्‍र्र्छ भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला ।

अंशियारमा विवाद छैन । अंशबण्डा भएको छैन । लिखत गरी दिँदा हाम्रो मञ्जुरी पनि लिएको छैन, साक्षी पनि राखेको छैन । यस्तो अवस्थामा लिखत दर्ता बदर गरी वादी दावीबमोजिम गर्नुपर्नेमा नगरेकोले शुरू फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा लेनदेन व्यवहारको १० नं. अशबण्डाको १, २, ३, ५, १८, अ.बं. १८४क., १८५ र १८९ नं. को त्रुटि र ने.का.प. २०५५ पृ.८३ मा प्रतिपादित नजीरको प्रतिकूल छ । मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भन्ने सर्वोच्च अदालतमा वादीहरू मोहिनीदेवी र दुलारीदेवीले पेश गरेको संयुक्त दोहोर्‍याई पाऊँ भन्ने निवेदन पत्र

निवेदक वादी अंशियार भएकोमा विवाद नभएको, बिदेशीले आफ्नो अंश हक लाग्ने सम्पत्तिमा आफ्नो हक कायम गराई लिन पाउने कुरालाई कुनै नेपाल कानूनले नियन्त्रण गरेको नदेखिँदा लेनदेन व्यवहारको १० नं. र अदलको ३ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेवप्रसाद यादवले वादीहरू र प्र. कासी महतोसमेत संगोल भै बसी आएको अवस्थामा वादी समेतको अंश हक लाग्ने कि.नं. ४३० को जग्गा वादीहरूलाई थाहा जानकारी नदिई मञ्जुरीसमेत नलिई प्रतिवादी कासी महतोले प्र. मध्येका नेपाली महतोलाई राजीनामा लिखत पारित गरी बिक्री गरेकोमा सोउपर ऐनका म्यादाभिन्न लिखत बदरतर्फ प्रस्तुत मुद्दा दायर गरी अंशचलनतर्फ छुट्टै मुद्दा दायर गरेको र फैसलाबाट ४ (चार) अंशियार कायम गरेको अवस्था हुँदा वादी दावीबमोजिम उक्त लिखत बदर गर्नुपर्नेमा अदलको ३ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि गरी शुरूबाट भएको फैसला पुनरावेदनले सदर गरेको मिलेको छैन । अदलको ३ नं. ले अंश र अपुतालीबाट

प्राप्त हुने हकलाई निषेध गरेको छैन । वादीको नाममा पुनः दर्ता हुन नसक्ने भएपनि वादीको हकसम्म कायम गर्न उक्त ऐनले कुनै बाधा नपर्ने हुँदा वादीको दावीअनुरूप लिखत बदर भै वादीको हक कायम हुने गरी न्यायसंगत फैसला गरी वादीको नैसर्गिक अंशजन्य हक संरक्षण गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

त्यस्तै प्रत्यर्थी नेपाली महतोतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता जीवन उपाध्यायले वादीहरू र मेरा पक्षको दातासमेत भारतीय नागरिक हुन् । विवादित जग्गामा दाता कासी महतोले कानूनबमोजिम बिक्री गरी हक छोडी दिसकेको लिखत बदर भै वादीहरूका नाममा सो जग्गा दर्ता हुनसक्ने अवस्था अदलको ३ नं. समेतले नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपरोक्त बहस जिकीरसमेत सुनी मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेर्दा विपक्षी अंशियार कासी महतोले हामी संगोलका अंशियारको मञ्जुरी र जानकारी विना निजका नामदर्ताको जिल्ला सिरहा फुलकाहा कट्टी गा.वि.स. वार्ड नं. ९(क) कि.नं. ४३० को ज.वि. ०-१-१७^१/_५ जग्गा मिति २०५२/१२/४ र.नं. १८७० को राजीनामाको लिखत पारित गरी विपक्षी नेपाली महतोलाई दिएकोले उक्त जग्गाको ४ भागको २ भाग लिखत बदर गरी हाम्रा नाउँमा दर्ता गरिपाऊँ भन्नेसमेत वादीको फिरोद दावी, दावीको जग्गा विपक्षीको नाउँमा दर्ता नरहेको र हक स्थापित रहेको अवस्था समेत देखाउन नसकेको स्थितिमा विपक्षीहरू भारतीय नागरिकको दावीबमोजिम लिखत बदर भै दर्ता हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत प्र. नेपाली महतोको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको प्र. कासी महतोले शुरू म्यादै गुजारी बसेको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याई शुरू सिरहा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट समेत सदर हुने ठहरेको अवस्थामा वादीहरूका तर्फबाट मुद्दा दोहर्‍याई पाऊँ भनी यस अदालतमा निवेदन परेकोमा मुद्दा दोहर्‍याई हेर्न निस्सा प्रदान भै निर्णयार्थ पेश हुन आएको देखिँदा यसमा पुनरावेदन अदालत राजविराजको उक्त फैसला मिलेको छ, छैन । पुनरावेदन जिकीर पुनः सक्छ सक्तैन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थीमध्ये

कासी महतो यी पुनरावेदक वादीका दाजु जेठाजु नाताका अशियार रहेको कुरा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र यसै लगाउको दे.पु.नं.८३०७ को अंश मुद्दामा आज यसै इजलासवाट भएको फैसला समेतवाट स्थापित भएको अवस्था छ। दावीको जग्गा प्रत्यर्थी नेपाली महतोलाई बिक्री गरी लिखत पारित गरी दिँदा यी वादीसमेतको मञ्जुरी थियो भन्ने सम्बन्धमा प्रत्यर्थी नेपाली महतोका तर्फवाट जिकीर रहेको पाइएन भने जग्गाका दाता एवं वादीसमेतका अशियार कासी महतोले शुरू अदालतवाट जारी भएको इतलायनामा म्यादभित्र प्रतिउत्तर नफिराई म्यादै गुजारी बसेको अवस्था देखियो।

३. अब वादीहरू र प्रतिवादीमध्येका कासी महतो भारतीय नागरिक हुन् भनी प्रतिवादी नेपाली महतोको प्रतिउत्तर रहेको सन्दर्भमा मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा वादीहरूले शुरूमा फिराद गर्दा र पुनरावेदन गर्दासमेत आफ्नो वतन भारत र नेपाल दुबै उल्लेख गरेको देखिन्छ भने प्रतिवादीमध्येको कासीको वतनसमेत भारत र नेपाल दुबैतर्फ भनी फिरादमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। निजले उल्लेख गरेको कासी महतोको नेपालस्थित जिल्ला सप्तरी फुलकाहाकट्टी गा.वि.स. अन्तर्गत भनिएको निजको वतनमा पटक-पटक शुरू म्याद तामेल गर्न पठाउँदा समेत निज प्रतिवादी मिति २०५२।१।२४ मा नेपाल सरहदको जग्गा बिक्री गरी भारत गएका हुन् भनी वेपत्ते तामेल भै आएको देखिन्छ। यस अदालतमा समेत पुनरावेदकतर्फका वारेसले निजको ठेगाना भारतको कुन ठाउँमा छ खुलाउन सकिदैन भनी कागज गरेको तथा प्रतिवादीबीच भएको विवादित राजीनामा लिखतमा समेत “ऋणीको प्रमाण भारतबाट, कार्यालय प्रखण्ड विकास अधिकारी खजौलीका निवासीय प्रमाणपत्र डेट २४।४।९५ ग्राम पञ्चायत मरुकिया वार्ड २ भनी उल्लेख भएको पाइदा निज कासी महतो विदेश भारत निवासी व्यक्ति हुन भन्ने कुरामा सन्देह गरिरहनु परेन भने अर्कोतर्फ वादीहरूले आफूहरू नेपाली नागरिक नै हौं भनी नागरिकता प्रमाणपत्र लगायत कुनै वस्तुनिष्ठ सबूद प्रमाण पेश गरेको अवस्था नरहेवाट निज वादीहरू र प्र. मध्येको कासी महतो विदेशी भारतीय व्यक्ति हुन भन्ने कुरा स्थापित हुने अवस्था छ।

४. यस सम्बन्धमा मुलुकी ऐन

अदलको ३ नं. ले गरेको व्यवस्था हेर्दा उक्त ऐनले “नेपालभित्र कुनै अचल सम्पत्तिमा कुनै विदेशी नागरिकलाई अपुताली पच्यो वा अंश प्राप्त भयो भने कानूनबमोजिम नेपालको नागरिकता प्राप्त गरी नेपालमा आई बसेकोमा वाहेक सो सम्पत्ति निजको नाममा दर्ता गर्न वा सो सम्पत्तिको आयस्ता खान पाउँदैन। कुनै नेपाली नागरिकलाई सो सम्पत्ति बिक्री गरी वा अरू कुनै व्यहोराले हक छाडी दिन पाउँछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। वादीहरू र प्रतिवादीमध्येका कासी महतो एकासगोलका अशियार रहे भएकोमा विवाद नरहेको र प्रतिवादी कासी महतोले विवादित सम्पत्ति रामनाथ महतोलाई हक छाडी दिएको कुरामा सँगोलका अशियार वादीसमेतको मञ्जुरी लिएको वा निजको आफूखुस गर्न पाउने सम्पत्ति हो भन्ने कुरा प्रतिवादीहरूले सबूद प्रमाणसमेतवाट स्थापित गराउन नसकेको अवस्थामा स्वाभाविकरूपमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई वादीहरूको अंश हकको सम्पत्ति मान्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो अंश हक लाग्ने सम्पत्तिमा वादीहरूले लिखत दर्ता बदरतर्फ दावी लिन उल्लिखित अदलको ३ नं.को व्यवस्थाले वादीहरूलाई निषेध गरेको देखिएन।

५. अदलको ३ नं. मा प्रयुक्त अंश प्राप्त भयो भन्ने शब्दहरू भित्र अंशमा दावी गर्ने र प्राप्त गर्ने हक पनि पर्दछ। कानूनले प्रदान गरेको कुनैपनि हक आलंकारिक मात्र हुन सक्दैन। अपुतालीमा दावी गर्ने हक विदेशी नागरिकलाई प्राप्त नहुने मान्यता राख्ने हो भने विदेशी नागरिकका हकमा अदलको ३ नं. द्वारा संरक्षित हकको कुनै अर्थ रहँदैन। विधिकर्ताले निष्क्रिय र निष्प्रयोजित शब्दावली प्रयोग गरेको मान्न मिल्दैन। अ.बं. ८२ ले हकदैयाको व्यवस्था गर्दा स्वदेशी र विदेशीमा कुनै भेदभाव गरेको छैन। जसको जुन कुरामा हक पुग्छ उसले सो कुरामा दावी गर्न पाउने अ.बं. ८२ को व्यवस्था समस्त मानव जातिप्रति लक्षित छ। अंश वा अपुताली प्राप्त गर्न जे जस्ता कानूनी उपचारको मार्ग छन्, ती सबै विदेशीलाई समेत प्राप्त छन्। आफ्नो अंश हक लाग्ने सम्पत्ति प्राप्त गर्न व्यवधान खडा गर्ने लिखतका विरुद्ध कानूनबमोजिम दावी गर्ने अधिकार यी वादीहरूलाई समेत प्राप्त छ।

६. मुलुकी ऐन, अदलको महलको आफ्नै प्रकृति छ। यसका २ र ३ नं. नेपालभित्र विदेशी नागरिकका

साम्पत्तिक हक व्यवस्थित गर्ने वैयक्तिक अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको अंग हो। राष्ट्रिय कानूनका रूपमा हाम्रो मुलुकी ऐनमा समाहित भएर रहेका यी अंश र अपुतालीको हक प्राप्त गर्ने र अदलको ३ नं. को सीमाभित्र रही उपभोग गर्नसमेत विदेशी नागरिकलाई कानूनले कुनै बन्देज लगाएको छैन। केवल विदेशी नागरिकको दावी भन्दैमा अंश वा अपुताली प्राप्त गर्न बाधा खडा गर्ने लिखत यदि प्रचलित नेपाल कानूनले बदर हुने प्रकृतिको रहेछ भने त्यो बदर हुन्छ। कानूनी हकको प्रयोजन यसलाई पूर्णरूपले प्राप्त गर्नुमा निर्भर रहन्छ।

७. वादी प्रतिवादीको नेपालभित्रको सम्पत्तिमा नेपाल ऐन कानून नै लागू हुने हुँदा अंशवण्डाको महलले वादीको समेत हक लाग्ने सम्पत्ति विषयमा प्रतिवादीहरूबीच भएको लिनु दिनु व्यवहारबाट वादीहरूको अंशसम्बन्धी हकमा असर पुगेको र अंशसम्बन्धी हकले हाम्रो कानूनी प्रणालीमा नैसर्गिक हकको रूपमा मान्यता पाएको हुँदा सोको स्थापनाको लागि उपचार खोजलाई विदेशी नागरिकको हकमा उक्त ऐनले अवरोध पुऱ्याउने नभै त्यस्तो सम्पत्ति निजहरूको नाममा दर्ता हुनबाट रोक्ने अभिप्राय मात्र राखेको देखिन्छ। अंश वा अपुतालीबाट प्राप्त हुने सम्पत्तिमा विदेशी नागरिकको हक कायम हुने अवस्था भए उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार त्यस्तो सम्पत्ति नेपाल नागरिकलाई बिक्री गरी वा कुनै व्यहोराले हक छाडी दिन मिल्ने नै हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा वादीहरूको अंश हक लाग्ने विवादित कि.नं. ४३० को जग्गामा वादी दावीबमोजिम ४ भागको २ भाग वादीहरूको हक पुग्ने अवस्था देखिएवाट सो हदसम्मको उक्त सम्पत्तिको लिखत र दर्ता समेत बदर हुने भै सो बदर भएको भाग हिस्सा जतिको हकमा वादीहरूले कुनै नेपाली नागरिकलाई हक छाडी दिन मिल्ने नै हुँदा सोहीबमोजिम हुने गरी पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०५७/२१० को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ। अरूमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदक वादीहरू सहदेव महतोको मु.स. गर्ने दुलारीदेवी र मोहनीदेवी महतोले प्रतिवादीहरू कासी महतो र नेपाली महतो कोइरीवीच भएको र.नं. १८७०

मिति २०५२/१२४ को पारित राजीनामा लिखतअनुसारको विवादित जिल्ला सिरहा फुल्काहाकट्टी गा.वि.स. वार्ड नं. ९(क) कि.नं. ४३० को ०-१-१७^{१/४} बाट सोको आधा ०-०-१८.६२५ जग्गा लिखत बदर भै यसै लगाउको दे.पु.नं. ८३०७ को अंश दर्ता मुद्दाको फैसला समेतका आधारमा सो जग्गामा वादीहरूको अंश हक कायम हुने हुँदा सो जग्गा नरम गरम मिलाई छुट्याई वादीहरूलाई दिनु -----१

पुनरावेदक वादीहरू भारतीय नागरिक देखिंदा मुलुकी ऐन अदलको ३ नं. को व्यवस्था अनुसार निजहरूका नाउँमा उक्त जग्गा दर्ता हुन नसक्ने देखिन्छ। तर निजहरूको अंश हकको जग्गा हुँदा कुनै नेपाली नागरिकलाई बिक्री गर्न वा कुनै व्यहोराले हक छाडिदिन पाउने नै हुँदा उक्त जग्गा सोबमोजिम बिक्री गर्न वा हक छाडी माग्न आए कानूनबमोजिम गरिदिनु भनी मालपोत कार्यालय सिरहामा लेखी पठाइदिनु ---२

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम र.नं. १८७० मिति २०५२/१२४ मा पारित भएको लिखत ४ भागको २ भाग बदर भै वादीले पाउने भै यसै लगाउको दे.पु.नं. ८३०७ को मुद्दामा विवेचना भैसकेको हुँदा सोको जनाउँ उक्त र.नं. १८७० को लिखत पारित गरी लिने प्रत्यर्थी प्रतिवादी नेपाली महतोलाई दिनु -----३

वादी दावी पुग्ने ठहरेको वादीले शुरू जिल्ला अदालतमा राखेको कोर्ट फी. रू. ३००/- पुनरावेदन अदालत राजविराजमा राखेको कोर्ट फी. रू. ३०१/- र यस अदालतमा राखेको कोर्ट फी. रू. ४५१/- समेत जम्मा रू. ३७५१/- वादीले प्रतिवादीहरूबाट भराई लिन पाउने हुँदा ऐनका म्यादभित्र कानूनबमोजिम दरखास्त दिए नियमअनुसार उक्त कोर्ट फी. वादीलाई प्रतिवादीहरूबाट भराई दिनु भनी शुरू सिरहा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु -----४

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ---५

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इजलास अधिकृत: हरिराज कार्की

इति संवत् २०६६ साल मंसिर २१ गते रोज १ शुभम्

निर्णय नं. ८३५४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

संवत् २०६२-CR-३१५८

फैसला मिति: २०६७/२/६/१५

फैसला: कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक वादी: जीतबहादुर गिरी समेतको जाहेरीले
श्री ५ को सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला कपिलवस्तु, गोठहवा
गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने अब्दुल अजीज
मुसलमान भन्ने अजीज मुसलमान समेत

शुरु फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री भीमकुमार ओझा

मा.जि.न्या. श्री फणिन्द्रदत्त शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

मा.न्या.श्री विश्वनाथ जोशी

- कुनै कागज मृत्युकालीन घोषणा हो वा होइन निक्यौल गर्न घोषणाकर्तालाई आफू मृत्युको सन्निकट रहेको आभास भएकै हुनुपर्ने मानेको छ। सिद्धान्ततः आफू पक्कै मर्ने अवस्थामा पुगेको आभास घोषणाकर्तालाई भएको सम्बन्धित कागजबाट देखिएको छ भन्ने स्थापित भएपछि मात्र त्यसका अन्तरवस्तुमा प्रवेश गर्न मिल्ने ।
- मृतकको कथन मृत्युकालीन घोषणा हुनका लागि घोषणाकर्ता कति समयभित्र मर्न पर्छ भन्ने सीमारेखा तोकिएको हुँदैन । तर, सो कथन र मृतकको मृत्युका बीच मृत्युका अन्य कारण र अवस्था विद्यमान हुन भन्न नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- प्रमाण ऐनको दफा ११ को सीमामा परेन भन्दैमा कुनै लिखित अभिव्यक्ति प्रमाणशून्य हुँदैन । प्रमाण ऐनका अन्य कुनै व्यवस्थाअन्तर्गत त्यो प्रमाण हुन सक्दछ भने त्यसको न्यायिक मूल्याङ्कन हुन

सक्ने ।

- आफूउपर घटेको घटनाका सम्बन्धमा सविस्तार व्यक्त गरी गरिदिएको कागजलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट खण्डित भएको अवस्था नहुँदा प्रमाण ऐनको दफा १० बमोजिम प्रमाणको रूपमा ग्राह्य हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

- मुख्य रूपमा आफूले गरेको कार्यले पीडित मानिसको मृत्युको परिणाम निम्त्याउँदैन भन्ने तर्फ कर्ता सचेत रहेको अवस्थामा दुर्भाग्यवस मानिसको मृत्यु भएमा त्यो भवितव्य हुने कानूनी मनसाय देखिन्छ । त्यसैले भवितव्य हत्यालाई सांयोगिक घटनाको रूपमा ग्रहण गरिन्छ । यसमा फौजदारी अपराधमा हुने आपराधिक तत्वमध्येको महत्त्वपूर्ण तत्व 'मनासय' को अभाव रहेको हुन्छ । संयोगवस मानिसको मृत्यु हुने हुनाले यस्तो हत्यालाई मनसायप्रेरित हत्याको रूपमा हेरिँदैन । आफूले गरेको कामबाट मानिस मर्न सक्छ भन्ने परिणामको ज्ञान पनि यसका कर्तामा हुनुहुँदैन । ज्यान लिनेसम्मको रिसइवी पनि हुनु नहुने ।

(प्रकरण नं. ८)

- आवेशप्रेरित हत्या पनि प्रतिवादीले आफूले आफैलाई नियन्त्रण गर्न नसकी तत्काल उत्पन्न कुनै कारणबाट उत्तेजित भै आफ्नो कार्यबाट हुने परिणामको ख्यालै नगरी पीडितउपर आक्रमण गर्दा त्यो आक्रमणको कारणबाट पीडितको मृत्यु भएको अवस्था हो । यसमा प्रतिवादीलाई उत्तेजित पार्ने काम पीडित अर्थात् मृतकबाटै हुनुपर्दछ । यो उत्तेजना योजनाबद्ध वा पहिलेदेखि नै विद्यमान रहेको नभई तत्काल नै मृतकको व्यवहारका कारणले जन्मेको हुनुपर्ने ।
- पीडितको कारणबाट उत्पन्न हुन आवेशको अवस्था त्यो हदसम्म हुनुपर्ने मानिन्छ, जुन अवस्थामा सामान्य सुभ्रवुभ्र भएको मानिस समेत सामान्य मानवीय कमजोरीका कारणबाट उत्तेजित हुन्छ र आफ्नो उत्तेजित अवस्थालाई नियन्त्रण गर्न सकिरहेको हुँदैन । यस्तो उत्तेजना पीडितको क्रियाकलापबाट

अचानक उत्पन्न भई प्रतिवादीले त्यसको आवेशले क्षणिक रूपमा आत्मनियन्त्रण गुमाएको हुनुपर्छ। आत्मनियन्त्रण गुमाउने अवस्था थियो थिएन घटनाको परिस्थिति तथा मानवीय संवेदनशीलता जस्ता कुरामा भर पर्ने।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवाली
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री नरेन्द्रबहादुर के.सी.
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२), १३(३), १४
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०, ११

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६२।१२।१५ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अन्तर्गत पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

बिहान अं. ८:०० बजेको समयमा फोहरमैला फ्याकेको रिसइवीको कारण ज्यान मार्ने मनसाय लिई सफी महमद मुसलमान, छेदीप्रसाद कुर्मी चौधरी, रामप्रसाद चौधरी, श्यामनाथ तिवारी, सई महमद मुसलमान, अब्दुल रहिमान, अब्दुल अजीज मुसलमान, अजीमुल्लाह मुसलमान, सेतु लोनिया, फारुक अहमद मुसलमान, अब्दुल कलाम मुसलमान, राजकुमार गिरी कृष्णनारायण समेतले कल्लु गिरी र हामी जाहेरवाला समेतलाई लाठी, भाला, ईटा समेतले निर्ममतापूर्वक कटपीट गरेका र गाउँलेहरूले छुट्याई कल्लु गिरीलाई मरणासन्न अवस्थामा लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालमा उपचारार्थ पठाएका र हामीलाई समेत घातक चोटपटक लाग्न गएकाले निजहरूलाई पक्राउ गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरेतर्फ कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५४।५।१३ गतेको जीतबहादुर गिरी, रामबहादुर गिरी र मीनबहादुर गिरी समेतको जाहेरी दरखास्त।

जिल्ला कपिलवस्तु गोठिहवा गा.वि.स. वडा नं. १ दलदलाहस्थित पूर्व रामप्रसाद श्रीवास्तव समेतको

धान खेत, पश्चिम गाउँभिन्नको बाटो, उत्तर गाउँभिन्नको गोरेटो वाटो, दक्षिण भगौती नाउँ तथा ओमप्रकाश गिरीको घर यति चार किल्लाभिन्नमा ठाउँ-ठाउँमा रगत बगेको भन्ने समेत उल्लेख भएको मिति २०५४।५।१३ को घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का।

२०५४।५।१२ गते विहान गा.वि.स. अध्यक्ष सन्तरी मुसलमान र वडा अध्यक्ष छेदी कुर्मीले यसलाई मारेर फ्याँकी देऊ भनी आदेश दिएपछि अजीज मुसलमान, सई मुसलमान समेतले मलाई आ-आफ्नो हातमा लिई आएको लाठी भाला समेतले मेरो शरीरमा प्रहार गरी म तत्काल सख्त घाइते भएँ। त्यसपछि म वेहोश भएछु मलाई लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालमा ल्याई भर्ना गरेका रहेछन्। मिति २०५४।५।१४ गते २१:०० बजे मात्र मलाई होश आएको हो भन्ने समेत व्यहोराको (तत्काल घाइते) हाल मृतक कल्लु गिरीले २०५४।५।१४ गते होश खुल्नासाथ लुम्बिनी अञ्चल अस्पताल बुटवलमा गरेको कागज।

जाहेरवालाहरू र कल्लु गिरी समेतलाई हानेका, कुटेका होइनौं भन्ने प्रतिवादीहरू रामप्रसाद चौधरी, छेदीप्रसाद चौधरी, अब्दुल रहिमान र कृष्णनारायण नाउँ समेतको इन्कारी बयान।

सफी महमद समेतका व्यक्तिले कल्लु गिरीलाई ज्यान मार्ने मनसाय लिई हानेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको घनश्याम गिरीको कागज।

छेदीप्रसाद चौधरी समेतले मेरो ससुरा कल्लु गिरीलाई लाठी भालाले हानि रोपी सख्त घाइते बनाएको कारण निज ससुरा कल्लु गिरीको मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने सत्यनारायणको जाहेरी।

लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालको मुर्दाघरमा रहेको कल्लु गिरीको लासको बाँया हातको नाडीको भित्री भागमा ढाई ईञ्च लम्बाई चिरिएको घाउ भएको र १० टाँका लागेको नाडीको एङ्गलमा ३ वटा टाँका लागेको सोको नजिकै ५ टाँका लगाएको बाँया खुट्टाको साप्रादेखि पैतालासम्म सेतो वेण्डेज बाँधेको पट्टीभिन्न डिला तल पैतालासम्म प्लाष्टर गरेको गोली गाँठा तल हड्डी भाँचिएको र सो ठाउँमा लागेको चोटबाट भिन्न हड्डी देखिएको भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख भएको मिति २०५४।५।३० को मृतक कल्लु गिरीको लास प्रकृति मुचुल्का।

२०५४।५।१२ गते सफी महमद मुसलमान समेतका मानिसहरूले ज्यान मार्ने मनसाय लिई कल्लु गिरी समेतलाई मरणासन्न हुने गरी कुटपीट गरी घाइते तुल्याएकोले निज कल्लु गिरीको लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालमा उपचार भई रहेकोमा मिति २०५४।५।३० गते २१ दिनभित्र सोही कुटपीटको कारण मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम होस् भन्ने समेत व्यहोराको पूर्व जाहेरवाला रामचरितर गिरी र मीनबहादुर गिरीको जाहेरी दरखास्त ।

२०५४।५।१२ को विहान कल्लु गिरी मेरो गोठघारीमा बसी गाँजा पिई घरतर्फ लागेकोमा सन्तरी मुसलमान र छेदीप्रसाद कुर्मी र अन्य देखे चिन्ने हाल नाम याद नभएका १२/१३ जनाले कल्लु गिरीलाई कुटपीट गरी मरणासन्न बनाउँदा अन्य २/३ जनासमेत घाइते भएका हुन् । म डरले हेर्न गइन । प्रहरीको गाडी आएपछि भागाभाग भएको हो । मिति २०५४।५।३० गते कल्लु गिरीको उपचार हुँदाहुँदै लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालमा सोही कुटाई पिटाईको कारण मृत्यु भएको सुनेको हुँ । ज्यान मारे उपर कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको काशीराम कुर्मीको मिति २०५४।६।१ गतेको कागज ।

२०५४।५।१२ गते विहान जाहेरवालाको घर नजिकको नल पानीमा जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादी छेदीप्रसाद चौधरी, सफी महमद मुसलमान, रामप्रसाद चौधरी, श्यामनाथ तिवारी, सइ महमद मुसलमान, अब्दुल रहिमान,, अब्दुल अजीज मुसलमान, अजीमुल्लाह मुसलमान, सेतु लोनिया, फारुक अहमद मुसलमान, अब्दुल कलाम मुसलमान, राजकुमार गिरी, कृष्णनारायण नाउँ समेतले लाठी भाला तथा गडासाले हानि कुटपीट गरी जाहेरवाला र कल्लु गिरी घाइते भएका हुन् । घाइतेमध्येको कल्लु गिरीको उपचार हुँदाहुँदै २०५४।५।३० गते लुम्बिनी अञ्चल अस्पताल बुटवलमा मृत्यु भएको हो । प्रतिवादीहरूले ज्यानै मार्ने मनसायले कुटपीट गरेका हुन् भन्ने सर्जमिनका कैलाशनाथ तिवारी समेतको वकाई लेखाई भएको सर्जमिन मुचुल्का ।

२०५४।५।१२ गते विहान काशीराम कुर्मीले गोठमा गाजा खाई कालीजीको मन्दिरतर्फ गई रहेका कल्लु गिरीलाई बाटोमा घेरा हाली सन्तरी मुसलमान, छेदीप्रसाद, अजीज मुसलमान, निरधन गिरी भन्ने राजकुमार गिरी, वकीको छोरा भन्ने अब्दुल कलाम,

श्यामनाथ, तिवारी, सई महमद मुसलमान, अब्दुल रहिमान मुसलमान, अजीमुल्लाह मुसलमान, सेतु लोनिया, फारुक अहमद मुसलमान र कृष्णनारायण नाउ समेतले कुटपीट गरी मरणासन्न पारेका हुन् सोही कुटाई पिटाइबाट कल्लु गिरीको मृत्यु भएको भन्ने सुन्ने कारीको कागज ।

रगतको संक्रमण र पेटमा आघात परेको कारण मृत्यु भएको भन्ने समेत लास जाँच गर्ने मेडिकल अफीसरहरूको बोर्डको राय भएको मिति २०५४।५।३० को कल्लु गिरीको पोष्टमार्टम रिपोर्ट ।

मिति २०५४।५।१२ गते छेदीप्रसाद चौधरी समेतका प्रतिवादीहरूले कल्लु गिरीलाई हानेको कुटेकोमा सोही चोट पीडाको कारणबाट उपचार हुँदाहुँदै मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको ९ नं. को म्यादभित्र ऐ. ३० गते लुम्बिनी अञ्चल अस्पताल बुटवलमा निज कल्लु गिरीको मृत्यु भएको पुष्टि भएकोले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १ नं. को विपरीत कसूर वारदात गरेमा ऐ. को १३(३) नं. बमोजिम उल्लिखित प्रतिवादीहरू मध्ये छेदीप्रसाद चौधरी (कुर्मी), अजीज मुसलमान, निरधन गिरी भन्ने राजकुमार गिरी, अब्दुल कलाम मुसलमान, रामप्रसाद चौधरी कुर्मी, गुठु भन्ने श्यामनाथ तिवारी, ढोडे मुसलमान भन्ने अब्दुल रहिमान मुसलमान, अजीमुल्लाह, सेतु लोनिया, सइ महमद मुसलमान, फारुक अहमद मुसलमान, कृष्णनारायण नाउँसमेत जना १२ लाई सजाय गरी अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका छुन्ने कोरी भन्ने सुन्ने कोरीको कागजबाट सन्तरी भन्ने सफी महमद मुसलमान वारदातस्थलमा उपस्थित भई घेरा दिने काम गरेको देखिँदा निजलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १७(२) नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग माग दावी ।

२०५४।५।१२ गते विहान ६:०० वजे घरबाट हिँडी ६:३० बजे ट्युशन पढाउन गोटिहवा गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने रामशंकर चौवेको घरमा गएको थिएँ । पेशाले म शिक्षक हुँ । ट्युशन पढाएर ८:३० बजे त्यहाँबाट हिँडी ९ बजे डगरी पुगें । राजकुमार चौधरीसँग भेट भयो र दल बलाइको कालीचरन कोरीसँग पनि भेट भयो । त्यहाँबाट कालीचरन कोरी र म मेरो गाउँमै गयौँ । मैले कुटपीट वारदात गरेको होइन । अरु कसले कुटपीट गरे मैले देखिन म निर्दोष छु अभियोग दावीअनुसार सजाय पाउनुपर्ने होइन

भन्ने समेत २०५४।६।८ मा प्रतिवादी रामप्रसाद चौधरीले अदालतमा गरेको भएको बयान ।

यस जिल्लाअन्तर्गत गोवरी गा.वि.स. को सेमरी मौजामा मेरो ससुराल हो । मेरो सासू विरामी परेको खबर आएकोले २०५४।५।१० गते सो सेमरी मौजामा सासूलाई भेट्न भनी गएको थिएँ । ऐ. ११ गते त्यहाँ बसी ऐ. १२ गते घरमा फर्केको हुँ । मेरो गाँउको छोटेलाल वानियाको घरको सामुन्ने प्रहरीको गाडी खडा थियो ९:१० बजेको समयमा किन गाडी आएको भनी बुभदा जीतबहादुर र कल्लु गिरीको बीचमा खेतमा पानी चढाउने विषयमा भगडा भएको थाहा पाएँ । त्यसपछि तिमी पनि हिँड् भनी प्रहरीले गाडीमा हाली म समेत चारै जनालाई थानामा ल्याएका हुन् । मैले मारपीट गरेको होइन । अभियोगअनुसारको कसूर मैले गरेको होइन । कसरी चोट लाग्न गयो मलाई थाहा छैन । प्रहरीले मलाई नसुनाई आफैँ मनले लेखी सहिछाप गराएका हुन् म निर्दोष हुँदा सजाय पाउनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी ढोडे भन्ने अब्दुल रहिमान मुसलमानले २०५४।६।८ मा अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।५।१२ गते म घरमै थिएँ मेरो बाल (कपाल) बनाउने पेशा भएकोले महमद हफिज मुसलमानको बाल बनाउँदै थिएँ । भगडा मारपीट भएको ठाउँमा म गएको थिइन । जीतबहादुर गिरी निजका भाइहरू र कल्लु गिरीको बीचमा खेतमा पानी पटाउने विषयमा भगडा भयो भन्ने सुनेको हुँ । म प्रजातन्त्र पार्टीको हुँ । जाहेरवाला कांग्रेस पार्टीको भएको र जीतबहादुर गिरीको बहिनीको विषयमा छलफल हुँदा अचानक मेरो हातबाट १०/१२ वटा गिलास फुटेको र सोही विषयमा रिसाई मलाई फसाएका हुन् । एकआपसको मारपीटबाट कल्लु गिरीको मृत्यु हुन गएको भन्ने सुनेको हुँ । प्रहरीले आफ्नै मनले लेखी सहिछाप गर भनेको हुँदा मलाई नसुनाई सही गराएका हुन् मैले अभियोगअनुसार कसूर गरेको छैन भन्ने प्रतिवादी कल्लुनारायण नाउँले २०५४।५।९ मा अदालतमा गरेको बयान ।

धर्मपनिया गा.वि.स. वडा नं. ६ वर्गदवा मौजामा मेरो बहिनीको घर छ, निज विरामी भएको खबर आएकोले हेर्न भनी मेरै गाउँको अजाजीर हुसेन र म २०५४।५।११ गते मौजामा गयौँ । ऐ. १२ गते त्यहाँबाट फर्की तौलिहवा आई चिया पिउन लागेको

अवस्था हाम्रो गाउँको श्रीराम कोरीले हाम्रो गाउँमा भगडा भएछ भनी भन्दा सुनेको हुँ । त्यसपछि म घरतर्फ जाँदा गाउँको चौराहामा प्रहरीको गाडी खडा थियो । प्रहरीले तौलिहवा थानामा जानुपर्छ भनी मसमेत चार जनालाई लिएर आए । मैले कल्लु गिरीलाई कुटपीट गरेको होइन । जीतबहादुरको भाइ घनश्याम र मेरो भाइ मोतिलालबीच अदालतमा लेनदेन मुद्दा चलेको कारण रिसइवी लिएर मलाई फसाउन भूइया जाहेरी गरेका हुन् । जीतबहादुर, कल्लु समेत पानीको विषयमा एकापसमा भगडा मारपीट गरे भन्ने सुनेको हुँ । सोही कारण चोटपटक लागेको होला लास नदेखेको हुँदा सो विषयमा मलाई थाहा छैन भन्ने प्रतिवादी छेदीप्रसाद चौधरीले २०५४।६।९ मा अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४ साल भाद्र ५/६ गतेका दिन मलाई ढाड दुख्ने गरेकाले तौलिहवा सरकारी अस्पतालमा चेक गराई डाक्टरले भारततर्फ गएर राम्ररी जाँच गराउनु होस् भनेकाले २०५४ साल भाद्र ८ गते औषधिउपचार गराउनको लागि भारत गोरखपुरमा गई जचाउँदा डाक्टरले यहीं बसेर औषधि गराउन पर्छ भनेकाले ३ महिनासम्म औषधिउपचार गराई केही सन्चो भएकोले पौष २१ आफ्नो घरमा आएको हुँ । मैले कल्लु गिरीलाई कुटपीट गरेको होइन । जाहेरवाला जीतबहादुर गिरीलाई घडेरीको सिफारिश सम्बन्धमा प्यारे कुर्म दोहने बस्नेसँग मुद्दा थियो प्यारे कुर्मलाई सिफारिश दिएको थिएँ सोही कारणले गर्दा जाहेरवालालाई मलाई राजनीतिक कारणले दुई पक्ष भएको कारणले मलाई कुटपीट गरेको भनी भूइया सर्जमिन गरी दिएका हुन् । म सो अवस्था घरमा नभै बाहिर थिएँ । अनिरुद्रप्रसाद, घनश्याम गिरी समेतले गरेको ठाडो कागज समेत सुने कागज गर्नेमध्ये अनिरुद्रप्रसाद उपाध्याय गा.वि.स. अध्यक्षमा मेरो विरुद्ध उठेका थिए । निज हारे मैले जितो सोही राजनीतिक कारणले गर्दा मलाई फसाउन भूइया कागज गरेका हुन् भन्ने समेत प्रतिवादी सफी महमद मुसलमानले २०५४।९।२४ मा अदालतमा गरेको बयान ।

अदालतको आदेशानुसार बुभिएको जाहेरवाला मीनबहादुर गिरी, रामचरितर गिरी, जीतबहादुर गिरी सर्जमिनका मानिस ओमप्रकाश गिरी, सत्ता मुसलमान, ठाडो कागज गर्ने अनिरुद्रप्रसाद उपाध्याय, सत्यनारायण गोसाई र प्रतिवादीहरूको

साक्षी नुर महमद, महमद हनिफ, राजाराम यादव, रामशंकर कोरी, रामशंकर चौवे समेतले अदालतमा गरेको बकपत्र रहेछ ।

फरार रहेका प्रतिवादीहरू अजीज मुसलमान, राजकुमार गिरी, अब्दुल कलाम मुसलमान, श्यामनाथ तिवारी, अजीमुल्ला मुसलमान, सेतु लोनिया, सइ महमद मुसलमान र फरुक अहमद मुसलमानको हकमा अ.वं. १९० नं. बमोजिम मुलतवी राखिदिने ठहर्छ । मृतकको मृत्यु मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. बमोजिम भवितव्यबाट भएको ठहर्ने र उक्त भवितव्य वारदातमा प्रतिवादीहरू रामप्रसाद चौधरी, छेदीप्रसाद चौधरी, अब्दुल रहिम मुसलमान र कृष्णनारायण नाउ समेतको संलग्नता रहेको भन्ने कुरा जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त, सर्जमिनका बहुसंख्यक व्यक्तिको भनाई, ठाडो कागज गर्ने व्यक्तिहरूको कागज र त्यसलाई पुष्टि हुने गरी यिनीहरूले गरिदिएको बकपत्रबाट समेत पुष्टि भएको हुँदा प्रतिवादीहरू रामप्रसाद चौधरी छेदीप्रसाद चौधरी, अब्दुल रहिम मुसलमान र कृष्णनारायण नाउलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. बमोजिम जनही रु. ५००/- जरीवाना र २ वर्ष कैद हुने साथै प्रतिवादी सन्तरी भन्ने सफी महमद मुसलमानले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१।५ को फैसला ।

जाहेरी व्यहोरा र जाहेरवालाको बकपत्र एकआपसमा विरोधाभाषपूर्ण रहेको साथै मृतक कल्लु गिरीको मृत्यु हात खुट्टामा लागेको चोटबाट नभई पेटमा भएको संक्रमणको कारणबाट मृत्यु भएको तथ्य मिसिल संलग्न तथ्यबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा मलाई सजाय गर्ने गरी भएको शुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी छेदीप्रसाद चौधरीको पुनरावेदनपत्र ।

वारदात भएको समयमा हामीहरू वारदातस्थलमा नरही अन्यत्र रहेको भन्ने कुरा हाम्रा साक्षीको बकपत्र समेतबाट पुष्टि भएको साथै मृतकको मृत्यु हात खुट्टामा लागेको चोटबाट भएको नभई पेटमा भएको संक्रमणकाबाट मृत्यु भएको तथ्य फैसला स्वयंले स्वीकार गरिसकेको अवस्थामा पनि हामीलाई

कैद एवं जरीवाना गर्ने गरी भएको शुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू रामप्रसाद चौधरी, अब्दुल रहिमान मुसलमान र कृष्णनारायण नाउसमेत जना ३ को संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

पोष्टमार्टम रिपोर्ट एवं घा जाँच फारममा काटिएको घाउसहित विभिन्न चोट पटक रहेको स्पष्ट देखिएको र मृतक थला पर्नुमा काटिएको घाउमात्र नभई शरीरका अन्य चोट पटक पनि रहेको स्पष्ट देखिएको छ । प्रतिवादीहरू समेत भै मृतकलाई प्रहार गरेको र सोबाट नै थला परी उठ्न नसकी उपचार हुँदाहुँदै मृतकको मृत्यु भएको कुरा विवादरहित तरिकाबाट पुष्टि भै रहेको अवस्थामा प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी प्रतिवादीहरूलाई कम सजाय गर्ने र सफाइ दिने गरी भएको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोगपत्र माग दावीअनुसार सजाय गरीपाऊँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेको पुनरावेदनपत्र ।

कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१।५ को फैसलाउपर प्रतिवादीहरू छेदीप्रसाद चौधरी र रामप्रसाद चौधरी समेत तथा वादी श्री ५ को सरकारको समेत पुनरावेदन पर्न आएको देखिएको उक्त फैसलाबमोजिम अ.वं. १९० नं. अन्तर्गत मुलतवी राखिएका प्रतिवादीहरू हाजीर हुन आएको भै त्यसतर्फ कानूनबमोजिम कारवाही किनारा गर्नुपर्नेमा उपरोक्त पुनरावेदन परी मिसिल समेत यसै अदालतमा प्राप्त भएको कारण देखाई उक्त जिल्ला अदालतले मिति २०५७।१।१९ को आदेशानुसार मुलतवी राखी पठाएको देखिन आयो । फैसलाले मुलतवी राखिएको व्यक्तिहरू मध्ये उपस्थित हुन आएका प्रतिवादीहरूको हकमा पनि कानूनबमोजिम कारवाही किनारा गर्न रोक्न नहुने र एकै मुद्दामा उपस्थित सबै प्रतिवादीहरूको हकमा एकै चोटी निर्णय गर्नुपर्ने हुँदा प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरू हाल शुरु जिल्ला अदालतमा उपस्थित हुन आएका प्रतिवादीहरूको हकमा त्यस अदालतबाट मुलतवी राखेकोमा सो मुलतवीबाट जगाई कानूनबमोजिम जो जे बुभनुपर्छ बुभी ठहरेबमोजिम इन्साफ बोली सोउपर पुनरावेदन परे सो सहित र नपरे पुनरावेदन गर्ने अवधि नाघेपछि, मिसिल यस

अदालतमा पठाउनु भनी शुरु मिसिल सहित कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउने र उपरोक्तबमोजिम भै नआएसम्म यस अदालतमा परेका उक्त पुनरावेदनको आंशिक निकास दिन नमिल्ने हुनाले उपरोक्तबमोजिम शुरुवाट निर्णय भैसकेपछि जगाई कारवाही र किनारा गर्ने गरी प्रस्तुत मुद्दा अ.वं. १२ नं. बमोजिम मुलतवी राखिदिएको छ भन्ने पुनरावेदन अदालत वुटवलको मिति २०५७।१२।१३ को आदेश ।

फरार रहेका प्रतिवादीहरू फारुक अहमद मुसलमान, श्यामनाथ तिवारी, अजीमुल्लाह मुसलमान, सइ महमद मुसलमानको हकमा २०५६।१०।२६ मा प्रस्तुत मुद्दा मुलतवीबाट जगाई दिएको छ भन्ने आदेश भएको ।

म उपरको जाहेरी भूझा हो । वारदात भएको भनिएको २०५४।५।१२ गते म मुम्बईमा थिएँ । राजनीतिक प्रतिशोधको कारण मलाई अनाहकमा फसाएका हुन् । तसर्थ अभियोग दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्यामनाथ तिवारीको मिति २०५६।१०।२६ को अदालतमा भएको बयान ।

वारदात मितिमा म गाउँ घरमा नभई भारतको दिल्लीमा थिएँ । जाहेरी भूझा हो राजनीतिक कारण भूझा पोल गरेका होलान् । अभियोग दावीअनुसारको कसूर नगरेको हुँदा सफाइ पाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादी फारुक अहमदको २०५६।१०।२६ को अदालतमा भएको बयान ।

म वारदात मिति समयमा भारतको बम्बैमा थिएँ । राजनीतिक कारणले मलाई भूझा जाहेरी दिएका हुन् । मैले अपराध नगरेको हुँदा सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अजीमुल्लाह मुसलमानको अदालतमा भएको बयान ।

म २०५४।१।१२ गते कानपुरमा गार्मेन्टमा सिलाइको काम गर्न गई २०५६ साल माघ २० गते मात्र घरमा आएको हुँ । पार्टीगत रिसले भूझा जाहेरी दिएका हुन् । जाहेरी भूझा हो । मैले अपराध नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन । अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सइ महमद मुसलमानको अदालतमा भएको बयान ।

म वारदात मिति समयमा भारतको बम्बैमा थिएँ । जाहेरी भूझा हो । राजनीतिक प्रतिशोधले मलाई

फसाएका हुन् । अभियोग दावीअनुसारको कसूर नगरेको हुँदा सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सेतु लोनियाको अदालतमा भएको बयान ।

म वारदात मिति समयमा भन्दा अघि नै भारतको दिल्लीमा काम गरिवसेको थिएँ । राजनीतिक प्रतिशोध लिई मलाई फसाएका हुन् । जाहेरी भूझा हो अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको राजकुमार गिरीले अदालतमा गरेको बयान ।

म २०५४।४।२ गते कामको सिलसिलामा भारतको बम्बै गई २०५६।१२।१० गते मात्र आफ्नो घर नेपालमा आएको हुँ । जाहेरी भूझा हो । राजनीतिक कारणले फसाएका हुन् । उक्त अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अब्दुल कलाम मुसलमानको अदालतमा भएको बयान ।

वारदात भएको मिति समयभन्दा अगावै म भारतको बम्बै गएको थिएँ । जाहेरीअनुसार मैले कल्लुलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन । राजनीतिक कारण भूझा जाहेरी दिएका हुन् । मैले कुनै अपराध नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्र. अब्दुल अजीज मुसलमानको अदालतमा भएको बयान ।

प्रतिवादी अजीमुल्लाह मिति २०५४।३।५ गते भारतको बम्बईमा गै २०५६।१०।२६ गते घर फर्की आएका हुन् । घटना वारदात भएको समयमा यी प्रतिवादी नेपालमा थिएनन् । जाहेरी भूझा हो । प्रतिवादी निर्दोष छन् । भूझा जाहेरी मागदावीबाट फुर्सद पाउनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको अजीमुल्लाह मुसलमानका साक्षी सई मुसलमानले गरेको बकपत्र ।

यस्तै अन्य प्रतिवादीहरूका साक्षी अब्दुल हकिम मुसलमान, भेदै कुर्मी, मगरु पासी, नारद लौनिया, गफफार मुसलमान समेतले बकेको बकपत्र सम्बन्धित मिसिल सामेल रहेको ।

अ.वं. ११५ नं. बमोजिम बुझिएका डा. बुलन्द थापा, डा. प्रायश्चित्त श्रेष्ठले बकेको बकपत्र सम्बन्धित मिसिल सामेल रहेको ।

सरसफाईको विषयमा भनाभन भई कुटने व्यक्तिहरू तत्काल आवेशमा आई मृतक लगायतका व्यक्तिहरूलाई लाठा दुङ्गा र धार नभएको हँसियाले कुटेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन आएकोले ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. अन्तर्गतको आवेशपूर्ण

कुटपीटको चोटबाट उक्त ९ नं. को म्यादभिन्न मानिस मरेको वारदात कायम हुने ठहर्छ। मृतकले मृत्युकालीन घोषणामा नाम उल्लेख गरेका प्रतिवादीहरू अब्दुल अजीज मुसलमान, अब्दुल कलाम मुसलमान र निराधिन भन्ने राजकुमार गिरी समेतले तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी कुटेको कुटपीटको कारणबाट ज्यानसम्बन्धी महलको ९ नं. का म्यादभिन्न कल्लु गिरीको मृत्यु भएको ठहरेकाले निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ. १४ नं. ले जनही १० वर्ष कैद हुन्छ, अन्य प्रतिवादीहरू सेतु लोनिया, सई महमद मुसलमान, अजीमुल्लाह मुसलमान, फारुक अहमद मुसलमान र श्यामनाथ तिवारीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१०।९ को फैसला।

कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०५६।९।५ को फैसलाउपर पर्न आएको फौ.नं. ३५८, ३५९, ३७० का पुनरावेदनहरूमा कपिलवस्तु जिल्ला अदालतबाट अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा मुलतवी राखी शुरु मिसिल यस अदालतमा प्राप्त हुन आएकोमा यस अदालतका मिति २०५७।१२।१० गतेका आदेशले अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा समेत निर्णय गरी पठाउनु भनी शुरु मिसिल पठाई यस अदालतमा दर्ता रहेका पुनरावेदनहरू मुलतवीमा राखिदिनु भन्ने भएका आदेशानुसार कपिलवस्तु जिल्ला अदालतबाट मिति २०५९।१०।९ मा फैसला प्राप्त हुन आएको देखिँदा मुलतवीबाट जगाई दिएको छ भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०५९।१२।१२ को आदेश।

मृतकले कागज गरेको धेरै दिनपछि मात्र निजको मृत्यु भएको साथै कागज गर्दा दर्जा पुगेको व्यक्ति रोहवरमा नवसी पियनस्तरको कर्मचारी रोहवरमा बसेको हुँदा त्यस्तो कागजलाई मृत्युकालीन घोषणा भन्न मिल्दैन। म समेतका प्रतिवादीहरू अदालतमा उपस्थित भै बयान गर्दा कसूरमा पूर्णतः इन्कार रही वास्तविक यथार्थ व्यहोराको बयान गरेको अवस्थामा प्रमाणको विश्लेषण नै नगरी वारदातको मिति र समयमा वारदात स्थलमा नरही भारतको दिल्लीमा रहेको व्यक्ति मलाई सजाय गर्ने गरी भएको शुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजकुमार गिरीको पुनरावेदन पत्र।

हामी प्रतिवादीहरू अदालतमा हाजीर भै बयान गर्दा कसूरमा पूर्णतया इन्कार भै वास्तविक यथार्थ व्यहोराको बयान गरेकोमा प्रमाणको विश्लेषण नै नगरी शुरुबाट फैसला भएको छ। मृतक कल्लु गिरीले गरेको कागजमा हामी पुनरावेदकहरूको नाम नै उल्लेख नभएको र वारदातको अवस्थामा वारदातस्थलमा नभै अन्यत्रै रहेको हामी निर्दोष व्यक्तिलाई सजाय गर्ने गरी भएको शुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई दिलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी अब्दुल अजीज मुसलमान र अब्दुल कलाम मुसलमानको संयुक्त पुनरावेदन पत्र।

किटानी जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल एवं लास जाँच मुचुल्काका प्रत्यक्षदर्शीहरूको वकाई, लेखाई मृत्युकालीन घोषणा वादीका साक्षीको वकपत्रलगायतका संकलित सबूद प्रमाणबाट प्रतिवादीहरू अजीज मुसलमान, राजकुमार गिरी, अब्दुल कलाम मुसलमान, श्यामनाथ तिवारी, अजीमुल्लाह मुसलमान, सेतु लोनिया, सह महमद मुसलमान एवं फारुक अहमद मुसलमान समेतका अभियोगपत्रमा उल्लिखित व्यक्तिहरू भई एकआपसको सल्लाह र सहमतिमा मृतक कल्लु गिरीको ज्यान मारी दिने नियतबाट कुटपीट गरेको चोटले ऐनका म्यादभिन्न मृत्यु भएको स्पष्ट देखिएको हुँदा शुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी उपरोक्त प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीवमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा मृतक कल्लु गिरी २०५४।५।१२ को कुटपीटको वारदातपश्चात् उपचारार्थ अस्पताल भर्ना भएको अवस्थामा २०५४।५।३० मा निजको मृत्यु भएको र पोष्टमार्टम रिपोर्टमा उल्लेख भएको तथा चिकित्सकहरूले गरेको वकपत्रबाट देखिएको मृत्युको कारण उक्त मितिको कुटपीटबाट सिर्जना हुन नसक्ने देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा उक्त मितिको वारदात पुष्टि भइरहँदा पनि जिल्ला अदालतको मिति २०५६।९।५ को फैसलाले अब्दुल अजीज समेत तीन जना प्रतिवादीहरूलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. अनुसार सजाय हुने ठहर्‍याएको देखिन्छ। उक्त दुवै

फैसलाहरूबीच मौलिक अन्तर्विरोध र ज्यानसम्बन्धीको ५, ६ र १४ नं. को व्याख्यासम्बन्धी गम्भीर त्रुटि विद्यमान हुनुका अतिरिक्त जाहेरवालाले अदालतमा गरेको बकपत्रहरू र २०५४।५।१२ को वारदात पुष्टि हुने गरी स्व. कल्लु गिरीले गरेको कागज तथा त्यसलाई पुष्टि हुने गरी सत्यनारायण गोसाईं समेतले जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र समेतका प्रमाणहरूको समेत उचित मूल्याङ्कन नगरी भएको २०५६।९।५ र २०५९।१०।९ का फैसलाहरू फरक पर्नसक्ने देखिएकोले दुवै फैसलाबाट सफाइ पाएका प्रतिवादीहरूलाई भिकाउनुका साथै वादी र प्रतिवादीहरूलाई एकअर्काको पुनरावेदन बारे जानकारी दिइ कार्यसम्पन्न भई भिकाइएका प्रतिवादीहरू हाजीर भए वा अवधि नाघेपछि, नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६१।२।१२ को अदालतको आदेश।

वारदात प्रकृतिबाट यो यसको यस्तो चोटले यस्तो रिस उठेका कारण मारौं भन्ने नियत समेत राखी छोडेको चोटबाट मृत्यु भएको भन्ने नभएको हुँदा अभियोग दावीअनुसार प्रतिवादीहरूले ज्यानसम्बन्धीका १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुने कसूर गरेको देखिएन। तर वारदातमा यी प्रतिवादीहरूसमेत संलग्न रहेको देखिई रहेको अवस्था हुँदा प्रतिवादी रामप्रसाद चौधरी, छेदीप्रसाद कुर्मी, अब्दुल रहिम मुसलमान र कृष्णनारायण नाउले अनजानमा मारौं भन्ने नियत नराखी सामान्य लात, मुक्का, लाठाले हानेको चोटका कारण बृद्ध मृतक कल्लु गिरीको मृत्यु भएको देखिँदा निजहरूलाई ज्यानसम्बन्धीका ६(२) नं. अनुसार प्रति व्यक्ति २ वर्ष कैद र रु. ५००।- जरीवाना हुने र सन्तरी भन्ने सफी महमदले सफाइ पाउने ठहराएको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०५६।९।५ को फैसला मिलेकै देखियो। अर्को मिति २०५९।१०।९ को फैसला मिले नमिलेको तर्फ हेर्दा यस अधि नै मृतक कल्लु गिरी भवितव्यको वारदातबाट मरेको भन्ने प्रमाणित भई रहेको स्थितिमा प्रतिवादीहरू अब्दुल अजीज मुसलमान, अब्दुल कलाम मुसलमान र राजकुमार गिरीले तत्काल उठेको रिसबाट मृतकउपर छोडेका चोटका कारण थला परी मृतकको मृत्यु भएको ठहराएको शुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१०।९ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिई केही उल्टी भई निज प्रतिवादीहरू अब्दुल अजीज

मुसलमान, अब्दुल कलाम मुसलमान र राजकुमार गिरीलाई पनि ज्यानसम्बन्धीका ६(२) नं. अनुसार प्रति व्यक्ति २ वर्ष कैद र ५००।- का दरले जरीवाना हुने समेत ठहर्छ। सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीअनुसार सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकीर र कुनै सजाय नै हुनुहुँदैन भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत बृटवलको फैसला।

मृतक कल्लु गिरीले वारदातको २ दिनपछि अर्थात् मिति २०५६।५।१४ गते उपचारको क्रममा अस्पतालमा गरिदिएको कागजमा पनि प्रतिवादीहरूले लाठी भाला समेतले कुटपीट गरेको भनी लेखाई दिएको र ऐ. ३० गते उपचारकै क्रममा निजको अस्पतालमा नै मृत्यु भएको हुँदा निजको उक्त कागजलाई मृत्युकालीन घोषणाको रूपमा ग्रहण गरी प्रमाण ऐन, २०३१ दफा ११ बमोजिम लिई सम्पूर्ण प्रतिवादीहरूलाई दावीबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम नगरी केही प्रतिवादीहरूलाई दावीभन्दा कम सजाय गर्ने र केहीलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत बृटवलको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा अभियोग दावीमुताविक नै सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र।

यसमा मृतक कल्लु गिरीको मृत्यु प्रतिवादीहरूकै कुटपीटबाट ऐनको म्याद २१ दिनभित्र भएको देखिन्छ। खानेपानीको नालामा फोहोर फाली दिएको विषयमा भगडा भएको र प्रतिवादीहरूले लाठी भाला समेतले शरीरमा प्रहार गरी सख्त घाइते भएको भनी उपचारको क्रममा कल्लु गिरीले मिति २०५४।५।१४ मा कागज गरिदिएको देखिन्छ। यस्तो अवस्था देखिँदा देखिँदै प्रतिवादीहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. अनुसार भवितव्यमा सजाय गर्ने गरेको फैसला विचारणीय हुँदा प्रत्यर्थी भिकाउने भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।१।२ को आदेश।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितको शुरु एवं रेकर्ड मिसिल अध्ययन गरियो। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज जवालीले मृतक कल्लु गिरीसँग प्रतिवादीहरूको खानेपानीको नालामा फोहोर फालिदिएको विषयबाट

भगडा भई निजहरूले गरेको कूटपीटको कारणबाट उपचारको क्रममा ऐनका म्यादैभिन्न मृत्यु भएको विवादरहित रूपमा पुष्टि भएको छ । मृतकको २०५६।१।१४ गते लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालमा भएको कागज जुन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ११ बमोजिम प्रमाणमा ग्राह्य छ सोबाट पनि प्रतिवादीकै प्रहार गरेको चोटपटकको कारणबाट मृत्यु भएको भन्ने प्रमाणित भै प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिमको कसूर गरेको देखिँदा देखिँदै अभियोग दावी परिवर्तन गरी केही प्रतिवादीहरूलाई कम सजाय गर्ने र केहीलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरी अभियोग दावीमुताविक नै सजाय गरी पाऊँ भनी बहस गर्नुभयो । त्यस्तै प्रत्यर्थी प्रतिवादी अजीमुल्लाह मुसलमान, कृष्णनारायण नाउ, अब्दुल रहिमान मुसलमान र रामप्रसाद चौधरीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता नरेन्द्रबहादुर के.सी.ले मृतक कल्लु गिरीको अस्पतालमा भएको कागजमा समेत प्रत्यर्थीहरूको नाम उल्लेख भएको छैन । प्रतिवादीहरू आरोपित कसूरमा इन्कार रही अदालतसमक्ष बयान गरेका छन् । जुन निजका साक्षीको बकपत्रबाट समर्थित भएको छ । सन्तरी भन्ने सफी महमद मुसलमानको मृत्यु भैसकेको अवस्था पनि छ । प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरी दरखास्त नै विवादित रहेको अवस्था छ । तसर्थ पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट भएको फैसला न्यायसम्मत हुँदा सदर राखी पाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपरोक्त बहस सुनी प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत बुटवलले गरेको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ हेरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा प्रतिवादीहरूले लाठी भाला, फर्सा, हुंगाले हानि हात खुट्टा भाचिने गरी कल्लु गिरीलाई घाइते बनाएको हुँदा ज्यान मार्ने उद्योगमा सजाय गरी पाऊँ भनी पहिलो जाहेरी दरखास्त परेपछि घाइते कल्लु गिरीको उपचार हुँदाहुँदै २१ दिनभित्र मृत्यु भएकोले कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भनी यी प्रतिवादीहरूको संलग्नता देखाई पुनः अर्को जाहेरी दरखास्त परेको छ । प्रतिवादीहरू छेदीप्रसाद चौधरी, अजीज मुसलमान, निरधिन गिरी भन्ने राजकुमार गिरी, अब्दुल कलाम मुसलमान, रामप्रसाद चौधरी

कुर्मी, गठु भन्ने श्यामनाथ तिवारी, ढोडे मुसलमान भन्ने अब्दुल रहिमान मुसलमान, अजीमुल्लाह मुसलमान, सेतु लोनिया, सइ महमद मुसलमान, फारुक अहमद मुसलमान र कृष्णनारायण नाउलाई ज्यान सम्बन्धीको १ नं. विपरीतको कसूरमा ऐ. को १३(३) नं. बमोजिम सजायको लागि तथा प्र. सन्तरी भन्ने सफी महमद मुसलमानलाई ऐ. को १७(२) नं. बमोजिम सजाय गरी पाऊँ भनी अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ ।

प्रतिवादीहरू रामप्रसाद चौधरी, छेदीप्रसाद चौधरी, अब्दुल रहिम मुसलमान र कृष्णनारायण नाउलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. बमोजिम जनही रु. ५००।- (पाँच सय) जरीवाना र २ (दुई) वर्ष कैद सजाय हुने र प्रतिवादी सन्तरी भन्ने सफी महमद मुसलमानले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ, साथै प्रतिवादीहरू अजीज मुसलमान, राजकुमार गिरी, अब्दुल कलाम मुसलमान, श्यामनाथ तिवारी, अजीमुल्लाह मुसलमान, सेतु लोनिया, सइ महमद मुसलमान र फारुक अहमद मुसलमान समेतका हकमा मुलतवी राखिदिने ठहर्छ भनी कपिलवस्तु जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।१।५ मा फैसला भएकोमा वादी नेपाल सरकार र सजाय भएको प्रतिवादीहरू समेतको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट वारेन्ट जारी भएका प्रतिवादीहरू हाजीर हुन शुरु जिल्ला अदालतमा उपस्थित भएको हुँदा मिसिल शुरु जिल्ला अदालतमा पठाई पुनरावेदन परेका मुद्दा मुलतवी राखेकोमा कपिलवस्तु जिल्ला अदालतले पछि हाजीर हुन आएका प्रतिवादीहरू अब्दुल अजीज मुसलमान, अब्दुल कलाम मुसलमान, निरधिन भन्ने राजकुमार गिरीलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम जनही १० वर्ष कैद र अन्य प्रतिवादीहरू सेतु लोनिया, सइ सहमद मुसलमान, अजी मुल्लाह मुसलमान, फारुक अहमद मुसलमान र श्यामनाथ तिवारीले अभियोग मागदावीबाट सफाइ पाउने ठहराई मिति २०५९।१।०।९ मा गरेको फैसला भएको पाइन्छ ।

वादी नेपाल सरकारको र सजाय ठहर भएका प्रतिवादीहरूको समेतको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट मुलतवीबाट जगाई प्रतिवादी रामप्रसाद चौधरी, छेदीप्रसाद कुर्मी, अब्दुलरहम मुसलमान, कृष्णनारायण नाउलाई ज्यानसम्बन्धीको ६(२) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद र ५००।- जरीवाना हुने

र सन्तरी भन्ने सफी महमदले सफाइ पाउने ठहराएको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०५६।०९।०५ को फैसला मिलेकै देखिने, प्रतिवादीहरू अब्दुल अजीज मुसलमान, अब्दुल कलाम मुसलमान र राजकुमार गिरीलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम सजाय गरेको नमिलेकाले निजहरूलाई समेत ऐ. को ६(२) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद र ५००।- रुपैयाँ जरिवाना हुने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको २०५९।११।१९ को फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखिँदा सदर हुने हठछै भनी पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट मिति २०६१।१२।१५ मा फैसला भएकोमा चित्त नबुझी वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको देखियो ।

२. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू छेदीप्रसाद चौधरी, रामप्रसाद चौधरी समेतले मिति २०५४।१५।१२ गते लाठी भाला, फर्सा, हुंगाले हानि हात खुट्टा भाची दिई कल्लु गिरीलाई घाइते बनाएको हुँदा ज्यान मार्ने उद्योगमा सजाय गरिपाउँ भन्ने पहिलो जाहेरी दरखास्त परेपछि घाइते कल्लु गिरीको उपचार हुँदाहुँदै मिति २०५४।१५।३० गते मृत्यु भएकाले प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी ज्यान मारेकाले सो कार्यमा संलग्नलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भनी पुनः जाहेरी दरखास्त पर्न आई प्रस्तुत मुद्दामा उठान भएको देखिन्छ । मृतक कल्लु गिरीको मृत्यु स्वाभाविक रूपमा वा कर्तव्य के कुन कारणबाट भएको रहेछ भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीहरूले भाला, फर्सा, लाठी हुंगा समेतको प्रयोग गरी कुटपीट गरेको भन्ने जाहेरी दरखास्तबाट देखिए तापनि मृतकको मृत्यु वारदातको समयमा तत्काल नभई उपचार गराउँदाको अवस्थामा भ्रण्डै २ हप्तापछि भएको देखिन्छ । घटनास्थलमा विभिन्न ठाउँहरूमा रगत बगेको देखिएको, परेवाको गुँड (घर) भत्किएको भन्ने व्यहोराको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्कामा देखिन्छ । मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण सम्बन्धमा बाहिरी चोटको कारण भन्ने वाक्यांश नपरी 'पेरिटोनाइडिस' (Peritonids) र सेप्टोसेमिया (Septicaemia) भन्ने उल्लेख भएको छ । उल्लिखित चिकित्साशास्त्रको शब्दावलीको अर्थ विषयमा बुझ्दा पेटमा भएको अङ्गहरूलाई छोपेर राख्ने एउटा नेपाली कागज जस्तो पातलो भिल्लीमा कुनै किसिमको संक्रमण भएमा

त्यसलाई 'पेरिटोनाइडिस' भनिन्छ भने 'सेप्टोसेमिया' भनेको रगतमा भएको संक्रमणलाई बुझिन्छ भनी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, कपिलवस्तुबाट खुलाई पठाएको देखिन्छ । मृतक कल्लु गिरीलाई कुटपीटका कारणले शरीरमा लागेको चोटपटकका कारण लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालमा उपचारका लागि भर्ना रहेको अवस्थामा पेरिटोनाइडिस र सेप्टोसेमियाको संक्रमण भै मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको महलले निर्धारण गरेको म्यादभित्र मृत्यु भएको देखिँदा मृतकको शरीरमा चोट पर्नेसम्मको कुटपीटको वारदातको कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको देखिँदा मृतकको मृत्यु स्वाभाविक तवरले नभै शरीरमा लागेको चोटपटकका परिणामस्वरूप भएको पुष्टि हुन आयो ।

३. अब वारदातमा पुनरावेदन जिकीरमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूको संलग्नता छ, छैन र छ भन्ने को कसको के कस्तो संलग्नता छ, भनेर प्रमाणको रोहमा निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आयो । छेदीप्रसाद चौधरीको घर नजिक मूल सडकको छेउमा भएको सार्वजनिक हेण्डपाइप (नल) नजिक छेदीप्रसाद र निजका परिवारसमेतले फोहोर मैला फाल्ने गरेको विषयमा मृतक र जाहेरवाला रामचरितर गिरी, मीनबहादुर गिरी समेतले फोहोर नगर्न सफा गर्न भनी भन्दा भनाभन भई रिसइवी लिइरहेकोमा २०५४।१५।१२ गते कल्लु गिरीको जग्गाको नजिक रहेको हेण्डपाइप नजिक सई भन्ने सई महमद मुसलमानले आफ्ना साथमा आएका मानिसहरूलाई अर्थात् वचन दिई निजहरूले लाठी, भाला, फर्सा समेतले कुटपीट गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरेकोमा जाहेरी परेकोमा घाइते कल्लु गिरीको उपचार हुँदाहुँदै ऐनका म्यादभित्र मृत्यु भएकाले प्रतिवादीहरूलाई कर्तव्यमा सजाय गरिपाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा रहेको छ । ज्यान मार्ने उद्योगसम्बन्धी जाहेरी परी अनुसन्धान छानवीन भइरहेको अवस्थामा घाइतेको मृत्यु भै अनुसन्धान कारवाहीको मोडमा परिवर्तन आउनुलाई स्वाभाविकै मानिनुपर्ने हुन्छ । पछि परेका जाहेरीमा प्रतिवादीहरूलाई यकीन गरी पोल गरेको देखिन आएको छ ।

४. मिति २०५४।१५।१२ को घटनामा घाइते कल्लु गिरीको ज्यानसम्बन्धीको ९ नं. अनुसार २१ दिनभित्र मिति २०५४।१५।३० मा मृत्यु भएको

कुरामा पनि विवाद रहेको देखिँदैन। मृतक कल्लु गिरीले २०५४।५।१२ गते लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालमा भर्ना भै पूर्ण होसमा रहेको अवस्थामा मिति २०५४।५।१४ मा गरिदिएको कागजमा आफूलाई अजीज मुसलमान, निरधिन गिरी गोसाईं भन्ने राजकुमार गिरी, छेदी कुर्मी र वक्रीको छोरा अब्दुल कलाम मुसलमानले आफ्नो हातमा लिई आएको भाला, लाठा, ढुंगाले प्रहार गरी सख्त घाइते बनाएको भनी किटान गरी कागज गरेको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा मृतकको उल्लिखित कागजले के कस्तो प्रामाणिक महत्त्व राख्दछ भनी सर्वप्रथम विश्लेषण गर्नुपर्ने अवस्था छ। पुनरावेदक तर्फबाट प्रस्तुत कागजलाई मृत्युकालीन घोषणाका रूपमा प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्ने जिकीर लिइएको छ भने प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू तर्फबाट अस्पतालको पियनको रोहवरमा भएको कागजले कुनै प्रामाणिक महत्त्व नराख्ने प्रश्न उठाइएको छ। २०५४।५।१२ को वारदातबाट घाइते भएका मृतकले २०५४।५।१४ गते अस्पतालमा होस खुल्नासाथ सो कागज गरेका छन् भने उनको मृत्यु २०५४।५।३० मा भएको छ। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ११ ले कुनै कागज मृत्युकालीन घोषणा हो वा होइन निकर्षण गर्न घोषणाकर्तालाई आफू मृत्युको सन्निकट रहेको आभास भएकै हुनुपर्ने मानेको छ। सिद्धान्ततः आफू पक्कै मर्ने अवस्थामा पुगेको आभास घोषणाकर्तालाई भएको सम्बन्धित कागजबाट देखिएको छ भन्ने स्थापित भएपछि मात्र त्यसका अन्तरवस्तुमा प्रवेश गर्न मिल्ने हुन्छ। मर्ने बेलामा मानिसले आफ्नो ओठमा भूठोपन टाँसेर आफ्ना सृष्टिकर्तासमक्ष जाँदैन भन्ने धरातलमा मृत्युकालीन घोषणाको सिद्धान्त जन्मेको छ। प्रस्तुत कागजको सूक्ष्म अध्ययन गर्दा त्यसमा घोषणाकर्तालाई आफ्नो १६ दिनपछि भएको मृत्युको आभास पाइन्छ। सो कागजमा मृतकले मुख्य रूपमा आफूलाई प्रहार गर्नेहरूका सम्बन्धमा निम्न कुरा व्यक्त गरेका छन्, “छुन्ने कोरी, दुलारे लोनिया समेत भै गाँजा पिइरहेका थिए; म पनि सो ठाउँमा गै निजहरूसँगै बसी गाँजा खाई आफ्नो कुटी कालीजीको मन्दिर आउँदै थिएँ। मेरो स्थान मन्दिर नपुग्दै ऐ, गोटीहवा गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने अजीज मुसलमान, ईद्धी मुसलमान, निरधिन गिरी गोसाईं, वक्रीको छोरा नाम थाहा नभएको केटा

ऐ. वडाको वडाध्यक्ष छेदी कुर्मी समेतका व्यक्ति जम्मा थिए, मसँग कुनै प्रकारका रिसइवी थिएन। मलाई देखासाथ गोटीहवा गा.वि.स. का अध्यक्ष सन्तरी मुसलमान र म रहेको वडाध्यक्ष छेदी कुर्मीले यसलाई मारेर फ्याकी देऊ भनी आदेश दिएपछि माथि लेखिएका उल्लिखित व्यक्ति समेत भै आ-आफ्नो हातमा लिई आएका लाठी, भाला समेतले मेरो शरीरमा प्रहार गर्दा म घाइते भई वेहोश भएछु मैले केही थाहा पाइन। मृतकका यी अभिव्यक्तिले आफूमाथि भएको कुटपीटको वर्णन गर्दछ। मृत्युको निकट आफू पुगिसकेको आभास मृतकलाई भएको निष्कर्ष निकाल्ने ठाउँ यस अभिव्यक्तिले दिँदैन।” प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ११ ले स्पष्ट शब्दमा आफू मर्न लागेको अवस्थामा होस् छँदै आफ्नो मृत्युका कारणका सम्बन्धमा व्यक्त गरेको कुरालाई प्रमाणमा लिन हुने व्यवस्था गरेको छ। मृतकको मर्न लागेको अवस्थाको अभिव्यक्तिलाई यस दफाअन्तर्गतको प्रमाण मानेको छ। मृतकको कथन, मृत्युकालीन घोषणा हुनका लागि घोषणाकर्ता कति समयभित्र मर्नपर्छ भन्ने सीमारेखा तोकिएको हुँदैन। तर, सो कथन र मृतकको मृत्युका बीच मृत्युका अन्य कारण र अवस्था विद्यमान हुनु भने हुँदैन। तर कागजको शब्द, रोहवरमा रहेका व्यक्तिको कथन, घाइतेको अवस्था र शवपरीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको मृत्युको कारण नै कुनै पनि कथन मृत्युकालीन घोषणा हो वा होइन निरूपणका आधार हुन्। प्रस्तुत विवादमा मृतकको पेट र रगतमा भएको संक्रमणबाट मृतकको मृत्यु भएको छ। यसका अतिरिक्त कागजका शब्दावली कुटपीटको सेरोफेरोसँग सम्बन्धित छन्।

५. मिति २०५४।५।१४ को मृतकले गरिदिएको कागजको रोहवरमा रहेका अस्पतालका पियनले अदालतमा समेत आई मृतकले होशमै प्रहारकर्ता तथा वचनदाताको नाम लिएको पुष्टि गरिदिएका छन्। यस्ता कागजमा स्वास्थ्यकर्मी वा अनुसन्धान अधिकारी नै रहनु पर्छ भन्ने कुनै कानूनी व्यवस्था छैन। सो कागजमा मृतकका आफन्तका अतिरिक्त प्रहरी समेतको उपस्थिति छ। तसर्थ सो कागजको प्रामाणिक महत्त्व मृत्युकालीन घोषणाका रूपमा ग्रहण हुन सक्ने वा नसक्ने भन्ने एउटा कुरा हो भने सो कागज प्रमाण हुने वा नहुने भन्ने अर्को कुरा

हो । प्रमाण ऐनको दफा ११ को सीमामा परेन भन्दैमा कुनै लिखित अभिव्यक्ति प्रमाणशून्य हुँदैन । प्रमाण ऐनका अन्य कुनै व्यवस्थाअन्तर्गत त्यो प्रमाण हुन सक्दछ, भने त्यसको न्यायिक मूल्याङ्कन हुन सक्दछ । यस सन्दर्भमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० को अध्ययन आवश्यक छ । कुनै काम घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा कुनै व्यक्तिले मौकामा वा त्यसको तत्काल अघि वा पछि सो काम गर्ने वा थाहा पाउने व्यक्ति वा सो काम, घटना वा अवस्थाबाट पीडित भएको व्यक्तिले व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन हुन्छ । साथै कुनै व्यक्तिले निजको शारीरिक वा मानसिक अवस्था स्पष्ट रूपमा बोध हुने गरी त्यस्तो अवस्था कायम छँदै व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिनुहुन्छ, भनी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० ले कानूनी व्यवस्था गरेको छ । यहाँ वारदातको घटनासँग प्रत्यक्ष संलग्न रहेका पीडित मृतक कल्लु गिरीले निजको अस्पतालमा होस खुली मानसिक अवस्था ठीक रहेको अवस्थामा २०५४।१।१२ मा आफूउपर घटेको घटनाका सम्बन्धमा सविस्तार व्यक्त गरी गरिदिएको कागजलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट खण्डित भएको अवस्था नहुँदा प्रमाण ऐनको दफा १० बमोजिम प्रमाणको रूपमा ग्राह्य हुने देखिन्छ ।

६. मृतकले गरेको कागजमा निजलाई प्रतिवादीहरू अजीज मुसलमान, राजकुमार गिरी र अब्दुल कलाम समेतले आफूलाई सख्त घाइते बनाएका भनी किटानी साथ उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू आरोपित कसूरमा इन्कार रही अदालतमा बयान गरेतापनि जाहेरीमा उल्लिखित मितिमा वारदात घटेको तथ्यलाई स्वीकार गरेको पाइन्छ । मूलतः प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर चित्त बुझाई बसेकाले र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीरबमोजिम सजाय हुने अवस्थाको विद्यमानता रहे नरहेको तर्फ मात्र विचार गरिनुपर्ने अवस्था छ ।

७. प्रतिवादीहरू रामप्रसाद चौधरी, अब्दुल रहिम मुसलमान, कृष्णनारायण नाउ र छेदी कुर्मीलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको ६(२) नं. अनुसार सजाय गरेको जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने र अब्दुल अजीज मुसलमान, अब्दुल कलाम मुसलमान र राजकुमार गिरीलाई शुरु जिल्ला अदालतले ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम सजाय गरेकोमा केही उल्टी गरी निजहरूलाई समेत

ज्यानसम्बन्धीको ६(२) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद र रु. ५००।- जरीवाना हुने ठहराई अन्यलाई सफाइ दिएकोमा निजहरू अभियोग दावीबमोजिम नै सजाय हुनुपर्ने भनी वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेकाले प्रस्तुत अवस्था ज्यान सम्बन्धी महलका ५, १३(३) र १४ नं. मध्ये कुन अवस्थाको हो र यी तीन कानूनी प्रावधानको सीमा के कति हो भन्ने कुराको निष्कर्ष हुनुपर्ने आवश्यकता छ ।

८. ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. ले भवितव्यको परिभाषा गरेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा “ज्यान लिने इविलाग वा मनसाय नभई कसैले आफूले गरेको कर्तव्यबाट मानिस मर्ला जस्तो नदेखिएको कुनै काम कुरा गर्दा त्यसैद्वारा केही भई मानिस मर्न गएको भवितव्य ठहर्छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्था विश्लेषण गरी हेर्दा मानिस मार्ने मनसाय नभएको, मार्नुपर्ने इविलाग समेत नभएको र आफूले गर्ने कामले मानिस मर्ला जस्तो पनि नदेखिएको अवस्थालाई इङ्गित गरेको देखिन्छ । मुख्य रूपमा आफूले गरेको कार्यले पीडित मानिसको मृत्युको परिणाम निम्त्याउँदैन भन्नेतर्फ कर्ता सचेत रहेको अवस्थामा दुर्भाग्यवस मानिसको मृत्यु भएमा त्यो भवितव्य हुने कानूनी मनसाय देखिन्छ । त्यसैले भवितव्य हत्यालाई सांयोगिक घटनाको रूपमा ग्रहण गरिन्छ । यसमा फौजदारी अपराधमा हुने आपराधिक तत्व मध्येको महत्त्वपूर्ण तत्व ‘मनासय’ को अभाव रहेको हुन्छ । संयोगवस मानिसको मृत्यु हुने हुनाले यस्तो हत्यालाई मनसायप्रेरित हत्याको रूपमा हेरिँदैन । आफूले गरेको कामबाट मानिस मर्न सक्छ, भन्ने परिणामको ज्ञान पनि यसका कर्तामा हुनुहुँदैन । ज्यान लिनेसम्मको रिसइवी पनि हुनुहुँदैन । प्रस्तुत मुद्दाको वारदात सन्दर्भमा उपरोक्त कानूनी व्यवस्थालाई समायोजन गरी हेर्दा प्रतिवादी छेदी कुर्मी समेतको मृतकसँग पूर्व रिसइवी रहेको नदेखिए पनि फोहोर फाल्ने विषयलाई लिएर भएको कुटपीटबाट घाइते कल्लु गिरीको हात र खुट्टा भाँचिनेसम्मका क्रिया भएका छन् लाठी र भाला समेत प्रयोग भएको छ । गम्भीर घाइते मृतकको उपचारको क्रममा मृत्यु भएको छ । यस्तो घटना वारदातलाई केवल सांयोगिक रूपमा घटेको मान्न मिल्दैन । तसर्थ भवितव्यको कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको भनी मान्न मिल्ने अवस्था रहेन

वारदातलाई भवितव्यतर्फ परिवर्तन गरी ज्यान सम्बन्धीको ६(२) नं. बमोजिम सजाय गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिन्छ ।

९. अब, आवेशप्रेरित हत्याको सम्बन्धमा हाम्रो कानूनी व्यवस्था हेर्दा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. ले व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसमा, “ज्यान मार्नको मनसाय रहेन छ, ज्यान लिनुपर्ने सम्मको इवी पनि रहेनछ, लुकी चोरीकन हानेको पनि रहेनछ उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएकोमा बाहेक साधारण लाठा, ढुङ्गा, लात मुक्का इत्यादि हान्दा सोही चोट पीरले ऐनका म्यादभित्र ज्यान मरेमा १० वर्ष कैद गर्नुपर्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा तत्काल उठेको रिसबाट अभियुक्त आवेशमा आई आफूलाई आत्मनियन्त्रण गर्न नसकी अचानक, अनियन्त्रित अवस्थामा लाठा, ढुङ्गा, लात र मुक्का जस्ता सामान्य माध्यमको सहयोगले गरेको प्रहारले कसैको हत्या गर्दछ भने त्यो आवेशप्रेरित हत्या हुन आउँछ । आवेशप्रेरित हत्या पनि प्रतिवादीले आफूले आफैलाई नियन्त्रण गर्न नसकी तत्काल उत्पन्न कुनै कारणबाट उत्तेजित भै आफ्नो कार्यबाट हुने परिणामको ख्यालै नगरी पीडितउपर आक्रमण गर्दा त्यो आक्रमणको कारणबाट पीडितको मृत्यु भएको अवस्था हो । यसमा प्रतिवादीलाई उत्तेजित पार्ने काम पीडित अर्थात मृतकबाटै हुनुपर्दछ । यो उत्तेजना योजनाबद्ध वा पहिलेदेखि नै विद्यमान रहेको नभई तत्काल नै मृतकको व्यवहारका कारणले जन्मेको हुनुपर्दछ । पीडितको कारणबाट उत्पन्न हुन आवेशको अवस्था त्यो हदसम्म हुनुपर्ने मानिन्छ, जुन अवस्थामा सामान्य सुभ्रवुभ्र भएको मानिस समेत सामान्य मानवीय कमजोरीका कारणबाट उत्तेजित हुन्छ, र आफ्नो उत्तेजित अवस्थालाई नियन्त्रण गर्न सकिरहेको हुँदैन । यस्तो उत्तेजना पीडितको क्रियाकलापबाट अचानक उत्पन्न भई प्रतिवादीले त्यसको आवेशले क्षणिक रूपमा आत्मनियन्त्रण गुमाएको हुनुपर्छ । आत्मनियन्त्रण गुमाउने अवस्था थियो थिएन घटनाको परिस्थिति तथा मानवीय संवेदनशीलता जस्ता कुरामा भर पर्ने हुन्छ । यस्तो आवेशको अवस्था हुन प्रतिवादीले आफैले केही कुरा गरी पीडितबाट आफूलाई उत्तेजित पार्ने कार्य गरेको भन्ने हुनुहुँदैन ।

१०. प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा हेर्दा तत्काल उठेको रिसको कारण साधारण लाठा, ढुङ्गा, लात मुक्काले प्रहार नगरी खानेपानीको नालामा फोहोर फाल्ने विषयमा भगडा भएको कारणबाट भाला समेतको घातक हतियार प्रयोग गरी कुटपीट भएको छ । मृतकको शरीरमा गम्भीर प्रकृतिका चोटहरू छन् । मृतकको सोही प्रहारका कारणबाट शरीरमा हात खुट्टा भाँचिएको अवस्था छ भने मृतकको कामकारवाहीबाट प्रतिवादीहरू आवेशमा आई आत्मनियन्त्रण गुमाएको मिसिल कारणबाट नदेखिँदा उल्लिखित १४ नं. प्रस्तुत वारदातका सम्बन्धमा आकर्षित हुन सक्ने देखिन आएन ।

११. वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीरअनुरूप प्रतिवादीहरूको कसूर मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३(३) नं. अनुरूपको हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. मा “कानूनबमोजिम बाहेक कसैले कुनै मानिसको ज्यान मार्न, मार्न लगाउन वा मार्नको उद्योग गर्नु हुँदैन” भन्ने र ऐ. को १३(३) नं. मा “लाठा, ढुङ्गा र साधारण सानातिना हातहतियारले कुटी हानि रोपी घोची वा अरु ज्यानै मर्ने गैह्र कुरा गरी ज्यान मरेमा एकैजनाले मात्र सो काम गरी ज्यान मरेमा सोही एकजना र धेरैजनाको हुल भई मारेमा यसैले मारेको वा यसको चोटले मारेको भन्ने प्रमाणबाट देखिन ठहर्ने आएमा सोही मानिस मुख्य ज्यानमारा ठहर्छ । त्यस्तालाई सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्नुपर्छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

१२. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा १ नं. विपरीतको कसूरमा १३(३) नं. अनुरूपको सजाय हुन ज्यान मार्ने र मर्ने कुरा गरेको हुनुपर्ने भन्ने देखिँदा प्रतिवादी मानसिक रूपमा ज्यान मार्ने नियतले अग्रसर भएको हुनुपर्ने कुरालाई जोड दिएको हुँदा मनसाय तत्वको प्रमुख स्थान रहेको देखिन्छ । यद्यपि हाम्रो कानूनी व्यवस्थाले मनसायपूर्वक गरिने हत्याका सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा परिभाषा नगरेपनि कानूनले वर्जित गरेको मानिस मार्ने कार्य गर्न नहुने भनी निषेधात्मक दृष्टिकोण अपनाएको पाइन्छ । फौजदारी विधिशास्त्रमा मनसाय प्रेरित हत्या हुन प्रतिवादीले मार्ने मनसाय राखेको हुनुपर्ने, मार्नुपर्ने खास उद्देश्य भै त्यसको लागि तयारी र योजना जस्ता कुराहरू रहनुपर्ने

मानिए पनि सबै परिस्थितिमा सबै मनसायप्रेरित हत्यामा योजना र तयारी हुनैपर्छ भन्ने अवस्था पनि रहन्न । तथापि प्रतिवादीमा आफूले गरेको कार्यले मानिसको मृत्युको परिणाम निस्कन्छ भन्ने ज्ञान भई त्यो परिणामको पूर्वानुमान लगाएको साथै त्यो परिणाम निस्कियोस् भन्ने ईच्छा राखेको भने हुन्छ ।

१३. मनसायप्रेरित हत्यामा मार्नेसम्मको क्रिया गरी गम्भीर घाइते बनाएको र त्यसैको पीडाले मृत्यु भएको अवस्था समेतलाई समेट्ने कुरा फौजदारी न्याय प्रणालीमा स्वीकार गरिँदै आएको छ । मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको ९ नं. मा “ज्यान मार्नको लागि कुनै अंग भाच्ने छिन्ने गरी हाने कुटेमा वाहेक मारौं भनी गैह्र मर्ने कुरा गर्दा उसैबखत ज्यान नमरी त्यही मारौं भनी गरेको चोट पीरले उठ्न नसकी थला परी २१ दिनभित्र, अरु सास्ती सासना जोरजुलुम गरेमा ३ दिनभित्र र विष गैह्र खुवाएमा ७ दिनभित्र मर्ने भने ज्यानमारा ठहर्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूपको समयभित्र पीडितको मृत्यु भएमा त्यसको दायित्व पीडकउपर नै रहने निर्विवाद रहेको देखिन्छ ।

१४. प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थालाई दाँजेर हेर्दा प्रतिवादी छेदीप्रसाद कुर्मी समेतसँग फोहोर फाल्ने विषयलाई लिएर भएको भगडाडामा कुटपीट हुँदाका बखत मृतक कल्लु गिरी सख्त घाइते भई उपचारार्थ लुम्बिनी अञ्चल अस्पतालमा भर्ना भएकोमा ज्यानसम्बन्धीको ९ नं. को २१ दिनको अवधिभित्र निजको मृत्यु भएकोमा विवाद छैन । मृतक कल्लु गिरीले अस्पतालमा होस् खुलेपछि गरिँदिएको कागजमा प्रतिवादीहरू छेदीप्रसाद चौधरी, अजीज मुलसमान, निरधीन गिरी भन्ने राजकुमार गिरी र अब्दुल कलाम मुसलमानले आफूलाई कुटपीट गरी घाइते तुल्याएको भनी स्पष्ट रूपमा किटान गरी कागज गरिँदिएको देखिन्छ । मृतकको पोष्टमार्टम रिपोर्टबाट समेत रगतमा भएको संक्रमणका कारण समेतबाट मृत्यु भएको भन्ने उल्लेख भएको र सोको जरिया प्रतिवादीहरूले गरेको कुटपीट वाहेक अरु केही हो भन्ने कुरा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिएको छैन । प्रमाण ऐनको दफा १० अनुसार प्रमाणमा ग्राह्य मृतकको अस्पतालमा सम्पन्न कागजलाई जाहेरी, सरजमीन, प्रत्यक्षदर्शी समेतका प्रमाणले पुष्टि गरेको

छ छैन भन्ने निरोपण यस मुद्दामा अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० अन्तर्गतका अभिव्यक्तिको पुष्टि सहप्रमाणबाट हुन आवश्यक छ । मृतकले भनी दिँदैमा त्यसैलाई एक मात्र आधार मानी न्यायिक निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन । कल्लु गिरीले मौकामा व्यक्त गरेको कागजमा नाम उल्लेख गरेका व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा सहप्रमाण तथा अन्य कानूनी आधारमा पुष्टि हुने वा नहुनेतर्फ विचार गर्नुपर्ने अवस्था आईपरेको छ । मृतकले बचनदाता भनी चित्रण गरेका प्रतिवादी सन्तरी भन्ने सफी महमद मुसलमानलाई ज्यान सम्बन्धीको १७(२) नं. बमोजिमको सजाय गरी पाउं भन्ने अभियोग मागदावी रहेको देखिन्छ । मृतकलाई मार्ने कार्यमा यी प्रतिवादीले घेरा दिने, बाटो गौँडा छेक्ने वा भाग्न उम्कन नपाउने समेत गैह्र काम गरी मार्ने संयोग पारिदिई सहयोग गरेको भन्ने सहअभियुक्तको पोल रहेको छैन । दावीकर्ताले नै ज्यान सम्बन्धीको १७(२) को सजाय गरेकोमा १३(४) नं. अनुसार दावी कायम गरी सजाय गर्न मिलेन । साथै कसूरमा इन्कार रही बयान गरेका देखिँदा निजलाई सफाइ दिने गरी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई अन्यथा मान्न मिल्ने भएन ।

१५. मृतकको मौकामा व्यक्त गरेको कुरा अभिलिखित कागजमा नाम उल्लेख भएको इट्टी मुसलमान को हुन् भन्ने अनुसन्धानकर्ताले खोजवीन नगरेको यस नामको व्यक्ति प्रतिवादी कायम पनि नभएको र यो कसैको उपनाम भए सोको हो मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि समेत नभएबाट सो तर्फ सोचन परेन । प्रतिवादीहरूमध्येका छेदीप्रसाद चौधरी (कुर्मी), अजीज मुलसमान, निरधीन गिरी भन्ने राजकुमार गिरी र वक्रीको छोरा अब्दुल कलाम मुसलमानको नाम मृतकले मौकामा व्यक्त गरेको कागजमा खुलेको र सहप्रमाणबाट पनि पुष्टि भएबाट ज्यानसम्बन्धीको १ र १३(३) नं. बमोजिमको कसूर गरी मृतक कल्लु गिरीलाई मारेको देखिँदा निजहरूलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा ऐ को ६(२) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत वृटवलको मिति २०६१।१२।१५ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ त्यसो हुँदा उल्लिखित प्रतिवादीहरूलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिमको सजाय हुने ठहर्छ ।

१६. पुनरावेदन अदालतबाट समेत मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको ६(२) नं. बमोजिम सजाय भएका प्रतिवादीहरू रामप्रसाद चौधरी, अब्दुल रहिम मुसलमान र कृष्ण नारायण नाउका हकमा निजहरूले पुनरावेदन अदालत बटुवलले सजाय गरे उपर चित्त बुझाई पुनरावेदन नगरी बसेको देखियो। यी प्रतिवादीहरूले अभियोग दावी मुताविक ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकीर मिसिल संलग्न मृतकको कागज समेतका कागजहरूबाट पुष्टि हुन नआएकाले निजहरूका हकमा अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने देखिएन।

१७. पुनरावेदन अदालतबाट समेत सफाइ पाएका प्रतिवादीहरू सन्तरी भन्ने सफी मुसलमान, सेतु लोनिया, श्यामनाथ तिवारी, सई महमद मुसलमान, फारुक अहमद मुसलमान, अजीमुल्लाह मुसलमानका हकमा अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा सजाय ठहर भएका अन्य प्रतिवादीहरूले निजहरूलाई पोल गरी बयान गरेका छैनन्। मृतक कल्लु गिरीको २०५४।५।१४ गरेको कागजमा समेत यी प्रतिवादीहरू आफूलाई कुटपीट गर्न संलग्न रहेको भनी किटान नगरेबाट उक्त वारदातमा यिनीहरूको संलग्नता रहेछ भन्ने देखिन आउँदैन। आरोपित कसूरमा पूर्ण इन्कार रही प्रतिवादीहरूले बयान गरेका र वारदातमा संलग्न रहेको भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्ने ठोस सबूद प्रमाण प्रस्तुत गरी वादी पक्षले अभियोग पुष्टि गर्न नसकेको हुँदा उल्लिखित प्रतिवादीहरूलाई अभियोगबाट सफाइ दिने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा नदेखिँदा अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था रहेन।

१८. खानेपानीको नालामा फोहोर फालेको विषयमा भएको कुटपीटको वारदातबाट मृतकको मृत्यु हुन गएको देखिन्छ। मृतक र प्रतिवादीहरूबीच पूर्व रिसइवी रहेको भन्ने स्वयं मृतकले गरेको कागजबाट पनि देखिँदैन। गाउँघरमा कुलो पानी फोहरमैला फाल्ने विषयका सम्बन्धमा भै भगडा बारम्बार भइरहने र प्रस्तुत वारदातमा फोहोर फाल्ने

विषयलाई लिएर प्रतिवादी समूह तथा मृतक तथा जाहेरवाला समूहबीच विवाद भै सोही विषयको जरीयाबाट हुलमुलमा हुन गएको कुटपीटबाट मृतक कल्लु गिरीको १९ दिनपछि पेट र रगतमा भएको संक्रमणबाट मृत्यु भएको देखिँदा वारदात हुँदाको अवस्था मृत्युको कारण र भगडाको विषयवस्तुलाई समेत विचार गर्दा प्रतिवादीहरू अब्दुल अजीज मुसलमान भन्ने अजीज मुसलमान, निरधिन गिरी भन्ने राजकुमार गिरी, छेदी कुर्मी भन्ने छेदीप्रसाद चौधरी, वक्रीको छोरा अब्दुल कलाम मुसलमानलाई मुलुकी ऐन अ.व. १३(३) नं. बमोजिम २० वर्षको कैद सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिन जाँदा मुलुकी ऐन, अ.व. १८८ नं. बमोजिम ५ (पाँच) वर्ष कैद सजाय हुने ठहरेछ। अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा पुनरावेदन अदालत बटुवलको फैसला सदर हुने ठहरेको हुँदा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु।

तपसील

पुनरावेदन अदालत बटुवलको फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादीहरू छेदी कुर्मी भन्ने छेदीप्रसाद चौधरी, अजीज मुसलमान, निरधिन गिरी गोसाईं भन्ने राजकुमार गिरी र वक्रीको छोरा अब्दुल कलाम मुसलमानलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय भै मुलुकी ऐन अ.व. १८८ नं. बमोजिम ५ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर भएकाले छेदीप्रसाद कुर्मी मुद्दा पुर्पक्षका सिलसिलामा २०५४।५।१४ देखि २०५६।१।५ सम्म थुनामा बसेकाले उक्त अवधि कटाई बाँकी हुन आउने अवधि र अन्य प्रतिवादीहरू अजीज मुसलमान, राजकुमार गिरी, अब्दुल कलाम मुसलमानको हकमा ५ वर्षको कैद लगत कसी निजहरू वेरुजु हुँदा असूल गर्नु भनी शुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ---१ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ---२ उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६७ साल जेठ ६ गते रोज ५ शुभम् --
इजलाश अधिकृत: गायत्रीप्रसाद रेग्मी

निर्णय नं. ८३५५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
संवत् २०६२ सालको दे.पु.नं.-३५२९
फैसला मिति: २०६६।१०।२०।४

मुद्दा:- लिखित गाली बेइज्जती ।

पुनरावेदक वादी: म्याग्दी जिल्ला भल्कवाड
गा.वि.स.वडा नं.८ बस्ने थकदेवी छान्त्याल
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: म्याग्दी जिल्ला भल्कवाड गा.वि.स.वडा
नं.८ बस्ने बलिमाया छान्त्याल समेत

शुरु जिल्ला अदालत:

मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद अधिकारी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री ताहिर अली अन्सारी

मा.न्या.श्री बुद्धीप्रसाद रेग्मी

- गाली बेइज्जतीको लागि गरिएको कुनै कार्य (Actus) भन्दा त्यस्ता व्यक्तिको नियत वा मनसाय (Intention) के रहेको छ, त्यसले व्यक्तिको चरित्रमा के कति ह्रास पुऱ्याएको छ त्यसमा विचार गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- नारीको सतित्व र अस्मिता सामाजिक अनुशासन हो । यो सदैव उच्चस्थान र मर्यादामा रहेको हुन्छ । मर्यादा उल्लंघन नगरेको अवस्थामा कुनै व्यहोराबाट आक्षेप लगाइन्छ भने लगाइएको आक्षेप सबूद प्रमाणद्वारा पुष्टि गरी प्रमाणित गराउन असमर्थ हुने व्यक्ति दण्डको भागीदार भई दाण्डिक दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट:विदुषी अधिवक्ता श्री सुष्मा
बाँस्कोटा

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
रामबहादुर कार्की

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- गाली बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ र ५

फैसला

न्या. प्रेम शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

म थकदेवी छान्त्याल सन्तान सम्पन्न हिन्दु नारी हुँ । आफ्नो मान मर्यादा चरित्रमा बसेकी पतिव्रता नारीलाई तकदेवी, बलिमाया, तमबहादुर समेतले बेस्या अर्काको गर्भ फाल्ने पात्तर भनी बेइज्जत गरेमा २०५७ साल असार महिनामा गाली बेइज्जतीको फिराद दिएको र लोग्ने खिमबहादुर समेतका उपर अंश पाऊँ भनी २०५७।३।११ मा अंश मुद्दा दायर गरेकीमा दुवै मुद्दामा ०५।७।१२।१० मा प्रतिउत्तर लगाउँदा रामबहादुर वि.क.संग करणीमा बिग्री गर्भ धारण गरी गर्भ समेत फालेकी भनी मेरो लिखित रुपमा बेइज्जती गरेकाले विपक्षीहरूलाई गाली बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ५ बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको फिराद पत्र ।

थकदेवीले म खिमबहादुरको सतित्व डगाई परपुरुष रामबहादुरसंग करणीमा बिग्री सकेकी र जन्मेको जातक समेतको हत्या गरेकी व्यक्ति हुनु । वादी अनुशासन भङ्ग गरी कुलिन परम्परा एवं कानूनी कर्तव्यच्युत भएको कुरालाई मनन गरी सामाजिक हितको खातिर असल नियतले काम गरिएको सम्म हो । विपक्षीको सार्वजनिक प्रश्नसंग सम्बन्ध आचरणबाट प्रदर्शन भएको साँचो व्यवहारलाई मात्र हामीले प्रतिउत्तर पत्रको प्रकरणमा खुलाएका हौ । सबै घटनासंग सम्बन्धित यथार्थ कुराको साँचो सिफारिश प्र.म रामबहादुरले गरी दिएको हुँ, व्यक्तिगत रिसइवीले चरित्र हत्या गर्ने उद्देश्यले होइन । गाउँ विकास समितिको जिम्मेवारी जन प्रतिनिधिको हैसियतले वडा र गाउँ विकास समितिका सदस्यहरूको पूर्व समर्थन एवं आग्रहका आधारमा सिफारिश दिएको हुँ । विपक्षीका हालका पति रामबहादुर वि.क., रामबहादुर वि.क.को

पिता डल्ला कामी, चैती कमीनी, खिमबहादुर कै छोरा गंगाबहादुर छन्त्याल समेतलाई अ.बं.१३९ नं.बमोजिम बुभिएमा वास्तविक यथार्थ कुरा खुल्ने हुँदा भूठा वादी दावीबाट अलग फुर्सद दिलाई गाली बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा १० बमोजिम वादीलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

मलाई मिति याद भएन हाम्रो घरमा काम गर्ने रामबहादुर र मेरी आमा थकदेवी बाहिर पिडीमा एकै ठाउँमा सुतेको देखेको हुँ । बच्चा समेत मैले घरदेखी पश्चिमतर्फ फालेको हुँ । उक्त बच्चा रामबहादुरकै होलानी भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं.बमोजिम बुभिएका व्यक्ति गंगाबहादुर छन्त्यालले गरेको बयान ।

मलाई मिति याद भएन । यिनै वादीको घरमा काम गर्न बसेको थिए । यी वादीले मलाई निजकै घरको पिँढीमा सुत भन्नुभयो । म सुतेको अवस्थामा यी वादी पनि मेरो बिस्तारामा आएकीले करिब २ महिना जति हाम्रो शारीरिक सम्पर्क भएको हो । तर गर्भ रहे नरहेको मलाई थाहा भएन । साथै गाउँलेहरूले मेरो घरमा हुलेका हुन् तर वादी मेरो घरमा बस्न मान्नु भएन भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं.बमोजिम बुभिएका रामबहादुर वि.क.ले गरेको बयान ।

प्रतिवादी खिमबहादुर विदेशमा थिए । मेरो माइलो छोरा रामबहादुर वादी थकदेवीको घरमा काम गर्न बसेको सिलसिलामा करणी लिनु दिनु गरी गर्भधारण समेत गरेको गर्भ मैले देखिन । वादीको घरमा मेरो छोरा करिब १ वर्ष जति बसेको हो । वादीले मेरो घरमा छोरोलाई आउन दिदैनथिन् भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं.बमोजिम बुभिएका व्यक्ति डल्ला कामीले गरेको बयान ।

साल थाहा भएन कार्तिक महिना हो, वादीलाई बच्चा पाउने व्यथा लागेछ, मलाई रातको समयमा वादीको जेठा छोरा समेत बोलाउन गै म वादीको घरमा आउँदा तपेसमा रगत देखे, गंगाबहादुरले बच्चा पनि छ भनेका थिए, मेरो आङ कमजोर हुँदा हेर्न सकिन उक्त तपेसमा भएको रगत बच्चालाई वादीकै छोरा गंगाबहादुरले फालेका हुन गर्भ रामबहादुर वि.क.को हो भन्थे अरु मलाई थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं.बमोजिम बुभिएका व्यक्ति चैती कमिनीले गरेको बयान ।

प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्र वादीका छोरा गंगाबहादुर छन्त्याल, रामबहादुर वि.क., डल्ला कामी र चैती कमिनीको बयान समेतका आधारमा वादी थकदेवी रामबहादुर वि.क.सँग करणीमा विग्रिएको पुष्टि हुन आयो । सोहीअनुसार आज यसै इजलासबाट अंश मुद्दामा अंश नपाउने गरी फैसला भएको समेत कारणबाट प्रतिवादीहरूले लिखित गाली बेइज्जती गरे भन्ने वादी दावी पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको शुरु म्याग्दी जिल्ला अदालतको मिति २०५९।३।३० को फैसला ।

रामबहादुर वि.क.तथा डल्ला कामीले मेरा पति खिमबहादुरको आर्थिक प्रलोभनमा परी त्यस्तो बयान गरेका हुन । पति विदेश गएको अवस्थामा ४ छोराछोरी पालेर बसेकी म एक अवला नारीलाई २-४ जनाले लान्छना लगाउदैमा मेरो सतित्व गुम्न पाउने होइन । प्रमाणमा लिन नहुने व्यक्तिबाट भएको भूठा बयानलाई आधार बनाई भएको म्याग्दी जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी वादी दावी एवं पुनरावेदन जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी थकदेवी छन्त्यालको पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको अंश मुद्दामा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पनि विपक्षी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत बाग्लुङको मिति २०५९।८।२५ को आदेश ।

अंश मुद्दामा वादी थकदेवी छन्त्याल आफ्ना पति खिमबहादुर छन्त्यालको सतमा नरही परपुरुषसंग करणीमा विग्रिएकी र यस्तो अवस्थामा लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्धमा समेत स्वतः विच्छेद हुने हुँदा लोग्नेको सत्य डगाउने स्वास्नीले अंश पाउँदैन भनी वादी दावी एवं पुनरावेदन जिकीर समेत पुग्न नसक्ने गरी फैसला भएको हुनाले अंश मुद्दामा लिइएका बुँदा प्रमाणका आधारमा प्रस्तुत लिखित गाली बेइज्जती मुद्दामा वादीको पुनरावेदन जिकीरसंग सहमत हुन नसकेकोले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई म्याग्दी जिल्ला अदालतले मिति २०५९।३।३० मा गरेको फैसला मनासिव देखिएकोले सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत बाग्लुङको मिति २०६१।१०।१८ को फैसला ।

म नैतिक चरित्र, सामाजिक प्रतिष्ठा भएकी

एक प्रतिब्रता हिन्दु नारी हुँ। समाजमा इज्जत र मर्यादाका साथ बसी आएको कुरा सैह्य नभई व्यक्तिगत रिसइवी साधन अर्कै व्यक्तिको श्रीमतीको रूपमा भित्रिएको, जातक गाडेको, साल थुतेको भन्ने जस्ता कपोलकल्पित कुराहरू उल्लेख गरेको कारणबाट मेरो सामाजिक प्रतिष्ठामा दाग लाग्ने कार्य भएको छ। सर्जमिन नगरी गा.वि.स.को एक व्यक्तिले पदीय दायित्वविपरीत हुने गरी गरिएको सिफारिश नै गैरकानूनी छ। सो सिफारिश र प्रतिवादीको साक्षीलाई प्रमाणमा लिई मेरो साक्षीलाई टाढाको भन्ने जस्तो साक्षी सम्बन्धी व्यवस्थाको अपव्याख्या गरी भएको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी थकदेवी छन्त्यालको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन पत्र।

यसमा यसै लगाउको यिनै वादी प्रतिवादी भएको दो.नि.नं.३६८६ को अंश मुद्दामा आजै यसै इजलासबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को आधारमा दोहोर्‍याई हेर्न निस्सा प्रदान भएको र सो मुद्दा र प्रस्तुत मुद्दा परस्पर अन्तरसम्बन्धित र अन्तरप्रभावी भएको हुँदा यस मुद्दामा समेत न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्न निस्सा प्रदान गरी दिएको छ। प्रस्तुत मुद्दामा ऐन बमोजिम लाग्ने कोर्टफी लिई पुनरावेदन दायरीमा दर्ता गरी प्रत्यर्थी भिकार्ई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६२।०८।२४ को आदेश।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सुष्मा बास्कोटाले थकदेवी प्रतिवादी खिमबहादुरकै सतित्वमा छन्। अंश नदिने नियतले मात्र आरोप लगाइएको हो। अंश मुद्दा दायर भएपछि अर्कासंग करणीमा विग्रेको भनी प्रतिउत्तर लगाइएको छ। पहिला कहिँ कतै उजूर नगरेको हुँदा सो आरोप बनावटी हो भन्ने तथ्य स्वतः प्रमाणित हुन्छ। अर्काको मान मर्यादामा आँच आउने गरी गा.वि.स.ले सिफारिश गरेको छ। कानूनविपरीत गरिएको सिफारिशलाई आधार लिई दावी नपुग्ने ठहर गरेको फैसला मिलेको छैन। मेरो

पक्षको टाढाको साक्षी भनी बकपत्रलाई बाहेक गरी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनुपर्दछ, भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री रामबहादुर कार्कीले थकदेवी खिमबहादुरको सतित्वमा छैनन्। सो कुराको पुष्टि निजै वादीको छोरा गंगाबहादुरले गरेको बकपत्र र गा.वि.स.को सिफारिशबाट स्थापित हुन्छ। वादी जोसंग करणीमा विग्रीएकी भनिएको छ सोही व्यक्ति रामबहादुर वि.क.ले अदालतमा यथार्थ व्यहोरा लेखाएका हुँदा दावी नपुग्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनु पर्दछ, भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

दुबै तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङको फैसला मिलेको छ, छैन ? सोही विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, अंश मुद्दामा र गाली बेइज्जती मुद्दामा मिति २०५७।१२।१० मा प्रतिउत्तर लगाउँदा रामबहादुर वि.क.संग करणीमा विग्री गर्भधारण गरी गर्भ समेत फालेकी बेश्या, पात्तर भनी लिखित रूपमा गाली बेइज्जती गरेको हुँदा सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी भएकोमा दावी नपुग्ने ठहर गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङको फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्‍याई पाउन वादीको निवेदन परी निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको पाइयो।

३. वादी थकदेवी छन्त्याल, रामबहादुर वि.क.संग करणीमा विग्रीएकी हुन् होइनन् र अंश मुद्दामा प्रतिवादी खिमबहादुर र गाली बेइज्जती मुद्दामा प्रतिवादी बलिमाया छन्त्याल समेतले वादी थकदेवी रामबहादुरसंग करणीमा विग्री गर्भ समेत फालेकी बेश्या, पात्तर भनी प्रतिवादीहरूले लगाएको प्रतिउत्तरबाट यी वादीको इज्जत मान मर्यादा प्रतिष्ठामा आँच पुगी बेइज्जती भएको हो होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा यसै लगाउको दे.पु.नं.८५७३ को अंश मुद्दामा प्रतिवादी खिमबहादुर छन्त्याल र वादी थकदेवी छन्त्यालको लग्ने स्वास्नीको नाता नटुटी कायम रहेको हुँदा निजबाट वादीले अंश पाउने तथा यसै लगाउको

फौ.पु.नं.३५३० को गाली बेइज्जती मुद्दामा प्रतिवादीहरूले गाली बेइज्जती गरेको ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भइसकेको छ।

४. थकदेवी छुन्त्यालले रामबहादुर बि.क.को गर्भधारण गरी गर्भपतन गराई जातक लगी घर भन्दा माथितर्फ लगी गाडी अड्केको साललाई चैती कमिनीको सहयोगमा हातद्वारा थुत्न लगाई फ्याकेको र निज रामबहादुरकै श्रीमतीको रूपमा भित्रिएको भन्ने प्रतिवादीहरूले अंश मुद्दा तथा गाली बेइज्जती मुद्दामा प्रतिउत्तर लगाई वादीलाई परपुरुषसंग करणी गरी गर्भ फालेको भन्ने जस्तो गम्भीर आरोप लगाइएको छ। सो आरोपलाई वादीले शुरु देखि नै स्वीकार गरेकी छैनन्। वादी कुनै पनि साधिकार निकायमा कुनै माध्यमबाट आरोप स्वीकार गरेको वा सावित भई बयान गरेको अवस्था समेत छैन। वादीले परपुरुषसंगको अवैध यौन सम्बन्धबाट जन्मेको बच्चा फालेको भए त्यसरी जातक बच्चा मारी फाल्ने व्यक्ति यी वादीउपर ज्यानसम्बन्धी महलअन्तर्गत कानूनी कारवाहीको लागि जाहेरी दिएको समेत देखिदैन। विना आधार अर्का सित करणीमा विग्रिएको भनी दोष लगाउने र श्रीमती स्वीकार नगर्ने व्यक्तिले आफ्नी श्रीमती अर्काको गर्भ बोकी बच्चा जन्माई मारेको भए कानूनी कारवाही गर्न कुनै कसर बाँकी राख्ने थिए होलान् भनी सहज अनुमान गर्न सकिने अवस्था पनि आउदैन।

५. अब के कस्तो अवस्थामा बेइज्जती गरेको मानिने भन्ने सम्बन्धमा गाली बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ मा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा “कसैले अरु कुनै व्यक्तिको इज्जतमा धक्का पुऱ्याउने नियतले वा धक्का पुग्ला भन्ने जानी जानी वा विश्वास गर्ने कारण भई लेखेर वा बचनले वा संकेतले वा बुझिने गरी आकार चिन्हद्वारा सो व्यक्तिलाई कुनै दोष लगाएमा वा त्यस्तो कुरा प्रकाशित गरेमा निजले सो व्यक्तिको बेइज्जती गरेको मानिने छ” भन्ने र सोही दफाको स्पष्टीकरण (२क) मा “जानाजान कसैको चरित्र हत्या गर्न वा अनुचित लान्छना लगाउने नियतले दोष लगाएमा वा प्रचार प्रसार गरेमा बेइज्जती गरेको ठहर्न सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। गाली बेइज्जतीको लागि गरिएको कुनै कार्य (Actus) भन्दा त्यस्ता व्यक्तिको नियत वा मनसाय (Intention) के रहेको छ ? त्यसले

व्यक्तिको चरित्रमा के कति हास पुऱ्याएको छ त्यसमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। हाम्रो समाज पुरुष प्रधान समाजको रूपमा रही आएको र त्यही समाजमा हुर्केको हठवादी चिन्तनले कुनै न कुनै प्रकारले नारी पीडित हुने गरेका छन्। अंश मुद्दा दायर हुनु पूर्व वादीको सतित्वमा कुनै प्रश्नचिन्ह उठाइएको छैन। अंशमा दावी गरिएपछि मात्र वादीको सतित्वमा आँच लाग्ने गरी दोष लगाइएको छ। बाह्य कार्यहरूबाट व्यक्तिको गुप्त नियत प्रकट हुन्छ। अनैतिक शारीरिक सम्बन्ध गासी अर्कासित करणीमा विग्रेकी भनी कर्लकित पार्न प्रयासरत रहनु नै प्रतिवादी खिमबहादुरको जीवनबाट वादीलाई सदाको लागि हटाउने नियत हो। सो नियत लिखित रूपमा नै प्रकट भएको भन्नेमा विवाद देखिदैन।

६. असल नैतिक चरित्र विपरीतको चरित्र र सामाजिक अस्मिता विरुद्धको चरित्र यी वादीमा छ भन्ने शंकासम्म हुने स्थिति कहिं कतैबाट देखिदैन। चरित्र हत्या गर्ने नियतले रामबहादुर बि.क.संग करणीमा विग्रिएको भनी लगाइएको आरोपबाट वादीको आफ्नो समाजमा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारलाई निसन्देह कृण्ठित गरेको छ। हाम्रो जस्तो सामाजिक परिवेशमा रहेकी नारीलाई आफ्नै लोग्नेबाट लगाइएका कर्लकित आरोप निसन्देह निजको प्रतिष्ठा तथा आचरण प्रतिकूल भै निजको इज्जतमा प्रत्यक्ष कुठाराघात गरेकोमा दुइमत राख्नुपर्ने अवस्था आउदैन। यी वादीलाई अंश हकबाट विमुख गर्ने एकमात्र उद्देश्य लिई आरोप लगाइएको र उक्त आरोप कुनै पनि स्वतन्त्र वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट समर्थित हुन आएको नदेखिंदा मिथ्या सावित हुन आएको छ। वादी र प्रतिवादी खिमबहादुर छुन्त्याल लोग्ने स्वास्नीको नाता नटुटी कायम रही निजबाट वादीले अंश पाउने ठहरी फैसला भइसकेको आधार प्रमाण समेतबाट अंश मुद्दा तथा गाली बेइज्जती मुद्दामा लगाइएको प्रतिउत्तरको आरोपबाट यी वादीको इज्जतमा आघात पुग्न गएको देखिंदा प्रतिवादीहरूले गरेको उक्त कार्य लिखित गाली बेइज्जतीको कसूरको दायराभित्र पर्ने नै देखियो।

७. अतः नारीको सतित्व र अस्मिता सामाजिक अनुशासन पनि हो। यो सदैव उच्चस्थान र मर्यादामा रहेको हुन्छ। मर्यादा उल्लंघन नगरेको अवस्थामा कुनै व्यहोराबाट आक्षेप लगाइन्छ भने लगाइएको आक्षेप सबूद प्रमाणद्वारा पुष्टि गरी प्रमाणित

गराउन असमर्थ हुने व्यक्ति दण्डको भागीदार भई दाण्डिक दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने अवस्था हुँदैन । प्रतिवादीहरूले वादीको इज्जत, मान, प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने गरी रामबहादुर बि.क.संग करणीमा बिग्री पोइल गएको भनी अंश मुद्दा तथा गाली बेइज्जती मुद्दामा फिराएको प्रतिउत्तर लेखको ब्यहोराबाट स्पष्ट देखिएको हुँदा प्रतिवादीहरूले लिखित गाली बेइज्जती गरेको ठहर्छ । लिखित गाली बेइज्जती गरेको ठहरेको हुँदा गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ५ बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई रु.५०००। जरीवाना हुने ठहर्छ । वादी दावी नपुग्ने ठहर गरेको शुरू म्याग्दी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गको मिति २०६१।१०।१८ को फैसला मिलेको नदेखिदा उल्टी हुन्छ । अरु तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङ्गको फैसला उल्टी भई प्रतिवादीहरूलाई गाली बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ५ बमोजिम रु.५०००।- जरीवाना हुने ठहरेकोले लगत कसी असूलउपर गर्नु भनी म्याग्दी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु.....

१

प्रतिवादीहरू	जरीवाना रु.
बलिमाया छन्त्याल	४५४।५५-
तकमती छन्त्याल	४५४।५५
तमबहादुर छन्त्याल	४५४।५५
भक्त छन्त्याल	४५४।५५
मीनबहादुर छन्त्याल	४५४।५५
भीमप्रसाद छन्त्याल	४५४।५५
रामबहादुर छन्त्याल	४५४।५५
खड्गी छन्त्याल	४५४।५५
खीमबहादुर छन्त्याल	४५४।५५
यीमबहादुर छन्त्याल	४५४।५५
समबहादुर छन्त्याल	४५४।५५

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु---

२

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.रणबहादुर बम

ईति संवत् २०६६ साल माघ २० गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत- दीपक ढकाल

निर्णय नं.: ८३५६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरत राज उप्रेती
संवत् २०६१ सालको दे.पु.नं..... ९६६१, ९६६२
फैसला मिति: २०६६।१०।२६।३

मुद्दा :- गैरकानूनी रुपमा ट्रेडमार्क अंकित खाली
वोतलको प्रयोग ।

पुनरावेदक: का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. ३१ स्थित भृकुटी
मण्डपमा प्रधान कार्यालय भएको माउण्ट
एभरेष्ट ब्रुअरी प्रा.लि.का अधिकार प्राप्त
कार्यकारी निर्देशक डा.दमनबहादुर अमात्य
विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, उद्योग, विभाग, त्रिपुरेश्वर,
काठमाडौं समेत

पुनरावेदक: मकवानपुर जिल्ला हेटौंडा न.पा.वडा नं.
८ स्थित प्रधान कार्यालय भएको युनाईटेड
ब्रुअरी नेपाल प्रा.लि.को तर्फबाट अधिकार
प्राप्त डाइरेक्टर प्रेमध्वज थापा

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, उद्योग, विभाग, त्रिपुरेश्वर,
काठमाडौं

- बियर आफैमा पेय पदार्थ हो । तर यस्तो बियर भरिने वोतलहरू खाच्च वा पेय वस्तु नभएको हुनाले यी प्रत्येकको उत्पादनको प्रक्रियाको भिन्नता वा प्रकृतिले नै वोतल उत्पादन गर्ने उद्योगको प्रकृति र यी वोतलमा राखिने बियर, वाइन, हिस्की जस्ता पेय पदार्थ उत्पादन गर्ने कम्पनी वा फर्म एउटै हुन्छन् भन्ने परिकल्पना गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.३)

- औद्योगिक वस्तुको उत्पादनकर्तालाई निजले उत्पादन गरेको वस्तुमा दुई प्रकारको स्वामित्व सम्बन्धी हक अधिकार प्राप्त हुन्छ । यसरी

उत्पादन गरेको वस्तुको भौतिक स्वामित्व सम्बन्धी अधिकार पहिलो अधिकार हो भने यसरी उत्पादित वस्तुलाई अन्य प्रतिस्पर्द्धी उत्पादकहरूले उत्पादन गरेको वस्तुबाट छुट्याउनको लागि प्रयोग गरिने ट्रेडमार्क वा डिजाइनलाई वौद्धिक वा औद्योगिक सम्पत्ति (Intellectual Or Industrial Property) सम्बन्धी दोस्रो महत्वपूर्ण अधिकार मानिन्छ। यी दुई अधिकारमध्ये प्रत्येकको प्रकृति फरक हुने हुदा यी प्रत्येक अधिकारको विक्री वा हस्तान्तरणको प्रक्रिया पनि फरक हुन्छ। यस्ता औद्योगिक उत्पादन वा वस्तुहरूको भौतिक स्वामित्वमाथिको अधिकारको हस्तान्तरण सामान्य खरीद विक्रीको प्रक्रियाबाट हुन्छ। तर यस्ता वस्तुमा लगाइने वा प्रयोग हुने ट्रेडमार्क वा डिजाइन जस्ता वौद्धिक सम्पत्तिको हस्तान्तरणको प्रक्रिया कानूनले निर्धारण गरेको हुन्छ। यस्तो प्रक्रिया नअपनाई यस्तो अधिकार हस्तान्तरण हुन सक्दैन र यस्तो प्रक्रिया पूरा गरी हक हस्तान्तरण नगरिएसम्म यस्तो ट्रेडमार्क लगायत अन्य वौद्धिक सम्पत्तिको स्वामित्व यसको वैधानिक मालिकमा नै रहने।

(प्रकरण नं. ५)

- उत्पादन गरेका वस्तु विक्री भएपछि यस्तो वस्तुमा रहेको भौतिक स्वामित्वसम्बन्धी हक खरीदकर्तामा हस्तान्तरण हुन्छ। तर उक्त वस्तुमा रहेको उत्पादनकर्ताको वौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी हक वस्तु विक्रीको प्रक्रियाबाट खरीदकर्तामा हस्तान्तरण भएको हुँदैन। यस्तो हक उत्पादनकर्तामा नै रहने।
- बियर र यसको वोतलमा अंकित ट्रेडमार्क अर्थात् वौद्धिक तथा औद्योगिक सम्पत्तिउपर कुनै हक वा स्वामित्व प्राप्त गर्न सक्दैन। वोतलमा भरिएको बियर उपभोग गरेपछि यो वोतलको भौतिक स्वामित्व प्राप्त गर्ने खरीदकर्तालाई यो वोतल फोर्न, तोड्न, कुनै व्यहोराले नास गर्न वा त्यसलाई गलाई अर्कै वस्तु बनाउन वा यसबाट नयाँ वोतल बनाउने हक पनि प्राप्त हुन सक्दछ र यस्ता खाली

वोतल अन्य प्रतिस्पर्द्धी उद्योगहरूले उत्पादन गरेका बियर भरी उपभोग कर्तालाई विक्री गर्ने काम बाहेक अन्य प्रयोजनको लागि खरीद विक्री हुन पनि सक्दछ। तर उक्त वोतलमा अंकित गरिएको “ट्रेडमार्क” भौतिक सम्पत्ति नभई वौद्धिक तथा औद्योगिक सम्पत्ति भएकोले यस्तो वौद्धिक तथा औद्योगिक सम्पत्तिमा उक्त वोतलको खरीदकर्ताले कुनै पनि हक प्राप्त गरेको हुँदैन। र, निजले यस्तो ट्रेडमार्क अंकित वोतल वा च्यापरलाई समान प्रकृतिको वस्तु प्याक गर्ने वा ट्रेडमार्क धनीको हकमा असर पार्ने गरी वा सर्वसाधारण उपभोक्ता भुक्तिको किसिमले यसको प्रयोग गर्न नसक्ने।

- कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क अंकित च्यापर वा वोतललाई कुनै अर्कै प्रतिस्पर्द्धी व्यक्तिले अनाधिकृत रूपले प्रयोग गर्दा उपभोक्ता भुक्तिन्छन् भन्ने कुरामा विवाद वा शंका गर्ने ठाउँ नै रहँदैन। यदि यस बारेमा शंकाको स्थिति देखिए पनि यस्तो शंकाको सुविधा ट्रेडमार्क धनीले प्राप्त गर्दछ र अन्य प्रतिस्पर्द्धीहरूले शंकाको सुविधा प्राप्त गर्न नसक्ने।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री बद्रीबहादुर कार्की र लक्ष्मीबहादुर निराला विद्वान अधिवक्ताहरू श्री नरेन्द्रकुमार जोशी, प्रकाश के.सी., मेघराज पौडेल, विष्णुप्रसाद बाँस्कोटा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल एवं विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री केशव भट्टराई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २(ग), १६(२), २(ख), १२

फैसला

न्या. भरतराज उप्रेती: पुनरावेदन अदालत,

पाटनको मिति २०६१।३।८ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) अनुसार यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याउने निवेदन परी निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यस प्रकार छः-

यस प्रा.लि.द्वारा उत्पादित टुवोर्ग बियर एवं गोर्खा ब्रुअरी अक्षर अंकित खाली सिसीमा भरतपुर उप महानगरपालिका, चितवनमा कारखाना भई का.म.न.पा.भृकुटी मण्डप स्थित विणा चेम्बर्स प्रधान कार्यालय रहेको माउण्ट एभरेष्ट ब्रुअरीले आफ्नो उत्पादनहरू सेन मिगेल बियर (San Miguel) र गोल्डेन टाइगर (Golden Tiger) भरी, हेटौंडा औद्योगिक क्षेत्रमा कारखाना भई सोही स्थानमा प्रधान कार्यालय रहेको युनाईटेड ब्रुअरीले आफ्नो उत्पादन कल्याणी ब्लैक लेवल बियर (Kalyani Black Label) भरी हाम्रो उत्पादन एवं पहिचानमा नै बाधा एवं धक्का पर्ने गरी विक्री वितरण गरी रहेको जानकारी गराईएको कुरा विदितै छ। उक्त ब्रुअरीको उत्पादन भनी एवं विक्री वितरण गर्न आजैका मितिबाट रोक्का गर्ने आदेश जारी गरी दिनु भई सोको कार्यान्वयनको लागि आन्तरिक राजश्व विभागमा समेत जानकारी गराई दिनु हुन अनुरोध गर्दछु भन्ने समेत व्यहोराको गोरखा ब्रुअरीले उद्योग विभागलाई मिति २०५९।१२।१८ मा गरेको पत्राचार।

अरु कसैको नाममा दर्ता भएको ट्रेड मार्कको ब्राण्ड, लेवल र वोटल समेत हामीहरूबाट प्रयोग नभएको तथा त्यस्तो गर्न आवश्यक नरहेको। एकै आकार, प्रकार, रङ्ग, परिणाम आदि सबै मिल्दो र विक्री गर्दा उपभोक्तालाई वोटलको समेत पैसा असूल गरिसकेको सन्दर्भमा त्यस प्रकारको अडान अव्यवहारिक छ। कारखानाबाट वोतल समेत विक्री गरी सकेपछि वोतलमा कारखानाको अधिकार रहदैन। खरीदकर्ताले जे जसरी पनि प्रयोग गर्न पाउँदछ। यसमा कारखानाको स्वामित्व हुदैन। उपभोक्ताले खरीद गरिसकेको खाली वोतल अरु ब्रुअरीले प्रयोग गर्न नपाईने भएमा निजले सो वोतल त्यतिकै फाल्नु पर्ने अथवा फुटाल्नु पर्ने हुन जान्छ। वजारमा उपलब्ध खाली वोतल सबै उद्योगले प्रयोगमा ल्याई आफ्नो ब्राण्ड लेवल टाँसी आम उपभोक्तालाई आफ्नो उत्पादन उपलब्ध गराउदै आएको हालको कार्य नै यथार्थमा व्यवहारिक हुँदा

हाल व्यवहारमा चल्दै आएअनुरूप वजारमा उपलब्ध सबै किसिमका वोतल प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था कायमै हुनुपर्ने भन्ने समेत व्यहोराको नि. माउण्ट एभरेष्ट ब्रुअरी प्रा.लि., नि.युनाईटेड ब्रुअरी नेपाल प्रा.लि.समेतले उद्योग विभागलाई लेखेको मिति २०५९।१२।२० को संयुक्त पत्र।

बोलाइएको बैठकमा उपस्थित भएनन्। ४ वटा बियर कम्पनीको प्रतिउत्तर औद्योगिक सम्पत्तिसम्बन्धी कानून र व्यवहारमा पनि मिल्ने देखिएन। तसर्थ निर्यातमा पेश भए अनुसार १ महिनाको म्याद दिई र अन्यको २०६० जेष्ठ मसान्तभित्र आ-आफ्नो वोतल प्रयोग गर्ने गराउने गरी सबै ५ वटै उद्योगहरूलाई उपरोक्तबमोजिम सूचना गर्ने भन्ने उद्योग विभागको मिति २०६०।१।१२ को निर्णय।

पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६ को उपदफा (२) अनुसार कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क सो व्यक्तिको लिखित मञ्जुरी विना कसैले आफ्नो प्रयोगमा ल्याउन वा सर्वसाधारण जनतालाई भुक्त्याउन सकिने किसिमबाट त्यसको नक्कल गरी चलाउन हुँदैन। यस्तो प्रचलनबाट दुवै कम्पनीको ट्रेडमार्कको ख्यातिमा असर पर्नुका साथै आम उपभोक्तामा समेत भ्रम पर्नसक्ने हुन्छ। तसर्थ,अब आईन्दा यस्तो किमिसको कार्य नहुने व्यवस्था गर्नु आवश्यक भएकोले सबै कम्पनीहरूलाई विभागमा उपस्थित गराई छलफल गराउन प्रयत्न गरिएको अवगत नै छ। ५ वटै बियर उद्योगहरूलाई निर्यातका हकमा एक महिना भित्र र अन्यका हकमा २०६० साल जेष्ठ मसान्त भित्र आफ्नै वोतल प्रयोग गर्न र सो अवधि भित्र आवश्यक व्यवस्था मिलाउन एवं एक अर्को उद्योगको ट्रेडमार्क र नाम अंकित वोतलहरू स्टक भए आपसमा आदान प्रदान गरी सक्न सूचना गर्ने भनी मिति २०६०।१।१२ मा निर्णय भएको हुँदा जानकारी गराईएको छ। तदनुरूप नगरेको पाईएमा कानूनबमोजिम कारवाही हुने व्यहोरा समेत सूचित गरिन्छ भनी उद्योग विभागले युनाईटेड ब्रुअरी नेपाल प्रा.लि., माउण्ट एभरेष्ट ब्रुअरी समेतलाई लेखेको पत्र।

उद्योग विभागको मिति २०६०।१।१२ को निर्णयमा चित्त बुझेन। पुनरावेदक लगायतका अन्य बियर उत्पादक कम्पनीले आफूले उत्पादन गरेको बियरको लेवलसम्म ट्रेडमार्कको रूपमा कानूनबमोजिम

दर्ता गर्ने गरेको हुन्छ। तर बियर भरिने बोतलहरू खुला बजारमा विक्री हुने र खुल्ला बजारबाट नै यस्ता बोतलहरू खरीद गरिने, हरेक उत्पादकले जुनसुकै बोतल बजारबाट खरीद गर्ने र बियर भरेर बोतल सहितको मुल्य जोडेर बजारमा बियर विक्री गरिसकेपछि बियर खरीदकर्ता र निजबाट तहतह बोतल विक्री हुँदै अन्ततः बजारबाट जुनसुकै उत्पादकले जुनसुकै उत्पादकको बोतल उत्पादनकर्ता वाहेक अन्य उनाउ व्यक्तिबाट खरीद गरी प्रयोगमा ल्याउने गरेको त्यस्ता बोतलहरूलाई बियर उत्पादनकर्ताको उत्पादन हो र सो उपर पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६(२) को कानून आकृष्ट हुने भनी गरेको मिति २०६०।१।१२ को निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको माउण्ट एभरेष्ट ब्रुअरी प्रा.लि.को तर्फबाट पर्न आएको मिति २०६०।२।२२ को पुनरावेदन पत्र।

उद्योग विभागको मिति २०६०।१।१२ को निर्णयमा चित्त बुझेन। पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २(ग) ले गरेको परिभाषाअनुसार कुनै फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले आफ्नो उत्पादित मालसामान वा आफूले प्रदान गर्ने सेवालाई अरुको मालसामान वा सेवाबाट फरक देखाउन प्रयोग गरिने शब्द, चिन्ह वा चित्र वा शब्द, चिन्ह वा चित्र तिनै कुराको संयोग सम्भन्नु पर्छ भनी स्पष्ट गरिरहेको अवस्थामा विपक्षीहरूले सो स्पष्ट कानूनी व्यवस्थाको विपरीत आफूले बजारमा आफ्नो उत्पादन बियरसंगै विक्री गरिसकेको बियरको बोतल माथि यति लामो अवधि पछि आफ्नो प्रतिस्पर्धी उद्योग र तिनका उत्पादनमाथि अनुचित दबाव दिई मिति २०६०।१।१२ मा गरिएको निर्णय बदर गरि इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको युनाईटेड ब्रुअरी प्रा.लि.को तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा मिति २०६०।२।२२ मा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र

एका कम्पनीको मार्क अंकित बोतल त्यस्तै तरल प्रयोग गर्ने प्रयोजनका निमित्त अर्को बियर कम्पनीलाई प्रयोग गर्न प्रतिबन्ध लगाई गरेको उद्योग विभागको निर्णय मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६१।३।८ को फैसला।

पुनरावेदक कम्पनी जस्तै अन्य कम्पनीले उत्पादन गरी विक्री वितरण गर्ने बियरमा (Contain)

ट्रेडमार्क प्रयोग गरिने ज्यापर र बियरको बोतल (Container) फरक फरक भई आफ्नो मार्क अंकित कागज र व्यापार चिन्ह शब्द र चित्रमा मात्र सीमित रहने हुन्छ। कुनै पनि कम्पनीले बोतल उत्पादन नगर्ने र प्रयोगमा ल्याएका बियरका बोतलहरू प्राय भारतीय उत्पादन भएको बोतल सहित खुला रुपमा बजारमा विक्री भै जाने, उपभोक्ता कवाडी मार्फत पुनः कम्पनीले नै प्राप्त गर्ने, विदेशी अन्य उत्पादनकर्ताले उत्पादन गर्ने बियर बोतलमा नेपाली बियर उत्पादक कम्पनीको कानूनले नै ट्रेडमार्क दर्ता नै नहुने हुँदा विपक्षी कम्पनीले समेत उत्पादन नगरेको र नगर्ने टुवोर्ग बियरको बोतलमा नै टुवोर्ग इम्ब्रेस लेखेको भन्दैमा बियर बोतल नै ट्रेडमार्कमा दर्ता भएको भनी पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २(ग) तथा १६(२) को कानूनी व्यवस्थाविपरीत भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) को कानूनी प्रश्नमा गम्भीर त्रुटि भई व्याख्यात्मक प्रश्न समावेश भएको हुँदा मुद्दा दोहोर्याई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको माउण्ट एभरेष्ट ब्रुअरी प्रा.लि.को तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको मिति २०६१।५।२ को निवेदन।

ट्रेडमार्कसम्बन्धी प्रचलित कुनै पनि कानूनले एक उत्पादकको उत्पादनउपर अर्को उत्पादकको ट्रेडमार्क कायम हुने र सो उपर सम्पत्तिको रुपमा ट्रेडमार्क स्थापित भई कानूनी संरक्षणको हक प्रचलन गराई माग्ने असम्भव कानूनी हक स्थापित गराउन मिल्दैन। पुनरावेदन अदालत, पाटनले बियर र बोतल दुवै पदार्थ, वस्तु, गोरखा ब्रुअरीले उत्पादन गर्छ र बोतल माथि पनि ट्रेडमार्क हक उसले प्राप्त गरेको छ भनी निज उत्पादकले दावी नगरेको कुरामा निर्णय गरेको हुँदा पेटेन्ट डिजायन ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २(ग) तथा १६(२) को कानूनी व्याख्यात्मक प्रश्न समावेश भएको हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) (ख) अन्तर्गत मुद्दा दोहोर्याई इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको युनाईटेड ब्रुअरी नेपाल प्रा.लि.को तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको मिति २०६१।५।२ को निवेदन पत्र।

निवेदन तथा निर्णय फायल हेर्दा पुनरावेदक निवेदक लगायत अन्य कुनै पनि बियर कम्पनीहरूले बियर बोतलको ट्रेडमार्क दर्ता गराएको भन्ने देखिएन। यसरी बियर उत्पादकहरूका नाममा ट्रेडमार्क दर्ता

नभएको अवस्थामा उद्योग विभागले बियर (उत्पादन) को लागि आ-आफ्नो वोटल प्रयोग गर्नु भनी आदेश गरेको पेटेन्ट, डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २(क) दफा १६, १७ र १८ को विपरीत हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) को आधारमा प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६२।१।२८ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन सहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदन तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रीबहादुर कार्की र श्री लक्ष्मीबहादुर निराला अधिवक्ताहरू श्री नरेन्द्रकुमार जोशी, श्री प्रकाश के.सी. श्री मेघराज पौडेल श्री विष्णुप्रसाद बास्कोटाले पुनरावेदक कम्पनीले जस्तै अन्य कम्पनीले उत्पादन गरी विक्री वितरण गर्ने बियरमा ट्रेडमार्क प्रयोग गरिने व्यापर र बियरको वोटल फरक-फरक भई आफ्नो मार्क अंकित कागज, व्यापार चिन्ह शब्द र चित्रमा मात्र सीमित रहने हुन्छ । नेपालमा कुनै पनि कम्पनीले वोटल उत्पादन गर्दैनन् । प्रयोगमा ल्याएका वोटलहरू खुला रुपमा बजारमा विक्री वितरण हुने, खुला बजार बाटै खरीद गरिने र बियर भरेर वोटलसहितको मूल्य जोडेर बजारमा विक्री गरिने हुँदा त्यस्ता बियरको वोटलमा टुवोर्ग इम्बोस लेखेको भन्दैमा बियर वोटल नै ट्रेडमार्क दर्ता भएको भन्न नमिल्नेमा पुनरावेदन अदालत पाटनले बियर र वोटल दुवै गोरखा ब्रुअरीले उत्पादन गर्छ र वोटलमाथि पनि ट्रेडमार्क हक उसले प्राप्त गरेको छ भनी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भनी गर्नु भएको बहस तथा विपक्षी उद्योग विभागको तर्फबाट उपस्थित सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले एउटा कम्पनीको इम्बोस गरिएको वोटलमा अर्को कम्पनीले लेवल लगाई बियर बजारमा विक्री गर्दा उपभोक्तामा भ्रम सिर्जना हुने, ट्रेडमार्कको सिद्धान्तः पनि नमिल्ने भएको र यस्तो प्रचलनबाट दुवै कम्पनीको ट्रेडमार्कको ख्यातिमा पनि असर पर्ने हुँदा उद्योग विभागबाट भएको निर्णयलाई मनासिव ठहराई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्ने भनी र विपक्षी गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.को तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री केशव

भट्टराईले विपक्षी कम्पनीहरूले हाम्रो कम्पनीको ब्राण्ड तथा छाप अंकित वोटलहरूमा बियर भरी स्थानीय बजारमा विक्री गरेको र भारतमा समेत निर्यात गरेकोले आफ्नो उत्पादन भरी हाम्रो उत्पादन एवं पहिचानमा बाधा पुऱ्याएको हुँदा पुनरावेदन जिकीरबमोजिम हुने होइन भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

दुवैतर्फ बाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी मिसिल संलग्न कागज प्रमाणको अध्ययन गरी पुनरावेदकहरूको पुरावेदन जिकीरबमोजिम हुने हो होइन सो सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णय तर्फ बिचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा यस प्रा.लि.द्वारा उत्पादित टुवोर्ग बियर एवं गोरखा ब्रुअरी अक्षर अंकित खाली सिसीमा युनाइटेड ब्रुअरी नेपाल प्रा.लि., हिमालयन ब्रुअरी, प्रा.लि., माउण्ट एभरेष्ट ब्रुअरी, सनगोल्ड ब्रुअरी प्रा.लि.ले आफ्नो उत्पादन भरी हाम्रो उत्पादन एवं पहिचानमा नै बाधा एवं धक्का पर्ने गरी विक्री वितरण गरी रहेको हुँदा यस ब्रुअरीको नाम अंकित वोटल र टुवोर्ग तथा काल्सवर्ग बियर ब्राण्ड अंकित वोटलहरूमा अन्य ब्रुअरीले आफ्नो उत्पादन भर्न तथा विक्री वितरण गर्न रोक लगाइ दिने व्यवस्था गरिदिनु हुन अनुरोध गर्दछु भनी गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.ले उद्योग विभागलाई पत्र लेखेकोमा सो सम्बन्धमा पुनरावेदकहरूको समेत पत्र उद्योग विभागमा पेश भई बियर उद्योगहरूलाई आ-आफ्नै वोटल प्रयोग गर्ने गरी उद्योग विभागबाट २०६०।१।१२ मा निर्णय भएको देखिन्छ । सो निर्णयमा चित्त नवुभ्नी पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन परी सो अदालतबाट उद्योग विभागको निर्णय मनासिव ठहराई भएको फैसलाउपरमा चित्त नवुभ्नी उद्योग विभागबाट भएको निर्णय र पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २(ग) तथा दफा १६(२) को प्रतिकूल भएको हुँदा बदर गरी बियर उत्पादन तथा उपभोक्ता समेतको हित संरक्षण गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन जिकीर देखिन्छ ।

शुरु उद्योग विभागमा निवेदन दिने गोरखा ब्रुअरी कम्पनी र यी पुनरावेदक युनाइटेड ब्रुअरी प्रा.लि.तथा माउण्ट एभरेष्ट ब्रुअरी प्रा.लि.ले पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिम आ-आफ्नो

ट्रेडमार्क प्राप्त गरी बियर उत्पादन गरी विक्री वितरण गर्दै आएको र गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.ले टुवोर्ग तथा काल्सवर्ग ब्राण्डको बियर उत्पादन गरी विक्री वितरण गर्दै आएको र यसरी उत्पादन गरेको टुवोर्ग ब्राण्डको बियरलाई टुवोर्ग (Tuborg) शब्द र यसलाई चिनाउने विशेष चिन्ह (लोगो) समेत अंकित भएको (इम्बोस गरिएको) वोतलमा राखी उपभोक्ताहरूलाई विक्री गर्ने गरेको कुरामा विवाद देखिंदैन। यसैगरी गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.ले आफूले उत्पादन गरेको टुवोर्ग बियर राखी उक्त उत्पादन उपभोक्तासमक्ष पुऱ्याउनको लागि प्रयोग गर्ने गरेको टुवोर्ग शब्द र यो शब्द सहितको चिन्ह (लोगो) भएको खाली सिसीमा नै सनगोल्ड ब्रुअरी, एभरेष्ट ब्रुअरी, युनाइटेड ब्रुअरी र हिमालयन ब्रुअरीले आफूले उत्पादन गरेको बियर बजारमा ल्याउने गरेको कुरामा पनि विवाद छैन। प्रत्यर्थीहरूको उक्त कार्यबाट आफ्नो उत्पादन एवं पहिचानमा नै बाधा एवं धक्का पर्ने गरी विपक्षीहरूले बियर विक्री वितरण गरी रहेकोले यस ब्रुअरीको नाम अंकित वोतल र टुवोर्ग तथा काल्सवर्ग बियर ब्राण्ड अंकित वोतलहरूमा अन्य ब्रुअरीले आफ्नो उत्पादन भर्न तथा विक्री वितरण गर्न रोक लगाई पाउँ भनी गोर्खा ब्रुअरी कम्पनीको उद्योग विभागमा दिएको निवेदनबाट प्रस्तुत विवादको उठान भएको छ, र यसरी गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.ले उत्पादन गरेको बियर विक्री वितरण गरी खाली भएको टुवोर्ग शब्द र यो शब्द सहितको चिन्ह (लोगो) अंकित भएको वोतल पुनरावेदक लगाएत अन्य कम्पनीले खरीद गरी आफ्नो उत्पादित बियर भरी विक्री वितरण गरेको कुरामा समेत विवाद देखिंदैन।

उपरोक्त तथ्य र वास्तविकताको सन्दर्भमा उद्योग विभागले पुनरावेदक लगायतका बियर उत्पादक कम्पनीहरूलाई आ-आफ्नै वोतल प्रयोग गर्नु भन्ने निर्देशन दिने गरी मिति २०६०।१।१२ मा गरेको निर्णय मिलेको छ वा छैन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो। यस वारेमा निर्णयमा पुग्नुभन्दा पहिले निम्न तीन प्रश्नको निराकरण गर्नु पर्ने देखियो।

(क) बियर वा अन्य कुनै तरल पदार्थ प्याक गर्ने वोतल आफैमा प्रचलित कानूनबमोजिम ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता गरिने वस्तु वा ट्रेडमार्क हो वा होइन ?

(ख) कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क

अंकित व्यापर वा यस्तो ट्रेडमार्क जनाउने शब्द वा चित्र रहेको (इम्बोस गरेको) वोतलमा रहेको ट्रेडमार्कमा हक प्राप्त गर्न उक्त ट्रेडमार्क धनी आफैले उत्पादन गर्न आवश्यक छ वा छैन ?

(ग) पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन २०२२ को दफा २(ग) तथा १६(२) अन्तर्गत कुनै ट्रेडमार्कको मालिक वा यस्तो ट्रेडमार्कको वैधानिक प्रयोग कर्तालाई यस्तो ट्रेडमार्क अंकित खाली वोतललाई अन्य प्रतिस्पर्द्धी उद्योगले प्रयोग गर्नबाट रोकी पाउने वारेमा कुनै हक हुन्छ वा हुदैन र यस्तो ट्रेडमार्कको प्रयोग सम्बन्धमा निजलाई प्राप्त हक अधिकारको दायरा के हो ?

२. पहिलो प्रश्न निराकरण गर्नका लागि पेटेन्ट, डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन २०२२ को दफा २(ग) मा गरिएको कानूनी व्यवस्थाको विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त ऐनको दफा २ (ग) मा “ट्रेडमार्क” शब्दको परिभाषा गरिएको छ। उक्त व्यवस्था अनुसार “कुनै फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले आफ्नो उत्पादित मालसामान वा आफूले प्रदान गरेको सेवालाई अरुको मालसामान वा सेवाबाट फरक देखाउन प्रयोग गरिने शब्द, चिन्ह वा चित्र वा शब्द, चिन्ह र तीनै कुराको संयोग ” लाई ट्रेडमार्क भनिन्छ। बियर तथा अन्य तरल पदार्थ प्याक गरिने वोतल आफैमा कुनै शब्द वा चिन्ह वा चित्र कुनै पनि होइन। काँच वा सिसाबाट बनेको वस्तु मात्र हो। उपरोक्त परिभाषाअनुसार बियर भर्ने वोतल आफैमा ट्रेडमार्क हुन सक्दैन। तर यस्तो वस्तु अर्थात वोतलमा कुनै चित्र, शब्द वा चिन्ह वा यी तीनैवटाको संयोजनबाट तयार भएको आकृति रहेको कुनै व्यापर लगाई वा टाँसी यसभित्र कुनै उत्पादकले आफ्नो उत्पादनहरू (जस्तो बियर, वाइन, व्हिस्की, तेल वा अन्य तरल पदार्थ) प्याक गरेको, भरेको वा राखेको भएमा वा यस्तो वोतलमा नै ट्रेडमार्कको रूपमा प्रयोग हुने कुनै शब्द वा चिन्ह वा चित्र वा यी तीनवटैको संयोजनबाट बनेको कुनै आकृति (लोगो) वोतलमा नै अंकित गरिएको (इम्बोस गरिएको) भएमा यसको कानूनी परिणाम वा मान्यता फरक हुन सक्दछ। यसरी कुनै खाली वोतलमा नै अंकित (इम्बोस) गरिएको शब्द, चिन्ह वा चित्र वा तिनवटैको संयोजनको रूपमा रहेको कुनै चिन्हलाई

वोतलको ट्रेडमार्क मान्न सकिदैन । वोतल कुनै तरल पदार्थ प्याक गर्ने भाँडो (कन्टेन्टर) मात्र भएकोले यो आफैमा उपभोक्ताले प्रत्यक्ष रूपमा उपभोग गर्ने वस्तु होइन । यसैले बियर, वाइन, व्हिस्की तथा अन्य पेय तरल पदार्थहरू प्याक गर्ने खाली वोतल आफै ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता हुने वस्तु होइन । तर यस्तो वोतलमा लेखिएको शब्द, चिन्ह वा चित्र वा यिनीहरूको संयोजनको रूपमा अंकित (इम्बोस) गरिएको वोतलभित्र कुनै उत्पादकले उत्पादन गरेको बियर वा अन्य तरल पदार्थ भरिए पछि यसरी राखीएको वस्तुलाई उपभोक्ताबीच चिनाउने ट्रेडमार्कको रूपमा यस्तो वोतलको प्रयोग हुन सक्दछ । यसको अतिरिक्त कुनै वोतललाई विशेष डिजाइनको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ र यस्तो डिजाइनको छुट्टै आफ्नो मूल्य र मान्यता पनि हुन सक्दछ । तर यस्तो डिजाइनलाई पेटेन्ट, डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन अनुसार दर्ता हुने ट्रेडमार्क मानिदैन । वोतलको डिजाइन सम्म उक्त ऐनको दफा २ (ख) तथा दफा १२ अनुसार दर्ता हुन सक्दछ । प्रस्तुत विवाद बियर वोतलको डिजाइनसम्बन्धी हकको उलंघन भएको विषय नभई ट्रेडमार्कसम्बन्धी हकमा अवरोध भएको भन्ने प्रश्न भएको र बियरको खाली वोतल नै ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता नहुने भएकोले यस्तो वोतल ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता नगराएको भन्ने आधारमा मुद्दा दोहोऱ्याउने अनुमति दिने इजलासको मा.न्याहरूको रायसंग सहमत हुन सकिएन ।

३. गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.ले 'टुवर्ग' ट्रेडमार्क अंकित वोतल उत्पादन नगर्ने हुनाले उक्त बियर भरिएका वोतलहरू विक्री भएपछि यस्तो वोतलको प्रयोगको सम्बन्धमा विपक्षी गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.को कुनै हक हुदैन भन्ने सम्बन्धमा पुनरावेदकहरू तथा निजहरूका कानून व्यवसायीहरूले लिएको पुनरावेदन जिकीरको सन्दर्भमा दोस्रो प्रश्नको विवेचना गर्नुपर्ने देखियो । पहिलो प्रश्नको सन्दर्भमा उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनाको सन्दर्भमा नै दोस्रो प्रश्नको पनि विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ । उपरोक्त प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिएअनुसार बियर, व्हिस्की ब्राण्डी लगायतका तरल पदार्थहरू प्याक गर्ने खाली वोतल आफै ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता हुने वस्तु नभई यस्ता

वोतलहरू डिजाइनको रूपमा मात्र दर्ता हुनसक्ने वस्तु हुन् । तर यस्ता खाली वोतलमा पनि कुनै कम्पनी वा फर्मले उत्पादन गरेका बियर वा अन्य तरल पेय पदार्थहरूलाई अन्य फर्म वा कम्पनीले उत्पादन गरेका बियर वा अन्य तरल पेय पदार्थबाट छुट्याउन प्रयोग गरिने कुनै शब्द, चित्र वा चिन्ह वा यी सबै वा केहीको संयोजनबाट बनेको ट्रेडमार्क अंकित गर्न (इम्बोस गर्न) सकिन्छ । यसको मतलव यसरी कुनै कम्पनी वा फर्मको ट्रेडमार्कको चिन्ह अंकित गरिएको (इम्बोस गरिएको) वोतलहरू पनि उक्त बियर उत्पादन गर्ने कम्पनीले नै उत्पादन गर्नु पर्दछ भन्ने होइन । बियर आफैमा पेय पदार्थ हो तर यस्तो बियर भरिने वोतलहरू खाद्य वा पेय वस्तु नभएको हुनाले यी प्रत्येकको उत्पादनको प्रक्रियाको भिन्नता वा प्रकृतिले नै वोतल उत्पादन गर्ने उद्योगको प्रकृति र यी वोतलमा राखिने बियर, वाइन, व्हिस्की जस्ता पेय पदार्थ उत्पादन गर्ने कम्पनी वा फर्म एउटै हुन्छन भन्ने परिकल्पना गर्न सकिदैन । यो सामान्य ज्ञानको कुरा हो । यसै गरी कुनै खाद्य वस्तु प्याक गर्ने च्यापर र यस्तो खाद्य वस्तु उत्पादन एउटै कम्पनीबाट हुने भन्ने कुरा पनि होइन र यो कुरा व्यवहारिक रूपमा सम्भव नहुन पनि सक्छ । यस्तो ट्रेडमार्कयुक्त च्यापरको उत्पादन वा कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क (इम्बोस) भएका वोतलहरूको उत्पादन यस्ता ट्रेडमार्कको मालिक वा प्रयोग कर्ताको अनुरोधमा अन्य कम्पनी वा फर्मले उत्पादन गर्ने कुरा मान्य व्यवसायिक प्रचलन को रूपमा विकास भएको छ । यस्ता च्यापर, वोतल तथा कन्टेन्टरहरू उत्पादन गर्ने उद्योगहरू छुट्टै विशिष्ट उद्योगको रूपमा सञ्चालन हुने गरेको कुरा सामान्य ज्ञानको र व्यवसायिक प्रचलन र प्रयोगको विषय भएका छन् । यसैले गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.ले उत्पादन गरेको बियर उपभोक्ता समक्ष पुऱ्याउनको लागि उक्त कम्पनीले प्रयोग गर्ने अधिकार प्राप्त रजिष्टर्ड ट्रेडमार्क 'टुवर्ग' शब्द र चित्र अंकित (इम्बोस) भएका वोतलहरू गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.आफैले उत्पादन नगरेका कारणले उक्त कम्पनीले उत्पादन गरेको बियरलाई पुनरावेदक लगायत अन्य कम्पनीले उत्पादन गरेको बियरबाट छुट्याउनको लागि प्रयोग गरिने वोतलमा अंकित भएको

(इम्बोश गरिएको) 'टुवर्ग' ट्रेडमार्क र उक्त ट्रेडमार्क अंकित वोटलमा गोर्खा ब्रुअरीको कुनै हक हुँदैन भन्ने पुनरावेदन जिकीरसंग सहमत हुन सकिएन।

४. अब तेस्रो प्रश्न अर्थात् कुनै रजिष्टर्ड ट्रेडमार्कको मालिक वा यसको वैधानिक प्रयोग कर्तालाई प्राप्त हुने अधिकारको दायरा के हो भन्ने प्रश्न निराकरणको लागि मूल रूपमा पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन २०२२ को दफा २ (ग) तथा दफा १६(२) मा गरिएको व्यवस्थाको मर्म, अर्थ र प्रयोजनलाई हेर्नु पर्दछ। उक्त ऐनको दफा २(ग) ले कुनै एक कम्पनी वा फर्मले उत्पादन गरेको वस्तु वा सेवालाई अन्य कम्पनी वा फर्मले उत्पादन गरेको वस्तु वा सेवाबाट छुट्याउनको लागि प्रयोग गरिने शब्द, चिन्ह, चित्र वा यी तिनको संयोजनलाई नै ट्रेडमार्क मानेको छ र उक्त ऐनको दफा १६ (२) ले कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क सो व्यक्तिको लिखित मञ्जूरी विना कसैले पनि उपयोग गर्न वा सर्वसाधारणलाई भुक्त्याउने किसिमबाट त्यसको नक्कल गरी त्यस्तो ट्रेडमार्क चलाउनबाट रोक लगाएको छ। उक्त दफा १६(२) को व्यवस्थाले दर्ता भएको ट्रेडमार्कको धनी तथा यसको वैधानिक प्रयोगकर्तालाई दुई प्रकारको संरक्षण दिइएको देखिन्छ। ट्रेडमार्कको धनीको स्वीकृत नलिई कसैले यस्तो ट्रेडमार्क प्रयोग गरेमा उक्त प्रयोग रोक्न पाउने पहिलो अधिकार हो भने कसैले उक्त ट्रेडमार्क नक्कल गरी प्रयोग गरेकोमा उक्त नक्कली प्रयोग रोक्न पाउने दोस्रो महत्वपूर्ण अधिकार हो। अर्को अर्थमा भन्ने हो भने ट्रेडमार्कको वैधानिक मालिकको हकको रक्षाको लागि उक्त दफा १६(२) ले दर्ता भएको कुनैपनि ट्रेडमार्कको अनाधिकृत प्रयोग वा सर्वसाधारणलाई भुक्त्याउने किसिमले नक्कल गरी वा अन्य कुनै व्यहोराले ट्रेडमार्कको अनाधिकृत प्रयोग गर्नबाट रोक लगाएको छ।

५. 'टुवर्ग' ट्रेडमार्क अंकित बियरको वोटलहरूमा गोर्खाब्रुअरी प्रा.लि.ले उत्पादन गरेका बियर राखी उपभोक्तालाई विक्री गरेपछि उक्त ट्रेडमार्कमा गोर्खा ब्रुअरीको हक समाप्त हुन्छ र उक्त वोटलको प्रयोग गर्ने अधिकार बियरको वोटल खरीद गर्ने व्यक्ति वा खरीदकर्तामा स्वतः हस्तान्तरण हुन्छ भन्ने पुनरावेदन जिकीर देखिन्छ। यस सम्बन्धमा

विचार गर्दा कुनै रजिष्टर्ड ट्रेडमार्क भएको व्यापारमा प्याक गरिएको वा यस्तो ट्रेडमार्क अंकित भएको (इम्बोस गरिएको) वोटलमा वन्द गरिएको कुनै पेय वा खाद्यपदार्थको उत्पादनकर्ताले यस्तो पेयपदार्थ वा खाद्यवस्तु प्याकगर्न प्रयोग गरिने ट्रेडयुक्त व्यापार तथा ट्रेडमार्क अंकित भएको वोटलका सम्बन्धमा कति प्रकारका अधिकार प्राप्त गरेका हुन्छ र यस्ता वस्तु खरीद गर्ने उपभोक्तालाई कस्तो प्रकारको अधिकार प्राप्त हुन्छ भन्ने विषयमा पनि विवेचना गर्नु पर्दछ। कुनै पनि औद्योगिक वस्तुको उत्पादनकर्तालाई निजले उत्पादन गरेको वस्तुमा दुई प्रकारको स्वामित्व सम्बन्धि हक अधिकार प्राप्त हुन्छ। यसरी उत्पादन गरेको वस्तुको भौतिक स्वामित्व सम्बन्धि अधिकार पहिलो अधिकार हो भने यसरी उत्पादित वस्तुलाई अन्य प्रतिस्पर्धी उत्पादकहरूले उत्पादन गरेको वस्तुबाट छुट्याउनको लागि प्रयोग गरिने ट्रेडमार्क वा डिजाइनलाई बौद्धिक वा औद्योगिक सम्पत्ति (Intellectual Or industrial Property) सम्बन्धी दोस्रो महत्वपूर्ण अधिकार मानिन्छ। यी दुई अधिकार मध्ये प्रत्येकको प्रकृत फरक हुने हुदा यी प्रत्येक अधिकारको विक्री वा हस्तान्तरणको प्रक्रिया पनि फरक हुन्छ। यस्ता औद्योगिक उत्पादन वा वस्तुहरूको भौतिक स्वामित्व माथिको अधिकारको हस्तान्तरण सामान्य खरीद विक्रीको प्रक्रियाबाट हुन्छ। तर यस्ता वस्तुमा लगाइने वा प्रयो हुने ट्रेडमार्क वा डिजाइन जस्ता बौद्धिक सम्पत्तिको हस्तान्तरणको प्रक्रिया कानूनले निर्धारण गरेको हुन्छ। यस्तो प्रक्रिया नअपनाई यस्तो अधिकार हस्तान्तरण हुन सक्दैन र यस्तो प्रक्रिया पूरा गरी हक हस्तान्तरण नगरिएसम्म यस्तो ट्रेडमार्क लगायत अन्य बौद्धिक सम्पत्तिको स्वामित्व यसको वैधानिक मालिकमा नै रहन्छ।

६. कुनै व्यक्ति फर्म वा कम्पनीले उत्पादन गरेका वस्तु विक्री भएपछि यस्तो वस्तुमा रहेको भौतिक स्वामित्व सम्बन्धी हक खरीदकर्तामा हस्तान्तरण हुन्छ। तर उक्त वस्तुमा रहेको उत्पादन कर्ताको बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी हक वस्तु विक्रीको प्रक्रियाबाट खरीदकर्तामा हस्तान्तरण भएको हुँदैन। यस्तो हक उत्पादन कर्तामा नै रहन्छ। यसैले प्रस्तुत

विवादको सन्दर्भमा निर्णय गर्दा कुनैपनि कम्पनीको ट्रेडमार्क अंकित (इम्बोस) गरिएको वोतलमा भरिएको बियर वा अन्य पेय पदार्थ खरीद गर्ने उपभोक्ताले उक्त वोतलका सम्बन्धमा कस्तो अधिकार प्राप्त गर्दछ र यस्तो अधिकारको दायरा के हो भन्नेतर्फ पनि विचार गर्नुपर्दछ। जस्तो 'टुवर्ग' ट्रेडमार्क अंकित वोतलमा भरिएको बियर खरीद गर्ने उपभोक्ताले उक्त वोतलमा रहेको बियर उपभोग गर्ने अधिकार र यस्तो बियर भरिएको वोतलमा भौतिक स्वामित्व प्राप्त गर्दछ। तर यो बियर र यसको वोतलमा अंकित ट्रेडमार्क अर्थात् बौद्धिक तथा औद्योगिक सम्पत्तिउपर कुनै हक वा स्वामित्व प्राप्त गर्न सक्दैन। वोतलमा भरिएको बियर उपभोग गरेपछि यो वोतलको भौतिक स्वामित्व प्राप्त गर्ने खरीद कर्तालाई यो वोतल फोर्न, तोड्न, कुनै व्यहोराले नाश गर्न वा त्यसलाई गलाई अर्कै वस्तु बनाउन वा यसबाट नयाँ वोतल बनाउने हक पनि प्राप्त हुन सक्दछ र यस्ता खाली वोतल अन्य प्रतिस्पर्द्धी उद्योगहरूले उत्पादन गरेका बियर भरी उपभोग कर्तालाई विक्री गर्ने काम बाहेक अन्य प्रयोजनको लागि खरीद विक्री हुन पनि सक्दछ। तर उक्त वोतलमा अंकित गरिएको "ट्रेडमार्क" भौतिक सम्पत्ति नभई बौद्धिक तथा औद्योगिक सम्पत्ति भएकोले यस्तो बौद्धिक तथा औद्योगिक सम्पत्तिमा उक्त वोतलको खरीदकर्ताले कुनै पनि हक प्राप्त गरेको हुदैन। र निजले यस्तो ट्रेडमार्क अंकित वोतल वा प्यापरलाई समान प्रकृतिको वस्तु प्याक गर्ने वा ट्रेडमार्क धनीको हकमा असर पार्ने गरी वा सर्वसाधारण उपभोक्ता भुक्किने किसिमले यसको प्रयोग गर्न सक्दैन। यस्तो प्रकारको प्रयोगलाई पेटेन्ट डिजाइन, तथा ट्रेडमार्क ऐन २०२२ को दफा १६ ले रोक लगाएको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा विवाद गर्ने ठाउँ देखिदैन। यसरी कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क अंकित प्यापर वा वोतललाई कुनै अर्कै प्रतिस्पर्द्धी व्यक्तिले अनाधिकृत रूपले प्रयोग गर्दा उपभोक्ता भुकिन्छन् भन्ने कुरामा विवाद वा शंका गर्ने ठाउँ नै रहदैन। यदि यस बारेमा शंकाको स्थिति देखिए पनि यस्तो शंकाको सुविधा ट्रेडमार्क धनीले प्राप्त गर्दछ र अन्य प्रतिस्पर्द्धीहरूले शंकाको सुविधा प्राप्त गर्न सक्दैन भन्ने कुरा मान्य सिद्धान्तको रूपमा

विकास भएको छ।

७. उपरोक्त तीनवटै प्रश्नहरूको सम्बन्धमा गरिएको विवेचनाको आधारमा मिति २०६०।१।१२ को उद्योग विभागको निर्णय र सो लाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय मिलेको छ वा छैन भन्ने तर्फ विचार गर्दा गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.ले उत्पादन गरेको बियर 'टुवर्ग' ट्रेडमार्क अंकित वोतलमा राखी विक्री वितरण गरी उक्त बियर उपभोग पछि खाली भएका 'टुवर्ग' अंकित वोतलमा पुनरावेदक कम्पनी लगाएतका उद्योगले उक्त वोतलहरू खरीद गरी सो वोतलमा आफ्नो उत्पादित बियर भरी विक्री वितरण गर्दा प्रत्यर्थी गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि.ले प्रयोग गर्ने अधिकार पाएको 'टुवर्ग' ट्रेडमार्कमा रहेको हक हनन् हुन गई पेटेन्ट, डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६(२) को विपरीत कार्य गरेको देखिएको र उक्त कार्य रोकन उद्योग विभागबाट ५(पाँच) वटै बियर उद्योगहरूले आ-आफ्नै वोतल प्रयोग गर्नु भनी मिति २०६०।१।१२ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत नै देखिएकोले उक्त निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटन ललितपुरको निर्णय मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा मेरो सहमति छ।

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६६ साल माघ २६ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरिश्चन्द्र इडनाम

निर्णय नं. ८३५७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६४ सालको फौ.पु.नं.- ३२७, ०४५१
फैसला मिति: २०६७।१।७३
मुद्दा :- ठगी।

पुनरावेदक प्रतिवादी: सोलुखुम्बू जिल्ला सल्यान
गा.वि.स.वडा नं.८ बस्ने बीरेन्द्र निरौला

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक वादी: नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: सोलुखुम्बू जिल्ला सल्यान
गा.वि.स.वडा नं.८ बस्ने बीरेन्द्र निरौला

शुरु फैसला गर्ने:-

मा.जि.न्या.श्री शम्भुबहादुर कार्की

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री कृष्णप्रसाद बस्याल

मा.न्या. श्री जनार्दनबहादुर खड्का

- वैदेशिक रोजगारमा पठाउन इजाजत पत्र नपाएको व्यक्तिले गफलतमा पारी आफूलाई फाइदा र अरुलाई नोक्सान पार्ने कार्य गरेको कसूर ठगीको महलको २ नं. ले परिभाषित गरेको कसूरभित्र नै पर्ने देखिएको र सरकारवादी भै चलाएको मुद्दालाई वैदेशिक रोजगार ऐनअन्तर्गत नचलाएको भन्ने कारणले मात्र कानूनविपरीतको अभियोग पत्र दायर गरेको भन्न नमिल्ने ।
- अभियोग पत्र दायर गर्दा ठगीको महलको १ नं. को कसूर स्थापित गरेको भए तापनि कसूरको प्रकृति र अवस्थाबाट ऐ. महलको २ नं. को परिभाषाअन्तर्गत पनि पर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. २)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
विक्रम बस्नेत

पुनरावेदक वादीतर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
शंकरबहादुर राई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन ठगीको १ नं. र २ नं.

फैसला

न्या.रणबहादुर बम: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:

मिति २०५७२२७ गते प्रतिवादीहरू बीरेन्द्र निरौला, मदन निरौला, सुशील न्यौपाने, नारायणप्रसाद न्यौपाने, मुस्कान न्यौपाने, समेतले विदेश पठाउने मेनपावर संस्था दर्ता गरेको हो भनी दर्ता नै नगरी भूठा प्रमाण पत्र देखाई हामीहरू लक्ष्मी कार्की, विनोद भट्टराई, पुरुषोत्तम शर्मा, देवेन्द्र श्रेष्ठ, ठाकुरचन्द्र राई समेतलाई अनेकन प्रलोभन देखाई हामीबाट जम्मा रु.२२,००,०००। गोमा के.सी.को घर कोठाबाट लिएर गएको र पछि रकम फिर्ता समेत नगरी ठगी गरेकाले कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

प्रतिवादीमध्येका बीरेन्द्र निरौलाले वैदेशिक रोजगारीको लागि क्यानाडा पठाई दिनेछु भनी लक्ष्मी के.सी., विनोद भट्टराई, पुरुषोत्तम शर्मासंगबाट गोमा के.सी. मार्फत रु.१२,००,०००। लिएको भन्ने समेत व्यहोराको कागज ।

मलाई विदेश क्यानाडामा रोजगारीका लागि पठाई दिन्छु भनी बीरेन्द्र निरौला, मदन निरौला, ईश्वरी शाह, नारायण न्यौपाने, सुशील न्यौपाने समेतले रु.५०,०००।- जाहेरवालामार्फत लिएको हो । निजहरूले एकमुष्ट म समेतबाट जाहेरवालामार्फत जम्मा रु.२२,००,०००। ठगी गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका मानिसहरू विनोदकुमार भट्टराई, पुरुषोत्तम शर्मा, ठाकुरचन्द्र राई, लक्ष्मी कार्की समेतका व्यक्तिहरूले गरी दिएको कागज ।

प्रतिवादी मुस्कान न्यौपानेलाई खोजतलास गर्दा फेला नपरेको र वतन समेत खुल्न नसकेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

प्रतिवादीहरू बीरेन्द्र निरौला, मदन निरौला, सुशील न्यौपाने, ईश्वरी शाह, मुस्कान न्यौपाने, समेत भै विदेश क्यानाडा रोजगारीको लागि पठाई दिन्छु

भनी मेनपावर संस्था नखोलीकनै खोलेको हुँ भनी विनोदकुमार भट्टराई, पुरुषोत्तम शर्मा, लक्ष्मी कार्की र ठाकुरचन्द्र राई समेतका व्यक्तिहरूबाट जाहेरवाला गोमा के.सी. मार्फत बिगो रु.२२,००,००० लिई विदेशमा रोजगारीको लागि नपठाई रकम समेत फिर्ता नगरी गफलत भुक्त्यानमा पारी ठगी गरेकोले, मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं.बमोजिमको कसूर अपराध गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको ४ नं.बमोजिम सजाय हुन र ठगी गरेको बिगो रु.२२,००,०००-प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालालाई दिलाई पाऊँ भन्ने व्यहोराको अभियोग पत्र ।

मैले कुनै पनि रकम कसैसित पनि लिएको छैन । प्रहरीमा मलाई कुटपीट गरी सही गर भनेकाले सही गरेको हुँ । जाहेरवाला समेतका व्यक्तिहरूलाई म चिन्दिन भनी कसूरमा इन्कार रही प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले शुरु जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

हाललाई मुद्दाको पुर्पक्षका लागि प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाबाट रु.१२,५०,००० धरौटी वा जमानत लिई तारेखमा राख्नु वा सो बमोजिमको धरौटी वा जमानत दाखल गर्न नसके थुनामा राख्न कारागार शाखामा पठाई दिनु भन्ने शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०५७।४।२५ को आदेश ।

जाहेरवाला गोमा के.सी. लाई मैले चिनेको पनि छैन म विद्यार्थी हुँ । म विदेश पठाउने मेनपावर खोलेर बसेको व्यक्ति पनि होइन । तसर्थ म निर्दोष भएकाले सफाई पाऊँ भनी अपराधमा इन्कारी रही प्रतिवादी सुशील न्यौपानेले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी सुशील न्यौपानेबाट नगद रु.१५,००,००० वा सो वरावरको जेथा जमानी दिए लिई तारेखमा राख्नु र दिन नसके थुनामा राख्न कारागार शाखामा पठाई दिनु भनी मिति २०५७।१२।१५ मा शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश ।

मिति २०५७।४।१३ गतेका दिन प्रहरीमा गरेको कागज मेरो हो मलाई प्रतिवादीहरू बीरेन्द्र निरौला, मदन निरौला, सुशील न्यौपानेले क्यानाडा लगिदिन्छु भनेर तीन लाख पचास हजार रुपैया लिएको हो भनी प्रहरी समक्ष कागज गराएको हो भन्ने ठाकुरचन्द्र राईले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

बीरेन्द्र निरौला, मदन निरौला, ईश्वरी शाह, सुशील न्यौपाने, नारायण न्यौपाने, मुस्कान न्यौपाने, समेतका व्यक्तिहरूले क्यानाडा लैजाने भनेर मेरो आफ्नो सहोदर बहिनी लक्ष्मी कार्की, देबेन्द्र श्रेष्ठ, विनोदकुमार भट्टराई र पुरुषोत्तम शर्मा समेतको क्यास पैसा रु.२२ लाख प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाको हातमा मेरै घरमा दिएको र सोको साक्षी ठाकुरचन्द्र राई हुन भनी जाहेरवाला गोमा के.सी. ले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

समयमा रकम बुझाउन नसकेमा घर घराना, जायजेथाबाट असूलउपर गरी लिनु भन्ने लिखत कागजमा उल्लेख भएको देखिदा प्रस्तुत मुद्दा ठगीको ३ नं.को परिभाषाभित्र पर्ने देखिन आएन तसर्थ वादी दावी पुग्न नसक्ने र ठगीको कसूरबाट प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१।९ मा भएको फैसला ।

गोमा के.सी. लाई क्यानाडा पठाई दिने भनी ०५।७।२७ मा रु.१२ लाख लिएको लिखतमा नै क्यानाडा पठाउन नसकेमा ठगीमा कारवाही गरी साँवा व्याज असूलउपर गरी लिनु भनी कागजमा उल्लेख भएको प्रष्ट हुँदाहुँदै सो लिखत ठगीको ३ नं.को परिभाषा भित्र पर्दैन भनी प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने गरी शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६०।१।९ को फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकार तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र ।

जाहेरवालाले गराएको कागजको समेत आधार लिई तत्कालीन स्थितिमा ठगी गरेको भन्ने अभियोग माग दावीअन्तर्गत इन्साफ नगरी लेनदेन व्यवहार अन्तर्गत पर्न सक्ने ठहराएको प्रस्तुत मुद्दाको फैसला विचारणीय देखिदा प्रत्यर्थी भिकार्ई आए पछि वा अवधि नाघे पछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६१।५।२५ को आदेश ।

प्रतिवादी मध्येको सुशील न्यौपानेको मिति २०६१।१।९ को लिखित प्रतिवाद, मिसिल संलग्न रहेको ।

जाहेरवाला गोमा के.सी.बाट प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले रु.१२ लाख लिएको मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएकोले मिति २०५७।४।२७ मा

प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले जाहेरवाला गोमा के.सी.लाई गरी दिएको लिखत कागजमा मासिक तलब ग्यारेन्टीका साथ क्यानाडा पठाउने भनी अङ्क अक्षरमा रु.१२ लाख लिएको व्यहोरा र मानिस पठाउन नसकेमा ठगीमा कारवाही गरी असूलउपर गरेमा मञ्जूर छ भन्ने व्यहोरा समेत उल्लेख गरी वैदेशिक रोजगारीको निमित्त रीतपूर्वक कागज भए गरेको कुरामा कुनै द्विविधा देखिदैन। जुन कार्यको निमित्त यी प्रतिवादीले रुपैया लिएको हो सो काम भए गरेको देखिएन। लिएको उल्लिखित रकम पनि जाहेरवालीलाई फिर्ता गरेको सबूद प्रमाण देखाउन नसकेबाट प्रस्तुत मुद्दाको प्रतिवादीमध्येका बीरेन्द्र निरौलाले मुलुकी ऐन, ठगीको २ नं.अन्तर्गत कसूर गरेको ठहर्छ। तसर्थ शुरु जिल्ला अदालतले ठगीको ३ नं.को व्याख्याले लेनदेनमा जान सक्ने भनी निजलाई सफाइ दिएको शुरु इन्साफ सो हदसम्म उल्टी हुने र अन्य प्रतिवादीको प्रत्यक्ष संलग्नको परिपुष्टि नदेखिँदा अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१।९ को इन्साफ मुनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलालाई ठगीको ४ नं.ले विगोबमोजिम जरीवाना गरी प्रस्तुत मुद्दाका जाहेरवालालाई विगो भराई दिनु पर्ने र ऐ.ऐनले ३ बर्ष कैद समेत हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।२।१४ को फैसला।

मुद्दा दायर गर्दा मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ नं.को कसूर गरेकोले ऐ.ऐनको ४ नं.बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी अभियोग माग दावी रहेकोमा सम्मानित पुनरावेदन अदालतले मलाई हराई फैसला गर्दा ठगीको महलको २ नं.को कसूर गरेको भनी कसूरदार ठहर्‍याएको छ। अदालतले सामान्यतया अभियोग पत्रमा जो जे कसूर सहितको अभियोग लगाएको छ, सोही कसूर अभियोगअन्तर्गत अभियुक्तले सो कार्य गर्‍यो गरेन र कसूरदार भयो भएन भन्ने कुरा मात्र हेर्नुपर्ने हो। तर त्यसो नगरी शुरु अभियोग पत्रमा उल्लिखित ठगीको १ नं.को कसूर गरेको हो होइन सो नहेरी अर्को कसूर अभियोग कायम गरी कैद सजाय ठहर गर्न कानूनतः मिल्दैन। वादी दावीभन्दा बाहिर गई रु. १२ लाख ठगी गरेको भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट

भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उक्त त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाको पुनरावेदन पत्र।

प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौला समेतले रु.२२ लाख ठगी गरेको तथ्य मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुँदाहुँदैको अवस्थामा केवल रु.१२ लाख मात्र ठगी गरेको भनी कम विगो कायम गर्ने गरी भएको फैसला बदरभागी छ साथै प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलालाई जुन सबूद प्रमाणको आधारमा कसूरदार कायम गरिएको छ तिनै सबूद प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी मदन निरौला, सुशील न्यौपाने, ईश्वरी शाह समेत कसूरदार हुन भन्ने तथ्य स्थापित भएको अवस्थामा प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलालाई कसूरदार ठहर्‍याई सजाय गर्ने तथा अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा सबूद प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन हुन नसकेको हुँदा उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर गरी अन्य प्रतिवादीहरूलाई समेत अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरी दावीबमोजिमको विगो समेत प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालालाई दिलाई भराई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र।

यसमा मिति २०५७।२।२७ को प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले गरेको भनेको कागजको सन्दर्भमा ठगीको ३ नं.को व्याख्या परिप्रेक्ष्यबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई लगाउको फौ.पु.नं.०४५९ को पुनरावेदन समेत साथै राखी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६५।१।२५ गतेको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक बीरेन्द्र निरौलाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री विक्रम बस्नेतले मिति २०५७।२।२७ मा भएको कागजमा रु.१२ लाख लिएको भनी उल्लेख गरेको छ। तर जाहेरी दरखास्तमा २२ लाख उल्लेख गर्नु र जाहेरवाला गोमा के.सी.ले अदालतमा गरेको बयानमा पनि रु.२२ लाख लिएको उल्लेख गरेको व्यहोरा आपसमा मिलेको छैन। प्रस्तुत वैदेशिक रोजगारीसम्बन्धी मुद्दा वैदेशिक रोजगार ऐन, २०४२ अनुसार वैदेशिक रोजगार विभागमार्फत्

आउनुपर्नेमा प्रहरीमा जाहेरी परी ठगीको महलअन्तर्गत गलत बाटोबाट दायर गरेको मिलेको छैन । मेरो पक्षले ठगी गर्ने कुनै कार्य नगरेको हुँदा आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउनु पर्छ भनी गर्नु भएको बहस र पुनरावेदक नेपाल सरकार तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिबक्ता शंकरबहादुर राईले प्रतिवादीउपर किटानी जाहेरी परेको छ । प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले अरु प्रतिवादीले रकम लिएको भनी अन्य प्रतिवादी उपर दायित्व पन्छ्याई प्रहरीसमक्ष बयान गरेका छन । काम कारवाही हुन नसकेमा मलाई मुलुकी ऐन ठगीको महलबमोजिम ठगीमा कारवाही चलाएमा मेरो मञ्जूर छ भनी कागज गरी दिएको अवस्था र अनुचित प्रभावमा पारी रकम लिएको कार्यले प्रस्तुत मुद्दा ठगीको परिभाषाअन्तर्गत

पर्दछ । त्यसरी अनुचित प्रभावमा पारी रकम लिनु ठगी गर्नु हो । अतः अभियोग माग दावीबमोजिम इन्साफ गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

मिसिल अध्ययन गरी पक्ष विपक्ष तर्फको बहस समेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौला समेतले मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं. विपरीतको कसूर अपराध गरेको हुँदा निज बीरेन्द्र निरौला समेतका प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको ४ नं.बमोजिम सजाय हुन र ठगी गरेको रु.२२ लाख प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालालाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेतको माग दावी लिई अभियोग पत्र दायर भएकोमा साँवा व्याजउपर हुने गरी लिखत भइरहेको कुरामा ठगीको ३ नं.ले साहु आसामी सरह हुने छ भन्ने प्रष्ट भइरहेको हुँदा साहु आसामीको हैसियतबाट दावी आएका बखत ठहरे बमोजिम हुने नै हुँदा प्रस्तुत मुद्दाबाट दावी लिए बमोजिम प्रतिवादीहरूले ठगीको अपराध कसूर गरेको देखिन आएन दावी पुग्न नसक्ने र ठगीको कसूरबाट प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर्छ भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट फैसला भएकोमा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट प्रतिवादीमध्येका बीरेन्द्र निरौलाले मुलुकी ऐन ठगीको २ नं.अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्छ ।

तसर्थ शुरु जिल्ला अदालतले ठगीको ३ नं.को व्याख्याले लेनदेनमा जान सक्ने भनी निजलाई सफाइ दिएको शुरु इन्साफ सो हदसम्म उल्टी हुने र अन्य प्रतिवादीहरूको प्रत्यक्ष संलग्नताको परिपुष्टि नदेखिँदा अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको शुरु जिल्ला अदालतको इन्साफ मुनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलालाई ठगीको ४ नं.ले विगो बमोजिम जरीवाना गरी प्रस्तुत मुद्दाका जाहेरवालालाई रु. १२,००,०००/- मात्र विगो भराई दिनु पर्ने र ऐ.ऐनले ३ (तीन) वर्ष कैद समेत हुने ठहर्छ भन्ने फैसला भएकोमा प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाको हकमा विगो कम भराउने गरी र अन्य प्रतिवादीलाई सफाइ दिन गरेको उपर वादी नेपाल सरकारको र आफूलाई सजाय गरेको उपर प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाको चित्त नबुभी यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

प्रस्तुत मुद्दामा मुख्यतया निम्न प्रश्नहरूमा निरोपण हुनुपर्ने देखिन्छः

१. प्रस्तुत मुद्दाको कसूर व्यवहार ठगीको परिभाषा भित्र पर्ने हो होइन ?
२. प्रतिवादीहरूले अभियोग पत्रअनुसारको कसूर गरेको हो होइन ? र
३. गरेको भए को कसले गरेको हो र विगो के कति कायम हुने हो ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरूले विदेश पठाई दिन्छु भनी रु. २२,००,०००/- लिएकोमा विदेश पनि नपठाएको र लिएको रकम समेत फिर्ता नदिएकोले ठगीमा कारवाही गरी ठगी गरेको रकम समेत फिर्ता पाऊँ भनी जाहेरी दर्खास्त दिएको देखिन्छ । सोही व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी निज जाहेरवालीले अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान र निजले जाहेरवाली गोमा के.सी.लाई मिति २०५७/२१/२७ मा गरी दिएको कागज जुन प्रतिवादी बीरेन्द्रले करकापबाट गराएको भनी जिकीर लिएपनि सो कागज करकापबाट गराएको भनी प्रमाणित गर्न सकेका छैन बाट समेत विदेश क्यानडा पठाई दिन्छु भनी जाहेरवालीबाट रकम लिएको, विदेश पठाउन नसकेको र लिएको रकम समेत फिर्ता गरेको नदेखिँदा

जाहेरवाली समेतलाई विदेशमा रोजगारीको लागि पठाई दिन्छु भनी वैदेशिक रोजगारमा पठाउन इजाजत पत्र नपाएको व्यक्तिले गफलतमा पारी आफूलाई फायदा र अरुलाई नोक्सान पार्ने कार्य गरेको भन्ने कुरा सिद्ध हुने हुँदा यस्तो प्रकृतिको कसूर ठगीको महलको २ नं. ले परिभाषित गरेको कसूर भित्र नै पर्ने देखिएको र सरकारवादी भै चलाएको मुद्दालाई वैदेशिक रोजगार ऐन अन्तर्गत नचलाएको भन्ने कारणले मात्र कानून विपरीतको अभियोग पत्र दायर गरेको भन्न मिल्ने देखिएन । अभियोग पत्र दायर गर्दा ठगीको महलको १ नं. को कसूर स्थापित गरेको भए तापनि कसूरको प्रकृति र अवस्थाबाट ऐ. महलको २ नं. को परिभाषाअन्तर्गत पर्न आएको र कसूर ठगीको महलअन्तर्गत स्थापित भएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसलाले प्रस्तुत मुद्दाको कसूर ठगीको महलको २ नं. अन्तर्गत पर्ने भनी ठहर गर्दैमा पुनरावेदक प्रतिवादीलाई गरिएको सजाय अभियोग माग दावीभन्दा बढी नभएको र ठगीको १ नं. र २ नं. को कसूरमा सजाय घटी बढी हुने कानूनी व्यवस्था समेत नहुँदा इन्साफमा तात्विक फरक पर्नसक्ने अवस्था समेत नदेखिँदा पुनरावेदक प्र. बीरेन्द्र निरौलाले त्यसतर्फ लिएको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने देखिएन ।

३. दोस्रो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी मध्येको बीरेन्द्र निरौलाले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा जाहेरवाला गोमा के.सी. र दिलबहादुर प्रधानबाट जाहेरीमा उल्लेख भए बमोजिम रु. २२ लाख विदेश पठाउनको लागि लिएको छैन । गोमा के.सी.संग केवल रु. २, ६०,०००।- मात्र लिएको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ । विदेश क्यानाडा पठाउन भनी गोमा के.सी.बाट रु. १२,००,०००।- बुझी लिएको भनी बीरेन्द्र निरौलाले मिति २०५७।२।२७ मा गरी दिएको भनेको कागजमा परेको ल्याप्चे सही र दस्तखत आफ्नो भएको कुरालाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । उक्त कागज मलाई डर धाक धम्की दिई गराएको भनी निज प्रतिवादीले जिकीर लिएपनि सो कुरा अधिकारीक सबूद प्रमाणहरूबाट पुष्टि गर्न सकेको छैन । केवल प्रतिवादीहरूको मौखिक कथनको भरमा मिति २०५७।२।२७ को कागजलाई अन्यथा

भन्न मिल्ने देखिएन । बीरेन्द्र निरौलाले गोमा के.सी. लाई गरी दिएको उक्त कागजको व्यहोरा हेर्दा कागज भएको मितिले एक महिना भित्र मासिक तलब र ग्यारेण्टीका साथ क्यानाडा पठाउने छु । लेखिएको शर्त र समयअनुसार गर्न गराउन नसके क्यानाडा पठाउन नसकेको मितिले १७ दिन भित्र रकम बुझाउने छु । बुझाउन नसके ठगीका महलअन्तर्गत कारवाही गरी असूल गरेमा मेरो मञ्जूर छ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले उक्त लिखतको शर्तअनुसार मानिसलाई विदेश पनि नपठाएको र रकम समेत फिर्ता गर्न नसकेको देखिएबाट निजले जाहेरवाला समेतबाट लिएको रकम पच गर्ने उद्देश्यले बेइमानी गरेको भन्ने कुरा जाहेरवाली गोमा के.सी.ले अदालतमा गरेको बकपत्र समेतका अन्य मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुने हुँदा प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले मुलुकी ऐन, ठगीको २ नं. ले परिभाषित कसूर गरेको ठहर्छ । निज प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौला वाहेकका अभियोग पत्रमा अभियोग लगाइएका मदन निरौला समेतका अन्य प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको हो भन्ने कुरा शंका रहित तवरले पुष्टि गर्ने तथ्ययुक्त ठोस सबूत प्रमाण वादी पक्षले गुजार्न सकेको नदेखिँदा निज प्रतिवादीहरूले कसूर गरेको भनी ठहर्‍याउन मिल्ने देखिएन ।

४. अब के कति विगो जाहेरवालाले को कसबाट भरी पाउने हो भन्नेतर्फ हेरिएमा जाहेरवाला गोमा के.सी. समेतले दिएको शुरु जाहेरी दरखास्तमा प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौला समेतले रु. २२ लाख ठगी गरी लिइ गएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ, भने निजै जाहेरवालाले अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादीहरूले रु. २२ लाखनै ठगी गरेको भनी दावी लिएको भए तापनि २०५७।२।१७ मा प्रतिवादी बीरेन्द्रले जाहेरवाली गोमा के.सी.लाई गरिदिएको कागजात केवल रु.१२ लाख रकम लिएको भन्ने देखिन्छ । सो रकम वाहेक अरु रकम प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरूले ठगी गरी लिएको खाएको भन्ने कुराको तथ्ययुक्त आधिकारिक लिखत प्रमाण वादी पक्ष र

जाहेरवाला समेतले पेश गर्न सकेको नदेखिँदा विगो रु.१२,००,०००/- मात्र ठगी गरेको पुष्टि हुन आयो । प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौला बाहेकका अरु प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको नठहरी सफाई पाएको अवस्था हुँदा उक्त विगो रु. १२ लाख प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले ठगी गरेको ठहर्ने हुन्छ ।

५. अतः उपरोक्त विवेचित आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौला बाहेक अरु प्रतिवादीलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिने र प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाले विगो रु. बाह्र लाख ठगी गरेको ठहर्‍याई निजलाई ठगीको ४ नं. अनुसार विगोबमोजिम जरीवाना र ३ वर्ष कैद गर्ने तथा जाहेरवालालाई उक्त ठहरेबमोजिमको विगो भराई दिने गरेको समेत पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । आरोपित कसूरबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी बीरेन्द्र निरौलाको र अन्य प्रतिवादीलाई समेत कसूरदार ठहर्‍याई अभियोग पत्र माग दावीअनुसारको नै विगो कायम गरिपाउँ भन्ने तर्फको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । यो फैसला भएको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय समेतलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल वैशाख ७ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत- उद्धव गजुरेल

निर्णय नं. ८३५८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
संवत् २०६२ सालको दे.पु.नं.९६६४
फैसला मिति: २०६७/२/१६/१
मुद्दा :- नामसारी रोकी पाउँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: राजेन्द्र शाहकी पत्नी धनुषा
जिल्ला जनकपुर न.पा.वडा नं.४ बस्ने
नागोदेवी

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: जोगिन्द्र शाहकी पत्नी धनुषा जिल्ला
जनकपुर न.पा.वडा नं.४ बस्ने चन्द्रकलादेवी

शुरु फैसला गर्ने:

श्री गोपीकृष्ण खनाल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री दीपेन्द्र उपाध्याय

मा.न्या.श्री राजेन्द्रराज पन्त

- पक्षहरूका बीचमा तेरो मेरोको प्रश्न उपस्थित भई हक बेहकको प्रश्न उपस्थित भएमा त्यस्तो प्रश्नको निरुपण गर्ने अधिकार अदालत बाहेक अन्य निकायलाई भएको नदेखिएको अवस्थामा हक बेहकतर्फ यकीन गराई ल्याउनु भनी गरेको नगरपालिकाको निर्णयउपर पुनरावेदन नै लाग्न नसक्ने अवस्थामा कानूनबिपरीत पुनरावेदनपत्र लिई सो पुनरावेदन पत्रका आधारमा आदेशात्मक रुपमा भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा स्पष्ट रुपमा अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि रहे भएको देखिने ।
- पक्षहरू बीच उत्पन्न तेरो मेरो प्रश्नमा गैरकानूनी रुपमा पुनरावेदन परेकै कारणले प्राविधिक रुपमा जीवित रही रहेमा विवादको निरन्तरता कायम रही रहने हुँदा मुद्दाको अन्तिमता (**Disposable of the case**) को सिद्धान्तसमेतलाई दृष्टिगत गरी यो फैसला प्राप्त गरेको मितिबाट ३५ दिनभित्र शुरु जिल्ला अदालतमा नालेश गर्न जाने हक प्रत्यर्थीको सुरक्षित नै रहने ।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
सुरेन्द्रकुमार महतो एवं श्री गौरीशंकर महतो

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाटः

अवलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः

फैसला

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला: पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६१।८।१६ मा भएको फैसला उपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छः

सोनचन साह मिति २०५१।११।२९ गते परलोक भएको निजको पत्नी रासोदेवीको २०२० सालमा मृत्यु भएको, मृतकको छोरा क्रमशः जोगिन्द्र साह र राजेन्द्र साह भएकोमा राजेन्द्र साह परलोक भै निजको हक खाने पत्नी नागोदेवी मात्र भएको, मृतक सोनचन साह तेलीको नाउँमा पूर्जा कलम जग्गा दर्ता रहेको सोही जग्गसि हाल नापी हुँदा जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ सि.नं.१३५५-२४ कि.नं.२३, ४१, ४३ को ०-०-६-३ मा मैले नै घर बनाई भोगी आई नापी क्याम्पको मिति २०४८।३।२ को निर्णयबाट ससुरा सोनचन साहको नाम बदर भै मेरो भोग चलन भई वादी नागोदेवी साह प्रतिवादी मेरो पति जोगेन्द्र साहसँग धनुषा जिल्ला अदालतमा चलेको दे.नं.१६४४ को अंश मुद्दा मिति २०५९।११।७३ मा भएको मिलापत्रमा उल्लिखित सम्पत्ति बाहेक अरु सम्पत्ति जो जसको नाममा छ उसैको नाममा रहने, बण्डा नलाग्ने गरी मिलापत्र भएकोले स्व.राजेन्द्र साहको श्रीमती नागोदेवी र मेरो पति जोगेन्द्र साहसँग मञ्जूरी लिई एकलौटी दर्ता रैतान नामसारीको लागि सिफारिश गरिपाउँ भन्ने निवेदिका चन्द्रकलादेवीको जनकपुर न.पा.मा परेको उजुरी ।

निवेदिका चन्द्रकलादेवी मेरो जेठानी हुन् । हाम्रो सगोलको सम्पत्ति जग्गा मेरो हक भोगको छ । सो जग्गा रैतानी नम्बरी गरिदिने शुरु कार्यालयमा माग गरेकोमा सो सिफारिश रोक्का गरी मेरो हक भोग छुट्याई पाउँ भन्ने नागोदेवीको जनकपुर न.पा.मा परेको उजुरी निवेदन ।

जग्गाको हक सम्बन्धमा पक्ष विपक्षबीच तेरो मेरोको विवाद देखिँदा सम्बन्धित अदालतबाट हक

कायम गराई ल्याएका बखत कानूनबमोजिम हुने गरी धनुषा जिल्ला अदालतमा नालेश गर्न जानू भनी दुवै पक्षलाई सुनाई दिनु भन्ने मिति २०६०।३।१ को जनकपुर नगरपालिका कार्यालयको आदेश पर्चा ।

मेरो दावी जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पत्र पाउन सिफारिश पाउँ भनी भएको तर नगरपालिकाको आदेश तेरो मेरोमा विवाद सिर्जना गर्नुभएको यो आदेश आत्मनिष्ठ भै गरिएको प्रष्ट छ । के कुन कारण र कुन प्रमाणको आधारमा मेरो सिफारिश रोकिएको कही पनि उल्लेख नभएकोले गैरकानूनी आदेश बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।३।३१ को वादी चन्द्रकलादेवीको पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मिलापत्रमा दावी जग्गा उल्लेख भएको नदेखिएको र मिलापत्रमा उल्लिखित जग्गा ज-जसको छ, उसैको हुने तथा अरु सम्पत्ति ज-जसको नाममा छ, निजी स्वआर्जन बण्डा नलाग्ने भनी मिलापत्रमा उल्लेख भएको र दावीको जग्गा पुनरावेदिका चन्द्रकला देवीको भोग चलनमा रहेको भनी फिल्डबुकको कैफियत महलमा उल्लेख भएको अवस्थामा पुनरावेदिकाको निवेदन बमोजिम सिफारिश नगरी अदालतबाट हक कायम गराई ल्याउनु भनी सुनाई पर्चा खडा गरेको आदेश फरक पर्न सक्ने हुँदा विपक्षी भिकार्ने आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६१।४।२४ को आदेश ।

मिति २०५९।१०।७ मा धनुषा जिल्ला अदालतमा भएको अंश मुद्दाको मिलापत्रको फोटोकपी हेर्दा नागोदेवी पुनरावेदिकाको पति जोगेन्द्र शाहले मिलापत्र गर्दा तपसीलमा उल्लेख गरेअनुसार बण्डा गरी र अरु सम्पत्तिको हकमा हामी वादी प्रतिवादीमध्ये ज-जसको नाममा जुन सम्पत्ति र ऋण धन छ सो समेत निजी स्वआर्जनको हुने बण्डा नलाग्ने भन्ने उल्लेख भई सिफारिश गर्न माग गरी कि.नं.२३, ४१ र ४३ को जग्गा फिल्डबुक उतारबाट पुनरावेदिका चन्द्रकला देवीको नाममा भोग चलनमा छ, भन्ने कैफियत व्यहोराबाट देखिन आउँछ । कानून व्यवसायीबाट बहसको क्रममा पेश भएको २०४८।३।२७ को नापी निर्णय तथा कि.नं.३१, ४० र ४२ को फिल्डबुक

उतारबाट नागोदेवी र पुनरावेदकको नाम समेतमा कि.नं.११ बाट कि.का. भई गएको देखिँदा समेत जनकपुर नगरपालिका कार्यालयको मिति २०६०।३।१ को निर्णय मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ । मिलापत्रबाट र फिल्डबुक उतारसमेतबाट पुनरावेदक चन्द्रकला देवीको भोग चलनको देखिँदा निवेदकको नाउँमा गुठी रैतानमा परिणत गरी जग्गाधनी प्रमाण पत्र पाउने सिफारिश गरिदिनु भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट मिति २०६१।८।१६ मा भएको फैसला ।

छुट्टै ऐनमा पुनरावेदन लाग्ने कुनै कुरा नबोलिएको अवस्थामा मात्र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) आकर्षित हुने हो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १६१(४)(५) र १६५ उपर सोही ऐनको दफा १६२ र १६५(७) बमोजिम पुनरावेदन लाग्ने, मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २८, २९ र ३० को कुरामा सोही ऐनको दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था रहेकोले मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(४) बमोजिम गरिएको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्नसक्ने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) अन्तर्गत पुनरावेदन सुनी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुने गरी रामजीप्रसाद गुप्तासमेत विरुद्ध जयप्रकाश अधिकारीको मु.स.गर्ने प्रकाशकुमार अधिकारीसमेतको मुद्दा यसै सम्मानित अदालतको पूर्ण इजलासबाट (सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १३, अङ्क १२, पूर्णाङ्क २९४, पृष्ठ ५ फैसला मिति २०६१।६।७।५) न्यायिक सिद्धान्त र नजीरको बिपरीत हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । निवेदन र मेरो उजूरी दावीको जग्गा विपक्षीको नाममा नभई म तथा विपक्षीको ससुरा स्व.सोनचन साहको नाममा पूर्जा कलम दर्ता रहेको कुरा विपक्षीको निवेदन र सो साथ संलग्न गुठीको तिरो रसिदबाट प्रमाणित छ । यदि विपक्षीको हक नै विधिवत् स्थापित भएको भए मेरो समेत मञ्जूरी लिई नामसारी गरिपाउँ भनी विपक्षीले निवेदन दिनु पर्थ्यो । मेरो र विपक्षीका ससुरा स्व.सोनचन साहको नाममा पूर्जा कलम भनी

गुठीमा दर्ता कायम रहेको सम्पत्ति निज स्व.सोनचन साहको नामबाट विपक्षीको नाममा स्वतः तथा मेरो मञ्जूरी बेगर एकलौटी नामसारी भएको मान्न, विपक्षीको नाममा छ भनी अर्थ गर्न नमिल्नेमा गलत अर्थ गरी भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला त्रुटिपूर्ण, भएकोले उल्टी गरी इन्साफ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नागोदेवीको यस अदालत समक्ष परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादी यिनै प्रतिवादी नागोदेवी र प्रतिवादी यिनै वादीका पति जोगेन्द्र साह भै चलेको अंश मुद्दामा धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५९।१०।७ मा भएको मिलापत्र समेतको छिनुवा मिसिल उक्त अदालतबाट भिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।१।२३ को आदेश ।

यसमा दुवै पक्षले विवादित जग्गामा दावी गरेपछि हक बेहकमा सुनाउन गरेको जनकपुर नगरपालिकाको निर्णयलाई अन्यथा गरी पुनरावेदन तहबाट हक कायम हुने गरी इन्साफ बोली सिफारिश दिने भनी परमादेश प्रकृतिका आदेश जारी गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको निमित्त विपक्षीलाई भिकाई र तारेखमा नरहेका पुनरावेदकलाई समेत ७ दिने म्याद दिई आएपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।६ को आदेश ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार महतो र श्री गौरीशंकर महतोले नगरपालिकाको सिफारिशलाई हक बेहकको प्रश्न बोल्दै नहुनेमा बोलेको त्रुटिपूर्ण छ । हक बेहक हुन मूलभूत आधार हुनुपर्दछ । कानूनी व्यक्तित्व भएको नगरपालिकाले हक बेहकमा जानु भनी बोलेको कार्य कानूनविपरीत छ । प्रस्तुत मुद्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को क्षेत्राधिकारभित्रको नै भएबाट पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट भएको फैसला कानूनसम्मत छ । सिफारिश गरिदिनु भन्ने मात्र व्यहोराले खास

असर नपर्ने भएबाट पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट भएको फैसला सदर कायम हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

२. अब प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः हक बेहकको प्रश्नमा जनकपुर नगरपालिकाबाट भएको मिति २०६०।३।१ को निर्णय उल्टी गरी प्रत्यर्थीको हक कायम हुने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला मिलेको छ, छैन ? भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने भै निर्णयतर्फ विचार गर्दा, स्व.ससुरा सोनचन साहूको नाउँको शहरी क्षेत्र नापी हुँदा जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ सीट नं.१३५५-२४ कि.नं.२३, ४१ र ४३ को क्षेत्रफल ०-०-६-३ जग्गा एकलौटी दर्ता रैतान नम्बरी नामसारी गराई दिनका लागि जनकपुर गुठी कार्यालयका नाउँमा सिफारिश गरिपाउँ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी वादी चन्द्रकला देवीको जनकपुर नगरपालिकामा निवेदन परेको देखिन्छ । सोही निवेदनका आधारमा हुने सिफारिशलाई रोकी पाउन यी पुनरावेदिका नागोदेवीले जनकपुर नगरपालिकामा प्रतिवाद निवेदन दर्ता गराएको र सो सम्बन्धमा जनकपुर नगरपालिकाले तेरो मेरो विवाद देखिँदा सम्बन्धित अदालतबाट हक कायम गराई ल्याएका बखत हुने भनी मिति २०६०।३।१ मा आदेश पर्चा भएको प्राप्त मिसिलबाट देखिन आयो । उक्त आदेशउपर चित्त नबुझी पुनरावेदिका चन्द्रकलादेवीले पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा पुनरावेदन पत्र दर्ता गराई प्रस्तुत मुद्दामा कारवाही हुँदा पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट शुरु जनकपुर नगरपालिकाको मिति २०६०।३।१ को निर्णय बदर गरी निवेदिकाको नाउँमा गुठी रैतानमा परिणत गरी जग्गाधनी प्रमाण पत्र पाउने सिफारिश गरिदिनु भनी आदेश फैसला भएको देखियो । प्रस्तुत मुद्दाको विवादको विषयवस्तु हक बेहकको भएबाट हक बेहकको प्रश्न सन्निहित भएको मुद्दामा उक्त प्रश्नको निराकरणका लागि अदालत जानुपर्नेमा प्रस्तुत मुद्दामा वादी चन्द्रकला देवीले शुरु जनकपुर नगरपालिकाको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिएको देखियो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १६१(१) को अवस्था विद्यमान भएको विषयवस्तुमा मात्र सोही ऐनको दफा १६२ बमोजिम चित्त नबुझे व्यक्तिले ३५

दिनभित्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भएकोमा हक बेहकको प्रश्न उठेको प्रस्तुत विवादमा अदालतमा जानु भनी जनकपुर नगरपालिकाले दिएको निर्णयमा पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्नसक्ने कानूनी व्यवस्थासमेत रहे भएको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा नगरपालिकाले स्पष्ट रूपमा हक बेहकको प्रश्न सन्निहित भएको भनी दुवै पक्षलाई शुरु धनुषा जिल्ला अदालतमा जानु भनी दिएको निर्णयउपर परेको पुनरावेदन पत्रलाई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ को अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी पुनरावेदन अदालत जनकपुरले आदेशात्मक आदेश जस्तो गरी फैसला गरेको मिलेको देखिएन ।

३. जनकपुर नगरपालिकाको उक्त निर्णयउपर कुनै कानूनले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कानूनी व्यवस्था गरेको नदेखिएको र पक्षहरूका बीचमा तेरो मेरोको प्रश्न उपस्थित भई हक बेहकको प्रश्न उपस्थित भएमा त्यस्तो प्रश्नको निरूपण गर्ने अधिकार अदालत बाहेक अन्य निकायलाई भएको नदेखिएको अवस्थामा हक बेहकतर्फ यकीन गराई ल्याउनु भनी गरेको जनकपुर नगरपालिकाको निर्णयउपर पुनरावेदन नै लाग्न नसक्ने अवस्थामा कानूनविपरीत पुनरावेदनपत्र लिई सो पुनरावेदन पत्रका आधारमा आदेशात्मक रूपमा भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसलामा स्पष्ट रूपमा अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि रहे भएको देखिँदा सो फैसला बदर गरिदिएको छ । यी वादी प्रतिवादीहरू बीच जग्गाको हक सम्बन्धमा तेरो मेरो विवाद देखिँदा सो सम्बन्धमा सम्बन्धित अदालतबाट यकीन रूपमा हक कायम गराई ल्याएका बखत कानूनबमोजिम हुने गरी धनुषा जिल्ला अदालतमा ३५ दिनभित्र नालेस गर्न जान दुवै पक्षलाई सुनाउनु भनी जनकपुर नगरपालिकाले सुनाई सकेको देखिएको र हाल सो अर्वाधि व्यतित भैसकेको भए तापनि पक्षहरू बीच उत्पन्न तेरो मेरो प्रश्नमा गैरकानूनी रूपमा पुनरावेदन परेकै कारणले प्राविधिक रूपमा जीवित रही रहेमा विवादको निरन्तरता कायम रही रहने हुँदा मुद्दाको अन्तिमता (Disposible of the case) को सिद्धान्तसमेतलाई दृष्टिगत गरी यो फैसला प्राप्त

गरेको मितिबाट ३५ दिनभित्र शुरु धनुषा जिल्ला अदालतमा नालेश गर्न जाने हक प्रत्यर्थीको सुरक्षित नै रहने हुन्छ।

४. अतः उल्लिखित आधार कारणहरूले गर्दा पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला बदर भई जनकपुर नगरपालिकाले धनुषा जिल्ला अदालतबाट हक कायम गराई ल्याउनु भनी गरेको निर्णय सदर हुन्छ। अरु तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट भएको फैसला बदर भई जनकपुर नगरपालिकाको निर्णय सदर हुने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसलाको तपसील खण्डमा रहेको लगत कायम नरहने भएकोले सो बमोजिमको लगत कट्टा गरी प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपि प्राप्त गरेका मितिले ३५ दिनभित्र हक बेहकतर्फ वादी प्रतिवादीले फिराद दिन ल्याए दर्ता गर्नु भनी धनुषा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु---

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु--

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६७ साल जेठ १६ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृतः विष्णुप्रसाद गौतम

निर्णय नं. ८३५९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०५७- CI -६३०४, ६५२७
फैसला मिति: २०६६।१।४।३

मुद्दा: अंश चलन।

पुनरावेदक प्रतिवादी: धवलागिरी अञ्चल,
मुस्ताङ जिल्ला, लोमन्थाङ्ग गा.वि.स.वडा नं.
१ बस्ने भिरगी पलवर विष्ट समेत

विरुद्ध

विपक्षी वादी: ऐ.ऐ. घर भई हाल वाग्मती अञ्चल,
काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा वडा नं. २
बस्ने डिकी डोलकर पलवर विष्टको मु.स.
गर्ने कर्साङ्ग लावाङ्ग

पुनरावेदक वादी: पुनरावेदक वादी: धवलागिरी
अञ्चल, मुस्ताङ जिल्ला, लोमन्थाङ्ग गा.वि.स.
वडा नं. १ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला,
का.म.न.पा वडा नं. २ बस्ने डिकी डोलकर
पलवर विष्टको मु.स. गर्ने कर्साङ्ग लावाङ्ग

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: ऐ.ऐ. घर भई हाल काठमाडौं
जिल्ला, का.म.न.पा वडा नं. ७ बौद्ध चुच्चेपाटी
बस्ने भिरगी पलवर विष्ट समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री बद्रीकुमार बस्नेत

- कुनै घरायसी लिखतको कार्यान्वयन भए नभएको निक्कै गर्नु पर्दा अदालत अति संवेदनशील हुनु पर्दछ। अकाट्य ठोस प्रमाणको अभावमा अनुमानको आडमा अंशवण्डाको ३० नं. प्रयोग गरी वण्डा भइसकेको निष्कर्ष निकाल्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ४)

- घर व्यवहारबाट छुट्टिभिन्न भएको स्थापित हुन लिखतबमोजिम वण्डामा परेको सम्पत्ति वण्डा पाउने व्यक्तिहरूका नाउँमा नरम-गरम मिलेको हुनुका अतिरिक्त नामसारी दाखिल खारेज विक्रीव्यवहार भएको हुनुपर्ने।

(प्रकरण नं. ५)

- आफूबाहेक अरु हकवालाको साम्पत्तिक

हकलाई निजहरूको मञ्जूरीविना तिलाञ्जलि दिने अधिकार परिवारको मुख्यलाई पनि हुँदैन। मुख्यले नै सम्पत्ति छाडेपछि निजको हकवालाको पनि हक गएको अर्थ निकाल्न न्यायोचित नहुने।

(प्रकरण नं.१०)

- धार्मिकस्थलको विभाजन सो स्थलको समाप्तको कडी भएकाले यस्ता धार्मिकस्थल वण्डा गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.१२)

- गुम्बा धार्मिकस्थल भएको कारणले सोको सार्वजनिक रूपमा प्रयोग हुन्छ। धार्मिक आस्थाअनुरूप त्यहाँ जो कोहीले धार्मिक उपासना गर्न पाउने हुन्छ। यस्तो मानवमात्रको आस्थाको केन्द्रको रूपमा रहेको गुम्बालाई विभाजित गरी धर्म र संस्कृतिमा आँच पुऱ्याउनु न्यायोचित नहुने।

(प्रकरण नं.१३)

- निजी नाममा दर्ता सम्पत्तिलाई स्वआर्जन प्रमाणित भएको अवस्थामा बाहेक दरवार भन्ने संज्ञा पाउँदैन कुनै कानूनले विशेष सम्पत्ति नमानेकाले सम्पत्तिमा हक छाडेको अर्थ नलाग्ने।
- ऐतिहासिक भवन भन्दैमा बासस्थानको रूपमा प्रयोग भइआएको सम्पत्ति वण्डा नलाग्ने भन्न नमिल्ने।
- नेपाली नागरिकभन्दा छुट्टै विशिष्ट स्थान प्राप्त गरी व्यक्तिगत नाममा दर्ता रहेको पैतृक सम्पत्तिका सम्बन्धमा निजले विशेषाधिकार प्राप्त गर्ने भन्ने कुरा संविधान र कानूनतः नमिल्ने।
- दरवारको ऐतिहासिक सांस्कृतिक र पुरातात्विक स्वरूप प्रचलित नेपाल कानूनका अधिनमा रही यथावत् कायम गर्ने गरी सम्पत्ति अंशवण्डा हुनुपर्ने।

(प्रकरण नं.१५)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री लोकभक्त राणा र शम्भु थापा
पुनरावेदक वादी तर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, अधिवक्ताहरू श्री मातृका निरौला

अवलम्बित नजीर:

- मुलुकी ऐन अंशवण्डाको ३० नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(२)
- राज्य रजौटा ऐन, २०१७ को दफा ४ र ६

सम्बद्ध कानून:

- नेकाप २०४२, नि.नं. २२९५, पृष्ठ २४३
- नेकाप २०६०, नि.नं. ७२०५, पृष्ठ २९५
- नेकाप २०६६, नि.नं. ८२२७, पृष्ठ १२२५

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत वाग्लुङको मिति २०५७/११/८को फैसलाउपर वादी र प्रतिवादीहरूको तर्फबाट पर्ने आएका पुनरावेदनहरू न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने हुँदा मुद्दाको संक्षिप्त टिपोट र ठहर यस प्रकार छ :-

मेरा स्व. ससुरा तत्कालीन मुस्ताङ्गी राजा ओडगल जिम्बा पलवरका तीन भाई छोराहरूमा जेठा तत्कालीन मुस्ताङ्गी राजा आङगुन बाङ्दी न्याङ्बो पलवर (मेरा श्रीमान), माहिला चाराङ स्याप्टुङ विष्ट औतारी लामा र कान्छा वर्तमान मुस्ताङ्गी राजा भिगमी पलवर विष्ट हुनुहुन्छ। म फिरादी जेठा (तत्कालीन राजा) की श्रीमती हुँ। मेरा पति २०१५ सालमा परलोक हुनु भएको, माहिला देवर बौद्ध धर्मअनुसार गृहस्थी जीवन त्याग गरी चाराङ गुम्बा सम्हाली बस्दै आउनु भएको छ। उहाँ अब गृहस्थ जीवनमा आउन सक्नुहुन्न। कान्छा देवर विपक्षी मुस्ताङ्गी राजा जिगमी पलवर विष्टले विधवा अवला नारी र मेरा दुई छोरीहरू छिमी डोलकर र कर्साङ लावाङ समेतलाई मुस्ताङ दरवारबाट निकाला गर्नुभयो। तपाईं राजा हुनु भएकोले दरवारमा बस्नुहोस। तर, हामीलाई पनि खाने बस्ने व्यवस्था हुने गरी घर जग्गा दिनुहोस् भन्दा तिमीलाई केही दिन भनी जो भएको सम्पत्ति मैले मेरी श्रीमती व्हिटुल पलवर विष्ट

तथा मेरो धर्मपुत्र भ्रिग्मी सिङ्गी पलवर विष्टसमेतका नाममा बनाइसको । तिम्रो सम्पत्ति केही छैन भनेकाले वाध्य भै फिराद दायर गर्न आएकी छु । अंशियारहरू मध्ये म जेठाको हक पाउने एक अंशियार हुँ । माहिला गृहस्थ जीवन त्याग गर्नु भएकोले मुलुकी ऐन अंशवण्डाको ९ नं. अनुसार अंश नपाउने, कान्छा मुस्ताङ्गे राजा हुँदा म फिरादी र विपक्षी कान्छा गरी दुई अंशियारा भएकोले मैले पाउने सम्पत्ति विपक्षी क्विटुल पलवर विष्ट तथा भ्रिग्मी सिङ्गी पलवर विष्ट समेतका नाममा राखेको हुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी विपक्षीबाट तायदाती फाँटवारी माग गरी सम्पूर्ण सम्पत्तिको दुई भागको एक भाग अंश छुट्टयाई चलन चलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५२।३।१२२ को वादीको फिरादपत्र ।

विपक्षी वादीका पति २०१५ सालमा परलोक हुनु भएपश्चात् म भ्रिग्मी पलवर विष्ट र विपक्षीका बीचमा घरसारको वण्डापत्र खडा गराई अंश भाग वण्डा भई म र विपक्षी छुट्टी भिन्न भइसकेका छौं । सो वण्डापत्रबमोजिम प्राप्त गरेको सम्पत्ति आ-आफूले दर्ता समेत गराई छुट्टाछुट्टै भोग विक्री व्यवहार समेत गरिआएका छौं । विपक्षीको भागको जग्गाहरू मध्ये कतिपय जग्गा दर्ता गरी हक हस्तान्तरण गरी सक्नु भएको छ भने कतिपय जग्गाहरू विपक्षीको दुई छोरीहरू छिमी डोल्कर र कर्साङ्ग लवाङ्गको नाउँमा दर्ता गराई सक्नुभएको छ । उक्त कुरा विपक्षको ७ नं. फाँटवारी हेरिएमा पनि प्रष्ट हुन्छ । यस स्थितिमा अंशवण्डाको ३० नं. बमोजिम उक्त घरसारको वण्डापत्र कानूनी मान्यता प्राप्त छ । विपक्षीको वास्तविक नाम धिकिल्हा भए तापनि फिरादमा आफ्नो नाउँ डिकी डोल्कर लेखिएको वदनियत छ । विपक्षीका पति कहिल्यै मुस्ताङ्गी राजा हुनु भएन । विपक्षीका माहिलो देवरको नाउँ थुकदेन ग्याचो विष्ट हो । निजले मुडिई विजया होम गर्नु भएको छैन । मिति २०३४।१।२७ पूर्व घरसारमा नरम गरम मिलाई वण्डापत्र गरी वण्डापत्रबमोजिम आफ्नो भाग लिई दाखिल खारेजसमेत गराई सकेको र भोग विक्री व्यवहार गरेमा वण्डा भएको ठहर्छ भन्ने कानूनी सिद्धान्त सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मितिमा प्रकाशित भएका छन् । तसर्थ विपक्षीको भूडा फिराद

दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको मिति २०५२।०५।२७ को संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

यसमा वादी प्रतिवादीहरूले प्रमाणमा उल्लेख गरेका वादी डिकी डोल्कर पलवर र निजका छोरीहरू छिमी डोल्कर, केसाड लवाङ्ग तथा प्रतिवादी मुस्ताङ्गी राजा जिग्मी पलवर विष्ट समेतका नाउँको ७ नं. फाँटवारीहरू मालपोत कार्यालयबाट भिकाउने, प्रतिउत्तरपत्रमा उल्लिखित २०१७।१।०।७ को घरसारको अंशवण्डा लिखत सक्कलै प्रतिवादीबाट दाखिल गराई अ.वं. ७८ नं. बमोजिम वादीलाई सनाखत गराउने र फिराद प्रतिउत्तरपत्रको पेटवोलीमा उल्लिखित माईला छोरा चराड स्यान्टुड लामालाई अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझ्नु पर्ने हुँदा निजलाई भिकाउनु भन्ने आदेश ।

हामीहरू तीन भाई हौं । जेठा दाजुको राजा नहुँदै स्वर्गवास भयो । माईलो म चाराड गुम्बामा पूजा गरी सोही गुम्बाको गुठी जग्गामा बसिआएको छु । कान्छा भाई मुस्ताङ्गी राजा छन् । दाजुको मृत्युपछि प्रस्तुत मुद्दाकी वादी र प्रतिवादी मुस्ताङ्गी राजा समेतका बीचमा पैत्रिक सम्पत्तिलगायत वण्डा गरिएको हो । मैले धर्मकर्म गर्ने सामान र पाठपूजा गर्न चाराडको ढावको खेत पाएको छु । म लामा भएकोले अंश चाहिँदैन । म लामा हुँ जोगी होइन । मेरी जेठी श्रीमती तर्फबाट एक छोरा र कान्छीतर्फबाट एक छोरी छन् मैले जो पाउने पाइसकेको छु । अब पाउनु पर्ने छैन भन्ने समेत व्यहोराको अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका चाराड स्यान्टुड लामा भन्ने थुकदेन ग्याचो विष्टको मिति २०५२।१।१६ मा भएको वयान ।

वादीले अंश लिई छुट्टिएर बसेको हो मिति थाहा भएन । वादी लोमन्थाङ्गमा र प्रतिवादी ठिंगरमा बस्नु भएको थियो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको साक्षी कर्म वाडदी गुरुङ्गले मिति २०५३।६।११ मा गरेको वकपत्र ।

२०१७।१।१० गते अंशको कागज मैले लेखेको हुँ । वादी प्रतिवादीबीच अंशवण्डा भै छुट्टिभिन्न भएका हुन् । वण्डापत्रमा वादीको ऋण राजाले तिर्ने र सोबापत जग्गा राजाले लिने गरिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको चक्रबहादुर भट्टचनको मिति २०५३।६।११ को वकपत्र ।

वादीले अंश पाउनुपर्छ । अंश दिएको भन्ने भूझा हो । वादीको नाउँमा घर जग्गा खेत छैन । अंश बेचेको छैन र किनेको पनि छैन । २०१७ सालमा वण्डा भएको छैन भन्ने समते व्यहोराको मिति २०५३।६।११ मा सुर्वणकुमार विष्टले गरेको वकपत्र ।

वादीले अंश पाउनु पर्छ । निजले अहिलेसम्म अंश पाएकी छैनन् । प्रतिवादीले अंश दिएका छैनन् । २०१७ सालमा अंश दिएको होइन । वादीले घर जग्गा पाएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५३।६।११ मा पेमा रिन्जिङ विष्टले गरेको वकपत्र ।

यसमा चाराङ स्यान्टुङ लामा भन्ने थुक्देन ग्याचो विष्ट कारणी सरह देखिँदा तारेखमा राख्नु भन्ने २०५२।१।१६ को आदेश ।

वादी डिकी डोलकर पलवर वादीको अंशियार हुन् भन्ने कुरामा कुनै विवाद नदेखिएको, अंश नपाएको अंश पाऊँ भनी डिकी डोलकर पलवरले फिराद दिएकोमा प्रतिवादीले अंश पाइसकेको र घरसारको कागज समेत गरेको भनी फोटोकपी पेश गरेकोमा उक्त कागजको सक्कल दाखिला गराई अ. वं. ७८ नं. बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गर्ने आदेश भएकोमा प्रतिवादीले उक्त सक्कल लिखत हालसम्म फेला नपरेको भनी दाखिला गर्न नसकेको र अन्य दर्ता सेस्ता, दाखिल खारेज नामासारीसमेत व्यवहार प्रमाणबाट हालसम्म वादीले अंश पाएको हो भन्ने कुनै यकीन प्रमाण नदेखिँदा वादी प्रतिवादीहरूका बीच फिराद दायर भएको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी वादी प्रतिवादी सबै अंशियाराबाट मुलुकी ऐन अंशवण्डाको महलको २०, २१, २२, २३ नं. बमोजिम आ-आफू जिम्माको सम्पूर्ण चल अचल श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिनु भन्ने मिति २०५४।३।२२ को आदेश ।

वादी म डिकी डोलकरका नाममा कुनै पनि चल अचल सम्पत्ति नभएको, कुनै सम्पत्ति दवाए छिपाएको समेत छैन भन्ने तायदाती फाँटवारी । विपक्षीको जिम्मा रहेका चल अचल श्रीसम्पत्तिको थप तायदाती पेश गरेको छु भन्ने वादीको वारेशले हुलाकबाट पठाएको तायदाती फाँटवारी र प्रतिवादीहरूले तायदाती फाँटवारी पेश गरेको देखिन्छ ।

यसमा प्रतिवादीबाट पेश भएका २०५५।३।२१ का आदेशानुसार नेपाली भाषामा अनुवाद भै आएका लिखत कागजमा उल्लेख भएको मराङ दरवारकी रानी महोदय, छयामा ठेकी ढोलकर, छोरी कलसाङ ल्हावाङ तथा ज्वाई कलसाङ र छोरी छिमे डोलाकार भनेका व्यक्तिहरू को को हुन् र के के नाताका हुन् खुलाई प्रतिवादीको अ. वं. १३३ नं. बमोजिम कागज गराई पेश गर्नु भन्ने मिति २०५६।५।६ को आदेश ।

मराङ दरवारको रानी महोदय भनेको विपक्षी वादी डिकी डोलकर पलवर हो । छयामा ठेकी ढोलकर भनेको पनि विपक्षी नै हुन् । छोरी कलसाङ ल्हावाङ भनेको विपक्षी वादीको कान्छी छोरी हुन् । ज्वाई कलसाङ भनेको निज कान्छी छोरीको श्रीमान प्रचलित नाम केसाङ नमग्याल हो । छिमे डोलाकार भनेको वादीको जेठी छोरी हुन् । निज विपक्षीबाट जग्गा प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरू मध्ये मराङ वाङ्दी राफ्केलगायत केही जीवित छन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका वारेशले अ. वं. १३३ नं. बमोजिम २०५६।०६।०९ मा गरेको कागज ।

मुस्ताङ जिल्ला अदालतमा दायर रहेको प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही किनारा गर्न पुनरावेदन अदालतलाई तोक्न सकिने व्यवस्था पनि भएकोले मुस्ताङ जिल्ला अदालतमा दायर रही आएको वादी डिकी डोलकर पलवर विष्ट प्रतिवादी मुस्ताङ्गी राजा भिग्मी पलवर विष्टसमेत भएको अंश मुद्दा मुस्ताङ जिल्ला अदालतबाट भिकाई आफैले हेरी बाँकी शुरु काम कारवाई गर्नु भनी आदेशको प्रतिलिपि समेत राखी पुनरावेदन अदालत बागलुङलाई लेखी पठाइदिनु भन्ने समेत व्यहोराको सर्वोच्च अदालतको मिति २०५६।७।१२ को आदेशको प्रतिलिपि ।

यसमा सर्वोच्च अदालतको मिति २०५६।७।१२ का आदेशले यस अदालतमा दायर रही आएको वादी डिकी डोलकर पलवर विष्ट, प्रतिवादी मुस्ताङ्गी राजा भिग्मी पलवर विष्ट भएको प्रस्तुत मुद्दा मुस्ताङ जिल्ला अदालतबाट भिकाई पुनरावेदन अदालत बागलुङबाट हेरी बाँकी शुरु काम कारवाही गर्नु भनी फोटोकपी आदेशको प्रतिलिपिसहितको प. सं. २०५६।५।७ चं. नं. ६९१ मिति २०५६।८।१ को पुनरावेदन अदालत

बागलुङको पत्र प्राप्त हुन आएकोले प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी रुजू तारेखमा हाजिर रहेका वादी प्रतिवादीलाई पुनरावेदन अदालत बागलुङको तारेख तोकी बाँकी काम कारवाहीको लागि प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल समेत श्री पुनरावेदन अदालत बागलुङमा पठाइदिनु भन्ने २०५६।८।६।२ को मुस्ताङ जिल्ला अदालतको आदेश ।

यसमा वादीकी छोरी दुईमध्ये छिमी डोल्कर विष्ट र केसाड लवाड समेत हुन् भन्ने कुरामा विवाद नभएको, २०१७।१।१० को वण्डापत्र भनेको लिखतको फोटोकपीमा वादी र वादीकी छोरीका भागमा परेको घर जग्गा भन्ने उल्लेख भएको र ७ नं. फाँटवारी भर्दा छिमी डोल्कर र कर्साड लवाडबाट भरिएको भन्ने मालपोत कार्यालयको पत्रबाट प्राप्त ७ नं. फाँटवारीबाट देखिएको र मुस्ताङ मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूजाको प्रतिलिपिबाट छिमी डोल्कर विष्टको पाना नं. ९३५ को व्यहोरामा यस कार्यालयको मिति २०३८।८।११ को निर्णयअनुसार कि. नं ५ को क्षेत्रफल ११५-८-०-३ मध्ये हदवन्दी कायम गरी ९६-०-० भै कि. नं. ७८ को १९-८-० निजका छोरा नाडचुङ विष्टका नाममा कायम भै यसमा खारेज भन्ने उल्लेख भएको र प्रमाण संकेतमा जि. जिग्मे परवला विष्ट भन्ने उल्लेख हुँदै कुनै जग्गा करसाड लवाड, लावाड थर्चिन विष्ट समेतका नाममा पाना नं. ७१।२ पाना नं. १३६ र नाडचुङ विष्ट समेतका नाममा कायम भएको र तमसुकका आधारमा विभिन्न व्यक्तिका नाममा विक्री पनि भएको देखिएकाले २०३८।८।११ मा भएको निर्णय र यी छिमी डोल्कर विष्ट समेतका नाममा नापी दर्ता हुँदा के व्यहोराबाट दर्ता प्रमाणित भएको छ निर्णयसहित दर्ताको आधार समेत पठाइदिनु भनी मालपोत कार्यालय मुस्ताङलाई लेखी जवाफ आएपछि र हुकम प्रमाणीबाट जग्गा प्राप्त गरेको भन्ने प्रमाण प्रतिवादी पक्षबाट दाखिल गराई पेश गर्नु भन्ने मिति २०५६।१।१।२२ को पुनरावेदन अदालत बागलुङको आदेश ।

अंशियाराका सम्बन्धमा हाल जीवित अंशियार तीन जना भएको र वादीले मुस्ताङ्गी राजा एक र आफू एक अंशियारा भएको माहिलो भाई चाराड

स्यान्टुङ लामा बौद्ध लामा भएको हुनाले अंश नपाउने भन्ने फिराद दावी रहेको देखिन्छ । अदालतबाट मुलुकी ऐन, अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुभ्दा चराड स्यान्टुङले वादी भाउजूले पनि अंश पाइसकेको र आफूले पनि केही जग्गा र पूजाको सामान पाइसकेकोले अंशमा दावी गर्दिन भन्ने वयान गरे तापनि निजका स्वास्नी छोरा छोरी रहेको देखिन्छ । बाबुले अंशमा दावी छोडे पनि स्वास्नी र छोराछोरी सम्बन्धमा यस मिसिलबाट बोल्न नमिल्ने हुँदा उनीहरूको दावी परेको खण्डमा मात्र अदालतले बोल्ने भएकोले हाल चाराड स्यान्टुङ लामा भन्ने थुक्देन ग्याचो विष्ट बाहेक वादी र मुस्ताङ्गी राजा भ्रिगमी पलवर विष्ट मात्र दुई अंशियारा कायम हुने देखियो । वादी र भ्रिगमी पलवर विष्टका बीचमा कानूनबमोजिमको वण्डापत्र र व्यवहार प्रमाणबाट वण्डा भएको नदेखिएको अवस्था देखिँदा प्रतिवादीबाट वादीले दुई खण्डको एक खण्ड अंश पाउने देखियो । प्रतिवादी मुस्ताङ्गी राजाको २०५४।१।१।२५ को तायदातीमा उल्लेख भएको लोमान्याङ्ग गा.वि.स. वडा नं. १(घ) कि.नं. ३ को जग्गामा बनेको मुस्ताङ दरवार र सोही गा.वि.स.को कि.नं १८ मा बनेको घरका सम्बन्धमा वादी स्वयंले फिरादमा दरवारमा तिमी राजा भएकोले बस बाँकी हामीलाई खान बस्न देऊ भनेकोले दरवार र त्यसले चर्चेको घर जग्गा ऐतिहासिक महत्वको भएकोले वण्डा गर्न उचित नहुने । काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ७ कि.नं. ७ को जग्गा र त्यसमा बनेको घर वकसपत्रबाट शर्त बन्देजसहित मुस्ताङ्गी राजाले प्राप्त गरेको देखिँदा सो पनि वण्डा गर्न मिलेन । त्यस्तै प्रतिवादीमध्येकै भ्रिगमी सिङ्गी पलवर विष्टले दिएको तायदातीमा चाराड गा.वि.स. वडा नं १ (ख) कि. नं ५९१ को जग्गामा बनेको गुम्बा घर धार्मिकस्थल भएको राज्य रजौटा ऐन, २०१७ को दफा ६ को कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा वण्डा नलाग्ने देखियो । अतः माथि उल्लिखित बाहेक अरुमा तायदातीमा उल्लेख भएका घर जग्गामध्येबाट दुई खण्डको एक खण्ड वादीले अंश पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत बागलुङको मिति २०५७।१।१८ को शुरु फैसला ।

विपक्षीका छोरीहरू छिमी डोल्कर र कर्साङ्ग

लावाङ्गले भूमिसुधार लागू भएपछि २०२४ सालमा ७ नं. फाँटवारीहरू भरी दाखेल गरेका छन्। उक्त सम्पत्तिहरू विपक्षीको अंश भागका पैतृक सम्पत्तिहरू हुन्। विपक्षीकी कान्छी छोरीले लोप्साङ्ग विष्ट भन्ने व्यक्तिलाई २०३९।५।१८।६ मा वारेसनामा दिँदा यो वारेसनामा मेरो नाउँमा रहेको आमा धिकिल्हाको जग्गा भनी उल्लेख भएको छ। यो तथ्य हामीले हालै थाहा पाएका हौं, प्रमाण लगाई पाउँ। ७ नं. फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गाहरू विपक्षीका छोरीहरूको नाउँमा नाप जाँच भयो। कि. नं ५ ज. रो. ११५-८-०-३ मध्ये १९-८-०३ छिमी डोलकरको छोरा नाडचुङ्ग विष्टका नाउँमा कायम भएको देखिन्छ। यस्ता दर्तावालाहरूलाई बुझी चल अचल सम्पत्तिको स्रोत खुलाउन लगाई पाउँ। पुनरावेदन अदालत बागलुङ्गबाट दर्ता प्रमाणित मगाउने आदेश भएकोमा सो जवाफ प्राप्त नहुँदै फैसला भएको छ। मिति २०१७।१।१० को वण्डापत्र हेरिएमा विपक्षी र विपक्षीका दुई छोरीहरूको भाग भनी उल्लेख भएको छ। विपक्षीका ज्वाइहरूको नेपालमा कुनै पैतृक सम्पत्ति नभएको अवस्थामा विपक्षीका छोरीहरूको पतिको सम्पत्ति भन्ने प्रश्न पनि उठ्दैन। मुख्यतः ती जग्गाधनी दर्ता सेस्ताहरूमा उल्लिखित अचल सम्पत्तिहरूको दर्ताको स्रोत यकीन गरिएमा वास्तविक तथ्य खुल्ने प्रष्ट छ। २०१७।१।१० को वण्डापत्र विन्तिपत्र चढाउँदा राजदरवारमा चढाएकोले राजदरवारबाट फोटोकपी भिकाई पाउँ। अ. वं. १३९ नं. बमोजिम बुझी तारेखमा रहेका थुक्देन ग्याचोले तायदाती पेश गर्नु भएको छैन। यस स्थितिमा अंशवण्डाको २०,२१,२२ नं. बमोजिमको कार्यविधि नअपनाई फैसला भएको छ। निज थुक्देन ग्याचोलाई अंशियाराबाट बाहेक गर्न मिल्दैन। निजले अंशमा दावा नगर्दैमा निजको परिवार अंशविहीन हुनुपर्ने होइन। पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलामा “बाबुले अंशमा दावी छोडे पनि” भन्ने वाक्यांश कानूनविपरीत छ। निजले वास्तवमा अंश पाएको छ, छैन भन्ने तर्फ फैसला मौन छ। विपक्षीले आफ्नो अंश प्राप्त गरी भोग, विक्री, व्यवहार समेत गरेको भन्ने तथ्य पुष्टयाई गर्न हामीहरूले तिबेटन भाषामा लेखिएको २८ थान लिखतहरू आदेशानुसार नेपालीमा अनुवाद

भई मिसिल संलग्न भएकोमा त्यसलाई वेवास्ता गरिएको छ। यसमा माथि लेखिएअनुसार पुनरावेदन अदालत बागलुङ्गबाट भएको २०५७।१।१८ को फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला बदर गरी प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको संयुक्त पुनरावेदन पत्र।

मुस्ताङ दरवार अर्को कि. नं. १८ को जग्गा र त्यसले चर्चेको घर गोठ ऐतिहासिक महत्वको भएकोले सो वण्डा नगर्ने निर्णय त्रुटिपूर्ण छ। सो सम्पत्ति साविक देखिकै मेरा ससुरा, पति तथा विपक्षी देवरलगायतको सगोल परिवारले भोगचलन गरेको सम्पत्ति म अंशियारले वण्डा नपाउने भन्न मिल्दैन। ऐतिहासिक महत्वको मान्दैनमा अंशियारले अंश पाउँदैन भन्न कानूनतः मिल्ने देखिदैन। मुस्ताङ्गी राजपरिवारका सबै सदस्य सामान्य नागरिक भएकाले प्रचलित कानूनले विशेष अधिकार दिएको छैन। एक अंशियाराको नाम दर्ताका सम्पत्ति अर्को अंशियारले नपाउने भन्न मिल्दैन। कि. नं. १८ मा बनेको घर जग्गाबाट समेत मैले अंश नपाउने कुनै कारण छैन। मैले उक्त कि. नं. समेतका घर जग्गा विपक्षीले पाउने गरी आफ्नो दावी छोडेको छैन। मेरो व्यहोरालाई गलत अर्थ गरी फैसला गरेको र स्वयं विपक्षी प्रतिवादीले घर जग्गा ऐतिहासिक महत्वको हुँदा वण्डा लाग्दैन भन्न सकेको छैन। चराङ गा.वि.स. वडा नं. १ (ख) कि. नं. ५९१ को जग्गा र त्यसमा बनेको गुम्बा घरलाई धार्मिकस्थल भएको भन्ने आधार समेत त्रुटिपूर्ण छ। त्यस्तो घरबाट अंशियारले अंश नपाउने हो भने सार्वजनिक वा सरकारी स्वामित्वको देखिनु पर्दथ्यो। राज्य रजौटा ऐन, २०१७ को दफा ६ को आधारमा मैले अंश नपाउने भनिएको छ। मुस्ताङ्गी राजा सो ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम उपाधि पाएका राजा होइनन्। तसर्थ फैसला त्रुटिपूर्ण छ। काठमाडौं जिल्ला का. म. न. पा. वडा नं. ७ कि. नं. ७ को जग्गा विपक्षीले वकस पाएको भए पनि त्यो घर म समेतले अंश पाउने सम्पत्ति लागी बनेको हुँदा सोबाट मैले अंश नपाउने भन्न मिल्दैन। तसर्थ मैले अंश पाउने गरी भएको हदसम्म सदर गरी अंश नपाउने गरी भएको हदसम्म फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम अंश दिलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको

वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादीले विपक्षी वादीले पटक-पटक श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा विन्तिपत्र चढाउनु हुँदा २०१७।१० को वण्डापत्रको फोटोकपी पेश गर्नु भएको छ । उक्त विन्तिपत्रसहितको वण्डाको फोटोकपी राजदरवारबाट भिकाई प्रमाण लगाई पाऊँ भनी पुनरावेदनमा जिकीर लिनु भएकोले उक्त विन्तिपत्र राजदरवारको कुन विभागमा चढाएको हो अ.वं. १३३ नं. बमोजिम प्रतिवादीको कागज गरी खुलाई विन्तिपत्र र सो विन्तिपत्र साथ संलग्न रहेको वण्डापत्रको छायाप्रति मगाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।४।२७ को आदेश ।

विन्तिपत्रसहितको मिति २०१७।१० को वण्डापत्रको फोटोकपी राजदरवारको प्रमुख सचिवालय राजदरवार प्रमुख सचिव मि. सु. श्री पशुपतिभक्त महर्जनको विभागमा छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको वारेशले मिति २०६१।६।७ मा गरेको कागज ।

यसमा वादीले आफ्नो अंश भागको जग्गा आफ्ना छोरीहरूको नाउँमा राखी दाखेल खारेज गराई विक्री व्यवहार गरेकोले अंश दिनु पर्दैन भनी प्रतिउत्तरमा जिकीर लिएको देखिँदा र वादीको छोरी छिमी डोलकर र कर्साङ लवाङ र निजको छोरा लवाङ थिचिङ तथा नाङ्गचुङको नाउँमा जग्गाहरू दाखेल खारेज भएको भन्ने कुरा मालपोत कार्यालयबाट भिकाई आएको सेस्ता प्रमाणबाट देखियो । वादी प्रतिवादीको पेटवोलीबाट बुझिनु पर्ने प्रमाणको मानिस अ. वं. १३९ नं. बमोजिम बुझी यकीन गरी निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने भएकोले छिमी डोलकर र कर्साङ लवाङको ठेगाना वादी प्रतिवादीबाट अ. वं. १३३ नं. अनुसार कागज गराई खोल्न लगाई निज छिमी डोलकर र कर्साङ लवाङलाई अ. वं. १३९ नं. अनुसार भिकाई निजहरूको नाउँमा दर्ता हुन आएको जग्गा के कसरी, कुन व्यहोराले कहाँबाट कहिले प्राप्त हुन आएको हो । निजहरूबाट खुलाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२।०६।०५ को आदेश ।

यस अदालतको मिति २०६२।०६।०५ को आदेशानुसार अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिने भनिएका

छिमी डोलकरको नाउँमा जारी सूचना निजको घर दैलामा टाँस भएको र कर्साङ लवाङको नाउँमा जारी म्याद निजले घर वेच विखन गरी अन्यत्र गएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भै तामेल भएको देखियो । कर्साङ लवाङको हकमा दे.पु.नं. ६५२७ को डिकी डोलकरको मुद्दा सकार गरी रोहवरमा रहेको देखिँदा निजको सूचना निजको वारेसलाई अ.वं. ११० नं. को देहाय ६ बमोजिम तामेल गर्ने र छिमी डोलकरको हकमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १०४(च) को प्रक्रिया पूरा गरी दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको अवस्था हुँदा दुवैलाई एक अर्काको पुनरावेदन परेको व्यहोराको जनाउ दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।३।२७ को आदेश ।

पुनरावेदक वादीको छोरी कर्साङ लवाङ २/३ वर्ष पहिलै पूरै परिवार आफू बसोबास गरी रहेको ठाउँ बेचविखन गरी संयुक्त राज्य अमेरिकामा बसोबास गरी आएकी छिन् । मलाई साविकमा वारिस मुकरर गरेकाले मैले अदालतमा समेत निजलाई उपस्थित गराउन नसकी मुद्दा पुर्पक्ष गरिरहेको छु । वादीले कहिल्यै अंश लिएकी छैनन् । वादीका छोरीहरूका नाउँमा रहेको सम्पूर्ण सम्पत्ति छोरीहरूकै पारिवारिक आर्जनको सम्पत्ति हो । त्यस्तो सम्पत्ति कुन कुन मितिमा के कसरी कुन व्यहोराले प्राप्त भयो कारणीसँग सम्पर्क नहुँदा खुलाउन सकिदैन भनी अ.वं. १३९ नं. बमोजिम कर्साङ लवाङको वारेस टंकहरि दाहालले मिति २०६४।०६।१४ मा गरेको वयान ।

मुद्दाको विषयवस्तु र प्रकृति हेर्दा मेलमिलाप हुन उपयुक्त देखिएको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६५ (घ) अनुसार सर्वोच्च अदालत, मेलमिलाप केन्द्रमा पठाउने मिति २०६६।०२।२६ को यस अदालतको आदेश ।

अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएको कर्साङ लवाङको वारेसले सम्पत्तिको पूरा विवरण सम्बन्धित कारणीसँग सम्पर्क नभएको हुँदा खुलाउन सकिदैन भनी असमर्थता व्यक्त गरेको पाइयो । के कारणले सम्पर्क हुन नसकेको हो सम्पर्क हुन नसक्ने कारण के हो ? कारणीसँग सम्पर्क गरी पूर्व आदेशानुसार खुलाउन लगाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।०९।१९

को आदेश।

पक्ष कर्साङ्ग लवाङ्गसँग विगत लामो समयदेखि मेरो तथा मेरो कानून व्यवसायीको भेटघाट हुन सकेको छैन। निज संयुक्त राज्य अमेरिकामा बसोबास गरी रहनु भएको छ। पक्षले हालसम्म मसँग सम्पर्क गर्नु नभएको र उहाँको ठेगानामा पत्राचार गर्दा कुनै जवाफ नआएकोले सम्मानीत अदालतको आदेशानुसारको व्यहोरा खुलाउन नसकेको हो भन्ने कर्साङ्ग लवाङ्गको वारेस टंकहरि दाहालले मिति २०६६।०९।२७ गते गरेको कागज।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन पत्रसहितको शुरु एवं रेकर्ड मिसिल अध्ययन गरियो। पुनरावेदक वादी एवं प्रतिवादीहरूका तर्फबाट निम्न कानून व्यवसायीहरूले मुख्यरूपमा निम्नानुसार बहस प्रस्तुत गर्नुभयो:-

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले शुरु पुनरावेदन अदालत बागलुङको फैसलाले अंशवण्डा हुने ठहराएको सम्पत्तिको हकमा नभै वण्डा नहुने ठहराएको सम्पत्तिका सम्बन्धमा मात्र वादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको छ। वण्डा नहुने ठहराएको कि.नं.१८ मा रहेको मुस्ताङ दरवार पुरातात्विक हो भन्ने कर्हिँ कतैबाट खुल्दैन। मुस्ताङ दरवारको नाउँमा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा बनेको अवस्था पनि छैन। २०१७ सालको राज्य रजौटा उन्मूलन ऐनले पूर्व राजाहरूको विशेषाधिकार र उन्मुक्ति कटौती गरी सकेकाले केवल सम्मानका लागि मात्र प्रतिवादीलाई राजाको उपाधि दिइएको हो। मुस्ताङ दरवारको हकमा वादीले फिराद पत्रमा दावी त्याग गरेकी छैनन्। राजा दरवारमा बस्नेसम्म उल्लेख गरेको देखिन्छ।

२०१७ सालमा भयो भनिएको वण्डापत्रको सक्कल मागिएकोमा प्रतिवादीबाट पेश हुन सकेको छैन। सो कागज लेख्ने भनेका लेखक साक्षी चक्रबहादुर भट्टचनले अंशवण्डा मैले नगरेकोले सम्पत्ति कसले कति पाए थाहा छैन भनी अदालतमा बकपत्र गर्दा लेखाएका छन्। वण्डा नलाग्ने भनिएको काठमाडौंको कि.नं. ७ को जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकारले

रकम प्रदान गरी किनेको र घर बनाउने काम पैतृक सम्पत्तिबाट गरिएकोबाट वादीले अंश पाउने हुन्छ। तसर्थ वादीलाई वण्डा नलाग्ने सम्पत्तिको हदसम्मको शुरु फैसला बदर गरी वादीको पुनरावेदन जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो। त्यसैगरी अधिवक्ता श्री मातृका निरौलालस्ले प्रतिवादीहरूको जिकीर २०१७ सालमा घरसारमा वण्डापत्र भै वादीले अंश बुझिसकेको भन्ने रहे तापनि अंश पाइसकेको भन्ने कुनै कागज प्रमाण पेश गरी सो प्रमाणित गर्न सकेका देखिँदैन। अंशवण्डाको ३० नं. को प्रयोजनका लागि वादी प्रतिवादी सम्पत्तिको भोग विक्री व्यवहारबाट अंश छुट्टिई सकेको भन्ने देखिनु पर्छ। तर, यहाँ सो देखिएको अवस्था छैन। छोरीहरूका नाउँमा सम्पत्ति रहेकै कारणबाट वादीलाई अंशजस्तो नैसर्गिक हकबाट वञ्चित गर्न कानूनतः मिल्दैन। कि.नं. ५९१ गुम्बा ऐतिहासिक विशिष्ट महत्वको नरहेको र कि.नं. १८ को मुस्ताङ दरवार र काठमाडौंको कि.नं. ७ समेतको घरजग्गा वण्डा नगर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत बागलुङको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर गरी वादीले वण्डा पाउने गरी फैसला होस् भनी बहस गर्नुभयो।

प्रतिवादीहरूका तर्फबाट अधिवक्ता श्री लोकभक्त राणाले वादी र प्रतिवादीहरू बीच २०१७ सालमा घरसारमा वण्डापत्र भै सोबमोजिम वादीले आफ्नो हकको सम्पत्ति दर्ता गरी हक हस्तान्तरण समेत गर्नु भएको छ। जग्गाको छुट्टाछुट्टै फाँटवारी भरिएको अवस्था छ। वादीको नाउँमा हदवन्दीभन्दा बढी सम्पत्ति रहेकोमा बढी सम्पत्ति नातिहरूका नाउँमा राखेको देखिन्छ। मुलुकी ऐन अंशवण्डाको ३० नं. बमोजिम वादी प्रतिवादीका बीच भएको वण्डापत्र, सम्पत्तिको भोग विक्री व्यवहारबाट प्रमाणित भएको छ। वादीका छोरीहरूका नाउँमा रहेको सम्पत्तिको स्रोत खुलाउन यस अदालतबाट आदेश हुँदा खुलाउन नसकेबाट उक्त सम्पत्ति पैतृक रहेको भन्ने अझ प्रष्ट हुन्छ। वण्डापत्रअनुसार ७ नं. फाँटवारी पनि छुट्टाछुट्टै भरिएको छ। वादीका छोरीका नाउँमा कतिपय जग्गाहरू विक्री गरिसकेको देखिन्छ। यसर्थ अंशवण्डा पाइसकेकी वादीलाई अंश दिने ठहराएको पुनरावेदन

अदालत बागलुडको फैसला सो हदसम्म बदर गरी प्रतिउत्तर एवं पुनरावेदन जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो । त्यसैगरी अधिवक्ता श्री शम्भु थापाले वादीले अंशबाट प्राप्त सम्पत्ति आफ्नो नाउँमा नराखी छोरीहरूका नाउँमा राख्नु भएको छ । वादीका छोरीहरूले आफ्नो नाउँमा रहेको सम्पत्तिको हकको स्रोत अदालतबाट सोध्दा देखाउन नसकेकोले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ७ अनुसार निजका विरुद्धमा प्रमाण लाग्दछ । अंशवण्डाको ३० नं. को मूल तात्पर्य पैतृक सम्पत्तिको दर्ता भोग फुट्नु पर्ने र स्वामित्व अर्को व्यक्तिमा सर्नु हो । यहाँ वादीको अंशभागको सम्पत्ति निजका छोरीहरूमा हक सारेको अवस्था छ । केही सम्पत्ति तिब्बती भाषाका लिखतबाट विक्री गरेको पनि देखिन्छ । यसर्थ वादीले अंश पाइसकेको देखिँदा देखिँदै पुनः दुई भागको एक खण्ड अंश पाउने ठहराई शुरु पुनरावेदन अदालत बागलुडबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पुनरावेदन जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

वादी र प्रतिवादीहरू तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उल्लिखित बहस समेत सुनी प्रस्तुत मुद्दामा शुरु पुनरावेदन अदालत बागलुडले गरेको फैसला मिले नमिलेको के छ भनी प्रस्तुत विवादमा निष्कर्षमा पुग्न देहायका प्रश्नहरूको विश्लेषण आवश्यक छ:-

- (१) अंशवण्डाको ३० नं. ले यहाँ वादी प्रतिवादीहरू बीच अंशवण्डा भइसकेको मान्न मिल्दछ, वा मिल्दैन ?
- (२) अंशवण्डा भएको मान्न सकिन्न भने तीन वा दुई कति अंशियार कायम हुन्छ ?
- (३) अंशवण्डा भएको नठहरेको स्थितिमा निम्न सम्पत्ति वण्डा हुने हुन् वा होइनन् ?
  - (क) मुस्ताड चराड गुम्बा र सोसँग सम्बद्ध सम्पत्ति,
  - (ख) काठमाडौँ बौद्धको घर जग्गा,
  - (ग) मुस्ताड लोमन्थाड दरवार र सोसँग सम्बद्ध सम्पत्ति ।

२. उपरोक्त प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णयतर्फ विचार गर्दा, वादीले अंश नपाएको भन्ने र

प्रतिवादीले मिति २०१७/१९/०१/०७ मा वादीसँग घरसारको वण्डापत्र गरी सम्पत्तिको आ-आफ्नो दर्ता स्रेस्ता गराई छुट्टाछुट्टै भोग विक्री व्यवहार समेत गरेको भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको छ । मुलुकी ऐन अंशवण्डाको ३० नं. को परिप्रेक्ष्यमा व्यवहार प्रमाणबाट वादी प्रतिवादीबीच वण्डा भइसकेको हो वा होइन भन्ने यस मुद्दाको पहिलो र प्रारम्भिक निर्णायक प्रश्न रहेको पाइयो । मुलुकी ऐन अंशवण्डाको महलमा मिति २०३४/१९/२७ मा भएको सातौँ संशोधनले संशोधनअधिको हकमा व्यवहार प्रमाणद्वारा वण्डा भएको देखिए सोलाई पनि स्वीकार गर्ने मान्यता स्थापित गर्‍यो । सो मान्यताको लामो अभ्यास हामी र हाम्रो अदालतले गरिआएको छौँ । यस संशोधित कानून अंशवण्डाको ३० नं. का सन्दर्भमा भएका सबै किसिमका प्रतिनिधि व्याख्याहरूलाई समेटेी यस अदालतले ने.का.प २०६६ नि.नं. ८२२७ पृष्ठ १५२५ मा आफ्नो अवधारणा व्यक्त गरेको छ । यस निर्णयमा भनिएको छ- “व्यवहार प्रमाणको निर्व्यौल गर्न सम्पत्ति विभाजनमा नरम गरम मिलेको, आ-आफ्नो भाग लिई दाखिल खारेज गरेको, आ-आफ्नो भागको सम्पत्ति भोग विक्री व्यवहार गरेको जस्ता तत्वलाई मापदण्ड मानियो” ।

सोही निर्णयमा अगाडि भनिएको छ, “वास्तवमा अंशवण्डाको ३० नं. को प्रयोग र प्रयोजनका लागि विवादको स्वरूप, सम्पत्तिको प्रकृति एवं वादी प्रतिवादीहरूको व्यवहार नै निर्धारण तत्व हुन् । यस कानूनले व्यवहार प्रमाणबाट वण्डा भएको मानिने सुनिश्चित आधार नदिई केवल केही निर्णायक तत्वहरूको परिधिमात्र तोकिदिएको छ । यही परिधिको सीमाभित्र रही प्रत्येक मुद्दाको वस्तुस्थिति र सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्दै न्यायकर्ताले एउटा न्यायिक निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने हुन्छ” । सोही निर्णयको अर्को खण्डले भनेको छ, “व्यवहार प्रमाण एवं आचरणबाट वण्डा भएको कुरा अंशियारले स्वीकारने माध्यम लिखत, आपसी व्यवहार, आपसी कारोवार, अलग-अलग वासस्थान र समयको अस्वाभाविक अन्तराल आदि हुन् । यी तत्वमध्ये एक वा एकभन्दा बढी अवस्थाको विद्यमानताले अंशवण्डाको ३० नं. को आवश्यकता पूरा गर्दछ । यस कसीमा जति बढी तत्वलाई प्रमाणले

अंगीकार गर्दछ त्यति बढी व्यवहार प्रमाणबाट अंशवण्डा भइसकेको कुरामा विश्वस्थ हुन अदालत सक्षम हुन पुग्दछ” ।

३. उल्लिखित अंशवण्डाको ३० नं. को कानूनी व्यवस्था र सोको व्याख्यालाई केन्द्रविन्दुमा राखी प्रस्तुत विवादलाई अध्ययन गर्दा व्यवहार प्रमाणबाट अंशवण्डा भई सकेको भनी प्रथमतः मिति २०१७/१९/१० को घरसारको वण्डापत्रको लिखतको फोटोकपी प्रतिवादी पक्षबाट पेश भएको छ । वादीले यो पेश भएको वण्डापत्रको फोटोकपी र यसको व्यहोरालाई अस्वीकार गरेबाट सर्वप्रथम २०१७ सालको लिखतको प्रमाणिकता सम्बन्धमा निरोपण गरिनुपर्ने हुन जान्छ । अदालतबाट आदेश हुँदा प्रतिवादीले वण्डा भएको स्थापति गर्न औल्याएको उक्त लिखतको सक्कल पटकपटक आदेश हुँदा समेत पेश हुन सकेको छैन । फोटोकपीको आधारमा मात्र सो लिखतलाई सनाखत गराउन मिल्ने देखिँदैन । सो लिखत कार्यान्वयन भएको देखिने भरपर्दा आधार समेत प्रतिवादीबाट पेश हुन सकेका छैनन् । तिब्बती भाषामा लेखिएका लिखतको नेपाली भाषामा गराइएका अनुवादको अध्ययन गर्दा पनि २०१७ सालमा वादी प्रतिवादीहरू नरम गरम मिलाई सम्पत्ति विभाजन गरी आ-आफ्नो नाममा दाखिल खारेज गराई व्यवहार गरेको अर्थ गर्न सकिने ठाउँ छैन ।

४. कुनै घरायसी लिखतको कार्यान्वयन भए नभएको निकर्ण गर्नु पर्दा अदालत अति संवेदनशील हुनु पर्दछ । अकाट्य ठोस प्रमाणको अभावमा अनुमानको आडमा अंशवण्डाको ३० नं. प्रयोग गरी वण्डा भइसकेको निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन । वादीको नाममा कुनै जग्गा दर्ता छैन । निजका छोरीसमेतको नाममा जग्गा दर्ता हुनुले नै यस ३० नं. को प्रयोजन पूरा भएको मान्नु न्यायसंगत हुँदैन । नरम गरम मिल्नु वा मिलेको देखिनु अंशवण्डा को ३० नं. को पहिलो शर्त हो । यस कानूनद्वारा निर्धारण गरिएका मापदण्ड व्यवहारबाट पुष्टि हुनुपर्ने हुन्छ । घर व्यवहारबाट छुट्टिभिन्न भएको स्थापित हुन लिखतबमोजिम वण्डामा परेको सम्पत्ति वण्डा पाउने व्यक्तिहरूका नाउँमा नरम गरम मिलेको हुनुका

अतिरिक्त नामसारी दाखिल खारेज विक्री व्यवहार भएको हुनुपर्नेमा दर्ता दाखिल खारेज विक्री व्यवहार भएको स्थिति देखिँदैन । घरसारको अंशवण्डाबाट वादीले प्राप्त गरेका भनिएका सम्पत्ति सोही माध्यमले दर्ता दाखिल खारेज गरे भएको प्रमाणित स्रेस्ता प्रतिवादीहरूले देखाउन सकेको अवस्था छैन ।

५. वादीले अंशमा प्राप्त गरेका भनिएका जग्गाहरू स्वयं वादीका नाउँमा दर्ता नभै निजका छोरीहरू छिमी डोलकर तथा कर्साडका नाउँमा दर्ता स्रेस्ता कायम भै निजहरूले विक्री व्यवहार गरेकोले अंशवण्डाको ३० नं. प्रयोजनार्थ व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टि भिन्न भएको भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर देखिन्छ । कूल सम्पत्तिको अनुपातमा नरम गरम मिलेको स्थिति नदेखिनुका अतिरिक्त वादी प्रतिवादीको पैतृक सम्पत्तिसँग सो सम्पत्तिको सम्बन्ध स्थापित हुन सकेको छैन । वादीले अंशवण्डाबाटै प्राप्त जग्गाहरू निज छोरीहरूका नाउँमा दर्ता रहेका भन्ने प्रतिवादी कथनको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(२) ले जिकीर लिने पक्षमा नै सो पृष्टि गर्नुपर्ने प्रमाणको भार रहन्छ । वादीको नाउँबाट कुनै प्रकारले हकहस्तान्तरण भै गएका जग्गाहरू नै निजका छोरीहरू र नातिका नाउँमा रहेका जग्गा हुन भनी मिसिल कागजबाट पुष्टि हुन आउँदैन । वादीका नाउँमा कुनै जग्गा दर्ता नभएको र ७ नं. फाँटवारी समेत नभरिएको भनी मिति २०५२/१०/१३ गतेको मालपोत कार्यालय मुस्ताङको पत्रबाट देखिँदा वादीको नाउँमा सम्पत्ति नरहेको भन्ने प्रष्ट देखिन्छ ।

६. वादी प्रतिवादीबीच रीतपूर्वकको अंशवण्डाको लिखत नभएको एवं आपसी विक्री व्यवहार समेत नभएको अवस्थामा केवल भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को प्रयोजनका लागि १ नं. र ७ नं. अनुसूची फारम भरेकै आधारमा अंशवण्डाको ३० नं. बमोजिमको व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टि भिन्न भएको भनी अंश जस्तो नैसर्गिक हकलाई संकुचित पार्न न्यायोचित हुँदैन । यस सन्दर्भमा ने.का.प. २०६० नि.नं. ७२०५ पृष्ठ २९२ मा मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । सो सिद्धान्त यस विवादमा आकर्षित हुने नै देखिन्छ ।

७. उपरोक्तानुसार घरसारको २०१७

सालको सककल पेश नभएको घरायसी लिखतको प्रामाणिक महत्व नरहेको तथा मिसिल संलग्न १ नं. र ७ नं. फाँटवारी पुष्टिकारक प्रमाणको अभावमा अंशवण्डा भएका आधारभूत प्रमाण हुन नसक्दा अंश जस्तो नैसर्गिक अधिकारबाट वादीलाई वञ्चित गर्नु न्यायसंगत देखिन आउँदैन। यसर्थ वादी र प्रतिवादीबीच अंशवण्डा भएको नदेखिँदा वादीले अंश पाउने देखिन्छ।

८. वादी प्रतिवादीहरू कति अंशियारा रहेछन् र वादीले कति भाग अंश पाउने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा हाल जीवित मूल अंशियार तीन जना भएको भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पाइयो। वादीले मुस्ताङ्गी राजा भ्रिग्मी पलवर विष्टलाई प्रतिवादीमध्येका एक अंशियार र आफू एक अंशियार कायम गरी माइलो भाई चाराड स्याण्टुडलाई लामा भएको हुनाले अंश नपाउने भन्ने फिराद मागदावी लिनु भएको छ। अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुभदा चाराड गुम्बामा बस्ने निज चाराड स्याण्टुड आफूले केही जग्गा र पूजाको सामान पाइसकेकोले अंशमा दावी गर्दैन भन्ने किसिमको वयान गरेको देखियो। निजको सोही वयानबाट निजको छोराछोरी र दुई श्रीमतीहरू देखिएका छन्। बाबु/लोगनेले अंशमा दावी छोडे पनि छोरा छोरी स्वास्नीका सम्बन्धमा यस मिसिलबाट बोल्न नमिल्ने भएकाले उनीहरूको दावी परेका खण्डमा मात्र अदालतले बोल्ने कुरा भएकोले हाल चाराड स्याण्टुड लामा भन्ने थुक्देन ग्याचो विष्टबाहेक वादी र मुस्ताङ्गी राजा भ्रिग्मी पलवर विष्टमात्र दुई अंशियार कायम हुने प्रतिवादीबाट वादीले दुई खण्डको एक खण्ड अंश पाउने ठहर शुरु पुनरावेदन अदालत बागलुडले गरेको देखियो।

९. वादीका माहिलो देवर चाराड स्याण्टुड भन्ने थुक्देन ग्याचोका स्वास्नी र छोराछोरी समेत रहेको निजको वयानबाट देखिन्छ। यो तथ्यलाई वादीले खण्डन गर्न सकेको पाइएन। मुद्दाका पक्षको पनि न्याय सम्पादनमा निश्चित कर्तव्य हुन्छ। फिराद र प्रतिउत्तर परे पछि अ.व. १३९ बमोजिम बुभिदा प्रकट भई मिसिलमा प्रवेश पाएको तथ्यबाट प्रतिकूल असर पर्ने वादीले तत्कालै निवेदन दिएर खण्डन गर्न

सक्नु हुन्थ्यो। यसो हुन नसकेको अवस्थामा समेत यस अदालतमा पुनरावेदन दिँदा सो तथ्य भूठो भएको कुरा राख्न सक्नु हुन्थ्यो। यस्तो केही हुन सकेको छैन। विवाद नभएको तथ्यका पछाडि लागी खोजीनीति गरी अदालतले आफ्नो समय वर्वाद गर्दैन। तसर्थ माहिलो थुक्देन ग्याचोका दुई श्रीमतीहरू र एक छोरा एक छोरी रहेको मान्नु बाहेक अर्को विकल्प छैन।

१०. सम्पत्तिमा त्यसका सबै हकवालाको अन्तरभूत अधिकार रहन्छ। लोगनेको सम्पत्तिमा अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक स्वास्नीको तथा बाबु आमाको सम्पत्तिमा निजको छोरा छोरी समेतका हकवालाको अन्तरभूत अधिकार रहन्छ। लामा बनेका थुक्देन ग्याचोले आफूलाई अंश चाहिन्न भनेको अभिव्यक्ति केवल निजका हकमा सम्म आकर्षित हुनसक्ने अवस्था रहन्छ। आफूबाहेक अरु हकवालाको साम्पत्तिक हकलाई निजहरूको मञ्जूरीविना तिलाञ्जलि दिने अधिकार परिवारको मुख्यलाई पनि हुँदैन। मुख्यले नै सम्पत्ति छाडेपछि निजको हकवालाको पनि हक भएको अर्थ निकाल्न न्यायोचित हुँदैन। तसर्थ वादीका माहिला देवरको कथनले त्यो वंश वृक्ष नै अंशको हकबाट वञ्चित भएको अर्थ गरी केवल दुई अंशियार कायम गर्नु वा भविष्यमा मुद्दा परेमा विचार गरिनेछ, भन्नु न्यायसंगत हुँदैन। अंश मुद्दाका फिरादीको हक नै तीन खण्डको एक खण्डमा सीमित रहेको अवस्थामा सोभन्दा बढी दावी गर्ने हकद्वैया नै निजमा रहेको मान्न मिल्दैन।

११. यसमा अतिरिक्त मुलुकी ऐन अंशवण्डाको ९ नं. मा मुडिई विजया होम गर्नेले अंशमा दावा गर्न पाउँदैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। थुक्देन ग्याचो विष्ट मुडिई विजया होम गरेको व्यक्तिको नभै लामा बनेको भन्ने तथ्य निर्विवाद रुपमा स्थापित भएको छ। भिक्षु हुनुलाई मुडिई विजया होम गरेको नमानिने भनी ने.का.प. २०४२, नि.नं. २२९५ पृष्ठ २४३ मा यस अदालतबाट सिद्धान्त कायम भइसकेको छ। सो परिप्रेक्ष्यमा स्वास्नीहरू तथा छोरा छोरी समेत रहेका थुक्देनले अंश चाहिन्न भन्ने वित्तिकै त्यो हाँगोमा कोही नरहे सरह सो हाँगो नै अंशहकबाट वञ्चित हुने र वादीको

हैसियत वृद्धि भई हकभन्दा बढी सम्पत्ति पाउने हुन सक्दैन । अतः उल्लिखित आधारबाट वादीको माहिलो देवरको हाँगोलाई समेत एक अशियार कायम गर्नुपर्नेमा नगरेका शुरु फैसला सो हदमा नमिल्ले देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा जम्मा तीन अशियार कायम हुने भै तीन भागको एक भाग अंशको हिस्सा वादीले पाउने देखिन आउँछ ।

१२. अब तायदातीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्ति वण्डा लाग्ने हो वा कुन कुन सम्पत्ति वण्डा नलाग्ने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीमध्येका भिगमी सिङ्गी पलवर विष्टले दिएको तायदातीमा उल्लेख भएको मुस्ताङ जिल्ला चराङ, १(ख) कि.नं. ५९१ को जग्गामा बनेको गुम्बा घर धार्मिकस्थल भएकोले राज्य रजौटा ऐन, २०१७ को दफा ६ मा, “यो ऐनबमोजिम समाप्त भएका कुनै राज्यका आयस्ता उठ्ती वा अन्य आम्दानीबाट राजा रजौटाले वा राजा रजौटाका सहमतिले अरु कसैले कुनै देवालय शिवालय स्थापना गरी वा नगरी पूजा आज्ञा वा गुठी कार्य चलाई आएकोमा दफा ४ बमोजिम जीवनभत्ता पाउने राजाले सोही रकमबाट खर्च गरी साविकबमोजिम चलाउनु भएमा चलाउनु वा चलाउन लाउन पाउने छ । चलाउने ईच्छा नभएमा त्यसको सूचना निज राजाले श्री ५ को सरकारलाई अगावै दिनुपर्छ र श्री ५ को सरकारले राज गुठीबाट जो चाहिने खर्च गरी साविकबमोजिम चलाउन लाउने छ,” भन्ने कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा मन्दिर मठ र यस्तै प्रकारका धार्मिक स्थलहरू समाप्त गर्न मिल्दैन । धार्मिकस्थलको विभाजन सो स्थलको समाप्तिको कडी हो । यस्ता धार्मिकस्थल विक्री वण्डा गर्न नमिल्ले भएकोले वण्डा नलाग्ने भनी पुनरावेदन अदालत बाग्लुङले वण्डा नलाग्ने सम्पत्तिको प्रकृतिमा राखेको देखिन्छ ।

१३. सो कि.नं. ५९१ जग्गा नापी हुँदाकै अवस्थामा गुम्बा जनिई नापी भएको देखिन्छ । व्यक्तिगत सम्पत्तिको रूपमा प्रयोग हुने भए निश्चितरूपमा सो सम्पत्ति व्यक्तिको नाउँमा दर्ता रहने थियो । स्वाभाविक रूपमा गुम्बा धार्मिकस्थल भएको कारणले सोको सार्वजनिक रूपमा प्रयोग हुन्छ । धार्मिक आस्थाअनुरूप त्यहाँ जो कोहीले धार्मिक उपासना गर्न पाउने हुन्छ ।

यस्तो मानवमात्रको आस्थाको केन्द्रको रूपमा रहेको गुम्बालाई विभाजित गरी धर्म र संस्कृतिमा आँच पुऱ्याउनु न्यायोचित हुँदैन । कि.नं. ५९१ मा गुम्बा रहेको विषय वादी प्रतिवादीबीच विवादरहित रहेकोले सो धार्मिक उपसनास्थललाई वादी समेतले धार्मिक प्रयोजनमा सो गुम्बाका नीति नियमअन्तर्गत रही प्रयोग गर्नसक्ने नै हुँदा सोलाई वण्डा गर्नु कानूनी दृष्टिका साथै सामाजिक, सांस्कृतिक र धार्मिक आधारबाट समेत उचित हुँदैन । सार्वजनिक प्रकृतिको धार्मिकस्थललाई वण्डा नलाग्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा त्रुटि देखिन आएन ।

१४. काठमाडौँ महानगरपालिका-७ को कि.नं. ७ को घर जग्गासमेत वण्डा हुनैपर्ने वादी पुनरावेदिकाको जिकीर सम्बन्धमा हेर्दा उक्त जग्गा मिति २०३१।१२।०८ मा डेरामा बस्ने मुस्ताङ्गी राजाले तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराजमा विन्तिपत्र दिई हुकुम प्रमाङ्गीबमोजिम श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालयबाट रकम भुक्तानी गरी जीवनकालमा अरुलाई बेचन नपाउने शर्त बन्देजसहित प्रतिवादीलाई किनिदिएको देखियो । उक्त जग्गा पैतृक सम्पत्ति नरहेको तथ्य विवादरहित छ । मुस्ताङ्गी राजाको हैसियत राख्ने प्रतिवादीलाई तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट राज्यकै कोष प्रयोग गरी किनिदिएको जग्गा निजका अन्य अशियारहरूलाई वण्डा लाग्ने स्थितिको देखिन आएन । यस प्रकृतिको कि.नं. ७ को जग्गामा बनेको घरमा पैतृक सम्पत्तिको लगानी भयो भन्ने आधार वादीले देखाउन सकेको छैन । कुन पैतृक सम्पत्ति बेचिएर वा लगानी गरेर त्यस किसिमको जग्गामा घर बन्यो भन्ने कुरा प्रमाणित गर्ने दायित्व वादीको हो । सो तत्कालीन सरकारले मुस्ताङ्गी राजालाई किनिदिएको जग्गामा बनेको घरमा आफ्नो समेत लगानी वा योगदान छ भन्ने कुरा वादीले सबूद प्रमाण गुजारी पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा उक्त घरजग्गा वण्डा नलाग्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

१५. लोमन्थाङ - १ कि.नं. ३ को जग्गा र सोमा बनेको दरवार र सोही गा.वि.स. को कि.नं. १८ मा बनेको घरका सम्बन्धमा वादी स्वयंले आफ्नो

फिरादमा दरवारमा तिमी राजा भएकोले बस बाँकीबाट हामीलाई पनि बस्न खान व्यवस्था गरिदेऊ भन्दा नमानेकाले अंशमा फिराद गर्न आएकी छु भन्ने फिराद दावी भएकाले मुस्ताड दरवार र त्यसले चर्चेको घर जग्गा ऐतिहासिक महत्वको भएकोले जो राजा हुन्छ उही बस्ने गरेको भन्ने फिरादीले स्वीकार गरी सकेकोले मुस्ताड दरवार र त्यसले चर्चेको घर गोठ वण्डा गर्न उचित नहुने भन्ने पुनरावेदन अदालत बागलुङको निष्कर्ष छ । यस सन्दर्भमा हेर्दा कि.नं.३ र १८ मा रहेका मुस्ताड दरवार एवं घरहरू पैतृक सम्पत्ति रहेको तथ्यमा विवाद छैन । मूल कुरा नापी हुँदा फिल्डबुकमा विशुद्ध रुपमा भ्रिगमी परवल विष्टका नाममा ती दर्ता भएका मिसिल संलग्न फिल्डबुक र जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाका प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । कुनै व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता भएको सम्पत्तिलाई निजी प्रकृतिको सम्पत्ति मान्नुपर्ने हुन्छ । निजी नाममा दर्ता सम्पत्तिलाई स्वआर्जन प्रमाणित भएको अवस्थामा बाहेक दरवार भन्ने संज्ञा पाउँदैमा कुनै कानूनले विशेष सम्पत्ति मानेको छैन । फिराद दावी र त्यसमा उल्लिखित कथनले सम्पत्तिमा हक छाडेको अर्थ लाग्दैन । ऐतिहासिक भवन भन्दैमा बासस्थानको रुपमा प्रयोग भइआएको सम्पत्ति वण्डा नलाग्ने भन्न मिल्दैन । भवनको ऐतिहासिकता जोगाउन प्रचलित नेपाल कानूनले समुचित व्यवस्था गरेकै छन् । यस सन्दर्भमा प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ को परिपालन हुने कुरामा शंका गर्न आवश्यक छैन । यस्तो परिस्थितिमा आफ्ना पुर्खा मुस्ताङ्गी राजा भएको तथा वादीका पति तत्कालीन राजाको २०१५ सालमा देहान्त भएको, माहिला छोरा लामा भएकोले कान्छा भए पनि राजा भएका भन्ने फिराद कथनको खण्डन नपाउँदा यस परिस्थितिमा राजा भएका प्रतिवादी भ्रिगमी पलवर विष्टले अन्य नेपाली नागरिकभन्दा छुट्टै विशिष्ट स्थान प्राप्त गरी व्यक्तिगत नाममा दर्ता रहेको पैतृक सम्पत्तिका सम्बन्धमा निजले विशेषाधिकार प्राप्त गर्ने भन्ने कुरा संविधान र कानूनतः मिल्ने देखिन आउँदैन । अतः कि.नं. ३ र १८ को सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हुँदा वादी प्रतिवादीबीच वण्डा लाग्नेमा सो वण्डा नलाग्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखिएन ।

तर, मिसिल संलग्न प्रमाणबाट मुस्ताड दरवार ऐतिहासिक महत्वको देखिएको छ । यस कुरामा वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको सहमति छ । त्यसैले यस्तो ऐतिहासिक सांस्कृतिक धरोहरहरूको संरक्षण आवश्यक हुन्छ । दरवारको संरक्षणबाट दुवै पक्षको हित प्रवर्धन हुने देखिन्छ । दरवारको ऐतिहासिक सांस्कृतिक र पुरातात्विक स्वरूप प्रचलित नेपाल कानूनका अधीनमा रही यथावत् कायम गर्ने गरी उक्त सम्पत्ति अंशवण्डा हुनुपर्ने देखियो ।

१६. अतः माथि विवेच्य आधार प्रमाणहरूबाट वादी प्रतिवादीहरू बीच यस पूर्व वण्डा भएको नदेखिएको र शुरु पुनरावेदन अदालत बागलुङले वादीको माहिलो देवर बाहेक दुई अंशियार मात्र कायम गरेकोमा सो नमिली तीन अंशियार रहेकाले वादी प्रतिवादीहरू जम्मा तीन अंशियार कायम हुने ठहर्छ । तसर्थ वादीले तीन भागको एक भाग अंश पाउने ठहर्छ । मुस्ताडको कि.नं. ३ र १८ को मुस्ताड दरवार वण्डा नगरेको हकमा उपरोक्तानुसार पुनरावेदन अदालतको निर्णय नमिलेकोले उक्त दरवारको ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पुरातात्विक स्वरूपलाई कानूनानुरूप संरक्षित रुपमा राख्नु पर्ने गरी तीन भागको एक भाग वादीले अंश पाउने ठहर्छ । मुस्ताड चराड १(ख) को कि.नं. ५९१ को गुम्बा समेतको सम्पत्ति र काठमाडौं महानगरपालिका ७ को कि.नं. ७ को घर जग्गा वण्डा नगर्ने र उल्लिखितबाहेकको अन्य सबै सम्पत्ति वण्डा गर्ने ठहराएको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सो फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ । वादीले अंश पाइसकेकोले अंश दिनु नपर्ने भन्ने प्रतिवादीको र सम्पूर्ण सम्पत्ति वण्डा लाग्ने भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ (निर्णय) खण्डमा लेखिएबमोजिम शुरु फैसला केही उल्टी भै तीन अंशियार कायम हुने ठहरेकाले मुस्ताड जिल्ला चराड गा.वि.स. वडा नं. १ (ख) कि.नं. ५९१ को जग्गामा बनेको गुम्बा र काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७ को

कि.नं. ७ को घर जग्गाबाहेक अन्य प्रतिवादीहरूबाट पेश गरिएको फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट तीन भागको एक भाग सम्पत्ति छुट्टयाई पाऊँ भनी वादीको कानूनको म्यादाभिन्न दरखास्त परे लाग्ने दस्तूर लिई वण्डा छुट्टयाई दिनु भनी मुस्ताङ जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु..... १

वादीले दावी गरेको सम्पूर्ण सम्पत्तिको आधा अंश नपाउने भई तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित विगोअनुसार रु. ३,४५,६९० को तीन भागको एक भाग अर्थात रु.१,१५,२३०।- विगोको सम्पत्ति पाउने हुँदा निजले शुरु फिराद दर्ता गर्दा रु.१००।- तथा तायदातीअनुसार रु.६,९५४ गरी जम्मा रु. ७,०५४ कोर्टफी राखेको देखिँदा अंश पाउने ठहरेको विगोको कोर्टफी रु.३,२७४ प्रतिवादीहरूबाट भरी पाउनेमा प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा मिति २०५७।४।३० मा रसीद नं. ४२९७९ बाट रु.२,५२०।९७ धरौटी राखेको देखिँदा सोही धरौटीबाट वादीको कानूनबमोजिमको दरखास्त परे केही दस्तूर नलिई र बाँकी ७५३।०३ प्रतिवादीहरूबाट भराई पाऊँ भनी वादीको दरखास्त परे कानूनबमोजिम कुनै दस्तूर नलिई भराई दिनु भनी मुस्ताङ जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु..... २

अंश पाउने ठहरेका थुक्देन ग्याचो विष्टका श्रीमती तथा सन्तान समेतका हकवालाको वण्डा छुट्टयाई पाऊँ भने दरखास्त परे लाग्ने कोर्टफी समेतको दस्तूर लिई वण्डा छुट्टयाई दिनु भनी मुस्ताङ जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु..... ३

दायरीको लगत कट्टागरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु..... ४

उक्त रायमा मेरो सहमति छ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६६ साल फागुन ४ गते रोज ३ शुभम
इजलास अधिकृत : गायत्रीप्रसाद रेग्मी

निर्णय नं. ८३६०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की

२०६५ -WO - ०१६७

आदेश मिति: २०६७।१।१५।४

मुद्दा :- उत्प्रेषण समेत।

निवेदक: सिन्धुपाल्चोक जिल्ला किउल गा.वि.स. वडा नं. ७ घर भै का.जि.जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. ३ जोरपाटी स्थित नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघको कार्यवाहक सभापति वर्ष ३२ को निमा लामा ह्याल्मो समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौँ समेत

- एउटै जाति एउटै परम्परा मान्ने सो जातिलाई कुनै ठाउँमा ह्योल्मो र कुनै ठाउँमा योल्मो भन्ने गरेको एवं सोहीअनुसार लेख्ने समेत गरेकोले त्यसमध्येको एउटा लेखाई ठीक र अर्को लेखाई बेठीक छ भन्ने कुरालाई उचित भन्न सकिने अवस्था भएन। ठाउँअनुसारको उच्चारण भेदको कारणले कहीं ह्योल्मो र कहीं योल्मो भन्ने गरेको हुनाले र आ-आफ्नो लेखाई तथा उच्चारणमा दुबै पक्ष अडिग समेत देखिएका हुनाले एक प्रकारको लेखाईलाई शुद्ध र अर्कोलाई अशुद्ध भन्न न्यायोचित नहुने।

(प्रकरण नं. २)

- नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघ नामको संस्था विधिवत दर्ता भैसकेपछि विधान तथा प्रचलित कानूनबमोजिम संस्थाको नाम परिवर्तन गर्न पाउने भए वा गर्नुपर्ने भए अरु कुनै संस्थाले नभई स्वयं सोही संस्थाले नाम परिवर्तनको

प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्ने ।

- विधान तथा प्रचलित कानूनबमोजिम संस्थाको नाम परिवर्तन गर्न पाउने भए वा गर्नुपर्ने भए अरु कुनै संस्थाले नभई स्वयं सोही संस्थाले नाम परिवर्तनको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्ने हुँदा ह्योल्मो समाज सेवा संघले नभई नेपाल योल्मो समाज सेवा संघले ह्योल्मोलाई योल्मोमा संशोधन गरी पाउन प्रक्रिया अगाडि बढाएको कार्य दर्ता भैरहेको संस्था नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघबाट सो संस्थाको नाम परिवर्तन गर्ने प्रक्रिया प्रारम्भ भै कारवाही भएको नदेखिनाले सो कारवाहीलाई कानूनसम्मत भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पन्नामान तुलाधर, श्री रविराज भण्डारी, श्री शंकर लिम्बू, श्री फुर्पा तामाङ र श्री सन्तोष राना मगर
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्ण भट्टराई, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री प्रेमबहादुर खड्का, श्री श्यामकुमार श्रेष्ठ र श्री नारायणप्रसाद खनाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.गिरीशचन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ : -

नेपालको विभिन्न भूभागमा बसोबासगरिरहेका आदिवासी “ह्योल्मो” जातिको हकहित, भेषभूषा, धर्म, लिपि र संस्कृतिको संरक्षण र सम्वर्धन गर्दै सामाजिक, आर्थिक र बौद्धिक समुन्नतिका साथसाथै राष्ट्रोन्नतिमा समयोचित योगदान पुऱ्याउनका लागि “नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघ”

नामको संस्था जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँमा मिति २०५५।४।३ द.नं. ३।०५५।५६ मा दर्ता भै आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ को अनुसूचीमा ५९ औं क्रममा “ह्योल्मो” जाति सूचीकृत भई सोही नामलाई राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय संघसंस्थाले मान्यता समेत दिई निरन्तर कार्य गर्दै आएको छ । यसै संस्थाका २१ जना कार्यसमिति पदाधिकारी तथा सदस्यहरू मध्येबाट २ जना निर्वाचित र २ जना मनोनीत सदस्यहरू संलग्न भई विधानविपरीत महाधिवेशन गरेको भनी निर्वाचित कार्यसमितिलाई विघटन गरी “नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघ” लाई “नेपाल योल्मो समाज सेवा संघ” बनाई विपक्षीमध्येका पेमा दोर्जे लामाले विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँमा पत्र पठाएको देखिन्छ । सोही आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँबाट मिति २०६५।४।२४ मा - नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघ नामक जातीय संस्था आ.व. २०५५।५६मा यस कार्यालयको संघ संस्था शाखाको द.नं. ३ मिति २०५५।४।३ मा दर्ता भई निरन्तर रुपमा कार्य गर्दै आएकोमा हाल आएर उक्त जातीय समाज ‘ह्योल्मो’ र ‘योल्मो’ शब्दलाई लिएर विवाद उत्पन्न भै यस कार्यालयमा समेत निवेदन परी दुबै पक्षलाई राखी छलफल समेत भएको देखिन्छ । संस्था दर्ता गर्दा ‘ह्योल्मो’ नामाकरण भएतापनि उक्त शब्द व्याकरणगत रुपमा अशुद्ध भै “योल्मो” लेख्नुपर्ने भनी महाधिवेशनको दुई तिहाई बहुमतबाट पारित गरी विधान संशोधनद्वारा ‘योल्मो’ कायम गरी सोहीबमोजिम विधानको अन्य दफाहरूमा पनि संशोधनको लागि लेखी आएकोले र ‘योल्मो’ शब्द तिब्बतीयन भाषाबाट आयातित भएको अंग्रेजी रुपान्तरणमा ‘Yolmo’ लेखिने गरिएको यो ‘Yalomo’ भित्र ‘H’ अक्षर नपरेकोले पनि ‘ह्योल्मो’ शब्द व्याकरणगत रुपमा अशुद्ध नै देखिन्छ । साथै विश्व भाषा क्याम्पस, गुम्बा व्यवस्थापन विकास समिति, नेपाल प्राध्यापक संघ समेतबाट व्याकरणअनुसार ‘योल्मो’ नै लेखिने भनी लेखी आएको देखिदा नेपाल योल्मो समाज सेवा संघको मागबमोजिम ‘योल्मो’ शब्द राखी विधान संशोधन तथा संस्था नवीकरण गर्न मनासिव देखी पेश गरेको छु भन्ने

टिप्पणी उठी सोही मितिमा सो टिप्पणी सदर गर्ने निर्णय भएको रहेछ ।

विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको उक्त मिति २०६५।४।२४ को टिप्पणी आदेश निर्णय एवं तत्सम्बन्धी विपक्षीहरूबाट भए गरेका संपूर्ण गैरकानूनी एवं त्रुटिपूर्ण काम कारवाही र निर्णय / आदेशले हामीहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(३) (घ), १३(१), १३(२), १३(३), १७(१), १७(३), २३(१) र २३(२) समेतद्वारा प्रदत्त संवैधानिक हक तथा संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४ र ५ तथा आदिवासी / जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ को दफा २ (क) र सोही ऐनको अनसूची समेतले प्रदान गरेको कानूनी हक समेतमा हनन हुन गई सो हकहरू प्रचलन गराउने अर्को उपचारको व्यवस्था नभएकोले संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम यो रिट निवेदन लिई आएका छौं ।

तसर्थ विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६५।४।२४ को टिप्पणी आदेश / निर्णय तथा तत्सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट भए गरिएका र गराइएका संपूर्ण काम कारवाहीले हामी निवेदकहरू लगायत संपूर्ण 'ट्योल्लो' जातिको जातीय पहिचान र मानवीय स्वाभिमानमा गंभीर चोट पुऱ्याइ हाम्रो जात थर र वंश नै परिवर्तन गरी 'नेपाल ट्योल्लो समाज सेवा संघ' को नाम विकृत तुल्याई 'नेपाल योल्लो समाज सेवा संघ' नामाकरण गर्दै संस्थाको विधान र संस्था दर्ता प्रमाणपत्र लगायतका कागजातहरूमा नाम संशोधन गर्ने गरेको निर्णय / आदेशद्वारा निवेदकहरूको मौलिक हक कानूनी हक र नेपाल सरकार पक्ष रहेको अन्तराष्ट्रिय अभिसन्धिद्वारा प्रदत्त मानव अधिकार समेत हनन हुन गएकोले सो सम्पूर्ण काम कारवाही र निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी 'नेपाल ट्योल्लो समाज सेवा संघको नाम विधान समेतका सम्बन्धित कागजातहरूमा पूर्ववत् रूपमा यथावत राख्नु, राख्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ । साथै अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६५।६।३ को रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको

मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटामा म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता नहुँदा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी रहनु परेन भन्ने समेत यस अदालतको मिति २०६५।६।७ को आदेश ।

नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को के कस्तो काम कारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन भएको हो स्पष्ट जिकीर नलिई दिइएको रिट निवेदन प्रथम दृष्टीमै खारेजभागी छ । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को प्रक्रिया पूरा गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट मिति २०६५।४।२४ माभएको निर्णय कानूनसम्मत नै हुँदा नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद् समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत नेपाल सरकारका मुख्य सचिव डा. भोजराज घिमिरेको लिखित जवाफ ।

एक जना सेवाग्राहीले तिब्बती भाषाको लेटरहेड भएको पत्रमा तिब्बती भाषामा प्रयोग भएको ट्योल्लो शब्दको अंग्रेजी र नेपाली रूपान्तरण अनुवाद व्याकरणगत रूपमा प्रमाणित गर्न अनुरोध गरेकोमा यस क्याम्पसमा रहेका तिब्बती भाषा शिक्षकले तिब्बती भाषामा पहिलो अक्षरको रूपमा प्रयोग भएको 'H' अक्षर अंग्रेजीमा Yulmo लेखिने गरेकोले सोही बमोजिम व्यहोरा खुलाई विशेषज्ञको राय प्रस्तुत गरेको हो । यसरी भाषा सेवा प्रदान गर्ने क्रममा यस क्याम्पसका विशेषज्ञले दिएको अनुवाद (राय) विशुद्ध प्राज्ञिक भएको र व्याकरणगत शुद्ध रूप किटान गरेको कुराबाट विपक्षी निवेदकको कुनै प्रकारको मौलिक हक हनन हुन गएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत विश्वभाषा क्याम्पसका प्रमुख यादवप्रसाद पन्तको लिखित जवाफ ।

नेपाल ट्योल्लो समाज संघ नामक जातिय संस्था आ.व. २०५५।५।६ मा यस कार्यालयमा दर्ता भई निरन्तर रूपमा कार्य गर्दै आएकोमा हाल आएर उक्त, संस्थामा ट्योल्लो र योल्लो शब्दलाई लिएर विवाद उत्पन्न भै यस कार्यालयमा समेत निवेदन परी

दुवै पक्षलाई राखी छलफल समेत भएको देखिन्छ । संस्था दर्ता गर्दा 'ह्योल्मो' नामाकरण भएतापनि उक्त शब्द व्याकरणगत रूपमा अशुद्ध भै 'योल्मो' लेख्नुपर्ने भनी महाधिवेशनबाट दुई तिहाई बहुमतले पारित गरी विधान संशोधन द्वारा 'योल्मो' कायम गरी सोहीबमोजिम विधानका अन्य दफाहरू पनि संशोधनको लागी लेखी आएको र 'योल्मो' शब्द तिब्बतियन भाषाबाट आयातीत भएको अंग्रेजी रूपान्तरणमा 'Yolmo' लेखिने गरिएकोले यो 'Yolmo' भित्र 'H' अक्षर नपरेकोले पनि 'ह्योल्मो' शब्द व्याकरणगत रूपमा पनि अशुद्ध नै देखिन्छ । साथै विश्व भाषा क्याम्पस, गुम्बा व्यवस्थापन विकास समिति नेपाल प्राध्यापक संघ समेतबाट व्याकरणअनुसार 'योल्मो' नै लेखिने भनी लेखी आएको देखिँदा नेपाल योल्मो समाज सेवा संघको मागबमोजिम 'योल्मो' शब्द राखी विधान संशोधन तथा संस्था नविकरण गर्ने भनी मिति २०६५।४।२४ मा निर्णय भै विधान संशोधन तथा संस्था नवीकरण भएको देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँका प्रमुख जिल्ला अधिकारी ध्रुवप्रसाद शर्माको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकहरू नेपाल योल्मो (विगतमा ह्योल्मो) समाज सेवा संघको वर्तमान केन्द्रिय कार्य समितिको पदाधिकारी नरहेको र नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघको नाम समेत २०६४।१०।१९ गते कानून तथा विधानसम्मत रूपमा सम्पन्न चौथो राष्ट्रिय महाधिवेशनबाट संशोधन भई नेपाल योल्मो समाज सेवा संघ भैसकेको हुँदा उक्त महाधिवेशनले गरेका निर्णयहरू माथि प्रश्न उठाउने अधिकार विपक्षीहरूलाई छैन । ह्योल्मो र योल्मो लेखाई सम्बन्धमा धेरै अगाडिदेखि नै विवाद रहि उक्त विवादको समाधान निकाल्ने धेरै प्रयासको परिणामस्वरूप विभिन्न मितिमा बैठक तथा भेलाहरू बस्दै आई जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको मिति २०६४।५।१९ को पत्रबमोजिम मिति २०६४।१०।१९ गते चौथो राष्ट्रिय महाधिवेशन सम्पन्न गरी नेतृत्वको निर्वाचन गरी अवदेखि 'ह्योल्मो' लाई सुधार गरी सोको सट्टा 'योल्मो' लेख्ने निर्णय गरी योल्मो ह्योल्मोको विवाद अन्त्य

गरियो । निवेदन जिकीरअनुसार विधायीकाले निर्माण गरेको कानून हाम्रो तर्फबाट संशोधन गर्ने वा काट्ने काम गरेको होइन । ह्योल्मो शब्द हाम्रो जातिगत व्याकरण अनुसार गल्ती भएकोलाई सच्चाएर 'योल्मो' बनाउनु वा संशोधन गर्नु भनेको कानून नै संशोधन गर्नु भनी गलत अर्थ लगाउनु दुरासय हो । आफ्नो संस्थाको नाम के राख्ने भन्ने निर्णय हाम्रो जातिय संस्थाको महाधिवेशनको निर्णय नै सर्वोपरि हुने भएकोले कुनै व्यक्तिले प्रश्न उठाउँदैमा त्यो बदर हुने होइन । आफ्नो संस्थाको नाम परिवर्तन गर्ने अधिकार विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनले हामीलाई नै दिएको छ । विपक्षीहरूले आरोप लगाए जस्तो हामीले आफ्नो जातिको वंश परम्परा र धर्मलाई कुनै पनि प्रकारको परिवर्तन एवं खलल पुऱ्याएका छैनौ । वरु विगतमा भई आएको अशुद्ध स्वरूपलाई विभिन्न संस्कृति, इतिहास एवं धर्मगुरुहरूको सल्लाह सुभावा एवं ऐतिहासिक तथ्यको आधारमा शुद्ध रूपमा सच्याएको मात्रै हो । मानव अधिकार, विश्वव्यापी मानवअधिकारको घोषणपत्र, अन्तराष्ट्रिय सन्धि तथा अभिसन्धि, अन्तराष्ट्रिय श्रमसम्बन्धी अभिसन्धि नं. १६९ (ILO 169) समेतका कानून तथा अभिसन्धिहरूमा आफ्नो जातिसम्बन्धी मामिलामा निर्णय गर्ने अधिकारबमोजिम नै हामीले हाम्रो जातिको र संस्थाको नामलाई परिवर्तन गरिएको हो । हामीलाई तिमीहरू त्यो जाति वा योल्मो जाति होइनौ र तिमीहरूलाई त्यो अधिकार छैन भन्ने कुनै प्रमाण विपक्षीले पेश गर्न सक्नु भएको छैन । यसर्थ हामीले विपक्षीहरूले भनेजस्तो कुनै पनि प्रकारको गैरकानूनी कामहरू नगरेको र विपक्षीहरूले लगाउनु भएको भूठा आरोपहरू निराधार भएको हुँदा हामी विरुद्धको रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत पेमा दोर्जे लामा भनिएको पेमा लामा समेत ४ को संयुक्त लिखित जवाफ ।

विश्वभाषा क्याम्पसको मिति २०६४।०८।१७ को कागजात र सोही कागजातलाई कानून कित्तावले अंग्रेजीमा अनुवाद गरेको मिति २०६४।८।१७ को कागजातको आधारमा 'योल्मो' शब्द प्रमाणित गरिएको । तिब्बती सम्बोटा लिपिको अक्षरलाई नेपालीमा रूपान्तरण गर्दा पनि योल्मो हुने स्पष्ट देखिएको, तिब्बत

सम्बोटा लिपिमा ह्योल्मो भन्ने शब्दको उच्चारण गरेको कही नदेखिएको हुनाले लामा विद्वानहरूका अनुसार योल्मो नै नेपाली रूपान्तरण हुने स्पष्टोक्तिको आधारमा यस समितिले योल्मो भनी प्रमाणित गरिएको। भाषाको नियम अनुसार ह्योल्मो र योल्मोमा कुनै भिन्नता नदेखिएको Nepal yolmo Social Service Association को Identity Card No.05- (केन्द्रीय सचिव) जारी मिति २०६३।०६।१० र सोही संघको आजीवन सदस्य (life member) कार्ड नं. को अंग्रेजीमा उल्लेख भए अनुसार (Nepal yolmo social service Associatoin) भन्ने उल्लेख भएको र सोही संघको Letter pad र छापको अंग्रेजी अक्षरको आधारमा यस समितिबाट 'योल्मो' शब्द प्रमाणित गरी पठाएको हो भन्ने समेत गुम्बा व्यवस्था तथा विकास समितिको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल समेत अध्ययन गरियो। निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू पन्नामान तुलाधर, रविराज भण्डारी, शंकर लिम्बू, फुर्पा तामाङ र सन्तोष राना मगरले नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघ २०४७।२।२ मा नेपाल जनजाति महासंघमा आवद्ध भएको छ। मिति २०५४।३।२३ मा राष्ट्रिय जनजाति विकास समिति गठन आदेश जारी भएकोमा सोको अनुसूची १ मा ह्योल्मो जनजाति सूचीकृत गरिएको छ। नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघ जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा मिति २०५५।४।३ द.नं. ३।०५५।५६ मा दर्ता भएको छ। आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ को अनुसूचीको ५९ नं. मा 'ह्योल्मो' जन जातिमा सूचीकृत गरिएको छ। संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४ मा संस्था दर्ता गर्ने व्यवस्था छ र सोही ऐनको दफा ८ मा संस्थाको उद्देश्यमा हेरफेर हुनसक्ने वा संस्था अर्को कुनै संस्थामा गाभिन सक्ने व्यवस्था छ। तर संस्थाको नाम परिवर्तन हुनसक्ने व्यवस्था उक्त ऐनमा छैन। जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६५।४।२४ को निर्णय अधिकारक्षेत्रविहीन (Absence of Jurisdiction) रहेको छ। उक्त निर्णय गर्दा यो ऐनको यो दफा भनी उल्लेख

भएको छैन, कुन अधिकारीले निर्णय गरेको हो सो कुरा पनि निर्णयबाट खुल्दैन, टिप्पणी उठाएर निर्णय नगरी 'हुन्छ' भनिएको छ। उक्त निर्णयले असरपर्ने व्यक्तिहरूलाई आफ्नो कुरा प्रस्तुत गर्ने समुचित मौका नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत निर्णय गरिएको छ। ह्योल्मो र योल्मो दुवै प्रकारका सम्बोधन प्रचलित हुनसक्ने भएपनि ह्योल्मोलाई हटाई योल्मो शब्द नै राख्नु पर्ने दर्ता भै सकेको संस्थाको सन्दर्भमा आवश्यक हुदैन। ह्योल्मो नै लेखिनुपर्ने कुरा विभिन्न अभिलेखहरू, पुस्तकहरू तथा नेपालले अनुमोदन गरेको क्षीइ अभिसन्धि नं. १६९ समेतमा उल्लिखित भएको छ। यस सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयको २०६३।१।१६ को निर्णयबाट पनि 'ह्योल्मो' कायम गरिएको छ। यसरी उल्लिखित आधारहरू समेतबाट 'ह्योल्मो' कायम भएकोलाई गैरकानूनी प्रक्रियाबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालयले 'योल्मो' कायम गरेको मिति २०६५।४।२४ को निर्णयले ह्योल्मो समाजका निवेदकहरूको संविधान, कानून समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक तथा कानूनी हकमा आघात पुगेकोले उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघलाई पूर्ववत रूपमा काम गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिनु पर्दछ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसै गरी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्रीकृष्ण भट्टराईले यहाँ ह्योल्मो र योल्मोको विवाद छ। बोल्दा ह्योल्मो र लेख्दा योल्मो देखिएको छ। २०६३।१।४ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट अधिवेशनको लागि पत्र पठाएको छ। २०६३।१।२९ को विशेष अधिवेशनले व्यापक बहुमतबाट पारित गरी संशोधनको लागि पत्राचार गरिएको छ। संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई विधान।३स्संशोधन गर्ने अधिकार छ, सोहीबमोजिम प्रक्रिया पुऱ्याएर निर्णय गरिएको छ। प्रमुख जिल्ला अधिकारीको उक्त निर्णयउपर पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था सोही ऐनमा छ, तर वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन गरेको छैन। तसर्थ उक्त निर्णय बदर हुने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिनु गर्दछ

भनी वहस गर्नुभयो ।

अर्का विपक्षी विश्वभाषा क्याम्पसको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता नारायणप्रसाद खनालले वहसको क्रममा कसैले कुनै भाषाको अनुवाद गरिपाउँ भनी निवेदन दिएमा सम्बन्धित भाषा शिक्षकले दिएको रायको आधारमा क्याम्पस प्रमुखले प्रमाणित गरिदिने प्रक्रिया छ । प्रस्तुत विषयमा पनि ह्योल्मोलाई अंग्रेजी र नेपालीमा अनुवाद गरिपाउँ भनी परेको निवेदनमा तिब्बती भाषाका शिक्षकले तिब्बती भाषाको शुरु H बाट नभई Y बाट हुने हुँदा 'योल्मो' हुन्छ भनी दिएको रायका आधारमा प्रमाणित गरिदिएको हो । यसरी राय दिएको आधारले निवेदकको हकमा कुनै आघात नपुगेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी उल्लेख गर्नुभयो ।

अन्य 'योल्मो' समेतका विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू शंभु थापा, प्रेमबहादुर खड्का र श्यामकुमार श्रेष्ठले रिट निवेदकहरूले २०६५।४।२४ को टिप्पणी आदेश मात्र बदर गराउन माग गरेका छन् सो सँग सम्बन्धित २०६३ सालदेखि २०६४ साल सम्म भएका अन्य आदेशहरू बदर गराउन माग गरेका छैनन् । जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको मिति २०६५।४।२४ को टिप्पणी आदेश संस्था दर्ता ऐन २०३४ को दफा ५,८,११ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरेको हुँदा पूर्ण रूपमा कानूनसम्मत छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको पत्रबमोजिम विधानसम्मत तरिकाले मिति २०६४।१०।१९ मा सम्पन्न भएको संयुक्त महाधिवेशनले गरेको वैधानिक निर्णयलाई स्वीकृति प्रदान गर्ने गरी टिप्पणी आदेश भएको हो र सो आदेशले कुनै कानूनलाई उल्लंघन गरेको छैन । सो महाधिवेशनको वैधता माथि पनि विपक्षीहरूले प्रश्न उठाउनु भएको छैन । रिट निवेदनमा उल्लेख भए भैं ह्योल्मो लाई योल्मो गर्दैमा हाम्रो जातीय पहिचान मानवीय स्वाभिमानमा आघात पुग्ने कुरै आउँदैन नत उक्त कार्यले हामीहरूको पहिचान, स्वत्व, मौलिकता, इतिहास र संस्कृति समेतको सम्पूर्ण चिनारी नै समाप्त हुन्छ । बरु भाषिक लेखाईको अन्यौललाई समाप्त पारेको छ । हामीहरूको सम्बोटा लिपीमा प्रयोग हुने शब्दको अंग्रेजी र नेपालीमा

रूपान्तरण गर्दा योल्मो हुने र तिब्बत एवं भारतमा समेत 'ह्योल्मो उच्चारण कहि कतै नभई 'योल्मो' नै भएको र तत्कालीन ह्योल्मो समाज सेवा संघले २०६० सालमा नै संघको अंग्रेजी अक्षरमा रहेको Hyolmo बाट ज हटाई Yolmo मात्र लेख्ने निर्णय गरी संशोधन गरेको अवस्थाले समेत लेखाईमा त्रुटि रहेको पुष्टि हुन्छ । तसर्थ 'ह्योल्मो' लाई 'योल्मो' हुने गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँले गरेको टिप्पणी आदेशले निवेदकहरूको संवैधानिक तथा कानूनी हक र पहिचानमा समेत आघात नपुगेको नपुग्याएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्त दुवै पक्षका विद्वानहरूको वहस जिकीर समेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्नलिखित प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो:

- (क) निवेदक तथा विपक्षीहरू 'ह्योल्मो' वा 'योल्मो' कुन जातिका हुन् ?
- (ख) 'ह्योल्मो समाज सेवा संघ' लाई 'योल्मो समाज सेवा संघ' भनी नाम संशोधन गर्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको निर्णय कानूनसम्मत छ, छैन ?
- (ग) निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन ?

२. यसमा निवेदन दावीअनुसारको साँस्कृतिक पहिचान भएका र एउटै भेष भूषा र भाषा समेत भएका निवेदक एवं विपक्षीहरू निवेदन दावीअनुसार ह्योल्मो हुन् वा विपक्षीहरूका जिकीर अनुसार योल्मो हुन् भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदकहरू एवं विपक्षीहरू मध्येका आफूलाई ह्योल्मो वा योल्मो भन्नेहरू एउटै जाति एवं साँस्कृतिक पहिचान तथा परम्पराका हुन भन्ने कुरामा विवाद छैन । अव उनीहरू ह्योल्मो वा योल्मो के हुन् र के लेख्दा शुद्ध हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा एउटै भाषा विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा बोलिने अवस्थामा ठाउँअनुसार एवं त्यस क्षेत्रमा प्रयोगमा आउने अन्य भाषाहरूको बोलीचाली अनुसार लेखाईमा एवं उच्चारणमा केही फरक केही भिन्नता आउनु स्वभाविक हुन्छ । त्यसकारण कुनै ठाउँमा ह्योल्मो भन्ने गरेको र कुनै

ठाउँमा योल्मो भन्ने गरेको र लेखाइमा पनि कुनै ठाउँमा सोअनुसार नै लेख्ने गरिएकोलाई अस्वाभाविक मान्न मिल्दैन। प्रस्तुत मुद्दामा प्रस्तुत भएका विभिन्न पुस्तकहरू एवं शब्दकोषहरूमा पनि त्यस प्रकारको भिन्नता देखिन आउँछ र अंग्रेजी भाषा समेतमा कुनै ठाउँमा Helmo तथा कुनै ठाउँमा Yolmo भन्ने लेखिएको पाइन्छ। उपर्युक्त अवस्थालाई विचार गर्दा एउटै जाति एउटै परम्परा मान्ने सो जातिलाई कुनै ठाउँमा ह्योल्मो र कुनै ठाउँमा योल्मो भन्ने गरेको एवं सोहीअनुसार लेख्ने समेत गरेकोले त्यस मध्येको एउटा लेखाई ठीक र अर्को लेखाई बेठीक छ भन्ने कुरालाई उचित भन्न सकिने अवस्था भएन। ठाउँ अनुसारको उच्चारण भेदको कारणले कहीं ह्योल्मो र कहीं योल्मो भन्ने गरेको हुनाले र आ-आफ्नो लेखाई तथा उच्चारणमा दुवै पक्ष अडिग समेत देखिएका हुनाले एक प्रकारको लेखाईलाई शुद्ध र अर्कोलाई अशुद्ध भन्न न्यायोचित हुन सक्दैन। ठाउँ र उच्चारण भेदको कारणले ह्योल्मो अथवा योल्मोलाई दुवै किसिमले लेख्न एवं उच्चारण गर्न सकिनाले यसमा यसै बोल्नु यसै लेख्नु भनी यस अदालतले आदेश दिने कुराबाट निवेदक अथवा विपक्षीहरूको धार्मिक एवं सांस्कृतिक स्वतन्त्रता एवं आ-आफ्नो किसिमले आ-आफ्नो भाषा बोल्न पाउने स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप हुनसक्ने समेत देखिनाले सो सम्बन्धमा केही अन्यथा बोली रहनु परेन। ठाउँ एवं उच्चारण भेदअनुसार आ-आफ्नो ठाउँमा ह्योल्मो र योल्मो दुबैलाई शुद्ध नै मान्नु पर्ने हुन्छ।

३. अब दोश्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, 'नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघ' जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा द.नं. ३१०५१।०५६ मिति २०५१।४।३ मा दर्ता भएको कुरामा विवाद छैन। आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ को अनुसूचीको ५९ नं. मा 'ह्योल्मो' जनजातिमा सूचीकृत भएको देखिन्छ। सो संस्थाले नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघको सदस्यता प्राप्त गरेको मिसल संलग्न रहेको मिति २०६२।९।७ को सदस्यता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिबाट समेत देखिएको छ।

४. यसरी दर्ता भएको संस्थाको नाम

परिवर्तन गर्ने कानूनी व्यवस्था हेर्दा संस्था दर्ता ऐन २०३४ को दफा ४ मा संस्था दर्ता गर्ने व्यवस्था छ। सोही ऐनको दफा ८ मा संस्थाको उद्देश्यमा हेरफेर हुनसक्ने वा संस्थालाई कुनै अर्को संस्थामा गाभ्न सक्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ। तर संस्थाको नाम परिवर्तन हुनसक्ने व्यवस्था उक्त ऐनमा देखिदैन। कुनै समूदाय अथवा संस्थाले उक्त ऐन अनुसार आफ्नो अलग संस्थाको दर्ता गराउन सकिने देखिए पनि पहिले भै रहेको संस्थाको नाम परिवर्तन गर्न सकिने व्यवस्था सो ऐनले गरेको देखिदैन।

५. अर्कोतर्फ नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघ नामको संस्था विधिवत् दर्ता भैसकेपछि विधान तथा प्रचलित कानूनबमोजिम संस्थाको नाम परिवर्तन गर्न पाउने भए वा गर्नुपर्ने भए अरु कुनै संस्थाले नभई स्वयं सोही संस्थाले नाम परिवर्तनको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्ने हुन्छ। तर प्रस्तुत विवादमा दर्ता भएको ह्योल्मो समाज सेवा संघले नभई नेपाल योल्मो समाज सेवा संघले ह्योल्मोलाई योल्मोमा संशोधन गरी पाउन प्रक्रिया अगाडि बढाएको देखिन्छ। नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघद्वारा सो प्रक्रियालाई अगाडि बढाएको देखिदैन। त्यसकारण दर्ता भैरहेको संस्था नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघबाट सो संस्थाको नाम परिवर्तन गर्ने प्रक्रिया प्रारम्भ भै कारवाही भएको नदेखिनाले समेत जिल्ला प्रशासन कार्यालयको उक्त कारवाहीलाई कानूनसम्मत भन्न सकिदैन।

६. त्यस्तै जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६५।४।२४ को टिप्पणी आदेशमा कुन कानूनका आधारमा उक्त निर्णय गरिएको हो खुलाइएको देखिदैन। कानूनबमोजिम काम कर्तव्य, अधिकार समेत तोकिएका अधिकारीले कुनैपनि निर्णय गर्दा के कुन कानूनका आधारमा उक्त निर्णय गर्ने हो सो स्पष्ट खुलाउनु पर्ने हुन्छ। सोबमोजिम उल्लिखित निर्णयमा खुलाएको पाइदैन। बरु नाम संशोधन गर्ने जस्तो महत्वपूर्ण विषयमा आफू भन्दा मुनिको कर्मचारीले उठाएको टिप्पणीमा 'हुन्छ' भनिएको देखिन्छ। उक्त निर्णयमा के कुन अधिकारीद्वारा निर्णय गरिएको हो सो समेत उल्लेख गरेको वा खुलाएको देखिदैन।

७. यसको अतिरिक्त प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कुनै पनि निर्णय वा आदेशले प्रत्यक्ष असर पर्ने पक्षलाई आफ्नो कुरा भन्न पाउने अधिकार रहन्छ। सो बमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालयले उक्त निर्णयबाट असर पर्ने निवेदकहरूलाई विवादका सम्बन्धमा छलफल भएको भन्ने सम्म उल्लेख गरेको छ तर के कस्तो छलफल भएको हो निवेदकहरूले आफ्नो पक्षका कुरा समुचित रूपले प्रस्तुत गर्ने मौका पाएका हुन् कि होइनन सो कुरा उक्त निर्णयमा कतै उल्लेख भएको नदेखिँदा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको उक्त मिति २०६५।४।२४ को निर्णयमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार अर्को पक्षलाई सुनुवाईको समुचित मौका दिइएको भन्न सकिने अवस्था समेत देखिएन। यसबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको 'ह्योल्मो' लाई 'थोल्मो' संशोधन गर्ने मिति २०६५।४।२४ को निर्णय न्यायोचित रूपले भएको भन्न सकिने अवस्था समेत छैन।

८. अतएव जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट भएको मिति २०६५।४।२४ को निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार सम्बन्धित पक्षहरूलाई आ-आफ्नो पक्षहरू प्रस्तुत गर्न समुचित मौका प्रदान गरी भएको भनी नदेखिनुको साथ साथै सो निर्णय संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अनुसार भएको समेत नदेखिनाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) को व्यवस्था अनुसार जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट भएको सो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने भै नेपाल ह्योल्मो समाज सेवा संघले पूर्ववत् रूपमा काम गर्न पाउने हुँदा सो संघलाई पूर्ववत् काम गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेश कार्यान्वयनको लागि विपक्षीहरूलाई लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदियो।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६७ साल वैशाख १५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:-नारायणप्रसाद दाहाल

निर्णय नं. ८३६१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६५ सालको WO-०३४८
आदेश मिति: २०६७।२।१७

मुद्दा: उत्प्रेषण, परमादेश।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. २९
सामाखुशी बस्ने सुरेशचन्द्र पौडेल

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेड, दरवारमार्ग
काठमाडौं समेत

- विश्वसनीय आधार र कारण नभई आफैले जारी गरेको चेकको भुक्तानी रोक्का गर्न छूट दिने हो भने बैंकमार्फत हुने भुक्तानी प्रणालीमा अविश्वास पैदा भई सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय प्रणालीको सञ्चालनमा नै नकारात्मक असर पर्न सक्ने।

(प्रकरण नं.३)

- झुरले काटेको चेक कहिलेकाँही गल्ती हुन सक्तछ। भुक्तानी दिनु नपर्नेलाई भुक्तानीको लागि गएको हुन सक्तछ रकम घटी वा बढी हुन सक्तछ वा करकाप गरी चेकमा सही गराएको अवस्था वा चेक चोरी भएको अवस्था पनि पर्न सक्तछ यस्तो अवस्था पर्न आएमा निजले तुरुन्त भुक्तानी दिने बैंकलाई खबर गर्नुको अतिरिक्त प्रचलित कानूनअनुसार अधिकार प्राप्त निकायमा उजूर वा फिराद गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.६)

- चेकको भुक्तानी पाउने व्यक्तिसंगबाट वा चेक जारी गरिसकेपछि उक्त चेक भुक्तानी पाउन पर्ने व्यक्तिको जिम्मामा आउनु पहिले नै हराएको वा चोरी भएको अवस्था पनि परेको हुन सक्तछ। यस्तो परिवन्द परेको वा घटना घटेको विषयमा विश्वसनीय प्रमाण प्राप्त भएको अवस्थामा बैंकहरूले आफ्ना ग्राहकहरूको हित रक्षाको लागि यस्तो चेकको भुक्तानी रोक्न सक्तछ। तर विश्वसनिय आधार र कारण नदेखिए चेक जारी गर्ने व्यक्ति अर्थात ड्रअरको सो निवेदनलाई स्वीकार गर्न बैंक बाध्य हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ७)

- विना आधार र कारण चेकको भुक्तानी रोकी नियमित रूपमा हुने भुक्तानी प्रणालीमा अविश्वास खडा गरी आफैले जारी गरेको चेकबाट हुने भुक्तानीमा अवरोध खडा गरेकोले सो क्रियालाई चेकको अनादर गरेको मानी कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने बैंकको कार्य कानून विपरीत रहेछ भनी मान्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री यज्ञमूर्ति बन्जाडे र विद्वान अधिवक्ता श्री डिल्ली मैनाली
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार खड्का, मीराज श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ को दफा ४९(२)
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ४(१), ५ र १११

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

म निवेदक उद्यम विकास बैंक नारायणगढको सञ्चालक अध्यक्ष हुँ। उद्यम विकास बैंकको केही शेयर बिक्री तथा हक हस्तान्तरण गर्ने उद्देश्यले सो बैंकको अख्तियार प्राप्त गरी म र विपक्षी बनाइएका जंगबहादुर श्रेष्ठ, वासुदेव गिरी, रविन श्रेष्ठ, प्रज्वल श्रेष्ठ, प्रदीप आचार्यसमेतका बीच मिति २०६३।४।११ मा मिति २०५३।७।३० भित्रमा शेयर खरीद बिक्री दा.खा. नामसारी समेत सम्पन्न गर्ने करारनामाको लिखत गरी एक- एक प्रति लिए दिएको थियो। करार सम्पन्न गर्ने सिलसिलामा प्रज्वल श्रेष्ठ र रविन श्रेष्ठबाट रु. ५०,००,०००।- बराबरको चेक शेयर खरीदकर्ता मध्येका प्रज्वल श्रेष्ठले मलाई दिएकोमा सो चेकबाट भुक्तानी हुन नसकी वाउन्स हुन पुगेको थियो। अन्य खरीदकर्ताहरू मध्ये वासुदेव गिरी र भूमिनन्द ढकालबाट समेत गरी जम्मा रु. २१,५०,०००।- मिति २०६३।४।१९ मा बुझलिएको हुँ। शेयर खरीदकर्ताहरूले वांकी रकम मिति २०६३।७।३० गतेसम्म भुक्तानी गर्न नसकी करारको उल्लंघन गरेका थिए। मैले वासुदेव गिरी र भूमिनन्द ढकालबाट लिएको उक्त रकम निजहरूलाई फिर्ता गरी भरपाई समेत गराएको छु। विपक्षीमध्ये रविन श्रेष्ठले म प्रज्वल श्रेष्ठको अधिकार प्राप्त व्यक्ति हुँ भनी मिति २०६४।११।१० मा चितवन स्थित उद्यम विकास बैंक लि. को कार्यालयबाट बाहिर निस्कनासाथ मलाई अपहरण गरी नारायणी नदीको किनारामा लगी भूमिनन्द ढकाललाई दिएको पैसा निजले पाउने होइन। मेरो पैसा हो दिनुहोस भन्दा मारिदिन्छौं भनी रु. १५,००,०००।- को व्याज सहित रु. १७,९२,५००।- को चेक मलाई बाध्य पारी नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि.का नाममा कटाई लगेका हुन्। सो घटनाबाट मैले फुर्सद पाउनासाथ सो बैंकलाई फोन गरी उक्त चेकबाट भुक्तानी नगर्नु नगराउनु हुन अनुरोध गरेपछि बैंकले मेरो रकम भुक्तानी निशेष आदेशलाई स्वीकृत

गरेको अवस्था छ। प्रत्यर्थी रविन श्रेष्ठले म बाट जबरजस्ती रूपमा लिएको चेकको रकम मैले तिर्नु बुझाउनु नपर्ने अवस्थाको भएकाले सो भुक्तानी रोक्न मैले अनुरोध गरेबमोजिम बैंकले भुक्तानी रोकेको हो। मैले चेकको अनादार गरेको होइन। मैले चेक अनादार गरेको भनी बैंकले मलाई कालो सूचीमा राख्न कारवाही गर्ने किसिमको पत्रमा चित्त नबुझी जवाफ पेश गरेको थिए। सो जवाफलाई बैंकले वेवास्ता गरी भुक्तानी सम्बन्धी विवाद ७ दिनभित्र समाधान गर्नुहुन भनी लेखिएको पत्र मिति २०६५।१।३ मा प्राप्त गरे। बैंकको सो कार्यले मेरो संविधान प्रदत्त व्यवसाय गर्ने अधिकारलाई कुण्ठीत गरेको छ। रविन श्रेष्ठ भन्ने मानिस शेयर खरीद गर्ने लिन मध्येका एकजना कवोल गर्ने व्यक्ति भए पनि निजले मलाई रकम बुझाएका छैनन्। निजले मलाई जोरजुलम गरी चेक मात्र हात पारेका हुन् जुन चेकबाट निजले रकम पाउनुपर्ने अवस्था छैन। रविन श्रेष्ठले म बाट लिएको चेक अनादर भएको भए विनिमय अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०३४ को दफा ६४ बमोजिम सक्षम निकायमा नालेश गरी हक प्रचलन गराउनु पर्छ। सो गर्न नसकी गलत तथ्य उल्लेख गरी नेपाल राष्ट्र बैंक समक्ष निवेदन दिई मलाई कालो सूचीमा राख्ने कारवाहीले मेरो संविधान प्रदत्त अधिकारमा कुठाराघात गरेको छ। प्रत्यर्थीहरूले म संग रकम पाउनु पर्ने भए न्यायिक मार्ग अवलम्बन गरी लिनु पर्छो सो नगरी बैंक तथा वित्तीय संस्थामा निवेदन गरी कालो सूचीमा समावेश गर्ने धम्कीयुक्त कारवाहीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(च) को पेशा, रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता तथा धारा १९ को सम्पत्तिसम्बन्धी हकको प्रतिकूल कार्य गरेकाले संविधानको धारा ३२ का आधारमा धारा १०७(२) बमोजिम उपचारको माग गर्न आएको छु। मिति २०६५।१।२ को पत्र लगायत सो संग सम्बन्धित सम्पूर्ण कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी प्रत्यर्थीहरूका नाममा कानूनबमोजिम गर्न गराउन परमादेशको समेतको रिट जारी गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरेशचन्द्र पौडेलको तर्फबाट पर्न आएको रिट निवेदन।

निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु, साथै आन्तरिम आदेश हाल जारी गर्न मिलेन भन्ने व्यहोराको मिति २०६५।१।५ को यस अदालतको आदेश।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८८ को प्रयोजनको लागि बैंकहरूले सिफारिश गरेबमोजिम कालो सूचीमा राख्ने। कालो सूचीबाट हटाउने जस्ता कार्यहरू यस केन्द्रले गर्ने गर्दछ। यसले आफै निवेदकलाई कालो सूचीमा राखेको होइन। नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी ई.प्रा. निर्देशनको दफा ४ बमोजिम कालो सूचीमा राख्नु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्थाबमोजिम राखेको हो। निवेदकलाई आफै कालो सूचीमा नराखेको हुँदा निवेदकको निवेदन वस्तुनिष्ठ आधारमा नभै निराधार रूपमा यस केन्द्रलाई विपक्षी बनाएकोले निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कर्जा सूचना केन्द्रको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

निवेदकको लिखित र मौखिक अनुरोधअनुसार नै निवेदकले विपक्षी रविन श्रेष्ठको नाउँमा जारी गरेको चेकको भुक्तानी बैंकले रोक्का राखेको हो। निवेदकको चेक भुक्तानी रविन श्रेष्ठले प्राप्त नगरेपछि निज रविन श्रेष्ठले निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्न नेपाल राष्ट्र बैंकलाई अनुरोध गरेपश्चात् उक्त बैंकको निर्देशनबमोजिम बैंकले निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाएको हो। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८० तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको आदेश, निर्देश तथा परिपत्र हामी बैंकले अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको छ। सोही मुताविक नेपाल राष्ट्र बैंकबाट मिति २०६३।५।५ मा पत्र संख्या बै.वि.नि.वि./नीति/परिपत्र: ५/०६३/०६४ बमोजिम बैंकले निवेदकलाई कालो

सूचीमा राख्ने कार्य अगाडि बढाएको हुँदा बैंकले निवेदकको कुनै नागरिक अधिकार हनन नगरेको तथा बैंकको कार्य कानूनअनुरूप नै भएको हुँदा विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेडको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले मलाई मिति २०६४।१।१० मा रु. १७,९२,५००।- नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. बाट चेक भुक्तानी पाउने गरी दिएको चेक भुक्तानी लिन जाँदा उक्त खातामा रकम पर्याप्त नभएको भनी जवाफ पाएपछि काठमाडौंको दरवार मार्गस्थित नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेडमा उक्त चेक पेश गर्दा विपक्षीले मेरो खाताबाट रकम भुक्तानी नदिनु नदिलाउनु भनी निवेदन दिएको कारण चेकबमोजिमको रकम पाउन नसकेको हुँदा नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।१५ मा जारी गरेको निर्देशन परिपत्रको आधारमा मिति २०६५।४।३ मा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागमा विपक्षीउपर कालो सूचीमा सूचीकृत गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको हुँ । विपक्षीले मलाई विनिमय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा ६५ प्रतिकूल चेक दिई भुक्तानी पाउन नसकेको हुँदा भूठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रविन श्रेष्ठको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई अपहरण गरी नारायणी नदी किनारामा लगी अवाञ्छित किसिमले जोरजुलम गरी चेक हात पारेको र सो रकम तिर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा सो चेकको भुक्तानी रोक्काको लागि वैङ्गलाई आफैले गरेको अनुरोधबमोजिम भुक्तानी रोक्का भएको विषय अनादरको विषय हुन सक्तैन भने पनि सो चेक जुनसुकै कारणले पनि भुक्तानी हुन नसकेमा अनादर भएको मानिने व्यवस्था यस बैंकबाट मिति २०६३।५।१५ मा जारी निर्देशनले स्पष्ट भएको तथा विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को परिच्छेद ६ मा भएको व्यवस्थाले स्पष्ट पार्दछ । जोरजुलममा पारी चेक काट्न लगाएको भए सो कुराउपर कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरी बसेबाट विपक्षीको दावी निराधार भएको पुष्टि हुन्छ । चेक

जारी गरे बसेबाट विपक्षीको दावी निराधार भएको पुष्टि हुन्छ । चेक जारी गरे सोबाट रकम भुक्तानी दिने दायित्वबाट उम्किन खोज्नेलाई बैंकिङ पद्धतिमा कालो सूचीमा राख्ने कुरा विश्वव्यापी मान्यता अन्तर्गत समेत पर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैंकको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी र मेरोबीच भएको शेयर खरीद विक्री सम्बन्धी सम्झौताबमोजिमको कार्य गर्नको लागि मेरो फुर्सद नभएकोले मैले रविन श्रेष्ठलाई मञ्जूरनामा गरिदिएको हो । विपक्षीले रविन श्रेष्ठले दिएको रुपैया बराबरको शेयर नदिने भएकोले सो बराबरको रकम भुक्तानीको लागि नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकबाट भुक्तानी पाउने गरी दिएको चेक लिई भुक्तानीको लागि जाँदा सो चेक भुक्तानी नभएकाले रविन श्रेष्ठले निजलाई नेपाल राष्ट्र बैंकमा कालो सूचीमा राख्न निवेदन दिएको हो । विपक्षीको कार्यले विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा ६५ प्रतिकूल चेक दिई भुक्तानी हुन नसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रज्वल श्रेष्ठको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी सुरेशचन्द्र र प्रज्वल श्रेष्ठ समेतकाबीच भएको सम्झौताको विविध कारणले परिपालन हुन नसकी सम्झौता भंग भएको स्थिति भएकाले मैले विपक्षी सुरेशचन्द्रलाई भुक्तानी गरेको रु. १५,००,०००।- फिर्ता दिनुहोस् भनी अनुरोध गरेपछि विपक्षीले मलाई उक्त रकम फिर्ता गर्नुभएको र मैले रकम बुझेको भर्पाई लिखत समेत गरिदिएकाले विपक्षीको भूठा दावीबाट अलग फुर्सद पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिनन्द ढकालको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको हामी लिखित जवाफवाला सम्बन्धित करारको पक्ष नभएको, विपक्षीकै अनुरोधमा केवल साक्षीसम्म बसेको, हामीलाई शेयर विक्री गरी नामसारी गरिदिने भनी लिखित जवाफवाला मध्येको म वासुदेव गिरीबाट विपक्षी स्वयंले बुझिलिनु भएको रकम काम नहुने भयो भनी मलाई नै फिर्ता गरिसकेको अवस्था र लिखित जवाफवालामध्येको म

जंगबहादुर श्रेष्ठसंग विपक्षीले कुनै कारोवार समेत केही नभएको अवस्थामा हामी वेसरोकार व्यक्तिहरूलाई समेत प्रत्यर्थी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वासुदेव गिरी र जंगबहादुर श्रेष्ठको तर्फबाट पर्न आएको संयुक्त लिखित जवाफ ।

निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता यज्ञमूर्ति बन्जाडे र विद्वान अधिवक्ता श्री डिल्ली मैनालीले निवेदक र विपक्षीहरूबीच मिति २०६३।७।३० भित्रमा शेयर खरीद बिक्री दा.खा. नामसारी समेत सम्पन्न गर्ने गरी करारनामाको लिखत भै एक-एक प्रति लिएँ दिएका हुन् । सो सम्झौता बमोजिम मिति २०६३।७।३० गते सम्म विपक्षीहरूले रकम भुक्तानी गर्न नसकी करारको उल्लंघन गरेको अवस्था छ । शेयर खरीद गर्न क्वलु गर्ने प्रज्वल श्रेष्ठ र रविन श्रेष्ठको चेक वाउन्स भएपछि विपक्षी रविन श्रेष्ठले म प्रज्वल श्रेष्ठको अधिकार प्राप्त व्यक्ति हुँ भनी उद्यम विकास बैंक लि. बाट बाहिर निस्कनासाथ नारायणी नदी किनारामा लगी करकापमा पारी रु.१७,९२,५००।- को चेक नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि.का नाममा वाध्य पारी कटाई लिएका हुन् । करकापमा पारी लिएको चेकबाट भुक्तानी नहोस् भनी बैंकमा खबर गर्नु उसको प्रथम दायित्व हो जुन कुरा निवेदकले पुरा गरेका हुन् । करकापमा पारी लिएको चेकबाट भुक्तानी नहोस भनी गरेको अनुरोधको आधारमा निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया गैरकानूनी छ । सो क्रियाले निजको पेशा, रोजगार गर्ने हक हनन भएको छ । राष्ट्र बैंकले कालो सूचीमा राख्ने काम विश्वव्यापी प्रचलन हो भनिएको छ । उचित र पर्याप्त कारण भएमा आफूले दिएको चेक पनि रोक्न मिल्छ भनेर राष्ट्र बैंकले नै स्वीकार गरेको अवस्था छ । कर्जा सूचना केन्द्रले समयमा कर्जा नतिर्ने र कर्जाको दुरुपयोग गरेको अवस्थामा वाहेक अन्य अवस्थामा कालो सूचीमा राख्न पाइदैन । यसको विपरीत कालो सूचीमा राखेको अवस्था छ । चेकको भुक्तानी नगर्ने कार्यलाई कालो सूचीमा राख्ने ऐनको मनसाय छैन । सो विपरीत आदेश भएको छ जुन अवैध छ । रविन श्रेष्ठले लिएको

चेक अनादर भएको भए सक्षम निकायमा नालेस गरी आफ्नो हक प्रचलन गराउन सक्नु पर्थ्यो सो भएको छैन भन्ने समेत व्यहोराका बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी रविन श्रेष्ठ र प्रज्वल श्रेष्ठको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता सुरेन्द्रकुमार खड्काले प्रज्वल श्रेष्ठ काम विशेषले फूसद नपाएकोले निजको मंजूरनामा लिएर रविन श्रेष्ठ सम्झौता बमोजिमको रकम लिनको लागि निवेदक संग गएको हो । निज निवेदकले रु.१७,९२,५००।- को नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. बाट भुक्तानी पाउने गरी दिएको चेक साटन बैंक जाँदा सो खाताबाट भुक्तानी नगर्न भनी निवेदकले अनुरोध गरेकाले चेकबमोजिमको रकम भुक्तानी पाउन नसकी राष्ट्र बैंकले मिति २०६३।५।५ मा जारी गरेको निर्देशन परिपत्रको आधारमा विपक्षी निवेदकलाई कालो सूचीमा सूचीकृत गरिपाउँ भनी निवेदन सम्म गरेको हो । निवेदकले भुक्तानी नहुने अवस्थाको चेक जारी गरी चेकको अनादर गरेकाले निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया कानूनसम्मत छ भनी आफ्नो बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता मीराज श्रेष्ठले रिट निवेदकले चेक भुक्तानी रोक्का राख्न अनुरोध गरेपश्चात् चेक भुक्तानी रोक्का राखिएको हो जसको कारण चेकको भुक्तानी हुन सकेन । चेक भुक्तानी नभए पछि रविन श्रेष्ठको नाउँको चेकसम्बन्धी समस्या समाधान गर्न दुबै पक्षलाई समय दिएकोमा सो समय सम्म भुक्तानी सम्बन्धी समस्या समाधान नभएकाले रविन श्रेष्ठको निवेदनको आधारमा निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने सम्बन्धी विषयमा निर्देशन प्राप्त गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकलाई अनुरोध गरिएकोमा सो बैंकको निर्देशन बमोजिम मात्र निवेदक सुरेशचन्द्रलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने कार्य भएको हो । निवेदकको नागरिक अधिकार हनन गर्ने कार्य बैंकले गरेको छैन भनी आफ्नो बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुबैतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको बहस सुनी मिसिल संलग्न

प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदक सुरेशचन्द्र पौडेलले विपक्षी रविन श्रेष्ठको नाउँमा मिति २०६४।११।१० गते रु. १७,९२,५००/- बराबरको चेक नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. बाट भुक्तानी पाउने गरी काटी दिएकोमा सो चेकको भुक्तानी गर्न चेकवाला रविन श्रेष्ठ सो बैंकमा जानु अघि नै निवेदकले आफूले रविन श्रेष्ठको नाउँमा काटेको चेक Stop Payment Order गरी भुक्तानी रोक्ने अवस्थामा बैंकले सो चेक भुक्तानीसम्बन्धी समस्या हल गर्न निवेदकलाई अनुरोध गरेकोमा सो समस्या समाधान नभै रविन श्रेष्ठले दिएको निवेदनको आधारमा राष्ट्र बैंकको निर्देशन र विनिमय पत्र अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०३४ को दफा ६४ बमोजिम कर्जा सूचना केन्द्रले निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाएको देखिन्छ। प्रस्तुत विवादमा निर्णय गर्दा निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गर्न पर्ने देखियो।

- (१) कुनै व्यक्तिले जारी गरेको चेक सो चेकको भुक्तानी हुनु अगावै चेक जारी गर्नेले पर्याप्त आधार र कारण नखोली सो चेकको भुक्तानी रोक्न मिल्छ, मिल्दैन ?
- (२) चेक जारी गर्ने व्यक्तिले अनुरोध गरेमा चेकको भुक्तानी नहुँदैको अवस्थामा उक्त चेकको भुक्तानी गर्ने दायित्व भएको बैंकले सो चेकको भुक्तानी रोक्न मिल्छ, मिल्दैन ?
- (३) चेकमा उल्लेखित रकम बैंकले भुक्तानी नगरेको अवस्थामा चेकबाट भुक्तानी पाउने व्यक्तिले चेक जारी गर्ने व्यक्तिलाई चेक अनादर गरेको भनी कालो सूचीमा राख्न गरेको अनुरोधको आधारमा बैंकले चेक अनादर गर्नेलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउन सक्छ, सक्तैन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा रिट निवेदकले आफूलाई जबरजस्ती दवावमा पारी चेक जारी गर्न बाध्य पारेकोले चेकको भुक्तानी रोक्न आफूले बैंकलाई गरेको अनुरोधको आधारमा

बैंकले भुक्तानी रोक्का गरेको विषयलाई चेक अनादर गरेको आरोप लगाई कालो सूचीमा राख्न पाइदैन, चेकबाट भुक्तानी हुन नसकेको अवस्थामा निजले अन्य कानूनी प्रावधान अवलम्बन नगरी चेक अनादरको आरोपमा कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रियामा कारवाही गर्न मिल्दैन भन्ने र चेक अनादर गर्नेलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउन मिल्छ, भन्ने विपक्षीहरूको जिकीर रहेको पाइयो। चेक जारी गरिसकेपछि सो चेकबाट भुक्तानी नहुँदैको अवस्थामा पर्याप्त आधार र कारण भएमा चेक भुक्तानी रोक्न मिल्छ, वा मिल्दैन भन्ने प्रश्नमा के कस्तो कानूनी प्रावधान रहेछ भनी हेर्दा राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) मा “सुरक्षित, स्वस्थ, तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने” सोही ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) खण्ड (च) मा कारोवारको सम्बन्धमा आवश्यक नियमन, निरीक्षण, सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने” भन्ने र ऐ उपदफाको खण्ड (भ) मा भुक्तानी, फछ्यौट (क्लियरिङ्ग) तथा हिसाव मिलान (सेटलमेन्ट) पद्धतिको स्थापना तथा प्रवर्द्धन गरी सो कार्यलाई नियमित गर्ने” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। देशको केन्द्रीय बैंकको रूपमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंक बैंकहरूको पनि बैंक भएको हुनाले अन्य बैंकलाई निर्देशन गर्न सक्ने गरी नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ को दफा १११ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन २०६३ को दफा ४९(२) अन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंकलाई प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागबाट मिति २०६३।५।५ मा जारी भएको पत्र संख्या बै.वि.नि.वि. नीति परिपत्र ५।०६३-०६४ बमोजिम “आफ्नो खातामा पर्याप्त मौजात नभएको अवस्थामा वा मौजात पर्याप्त भए पनि विभिन्न आधारमा भुक्तानी नहुने अवस्थाको चेक जारी गरेमा भुक्तानी पाउनुपर्नेले चेक जारी गर्नेलाई भुक्तानीको लागि बढीमा सात दिनको समय दिन सक्नेछ सो म्यादमा पनि भुक्तानी नभएको खण्डमा भुक्तानी पाउनु पर्नेले चेकको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने बैंक वा वित्तीय संस्थामा लिखित रूपमा जानकारी दिन सक्ने छ। सो जानकारी प्राप्त भएपछि सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले चेक

जारी गर्नेलाई चेकको रकम भुक्तानी गर्न बढीमा सात दिनको सूचना दिनेछ र सो मितिभित्र पनि रकम भुक्तानी हुन नसकेमा त्यस्तो चेक खिच्ने व्यक्ति, फर्म कम्पनी वा संगठित संस्थालाई सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले अनिवार्य रूपमा कालो सूचीमा सूचीकृत गर्नुपर्ने छ” भन्ने वाध्यात्मक व्यवस्था भएको पाइन्छ। वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू राष्ट्र बैंकको नीति निर्देशनबाट निर्देशित हुने र बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन २०६३ को दफा ४९(२) मा गरिएको व्यवस्था अनुसार सो निर्देशन मान्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्थाको कारण विपक्षी बैंकले निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्नको लागि कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाएको देखिन्छ।

३. कुनै व्यक्तिले जारी गरेको चेकको भुक्तानी निजले रोक्न नै नपाउने भन्ने कुरा होइन। यस्तो भुक्तानी रोक्न पर्याप्त विश्वसनीय आधार र कारण हुनु पर्दछ भन्ने कुरामा दुई मत हुन सक्तैन। र यस्ता कारणहरू परिस्थिति र परिवन्दानुसार धेरै हुन सक्तछन। जस्तो जारी गरिएको चेक चोरिएको हुन सक्तछ। करकापबाट चेक जारी गर्न बाध्य गराइएको पनि हुन सक्तछ। तर विश्वसनीय आधार र कारण नभई आफैले जारी गरेको चेकको भुक्तानी रोक्का गर्न छूट दिने हो भने बैंकमार्फत हुने भुक्तानी प्रणालीमा अविश्वास पैदा भई सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय प्रणालीको सञ्चालनमा नै नकारात्मक असर पर्न सक्तछ।

४. निवेदक सुरेशचन्द्र पौडेलले विपक्षी रविन श्रेष्ठले भुक्तानी पाउने गरी चेक जारी गरेको कुरा स्वीकार गरेका छन्। एक पटक आफूले जारी गरेको चेक भुक्तानी नहोस भनी पुनः आफैले नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकलाई सो चेकको भुक्तानी रोक्काको लागि निवेदन दिएर रोक्का राखेको व्यहोरा पनि निज स्वयंले आफ्नो रिट निवेदनमा स्वीकार गरेको अवस्था छ।

५. निवेदकले रिट निवेदनमा आफूलाई अपहरणमा पारी जबरजस्ती चेकमा सहि गर्न लगाई चेक बुझिलिएको कुरा उल्लेख गरेका छन्। यदि

निवेदकलाई अपहरणमा पारी विपक्षीहरूले जबरजस्ती चेक लिएको भए आफूलाई अपहरणमा पारी चेक जारी गर्न बाध्य गराएको भनी साधिकार निकायमा उजूर गर्न सक्नु पर्दथ्यो सो कुरा निवेदकबाट भएको पाइएन। अपहरणमा पारी चेक जारी गरेको विषयमा रिट निवेदनको माध्यमबाट निवेदकलाई उपचारको व्यवस्था गर्नसक्ने पनि देखिएन। निवेदकले बैंकल्पिक उपचारको माध्यम नभएकाले अपहरणमा पारी चेक जारी गर्न बाध्य भएकोले उपचार माग्न आएको छु भनी उल्लेख समेत गर्न सक्नुभएको छैन। तसर्थ निवेदकको दावीमा अपहरणमा पारी चेक जारी गर्न बाध्य भएकाले सो चेकको भुक्तानी हुनबाट रोक्न निवेदन दिएको भन्ने कुरा विश्वास लायक देखिन आएन। यस्तो अवस्थामा आफैले जारी गरेको चेकको भुक्तानी रोक्का गर्नको लागि पर्याप्त आधार कारण थियो भन्न सकिने अवस्था देखिएन।

६. ड्रअरले काटेको चेक कहिलेकाही गल्ती हुन सक्तछ। भुक्तानी दिनु नपर्नेलाई भुक्तानीको लागि गएको हुन सक्तछ रकम घटी वा बढी हुन सक्तछ वा करकाप गरी चेकमा सही गराएको अवस्था वा चेक चोरी भएको अवस्था पनि पर्न सक्तछ यस्तो अवस्था पर्न आएमा निजले तुरुन्त भुक्तानी दिने बैंकलाई खबर गर्नुको अतिरिक्त प्रचलित कानूनअनुसार अधिकार प्राप्त निकायमा उजूर वा फिराद गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकलाई करकापमा पारी चेकमा सही गराएको भन्ने दावी रिट निवेदकले लिएको देखिन्छ तर करकापबाट भएको लिखत बदर गराउने लगायत सम्बन्धित व्यक्तिलाई दण्ड सजाय गराउन कानूनबमोजिम कारवाही चलाएको प्रमाण पेश गरेको समेत देखिएन। यसरी भुक्तानी रोक्नु परेको अवस्थामा भुक्तानी किन रोक्नु परेको हो सो को बारेमा बैंकलाई विश्वास लाग्ने पर्याप्त र विश्वसनीय आधार र कारण देखाउन सक्नुपर्छ त्यस्तो आधार कारण प्रस्तुत विवादमा रिट निवेदकले देखाउन सकेको पाइएन।

७. अब चेक जारी गर्नेको अनुरोधमा वा भुक्तानी पाउने व्यक्तिको अनुरोधमा उक्त चेकको

भुक्तानी गर्ने दायित्व भएको बैंकले चेकको भुक्तानी रोक्न सक्तछ वा सक्तैन भन्ने देस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा उपरोक्त प्रकरणमा गरिएको विवेचनाको आधारमा निर्णय गर्नु पर्दछ। उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिए जस्तै कुनै चेक जारी गर्नेलाई करकापमा पारी वा भुक्काई चेक जारी गराएको अवस्था पनि हुन सक्तछ। चेकको भुक्तानी पाउने व्यक्तिसंगबाट वा चेक जारी गरी सकेपछि उक्त चेक भुक्तानी पाउन पर्ने व्यक्तिको जिम्मामा आउनु पहिले नै हराएको वा चोरी भएको अवस्था पनि परेको हुन सक्तछ। यस्तो परिवन्द परेको वा घटना घटेको विषयमा विश्वसनीय प्रमाण प्राप्त भएको अवस्थामा बैंकहरूले आफ्ना ग्राहकहरूको हित रक्षाको लागि यस्तो चेकको भुक्तानी रोक्न सक्तछ। तर विश्वसनिय आधार र कारण नदेखिए चेक जारी गर्ने व्यक्ति अर्थात ड्रअरको सो निवेदनलाई स्वीकार गर्न बैंक बाध्य हुन सक्तैन।

८. बिना कारण चेकको भुक्तानी रोक्का गर्ने वा आफूले जारी गरेको चेकको भुक्तानीको अनादर गर्न वा हुने परिस्थिति सिर्जना गर्ने व्यक्तिलाई कालो सूचीमा राख्न सकिन्छ वा सकिदैन भन्ने अन्तिम प्रश्न तर्फ विचार गर्दा बैंकहरू मार्फत हुने भुक्तानी प्रक्रियाको संवेदनशिलता तथा विश्वसनियताको विषयलाई पनि गम्भीर रूपमा हेर्नु पर्दछ। चेकबाट हुने भुक्तानी सम्बन्धी प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न र स्वस्थ तथा विश्वसनीय भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्न, चेकको भुक्तानीलाई नियमित गर्नको लागि राष्ट्र बैंकले निर्देशिका जारी गर्न सक्ने र सो निर्देशिकालाई पालना गर्नु अन्य बैंकको कर्तव्य र दायित्व नै हुने भन्ने कुरा बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐनको दफा ४९(२) तथा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ को दफा १११ मा गरिएको व्यवस्था बाट स्पष्ट हुन आउँछ। यस्तै दायित्व बहन गर्ने सन्दर्भमा नै नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंकले राष्ट्र बैंकको निर्देशलाई शिरोधार गरी निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाएको देखिन्छ। निवेदकले बिना आधार र कारण चेकको भुक्तानी रोकी नियमित रूपमा हुने भुक्तानी प्रणालीमा अविश्वास खडा गरी आफैले जारी गरेको चेकबाट हुने भुक्तानीमा अवरोध खडा गरेकोले सो

क्रियालाई चेकको अनादर गरेको मानी निजलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउने बैंकको कार्य कानून विपरीत रहेछ भनी मान्न मिलेन।

९. उपरोक्त उल्लिखित विवेचित आधार,कारण बाट निवेदकले जारी गरेको चेकबाट भुक्तानी नपाएपछि विपक्षी रविन श्रेष्ठले सो चेकबाट भुक्तानी होस भनी विभिन्न निकायमा गरेको अनुरोध र सो अनुरोधको आधारमा विपक्षी इन्भेष्टमेन्ट बैंकले पनि निवेदक सुरेश चन्द्र पौडेल र रविन श्रेष्ठका बीचमा चेक भुक्तानीको विषयमा पटक-पटक पत्राचार गर्दा पनि चेक भुक्तानी सम्बन्धी विषयमा पर्याप्त छलफल भए पश्चात पनि चेकको भुक्तानीको समस्या समाधान नभएकाले रविन श्रेष्ठको अनुरोध र नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनको आधारमा निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाएको देखिन्छ। विपक्षी इन्भेष्टमेन्ट बैंकले निवेदकलाई चेकको भुक्तानीसम्बन्धी विवाद समाधान गर्न दिएको समयलाई वेवास्ता गरी बसेको कारणबाट उल्लिखित कानूनले निर्धारण गरेको कानूनी दायित्व तथा कर्तव्य पालना गर्ने सिलसिलामा निवेदकलाई कालो सूचीमा समावेश गर्न कर्जा सूचना केन्द्रलाई पत्राचार गरेको देखिदा बैंक र कर्जा सूचना केन्द्रको कुनै पनि कारवाहीले निवेदकको संविधान र ऐनप्रदत्त अधिकारको हनन भएको नदेखिएकाले मागबमोजिम रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिदा रिट खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६७ साल जेठ १७ गते रोज २ शुभम्

इजलास अधिकृत: दुर्गाप्रसाद भट्टराई

